T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

2000'Lİ YILLARDA ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN

Uğur ZENGİNER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sibel KAVUNCU

EDİRNE 2024

Tezin Adı: 2000'li Yıllarda ABD Dış Politikasında İran

Hazırlayan: Uğur ZENGİNER

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dış politikasında İran ile ilişkilerdeki ilk resmi gelişme; 1856 yılında imzalanan "Dostluk ve Ticaret Anlaşması" olmuştur. Ancak, İran ile bu anlaşmayla başlayan diplomatik ilişkiler ABD'nin dönem itibariyle benimsediği izolasyonist politikalardan dolayı süreklilik göstermemiş, ABD'nin İran politikası ancak ABD'nin Ortadoğu siyasetine daha çok müdahil olmaya başladığı 1950'li yıllarla birlikte gelişmeye başlamıştır.

1950'lerde dünya petrol üretiminin Basra (Fars) Körfezi'ne kaymasıyla birlikte ABD dış politikasında İran'a yönelik ilgi de artmıştır. 1953 yılında dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık'a yönelik askeri darbe, iki ülke ilişkileri açısından dönüm noktası olmuş, Musaddık sonrası Şah Rıza Pehlevi yönetimiyle birlikte 1979 yılındaki rejim değişikliğine kadar İran, ABD'nin Ortadoğu'da iyi ilişkiler kurduğu müttefiklerinden biri olmuştur. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi iki ülke ilişkilerinin gergin bir hal almasına ve diplomatik ilişkilerin askıya alınmasına neden olmuştur. 1979 sonrası resmi ilişkiler kesilmiş olsa da ABD dış politikasında İran, o tarihten sonra da ABD başkanlarının izlediği dış politikalarda özel önem taşıyan ülkelerden biri olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise ABD başkanları; İran nükleer programı, bölgesel güvenlik meseleleri, insan hakları konuları, diplomatik girişimler ve uluslararası politika dinamikleri gibi bir dizi faktöre bağlı olarak İran'a yönelik dış politikalarını şekillendirmişlerdir. Örneğin George W. Bush, "Önleyici Savaş Doktrini" çerçevesinde İran'ı "Şer Ekseni"nde ilan edip, İran'a yönelik sert bir tutum benimserken; diplomasi ve müzakereye önem veren Barack Obama ise "değişim" söylemi ile İran'a yönelik ılımlı bir politika izlemiştir. Obama sonrasında Donald Trump İran ile ilişkilerde George W. Bush gibi sert bir politika benimserken; Joe Biden ise Obama gibi diplomasi ve müzakere söylemlerini benimsemiştir.

Bu bağlamda çalışmada, 2000'li yıllarda ABD yönetimlerinin izledikleri İran politikalarının Başkanlara bağlı olarak bir değişim gösterip göstermediği ve ABD yönetimlerince İran politikaları belirlenirken hangi hususların bu politikaların belirlenişinde etkili olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 2000'li Yıllar, ABD, İran, Nükleer Anlaşma.

Name of Thesis: Iran in US Foreign Policy in the 2000s

Prepared by: Uğur ZENGİNER

ABSTRACT

The first official development in US foreign policy in relations with Iran was The "Treaty of Friendship and Commerce" that was signed in 1856. However, the diplomatic relations that started with this agreement with Iran did not show continuity due to the isolationist policies adopted by the USA at that time, and the USA's Iran policy began to develop only in the 1950s, when the USA began to become more involved in Middle East politics.

As world oil production shifted to the Persian Gulf in the 1950s, interest in Iran increased in US foreign policy. The military coup against the then Iranian Prime Minister Mohammad Mossadegh in 1953 was a turning point in the relations between the two countries, and until the regime change in 1979 with the Shah Reza Pahlavi administration after Mossadegh, Iran became one of the allies of the USA with whom it had good relations in the Middle East. The Islamic Revolution in Iran in 1979 caused the relations between the two countries to become tense and diplomatic relations to be suspended. Although official relations were cut off after 1979, Iran has been one of the countries of particular importance in the foreign policies of US presidents since then.

In the 2000s, US presidents shaped their foreign policies towards Iran depending on a number of factors such as the Iranian nuclear program, regional security issues, human rights issues, diplomatic initiatives and international policy dynamics. For example, while George W. Bush declared Iran as the "Axis of Evil" within the framework of the "Preventive War Doctrine" and adopted a harsh attitude towards Iran, Barack Obama, who attaches importance to diplomacy and negotiation, pursued a moderate policy towards Iran with his "change" discourse. After Obama, while Donald Trump adopted a harsh policy like George W. Bush in relations with Iran; Joe Biden, like Obama, has adopted the rhetoric of diplomacy and negotiation.

In this context, the study aims to reveal whether the Iran policies followed by the US administrations in the 2000s changed depending on the Presidents and which issues were effective in determining the Iran policies of the US administrations.

Keywords: 2000s, USA, Iran, Nuclear Deal.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın, 2000'li yıllarda ABD-İran ilişkilerinin anlaşılmasına ve bu ilişkilerin bölgesel ve küresel politikalar üzerindeki etkilerinin daha iyi kavranmasına katkıda bulunacağını umuyorum. Özellikle son dönem ABD resmi belgelerine ulaşma noktasında literatüre katkı sunmanın mutluluğunu yaşıyorum. Tüm bunlarla birlikte bilimsel hataların, akademi ve araştırma dünyasının bir gerçeği olduğundan hareketle çalışmada çıkabilecek eksiklik ya da hataları önceden kabul ettiğimi belirtmeliyim.

Bu tezin yazılmasındaki en büyük katkı ise değerli tez danışmanım Prof. Dr. Sibel KAVUNCU'ya aittir. Gerek yapıcı eleştirileri ve okuma önerileriyle gerekse de analitik düşünme noktasında verdiği tavsiyelerle bu teze yön vermiş ve zihnimde yeni ufuklar açılmasını sağlamıştır. Bu açıdan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sibel KAVUNCU'ya yürekten teşekkür ediyorum. Tez izleme komitemde yer alan ve danışmanım kadar üzerimde emeği olan Sayın Prof. Dr. Sibel TURAN hocama da sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine tez izleme komitemde yer alan ve yapıcı eleştirileriyle yön gösteren Sayın Prof. Dr. Nalan DEMİRAL hocama da teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer alan ve tezin son şeklinin almasında katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Nuri Gökhan TOPRAK ve Dr. Öğr. Üyesi Sinem YÜKSEL ÇENDEK hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca doktora sürecinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Dr. Ahmet Yavuz GÜRLER'e de teşekkür ederim.

İlkokula başladığım günden doktora eğitimimi tamamladığım 2024 senesine kadar geçen sürede maddi ve manevi desteğini üzerimden hiç esirgemeyen ve beni cesaretlendiren annem ve babama minnettar olduğumu belirtmeliyim. Son olarak, bu çalışmanın tamamlanmasında bana ilham veren ve her zaman destek olan sevgili eşim Dr. Büşra DİLER ZENGİNER'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Zira bu akademik yolculukta onun desteği ve anlayışı olmasaydı bu başarı mümkün olmazdı.

Uğur ZENGİNER

2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖNSÖZ ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vi**

TABLO LİSTESİ ..... **xiii**

GRAFİK LİSTESİ ..... **xiii**

ŞEKİL LİSTESİ ..... **xiii**

KISALTMALAR TABLOSU ..... **xiv**

GİRİŞ **1**

1. 2000'Lİ YILLARDA ULUSLARARASI SİSTEMDE ABD ve İRAN **11**

1.1.KURAMSAL ÇERÇEVE 12

1.2. REALİZM 15

1.2.1. Klasik Realizm 17

1.2.2. Neorealizm/Yapısal Realizm 22

1.2.3. Realizm-Neorealizm/Yapısal Realizm Karşılaştırması 24

1.3. ULUSLARARASI SİSTEM 25

1.3.1.Uluslararası Sistem ve Yapısı 25

1.3.2.Uluslararası Sistemin Tarihsel Değişim ve Dönüşümü 28

1.3.3. Soğuk Savaş'ın Ardından 2000'li Yıllara Doğru Uluslararası Sistem 31

1.3.3.1. Küreselleşme ve 'Tarihin Sonu' Tezi 32

1.3.3.2. 'Yeni Dünya Düzeni' Söylemi 34

1.3.3.3. 'Medeniyetler Çatışması' Tezi 41

1.3.4. 2000'li Yıllarda Uluslararası Sistem 42

1.3.4.1. 2000'li Yıllarda Küreselleşme 43

1.3.4.2. Ekonomideki Gelişmeler ve Batı Dışı Aktörlerin Yükselişi 43

1.3.4.3. Küresel Sorunlar 45

1.3.4.4. Demokrasi ve İnsan Haklarına Yönelik Gelişmeler 48

1.3.4.5. Dini ve Kültürel Farklılardan Kaynaklanan Gelişmeler 49

1.3.4.6. 11 Eylül Olayları 50

1.3.4.6.1. Afganistan Savaşı 52

1.3.4.6.2. Irak Savaşı 53

1.3.4.7. ABD Tek Kutupluluğuna Tepkiler ve "Yumuşak Dengeleme" Stratejisi 56

1.3.4.8. Bölgesel Krizler 59

1.3.4.8.1. Avrasya'da Yaşanan Krizler 59

1.3.4.8.2. Ortadoğu'da Yaşanan Krizler 61

1.3.4.8.2.1. Arap Baharı Süreci 63

1.3.5. Uluslararası Siyasi Sistemde Dönüşüm ve Batı Sonrası Döneme Doğru 66

1.3.6. Uluslararası Sistemde Küresel Bir Güç Olarak ABD 71

1.3.7. Uluslararası Sistemde Bölgesel Bir Güç Olarak İran 77

2. ABD ve İRAN'IN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ ve KARAR ALMA SÜREÇLERİ 87

2.1.ABD DIŞ POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI VE AKTÖRLERİ 87

2.1.1. ABD Devlet Sistemi 87

2.1.2. ABD Dış Politika Stratejisinin ve Geleneklerinin İlke ve Temelleri 90

2.1.2.1. Bağımsızlık ve Özgüven 91

2.1.2.2. Amerikan İstisnacılığı 92

2.1.2.3. Liberalizm 92

2.1.2.4. Din 93

2.1.2.5. Jeopolitika 96
2.1.2.6. ABD Dış Politikasının İkilemleri 96
2.1.2.6.1. Yalnızcılık ve Yayılmacılık 97
2.1.2.6.2. Moralizm ve Pragmatizm 99
2.1.2.6.3. Tek Taraflılık ve Çok Taraflılık 99
2.1.3. ABD Dış Politikasının Karar Alıcıları 101
2.1.3.1. Yürütme 102
2.1.3.1.1. Başkan 102
2.1.3.1.1.1. Dış Politikada Başkana Yardımcı Olan Bürokratik Kurumlar 107
2.1.3.1.1.1.1. Dışişleri Bakanlığı (Department of State) 108
2.1.3.1.1.1.2. Savunma Bakanlığı (Department of Defense) 109
2.1.3.1.1.1.3. Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council-NSC) 110
2.1.3.1.1.1.4. İstihbarat Birimleri (Central Intelligence Agency- CIA) 112
2.1.3.2. Yasama 114
2.1.3.2.1. Kongre 114
2.1.3.3. ABD Dış Politikasında Devlet Dışı Aktörler 119
2.1.3.3.1. ABD Dış Politikasında Kamuoyu, Medya, Lobiler ve Diğer Kuruluşlar 120
2.2.İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI VE AKTÖRLERİ 125
2.2.1. İran İslam Cumhuriyeti Devlet Sistemi 125
2.2.2. İran Dış Politika Stratejisinin ve Geleneklerinin İlke ve Temelleri 129
2.2.2.1. İran Dış politikasını belirleyen Faktörler 132
2.2.2.1.1. Jeopolitik Konum 132
2.2.2.1.2. Şii İslam Anlayışı ve Şii Jeopolitiği 135

2.2.2.1.2.1. Şii Hilali 139
2.2.2.1.3. Devrim İhraç Politikası 142
2.2.2.1.4. İran Kimliği Olarak Fars Milliyetçiliği Politikası 143
2.2.2.1.5. Batı Karşıtlığı Politikası 147
2.2.2.1.6. Nükleer Enerji Politikaları 149
2.2.3. İran Dış Politikasının Karar Alıcıları 156
2.2.3.1. Yürütme 156
2.2.3.1.1. Dini Lider/Rehberlik Makamı (Velayet-i Fakih) 156
2.2.3.1.2. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu 159
2.2.3.1.2.1. Dış Politikada Yürütmeye Yardımcı olan Bürokratik Kurumlar 161
2.2.3.1.2.1.1. Dışişleri Bakanlığı 161
2.2.3.1.2.1.2. Silahlı Kuvvetler 163
2.2.3.1.2.1.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şûrâ-yı Âli-yi Emniyet-i Milli) 166
2.2.3.2. Yasama 167
2.2.3.2.1. İslami Şura Meclisi-Millet Meclisi (Meclis-i Şura-i İslami) ve Anayasayı Koruculer Konseyi (Şura-i Negehban-e Qanoone Esasi) 167
3. 2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN STRATEJİSİ 170
3.1. ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU, DOKTRİNLER ve UYGULAMALAR 170
3.1.1. ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Temel Hedefleri 170
3.1.2. ABD'nin Ortadoğu Siyasetine Müdahil olma Girişimleri ve Doktrinler 174
3.1.2.1. Truman Doktrini ve Çevreleme Politikası 174
3.1.2.2. Eisenhower Doktrini: ABD'nin Ortadoğu'da Egemen Güç olma Mücadelesi 176
3.2. ABD DIŞ POLİTİKASINDA BİR ORTADOĞU ÜLKESİ: İRAN 180
3.2.1. 2000'li Yıllar Öncesi ABD-İran İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 180

3.2.1.1. ABD-İran Arasında ilk Temas 180

3.2.1.2. Muhammed Musaddık'ın Devrilmesi 185

3.2.1.3. İran İslam Devrimi ve Rehine Krizi 188

3.2.1.3.1. Carter Doktrini ve Körfezin Güvenliği 192

3.2.1.4. İran-Irak Savaşı 195

3.2.1.5. ABD ve İran İlişkilerinde Pragmatik Bir Tavır: İrangate Skandalı . 199

3.3. 2000'Lİ YILLARDA ABD BAŞKANLARININ İRAN STRATEJİLERİ .. 202

3.3.1. GEORGE W. BUSH'UN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN 202

3.3.1.1. Başkan George W. Bush Dönemine Doğru 202

3.3.1.2. Başkan George W. Bush Dönemi, Yeni Muhafazakârların iktidara gelmesi ve Ortadoğu 204

3.3.1.3. 11 Eylül Saldırıları: Bush Doktrini ve ABD Dış Politikasının Dönüşümü 208

3.3.1.4. ABD Dış Politikasında İran'ın "Haydut Devlet"ten "Şer Ekseni"ne Olan Yolculuğu 212

3.3.1.5. Irak Savaşı: İran'ın Çevrelenmesi 217

3.3.1.6. ABD Dış Politikası Açısından İran Nükleer Krizi ve İran'a Yönelik Yaptırımlar 221

3.3.2. BARACK HUSSEIN OBAMA'NIN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN 230

3.3.2.1. Barack H. Obama'nın Seçim Kampanyasında İran: Gerilimin Sonu mu? 231

3.3.2.2. Barack H. Obama'nın İlk Dönemi: İran Politikasında Değişim Sancıları 234

3.3.2.3. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (2009-2012) ABD Dış Politikasında İran 240

3.3.2.3.1. Cenevre ve Viyana Görüşmeleri ve Sonrasında ABD'nin İran Politikası 243

3.3.2.3.2. Türkiye ve Brezilya'nın Arabuluculuk Girişimleri ve ABD'nin Yaptırım Kararları 250

3.3.2.4. Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde (2013-2017) ABD Dış Politikasında İran 256

3.3.2.4.1. Obama'nın Diplomasiye Yönelik Çabalarının Meyvesi: KOEP262

3.3.2.4.2. KOEP Sonrası ABD Dış Politikasında İran 265

3.3.3. DONALD TRUMP'IN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN 271

3.3.3.1. Donald Trump'ın Seçim Kampanyasında İran: Yeniden Gerginlik Dönemine mi Doğru? 271

3.3.3.2. Donald Trump'ın Başkan Seçilmesi ve ABD Güvenlik Belgelerine Göre İran Politikasının Şekil Alması 274

3.3.3.3. Başkan Trump'ın İran Politikasını Yeniden Düzenleme Çabası: Geçmişe Dönüş mü? 277

3.3.3.4. Trump'ın Seçim Vaadi: KOEP'i Yeniden Düzenleme Çabası 282

3.3.3.5. Başkan Trump'ın Radikal Kararı: KOEP'ten Çekilme 290

3.3.3.6. Trump'ın İran Politikası: Yaptırımlarla Maksimum Baskı 295

3.3.3.7. Trump'ın Operasyon Kararı ve Kasım Süleymani'nin Ölümü 304

3.3.4. JOE R. BİDEN'IN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN 311

3.3.4.1. Joe R. Biden'ın Seçim Kampanyasında İran'la İlişkilere Yaklaşımı: Yeniden Diplomasi mi? 311

3.3.4.2. Joe Biden'ın Başkan Seçilmesi: İran ile Diplomasi Dönemi 316

3.3.4.3. Joe Biden'ın İran ile Diplomasi Politikası: KOEP'i Tekrar Hayata Geçirme Girişimleri 320

3.3.4.4. Rusya-Ukrayna Savaşı'na İran'ın Müdahil olması ve ABD'nin İran'a Yönelik Politikası..... 332

3.3.4.5. İran'daki İnsan Hakları İhlalleri ve Biden Yönetiminin İran'a Yönelik Politikası..... 337

SONUÇ..... 342

KAYNAKÇA 360

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Ekonomisinin Yıllara Göre Değişimi 44

Tablo 2: Dünya Ekonomisinde 1 Trilyon Dolar Üzerinde GSYH Performansı gösteren ülkeler (2020) 44

Tablo 3: Soğuk Savaş Sonrası GSYH 69

Tablo 4:Soğuk Savaş Sonrası Askeri Harcamalar 70

Tablo 5: ABD ve Büyük Güçlerin Savunma Harcamaları 2000-2020 (Milyar Dolar) 73

Tablo 6: ABD ve Büyük Güçler Arasındaki Güç Dengesi (2021) 74

Tablo 7: Ortadoğu'da En Fazla Savunma Harcaması Yapan Ülkeler 2000-2020 (Milyar Dolar) 79

Tablo 8: Ortadoğu'da İran ve Diğer Güçler Arasındaki Güç Dengesi (2021) 80

Tablo 9: Ortadoğu Bölgesindeki Güçlerin GSYH Performansı 2000-2020 (Milyar $) 82

Tablo 10: Ortadoğu'daki Güçlerin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri (2020) 84

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: ABD ve Büyük Güçlerin Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020 73

Grafik 2: Büyük Güçlerin GSYH Performansı 2000-2020 (Trilyon $) 75

Grafik 3: Ortadoğu'daki Güçlerin Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020 79

Grafik 4: İran'ın Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020 80

Grafik 5: Ortadoğu Bölgesindeki Güçlerin GSYH Performansındaki Değişim 2000-2020 (Milyar $) 83

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1:ABD Yönetim Yapısı 89

Şekil 2:ABD dış politika karar alma sistemi ve süreci 101

KISALTMALAR TABLOSU

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
A.g.k. : Adı geçen kaynak
AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
B.P. : British Petroleum
Bkz : Bakınız
BM : Birleşmiş Milletler
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
Çev : Çeviren
DMO : Devrim Muhafızları Ordusu
Ed: : Editör
GSYH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
INARA : İran Nükleer Anlaşması Denetleme Yasası
İHA : İnsansız Hava Aracı
KOEP : Kapsamlı Ortak Eylem Planı
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT : Non-Proliferation Treaty
OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
P5 : BM Daimi 5 Üyesi
RF : Rusya Federasyonu
s. : Sayfa
SIPRİ : Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü
UAEA : Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
v.b. : ve benzeri
v.d. : ve diğerleri
y.y. : Yüzyıl
Yay. : Yayıncılık
YDD : Yeni dünya düzeni

GİRİŞ

15. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin kolonizasyonu ile karşı karşıya kalan ABD, on üç kuzey kolonisinin ittifakı ile doğmuştur. 4 Temmuz 1776'da yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'yle (The Declaration of Independence)[1] bağımsızlığını ilan eden ABD, aynı zamanda başkanın seçimle işbaşı yaptığı ilk demokratik ülkedir. 1861-1865 yılları arasında yaşadığı iç savaştan dolayı parçalanmanın eşiğine gelse de kolonilerin anlaşması sonucu kriz aşılmıştır.[2] Sahip olduğu zengin doğal kaynaklar, genç ve dinamik nüfusuyla 19. yüzyıl boyunca sanayileşen ABD, aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin, 1. Dünya Savaşı'nı kazanmasında önemli bir role sahip olmuştur. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın da kaderinin değişmesine etki eden ABD, savaş sonunda süper güç olarak ortaya çıkmıştır.[3] Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin başat aktörü olan ABD, 2010'lu yıllara kadar bu etkinliğini sürdürmüştür. 11 Eylül 2001 yılındaki saldırılardan sonra benimsediği güvenlik politikaları nedeniyle adeta "dünyanın jandarması" gibi hareket eden ABD, savunma sanayisinde olduğu gibi teknoloji, iletişim, finans vb. alanlarda 2000'li yıllarda da üstün konumunu korumuştur.

İran İslam Cumhuriyeti;[4] tarihi milattan önce (m.ö.) 4000'li yıllara dayanan Elam, Med, Sasani, Pers, Emevi, Abbasi, Gazneli, Selçuklu gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmış dünyanın en eski uygarlıklarındandır.[5] 1796 yılında başlayan Kaçar Hanedanı'nın yönetimi 1925 yılına kadar sürmüş ve bu tarihten 1979 yılına kadar İran'ı Pehlevi ailesi yönetmiştir. 1979 yılındaki Devrim ile Pehlevi ailesinin de yönetiminin son bulmasıyla ve İran'da İslami bir cumhuriyet kurulmuştur.[6] Tarihsel olarak köklü bir medeniyet oluşunun yanında jeopolitik ve jeostratejik konumu da

---

[1] "The Declaration of Independence": https://history.state.gov/milestones/1776-1783/declaration, (25.10.2023).
[2] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Kronik Yayınevi, İstanbul, 2020, s.705-707.
[3] ABD'nin süreç içindeki değişimi: "U.S. History Primary Source Timeline", *Library of Congress*, https://www.loc.gov/classroom-materials/united-states-history-primary-source-timeline/,(25.10.2023).
[4] Resmiyetteki ismi İran İslam Cumhuriyeti olsa da bu çalışmada genellikle İran kullanımı tercih edilecektir.
[5] Pers İmparatorluğundan İran İslam Devrimi'ne kadar İran siyasi tarihini ele alan çalışma için bkz: Gene R. Garthwaite, *The Persians*, Blackwell Publishing, 2005.
[6] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.203-212; Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Bugüne,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 60-65.

İran'ı, Ortadoğu'daki önemli ülkelerden biri kılmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün bu önemli konumunu koruyan İran, aynı zamanda dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerinden biridir.[7] 1979 yılındaki İslam Devrimden sonra bölgede yaşanan gelişmeler ve ABD'nin İran'a yönelik politikaları, İran'ın "bölgesel güç" olmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.[8] Rejim değişikliğinden sonra "dünya Müslümanlarının hamisi" politikasını benimseyen İran,[9] 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte bu politikayı terk etmiş, onun yerine "Şiilerin lideri" rolünü benimsemiştir.[10] 2000'li yıllarda Irak ve Afganistan'ın ABD tarafından işgali, "Arap Baharı", Batı'nın ve İsrail'in mezhep çatışmaları karşısında takındıkları tutumlar gibi çeşitli etkenler İran'ın bölgedeki rolünün artmasına sebep olmuştur.

ABD ile İran arasında resmi düzeyde ilk ilişkiler 19. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştır. 1856 yılında imzalanan "Dostluk, Ticaret ve Dolaşım Anlaşması", ABD ile İran arasındaki ilişkilerin ilk somut adımı olmuştur. Diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için başlayan görüşmeler neticesinde 11 Haziran 1883'te Maslahatgüzar Samuel Greene Wheeler Benjamin atanmasıyla ABD Tahran'da elçilik açmıştır.[11] İran ise 1888 yılında Washington'da elçilik açmış ancak ABD'nin dönem itibariyle benimsediği politikalardan dolayı 1944 yılına kadar bu elçiliklerin önemli bir fonksiyorunu olmamıştır.[12] 1925 yılında İran'da Pehlevi ailesinin yönetime geçmesiyle ABD ile ilişkiler kısmi olarak geliştiyse de İngiltere ve Sovyetlerin ülkedeki etkileri nedeniyle istenilen seviyeye ulaşmamıştır.[13] İran, 1941-1945 yılları arasında Sovyet-İngiliz güçlerinin işgaline uğramıştır.[14] Söz konusu yıllar aynı zamanda ABD'nin stratejik konumu ve barındırdığı petrol kaynakları nedeniyle hem İran'a hem de Ortadoğu siyasetine giderek daha çok müdahil olduğu

---

[7] OPEC verilerine göre 2023 yılı itibariyle ülkelerin petrol rezervleri için bkz: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, (26.10.2023).
[8] Saffet Akkaya-Haleddin İbrahimli, "İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 14, Sayı 28, s.157-186.
[9] Hamit Algar, *Islam and Revolution; Writings and Declarations of Imam Khomeini,* Mizan Press, Londra, 1981, s. 48.
[10] Saffet Akkaya-Haleddin İbrahimli, *a.g.m.,* s.180.
[11] "A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Iran", https://history.state.gov/countries/iran, (27.10.2023).
[12] David W. Lesch, *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment*, Westview Press, 2003, s. 52.
[13] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* 2. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 76-78.
[14] Ervand Abrahamian, a.g.e., s.131-141.

yıllardır. 1940'lı yıllardan sonra dünya petrol üretiminin Basra (Fars) Körfezi'ne kaymasıyla İran'ın ABD nezdindeki önemi artmıştır.[15] İran açısından baktığımızda ise ABD'nin önemi; İngiliz ve Sovyetlerin, İran üzerindeki siyasetlerine denge görevi görmesidir.[16] 1953 yılındaki darbeden sonra İran'daki etkinliğini artıran ABD, bu etkinliği 1979 yılındaki rejim değişikliğine kadar sürdürmüştür.

İran, 1953 yılından 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne kadarki süreçte ABD ve Batı Bloğu'nun iyi ilişkiler kurduğu bir müttefiklerdendi. 1979 yılındaki rejim değişikliği, iki ülke ilişkilerinin karmaşık bir hal almasına neden olmuştur. 1979 yılından sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alınmış veya üçüncü taraf olan İsviçre aracılığıyla yürütülmüş olsa da ilişkilerdeki dinamizm kaybolmamıştır.[17] Resmî ilişkilerin kesilmiş olmasına rağmen, ABD ve İran ilişkilerindeki dinamizmin kaybolmaması veya siyasi etkileşim kanallarının her zaman açık olması, her iki ülkenin de ilişkilerde ideolojik ve pragmatik gerçeklikle hareket etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.[18]

George W. Bush Dönemi'nde yaşanan 11 Eylül saldırıları, ABD'nin agresif dış politika benimsemesine sebep olmuştur. George W. Bush Dönemi'nde, yeni muhafazakâr akımın etkisiyle şekillenen dış politikada, sert güç kullanımı söylemi ABD tarihinde hiç olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. Bu söylem ABD imajının küresel çapta zedelenmesine sebep olmuştur. Bu politikalardan en çok etkilenen ülkelerden bir tanesi de şüphesiz ki İran'dır. "Önleyici Savaş Doktrini" çerçevesinde teröre karşı küresel bir savaş ilan eden ABD,[19] bu doğrultu da Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunmuş, İran'ı ise 'Şer Ekseni'nde ilan ederek, teorik ve pratik bir şekilde izolasyona tabi tutmuştur. George W. Bush'tan sonra görevi devralan

---

[15] Amin Saikal, *The Rise and Fall of the Shah: Iran from Autocracy to Religious Rule*, Princeton University Press, Princeton, 1980, s.30.
[16] Gülriz Şen, *a.g.e.*s.79-80.
[17] "U.S.-Iran Relations", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/countries-areas/iran/, (27.10.2023).
[18] Yasemin Konukçu, *Küresel Hegemonya ve Güç Dengeleri Bağlamında Abd-İran İlişkileri,* Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018, s. I.
[19] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73, "Address To The Joınt Sessıon Of The 107th Congress", Washington D.C., 20 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (27.10.2023).

Barack Obama ise "değişim" söylemi[20] ile yola çıkmış ve George W. Bush döneminde zedelenen ABD imajını düzeltmeye yönelik politikalar benimsemiştir. Yeni muhafazakârları dış politika sürecinden uzaklaştırarak yerlerine liberal eğilimlere sahip kişileri getiren Obama, İran'a yönelik barış yanlısı bir politika izlemiştir.[21] İran özelinde yapılan nükleer anlaşma ile bölgesel ve uluslararası birçok anlaşma "değişim" söyleminin meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Obama, İran ile ilişkilerde gerek söylem gerek eylem boyutunda müzakereye önem vermiştir. Obama'dan sonra başkanlığı devralan Donald Trump ise İran ile ilişkilerde George W. Bush gibi sert bir politika benimsemiştir. Donald Trump, Obama Dönemi'nde İran ile yapılan nükleer anlaşmayı tarihte yapılan en kötü anlaşma olarak nitelendirmiş ve tek taraflı olarak anlaşmayı iptal etmiştir.[22] George W. Bush gibi İran'a ekonomik yaptırımlar uygulayan Trump, İran'ı uluslararası alanda izole etme yoluna gitmiştir.[23] Trump'tan sonra göreve gelen son ABD başkanı olan Joe Biden'ın İran politikaları; İran'a yönelik diplomasi söylemleri ve bürokrasideki atamaları nedeniyle Obama dönemindeki politikalar gibi olacağına dair izlenim oluştursa da aradan geçen zaman diliminde Biden'ın İran'a yönelik diplomasi söyleminin sadece söylemde kaldığını ve bu söylemi pratiğe dökme noktasında hayat bulmadığını belirtmek gerekir.

Soğuk Savaş sonrasında değişen güvenlik ve tehdit algılamaları, küreselleşme vb. etkenler 2000'li yıllarda da devletlerarası ilişkileri ve dış politikalarını etkilemiştir. ABD dış politikasında Ortadoğu ve İran'a yönelik siyasetin şekillenmesinde sözü edilen etkenlerin varlığı, 2000'li yıllar boyunca da kendisini göstermiştir. Bu etkenler dikkate alındığında, iki ülke ilişkilerini anlama ve

---

[20] A changed slogan: "The Change We Need", *Politico*, https://www.politico.com/blogs/ben-smith/2008/08/a-changed-slogan-the-change-we-need-011288, (18.11.2022); "A New Strategy for a New World", https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/obama_071508.pdf, (28.10.2023).

[21] "Obama'dan İran'a Taze Başlangıç Teklifi", *Cnn Türk*, 20.03.2009, https://www.cnnturk.com/dunya/obamadan-irana-taze-baslangic-teklifi, (28.10.2023).

[22] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (28.10.2023).

[23] "Remarks by President Trump to the 73rd Session of the United Nations General Assembly", 25.09.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-73rd-session-united-nations-general-assembly-new-york-ny/, (28.10.2023).

yorumlama, hem bölgesel siyaseti hem de uluslararası sistemi okuma ve analiz etme açısından daha da ilgi çekici hale gelmiştir. Bu yönüyle 1979 Devrimi öncesinde ABD'nin en iyi müttefiklerinden olan, Devrim sonrasında ise düşman gibi görülen İran'ın, ABD dış politikasındaki konumu uluslararası ilişkiler araştırmaları açısından önem arz etmiştir. Bu tez çalışması da uluslararası sisteminde meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak günümüzde bölgesel bir güç olarak kabul edilen İran'ın, 2000'li yıllarda ABD dış politikasındaki konumunun seyrini ele almaktadır.

Tezin Önemi

ABD dış politikasında İran'ın konumunu ele alan çalışmalara baktığımızda, ilişkilerin başlangıcından günümüze kadar Türk ve yabancı akademisyenler tarafından oldukça fazla kitap, tez ve makale yazılmıştır. Ancak bu çalışmaların yoğunluklu olarak İran'ın nükleer enerji programı üzerine olduğu görülmüştür. Çalışmanın yazımı öncesinde ABD dış politikasında İran'ın konumuna yönelik geniş bir bilimsel literatür taraması yapılmış, yazarların ele aldıkları konuları inceleyiş biçimleri, bakış açıları, yöntemleri ve vardıkları sonuçlar titizlikle ele alınmıştır. Bilimsel literatür taraması sonucunda ABD dış politikasında İran'a yönelik 2000'li yıllardaki son dört ABD başkanının dönemlerinin birlikte değerlendirildiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma da bilimsel literatür taramasında incelenen eserlerden farklı olarak, ABD'nin küresel liderlik hedefi doğrultusunda 2000'li yıllarda (son dört ABD başkanının dönemlerinin birlikte değerlendirildiği) ortaya koyduğu İran politikasının anlaşılması adına, alandaki bu boşluğu dolduracak nitelikte bir eser olmayı hedeflemektedir.

Tezin Kapsamı

Yukarıda da belirtildiği üzere esas olarak, George W. Bush'un başkanlık döneminde 'şer ekseni' çerçevesinde uluslararası sistemde izole edilen İran'ın, Barack Obama Dönemi'nde tekrar uluslararası sisteme kazandırılması adına yapılan müzakerelere, Donald Trump döneminde, İran'la yapılan nükleer anlaşmaların iptal edilmesi ve uygulanan ekonomik yaptırımla İran'ın tekrar uluslararası sistemden uzaklaştırılması ve Joe Biden dönemiyle birlikte yaşanan gelişmelere paralel olarak ABD dış politikasında İran politikasının ne şekilde evirildiğini belirlemek oldukça

önemlidir. Ya da başka bir bakış açısıyla 2000'li yıllarda "Cumhuriyetçiler-Demokratlar-Cumhuriyetçiler-Demokratlar" şeklinde değişen yönetimlerin izlediği İran politikalarını ortaya koymak oldukça önemlidir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu tez çalışması, 2000'li yılların başından; çalışmanın savunulduğu zamana kadar ki süreçte, ABD dış politikasında İran'a dönük politikanın seyri ve analizi ile birlikte bu politikanın İran özelinde bölgesel ve uluslararası etkinliğine odaklanmayı hedeflemektedir. Bunun için de dönemi anlama adına, 2000'li yıllarda uluslararası sistemde ABD'nin konumu, ABD'nin dış politikası ve stratejileri, ABD dış politikasında İran'a bakış açısını son dört başkanın (George W. Bush, Barack Obama, Donald Trump, Joe Biden) politikaları çerçevesinde ele almak ve bunları analiz etmek dış politika ve uluslararası ilişkiler biliminde akademik çalışmalarda önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışmanın amacı 2000'li yıllarda ABD başkanlarının İran politikasında meydana gelen değişimlerin seyrini ortaya çıkarmak olduğundan, çalışmanın kapsamı son dört ABD başkanının dönemleriyle sınırlı tutulmuştur.

Yöntem

Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklar kullanılacak olsa da birincil kaynakların kullanımına daha çok önem verilmiştir. Bu bağlamda İngilizce ve Türkçe kaynak kullanımına özen gösterilmiştir. Elde edilen kaynakların kaynakçalarından faydalanmak suretiyle de kaynak zenginleştirme yoluna gidilmiştir. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda literatür taraması, resmî belge ve dokümanlar ile birlikte konu ile ilgili raporların incelenmesinin yanısıra medyada çıkan haberlerin taranmasının yanı sıra konunun uzmanları ile yazılı diyaloglar gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemi kullanıldı. Çözümleme tekniği olarak da örnek olay kullanılmıştır. Örnek olay için ABD dış politikasında İran'a yönelik değişen politikanın seyri -2000'li yılların başından tezin savunulduğu zamana kadarki süreç- ele alınmıştır. Süreç ele alınırken, yayımlanan doktrinler, Ulusal Güvenlik Stratejileri, İran politikasına yönelik demeçler, bölgesel gelişmelere yönelik akademik analizler, Amerikan ve İran yönetiminin ana aktörlerinin resmî söylemleri gibi birincil kaynaklardan yararlanarak analiz yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın Soruları ve Hipotezi

Bu çalışmada yanıt aranılan sorular şunlardır:

- Genel soru: ABD-İran ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi nasıl olmuştur?

Dönemlere göre özel sorular da şöyledir:

- 1953 yılından 1979 yılına kadar İran'ın bölgede ABD'nin en iyi müttefiklerinden biri olmasındaki temel etkenler nelerdir?
- 1979 yılında gerçekleşen İran-İslam Devrimi ve sonrasındaki yıllarda Soğuk Savaşın sona ermesi iki ülke ilişkileriyle birlikte uluslararası sistemi nasıl etkilemiştir?
- 2000'li yıllarda Başkanların değişimiyle birlikte değişen ABD dış politikasında İran'ın konumu nasıl bir değişim göstermiştir?

Bu tez çalışması ile planlanan, 2000'li yıllarda ABD'nin İran Politikası ve bu politikanın uluslararası sisteme ve Ortadoğu coğrafyasına etkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezleri şöyledir:

Hipotez 1: "ABD-İran ilişkilerinin seyrinde, ABD'nin İran'a yönelik politikalarında başta başkanlar olmak üzere, dış politika karar alma mekanizmasında rol oynayan bütün aktörlerinin her birinin belirli ölçüde etkisi bulunmaktadır."

Hipotez 2: "ABD başkanlarının siyasi ve ideolojik yaklaşımları, 2000'li yıllarda ABD-İran arasındaki krizleri etkilemiştir."

Hipotez 3: "2000'li yıllarda uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ABD'nin İran politikalarının şekil almasında önemli roller oynamıştır."

Bu hipotezler doğrultusunda ABD dış politikasında İran'a yönelik kararlar *bağımsız değişken,* ABD-İran ilişkileri ise *bağımlı değişkendir*.

Bu hipotezler sınanırken, Amerikan ve İran yönetiminin ana aktörlerinin resmi söylemleri, Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığının resmi arşivleri, Hazine Bakanlığının İran'a yönelik yaptırım belgeleri, Ulusal Güvenlik Stratejileri, yayımlanan doktrinler, İran politikasına yönelik demeçler, bölgesel gelişmelere yönelik akademik analizler, ulusal ve uluslararası basında yer alan haberler, köşe yazıları söylem analizi gibi kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle de Amerikan yönetiminin İran'a yönelik söylemleri ele alınırken birincil kaynak kullanmaya özen gösterilerek uluslararası ilişkiler literatürüne katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Tezin Analitik Yapısı

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Ana başlıklar ve alt başlıkların detaylandırıldığı bir anlatım türü tercih edilmiştir. İlk bölüm, iki ana başlık halinde ele alınmış ve birinci ana başlıkta tezin kuramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu doğrultuda ABD-İran ilişkileri hem güç hem de uluslararası sistem bağlamında ele alındığından realizm ve neorealizm kuramları üzerinde durulmuştur. İkinci ana başlıkta ise uluslararası sistem ele alınmıştır. Bu açıdan uluslararası sistem ve yapısı, uluslarası sistemin tarihsel değişim ve dönüşümü, 2000'li yıllarda uluslararası sistem ve 2000'li yıllarda küresel bir güç olan ABD, bölgesel bir güç olan İran'ın uluslararası sistemdeki konumları askeri, ekonomik, nüfus ve benzeri (v.b.) veriler kullanılarak tablo ve grafiklerle açıklanmıştır.

İkinci bölümde, ABD ve İran'ın dış politika süreçleri ve karar alma mekanizmaları ele alınmaktadır. Bölüm iki ana başlık halinde ele alınmaktadır. ABD dış politikasının kurumsal yapısı ve aktörlerinin değerlendirildiği birinci ana başlıkta: ABD devlet sistemi, ABD dış politika stratejisinin ilke ve temelleri ve ABD dış politikasının karar alıcıları olan yürütmede Başkan, yasamada Kongre ve yargının rollerine değinilmektedir. Bölümün ikinci ana başlığında ise İran dış politikasının kurumsal yapısı ele alınmaktadır. Bu açıdan ilk olarak, İran devlet yapısı yönetim sistemi açısından ele alındıktan sonra İran dış politika ilke ve temelleri ve İran dış

politikasının karar alıcıları olan yürütmede Dini Lider[24] ve Cumhurbaşkanının, yasamada ise İslami Şura Meclisi ve yargının rolleri ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise 2000'li yıllarda ABD'nin İran politikası ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde üç ana başlık mevcuttur. ABD'nin Ortadoğu politikasına yönelik doktrinler ve uygulamalar üst başlığında ABD'nin Ortadoğu politikasının temel hedefleri ve bu hedefler doğrultusundaki Truman ve Eisenhower Doktrinleri ele alınmaktadır. İkinci ana başlıkta ise ABD dış politikasında bir Ortadoğu ülkesi olan İran'ın konumu değerlendirilmektedir. ABD dış politikasında İran'ın konumu ele alınırken ikili ilişkilerin tarihsel arka planının yanısıra, Muhammed Musaddık'ın devrilmesi, İslam Devrimi, rehine krizi, İran-Irak Savaşı ve İrangate skandalı gibi olaylar da ele alınmaktadır. Bölümün üçüncü başlığı ise tezin omurgasını oluşturmaktadır. Bu son ana başlıkta ilk olarak Başkan Bush dönemi ele alınmış olup; yeni muhafazakarların iktidara gelmesiyle Ortadoğu politikasının şekillenmesi, 11 Eylül saldırıları neticesinde Bush Doktrini'nin yayınlanması ve ABD dış politikasının dönüşümü, İran'ın "şer ekseni"nde ilan edilmesi ve nükleer kriz neticesinde İran'a yaptırımlar uygulanması ve sert güç kullanımı söylemi üzerinden bu dönem ele alınmıştır. Bush döneminin akabinde başlayan Obama döneminde ise "değişim" söylemiyle Bush döneminin politikaları tersine çevrilmiş, İran ile diplomasiye yönelik bir politikanın benimsenmesi neticesinde Viyana görüşmelerinin başarılı olduğu ve neticesinde "Joint Comprehensive Plan of Action-Kapsamlı Ortak Eylem Planı" (KOEP)'in ortaya çıkma serüveni akademik süzgeçten geçirilerek yorumlanmıştır. Obama'dan sonra göreve gelen Başkan Trump ise Obama'nın politikalarını tersine çevirmiştir. İran'a yönelik sert söylemleriyle öne çıkan Trump, Obama döneminde yoğun diplomasi mesaisi sonrası ortaya çıkmış olan KOEP'ten çekilmiştir. KOEP'ten çekildikten sonra İran'a yönelik "maksimum baskı"[25] politikasını benimseyen Trump'ın iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren kararları ve sert güç kullanımı söylemleri bu başlıkta ele alınmıştır. Çalışma da Trump

[24] Dini Lider, Devrim Rehberi, Rehber ve Velayet-i Fakih (emir) gibi kavramların tamamı bu makamı tanımlamak için kullanılır. Bu çalışmada ise Dini Lider kavramı kullanımı tercih edilmiştir. "Leadership in the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *The Office of the Supreme Leader*, https://www.leader.ir/en/content/14132/Leadership-in-the-Constitution-of-the-Islamic-Republic-of-Iran, (01.11.2023).

[25] "Maximum Pressure Campaign on the Regime in Iran", *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/maximum-pressure-campaign-on-the-regime-in-iran/, (02.11.2023).

döneminden sonra Biden dönemi ele alınmış ve Biden'ın Obama gibi diplomasi söylemini benimsediği ancak yaşanan bazı gelişmelerin diplomasiyi hayata geçirme noktasında engeller oluşturduğu üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 2000'Lİ YILLARDA ULUSLARARASI SİSTEMDE ABD ve İRAN

Giriş

1979 İran İslam Devriminden önce müttefik olan ABD ve İran, Devrimden sonra adeta iki ezeli düşman haline gelmişlerdir. Devrimin yaşandığı dönem, uluslararası sistemde ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında mücadelenin etkin olduğu Soğuk Savaş dönemidir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve uluslararası sistemde ABD'nin hegemonyasının etkin olduğu tek kutuplu uluslararası sistemik bir yapı başlamıştır. Petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'ın nükleer teknoloji edinme yönündeki girişimleri ve Ortadoğu bölgesinde etkin olma çabaları, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin tek başat gücü olan ABD tarafından kuşku ile karşılanmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD dış politikasının şekillenmesinde etkin olan yeni muhafazakâr akımın etkisiyle de sert güç kullanımı söylemi ABD tarihinde hiç olmadığı kadar ön plâna çıkmıştır. ABD'nin sert güç kullanımı söylemi politikasından en çok etkilenen ülkelerden bir tanesi de şüphesiz ki İran'dır. "Önleyici Savaş Doktrini"[26] çerçevesinde teröre karşı küresel bir savaş ilan eden ABD; bu doğrultu da Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunmuş,[27] İran'ı ise "Şer Ekseni"nde ilan ederek, izolasyona tabi tutmuştur.

Tez çalışmamızın bu bölümünde, öncelikle kuramsal çerçeve açısından realizm ve neorealizm yaklaşımları sunulacak, sonrasında uluslararası sistem, uluslararası sistemin yapısı tarihsel değişim ve dönüşüm bağlamında ele alınacaktır. Sonrasında 2000'li yıllarda uluslararası sistemin temel yapısal özellikleri ve 2000'li yıllarda uluslararası sistemde ABD ve İran'ın rolleri ele alınarak bölüm sonlandırılacaktır.

---

[26] "The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/, (20.04.2021); https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf, (20.04.2021).

[27] Ertan Efegil, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, Yıl 2008, s. 103-122.

1.1.KURAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler, durum ve şartlara göre gösterdiği değişimlerle gelişen ve zenginleşen bir disiplindir. Teorik yaklaşımlar da bu disiplinin anlaşılabilmesi için adeta bir araç görevi görmektedir. Günümüz dünyasında kitle iletişim araçlarında meydana gelen hızlı değişimler küresel ölçekte yaşanan olayları takip ve analiz bakımından kolaylıklar oluşturmuştur. Ancak bununla birlikte çok sayıda veri ve bilgi yoğunluğu nedeniyle verimli analiz yapabilmek güçleşmiştir. Bu doğrultuda, birbiriyle bağlantısız gibi görünen olayların anlamlı bir bütün halinde sunulması ve olaylara dair farklı analizlerin yapılabilmesi için uluslararası ilişkiler teorileri merkezi bir rol üstlenmektedir.[28]

Yaklaşık iki asır önce başlayan ABD-İran arasındaki ilişkilerde, 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte bir kırılma yaşanmış, bu tarihten sonra İran'ın nükleer çalışmaları başta olmak birçok davranışı ABD tarafından tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş ve Washington-Tahran arasındaki ilişkiler dönemsel koşulların getirdiği gerekçeler çerçevesinde devam etmiştir. Bu tez çalışmasında da bu kural gözetilerek çalışmanın kuramsal çerçevesi belirlenme yoluna gidilmiştir.

Literatürde ABD dış politikasında İran ilişkilerini konu alan çalışmalara bakıldığında devrim sonrasını ele alan çalışmaların, devrim öncesi çalışmalara nazaran daha zengin olduğu görülmektedir. Uluslararası ilişkiler teorileri bağlamında incelendiğinde ise ağırlıklı olarak Realizm, Liberalizm, İnşacılık ve Post-Modernizim gibi yaklaşımlar üzerinden tahlil edildiği görülmektedir. Ancak yakın dönem yazınında İranlı siyaset bilimciler tarafından ağırlıklı olarak İnşacılığın bir araştırma çerçevesi olarak önerildiği de görülmektedir.[29] Bu doğrultuda tezin planlanması aşamasında çalışmanın konusu bağlamında kuramsal çerçeveyi belirleme adına Kohanhag Okulu, İnşacılık, Tarihsel Sosyoloji, Realizm kuramları ele alınmıştır.

---

[28] Sibel Turan, "Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar,* Ed: Sibel Turan-Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, Nisan 2015, s.3.

[29] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası..,* s. 34.

ABD yönetimi, 11 Eylül saldırılarından sonra "Bush Doktrini" ile Ortadoğu politikasını güvenlik ve tehdit algılamaları üzerinden oluşmuştur. Güvenlik kavramını evrensel ve çok boyutlu hale getirmek amacıyla geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezliliğini, askeri güvenliğe odaklı karakterini ve disiplinlerarası etkileşime kapalı yapısını eleştiren Kopenhag Okulu'nun[30] yaklaşımı, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin güvenlik anlayışıyla benzerlik gösterse de bu durum Cumhuriyetçi başkanların dönemleriyle sınırlı kalmıştır. Çünkü Bush'tan sonra göreve gelen Obama, İran'a yönelik politikada güvenliği dar kapsamda ele almış ve güvenlik açısından sadece İran'ın nükleer programını problem olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle Kopenhag Okulu'nun yaklaşımı kuramsal çerçeve için tercih edilmemiştir.

İnşacılık kuramı açısından bakıldığında ise her iki ülkenin de dış politika yapım sürecinde kendine has kimlikleri vardır. Örneğin bağımsızlık, özgüven, Amerikan istisnacılığı, liberalizm, demokrasi ve insan hakları gibi değerler ABD ulusal kimliğini etkilerken; İran ulusal kimliği ise 1979 İslam Devrimi ile birlikte Batı karşıtlığı, emperyalizm karşıtlığı ve devrim ihracı gibi ideolojik motivasyonlardan beslenmiştir. Ancak süreç içerisinde yaşanan 11 Eylül saldırıları, ABD'nin kimlik eksenli söylemlerden ziyade daha çok güvenlik ve güç odaklı siyaset benimsemesine neden olmuştur. Bu yönüyle inşacı yaklaşım da kuramsal çerçeve için tercih edilmemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin benimsediği İran politikası, İran toplumunu birçok açıdan etkilemiştir. ABD'nin benimsediği bu politikaların toplumun dönüşümünü ortaya koyma ve tahlil etme adına Tarihsel Sosyoloji, kuramsal çerçeve için iyi bir olanak sunsa da yapılan literatür taramasında bu konudaki çalışmaların varlığı, yaklaşımın tercih edilmeme sebebi olmuştur.

Uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden biri olan realizm, temelde devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini savunan, anarşik yapıda olan uluslararası sistemde bu çıkarların nasıl hayata geçirildiğini sorgulayan ve devletlerin

[30] Bezen Balamir Coşkun, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme: Değişen Güvenlik Ortamı, Zorluklar, Fırsatlar ve Meydan Okumalar", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar,* Derleyen: Tayyar Arı, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.179-202.

başarısını da güç kapasitesiyle ölçen bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.[31] Realistlere göre, uluslararası sistemde güç dağılımının dengesiz olması devletlerin varlıklarını ve çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu nedenle, uluslararası sistemin en temel aktörü olan devletlerin öncelikli amaçları; hayatta kalmak, güvenliğini sağlamak, gücünü arttırmak ve kendi başının çaresine bakmaktır.[32] Özetle; uluslararası sistemin anarşik, devletlerin birincil aktör olduğunu ileri süren realistler, devletlerin kendi çıkarlarını gözetmek için güçlerini artırdığını ileri sürüp, devlet kapasitesini askeri kapasite (güç) ile tanımlamışlardır.[33] Amerikan dış politikasında da dönemsel olarak varlığını hissettiren bu teori, 11 Eylül 2001 günü New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington'da bulunan Savunma Bakanlığı Pentagon'a yapılan saldırılar neticesinde daha belirgin olarak kendisini hissettirmiştir. 21. Yüzyılın en önemli olaylarından biri olarak tarihe geçen bu saldırılar, ABD'nin dış politika siyaset anlayışını da önemli ölçüde etkilemiştir. Saldırılardan sonra ABD Başkanı Bush, ülkesinin yeni ulusal güvenlik stratejisini açıklamıştır.[34] ABD idealizmine dayalı yumuşak güç öğelerini ikinci plana atan, güvenlik ağırlıklı ve sert güç kullanımını meşru gören bu yeni stratejinin benimsenmesinde yeni muhafazakâr akımın önemli etkisi olmuştur.[35] Yayınlanan "Bush Doktrini" ile hedef haline getirilen ve "şer ekseni"nde ilan edilen İran,[36] ABD'nin benimsediği ve sert güç kullanımına dayalı bu stratejinin en çok etkilediği ülkelerden biri olmuştur. Bu tarihten itibaren Cumhuriyetçi Parti yönetimlerinin (Bush ve Trump) olduğu dönemlerde ABD dış politikasında İran'a yönelik sert güç kullanımı söylemi, ABD tarihinde hiç olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. Cumhuriyetçilerin benimsediği bu anlayış, kimi zaman kendilerinden sonra gelen ve

---

[31] Ali Balcı-Tuncay Kardaş, "Realizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed: Şaban Kardaş-Ali Balcı, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 85-88.

[32] Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 166-172.

[33] Robert O. Keohone, *Neorealismand Its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986, s.164-165.

[34] *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, Chapter 5, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html, (26.04.2024).

[35] Onur Gürel, "Neo-Con Yaklaşımın George W. Bush Dönemindeki Etkisi ve Donald J. Trump Dönemi Olası Beklentiler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* Cilt 9, Sayı 2, 2018, s. 145-167.

[36] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73, "State Of The Union Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (26.04.2024).

diplomasiyi benimseyen Demokratik Parti yönetimlerini de (Obama ve Biden) etkilemiştir. Öyle ki Obama ve Biden yönetimleri, İran'a yönelik politikada diplomasiyi benimsemelerine rağmen yeri geldiğinde İran'ı sert güç üzerinden tehdit etmekten de çekinmemişlerdir.[37] Bu açıdan bakıldığında ABD yönetimlerinin İran politikalarını en iyi açıklayan teorinin realizm olduğu düşünülmüş ve bu çalışmada kuramsal çerçeve için realizm tercih edilmiştir.

Her ne kadar bu tez çalışmasında güç dengelerini belirleme bakımından realizm teorisi kuramsal çerçeve için tercih edilmişse de uluslararası ilişkileri, uluslararası sistemin yapısal faktörleri üzerinden açıklamaya odaklanan yapısalcılık yaklaşımının da açıklayıcı bir perspektif sunabileceği ve bulguların karşılaştırılmasına olanak tanıyabileceği görülmüştür.

1.2. REALİZM

1940'lardan 1970'lere dek uluslararası ilişkilerin hâkim teorisi olan Realizm, alanda çalışan teorisyenler tarafından zaman içerisinde pek çok açıdan eleştirilmişse de yapılan eklemeler ve farklı gelişme aşamaları ile varlığını günümüze dek sürdürmüştür. Günümüzde de uluslararası ilişkileri inceleme ve açıklamada en çok kullanılan teorilerden biri olan realizmde, "güç" kavramı ve bu bağlamda "ulusal güç" merkezi bir öneme sahip olmuştur. Diğer adı siyasal gerçeklik olan realizm, çatışmaların sonucunun belirlenmesinde ve diğer devletlerin davranışlarını etkilemede, bir devletin sahip olduğu kapasitenin önemi üzerinde durmaktadır.[38]

2. Dünya Savaşı'ndan sonra idealizme tepki olarak ortaya çıksa da realizmin düşünsel(felsefik) yapısının kökleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Bu yönüyle realist teorinin önemli düşünürlerinden bazıları şunlardır: Thucydides (M.Ö. 460-395)[39], Niccolo Machiavelli (1469-1527)[40], Thomas Hobbes (1588-1679)[41], Carl von

---

[37] "Obama: İran'a karşı güç kullanmaktan çekinmem", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120305_obama_iran_israel, (26.04.2024).

[38] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 8. Baskı, MKM Yayıncılık, 2013, s.137.

[39] Thucydides, *The Peloponnesian War,* Çeviren: M. Hammond, Oxford University Press, 2009. *"Peleponezya Savaşları Tarihi"*, Thucydides'in Atina ile Sparta şehir devletleri arasındaki ve Sparta'nın zaferi ile biten savaşı anlattığı eseridir. İnsan doğası konusunda kötümser olan Thucydides'e göre savaşların nedeni çıkarlar uğruna güç kullanmadır.

[40] Niccolo Machiavelli, *The Prince*, Çeviren: N. H. Thompson, Dover Publications, London, 1992; Aynı eserin Türkçe çevirisi: Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çeviren: Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar

Clausewitz (1780-1831), Edward H. Carr (1892-1982) ve Hans J. Morgenthau'dır (1904-1980).[42] 20. yy.'da idealizm eleştirisi ile realizmin doğmasına zemin hazırlayan Edward H. Carr[43] iken, Hans J. Morgenthau ise klasik realizmin kurucusu olarak kabul edilir. 1940-1960'lı yıllarda Carr ve Morgenthau'nun çalışmaları döneme damgasını vursa da Reinhold Niebuhr, Nicholas Spykman, John Herz, Hedley Bull, Raymond Aron ve Martin Wight gibi akademisyenler ile Winston Churchill, George F. Kennan ve Henry A. Kissinger gibi diplomat ve devlet adamları da realizme önemli katkılar sunmuşlardır.[44] George F. Kennan, Henry F. Kissinger, Nicholas Spykman, Winston Churchill gibi diplomat ve akademisyenler realizmi pratiğe dökmüşlerdir. Örneğin "Çevreleme Politikası"nın fikir babası kabul edilen George F. Kennan, Sovyetlere karşı güç ilişkilerine dayalı bir sistem olması önerisinde bulunmuştur. [45] Kennan'ın mimarı olduğu ve ABD'nin 33. Başkanı Harry S. Truman yönetimi tarafından uygulamaya konulan doktrin ile pratiğe dökülen "Çevreleme Politikası", Soğuk Savaş'ın iki kutuplu bir jeostratejik güç mücadelesi olacağını ve SSCB'nin ancak güç ile durdurabileceğini ileri sürmekteydi.[46]

Realist paradigmada ilk kaleme alınan eserler, 1. Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin kurduğu ütopik liberal düzenin iflası ve 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte faşizm ve komünizmin liberal demokrasilere karşı üstünlüğünü açıklama

---

Yay., İstanbul, 1993. *"Prens"* adlı çalışmasıyla Machiavelli, Floransa yöneticisi olan Lorenzo di Meccini'ye atfen yazdığı ve el kitabı niteliğinde olan eseriyle, gücün nasıl kazanılacağını, nasıl korunacağı ve nasıl sürdürüleceğine dair bilgiler vermektedir. Tayyar Arı, *a.g.e,* s. 145.

[41] Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005. Anarşi kavramının kendisiyle özleştiği Hobbes, *homo homini lupus* yani *insan insanın kurdudur* özdeyişiyle insan doğasına yönelik kötümser bakış açısını ortaya koymuştur. İnsanlığın doğal halinin anarşik yapısına değinen Hobbes, Britanya İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerinde yazdığı ünlü eseri *Leviathan*'da mutlak monarşinin gerekliliğini savunmuştur. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 126.

[42] Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 166.

[43] Martin Griffiths, Roach Steven ve Scott Solomon, "Gerçekçilik (Realizm)-Edward Hallett Carr", Çeviren: CESRAN, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, 2. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, s.9-15.

[44] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 132; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma…*s.137.

[45] United States of America Department of State, Office Of The Historian, "Kennan and Containment, 1947", https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan, (01.05.2021).

[46] George F. Kennan (By X), "The Sources Of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, Vol: 25 No:4, 1947, s.566-582. https://www.jstor.org/stable/20030065?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1933c4be676089ba7fe00aa58d08b5d7&seq=1#page_scan_tab_contents, (01.05.2021).

amacını taşımıştır. İdealistler ve realistler arasındaki bu tartışma birinci büyük tartışma olarak adlandırılır. Realizm-idealizm eleştirisinin ikinci aşaması ise Wilson ilkelerine göre Avrupa'da kurulan ulus devlet sistemi ve Milletler Cemiyeti'nin istenilen barış ve istikrarı sağlayamaması sonrasında çıkan 2. Dünya Savaşı krizinin nedenlerini incelemek üzerine olmuştur. Üçüncü aşaması ise bu krizi anlamlandırma adına alternatif teorinin geliştirilmesi gerekliliği üzerine olmuştur.[47]

Realizm, geçirdiği gelişme aşamaları ve farklı unsurlara yapılan vurgulara göre Klasik Realizm, Yapısal/Neorealizm ve Neoklasik Realizm olmak üzere üç analiz seviyesinde incelenmektedir. Klasik realizm: devletin bütüncül bir aktör olarak kabul edildiği, siyasetin temel ögelerinin insan doğasıyla özleştirildiği ve siyasette güç unsurunun kurallarının hâkim olduğunu öne sürer.[48] Neorealizm: devletlerin eylemlerini yapısal kısıtlamalar üzerinden okuyarak, uluslararası sistemi değişmeyen anarşik karakteri ve aktörler arasındaki kabiliyet dağılımına bakarak incelemektedir.[49] Neoklasik realizm: klasik realizmin birim vurgusu ile neorealizmin yapısal sistem analizi arasında köprü kurarak, devletin maddi kapasitesinin ve sistemdeki güç dağılımının yanında, devlet adamlarının dış politika kararlarını şekillendiren devlet içi siyasi yapıların da analizlere dâhil edilmesi gerektiğini belirtir.[50]

1.2.1. Klasik Realizm

Klasik realizm, 1940'lı yıllardan 1970'lere kadar uluslararası politikanın başat teorisi olarak kabul edilmiştir. Klasik realizme göre insan, doğası gereği, bencil, kötü, çıkarcı, iktidar ve güç elde etme hırsı olan ve bunları korumayı kendine amaç edinen bir varlıktır. Uluslararası politikanın temel aktörleri olan devletler de doğaları gereği kendisini oluşturan insanlarla aynı özellikleri göstererek, sürekli güç peşinde koşarlar. Uluslararası politikanın odak noktası çıkar kavramı olup, bu da "güç" terimi ile ifade edilmektedir. Bu yönüyle uluslararası ilişkiler devletlerarası bir

[47] Mehmet Ali Tuğtan, "Realizm, Güç ve Anarşi", *Küresel Siyasete Giriş*, Ed: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 112.
[48] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 33-60.
[49] Mehmet Ali Tuğtan, *a.g.m.* s. 111.
[50] Sibel Turan, *a.g.e.,* s.16.

güç mücadelesidir. Realizmde "güç", 'askeri' ya da 'sert güç' olup, diğer güç unsurları arka planda kabul edilir. Devlet politikalarının belirlenmesinde moral (ahlak) değerlerden ziyade, rasyonalite dikkate alınır. Uluslararası alan, üst otoritenin yokluğundan dolayı belirsiz ve anarşiktir. Devletler birbirlerinin niyetlerinden emin olamadıklarından dolayı sürekli bir güvenlik kaygısı taşımaktadırlar.[51] Bu bilgiler ışığında realizmin temel varsayımlarını şöyle sıralayabiliriz:[52]

- İnsan doğası gereği kötümser bir varlıktır.
- Uluslararası sistemin en önemli aktörleri devletlerdir. Bu yönüyle uluslararası sistemdeki her bir devlet, sistemin bir aktörüdür.
- Üst otorite yokluğu ve uluslararası politikadaki mücadeleden dolayı, uluslararası sistem anarşiktir.
- Devletler, mümkün olduğunca en çok kaynağa ulaşmak ve kendi çıkarlarını takip etme eğilimindedir.
- Devletler için temel sorun bekâ sorunu olduğundan, varlığını sürdürmek için askeri güçlerini geliştirme yoluna giderler, bu durum "güvenlik ikilemi"ne sebep olur.

Realistlere göre devletin karşı karşıya kaldığı meselelerin en üst sırasında güvenlik yer almaktadır. Bu açıdan realistler, güvenlik veya stratejik meselelerini "*yüksek politika*"; ekonomik veya sosyal meseleleri ise "*düşük politika*" şeklinde değerlendirir. Neorealizm'de yer alan tek kutuplu sistem, çift kutuplu, çok kutuplu sistem 'güvenlik' dikkate alınarak vurgulanır. Bu yönüyle de realistler, "*güç*" ve "*güç dengesi*" kavramları üzerinden tanımlamalara ihtiyaç duymaktadır.[53]

Realizmle ilgili çalışmalara baktığımızda temel varsayımları küçük farklılıklar gösterse de yukarıda saydığımız maddelerin tüm çalışmalarda genel kabul gören ortak maddeler olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte realizmin çıkış noktasını oluşturan ve sonrasında onu uluslararası ilişkilerin odağına yerleştiren

[51] Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim*, İnkılap Yay. Yay., İstanbul, 2007, s. 187-205; Sibel Turan, *a.g.m.,* s. 15.
[52] Eyüp Ersoy, *a.g.m.*, s. 166-172.
[53] Jack Donnelly, "The Ethics of Realism", *The Oxford Handbook of International Relations*, Ed: Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal, Oxford University Press, 2008, s. 150, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199219322.003.0008; Mustafa Aydın, *a.g.m.,* s.38-39; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s. 123; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma…*s.137-144.

temel kavramlara da bakmakta yarar vardır. Bu temel kavramların kabulü noktasında ise realizmin her üç yaklaşımı da (klasik, neorealizm, neoklasik), fikir birliği içindedir. Bu kavramlar; devlet, güç ve çıkar, kendi başının çaresine bakma, güvenlik ikilemi, güç dengesi ve anarşidir. Bu kavramları açacak olursak:

1. Devlet: uluslararası ilişkilerin en temel ve en etkin aktörü olarak devletin, egemen olma özelliği, yurttaşlık esasına dayanan siyasal kimlik anlayışı ve ulusal çıkarı temsil ettiği varsayılır.[54]

2. Çıkar ve Güç: Morgenthau, güç kavramını uluslararası politika analizinin merkezine yerleştirmiştir. Bu açıdan politikayı güç ve çıkar mücadelesi olarak görmektedir. Gücü nitel ve nicel olarak sınıflandıran Morgenthau, coğrafya, nüfus, doğal kaynaklar, askeri ve endüstriyel kapasiteyi nicel olarak değerlendirirken, ulusal moral, diplomasi ve hükümetin niteliğini de nitel olarak değerlendirmektedir.[55]

3. Kendi Başının Çaresine Bakma: uluslararası sistemde merkezi bir otoritenin yokluğu sebebiyle, herhangi bir kriz durumunda, devlet kendi başının çaresine bakmak zorundadır.[56]

4. Güvenlik İkilemi: "*bir aktörün kendi güvenliğini sağlamak amacıyla politikalar üretmesi, bu politikaların diğerleri tarafından güvensizlik kaynağı olarak algılanması ve karşı politikalar üretmesi ve bunun sonucunda oluşan genel güvensizlik…"* şeklinde tanımlanır.[57]

5. Güç Dengesi: bir veya birden fazla devletin başka bir devlet veya devlet grubunu dengelemek için kullandığı gücün genel anlayışını ifade etmektedir. Bu durum, güç dengesinin, devletler veya ittifaklar arasındaki nispeten eşit güç kapasitesi oranı anlamına da gelebilir.[58] Morgenthau ise güç dengesini 4 farklı anlamda kullanır.

---

[54] Faruk Yalvaç, "Devlet", *Devlet ve Ötesi (Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar),* Derleyen: Atilla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.20-23.
[55] Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika (Güç ve Barış Mücadelesi) Cilt I,* Çeviren: Baskın Oran-Ünsal Oskay, 1. Baskı, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970. s. 140-194.
[56] Ali Balcı-Tuncay Kardaş, *a.g.e.,* s. 88.
[57] Ali Bilgiç, "Güvenlik İkilemini Yeniden Düşünmek-Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 2011, Cilt 8, Sayı 29, s.129.
[58] Mehmet Keyik-Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* Mayıs 2019, Cilt 3, Sayı 1, s. 35.

Bunlar; "*devletin bir hedefe ulaşmak gayesiyle izlediği politika, devletin gerçek ilişkileri, eşit güç dağılımı ve herhangi bir biçimde güç dağılımıdır"*.[59]

6. Anarşi:[60] realizmin yaklaşımları içerisinde neorealizm ile özdeşleşen kavram, uluslararası sistemde merkezi bir otoritenin olmaması durumunu ifade eder: Neorealizmin anarşiden kastı, bütünüyle bir kargaşa veya hukukun çiğnenmesi hâli olarak anlaşılmamalıdır. Bu yönüyle Neorealistlerin anarşi kavramına yükledikleri anlam, sistemde zorlayıcı üstün bir otoritenin olmaması durumudur.[61]

Tez çalışmasında realizm teorisinin genel bilgileri, teorinin temel varsayımları ve temel kavramları hakkında bilgi verilirken, teorinin daha iyi anlaşılması adına realist okulun 20. yy.'daki temsilcileri Edvard Hallet Carr ve Hans J. Morgenthau'nun görüşlerine genel bir perspektifle değinmek gerektiği düşünülmüştür. İngiliz tarihçi Edvard Hallet Carr, uluslararası ilişkiler açısından realist teorinin ilk çağdaş yorumunu yapmıştır. Carr, "*The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*"[62] adlı eserinde, dönemin siyasal idealizmini (1919-1939 yılları), "ütopyacı" olarak eleştirmiş, realist ve idealist düşünceler arasındaki farklılıkları analitik bir incelemeyle ele alarak, uluslararası politikanın nasıl algılanabileceğinin ilk analizini yapmıştır.[63] Machiavelli düşüncesinin üç önemli yapıtaşını benimseyen Carr, realizme aşağıdaki ilkeleriyle katkıda bulunmuştur:[64]

"1- Tarih bir nedenler sıralamasıdır ve akışını hayallerle değil, akıl ile anlamak mümkündür.

2- Kuramlar uygulamayı oluşturmaz, uygulamalara bakılarak kuramlar ortaya çıkarılır.

3-Politika ahlakın bir fonksiyonu olmaktan ziyade, ahlak, politikanın bir fonksiyonu olup, gücün bir sonucudur."

---

[59] Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika (Güç ve Barış Mücadelesi) Cilt I,* s. 217-230.

[60] Not: Anarşi kavramı klasik realizmden ziyade, neorealizmin bir kavramıdır. Genel olarak da realizmin bir kavramı olduğundan burada ele alınmıştır.

[61] Mücahit Özdoğan, "Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* Cilt 8, Sayı 1, Mayıs 2019, s. 10.

[62] Edvard Hallet Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Newyork, Palgrave, 2001. Çalışmanın Türkçe çevirisi için bkz. *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939,* Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.

[63] Deniz Ülke Arıboğan, *a.g.e.,* s. 190-191.

[64] Edvard Hallet Carr, a.g.e., s. 63; s. 156; Deniz Ülke Arıboğan, *a.g.e.,* s. 191-192; Sibel Turan, a.g.m., s. 20-21.

Edward Hallet Carr, siyasal idealizm üzerindeki eleştirileri ile realist akımın uluslararası politika literatüründeki yerini belirginleştirip ve teorinin altyapısını oluştursa da genel kabul olarak Realizmin babası Hans Morgenthau sayılmaktadır. Morgenthau, *"Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace"* adlı kitabı ile Uluslararası İlişkiler disiplininde realist yaklaşımı geliştirmiştir.[65] Hobbes'un "İnsan, insanın kurdudur" görüşünden etkilenen Morgenthau, Weber'in epistemolojisini realizme uyarlayarak siyasal realizmin altı ilkesini şu şekilde açıklar:[66]

> *"1. Siyasal gerçeklik, toplum gibi siyasetin de temelinin insan doğasında var olan objektif yasalarca yönetildiğine inanır.*
> 2. *Siyasal gerçekliğin hareket noktasını güç olarak tanımlanan çıkar kavramının oluşturduğudur.*
> 3. *Siyasal gerçekliğe göre, çıkar kavramı gerçekten de politikanın özüdür ve zaman ve mekâna bağlı değildir.*
> 4. *Evrensel moral prensiplerin devletlerin dış politikadaki eylemlerine aynen uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.*
> 5. *Siyasal gerçekliğin bir devletin siyasal eylemlerini, yani ahlaki hareket edip etmediğini evrensel ahlaki prensiplerle ölçmeye kalkmaz.*
> 6. *Siyasal eylemlerin siyasal kriterlerle değerlendirilmesi gerektiğini belirtir."*

Gerek ilk dönem realistleri gerekse de 20.yy. realistlerinde anahtar kavramlar olan "güç" ve "çıkar" kavramları her zaman önemini korumuştur. Örneğin teorinin mimarı Hans Morgenthau'nun "güç" konusundaki şu düşünceleri realizm adına büyük bir öneme sahiptir:

> *"Uluslararası politika, tüm politikalar gibi bir güç mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihai amaçları her ne olursa olsun, güç her zaman birincil hedef ya da sonuca götüren araçtır."*[67]

Bu açıdan realistler, devlet davranışını belirleyen en önemli faktörün "güç" olduğu, askeri gücün ise güç formları içerisinde en önemli güç olduğu noktasında

---

[65] Yeldar Barış Kalkan, *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s.70.

[66] Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika (Güç ve Barış Mücadelesi) Cilt I,* s. 2-18; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma…*s.154-156.

[67] Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, "Realizm: Devlet ve Güç Dengesi", *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Çeviren: Zeynep Gözde Güven, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.39-41.

hemfikirdir. Kısaca belirtmek gerekirse uluslararası alanda tek ve kesin bir gerçeklik vardır, o da güç unsurudur ve uluslararası sistemde güç dengesi çok önemli bir yere sahiptir.[68]

1.2.2. Neorealizm/Yapısal Realizm

2000'li Yıllarda ABD Dış Politikasında İran adlı tez çalışmamızda temel teorimiz realizm olsa da ABD-İran ilişkilerini açıklama noktasında uluslararası sistemin etkisinin analizi için neorealizme de değinmek gerekir. ABD-İran ilişkileri sadece realizm açısından ele alındığında, ABD'nin hegemon gücü üzerinde durulup, uluslararası sistemin etkisi göz ardı edilebildiğinden bu etkiyi de ön plana çıkarma adına neorealizmi de genel bir perspektifle ele almak önem arz etmektedir.

1960'lardan itibaren uluslararası sistemde yaşanan bazı gelişmeler ve politikadaki diğer yaklaşımların da etkisiyle klasik realizme yönelik eleştiriler artmıştır. Realizme yönelik, uluslararası değişimi algılayamama, devletlerin davranışlarındaki birim düzey (iç faktörler) değişkenlerini dikkate almama[69], ekonominin önemi ile birlikte Üçüncü Dünya ve az gelişmişlik gibi hususları kavrayamama ve özellikle de güç kavramını her şeyi açıklamakta temel parametre görme[70] gibi eleştirilerin yanında, davranışçı akımla da yaşanan bilimsellik tartışması da,[71] neorealizmin doğuşunda etkili olmuştur. Bu eleştiriler ışığında Kenneth Waltz, 1979 yılında yayınladığı *Theory of International Politics* adlı eseri ile realizmin önemli aşamalarından biri olan neorealizm teorisini ortaya atmıştır. Realizmi yeniden

---

[68] Stefano Guzzini, *Realism in İnternational Relations and İnternational Political Economy,* Routledge, London and New York, 1998, s. 46.

[69] Joseph M. Grieco, "Realist Uluslararası Teorisi ve Dünya Siyaset Çalışması", *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce*, Ed: Michael Doyle-G. John Ikenberry, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s.178-181.

[70] Sertif Demir-Ali Bilgin Varlık, "Realist ve Liberal Teorilerde 'Güç' Anlayışı", *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Ed: Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, 1. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 73-75.

[71] "Büyük Tartışma (Great Debate), Uluslararası İlişkiler alanına hâkim olan büyük tartışmalar üç ya da dört ana eksende ele alınmaktadır. Bunlar realizm-idealizm tartışması olarak bilinen ve 1930'lu ve 1940'lı yıllara hâkim olan birinci tartışma, 1950'lere ve 1960'lara hâkim olan gelenekselci teoriler-davranışsalcı teoriler ayrımına dayanan ve esas ekseni teorilerin bilimsellik ölçütü olan ikinci büyük tartışma ve 1980'ler ve sonrasına hâkim olan ve iki eksende yürüyen üçüncü ve dördüncü büyük tartışmalardır. Bunlardan daha ziyade paradigmalar arası tartışma (interparadigm debate) olarak değerlendirilen neorealizm ile neoliberalizm arasındaki tartışma üçüncü tartışma, rasyonalist/pozitivist teoriler - eleştirel/post-pozitivist teoriler tartışması ise dördüncü büyük tartışma olarak görülmektedir." Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Dora Yay., Bursa, 2014, s. 1-47.

teorize eden Waltz, teori ile pratik arasında bir bağlantıyı Neorealizm ile kurmuştur.[72]

Kenneth Waltz, realizme yeni bir bakış açısı kazandırmak amacıyla "Yapısal Realizm"in çalışma altyapısını ortaya koymuştur fakat "Yapısal Realizm" kavramı zamanla Neorealizm olarak isimlendirilmiştir. Realizmin argümanlarından ilham alan neorealizm, klasik realizm gibi devletin önemine vurgu yapsa da devletlerin davranışlarına odaklanmaktan ziyade, sistemik ögelere odaklanmaya ağırlık veren bir yaklaşım sergilemeyi benimsemiştir. "Sistem"i teorinin merkezine alarak, "uluslararası sistem" kavramını yeniden tanımlayan Waltz, sistem teorisini geliştirerek, birim düzeydeki analizlerden farklılaşma yoluna gitmiştir. Waltz'a göre ulusal ya da bireysel düzeydeki analizler indirgemeci, uluslararası teorik analizler ise sistemiktir.[73] Böylece Waltz, yapısal analizlerin gündemde olduğu ve aktör merkezli analizlerin, sosyal bilimlerde popülaritesini kaybettiği bir dönemde realist yaklaşımı yapısal bir çizgide yeniden yorumlamıştır.[74]

Kenneth Waltz, neorealizm teorisini ortaya atmadan önce 1959 yılında yazmış olduğu *Man, The State and War: A Theoretical Analysis* adlı kitabıyla uluslararası ilişkiler teorisi ile ilgili ilk katkıyı yapmış ve dönemin analiz seviyesi tartışmalarında yeni fikirler ortaya atmıştır. İlgili eserinde Waltz, savaşın nedenlerini araştırırken aynı zamanda savaşları sona erdirecek önerilerde sunmuş ve soruna üç ayrı seviyeden bakmıştır. Bunları, 1- insanın doğasını merkeze alan seviye, 2- devletlerin iç yapısını merkeze alanı seviye, 3- uluslararası sistemin anarşik yapısını merkez alan seviye şeklinde açıklayan Waltz, ayrıca bu üç seviyeyi uluslararası ilişkilerin üç imgesi *(three images of international relations)* olarak adlandırmıştır.[75]

---

[72] Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Massachusetts: Addison-Wesley, 1979; Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Ed: Çınar Özen, Phoenix Yayınları, Ankara, Ağustos 2015.

[73] Barry Buzan-Charles Jones-Richard Little, *The Logic of Anarchy, Neorealism to Structural Realism,* Columbia Üniversity Press, New York, 1993, s. 22-24; Sibel Turan, *a.g.m.,* s. 22.

[74] Yeldar Barış Kalkan, *a.g.e.,* s.101.

[75] Kenneth Waltz, *Man the State and War-A Theoretical Analysis,* Columbia University Press, 1959, s.12. (Kenneth Waltz, İ*nsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz,* Çeviren: E. Bozkurt, S. Kanat ve S. Yalçıner, 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2009); Kenneth Waltz, "Savaşı Açıklamak: Analiz Düzeyleri", *Uluslararası İlişkiler Teorisi,* Ed: Paul Viotti ve Mark Kauppi, 5. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 98; Mehmet Ali Tuğtan, *a.g.e.,* s. 122-127.

Klasik Realizmin analiz seviyesine sistem analizini de ekleyen Neorealizm, uluslararası sistemin yapısı ve bu yapının devlet eylemlerine etkisi üzerine kurulu teoridir. Neorealizm yaklaşımını belirleyen üç temel varsayım söz konusudur. Bunlar; Anarşi, devletlerin karakteri ve kapasitelerin dağılımıdır.[76] Birinci varsayım Anarşi: uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi olup, uluslararası sistemde üst otorite yokluğunu ifade etmektedir. Üst otorite yokluğu sistemin anarşik bir karaktere sahip olmasına sebep olurken, aynı zamanda devletlerin kendi başının çaresine bakmasını ve hayatta kalmasını önceledığinden, düzenleyicilik ilkesi görevini yerine getirmektedir. Waltz, anarşik uluslararası yapıda devletlerin temel önceliğinin hayatta kalmak olduğunu, "*var olmak/varlığını sürdürebilmek, devletlerin sahip olabileceği diğer tüm amaçlara ulaşmak için ön şarttır*" cümlesiyle ifade etmektedir.[77] İkinci varsayım devletlerin (birimlerin) karakteri: devletlerin güç ve refah şekilleri farklı olsa da uluslararası sistemin anarşik yapısı devletleri benzer davranışlar sergilemeye zorladığından, fonksiyonel olarak devletler birbirlerinin aynısıdır. Bu durumu Waltz, "*Devletler, karşı karşıya bulundukları görevlerde benzerdirler…"* şeklinde ifade etmektedir.[78] Üçüncü varsayım kapasitelerin dağılımı: devletlerin güç kapasiteleri ve bu kapasitelerin nasıl dağıldığı uluslararası sistemin yapısını belirler. Örneğin büyük güçlerin kaç adet olduğu uluslararası sistemin tek kutuplu, iki kutuplu ya da çok kutuplu olup olmadığını belirleyen temel değişkendir.[79]

1.2.3. Realizm-Neorealizm/Yapısal Realizm Karşılaştırması

Neorealizm, klasik realizmin argümanlarından esinlenmiş olsa da aralarında benzer ve farklı yönler mevcuttur. Sistemin devletlerin davranışları üzerindeki etkisi, bilim felsefesine verilen önem, anarşi kavramına yüklediği anlam, sisteme yüklediği yapısalcı yaklaşım gibi v.b. konularda realizmden ayrışmaktadır.[80] Benzer ve farklı yönleri maddeler halinde açıklayacak olursak:

---

[76] Kenneth Waltz, 1979, *a.g.e.,* s.88.
[77] Kenneth Waltz, 1979, *a.g.e.,* s.90-91.
[78] Kenneth Waltz, 1979, *a.g.e.,* s. 93-94.
[79] Eyüp Ersoy, *a.g.e.,* s.178-182.
[80] Andrew Linklater, "Teoride ve Pratikte Realizm", *Uluslararası İlişkiler Kuramları,* Ed: Ken Booth ve Steve Smith, Çeviren: Muhammet Aydın, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s.244.

- Hem realizm hem de neorealizm devletin önemini vurgular. Ancak, neorealizm uluslararası çatışmaları ve savaşları analiz ederken belirgin bir şekilde yapı ve sistem üzerinde odaklanmaktadır.[81]
- Hem realizme göre hem de neorealizme göre sistem anarşiktir. Fakat realistler insan doğasına daha fazla odaklanırken, neorealistler daha çok anarşi kavramına odaklanmışlardır.[82]
- Realizmde güç bir amaç iken, neorealizmde güç gerektiğinde başvurulan bir araçtır.[83]
- Metodolojik fark açısından realistler tümevarımcı iken, neorealistler tümdengelimcidir. Bu yönüyle realizmde başat süje ulus-devlet iken, neorealizm sistemsel bakış öngörür ve ulus-devletleri tek tek ele almaktansa sistem içindeki rolleri bakımından inceler.[84]
- Neorealizm, hiyerarşik ve anarşik olmak üzere iki çeşit sistemin var olduğunu ve uluslararası sistemin halen net bir şekilde anarşik olduğunu varsayar.[85]
- Neorealistler, iki kutuplu sistemin çok kutuplu sisteme göre daha barışçıl olduğunu iddia ederler. Çünkü iki büyük devletin güç dengesini yaratması sonucu sistemde istikrar olacağını ifade ederler. Ayrıca zayıf devletlerin büyük devletlere tabi olacağını da belirtirler.[86]
- Realistler ve neorealistler için "güç dengesi" kavramı da farklılık arz etmektedir. Neorealistler dengenin doğal olarak anarşik sistem içinde olduğunu söylerken, realistler için denge, tehditlerin algılanmasıyla alakalıdır.[87]

1.3. ULUSLARARASI SİSTEM

1.3.1. Uluslararası Sistem ve Yapısı

Sistem kavramı, uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminde en çok kullanılan kavramlardan biridir. Sistem kavramının uluslararası literatürde kullanılmaya başlanması 2. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır. Sistem kavramını 1950'li yıllardan sonra Charles McClelland, Morton Kaplan, Stanley Hoffmann, George Modelski, Richard Rosecrance, Karl Deutsch, David Singer, Kenneth Waltz gibi birçok yazar ve akademisyen uluslararası politika analizlerinde kullanmaya

---

[81] Keith Shimko, "Realism, Neorealism and American Liberalism", *The Review of Politics,* Vol: 54, No:2, Spring 1992, s. 294.
[82] Robert O. Keohane, "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", *Neorealism and Its Critics,* Columbia University Press, New York, 1986, s.160-163.
[83] Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler", s. 9; Sertif Demir- Ali Bilgin Varlık, *a.g.m.* s.76.
[84] Sibel Turan, *a.g.m.*, s. 22-23.
[85] Chris Brown-Kinster Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Çeviren: Arzu Oyacıoğlu, Yayın Odası, İstanbul, 2007, s. 37.
[86] Emre Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri (Temel Kavramlar),* Ed: Mehmet Şahin- Osman Şen, 1. Baskı, Kripto Yayınevi, Ankara, 2014, s.58.
[87] Paul R. Viotti - Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s.39-41.

başlamışlardır.[88] Sistem, sözcük anlamı itibariyle, aralarında düzenli ilişkiler bulunan, bir birimde meydana gelen değişikliğin diğer birimleri de etkilediği bağımlı değişkenler dizisi şeklinde tanımlanmaktadır.[89] Sistem kavramını, alandaki birçok akademisyen ve yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Morton A. Kaplan sistemi, kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlikler ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizisi şeklinde tanımlarken[90]; Kalevi J. Holsti, kabileler, imparatorluklar, şehir devletleri veya ulusal devletler gibi bağımsız siyasal varlıkların herhangi bir şekilde toplamı olarak tanımlamaktadır.[91] James Rosenau ise sistemin bir çevre içerisinde var olduğu kabul edilen ve karşılıklı etkileşim yolu ile birbiriyle ilişki içerisinde bulunan parçalardan oluştuğunu ifade eder:[92] Tanımları bu şekilde artırmak mümkündür. Sistemdeki birimler arasında ortak özellikler bulunduğundan, her bir birim bütünün özelliklerini az çok yansıtmaktadır. Örneğin güneş sistemi, eko-sistem, ekonomik sistem, uluslararası sistem v.s. gibi sistemlerde parça ile bütün sistem arasında bağımlı bir ilişki söz konusudur.[93] Bu bağlamda uluslararası sistem de aralarında bağımlı ve düzenli ilişkiler bulunan, başta devletler olmak üzere, uluslararası aktörlerden meydana gelen bir yapıdır. Bu yapı, kendisini oluşturan birimlerin temel vasıflarını taşımakla birlikte, kendine has davranışsal özellikleri de içermektedir.[94]

Uluslararası sistem, alt sistem denilen birçok küçük sistemden oluştuğu için her zaman tek ya da yekpare bir bütünlük arz etmez. Herhangi büyük bir sistemin, hiyerarşik olarak sıralanmış alt sistemleri olabilir[95] ve bu alt sistemler kendi aralarında *coğrafi* ve *fonksiyonel* olarak ikiye ayrılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) ve NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) gibi örgütler, coğrafi

---

[88] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.810.
[89] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 399.
[90] Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics,* Wiley and Sons, New York, 1957, s. 4.
[91] Kalevi J. Holsti, *International Politics: A Framework For Analysis*, Prentice/Hall International, London, 1974, s. 29.
[92] James N. Rosenau, *International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory,* The Free Press, New York, 1969, s. 71-78; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.812.
[93] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 399.
[94] Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem,* Nobel Yay., Ankara, 2010, s. 44.
[95] Hasan Köni, *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri,* ASAM Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 19.

kaygılardan ziyade belli fonksiyonları yerine getirmek için kurulduğundan *fonksiyonel alt sistem* olarak değerlendirilirken, Latin Amerika sistemi, Orta Doğu sistemi, Avrupa sistemi gibi sistemler de belli bir coğrafyaya yoğunlaşan sistemler olduğundan, *coğrafi alt sistem* olarak değerlendirilir. Sistemler arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Örneğin, alt sistemlerde meydana gelen bir değişiklik sistemdeki diğer alt birimleri de etkiler ya da üst sistem adı verilen uluslararası sistemde meydana gelen bir değişiklik alt birimleri de etkilemektedir.[96]

Uluslararası ilişkiler alanında sistem üzerine araştırma yapan bazı bilim adamları, tarihsel yaklaşımı benimsemenin yanında[97], devletlerin sayılarını, yapılarını, örgütleniş biçimlerini ve ilişkilerini de dikkate alarak bir takım sistem modellerini ve sistem türlerini ortaya koymuşlardır. Örneğin Morton A. Kaplan, örgütlenme özelliklerini göz önünde bulundurarak altı tür uluslararası sistemden bahsetmektedir. Bunlar: 1- Güç dengesi, 2- Gevşek İki Kutuplu Sistem, 3- Sıkı İki Kutuplu Sistem, 4- Evrensel Sistem, 5- Hiyerarşik Sistem, 6- Birim Veto Sistemidir.[98] Güç dağılımını esas alan Kalavi J. Holsti ise beş farklı uluslararası sistem tipolojisi belirlemiştir. Bunlar: 1- Hiyerarşik Sistem, 2- Güç Dengesi Sistemi, 3- Gevşek İki Kutuplu Sistem, 4- Sıkı İki Kutuplu Sistem, 5-Çok Kutuplu Sistemdir.[99] Richard N. Rosecrance ise uluslararası sistemi, bozucu girdilerden, düzenleyici mekanizmalardan ve çevresel kısıtlayıcılardan oluşan bir yapı olarak görmekte ve uluslararası sistemi istikrarlı ve istikrarsız sistemler olarak ikiye ayırarak incelemektedir.[100] Uluslararası sistemin modellerine baktığımızda yukarıdaki modellerin en çok ön planda olan modeller olduğunu görmekteyiz.

Uluslararası sistemin yapısal özelliklerine odaklanan neorealizm, devletleri, uluslararası sistemin temel taşı kabul eden bir yapı ve etkileşim halindeki birimlerden oluştuğunu kabul eder. Bu açıdan neorealizm, sistemin yapısını, devletler öncelikli

---

[96] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 400-401; Muzaffer Ercan Yılmaz, *a.g.e.,* s. 44-45.
[97] Uluslararası politika literatüründe sistem kavramının tarihi gelişim içerisinde farklı yaklaşımlarca ele alınmış biçiminin bir genel değerlendirmesi için bkz: Atilla Eralp, "Sistem", *Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* Derleyen: Atilla Eralp, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125-153.
[98] Tayyar Arı, "Morton Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt XI, Sayı 1-2, Mart-Kasım, 1990, s.104-105.
[99] Kalevi J. Holsti, *a.g.e.,* s. 96-96.
[100] Richard N. Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics,* Little-Brown, Boston, 1963, 220.

aktör kabul ederek ortaya çıkan ‘anarşik’ nitelik kapsamında kavramsallaştırır.[101] Devletlerin kendi içyapılarında hiyerarşik bir düzen söz konusu iken, uluslararası sistemde ise örgütlenmiş bir üst otorite olmadığından, sistemin yapısı anarşik kabul edilir. Bu durum devletlerin tekdüze davranışlar sergilemesine neden olarak, onları güvenlik ve güç arayışına sevketmektedir. Her devletin örgütsel bir birim olarak varlığını devam ettirme çalışması ve bunun için de güç ve güvenlik peşinde koşması ‘güvenlik ikilemi’ probleminin oluşmasına sebep olmaktadır. Güç ve güvenlik arayışı nedeniyle ortaya çıkabilecek problem durumlarında, sorun çözücü bir otoritenin bulunmaması nedeniyle, ilgili taraf devletler problemi kendileri çözmek zorundadırlar. Sorunu çözme konusunda diplomasi devreye girse de diplomasinin kimi durumlarda sorunu çözme konusunda yetersiz kaldığı ve savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda söz konusudur. Ayrıca uluslararası sistem dünyadaki bütün devletleri kapsıyor olsa da sisteme yapısal özelliğini veren temel girdinin büyük devletler arasındaki etkileşim olduğu konusunda uzlaşı vardır. Yani sistem içindeki büyük devler daha fazla emretme kabiliyetine (güç) veya otoriteye sahiptir.[102]

1.3.2.Uluslararası Sistemin Tarihsel Değişim ve Dönüşümü

Modern uluslararası sistemin tarihsel gelişimine baktığımızda ise 17.y.y.’dan itibaren ortaya çıktığını ve günümüze kadar birçok evreden geçtiğini görmekteyiz. Bu evrelerin oluşmasında ‘güç’, şüphesiz ki en önemli etken olmuştur. Büyük güçlerin konumları dikkate alınarak açıklanan sistem, güç dengesinin tepesinde tek bir güçlü devletin ya da farklı güç merkezlerinin bulunmasına göre farklılık arz etmiş ve uluslararası sistemin yapısı tek, iki veya çok kutuplu uluslararası sistem şeklinde tanımlanabilmiştir. Sistemler ve özellikleri şöyledir:

İmparatorluk sistemi, yapısal nitelik bakımından hiyerarşik bir sistem örneğidir. Hiyerarşik özelliği nedeniyle anarşik yapıda kabul edilmeyen imparatorluk sistemi, yine bu özelliği nedeniyle modern uluslararası sistemlerin bir parçası olarak da değerlendirilemez. Güç dengesi sistemi, modern uluslararası sistemlerin önemli

[101] Kenneth Waltz, “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 3-44.
[102] Davut Ateş, “Uluslararası Sistem”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed: Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 419-429.

sistemlerinden biridir. Daha önce Eski Yunan site devletlerinde, eski dönem Uzak Doğu'sunda veya Rönesans öncesi ve sırasındaki Kuzey İtalya'daki şehirler arasındaki ilişkilerde ilk örneklerine rastlanılsa da tipik görünümüne 1648 yılındaki Westphalia Anlaşması'yla kavuştuğu genel kabuldür.[103] Güç dengesi sistemi, güçlerinin yaklaşık olarak eşit varsayıldığı, hiçbir devletin diğerine üstünlük veya hâkimiyet kuramadığı, sayı bakımından en az beş[104] devletten oluşan sistemdir.[105] Güç dengesi sisteminin en istikrarlı kabul edildiği dönem "Avrupa ahengi" olarak adlandırılan 1815-1914 yılları arasındaki dönemdir. Sistem, İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya devletlerinden oluşmakla birlikte bazen de Osmanlı devletinin de dâhil olduğu görülmektedir. İngiltere, sistem içerisinde dengeleyici bir pozisyonda yer almaktadır. Bu pozisyonu sayesinde İngiltere, Avrupa'da herhangi büyük bir devletin tek başına egemen konuma gelmesinde engelleyici rol üstlenmiştir. İki dünya savaşı arasındaki (1919-1939) dönem de güç dengesi sistemine örnek gösterilebilir. Söz konusu dönemde sistemde etkin devletler İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya'dır.[106]

Bazı yönleriyle güç dengesi sistemine bazı yönleriyle de iki kutuplu sisteme benzeyen çok kutuplu sistem, güçleri birbirine yakın en az üç büyük devlet tarafından oluşturulur. Güç dengesinden farklı olarak her ülke kendi başına bir blok yaratma peşindedir. Ekonomik alanda (ticaret bölgeleri, ekonomik birlikler) ticari blokların oluşması bu duruma verilecek örneklerdendir. Çok kutuplu sistem, 1870'li yıllardan başlayarak 2. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden sistemi ifade etmektedir. Öte yandan bazı sistemci yazarlar, 2000'li yıllardan başlayarak sistemde ABD ile birlikte Çin, AB, Rusya ve Japonya gibi büyük güçler ile Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Nijerya, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerle

---

[103] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.849.

[104] Realist okula mensup kimi yazarlar (Waltz ve Morgenthau) güç dengesi sisteminin devam edebilmesi için birbirine yakın güçte üç devletin yeterli olacağını belirtmektedir. K.J. Holsti, D. Singer gibi yazarlarda devlet sayısının artmasıyla istikrarın artacağını belirtmektedirler. Bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 404.

[105] Morton A. Kaplan, *a.g.e.,* 22-36.

[106] Rıdvan Kalaycı, *Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır Ve Türkiye,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2017, s. 31-32.

birlikte çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler v.b. etkin olduğu ve halen devam eden süreci de çok kutuplu sistem örneği olarak görmektedir.[107]

İki kutuplu sistem, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasıyla son bulmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı büyük güçlerin dünya politikasındaki etkileri azalmış, bunların yerine iki süper güç olarak ortaya çıkan ABD ve SSCB etkin olmuştur. ABD ve SSCB'nin etkin olduğu yeni uluslararası sistem, aynı zamanda ideolojilerin de etkin olduğu bir sistemdir. Doğu Bloğu SSCB'nin öncülüğünde sosyalist-komünist ideolojiyi benimserken, Batı Bloğu ABD'nin öncülüğünde liberal-kapitalist ideolojiyi benimsemiştir. İki kutuplu sistemde sadece ideoloji değil, askeri ittifaklar da söz konusuydu. Batı Bloğundaki ülkeler ABD öncülüğünde kurulan NATO'da yer alırken, Doğu Bloğu ülkeleri SSCB öncülüğündeki Varşova Paktı'nda yer almıştır. Soğuk Savaş döneminin sistemi olan iki kutuplu sistem, gevşek ve sıkı olarak ikiye ayrılmaktadır.[108]

Tek kutuplu sistem, iki kutuplu sistemin başat aktörlerinden biri olan SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra ABD'nin tek başına etkin aktör olduğu sistemdir. Sistemdeki diğer devletler ABD'nin sahip olduğu çeşitli güç unsurlarının üstünlüğünü kabul etmişler ve dış politikalarını bu güce göre ayarlamışlardır. Bir devletin büyük ya da süper güç olarak nitelendirilmesi için, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan diğer devletlerden üstün olması ve dünyanın diğer yerlerinde operasyonlar yapacak bir kapasiteye/güce sahip olması gerekir.[109] Tek kutuplu sistemde ABD bu özelliklerin tamamına sahip olduğundan, ABD'nin karşısında dengeleyici güç veya güçlerin yer alması mümkün görülmemektedir.[110] 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD'nin uluslararası hukuku kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi veya kimi durumlarda dikkate almaması sonucu Afganistan ve Irak'ı

---

[107] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s.43-47; Burhanettin Duran, *Uluslararası Sistem Nereye?* https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2021/03/30/uluslararasi-sistem-nereye, (01.06.2021).

[108] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.869-896; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 406-408; Aydın Aydın-Emir Bakıncak, "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt 17, Sayı 1, 2016, s. 95-112; Rıdvan Kalaycı, a.g.t., 32-33.

[109] Christopher Layne, "The Unipolar Illusion Revisited, The Coming End of the United States' Unipolar Moment", *International Security*, Cilt 31, Sayı 2, 2006, s. 7-41.

[110] Ertan Efegil-Neziha Musaoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri", *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s. 1-24.

işgali bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tek kutuplu sistemin çok yeni olması ve hangi yönlerde değişime uğrayacağı yönünde belirsizlikler olsa da özellikle son yıllarda yaşanan kimi gelişmeler bu konuda ipuçları vermektedir. Örneğin Çin'in ekonomik ve askeri açıdan küresel güce doğru yükselişi, Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelerin sistemde giderek güçlenmesi ve yeni küresel güçler olarak ortaya çıkması, AB (özellikle Almanya, İngiltere ve Fransa), Japonya ve Rusya gibi eski büyük güçlerin yanında çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin de uluslararası politikada etkin olmaları, tek kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme doğru bir geçiş ihtimalini ortaya koymaktadır.[111]

1.3.3. Soğuk Savaş'ın Ardından 2000'li Yıllara Doğru Uluslararası Sistem

2000'li yıllardaki uluslararası sistemin yapısını anlamak ancak 2000'li yıllara giden süreci anlamak ve analiz etmek ile mümkündür. Daha farklı bir ifadeyle, sözü edilen dönemi anlamak için dönem öncesinden yaşanan Soğuk Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi ardından yaşanan 1990'lı yıllardaki gelişmeleri analiz etmek ile mümkündür.

Soğuk Savaş dönemi, ekonomik, askeri ve teknolojik gücü elinde bulunduran Batı bloğu lideri ABD ve Doğu bloğu lideri SSCB'nin merkez eksenini oluşturduğu iki kutuplu dönemdir. Söz konusu dönem, iki tarafın da anlaşmazlık ve çatışma durumlarında birbirlerine karşı doğrudan silah kullanmadığı veya askeri çatışmaya girmeye kaçındığı dönemdir. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinin teker teker komünist rejimleri terk etmesi ve Berlin Duvarının yıkılması, 1990 yılında Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ve sonrasında 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla 45 yıl süren Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir.

Uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre, Soğuk Savaş dönemi şartlarında uluslararası sistemde hâkim olan iki kutuplu sistem, denge ve istikrar sağlayan bir sistemdir. Sistemin başat güçleri ABD ve SSCB'nin anlaşmazlık durumlarında birbirlerine karşı doğrudan silah kullanmağa kaçındığı dönem, nükleer silahlar

[111] Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı 'Koalisyonlar Dönemi mi?" *Güvenlik Stratejileri,* Yıl 8, Sayı 16, 2012, s. 47-85.

açısından da caydırıcılık özelliğinin etkin olduğu dönemdir. Çekirdekli silahların yok edici etkisi olan dehşet dengesini göz önünde bulunduran iki süper güç, karşı bloğun kendi güvenliği ile ilgili yaptığı faaliyetleri kontrol etmesini sağlarken, aynı zamanda kendi etki alanlarında güvenlik ve istikrarı sağlamıştır.[112] Asya, Afrika, Ortadoğu gibi dünyanın birçok bölgesinde yaşanan kimi bölgesel anlaşmazlık ve savaşlar zaman zaman küresel nitelik kazanmış olsa da iki süper gücün nükleer silahların yok edici özelliğini gözeterek bölgesel savaşların dünya savaşına dönüşmesini engellemeleri denge ve istikrarın örneğidir.[113]

1.3.3.1. Küreselleşme ve 'Tarihin Sonu' Tezi

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemi etkileyen en önemli olgulardan bir tanesi şüphesiz ki küreselleşmedir. Küreselleşme, devletlerden ziyade küresel piyasaların etkin olduğu, uluslararası arenada çokuluslu şirketler ve sivil toplum örgütlerinin güç kazandığı, iletişim teknolojilerindeki değişimlere bağlı olarak dünya toplumları arasında ulusal sınırların önemini yitirdiği süreç olarak özetlenebilir. Küreselleşme olgusu, 1970'lerden itibaren özellikle ekonomi, iletişim ve teknoloji alanında büyük bir hızla gelişimini sürdürmüştür. Soğuk Savaş sonrasında dünya siyasetine yön veren önemli dinamiklerden olan küreselleşme, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra da ekonomik ve siyasal açılardan gelişimine daha çok Batı (ABD-Avrupa) modelinin etkisi altında devam etmiştir.[114] ABD ve Batı Avrupa eksenli liberal-demokratik modeller küreselleşmenin etkisiyle dünyanın diğer bölgelerinde etkisini göstermiş ve bu gelişmelere paralel olarak dünya politikalarının geleceğine dair iki önemli kuram ortaya atılmıştır. Bu kuramlardan ilki, Francis Fukuyama'nın *"Tarihin Sonu"* adlı kuramıdır. Fukuyama, 1989 yılında *The National Interest*'de yayınlanan *"Tarihin Sonu mu?"* adlı makalesinde, SSCB ve Çin'de yaşanan reform hareketlerini ve entelektüel (düşün) iklimde meydana gelen

---

[112] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 524.
[113] Haluk Ülman "Dünya Nereye Gidiyor?", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Haz: Sabahattin Şen, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31-55.
[114] John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations,* Oxford University Press, s. 18-20; Ayrıca küreselleşmeyi siyasal iktisat açısından ele alan bu çalışmaya da bakılabilir. Erhan Büyükakıncı, "Küreselleşme üzerine kuramsal çalışmalar: Merkezi Devlet ve Yeni Aktörler", *Küreselleşme – Alternatif Küreselleşme*, Derleyen: C. Karadeli, Phoenix Yay., Ankara, 2005, s. 25-58.

değişiklikleri, Batı liberal-demokratik görüşlerin yayılmasına bağlamıştır. Fukuyama, Sovyet sisteminin çözülmesini "ideolojinin sonu" olarak nitelendirirken, komünizmin çözülmesini de Batı siyasal liberalizminin zaferi olarak görmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesini tarihin sonu ile ifadelendiren Fukuyama, insanoğlunun tarihin sonu ile ideolojik evrimin son noktasına ulaştığını belirtmekte ve bu son noktayı da Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi olarak açıklamaktadır.[115]

Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu"* kuramı birçok açıdan eleştiriye açık olsa da ortada var olan bir realite vardır ki, o da Batı liberal-demokratik değerlerin küreselleşmeyi etkilediği ve bunun sonucunda da sistemi etkileyecek gelişmelerin yaşandığıdır. Örneğin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Kasım 1990'da kabul ettiği Paris Şartı'ında demokratikleşme, insan hakları, serbest seçimler ve hukukun üstünlüğü gibi değerler üyeler tarafından kabul edilmiş ve yine bu değerler söz konusu ülkeler tarafından dünyanın birçok ülkesine ihraç edilmiştir.[116] Yine aynı zirvede imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) ile NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasında kapsamlı silahsızlanma anlaşması yapılmıştır.[117] Bu durum Avrupa ekonomisinin hızlı büyümesini sağlamıştır. Doğu Bloğu ülkelerinin pek çoğunda liberal demokratik siyasi sistem ve serbest piyasa ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde Batı ekonomik modeli olan serbest piyasa ekonomi reformları yürürlüğe sokulmasıyla "Asya Mucizesi" olarak adlandırılan Güney Kore, Tayland, Singapur, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin dikkat çekici ekonomik büyümeleri gerçekleşmiştir.[118] İletişim teknolojilerinde yaşanan büyük ilerleme küreselleşme sürecini daha da hızlandırmıştır. 1989'da icat edilen "www=world wide web" 1990'lar boyunca hızla

---

[115] Francis Fukuyama, "The End of History?", *National Interest,* 16, s. 3-18. Ayrıca eserin Türkçe tercümleri için bu çalışmalara bakılabilir: Francis Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?,* Çeviren: Yusuf Kaplan, Derleyen: Mustafa Aydın-Ertan Özensel, Vadi Yay., Ankara, 2003; Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan,* Çeviren: Zülfü Dicleli, Gün Yay., İstanbul, 1999.

[116] "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı Yeni Bir Demokrasi, Barış Ve Birlik Çağı", http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1990-AG%C4%B0K-Paris-%C5%9Eart%C4%B1.pdf, (09.07.2021); "Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)", *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa, (09.07.2021).

[117] "Treaty On Conventıonal Armed Forces In Europe", *Organization for Security and Co-operation in Europe,* 19.11.1990, https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/14087.pdf, (09.07.2021).

[118] İhsan Kurtbaş, "Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 33, Sayı 1, 2023, s. 313-330.

gelişerek özellikle Batı dünyasında kitle iletişim araçlarından birisi haline gelmiştir. Uydu teknolojisinin gelişmesi ile "CNN" gibi pek çok televizyon kanalı dünyanın farklı bölgelerinde yayınlar yapmaya başlamıştır. Öte taraftan mail sistemlerinin gelişmesi, gelişmiş dizüstü bilgisayarların ve cep telefonunun yaygınlaşması küreselleşme sürecini daha da hızlandırmıştır. Bununla birlikte tüm dünya toplumlarını ilgilendiren 'küresel sorunlar' iletişim teknolojindeki gelişmeler ve sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla daha fazla dünya siyasetinin gündeminde yer almaya başlamıştır. Örneğin çölleşme, ozon tabasının delinmesi sorunu, ormanlık-doğal yaşam alanları ve hayvan türlerinin yok olması gibi sorunlar dünya liderlerinin zirvelerde (1992-Rio de Janeiro) bir araya gelmesini ve çeşitli anlaşmaların (1997-Kyoto Protokolü) imzalanmasını sağlamıştır. [119]

1.3.3.2. 'Yeni Dünya Düzeni' Söylemi

ABD'nin, SSCB'nin dağılmasından sonra tek süper güç olarak kalması, akıllara uluslararası sistemin nasıl şekilleneceği sorusunu getirmiştir. Dönemin uluslararası sisteminin yapısal özelliğini göz önünde bulunduran uzmanlar pek çok görüş ortaya atmışlardır. Kimi görüşe göre uluslararası sistem, siyasal ve ekonomik açılardan Batı modeli etkisi altında ve küreselleşmenin de etkisiyle gelişimine devam eden Avrupa Birliği (AB), Çin ve Japonya gibi aktörlerin güç kazanmalarına rağmen ABD'nin liderliğine dayalı '*tek kutuplu'* güç dengesinin hâkim olduğu sistemdir.[120] Öte yandan realist düşünceye mensup John G. Ikenberry, Christopher Layne ve David Wilkinson gibi Amerikalı düşünürler de Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin egemen güç olduğu ve sistemin tek kutuplu sistem olduğunu öne sürdüler.[121] Kimi yazarlar ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısının ABD'nin yumuşak liderliği altında bir tür '*çok merkezlilik-kutupluluk'* olduğunu

[119] Emre Erşen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", *Uluslararası İlişkilere Giriş,* 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 57-58.
[120] Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs,* Vol: 70, No: 1, s. 23-33.
[121] John G. Ikenberry, "Strategic Reactions to American Preeminence: Great Power Politics in the Age of Unipolarity", *National Intelligence Council,* 28 Temmuz 2003, https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/strategic_reactions.pdf, (10.07.2021); David Wilkinson, "Unipolarity without hegemony", *International Studies Review*, Cilt 1, Sayı 2, 1999, s. 141.

savunmaktadır.[122] Richard N. Rosecrance Soğuk Savaş sonrası sistemi, ana koalisyon hâkimiyeti şeklinde görüp "Büyük Güçler Ahengi"nden bahsetmektedir.[123] James Rosenau da yeni dünya düzenini farklı senaryolar çerçevesinde ele almakta ve bu doğrultuda beş[124] farklı düzen çeşidinden bahsetmekte ve bunları, devlet merkezli tek taraflı düzen, devlet merkezli çok taraflı düzen, çok merkezli alt grupçu düzen, çok merkezli uluslar aşırıcı düzen, ayrışma-bütünleşme düzeni şeklinde açıklamaktadır.[125] Barry Buzan ve Richard Little ise iki farklı ilişki kalıbının olduğu ikili bir yapı ya da iki farklı 'dünya' öngörmektedirler. "Barış bölgesi" olarak nitelendirdikleri (ABD- AB ülkeleri, Avusturalya, Kanada, Japonya ve Yeni Zelanda), çatışmacı kalıpların ön planda olmadığı, karşılıklı bağımlılığın olduğu (ekonomi), yönetimlerinde çok sayıda aktörün yer aldığı, demokrasi ve barışın olduğu yerler birinci yapı (Barış bölgesi) iken, tersi davranışların hâkim olduğu yerler ise ikinci yapı (Çatışma bölgesi) olarak nitelendirilir.[126] Yeni dönem uluslararası sistemin yapısal özellikleriyle ilgili örnekleri bu şekilde çoğaltmak mümkündür.

SSCB'nin dağılmasından sonra ABD sistemde tek süper güç haline gelmiştir. Kimi uzmanlarca 'tek kutupluluk' olarak adlandırılan bu dönemde yaşanan bazı gelişmeler de ABD'nin bu ayrıcalıklı konumunu sağlamlaştırmasına sebep olmuştur. Örneğin ABD'nin önderliğinde kurulan uluslararası koalisyon güçlerinin Kuveyt'i Irak'ın işgalinden kurtarmak amacıyla 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nda zaferle ayrılması, ABD'nin sistemdeki konumunu belirgin hale getirmiştir. Savaş sonrası dönemde ABD Başkanı George H.W. Bush'un dile getirdiği "Yeni Dünya Düzeni"

---

[122] Chales W. Kegley- Eugene R. Wittkopf, *World Politics, Trend and Transformation,* St. Martin's Press, New York, 1995, s. 107-110; Michael T. Klare, "The New Challenges to Global Security", *Current History,* Vol: 92, No: 573, 1993, s. 155-161.

[123] Richard N. Rosecrance, "A New Concert of Powers", *Dialogue,* No: 101/3, 1993, s. 2-8.

[124] Daha önceki çalışmalarında James Rasenau ileriye dönük dört senaryodan bahsetmekte ve bunları küresel toplum, çoğulcu sistem, ikiye ayrılmış sürekli sistem, yeniden düzenlenmiş devlet merkezli sistem şeklinde açıklamaktadır. İlgili çalışma için bkz. James Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, 1990, s. 445-454.

[125] James Rosenau, "Imposing Global Orders: A Synthesised Ontology for a Turbulent Era", *Innovation and Transformation in International Studies,* Ed: Stephen R. Gill ve James H. Mittelman, Camridge University Press, Camridge, 1997, s. 220-235; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.900.

[126] Barry Buzan ve Richard Little, *International Systems in World History, Remaking the Study of International Relations,* Oxford University Press, 2000, s. 353-361.

(YDD)[127] söylemi liberal ve demokratik değerlere atfen söylenmiş olsa da aslında ABD'nin küresel liderliğinin fikirsel alt yapısını oluşturma söylemidir.[128] Ayrıca bu söylemin oluşmasında Bilgehan'ın örneklerinde de belirttiği gibi Fukuyama'nın *"Tarihin Sonu"* tezinin çok önemli bir paya sahip olduğunu da belirtmek gerekir.[129]

George H.W. Bush'tan sonra yapılan başkanlık seçimleri sonucunda iki dönem başkan olarak görev yapan Bill Clinton da uluslararası sistemde ABD'nin liderliğini devam ettirecek çalışmalara imza atmıştır. ABD ekonomisinin önemli problemlerinden biri olan bütçe açığını kapatmayı başaran Clinton, dış politikada da tek taraflı çözüm ve dayatmalardan ziyade uluslararası kurum ve örgütlerin etkinliğinden faydalanmıştır.[130] Filistin-İsrail barış sürecine öncülük eden ABD, 1993 yılında Somali'ye, 1994 yılında Haiti'ye yapılan BM barış operasyonlarına da liderlik etmiştir. 1995'teki Bosna Savaşı'nda, 1998'deki Çöl Tilkisi operasyonlarında

---

[127] Başkan George H. W. Bush'un Kongrede "Yeni Dünya Düzeni" ilgili değerlendirmeleri: *Bugün eşi olmayan olağanüstü bir durumun içindeyiz. Körfez'deki kriz, bütün ağırlığına rağmen, bizlere tarihsel bir iş birliğine ilerleme fırsatı da vermektedir. Bu karanlık günlerden yeni bir dünya düzeni doğabilir; terör tehdidinden arınmış, adaletin sıkı takibiyle güçlenmiş ve barışın himayesiyle daha güvenli yeni bir çağ. Dünyanın doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün uluslarının, uyum içinde yaşayıp gelişecekleri bir çağ. Yüzü aşkın kuşak, insanlık tarihi boyunca ortalığı kasıp kavuran binden fazla savaşa girerek barışın bu bulunmayan yolunu arayıp durdular. Bugün bu yeni dünya, doğabilmek için çırpınıyor. İnsan adaletinin, orman kanunlarının yerini aldığı bir dünya. Ulusların, adaletin ve özgürlüğün sorumluluğunu paylaşmayı kabul ettikleri bir dünya, güçlülerin, zayıfların haklarına saygı gösterdikleri bir dünya."* Konuşmanın sonunda ise ABD'nin rolü açık bir şekilde vurgulanmıştır: *"Son günlerde gelişen olaylar, kimsenin Amerika'nın liderliğinin yerini alamayacağını kesin bir biçimde kanıtlamıştır. Aynı şekilde hiç kimse, Amerikalıların tiranlığa karşı mücadelesinin kesinliği ve güvenirliğinden şüpheye düşmemelidir",* "Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit", George H. W. Bush Presidential Library and Museum, https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/2217, (10.07.2021); İlker Aktükün, "Soğuk Savaştan Küresel Tiranlığa", *Kartal'ın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikası'nda Yeni Yönelimler ve Dünya,* Derleyen: Toktamış Ateş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 254-255; George H. W. Bush'un 9/11/1991'de "Yeni Dünya Düzeni"ne giden süreci teşvik ettiği kongredeki konuşması için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=fBIZcnmuolI, (11/07/2021).

[128] Başkan Bush'un Ocak 1992'de Kongre de yapmış olduğu konuşmada, Yeni Dünya Düzeni'nde ABD'nin küresel üstünlüğünü şu şekilde izah etmekteydi: *"Daha önce silahlı iki kampa bölünmüş olan dünyada artık tek ve üstün bir süper güç var: ABD. Dünya bunu hiçbir korku duymadan kabul ediyor. Çünkü dünya gücümüze inanıyor. Haklılar da. Adil olacağımıza, kendimizi dizginleyeceğimize inanıyorlar; itidalden yana olacağımıza inanıyorlar. Doğru olan neyse, onu yapacağımıza inanıyorlar*" "Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union Burcu", *Puplıc Papers Of The Presıdents Of The Unıted States George Bush 1992-1993,* 28.01.1992, S.157, https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1992-book1/pdf/PPP-1992-book1.pdf, (11.07.2021) Bostanoğlu, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 332.

[129] Bilgehan Emekliler, 21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, Cilt 1, 2017, s. 56-63.

[130] Simon W. Murdan, *Islam the Middle East and the New Global Hegemony,* Lynne Publishers, London, 2002, s. 45.

NATO'yu öne çıkarması ve onu güçlendirmeye çalışması yine ABD'nin Bill Clinton dönemindeki hem küresel liderliğini gösterme hem de uluslararası kurum ve örgütlerin kullanımını gösterme adına önemli örneklerdendir.[131] Gerek Bush gerek Clinton dönemlerinde yaşanan gelişmelere baktığımızda ABD yöneticilerinin Wilsoncu idealizmden etkilenerek ilan ettikleri YDD politikası, daha çok adalet, barış, demokrasi, insan hakları, refah ve özgürlüğün yanında ayrıca hukukun üstünlüğünü gözetilerek tek taraflı ABD müdahaleciliğinden ziyade ABD'nin önderliğinde uluslararası toplum ve örgütlerinin de katılımının etkin olduğu çok yönlü bir müdahale ve barış ortamı hedeflenmekteydi.[132] Ancak dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan kimi gelişmeler bu hedefin gerçekleşmesi önünde önemli engeller oluşturmuştur. Örneğin daha önceleri SSCB çatısı altında bulunan Orta Asya ve Kafkasya'daki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşmaları sonrasında ortaya çıkan istikrarsız siyasi ortamda çeşitli gruplar arasında etnik çatışmaların ortaya çıkması[133], Orta Asya ve Kafkasya gibi Balkanlarda da dondurulmuş halde bulunan etnik milliyetçi unsurların gün yüzüne çıkması ve mikro milliyetçi çatışmaların bölge istikrarını tehdit eder hale gelmesi, Orta Doğu'daki kronik sorunların daha da şiddetlenmesi, Afrika ve dünyanın diğer birçok yerindeki çatışmalar ve istikrarsız ortamın oluşması, ABD'nin daha çok adalet, barış, demokrasi, insan hakları, refah ve özgürlük adına ilan ettiği YDD politikasının başarısızlığına sebep olmuşsa da YDD söylemi bugün de geçerliliğini koruyan yeni bir uluslararası düzen arayışının retoriği olarak karşımıza çıkmaktadır.[134]

Soğuk Savaş sonrası önemli gelişmelerden biri de bölgesel entegrasyon modellerinden biri olan Avrupa Birliği'ndeki değişimlerdir. Derinleşme ve genişleme yolunda önemli adımlar atan AB, 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması'yla

---

[131] Emre Erşen, *a.g.m.,* s. 60.

[132] Sami Kohen, "Yeni Dünya Düzeninde NATO'nun Değişen Stratejisi ve Türkiye", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Derleyen: Sabahattin Şen, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, 1994, s. 112.

[133] Atilla Eralp, "Değişen Uluslararası Sistem, Globalleşme ve Parçalanma Eğilimleri", *İktisat Dergisi,* Ocak-Şubat,1992, s. 21-23.

[134] Sibel Kavuncu-Hasan Dilan, "21. Yüzyıl Eşiğinde Yeni Çelişkiler/Yeni Krizler Ortamında Uluslararası Siyasal Sistemin Çok Kutupluluğa Doğru Evrilmesi", 38.ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 10–15 Eylül 2007, 38.ICANAS Bildiriler, Uluslararası İlişkiler, Cilt II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2011, ss.945-953. http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/kavuncu-sibel-dilan-hasan-21.-yüzyıl-eşiğinde-yeniçelişkiler-yeni-krizler-ortamında-uluslararası-siyasal-sistemin-çok-kutupluluğadoğru-evrilmesi.pdf, (08/08/2021); Bilgehan Emekliler, *a.g.m.,* s.59.

ekonomik topluluktan siyasi birliğe dönüşmüştür. Ayrıca 1997'deki Lüksemburg zirvesinde de genişlemeyi olası kılacak süreç başlatılmış, Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinden on iki[135] ülkeye adaylık statüsü verilmiş ve bu ülkelerden GKRY, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya ile Avrupa Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine 31 Mart 1998'de müzakerelere başlanmıştır.[136] Güvenlik konularında da NATO ile iş birliği halinde olan AB, barışı koruma ve krizlere doğrudan müdahale adına NATO ile Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nı (AGSP) oluşturmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra onun mirasını devralan Rusya Federasyonu (RF) ise 1990'ların ilk yarısını daha çok kendi iç sorunlarıyla ilgilenerek geçirmiştir. Boris Yeltsin'in Liberal ekonomiye geçiş için benimsediği "şok terapi" reformları ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların oluşmasına sebep olmuştur.[137] Dış politikada da Batı eksenli bir çizgi benimseyen Yeltsin, halkın ve muhaliflerin hoşnutsuzluğu ile karşılaşınca Batı eksenli politikalardan vaz geçip daha sert politikalara yönelmiş ve bu doğrultuda 1993 yılında "Yakın Çevre" doktrinini ilan etmiştir.[138] "Yakın Çevre" doktrini ile Yeltsin, eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki etkisini artırmaya onları kendi nüfuz alanı içinde saymaya başlamıştır. Bu doğrultuda söz konusu cumhuriyetlerde kendisine muhalif yönetimleri yönetimden uzaklaştırma adına bu ülkelerdeki siyasi ve etnik sorunları kullanmaktan çekinmediği gibi Batı'ya boru hatlarıyla taşınacak Orta Asya ve Hazar bölgesinin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının da kendi toprakları üzerinden taşınması noktasında ısrarcı davranmıştır. Bu durum sonrasında Batı ile Rusya arasında jeoekonomik rekabet hız kazanmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe bu rekabete "Yeni Büyük Oyun" denilmiştir.[139] Bu rekabet neticesinde ABD, Rusya'nın Avrasya bölgesinde nüfuzunu

---

[135] Bulgaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.

[136] AB'nin genişleme süreci için bkz: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (08/08/2021).

[137] Gökhan Orhan-Sedat Çobanoğlu, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'da İdari Reform Politikaları", *Yasama Dergisi,* Sayı 30, 2015, s. 44-69.

[138] A. Sait Dönmez, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkiler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, Yıl 2010, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55637, (12,08.2021).

[139] "Yeni Büyük Oyun" adı verilen Avrasya'daki jeoekonomik rekabet için bkz: Lutz Kleveman, *The New Great Game: Blood and Oil In Central Asia*, Grove Press,2004; Eserin türkçe çevirisi için Bkz:

daraltacak veya onu devre dışı bırakacak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı gibi projeleri desteklemiştir. ABD'nin küresel liderliği adına Avrasya coğrafyasındaki Rusya ile mücadelesi Zbigniew Brzezinski gibi stratejist yazarların dikkatini çekmiş ve bu mücadele "*Büyük Satranç Tahtası*" olarak nitelendirilmiştir.[140] Dış politikada Rusya'nın benimsediği "Avrasyacı" yaklaşım zaman zaman ABD ile problem yaşamasına sebep olmuştur. Rusya'nın kendi nüfuz alanında gördüğü eski Doğu Bloğu ülkelerinin NATO'ya katılımı Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Batı'ya karşı denge gözetmeye çalışan Rusya, Bosna savaşında NATO'ya karşı Sırpları desteklemiş, yine Çin ve Orta Asya ülkeleriyle Şangay Beşlisi'ni kurmuş, BM Güvenlik Konseyi kararlarında Çin ile birlikte veto mekanizmasını kullanarak ABD'nin küresel hâkimiyetini dengelemede balans görevi görmüşlerdir.[141]

ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin Körfez Savaşı'ndaki zaferi sonrasında ABD Başkanı Bush'un ilan ettiği YDD bugün de devam eden bir süreçtir. Fakat bu süreci ve ABD'nin küresel liderliğini etkileyen birçok uluslararası ve bölgesel gelişmeler yaşanmıştır.[142] Dönem açısından baktığımızda ABD'nin küresel liderliğini ve YDD söylemini pekiştiren en önemli gelişme Körfez Savaşı zaferidir. YDD söylemine güç kazandıran bir diğer gelişme de ABD'nin diplomatik girişimleriyle hız kazanan Arap-İsrail barış sürecidir. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve İsrail Ekim 1991'de Madrid Konferansı'nda[143] bir araya gelmiş ve Eylül 1993'te 'Oslo İlkeler Bildirgesi'ni imzalamışlardır.[144] Arap-İsrail barışının bir diğer ayağını Ürdün-İsrail arasındaki görüşmeler oluşturur. Başlayan görüşmeler neticesinde Ekim

---

Lutz Kleveman, *Yeni Büyük Oyun Orta Asyada Kan ve Petrol*, Çeviren: Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul,2004; Ayrıca küresel güç mücadelesinde Avrasya'nın değişen jeopolitiği için bkz: Mehmet Seyfettin Erol, *Yeni Büyük Oyun*, Barış Platin Yay. 2000.

[140] ABD Başkanı Jimmy Carter'ın danışmanlığını da yapmış Zbigniew Brzezinski'nin *"Büyük Satranç Tahtası"* adlı kitabında ABD'nin küresel liderliğinin devam edebilmesinin ancak Avrasya üzerindeki jeopolitik hâkimiyetinin devam etmesiyle mümkün olacağını ve SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin Avrasya'da hâkim güç konumuna geldiğini iddia ettiği çalışması için bkz: Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çeviren: Yelda Türedi, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

[141] Emre Erşen, a.g.m., s.60-61.

[142] Emre Erşen, a.g.m., s.62-63.

[143] "The Madrid Conference, 1991", *U.S. Department of State Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference, (10.08.2021).

[144] "The Oslo Accords and the Arab-Israeli Peace Process", *U.S. Department of State Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo, (10.08.2021).

1994 barış anlaşması imzalanmıştır.[145] Bu örnekler YDD söylemine güç kazandıran örnekler iken öte yandan yaşanan bazı gelişmeler YDD söyleminin zemin kaybetmesine sebep olmuştur. Tarih boyunca önemli birçok olayın yaşandığı Balkan coğrafyası 1990'ların başında birçok iç çatışmaya sahne olmuştur. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni meydana getiren milletlerin teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucunda Sırpların Boşnaklara uyguladığı etnik temizlik politikası doğrultusunda BM tarafından güvenli bölge ilan edilen[146] Srebrenica'da 8000'den fazla Boşnak erkek Sırplar tarafından katledilmiş ve sonrasında da BM'nin verdiği yetkiye dayanarak NATO uçakları, Sırp mevzilerini bombalamıştır.[147] Uluslararası toplumun başta etkisiz kalması veya karar vermede geç davranması, barış getireceği umut edilen YDD söyleminin temelinden sarsmasına sebep olmuştur. YDD söylemi Balkanlardan gelişen olayların yanı sıra Eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Afrika'da gelişen etnik ve iç çatışmalardan da darbe almıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait topraklar olan Dağlık Karabağ'da bağımsızlık ilan etmesi sonunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş[148], Gürcistan'da Güney Osetya ve Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını ilan etmesi sonrasında yaşanan iç çatışmalar[149], Tacikistan'da da farklı gruplar arasında çıkan iç çatışmalar[150] ve bununla birlikte Afrika'da Somali ve Ruanda'da yaşanan iç savaşlar sonrasında binlerce insanın ölümü[151] ve uluslararası toplumun müdahalelerinin yetersiz kalması YDD söyleminin başarısızlığını ortaya koymuştur.

---

[145] "Barış Süreci", *İsrail Büyükelçiliği Ankara*, https://embassies.gov.il/ankara/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/barissureci.aspx, (10.08.2021).

[146] 16.04.1993 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin S/RES/819 sayılı kararıyla Srebrenica'yı güvenli bölge ilan ettiği karar için bakınız: "Bosnia and Herzegovina", *United Nations Security Council,* S/RES/819-16.04.1993, http://unscr.com/en/resolutions/doc/819, (10.08.2021).

[147] Muaz Kazaz, Nato'nun Balkanlar Üzerindeki Rolü, *Akademikbakış Dergisi,* Sayı 74, Temmuz-Ağustos 2019, s.69-89.

[148] Umut Uzer, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, Nisan 2017, s.70-75.

[149] Süleyman Erkan, "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 13, 2015, s. 71-92.

[150] Marziye Memmedli, "Tacikistan'da İç Savaş", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 63, 2018, s. 669-683.

[151] Ayşegül Saylan, "Soykırıma Giden Bir İç Savaş: Ruanda", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 5, Sayı 1, Haziran 2021, s.29-48.

1.3.3.3. 'Medeniyetler Çatışması' Tezi

Dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan savaşlar ve etnik iç çatışmalar, Fukuyama'nın *"Tarihin Sonu"* tezinin sorgulanmasına Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezinin de ilgi odağı haline gelmesine sebep olmuştur. Çalışmanın küreselleşme kısmında da değinildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya politikalarının geleceğine dair iki önemli kuram ortaya atıldığını ve bu kuramlardan ilkinin, Francis Fukuyama'nın *"Tarihin Sonu"* adlı kuramı olduğu belirtilebilir. İkinci önemli kuramın ise Samuel P. Huntington tarafından 1993'te ortaya atılan *"Medeniyetler Çatışması mı?"* adlı makaledir.[152] YDD hakkında Fukuyama'nın görüşlerine zıt sayılabilecek görüşler ortaya atan Huntington, dünyayı farklı coğrafi bölgelere ayırarak ele almış ve Soğuk Savaş dönemindeki ideolojilerin ve ekonomik mücadelenin sona erdiğini ve yeni mücadelenin kültürel niteliğe bürünerek medeniyetler arasında olacağını şöyle belirtmiştir:

> *"Benim faraziyem sudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak, fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek Medeniyetlerin çatışması global politikaya hakim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muhabere hatlarını teşkil edecek.*
>
> *"Medeniyet kimliği, gelecekte gittikçe artan bir şekilde ehemmiyet kazanacak ve dünya büyük ölçüde, belli başlı yedi veya sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Bunların içine Batı Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetleri giriyor. Geleceğin en mühim mücadeleleri, bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir."*[153]

2000'li yıllara doğru giderken Huntington'ın karamsar bir açısıyla ortaya koyduğu *"Medeniyetler Çatışması"* tezini haklı çıkaracak gelişmelerin yaşanması bu tezin ses getirmesine sebep olmuştur. Körfez Savaşı sonrasında ABD tarafından ilan edilen "çifte çevreleme"[154] politikasıyla İran ve Irak hedef alınmış ve dünya

---

[152] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs,* Vol:72, No:3, 1993.
[153] Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatısması mı?", *Medeniyetler Çatısması,* Derleyen: Murat Yılmaz, 10. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 23-26.
[154] "A National Security Strategy of Engagement and Enlargement", *The White House-U.S. Department of Defense,* s.25, July 1994, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1994.pdf, (12.08.2021)

politikasında tecrit edilmiştir. Ayrıca Libya ve Kuzey Kore ile birlikte İran ve Irak da "haydut devletler" kategorisinde kabul edilmiş[155] ve bu devletlere çeşitli ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır.[156] *"Medeniyetler Çatışması"* tezini haklı çıkaracak diğer gelişmelere baktığımızda, Eylül 1993'te imzalanan "Oslo İlkeler Bildirgesi" ile başlayan Arap-İsrail barış süreci 1995'te İsrail Başbakanı İzak Rabin'in sürece karşı olan bir Yahudi tarafından öldürülmesiyle[157] büyük bir darbe almış ve sonrasında gelen İsrail başbakanları bu süreci rafa kaldırmışlardır. Daha sonrasında İsrail ve Filistinler arasında yaşanan gelişmeler adeta bir Yahudi Müslüman çatışmasına dönüşmüş[158] ve medeniyetler çatışmasının göstergeleri haline gelmişlerdir. Yine 1994'te Ruanda'da Tutsiler ile Hutular, 1995'te Bosna Hersek'te Boşnak ile Sırplar, Azeriler ve Ermeniler arasında yaşanan çatışmalar sonunda binlerce insanın katledilmesi Huntington'ın temel tezini doğrular niteliktedir.

1.3.4. 2000'li Yıllarda Uluslararası Sistem

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki ilk on yılda sistemdeki büyük güçler olan Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, İngiltere, Çin ve Japonya gibi devletler ABD'ye alternatif olabilecek bir kapasiteye ulaşamamışlardır. Bu yönüyle ABD sistemde diğer devletlerce dengelenmesi mümkün olmayan ekonomik, askeri ve siyasi güce sahip olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında sahip olduğu ekonomik, askeri ve siyasi güçle Batı dünyasının lideri konumunda bulunan ABD'nin ilan ettiği "YDD" söylemi uluslararası sistemin yeniden yapılandırılmasında önemli rol oynamıştır. Ancak ABD tarafından yapılandırılmaya çalışılan sistem, arzu edildiği şekilde düzen ve istikrar sağlayamamıştır.

2000'li yıllara girildiğinde iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim ile birlikte küreselleşme olgusu daha da güçlenmiştir. Dönemin uluslararası sistemin özelliklerine bakaldığında uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından sistemin

---

[155] "State Sponsors of Terrorism", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/, (12.08.2021); "Country Reports on Terrorism 2021: Iran", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2021/iran/, (12.08.2021); K.P. O'Reilly, "Perceiving Rogue States: The Use of the "Rogue State" Concept by U.S. Foreign Policy Elites", Foreign Policy Analysis-Oxford University Press, Vol: 3, No: 4 2007, s. 295-315.

[156] "U.S. Sanctions", *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/us-sanctions, (13.08.2021)

[157] "Dünya siyasi tarihinde suikasta uğrayan liderler", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2022/07/08/dunya-siyasi-tarihinde-suikaste-kurban-giden-liderler, (12.08.2022)

[158] Yusuf Yıldırım, "İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 41, 2021, s. 3840-3884.

tipolojisinin hem hiyerarşik (tek kutuplu), hem de çok merkezli bir yapı arz ettiği ifade edilmektedir. [159] Sistemin askeri-siyasi açıdan ABD'nin önderliğinde hiyerarşik bir yapıda olduğu, ekonomik ve siyasi açıdan bakıldığında ise çok merkezli (ABD, AB, Çin, Japonya, APEC) bir yapıda olduğu görülmektedir.

1.3.4.1. 2000'li Yıllarda Küreselleşme

Uluslararası sistemlerin şekillenmesinde önemli bir role sahip olan küreselleşme faktörü, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelere bağlı olarak 2000'li yıllar boyunca da bu etkisini artırarak devam ettirmiştir. İnternet erişiminin dünyanın her tarafında ulaşılabilir hale gelmesi, cep telefonları ve diğer mobil cihazların lüks olmaktan çıkıp toplumun her kesimince kullanımının çok yaygınlaşması, sosyal medya ve sosyal platformların (e-posta, Twitter, Facebook, Instagram, Youtube, bloglar v.b.) yaygınlaşması, taşımacılığın (özellikle havayolu) gelişmesiyle birlikte dünyanın diğer bölgelerine seyahat etmenin kolaylaşması küreselleşmenin yayılmasında en önemli etkenler olmuştur.

1.3.4.2. Ekonomideki Gelişmeler ve Batı Dışı Aktörlerin Yükselişi

Küreselleşmeden en çok etkilenen alanların başında ekonomi gelmektedir. Dünya genelinde finans, ticaret ve yatırıma yönelik kısıtlamaların zayıflaması ve çokuluslu şirketlerin dünyanın birçok ülkesinde faaliyetlerini artırması neticesinde dünya ekonomisi hızla küreselleşmeye devam etmiştir. Dünya Bankası verilerine göre dünya ekonomisi 2000 yılından 2020 yılına kadarki süreçte sürekli gelişim içerisinde olmuş ve 2000 ile 2020 yılları arasında dünya ekonomisi yaklaşık 3 kat büyümüştür (Tablo 1).[160]

---

[159] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrasında 'Yeni Dünya Düzeni'", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2009, Sayı, 17, s.1-14.

[160] Dünya bankası verilerine göre 2000-2020 yılları arasında ekonomik gelişim önceki yıla göre sürekli yukarı yönlü olmuştur. Ancak 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz ve 2019 yılındaki küresel COVID 19 salgını nedeniyle 2009 ve 2020 yıllarında önceki yıla göre küçük daralmalar olmuştur. Örneğin 2008 yılında GSYH 63.7 trilyon Dolar iken 2009 yılında 60.4 trilyon Dolara düşmüş, yine 2019 yılında 87.6 trilyon Dolar olan GSYH 84.7 trilyon Dolar'a düşmüştür. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000 (13.08.2021)

Tablo 1: Dünya Ekonomisinin Yıllara Göre Değişimi

	2000	2005	2010	2015	2020
Dünya Ekonomisi (Trilyon $)	33.9	47.8	66.7	75.2	85.2

Kaynak: World Bank (https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000)

İletişim, ulaşım ve üretim teknolojilerinin gelişmesiyle büyüyen dünya ekonomisi, söz konusu dönemde ticareti kolaylaştırıcı anlaşmaların sağlanması ve bölgesel ekonomik örgütlerin kurulmasıyla daha da büyümüştür. Yine 1990'lı yıllarda kısıtlı ekonomik performansa sahip Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya ve Meksika gibi ülkelerin 2000'li yıllarda gösterdiği performansın da bu denli büyümenin etkenleri arasında sayılabilir (Tablo 2).[161]

Tablo 2: Dünya Ekonomisinde 1 Trilyon Dolar Üzerinde GSYH Performansı gösteren ülkeler (2020)

	2000	2005	2010	2015	2020
ABD	10.2	13.1	14.9	18.2	20.9
Çin	1.2	2.2	6.1	11.1	14.7
Japonya	4.8	4.7	5.7	4.3	5.1
Almanya	1.9	2.8	3.4	3.3	3.8
İngiltere	1.6	2.5	2.4	2.9	2.7
Fransa	1.3	2.1	2.6	2.4	2.6
Hindistan	0.5	0.8	1.6	2.1	2.6
İtalya	1.2	1.8	2.1	1.8	1.9
Kanada	0.7	1.2	1.4	1.6	1.7
Güney Kore	0.6	1.0	1.2	1.5	1.7
Brezilya	0.6	0.9	2.2	1.8	1.4
Rusya	0.2	0.8	1.5	1.3	1.4
Meksika	0.7	0.8	1.1	1.3	1.1

Kaynak: World Bank: (World Development Indicators Database 2000-2020) (https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=CN-XU-DE-JP-FR-IN-IT-CA-GB-BR-KR-RU-MX&start=2000)

[161] Sevinç Akbulak, "BRICS Ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) İle Güney Kore Ekonomilerine Ve Sermaye Piyasalarına İlişkin Temel Göstergeler Ve Kısa Değerlendirmeler", *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu (Kamuya Açık).* https://spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/956, (10.10.2021); Halil Özekicioğlu-Cüneyt Kılıç, "Küresel Ekonomi Çağında Çin Ve Hindistan" *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* Cilt 4, Sayı 2, 2017, 19-34.

Çin'in, çift haneli büyüme rakamlarına ulaşarak Japonya'yı geride bırakıp ikinci sıraya yerleşmesi,[162] Brezilya'nın tarımdaki performansı ve Rusya'nın enerji hammadde fiyatlarındaki yükseliş ile birlikte gösterdiği ekonomik performans, bu çağda yakalanan ekonomik büyümede önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

2000'li yılların ekonomisinin en önemli özelliklerinden bir tanesi de "Batı Dışı" aktörlerin yükselmesi ve ekonomik örgütler kurabilmesidir. Kurucuları arasında BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Rusya ve Çin'in de bulunduğu BRIC bu örgütlerden bir tanesidir. BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) terimi Goldman Sachs Yatırım Bankası başkanı Jim O'Neill tarafından, *Building Better Global Economic BRICs* isimli yayınında ortaya atılmıştır.[163] 2006 yılında kurulan BRIC, 2011 yılında Güney Afrika'nın da katılımıyla birlikte BRICS ismiyle anılmaya başlanmıştır. 2050 yılında dünya siyasetinde ve ekonomisinde önemli bir konuma gelmesi beklenen BRICS ülkelerinin bu yükselişi, "Batı Dışı" aktörlerin de 2000'li yıllardaki dünya siyasetinde küresel ve bölgesel politikalarda söz sahibi olabileceğini göstermektedir.[164]

1.3.4.3. Küresel Sorunlar

Gelişen teknolojiyle birlikte dünya toplulukları arasındaki iletişim ve ulaşım gün geçtikçe artmaktadır. İletişimin güçlenmesiyle birlikte küresel sorunlar daha fazla görünürlük kazanmıştır. Küresel salgınlar bu sorunların en başında gelmektedir. Günümüzde salgın hastalıklar geçmişe göre daha hızlı yayılmaktadır.[165] 2003 yılında Hong Kong'da ortaya çıkan SARS virüsü, 2005 yılında Asya'da görülen Kuş gribi, 2009 yılında Meksika'da ortaya çıkan Domuz gribi, 2012 yılında Suudi Arabistan'da

---

[162] "Çin Japonya'yı solladı, ikinci büyük oldu", *NTV,* 14.02.2011, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/cin-japonyayi-solladi-ikinci-buyuk-oldu,5ZtZ6YinA0OnUrhs-8AEpw, (10.10.2021)

[163] Jim O'Neill, "Building Better Global Economic BRICs", Goldman Sachs, Global Economics Paper, No: 66, https://www.goldmansachs.com/intelligence/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf, (10.10.2021)

[164] Dominik Wilson-Roopa Purushothaman " Dreaming with BRICs: The Path to 2050", Goldman Sachs Global Economics Paper, no 99. Rapor için bkz: https://www.goldmansachs.com/insights/archive/brics-dream.html, (10.10.2021); BRICS ülkeleri hakkında değerlendirme için bkz: Gillian Tett, "The story of the Brics" Financial Times, January 15 2010, https://www.ft.com/content/112ca932-00ab-11df-ae8d-00144feabdc0, (11.10.2021).

[165] Emre Erşen, *a.g.m.,* s.65.

görülen MERS virüsü, 2013 yılında Batı Afrika'da ortaya çıkan EBOLA, 2015 yılında Brezilya'da görülen ve hamile kadınların bebeklerinde küçük kafa hastalığına yol açan ve 21 ülkeye yayılan ZİKA virüsü, 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve dünyanın her tarafına yayılan COVİD-19 virüsü gibi salgınlar milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur.[166]

Uluslararası toplumu etkileyen sorunlardan bir tanesi de küresel ısınma ve iklim değişikliği problemidir. Son yıllardaki anormal meteorolojik olaylar[167] küresel hassasiyetin gelişmesine katkıda bulunmuş, Kyoto Protokolü (2005)[168] ve Paris İklim Anlaşması (2015)[169] gibi anlaşmaların imzalanmasına zemin hazırlamıştır.

20. yy.'da küreselleşme ile birlikte uluslararası toplumun problem alanlarından biri de "yasa dışı göç" problemi olmuştur. Göç kavramı ile ifade edilen bu insan hareketliliği, hedef ülkelere kontrolsüz bir şekilde gerçekleştiğinde bu ülkelerde yabancı korkusu ve etnik şiddet gibi güvenlik tehditlerinin oluşmasının yanı sıra bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını olumsuz etkileyebilmektedir. 11 Eylül Saldırıları'nın ardından dünyada değişen güvenlik algılamaları nedeniyle güvenlik tehdidi olarak görülmeye başlanan yasa dışı göçe karşı ABD, Avrupa ülkeleri, Avustralya, Kanada gibi gelişmiş ülkeler "kısıtlayıcı" kontrol tedbirlerini sertleştirmekte ve sorunun güncel olarak BM aracılığıyla uluslararası toplumun gündeminde kalmasına gayret göstermektedirler.[170]

---

[166] "Son 20 yılda dünyayı sarsan 6 büyük salgın", TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/gundem/son-20-yilda-dunyayi-sarsan-6-buyuk-salgin-468437.html (11.10.2021).

[167] (2003 yılında Avrupa'da 70000'den fazla kişinin ölümüne sebep olan sıcak hava artışı, son yıllarda büyük can ve mal kaybına sebep olan 'Katrina' gibi kasırgalar, artan orman yangınları v.b. olaylar) "Aşırı sıcaklar 2003'te 70 bin can aldı", CNN Türk, 23.03.2007, https://www.cnnturk.com/dunya/asiri-sicaklar-2003te-70-bin-can-aldi, (11.10.2021).

[168] 192 ülkenin taraf olduğu Kyoto Protokolü, 11 Aralık 1997'de kabul edildi ve 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girdi. "What is the Kyoto Protocol?", *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/kyoto_protocol#:~:text=In%20short%2C%20the%20Kyoto%20Protocol,accordance%20with%20agreed%20individual%20targets., (11.10.2021); "Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change" *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/documents/2409, (11.10.2021).

[169] 12 Aralık 2015'te kabul edildi ve 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girdi. "What is the Paris Agreement?", *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement, (11.10.2021).

[170] Taşkın Deniz, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 18, Sayı, Nisan 2014, s. 175-204.

Teknolojinin gelişmesi insanların hayatını birçok alanda kolaylaştırdığı gibi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Güvenlik sorunları bu sorunların en başında gelmektedir. Öyle ki bu sorun bazen devletleri aşarak uluslararası bir sorun haline de gelebilmektedir. Küreselleşme ile birlikte uluslararası alanda güvenliği tehdit eden problem konularından biri de "siber güvenlik" konusu olmuştur. NATO tarafından diğer harekât alanları kadar etkili biçimde savunması gereken bir operasyon alanı olarak kabul edilen[171] siber güvenlik için devletler ve özel şirketlerce her yıl milyarlarca dolarlık harcama yapılmaktadır.[172] Bu çerçevede küresel bir sorun haline gelen siber tehditlere karşı koyabilmek için BM, Avrupa Konseyi, G7 Ülkeleri ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar kendilerine özgü stratejiler belirlemiş ve savunma sistemlerini içeren siber güvenlik politikaları oluşturmaya başlamışlardır.[173]

Geçmişte olduğu gibi günümüz modern dünyasında da terörizm, ulusal ve küresel güvenlik çıkarlarına karşı hayati bir tehdit olmaya devam etmektedir. Terörizmin oluşmasında adaletsizlik, eşitsizlik, tatminsizlik, ideoloji, din ve milliyetçilik gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Terörizm, siyasi liderlere suikastlardan elçiliklerin bombalanmasına, iş adamlarının kaçırılmasından hava korsanlığına kadar çok çeşitli alanlarda evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.[174] Soğuk Savaş sonrası dönemde teknolojik gelişmelerle birlikte küresel bir nitelik kazanan terörizm, 11 Eylül saldırıları ile birlikte uluslararası toplumun ana gündem maddelerinden bir tanesi haline gelmiştir.[175] Coğrafi kısıt olmaksızın küresel nitelikli eylemler yaparak, uluslararası sistemin tamamını tehdit edebilecek bir niteliğe kavuşan terörizmle mücadelede yeni normların oluşturulması gerekliliği

---

[171] "Cyber defence", *NATO*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm, (27.04.2024).

[172] "Dünya 6 trilyon dolarlık siber saldırı riskine karşı hazırlanıyor", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/dunya-6-trilyon-dolarlik-siber-saldiri-riskine-karsi-hazirlaniyor-408564.html, (27.04.2024)

[173] Serkan Gündoğdu, "Uluslararası Politikada Bir Etki Aracı Olarak Siber Güvenlik ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikası Uygulaması: Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (Usom)", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 33, Sayı 3, 2023, s.1325-1337.

[174] Serdar Yurtsever, "Ülkelerin ve Uluslararası/Bölgesel Örgütlerin Terörizmle Mücadele Siyasaları", *Türkiyenin Terörizmle Mücadelesi: Kavram, Süreç ve Yöntem*, Ed: Murat Aslan, SETA, 2023, s. 11-12.

[175] Tamer Kaşıkçı, "Küresel Terörizm ve Birleşmiş Milletler Sistemi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı 47, Yıl 2016, s. 1-21.

ortaya çıkmıştır.[176] Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi, terörist gruplarla etkin bir şekilde mücadele edilebilme ve uluslararası normların üretiminde kilit bir rol oynamaktadır. Konsey, farklı tarihlerde aldığı kararlarla terörizmi uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden unsurlar arasına koyarak, bu küresel sorunla mücadele etme yolunda adımlar atmaktadır.[177]

Tüm bu sorunların yanında yine uluslararası toplumunun gündemini meşgul eden uyuşturucu ticareti ve bağımlılık sorunu, dünya üzerindeki yeşil alanların hızlıca tahribi sonucu oluşan erozyon sorunu, eşitsiz gelir dağımı sonucu oluşan yoksulluk sorunu, iklim değişikliği ve diğer nedenlerden dolayı oluşan çevre sorunları gibi birçok sorun küresel sorun kapsamında değerlendirilebilir.

1.3.4.4. Demokrasi ve İnsan Haklarına Yönelik Gelişmeler

2000'li yıllar demokrasi ve insan hakları adına önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olarak da değerlendirilebilir. Kuruluş belgesi Roma statüsü olan, savaş, soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçları yargılamak amacıyla 2002 yılında kurulan *Uluslararası Ceza Mahkemesi*[178] demokrasi ve insan hakları açısından önemli kazanımlardandır. Kitle iletişim araçlarına, sosyal paylaşım sitelerinin de eklenmesiyle birlikte muhalif kesimlerin sesini duyurma ve geniş halk kitlelerini harekete geçirme potansiyeli artmış ve bunun sonucunda diktatör yönetime sahip birçok ülkede hükümet değişiklikleri olmuştur. Kitle iletişim araçlarıyla geniş halk kitlerini bir araya getiren bu devrimler -Renkli Devrimler olarak anılmış- demokratik ve şiddet içermeyen yöntemlerle hükümet değişimleri amaçlanmıştır. Renkli devrimlerin ilki 2000 yılında Yugoslavya'da gerçekleşmiş ve Sırp lider Slobodan Miloseviç gösteriler sonucunda iktidardan uzaklaştırılmıştır. Daha sonrasında kitlesel gösteriler sonucunda 2003 yılında Gürcistan'da "Gül Devrimi", 2004 yılında Ukrayna'da "Turuncu Devrim", 2005 yılında Kırgızistan'da "Lale Devrimi", "Arap

[176] Yengeny M. Primakov, *A World Challenged: Fighting Terrorism in the Twenty First Century*, The Nixon Center ve Brooking Institution Press, Washington, 2004, s.3.
[177] Tamer Kaşıkçı, *a.g.m.*, s.6.
[178] International Criminal Court, "About the Court", https://www.icc-cpi.int/about/the-court, (12.10.2021).

Baharı" sürecinde 2010 yılında Tunus'ta "Yasemin Devrimi", 2011 yılında Mısır'da "Lotus Devrimi" ile iktidar değişimleri yaşanmıştır.[179]

1.3.4.5. Dini ve Kültürel Farklılardan Kaynaklanan Gelişmeler

Küreselleşmeyle birlikte topluluklar arası iletişim arttıysa da 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası alanda belirginleşen dini ve kültürel farklılıklar devam etmiştir. 11 Eylül saldırıları hem bu farklılıkların artmasında hem de kutuplaştırıcı etken olmasında önemli sebeplerden biri olmuştur. 11 Eylül saldırıları ile birlikte dini ve kültürel farklılıklar uluslararası ilişkiler gündeminde daha fazla yer almaya başlamış, "Medeniyetler Çatışması" tezi de bu doğrultuda daha fazla ilgi odağı haline gelmiştir. ABD açısından 11 Eylül olaylarının faili konumunda bulunan ve fundamentalist bir ideolojiyi benimseyen terör örgütü El Kaide'nin, dünyanın farklı bölgelerinde (2002 Bali, 2003 İstanbul, 2004 Madrid, 2005 Londra) gerçekleştirdiği bombalı eylemler sonrasında Batı dünyasında "İslam karşıtlığı" hızla yayılmıştır.[180] Bu saldırıların bir tezahürü olarak bazı Batı ülkelerinde milliyetçi ve İslam karşıtı söylemler güç kazanmış ve bu söylemler parti programlarında bile yer almıştır. Almanya, Fransa ve daha birçok Avrupa ülkesinde merkez sağcı liderler başa geçmiş, göçmenler ve yabancıları dışlayıcı politikalar benimsemiştir. ABD'de ise Kitab-ı Mukaddes'e[181] dönmeyi amaç edinen, Protestan Hristiyanlığın muhafazakâr bir akımı olan Evanjelizm'i benimseyen siyasi çevreler (Yeni Muhafazakârlar/Neo-Conservative) başa geçmiştir. Evanjelizm[182] akımına yakınlığıyla bilinen Başkan

---

[179] Suat Tayfun Topak, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında "Renkli Devrimler" ve "Arap Baharı" Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi,* Cilt 9, Sayı 3, Aralık 2014, 233-254; Pavel K. Baev, "A Matrix for Post-Soviet 'Color Revolutions': Exorcising the Devil from the Details", *International Area Studies Review*, Vol: 14, no: 2, 2011.

[180] Burak Kadercan, "Uluslararası İlişkiler ve Din", *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*, DPF 2012-RR 01, s. 1-27; Mehmet Şahin, "Uluslararası Politikanın Ruhu: Din", *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi),* 10–15 Ekim 2007. s. 611-616; Mehmet Şahin, "Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler,* Derleyen: İdris Bal, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 143-152; Emre Erşen, *a.g.m.*, s.65.

[181] Kitâb-ı Mukaddes, hıristiyanların dinî alanda otorite kabul ettikleri, yahudilerin kutsal kitabını da kapsayan yazılar koleksiyonuna verdikleri isimdir. (Hristiyan inanışının temelini oluşturan Eski Ahit ve Yeni Ahit adlı kitap). Ayrıntılı bilgi için bkz: https://islamansiklopedisi.org.tr/kitab-i-mukaddes (12.10.2021).

[182] Evanjelizm, İnciller hakkında vaaz vermek ve Kitabı Mukaddes'e yönelmek anlamlarına gelir. Evanjelizm hakkında bilgi için bkz: Hakan Yılmaz, *Amerika'da Evanjelik Hareket: Dini Ve Siyasi Yansımaları,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.

George W. Bush da dini öğelerden beslenen politik bir söylemle ön plana çıkmıştır.[183] Batı'da yaşanan bu gelişmeler 'Medeniyetler çatışması' tezine ortam hazırlarken, 2005 yılında BM aracılığıyla Türkiye ve İspanya öncülüğünde kurulan ve Batı ile İslam dünyası arasında çatışmacı ortamı yumuşatıp, diyalog yollarını açık tutmaya yönelik bir girişim olan "Medeniyetler İttifakı",[184] 2000'li yılların önemli girişimlerinden biri olmuştur.

1.3.4.6. 11 Eylül Olayları

ABD'nin 1941 yılındaki Pearl Harbor baskınından sonra kendi topraklarında -sonuçları itibariyle- uğradığı en ağır saldırı, 11 Eylül saldırılarıdır.[185] Soğuk Savaş sonrasında ABD küresel terör tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül öncesinde ABD, etkileri itibariyle sembolik birkaç saldırıya hedef olmuştur. Bu saldırıların ilki El Kaide'nin 1993 yılında Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik küçük çaplı saldırısıdır.[186] Daha sonraki saldırılar ise ABD'nin yurtdışındaki kuruluşları olan Kenya ve Tanzanya büyükelçiliklerine 1998 yılında yapılan bombalı saldırılardır.[187] Söz konusu saldırılar ABD'nin yurtdışındaki kuruluşlarına yönelik olduğundan ABD halkının yaşamlarını ve toplumunu 11 Eylül saldırıları kadar etkilemediği söylenebilir. Ancak Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik 11 Eylül saldırıları, ABD'nin ve diğer dünya toplumlarının güvenliğini tehdit eder bir nitelik

---

[183] Erhan Akdemir, "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt 8, sy: 1, 2009 , s.1-26; Murat Aktaş, "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt13,sy: 1, 2014, s.31-54 ; Örmeci Ozan, "Avrupa'da Aşırı Sağın Önlenemez Yükselişi", Politika Akademisi, http://politikaakademisi.org/avrupada-asiri-sagin-onlenemez-yukselisi/ (16.10.2021).

[184] "Medeniyetler İttifakı Girişimi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa, (16.10.2021).

[185] Bruce Hoffman, "Rethinking Terrorism and Counterterrorism Since 9/11," *Studies in Conflict and Terrorism,* vol: 25, no: 5, 2002, s. 303-316; "11 Eylül saldırısı nedir, ne zaman oldu, kaç kişi öldü?", *CNN Türk,* https://www.cnnturk.com/dunya/11-eylul-ikiz-kule-saldirisi-nedir-ne-zaman-oldu-iste-11-eylul-goruntuleri, (17.10.2021).

[186] "1993 World Trade Center Bombing", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/1993-world-trade-center-bombing/, (17.10.2021)

[187] "The August 7, 1998, East Africa Embassy Bombings", *National Museum of American Diplomacy-Diplomacy State*, https://diplomacy.state.gov/the-august-7-1998-east-africa-embassy-bombings/, (20.12.2023)

kazanmıştır. ABD yönetimi de bu saldırılara karşı ilk yanıtını küresel çapta teröre karşı savaş ilan ederek vermiştir.[188]

Rakibi Al Gore karşısında küçük bir farkla seçimi kazanan George W. Bush'un başkanlık koltuğuna oturmasının sekiz ay sonrasında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, ABD'nin iç ve dış siyasette güvenlik odaklı bir yaklaşım benimsemesine sebep olmuştur. Başkan Bush, saldırılardan üç gün sonra yaptığı konuşmada "teröre karşı savaş"[189] ilan ettiğini şöyle açıklamıştır:[190]

> *"..Salı günü ülkemiz kasıtlı ve büyük bir acımasızlıkla saldırıya uğradı. Ateş, kül ve bükülmüş çelik görüntülerini gördük… Daha üç gün öncesi Amerikalıların ve tarihinin böyle bir olayla karşılaşacağını tahmin edemezdik. Ancak tarihe karşı sorumluluğumuz şimdiden açık: bu saldırılara cevap vermek ve dünyayı kötülükten kurtarmak. Savaş bize karşı gizlilik, aldatma ve cinayet yoluyla yürütüldü. Bu ulus barışçıldır, ancak öfkelendiğinde sertleşir. Bu çatışma başkalarının zamanlaması ve şartlarıyla başlatıldı. Bizim seçtiğimiz bir şekilde ve bizim seçtiğimiz bir saatte sona erecektir...*

Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz gibi ABD yönetimindeki yeni muhafazakâr isimlerden de destek alan Başkan Bush, 20 Eylül 2001 tarihinde Kongre'nin olağanüstü oturumunda Afganistan'daki Taliban rejimi başta olmak üzere, tüm dünyaya, Amerika'nın "yeni savaşı" hakkında kararlı mesajlar vermiştir. Teröre karşı dünya devletlerinin kendilerinin yanında yer almasını isteyen Başkan Bush, "Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle" şeklindeki bir söylemle yapacağı savaşa meşruiyet kazandırmaya çalışmış ve Afganistan'a yapılacak askeri harekâtın ilk işaretini vermiştir.[191] ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra yeni muhafazakâr akımının da etkisiyle gerek iç politika da gerek dış politika da güvenlikçi politikalar benimsemiştir. Bu doğrultuda terörle mücadele adına temel hak ve özgürlükleri

---

[188] Albert J. Bergesen- Omar Lizardo, "International Terrorism and the World System", *Sociological Theory,* Vol: 22, No: 1, 2004, s. 38-52.

[189] "Global War on Terror", *George W. Bush Presidential Library,* https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/global-war-terror, (18.10.2021).

[190] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s. 59-61, "National Day of Prayer and Remembrance Service", Washington D.C.,14 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (18.10.2021).

[191] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73, "Address To The Joınt Session Of The 107th Congress", Washington D.C.,14 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (19.10.2021).

kısıtlama hakkı tanıyan "Patriot Yasası"[192] çıkarılmış ve "İç Güvenlik Bakanlığı" kurulmuştur.[193] Yine ABD'nin geleneksel dış politika stratejisi olan "çevreleme" ve "caydırıcılık" terkedilerek, yerine "önalıcı müdahale" stratejisi benimsenmiştir.[194]

1.3.4.6.1. Afganistan Savaşı

ABD açısından El Kaide, 11 Eylül saldırılarının faili olarak görülmüş, El Kaide'nin barındığı Afganistan ise El Kaide'yi besleyen yegâne bataklık görülmüştür.[195] Bu bataklığı kurutmanın yolu Ortadoğu'yu demokratik ve liberal değerlerle buluşturmaktan geçiyor.[196] Afganistan'a yapılacak müdahalenin hem El Kaide'ye destek veren Taliban rejiminin değişmesi hem de Afganistan'a demokratik ve liberal değerlerin yerleşmesi için gerekli olduğuna savunan ABD yönetimi, ayrıca BM Anlaşması'nın 51. Maddesine dayanarak gerekli hukuksal alt yapının da oluştuğunu ileri sürmüştür.[197] ABD'nin ilan ettiği 'yeni savaşı' 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve İngiltere'nin "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" (Operation Enduring Freedom-OEF) adıyla, ABD ve İngiliz savaş uçaklarının El Kaide'yi bombalamasıyla başlamıştır. Bu savaşta ABD'ye destek veren NATO da tarihinde ilk kez 5. Maddesini harekete geçirmiştir.[198] Başkan Bush, diğer ülkelerinde katılımını talep ettiği savaş çağrısını yineleyerek şöyle demiştir: [199]

---

[192] "Uniting And Strengthening Amerıca By Providing Appropriate Tools Required To Intercept And Obstruct Terrorism (Usa Patriot Act) Act Of 2001"- Publıc Law 107–56—Oct. 26, 2001-, Congress, https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf, (19.10.2021); "The USA Patrıot Act: Preserving Life and Liberty", Department of Justice, https://www.justice.gov/archive/ll/what_is_the_patriot_act.pdf, (19.10.2021).

[193] "Creation of the Department of Homeland Security", *Department of Homeland Security*, https://www.dhs.gov/creation-department-homeland-security, (19.10.2021).

[194] Erhan Aydemir, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s.316.

[195] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73, "State Of The Union Address to the 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (20.10.2021).

[196] Amir Taheri, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", *American Foreign Policy Interests,* 27.04.2005, s. 295-300.

[197] Paul Rogers, *A War on Terror: Afghanistan and After*, Pluto Press, London, 2004, s. 115-127; Ülkü Halatçı Ulusoy, "11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi", *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s.336.

[198] Benjamin Grob-Fitzgibbon, "What is Terrorism? Redefining A Phenomenon in Time Of War", *Peace&Change*, Vol:30, No:2, 2005, s.236.

[199] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s 76. "Address to the Nation on the Bombing in Afghanistan", The White House, 7 October 2001, https://georgewbush-

"Bugün Afganistan üzerine odaklandık, ancak bu savaş genişletilecek. Her ulus bir seçim yapmak zorunda. Bu çatışmada, yansız olmak söz konusu değil. Eğer hükümetler masumların katillerini ve teröristleri korurlarsa, onlar kendileri katil ve terörist konumuna düşeceklerdir. Onlar tehlike içinde politikalarında yalnız kalacaklardır."

Başkan Bush'un 'iyiye karşı kötünün mücadelesi' söylemiyle öne çıkardığı ve ABD dış politikasında tek taraflılığı (unilateralism) belirgin hale getiren Afganistan savaşı,[200] 7 Ekim 2001'de başlamış, -20 yıl süren savaş- 31 Ağustos 2021 tarihinde ABD askerinin tamamen Afganistan'dan çekilmesiyle son bulmuş, ayrıca Afganistan savaşı ABD'nin en uzun savaşı olarak kayıtlara geçmiştir.[201]

1.3.4.6.2. Irak Savaşı

ABD tarafındna daha önce Libya, Kuzey Kore ve İran ile birlikte '*haydut devletler*' kategorisinde görülen Irak;[202] kitle imha silahı üreten ve terörü destekleyen ülkelerden biri olmakla itham edilmiş, 11 Eylül olayları sonrasında Başkan Bush'un 29 Ocak 2002 tarihli Birliğin Durumu konuşmasında İran ve Kuzey Kore ile birlikte bu defa da '*şer ekseni*' (axis of evil) ülkeleri arasında değerlendirilmiştir.[203] Bu değerlendirme aynı zamanda ileri de yapılacak Irak işgaline zemin hazırlamanın da bir anlamda ilk resmi aşaması olmuştur.

ABD'nin 'şer ekseni'nde değerlendirdiği Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, Başkan Bush yönetimi tarafından ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına tehdit olarak görülmüştür. Kitle imha silahlarına sahip olduğu ve El Kaide'ye destek verdiği iddialarıyla kendisinin ve müttefiklerinin güvenliklerinin Irak tarafından

---

whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (20.10.2021).

[200] ABD'nin 11 Eylül olaylarından sonra başlattığı "terörizme karşı savaş" kavramına yönelik eleştiriler için bkz: Susan Sontag, "Real Battles and Empty Metaphors", *The New York Times*, 10 Eylül 2002, https://www.nytimes.com/2002/09/10/opinion/real-battles-and-empty-metaphors.html, (20.10.2021); Jacques Derrida, "Otoimmünite: Gerçek ve Simgesel İntiharlar", Giovanna Borradori'nin söyleşisi, *Cogito*, Sayı 47-48, 2006, s. 55.

[201] Saadet Firdevs Aparı, "ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523, (20.10.2021).

[202] "The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, s.13-16, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (20.10.2021).

[203] Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73, "State Of The Union Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (23.10.2021).

tehlikede olduğunu öne süren ABD,[204] BM Güvenlik Konseyi'nden Irak'ı kitle imha silahlarını denetlemeye yönelik 1441 Sayılı kararı[205] aldırmışsa da askeri müdahalede bulunma noktasında Fransa ve Almanya'yı ikna edememiştir.[206] BM Güvenlik Konseyi'nde aradığı desteği bulamayan ABD, 11 Eylül saldırıları sonrası ilan ettiği "önalıcı müdahale-önleyici savaş" stratejisi doğrultusunda bir grup ülke ile oluşturduğu koalisyon güçleriyle Irak'ı işgal etmiştir.[207] ABD yönetiminin uluslararası hukuku hiçe sayarak ülkeye ve bölgeye istikrar getireceği düşüncesiyle İngiltere'yle birlikte önderlik ettiği işgal operasyonu, 20 Mart 2003 tarihinde başlamış[208] üç hafta içinde Saddam Hüseyin rejimi devrilmiş olsa da bölgede ve uluslararası alanda yarattığı etkiler nedeniyle ancak Aralık 2011 tarihinde sona ermiştir.[209]

ABD'nin, Saddam yönetiminin El Kaide ile bağlantılı olduğu, kitle imha silahlarını ürettiği ve bu silahları terör örgütlerine verebileceği iddiası uluslararası alanda hiçbir zaman kanıtlanamamıştır.[210] Irak'ın El Kaide ile bağlantılı olduğu, kitle imha silahlarını ürettiği konusunda yetersiz kanıta ve uluslararası hukuka rağmen ABD'nin Irak'ı işgal etme girişimindeki ısrarı hem ABD de hem de uluslararası alanda ciddi tepkilerin oluşmasına sebep olmuştur. Savaş, ABD yönetiminde 'Şahinler' ve Güvercinler' ayırımına sebep olduğu gibi, AB içinde de farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Almanya ve Fransa savaşa karşı ortak bildiri yayınlarken, İngiltere, İtalya İspanya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Polonya ve Macaristan ABD'nin politikasını destekleyerek AB içinde çatlağa sebep

---

[204] "Bush: Sadam Hüseyin'i Silahsızlandırmaya Kararlıyız- 2003-03-07", *VOA Türkçe*, 07.03.2003, https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-03-07-7-1-87927087/817157.html, (23.10.2021).

[205] "Resolution 1441 (2002)-S/RES/1441 (2002)-", 8 November 2002, *United Nations Security Council,* https://www.un.org/depts/unmovic/documents/1441.pdf, (23.10.2021).

[206] "Irak Savaşı 20 yıl önce nasıl başladı, ABD ve bazı müttefikleri ülkeyi neden işgal etti?", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/articles/cgreyr87gr4o, (24.10.2023).

[207] Koalisyonu oluşturan ülkeler şunlardır: ABD, İngiltere, Polonya, İspanya, İtalya, Danimarka ve Avusturalya: "The Iraq War, *George W. Bush Presidential Library,* https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/the-iraq-war, (24.10.2023).

[208] "Bush declares war", *CNN,* 20.03.2003, https://edition.cnn.com/2003/US/03/19/sprj.irq.int.bush.transcript/, (24.10.2023).

[209] "President Obama Has Ended the War in Iraq, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/10/21/president-obama-has-ended-war-iraq, (24.10.2023).

[210] Mehmet Akif Okur, "Uluslararası Hukuk ve Irak Savaşı'nın Meşruiyeti", *KÖK Araştırmalar*, Cilt X, Sayı2, Güz 2008, s. 9-27.

olmuşlardır.[211] BM Güvenlik Konseyi 5 daimi üyesinden 3'ü -Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya ve Fransa- baştan beri ABD'nin uluslararası hukuk normlarına aykırı bir şekilde ilan ettiği bu savaşa karşı çıkmışlardır.[212] Örneğin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in, 11 Eylül sonrasında ilan edilen 'önleyici savaş doktrini' çerçevesinde ABD'nin Irak ve Ortadoğu'da girişeceği eylemleri meşrulaştırmak için kullandığı *"Kanıtların yokluğu (teröristlerde) Kitle İmha Silahları'nın yokluğu anlamına gelmemektedir."*[213] İfadesi daimi üye Fransa tarafından tepki ile karşılanmış ve dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Dominique de Villepin *"Biz (Fransa) bir idealin muhafızlarıyız, vicdanın muhafızlarıyız."*[214] *"Bir devletin tek başına dünya düzenini sağlayamayacağına ve çok kutuplu bir dünyanın gerekliliğine inanıyoruz"*[215] şeklinde olmuştur.

Bir milyondan fazla Iraklı sivilin ölümüne ve binlerce sivilin Ebu Gureyb cezaevinde işkence görmesine neden olan savaş, Batı'dan Doğu'ya birçok ülkede geniş katılımlı gösterilerle protesto edilmiş ve ABD'nin uluslararası alanda imajının sarsılmasına sebep olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası ilan ettiği YDD'nin istenilen barışı sağlayamadığı, izlediği başına buyruk politikalar ile dünya jandarması rolünü üstlendiği,[216] 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası toplumun tüm desteğine rağmen dış politikada tek taraflılığı belirgin hale getirdiği, başka bir

---

[211] Ergin Yıldızoğlu, *Hegemonyadan İmparatorluğa,* Everest Yay., İstanbul, 2003, s. 176.

[212] Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?,* Çeviren: Tayfun Evyapan, METU Press, Ankara, 2002, s.172-175.

[213] G. John Ikenberry, "America's Imperial Ambition", *American Foreign Policy: Theorotical Essays,* 5. Baskı, Pearson Longman, New York, 2005, s. 569.

[214] Ahmet K. Han, "Tarafsızı Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplo ve Bush Doktrini," *Kartalın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Derleyen: Toktamış Ateş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 123.

[215] Deniz Ülke Arıboğan, "Güvenliksiz Barıştan Barışsız Güvenliğe", *Kartalın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Derleyen: Toktamış Ateş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 58.

[216] Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu sistemde ABD'ye yönelik eleştirilerden bazıları: *ABM (Anti Balistik Misilse-Füze Savar Füze) Antlaşmasından çekilmesi, Çevreyle ilgili Korfu'da yapılan toplantıyı terk etmesi, Kyoto Protokolü ve Uluslararası Ceza Mahkemeleri sözleşmesini, Ottowa Konvansiyonunu ve Kapsamlı Nükleer Denemelerinin Yasaklanması Antlaşmasını onaylamaması, Uluslararası Ceza Mahkemeleri tarafından ABD askerleri için başlatılan soruşturmaların durdurulması için müttefiklere baskı yapması, 1993'den itibaren dünya nüfusunun % 40'ını oluşturan 35 ülkeye ekonomik yaptırım uygulama tehdidinde bulunması ve bir kısmına uygulaması, 1998 yılında Güvenlik Konseyi kararına ihtiyaç duymadan Irak'ı bombalaması, bunlardan bazılarıdır.* A. Sait Sönmez, *Yeni Dünya Düzeni Bağlamında ABD ve AB Dış Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi (1991-2001),* Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008, s. 12-13.

deyişle tek kutuplu sistemde bir Amerikan imparatorluğu ilan ettiği şeklindeki eleştiriler sistemi sorgulatır hale getirmiştir.[217]

1.3.4.7. ABD Tek Kutupluluğuna Tepkiler ve "Yumuşak Dengeleme" Stratejisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD Başkanı George H.W. Bush'un dile getirdiği "YDD" söylemi liberal ve demokratik değerlere atfen söylenmiş olsa da aslında ABD'nin küresel liderliğinin (tek kutupluluğun) fikirsel temellerini oluşturmuştur. Liberal değerler (serbest piyasa ekonomisi ve insan hakları v.b.) ve popüler kültür, tek kutuplu sistemde ABD hegemonyasını pekiştiren yumuşak güç araçları olarak görülmüştür.[218] 11 Eylül saldırıları, ABD tek kutupluluğunun olası sonuçlarını göstermesi açısından önemli olaylardan biri olduğu söylenebilir. 41. Başkan George H.W. Bush, "YDD" söylemi ile adeta tozpembe bir portre çizerken; saldırılardan sonra 43. Başkan George W. Bush ise aldığı Afganistan ve Irak savaşları kararları ile tüm dünyada Amerikan karşıtlığının artmasına sebep olmuştur. ABD yönetiminin agresif dış politika kararlarına karşı sertleşen tepkide, başını Rusya'nın çektiği ve aralarında ABD'nin müttefiklerinin de yer aldığı bir grup ülkenin ABD hegemonyasına karşı oluşturmaya çalıştıkları diplomatik koalisyon, "yumuşak dengeleme" stratejisini benimsemiştir.[219] Uluslararası ilişkiler literatüründe "yumuşak dengeleme" politikası: devletlerin, yumuşak güç araçları olan diplomasi, finans, kültür ve uluslararası kuruluşlar v.b. kullanarak sistemdeki hegemon gücü doğrudan veya dolaylı olarak dengelemeye çalışma politikasına denir.[220] Örneğin Çin ve Rusya'nın ekonomik gelişim potansiyelleri bu iki ülkenin yumuşak gücünü oluşturur. Çin ve Rusya'nın ŞİÖ aracılığıyla sahip oldukları bu yumuşak gücü, tek kutuplu sistemde ABD'yi dengelemek için kullanmaları

---

[217] Ralp G. Carter, "Leadership at Risk: The Perils of Unilateralism", *PS: Political Science and Politics,* vol: 36, no:1, (January 2003), s. 17; Susanne Soederberg, "The War on Terrorism and American Empire: Emerging Developing Agendas", *The War on Terror and the American Empire After the Cold War,* Derleyen: Alejendica Colab, Richard Saull, Routledge Taylor Francis Group, London, 2006, s. 165.

[218] Joseph S. Nye, "Soft Power", *Foreign policy,* Vol: 80, 1990, s.153-171.

[219] Robert A. Pape, "Soft Balancing against the United States", *International Security,* Vol: 30, No: 1 Summer 2005, s. 7-45; T. V. Paul, "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", *International Security,* Vol: 30, No: 1, Summer 2005, s. 46-71; T. V. Paul, *Restraining great powers: Soft balancing from empires to the global era*, Yale University Press, 2018; Emre Erşen, a.g.m., s.69.

[220] Robert A. Pape, *a.g.m.,* s.8-10.

"yumuşak dengeleme" politikasının bir örneğidir.[221] Buna göre diğer bazı örnekler şöyledir: Almanya, Fransa ve Rusya'nın Irak işgaline karşı muhalefet etmeleri ve bunun için benimsedikleri politikalar ABD'yi dengelemek için, NATO ve Doğu Avrupa ülkelerinin benimsedikleri politikalar Rusya'yı dengelemek için, ABD ve Hindistan'ın benimsedikleri politikalar ise Çin'i dengelemek içindir.[222]

Waltz gibi realist düşünürlerin iddia ettiği üzere aşırı güç her zaman diğer büyük güçlerin dengelenme çabasına yol açmaktadır.[223] Bu yönüyle 1990'lı yılların sonuna doğru sorgulanmaya başlanan tek kutuplu sistem, 11 Eylül saldırılarından sonra daha çok sorgulanmaya başlanmıştır. Zira 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası toplum ABD'ye açık destek vermiş ancak ABD yönetimi verilen bu desteği ABD'nin küresel liderliği için kullandığı söylenebilir. Bu durum tek kutupluluğun sorgulanmasına ve alternatif sistemlerin (iki kutupluluk-çok kutupluluk v.b.) gerekliliğine olan ihtiyaca dair söylentilerin oluşmasına neden olmuştur.[224]

Tek kutuplu sisteme karşı memnuniyetsizlikte; artan enerji fiyatları nedeniyle kendini toparlayan Rusya ve ekonomik kalkınmada hızlı bir büyüme yaşayan ve dış politikasını genel olarak "barışçıl yükseliş" doktrinine[225] göre şekillendiren Çin öncü rol üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda 'Şangay İşbirliği Örgütü' (ŞİÖ)[226] Rusya ve Çin tarafından 2000'li yılların ikinci yarısında ABD'nin tek taraflı politikalarını eleştiren en önemli platformlardan biri olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'yi destekleyen hatta Orta Asya cumhuriyetlerinde askeri üs ve birlik bulundurmasına rıza gösteren Rusya, ABD'nin Irak Savaşı kararı sonrası bu politikasını

---

[221] Sinem Ünaldılar Kocamaz, "The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization" *International Relations/Uluslararasi Iliskiler,* Cilt 16, Sayı 61, 2019, s.127-141.

[222] T.V: Paul- J.J. Wirtz- M. Fortmann, *Balance of Power: Theory and Practise in the 21th Century*, Stanford University Press, California, 2004, s. 14; Esra Akgemci, "Yumuşak Dengeleme Kavramının Sınırlılıkları Üzerine Yeniden Düşünmek: Venezuela Dış Politikası Örneği", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches,* Cilt 16, Sayı 29, 2020. S. 2230-2262.

[223] Kenneth Waltz, 1979, *a.g.e.,* s. 117-118.

[224] Halit Hamzaoğlu, "Uluslararası Sistemde Çok Kutupluluk Tartışmaları ve Bölgesel Yansımaları", *6. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* 13-16 Mayıs 2022, Bodrum- Muğla, s.579-588.

[225] Kerem Gökten, "Çin'in Barışçıl Yükselişine Muhafazakâr-Realist "Çözümler", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* Cilt 21, 2011, 112.

[226] Şanghay İşbirliği Örgütü (The Shanghai Cooperation Organisation) için bkz: http://eng.sectsco.org/about_sco/, (04.11.2021).

değiştirmiştir.[227] ABD'nin 29 Mart 2004 tarihinde üçü eski Sovyet ülkesi olmak üzere eski Varşova Paktı üyesi yedi ülkeyi NATO üyeliğine kabul etmesi, yine eski Sovyet coğrafyasında yaşanan "Renkli Devrimler" sürecini desteklemesi, Doğu Avrupa ülkelerine füze kalkanı kurma projeleri Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 10 Şubat 2007 tarihindeki 43. Münih Güvenlik Konferansı'nda ABD tek kutupluluğuna karşı bir başkaldırı mahiyetindeki konuşmasıyla tepki göstermiştir. Putin konferanstaki konuşmasında tek kutupluluk eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: [228]

> *"(…Günümüz dünyasında, tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olmasının yanı sıra, aynı zamanda imkânsız olduğu kanaatindeyim…",* ile "*(…) Son yıllarda ABD politikalarındaki tek kutuplu bir dünya yaratma çabalarını tedirginlikle izliyorum. Bir ülke kendi kurallarını dünyanın geri kalanına, sanki kendi iç düzeniymiş gibi kabul ettirmeye çalışırsa huzur ve istikrar değil, sorun bekleyin. Çağdaş dünyada tek efendi fikri mümkün olmadığı gibi, kabul edilemez de. ABD, tehlikeli biçimde güç kullanıyor. Avrupa'ya füze kalkanı kurarsanız gereken cevabı veririz"* ve "*(...) Uluslararası hukukun temel ilkelerinin her geçen gün artan bir şekilde küçümsendiğini görüyoruz. Ve aslına bakılacak olursa, bağımsız yasal normlar, gittikçe bir devletin hukuk sistemine benzemektedir. Bu tek devlet, en önemlisi ve en başta ABD, her yönden ulusal sınırlarının ötesine geçmiştir. Diğer uluslara dayattığı ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitimsel politikalar bunun kanıtıdır. Peki, bundan kim hoşnut? Kim bundan memnun kalıyor?"*

Putin'in tek kutupluluğa manifesto mahiyetindeki bu konuşması tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Tek kutupluluğa eleştiriler sadece Rusya ve Çin ile sınırlı kalmamıştır. ABD'nin Avrupalı müttefiklerinden Irak işgaline karşı olan Almanya ve Fransa gibi ülkeler ABD'li yetkililer tarafından "yaşlı Avrupa" ithamına maruz kalırken, Polonya gibi Bush yönetiminin politikalarını destekleyen ülkeler ise yetkililer tarafından övülmüştür.[229] 2000'li yıllardaki yeni üye kabulleriyle genişleme sürecine giden AB, 27 üyeye ulaşmış, ayrıca Lizbon Anlaşması ile derinleşme

---

[227] Havva Kök, "Russia's Return To Central Asia Following September 11", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 22, Sayı 2, 2004, s.309-319.

[228] Vladimir Putin'in 10 Şubat 2007 tarihinde yaptığı bu konuşmanın tam metni için bkz. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", President of Russia, 10 Şubat 2007, http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034, (05.11. 2021). Konuşmayı dinlemek için bkz: https://www.youtube.com/watch?v=WAavE0GQWG4, (05.11. 2021).

[229] "Anger at Rumsfeld attack on 'old Europe'", *The Guardian*, 24.01.2003, https://www.theguardian.com/world/2003/jan/24/germany.france, (05.11. 2021); Emre Erşen, *a.g.m.*, s.70.

sürecini devam ettirerek, sistemde daha etkin bir AB'nin yolunu açmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda AB'nin benimsediği değer ve politikalar, ABD'nin politikalarına zıt bir konumda yer almıştır.[230]

ABD'nin tek kutuplu sistemdeki politikaları sadece Ortadoğu, Avrupa, Çin ve Rusya gibi bölgelerde değil, ABD'nin arka bahçesi olarak lanse edilen Güney Amerika'daki birçok ülkede de tepkiyle karşılanmıştır. 2000'li yıllarda birçok ülkede ABD karşıtı yeni yönetimlerin başa gelmesiyle de bu tepkiler daha belirginleşmiştir. Venezuela, Brezilya, Uruguay, Bolivya ve Şili'deki yeni yönetimler ABD karşıtı söylemlerle ön plana çıkmışlardır.[231]

1.3.4.8. Bölgesel Krizler

1.3.4.8.1. Avrasya'da Yaşanan Krizler

Tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde de değinileceği üzere geniş halk kitlerini bir araya getiren, demokratik ve şiddet içermeyen yöntemlerle hükümet değişimlerini amaçlayan "Renkli devrimlerin" ya da diğer ismiyle "Kadife devrimlerin" ilki 2000 yılında Yugoslavya'da coğrafyasında gerçekleşmiş ve Sırp lider Slobodan Miloseviç gösteriler sonucunda iktidardan uzaklaştırılmıştır.[232] Sembolleri, sloganları, bayrak ve afişleri ile popüler hale gelen devrimler, uluslararası toplumun da dikkatini çekmiştir. Kitlesel gösteriler sonucunda 2003 yılında Gürcistan'da "Kırmızı" ya da "Gül Devrimi",[233] 2004 yılında Ukrayna'da "Kestane" ya da "Turuncu Devrim",[234] 2005 yılında Kırgızistan'da "Sarı" ya da "Lale Devrimi"[235] gerçekleştirmiştir. Adeta bayram havası içinde geçen eylemlerde, sokaklar eylemin renkleri ile süslenmiş; resmi binalar planlı bir şekilde kuşatılmış ve yönetimleri devre dışı bırakılarak hükümet değişimlerine zemin hazırlanmıştır. Bu

---

[230] Michael Smith, "Normative Power Europe and the Case for Goliath: The EU, the US and the Pursuit of the Good World", www.allacademic.com/meta/p252315_index.html-34k, (05.11. 2021).
[231] Emre Erşen, a.g.m., s.70.
[232] "Portre: Slobodan Miloşeviç", *BBC Turkish,* https://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2006/03/060313_milosevic_profile.shtml, (06.11. 2021).
[233] "Gürcistan'ın 'Gül Devrimi'", *BBC Turkish,* https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040127_gurcistan_surec.shtml, (06.11. 2021).
[234] "Orange Revolution: Ukraine Votes for Change", *Vilson Center,* https://www.wilsoncenter.org/article/orange-revolution-ukraine-votes-for-change, (06.11. 2021).
[235] Murat Bakır, "Kırgızistan Devrimi", *TASAM,* https://tasam.org/tr-TR/Icerik/223/kirgizistan_devrimi, (06.11. 2021).

bağlamda Bozkurt'un da dediği gibi Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT) yaşanan bu devrimlerin sonuçları bölgesel dengeler açısından hala tartışılsa da domino etkisi yaratabilmesi, Rusya ve Çin'e yakın coğrafyada gerçekleşmesi, sistemin en büyük süper gücü olan ABD'nin gerek açık gerek gizli eylem ve söylemlerle sürece müdahil olması eylemleri uluslararası sistem açısından önemli bölgesel sorunlar kılmaktadır.[236]

Sorunların yaşandığı bir başka bölge de Kafkasya coğrafyasıdır. 2008 yılında Güney Osetya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Gürcistan Güney Osetya'ya askeri harekat yapmıştır.[237] Olaya sert tepki gösteren Rusya'nın Gürcistan'a girmesi ve Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıması bölgesel krize neden olduğu gibi Dimitri Medvedev'in devlet başkanı olmasıyla birlikte kısmen yumuşama gösteren Batı ve Rusya ilişkilerinin de sarsılmasına sebep olmuştur.[238] Bölgede Batı ile Rusya'yı karşı karşıya getiren bir diğer gelişme ise 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi olayıdır.[239] BDT coğrafyasında AB ve ABD ile yakın ilişkileri bulunan Ukrayna'da 2014 yılında başlayan sokak eylemleri neticesinde hükümet değişikliği olmuş ve Batı ile yakınlığı bulunan hükümet başa geçerken, Rusya ile yakınlığı bulunan devlet başkanı Viktor Yanukoviç Rusya'ya kaçmış[240] ve Rusya bu yeni hükümeti tanımamakla birlikte bu girişimi de darbe olarak nitelendirmiştir.[241] Kırım ve Sivastopol'da Rus yanlısı ayrılıkçıların yapmış olduğu referandum sonrası Kırım'ın Rusya'ya bağlanması yönünde oy çıkmıştır.[242] Bu olay özellikle Batı başta olmak üzere uluslararası arenada Rusya'ya yönelik ciddi tepkilerin oluşmasına sebep olmuştur. BM Genel Kurulu, referandumun yasal

---

[236] Saynur Giray Bozkurt, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler- Kırgızistan Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi,* Sayı 1, Cilt 1, 2006, s. 118-138.

[237] "Güney Osetya Çatışmasında Sorular ve Yanıtlar", *Anadolu Ajansı,* 11.08.2008, https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/guney-osetya-catismasinda-sorular-ve-yanitlar/428225, (07.11.2021).

[238] Süleyman Erkan, "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı" *Journal of Turkish Studies,* Vol: 10, No: 13, 2015, s. 71-92.

[239] "Rusya, Kırım'ı resmen ilhak etti", *TRT Haber,* 21.03.2014, https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti-121754.html, (07.11.2021).

[240] "Putin: Russia helped Yanukovych to flee Ukraine", *BBC,* https://www.bbc.com/news/world-europe-29761799, (07.11.2021).

[241] "Putin: Ukrayna'da yaşananlar darbe", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140304_putin_rusya_yeni, (07.11.2021).

[242] "Kırım'da referandum yapıldı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-referandum-yapildi/174260, (07.11.2021); "Kırım'da referanduma giden süreç", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-referanduma-giden-surec/174575, (07.11.2021).

olmadığı yönünde karar alırken[243], ABD ve AB ise Rusya'ya çeşitli ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Ayrıca Rusya'nın G8 üyeliği de askıya alınmıştır.[244]

1.3.4.8.2. Ortadoğu'da Yaşanan Krizler

Avrasya bölgesinde yaşanan bu sorunlar gibi Ortadoğu bölgesinde yaşanan sorunlar da 2000'li yılların ilk on yılında uluslararası toplumun gündemini en fazla meşgul eden meseleler olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin "teröre karşı savaş" söylemiyle giriştiği Afganistan ve Irak savaşları, her iki ülkede de kalıcı barışı sağlamadığı gibi aksine Ortadoğu coğrafyasında etnik ve mezhepsel çatışmaların artmasına ve terörizmin körüklenmesine sebep olmuştur.[245] Irak'ta Saddam'ın devrilmesinden sonra yeni meclis kurulup yeni anayasa ilan edilse de siyasi istikrar sağlanamamıştır. Irak'ta siyasi istikrarın sağlanamaması sonucu kuzeyde özerk bir Kürt bölgesi oluşmuş[246] ve Şii gruplar da İran'ın etkisine girmiştir.[247] Bu durum bölge dengeleri açısından birçok problemin oluşmasına ve farklı devletlerin soruna müdahil olmasına sebep olmuştur.[248]

İran'da ise Batı ve dünya ile diyalog söylemini benimseyen reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin ardından, ABD ve İsrail'e karşı sert dış politika söylemiyle öne çıkan muhafazakârların adayı Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması[249] uluslararası politikada iplerin gerilmesine sebep olmuştur. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasından sonra İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladığını ve bu nükleer faaliyetlerin sivil

---

[243] "General Assembly Adopts Resolution Calling upon States Not to Recognize Changes in Status of Crimea Region," GA/11493, *United Nations,* 27.05.2014, https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm, (08.11.2021).

[244] "U.S., other powers kick Russia out of G8", *CNN*, https://edition.cnn.com/2014/03/24/politics/obama-europe-trip/index.html, (08.11.2021); Ali Konak, "Kırım'ın İlhakı İle Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi,* Cilt 4, Sayı 8, Haziran 2019, s. 80-93.

[245] Yıldırım Deniz, "Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Ocak 2016, s. 129-149.

[246] "Iraqi Kurdistan profile", *BBC,* https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28147263, (08.11.2021)

[247] Burak Bilgehan Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, s. 183-215.

[248] Ziya Akbaş, "Irak'ta Mezhepsel Çekişmelerin Boyutları ve Sonuçları", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2017, s. 79-86.

[249] "Hardline mayor wins Iran runoff", *CNN*, https://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/06/24/iran.election.winner/index.html, (08.11.2021).

amaçlara hizmet ettiğini ileri sürdüyse de[250] Batı dünyası İran'ın nükleer silah edinme istediğini göz önünde bulundurarak bu çalışmalardan kuşku duymuştur. Nükleer silahların denetimi ve kontrolü adına İran ve 'P5+1 grubu'[251] arasında yapılan müzakerelerden sonuç alınamaması üzerine İran ile Batı ülkeleri arasında ilişkiler gerilmiş ve ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri İran'a ekonomik yaptırımlar uygulamıştır.[252]

Uluslararası politikayı en çok meşgul eden bölgesel problemlerden biri de geçmişi uzun yıllara dayanan ve 2000'li yıllarda da halen devam eden Filistin-İsrail arasındaki çatışmalardan kaynaklanan sorundur. 2000 yılında başlayan ikinci intifada sonrasında İsrail yönetimi bombalı intihar saldırılarını gerekçe göstererek[253] 2002 yılında Batı Şeria'ya duvar örmesi sonucu[254] bölgede gerginlik artmıştır. BM Genel Kurulu ve Uluslararası Adalet Divanı duvarın Batı Şeria'daki toplumları ayırması, geçim kaynakları, insani, dini ve kültürel alanlara ulaşımını zorlaştırması ve Filistinlilerin özgürlüklerini kısıtlaması nedeniyle uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve kaldırılması gerektiğini beyan etmiştir.[255] Yaser Arafat'ın vefatı sonrasında Mahmut Abbas'ın başa geçmesi ve 2005 yılında İsrail'in Gazze'den çekilmesiyle gerginlik kısmen yumuşasa da Filistin'de Hamas ve El-Fetih arasındaki siyasi çekişmede İsrail ve ABD tarafından terörist örgüt kabul edilen[256] Hamas'ın meclis seçimlerini kazanması[257] sonucunda gerginlik tekrar tırmanmıştır. Hamas'ın İsrail'e yönelik roket saldırıları sonucunda 2008 yılında İsrail'in "Dökme Kurşun"

---

[250] "Nükleer Faaliyete Devam", *VOA Türkçe*", https://www.voaturkce.com/a/a-17-2006-05-14-voa9-88024452/849989.html, (08.11.2021).

[251] (BM Güvenlik Konseyi 5 daimi üyesi ve Almanya)

[252] Dünden bugüne İran nükleer anlaşması, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503, (08.11.2021).

[253] "The Situation on the eve of the Second Intifada (2000)", *Israeli Missions Around The World,* https://embassies.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Situation-on-the-eve-of-the-Second-Intifada.aspx, (09.11.2021); "The second Intifada", Aljazeera, https://www.aljazeera.com/news/2003/12/4/the-second-intifada, (09.11.2021).

[254] "Israel building fence along West Bank", *CNN,* https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/06/17/mideast/index.html, (09.11.2021).

[255] "International Court Of Justice Advisory Opinion Finds Israel's Constructıon Of Wall 'Contrary To International Law'", *UN Press,* https://press.un.org/en/2004/icj616.doc.htm, (09.11.2021); "International Court of Justice finds Israeli barrier in Palestinian territory is illegal", UN News, https://news.un.org/en/story/2004/07/108912, (09.11.2021).

[256] "Foreign Terrorist Organizations", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/, (09.11.2021).

[257] "Filistin'de Hamas zaferi", *BBC,* https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060126_hamas_lead.shtml, (09.11.2021).

adını verdiği askeri hareketle Gazze'ye girmesiyle binden fazla Filistinli sivil hayatını kaybetmiştir.[258]

Bu dönemde uluslararası politikayı meşgul eden bölgesel sorunlar arasında Filistin-İsrail arasındaki sorunların yanısıra İsrail-Lübnan ve Suriye-Lübnan arasındaki sorunlar olmuştur. Lübnan'da İsrail sınırına mevzilenmiş İran destekli Hizbullah'ın iki İsrail askerini kaçırması sonrasında İsrail'in tekrar Lübnan'a girmesi ve Hizbullah'la çatışması sonucunda pek çok Lübnanlı hayatını kaybetmiştir.[259] 2005 yılında eski başbakanlardan Refik Hariri'ye yönelik suikast, Lübnan-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Suikasttan sorumlu tutulan Suriye'ye yönelik protestolar sonucunda Suriye ordusu Lübnan'daki tüm askeri birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Bu durum yine Ortadoğu bölgesinin problemler yumağı haline gelmesine ve uluslararası toplumun dikkatinin bu bölgede olmasına sebep olmuştur.[260]

1.3.4.8.2.1. Arap Baharı Süreci

2010'un sonundan itibaren ortaya çıkan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika rejimlerini etkisi altına alan halk ayaklanmaları veyahut diğer adıyla "Arap Baharı"[261] süreci meselesi, 2000'li yıllarda uluslararası gündemi en fazla meşgul eden bölgesel meselelerdendir.[262] Aslında Ortadoğu'daki ayaklanma sürecinin ilk işaretleri Gülriz Şen'in de vurguladığı gibi İran'dan gelmiştir. 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığı iddiasıyla başlayan ve İran yönetiminin sert bir şekilde bastırdığı geniş katılımlı bu gösteriler, internet ve sosyal medya aracılığıyla dünya kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. İran'da "yeşil protestolar" olarak adlandırılan bu gösteriler hükümet değişimi açısından başarısız olsa da protestolar hakkında sosyal medya aracılığıyla bilgi akışı sağlamayı

---

[258] İsrail-Filistin savaşının 20 yılı, https://www.dw.com/tr/israil-filistin-sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-20-y%C4%B1l%C4%B1/a-48071976, (09.11.2021).

[259] "Israeli troops enter Lebanon", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2006/7/12/israeli-troops-enter-lebanon, (09.11.2011).

[260] Lübnan'daki Suriye askeri varlığı sona erdi, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/lubnandaki-suriye-askeri-varligi-sona-erdi-314708, (09.11.2011).

[261] 'Arap Baharı' kavramı ilk olarak Amerikalı siyaset bilimci Marc Lynch tarafından Foreign Policy dergisindeki bir makalede kullanılmıştır. Marc Lynch, "Obama's 'Arab Spring'?", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/, (10.11.2021).

[262] Abdul Qadir Mushtaq- Muhammad Afzal, "Arab Spring: Its Causes and Consequences", *JPUHS*, Vol:30, No:1, January-June 2017, s.1.

ve uluslararası alanda dikkat çekmeyi başarmıştır. Bu açıdan "yeşil protestolar", uluslararası kamuoyunun dikkatini çekme ve sosyal medyanın gücünü göstermesi açısında "Arap Baharı"na giden süreçte öncü olması nedeniyle kritik bir öneme sahiptir.[263]

İran'daki gösteriler, sosyal medya etkisi nedeniyle 'Arap Baharı'na öncülük etmişse de aslında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bu doğrultuda değişim rüzgârını başlatan ilk ülke Tunus olmuştur. Tunus'ta 'Yasemin Devrimi' adı verilen süreç, üniversite mezunu işportacı bir gencin tezgâhına el konulması sonucunda rejimi protesto etme amacıyla kendisini yakmasıyla başlamıştır. Gösteriler sonucunda 23 yıldır iktidarda bulunan Zeynel Abidin Bin Ali hükümeti düşmüş, muhalefet başa geçmiştir. Olayların başlamasında ekonomik sebepler etkili olsa da hukuk devleti anlayışı, demokrasi ve insan hakları talepleri de önemli etkenler olmuştur.[264]

Tunus devrimine benzer bir sürecin yaşandığı Mısır'da ise devrimin simgesi Tahrir Meydanı ve ülkenin diğer yerlerinde yoğun katılımlarının olduğu gösteriler düzenlenmiştir. 18 gün süren ve zaman zaman şiddet olaylarının da yaşandığı gösteriler sonucunda 31 yıl süresince ülkenin yönettiminde Hüsnü Mübarek yönetimi devrilmiştir. Mübarek'in istifası sonrasında yapılan seçimleri Müslüman Kardeşler Örgütünün adayı Muhammed Mursi kazanmıştır.[265] Mısır'ın seçimle başa gelen ilk cumhurbaşkanı olan Mursi'nin politikalarına karşı hoşnutsuzluk daha ilk günlerde kendisini göstermiş[266] ve bu politikalara karşı gösterilerin başlaması neticesinde 30 Haziran 2012 tarihinde başladığı görevine bir yıl sonra ordunun yönetime el koymasıyla 3 Temmuz 2013 tarihinde son bulmuştur.[267]

---

[263] Gülriz Şen, "İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s.95-118; İran'da protestolar: 2009'dan bu yana ne değişti, ne değişmedi? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42541951, (10.11.2021).

[264] Başak Akar Yüksel-Yılmaz Bingöl, "The Arab Spring in Tunuisia: A Liberal Democratic Transition?", *Electronic Journal of Social Sciences,* Vol:12, Issue, 47, 2013, s. 310; Muzaffer Ercan Yılmaz, "Arap Devrimleri ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması", *Ortadoğu Analiz,* No: 3, 2011, s. 48.

[265] "Mısır seçimini yaptı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-secimini-yapti/359807, (11.11.2021).

[266] Gökhan Boztaş, "25 Ocak Mısır Devrimi: Elitlere İlk Başkaldırı", *ORSAM*, https://www.orsam.org.tr/tr/25-ocak-misir-devrimi-elitlere-ilk-baskaldiri/, (12.11.2021).

[267] "Mısır'da ordu Mursi'yi devirdi", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130703_misir_iktidardegisikligi, (12.11.2021)

Mısır'dan sonra devrim hareketinin görüldüğü bir başka ülke de Libya olmuştur. Mısır'daki gösterilere benzeyen Libya gösterileri 15 Şubat 2011 tarihinde başlamış[268] ve ülkede yoğun bir iç savaşın yaşanmasına sebep olmuştur. 42 yıl boyunca iktidarda olan devlet başkanı Muammer Kaddafi'ye bağlı güçlerin göstericilere yönelik orantısız güç kullanımı neticesinde çıkan çatışmalar uluslararası kamuoyunun müdahalesini gerekli kılmıştır.[269] BM Güvenlik Konseyi tarafından uçuşa yasak bölge ilan edilen[270] Libya'da, komutasının NATO'da olduğu askeri müdahale sonrasında Kaddafi yönetimi iktidardan uzaklaştırılmıştır.[271] Askeri müdahale sonucu iktidardan uzaklaştırılan Kaddafi, Ekim 2011'de muhalifler tarafından yakalanarak öldürülmüştür.[272]

Arap coğrafyası ülkeleri Bahreyn, Cezayir, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Ürdün ve Sudan gibi ülkelerde büyük-küçük birçok benzer gösteri yapılmıştır. Benzer gösterilerin eş zamanlı olarak yaşandığı Suriye'de ise Beşar Esad'a bağlı Suriye ordusu ile muhalifler arasında yaşanan çatışmalar ülkeyi iç savaş sürecine götürmüştür.[273] Esad'ın muhaliflere karşı kimyasal silah kullandığı iddiası[274] özellikle Batılı ülkelerin tepkisine neden olmuş ve söz konusu ülkeler çeşitli yaptırımlar ve askeri müdahaleyi gündemlerine almışlardır. Fakat Rusya ve Çin'in

---

[268] "Protests Break Out in Libya", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/hundreds-of-libyans-stage-anti-government-protest-116299439/160198.html, (12.11.2021)

[269] Gürkan Doğan – Bülent Durgun, "Arap Bahari ve Libya: Tarihsel Süreç Ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 1, Sayı 15, 2012, s. 61-90.

[270] "Security Council Approves 'No-Fly Zone' over Libya, Authorizing 'All Necessary Measures' to Protect Civilians, by Vote of 10 in Favour with 5 Abstentions", *UN Press*, https://press.un.org/en/2011/sc10200.doc.htm, (12.11.2021).

[271] "NATO takes command in Libya air operations", *NATO*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_71867.htm?selectedLocale=en, (12.11.2021).

[272] "Moammar Gaddafi killed in rebel custody as last loyalist holdout in Libya falls", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/gaddafis-home-town-overrun-conflicting-reports-on-his-fate/2011/10/20/gIQAMwTB0L_story.html, (12.11.2021).

[273] "Halk ayaklanması "bir" sloganla başladı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/halk-ayaklanmasi-bir-sloganla-basladi/377401, (15.11.2021).

[274] "Syria attacks involved chemical weapons, rebels and regime claim", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2013/mar/19/syria-rocket-attacks-chemical-weapons, (15.11.2021); "Government Assessment of the Syrian Government's Use of Chemical Weapons on August 21, 2013", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/08/30/government-asseSsment-syrian-government-s-use-chemical-weapons-august-21, (15.11.2021).

vetosu nedeniyle bu durum mümkün olmamıştır.[275] Fehim Taştekin'in de belirttiği gibi gösteriler Suriye'de rejimi değiştirme de başarılı olamadığı gibi ülkede vekalet savaşlarının yaşanmasına, sayısız radikal "İslamcı" örgütün palazlanmasına ve dış müdahalelerin olduğu kanlı bir koridor haline gelmesine sebep olmuştur.[276]

Netice olarak "Arap Baharı" süreci, Suriye iç savaşı ve 2013 yılında Mısır'da yaşanan darbe ile birlikte yeni bir dönemece girmiştir. Süreç sadece bölgesel siyasi dengeler bakımından değil, küreselleşmenin geleceği ve uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrilişi bakımından da önemini korumaktadır. Bu açıdan bu süreçte yaşanacak gelişmeler, dünya siyasetinin seyrini belirlemede de önemli bir etken olacaktır.[277]

1.3.5. Uluslararası Siyasi Sistemde Dönüşüm ve Batı Sonrası Döneme Doğru

Soğuk Savaş sonrası tek kutupluluğa ilk ciddi tepkiler 11 Eylül saldırıları sonrasında ortaya çıkmıştır. ABD'nin Avrupalı müttefikleri dahi ABD'yi dengeleme girişimleri içinde yer almıştır. Bu tepkilerden en çok ses getireni ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 10 Şubat 2007 tarihindeki 43. Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması olmuş ve çok kutupluluğa ihtiyacı ortaya koymuştur.[278] Esasında Rusya'nın çok kutupluluğun belirginleştiğine dair öngörüsü 2000 yılındaki *Ulusal Güvenlik Konsepti'*nde de yer almıştır.[279] Daha sonraki dönemlerde yayınlanan gerek *Ulusal Güvenlik Konsept*'lerinde gerek *Dış Politika*

[275] "Russia and China veto draft Security Council resolution on Syria", *UN News*, https://news.un.org/en/story/2011/10/390412, (17.11.2021); "Çin ve Rusya'dan 'Suriye Kararı'na Veto", TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/dunya/cin-ve-rusyadan-suriye-kararina-veto-11598.html, (17.11.2021).

[276] Fehim Taştekin, "Arap Baharı'nın 10 yılında 10 ülkenin hikâyesi: Ekmek, özgürlük ve onur kavgasından geriye ne kaldı?" BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55331196, (18.11.2021).

[277] Meliha Benli Altunışık, Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 5, Sayı 53, Mayıs 2013, s. 71-78; Emre Erşen, *a.g.m*., s.76.

[278] "Putin Says U.S. Is Undermining Global Stability", *The Newyork Times*, https://www.nytimes.com/2007/02/11/world/europe/11munich.html, (20.11.2021).

[279] "2000 Russian National Security Concept", https://www.bits.de/EURA/natsecconc.pdf, (20.11.2011); "Russia's National Security Concept", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/act/2000-01/features/russias-national-security-concept, (20.11.2011).

Konsept'lerinde[280] gerekse de Rus siyasi elitleri tarafından bu söylem sıklıkla ifade edilmiştir.[281] Bu alanda araştırma yapan kimi yazarlara göre Rusya altı ya da yedi büyük gücün var olduğu çok kutuplu bir yapı hedeflemektedir. Rusya, gelecekte ABD'nin Batı dünyasında, Brezilya'nın Güney Amerika'da, Hindistan'ın Güneydoğu Asya'da, Çin'in Asya-Pasifik'te, Rusya'nın ise eski Sovyet coğrafyasında hakim güç olabileceğini öngörmektedir.[282]

Rusya tarafından çokça dile getirilen çok kutupluluk öngörüsü 2008 küresel krizinden sonra uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından daha çok dile getirilmeye başlandı. 2008 yılında ABD ve AB ekonomilerini etkisi altına alan ve Batı ekonomilerinde ciddi gerilemeye neden olan finans krizi[283] kısa sürede küresel bir nitelik kazanmıştır. 2008-2012 yılları arasında bankalar önemli miktarda zarar açıklarken otomotiv gibi büyük sektörlerde ise yoğun bir şekilde işten çıkarmalar yaşanmıştır. ABD ve AB'de hükümetler neoliberal ekonomi politikalarına rağmen bazı banka ve şirketleri devletleştirme yoluna gitse de küresel kriz hız kesmemiş, "Avrupa borç krizi" yaşanmış ve Batı ülkelerinde kapitalist ekonomik sistemin bozukluklarına karşı kitlesel gösteriler yaşanmıştır. Bu doğrultuda küresel krizin toplumsal boyutunu ortaya koyan örnekler olarak ABD de "Wall Street'i İşgal Et", Fransa'da "Sarı Yelekliler", İspanya'da ise "öfkeliler" adlı hareketler tarafından gösteriler düzenlenmiştir.[284]

Batı'daki bu olumsuz tabloya karşın Asya'nın yükselen ekonomileri Çin ve Hindistan'ın küresel krizden nispeten daha az etkilenmeleri dünyanın ekonomik

---

[280] Örneğin 2008 yılındaki Dış Politika Konsepti'nin çok kutupluluğun oluşabileceğine dair öngörüsü: *"—Oluşmakta olan çok kutupluluk ve risk ve tehditlerin çeşitliliği, stratejik istikrarın yalnızca Rusya-ABD ilişkileri çerçevesinde ele alınmasını imkânsız kılmaktadır. Objektif bir bakış açısıyla, nükleer güce sahip olanlar başta olmak üzere, müşterek hareket etme konusunda istekli olan önde gelen devletlerin ortak güvenliğin sağlanmasına katkı sunmalarının gerekli olduğu görülmektedir"*, "The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation", 12 July 2008, s.9, https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf, (27.11.2021).

[281] Eray Alım, "Rusya'nin Büyük Güç Aktivizminde Çok Kutuplu Dünyanin Önemi", *Asya Studies Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, No:8, Yaz 2019, s. 53-65.

[282] Bobo Lo, *Russia and the New World Disorder*, Brookings Institution Press, Washington, 2015, s. 44.

[283] Mahfi Eğilmez, "2008 Krizi Üzerine", *İktisat ve Toplum Dergisi*, https://iktisatvetoplum.com/2008-krizi-uzerine-mahfi-egilmez-itd-120/, (27.11.2021).

[284] Özge Özdemir, "Protestoların son 10 yılı: Ekonomik kriz sonrası kitlesel eylemler dünyayı nasıl etkiledi?", *BBC*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46686118, (28.11.2021).

ekseninin Batı'dan Doğu'ya kaydığı iddiasına zemin hazırlamıştır.[285] BRICS[286] ülkelerinin 2011 sonrasında dünya ekonomisindeki paylarının yüzde 25'e ulaşması[287], G-20'nin 2009'daki zirvesinde alınan karar doğrultusunda yükselen ekonomilerin IMF'deki oy kotalarının yükseltilmesi[288] ve Çin'in Dünya Bankası'ndaki oy yüzdesinin artırılması[289] adeta iddiaları doğrular nitelikteki gelişmelerdir.

Küresel ekonomik kriz dünya ekonomik dengelerinin değişimine zemin hazırladığı gibi uluslararası sistemin niteliğinin değişimine ve dünya siyasetinde "Batı sonrası" adı verilen dönemin başladığı yönündeki iddialarında güçlenmesine sebep olmuştur.[290] Üstelik bu iddialar sadece Rusya ve Çin tarafından dile getirilmemiş. ABD'nin resmi belgelerinde de söz konusu iddialar yer almıştır. ABD *Ulusal İstihbarat Konseyi* tarafından 2008 yılında yayınlanan "Küresel Eğilimler 2025" adlı raporda BRIC ülkelerinin dünya siyasetine önemli roller üstlenebileceği yönündeki öngörüsü de iddiaları güçlendirmiştir.[291] Hem ABD *Ulusal İstihbarat Konseyi*'nin ilgili raporu hem de 2009 yılında Rusya'da yapılan ŞİÖ[292] ve BRIC[293] zirvelerinde alınan kararların dünya ekonomisinin düzelmesi adına olumlu ivme oluşturması; ekonomik ve askeri açıdan farklı güç merkezlerinin de ortaya çıktığını

---

[285] Kishore Mahbubani, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East,* Public Affairs, New York, 2008; Fareed Zakaria, "The Rise of the Rest, *Newsweek*, 12.05.2008, fareedzakaria.com/columns/2008/05/12/the-rise-of-the-rest, (28.11.2021)

[286] BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerinin İngilizce isimlerinin ilk harflerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) terimi Goldman Sachs Yatırım Bankası başkanı Jim O'Neill tarafından, *Building Better Global Economic BRICs* isimli yayınında ortaya atılmıştır. 2011 yılına kadar BRIC olarak kullanılan terim, 2011 yılında Güney Afrika'nın katılmasıyla BRICS ismini almıştır. Bilgi için bkz: "History of BRICS", *BRICS,* https://www.brics23.com/history-of-brics/, (28.11.2021).

[287] "BRICS and G7 countries' share of the world's total gross domestic product (GDP) in purchasing power parity (PPP) from 2000 to 2023", *Statista,* https://www.statista.com/statistics/1412425/gdp-ppp-share-world-gdp-g7-brics/, (28.11.2021).

[288] "London Summit – Leaders' Statement, 2 April 2009", *IMF,* https://www.imf.org/external/np/sec/pr/2009/pdf/g20_040209.pdf, (28.11.2021).

[289] "DB'de gelişenlerin oy hakkı arttı, Çin öne çıktı", *NTV,* https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dbde-gelisenlerin-oy-hakki-artti-cin-one-cikti,DXv8sjGQYk--eVXCg1cIUg, (28.11.2021).

[290] Simon Sertafy, "Moving into a Post-Western World", *The Washington Quarterly,* Vol: 34, No: 2, 2011 s. 7-23.

[291] İlgili iddialar için bkz. "Global Trends 2025: A Transformed World", (November 2008:7) https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf, (29.11. 2021).

[292] "Ekaterinburg declaration of Chapters of state members of the Shanghai Cooperation Organization", https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=28594, (29.11. 2021).

[293] "Joint Statement of the BRIC Countries' Leaders", *BRICS Information Centre,* http://www.brics.utoronto.ca/docs/090616-leaders.html, (29.11. 2021).

göstemesi, Batı merkezli sistemin sonlanmakta olduğu ve uluslararası sistemin çok kutuplu bir sisteme geçiş sürecinde olduğu iddialarına zemin hazırlamıştır. O söz konusu yeni sistemde Çin merkezi öneme sahip bir aktör olarak görülmektedir. Çin'in merkezi konuma gelmesinde en büyük etken 1990'lardan günümüze GSYH'sini yaklaşık 30 kat büyütmesi (Tablo 3) ve askeri harcamalarda da ABD'den sonra ikinci sıraya yükseltmesidir (Tablo 4).

Tablo 3: Soğuk Savaş Sonrası GSYH

1992	GSYH (Trilyon $)		**2020**	GSYH (Trilyon $)	
Küresel Toplam	25.439	%100	Küresel Toplam	84.578	%100
(AB)	8.564	33,7	**ABD**	20,9	24,7
ABD	6.539	25,7	**(AB)**	15.2	17,9
Japonya	3.908	15,4	**Çin**	14.7	17,3
Almanya	2.123	8,3	**Japonya**	5.1	6,03
Fransa	1.401	5,5	**Almanya**	3.8	4,49
İtalya	1.315	5,2	**İngiltere**	2.7	3,1
İngiltere	1.179	4,6	**Fransa**	2.6	3,06
İspanya	629	2,5	**Hindistan**	2.6	3,06
Kanada	592	2,3	**İtalya**	1.9	2,24
Rusya	460	1,8	**Kanada**	1.7	2,01
Çin	426	1,7	**Güney Kore**	1.7	2,01
Brezilya	400	1,6	**Brezilya**	1.4	1,6
Meksika	363	1,4	**Rusya**	1.4	1,6
Hollanda	358	1,4	**Avustralya**	1.3	1,5
Güney Kore	350	1,4	**İspanya**	1.2	1,4
Avustralya	324	1,3	**Meksika**	1.1	1,3
Hindistan	284	1,1	**Endonezya**	1.05	1,2

Kaynak: World Bank (https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart)

Çin'in bu yükseliş trendinin ileriki yıllarda da devam edeceği hatta ABD'yi geçeceğine yönelik tahminler, dünyanın çekim merkezinin Avro-Atlantik'ten Asya-Pasifik'e doğru kaydığına yönelik kanaatin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu düşünce uluslararası politikada devletlerin dış politikasını yeniden kurgulamasına da ortam hazırlamıştır.[294] Soğuk Savaş sonrasında sistemdeki büyük devletlerin ekonomik (GSYH) olarak nasıl değişime uğradığı noktasında tablo 3 bize yeterince ipucu vermektedir.

[294] Bobo Lo, *a.g.e.*, s. 46.

Realist bakış açısına göre devletler arasında ilişkiyi belirleyen en önemli unsurun güç olduğu söylenebilir. Tarihsel olarak güç dağılımına bakıldığında ise devletlerin dünya ekonomisinde sahip oldukları pay ile büyük ölçüde orantılı olduğu görülür. Her ne kadar bu payı artırmak için sert kuvvet kullanma dönemleri büyük ölçüde geride kalmış olsa da askeri güç hala devletlerin mevcut durumlarını koruma adına önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu açıdan da ekonomik güç ile askeri güç arasında doğrudan bir ilişki söz konusu olduğu söylenebilir.[295] Tarihte olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de devletler hem ekonomik hem de askeri düzlemde güçlenme yoluna gitmişlerdir. Bu yönüyle bu dönemde de farklı güç dağılımları ortaya çıkmıştır. Devletlerin sistem içerisindeki gücünü gösteren önemli parametrelerden biri sayılan askeri harcamaların Soğuk Savaş sonrasında nasıl bir değişime uğradığı aşağıdaki tabloda görülebilir. (tablo 4)

Tablo 4: Soğuk Savaş Sonrası Askeri Harcamalar[296]

1990	Askeri Harcamalar (Milyar $)	2020	Askeri Harcamalar (Milyar $)
ABD	306.2	**ABD**	778.2
SSCB	190.7	**Çin**	252.3
Fransa	42.6	**Hindistan**	72.9
Batı Almanya	42.3	**Rusya**	61.7
İngiltere	38.9	**İngiltere**	59.2
Japonya	28.8	**Suudi Arabistan**	57.5
İtalya	23.4	**Almanya**	52.8
İran	16.5	**Fransa**	52.7
Suudi Arabistan	16.4	**Japonya**	49.1
İspanya	11.7	**Güney Kore**	45.7
Kanada	11.4	**İtalya**	28.9
Hindistan	10.5	**Avustralya**	27.5
Güney Kore	10.1	**Kanada**	22.8
Çin	10.1	**İsrail**	21.7

Kaynak: https://www.sipri.org/databases/milex ve https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD

Yukarıdaki verdiğimiz tablolardaki verilerden yola çıkarak, 21. yüzyılda oluşmakta olan yeni sistemin tek ya da iki kutuplu olarak adlandırılmayacağı

[295] Gün Kut, "Uluslararası Sistem ve Kurallara Dayalı Dünya Düzeni: Çok Taraflı Denge Arayışları", *Boğaziçi Üniversitesi-Tüsiad Diş Politika Forumu Araştırma Raporu*, DPF 2019- AR 01, https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10264-uluslararasi-sistem-ve-kurallara-dayali-dunya-duzeni-cok-tarafli-denge-arayislari, 04.12.2021).

[296] Tablo SIPRI=Stockholm International Peace Research Institute-Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü ve World Bank verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

söylenebilir. Sistemdeki hiçbir devlet ne ekonomik ne de askeri olarak bu gücü sırtlayacak sonsuz kaynağa sahip değildir. Günümüzde artık tek bir devlet dünya siyaseti üzerinde belirleyici etkiye sahip değildir. Her ne kadar 11 Eylül saldırılarından sonra Bush'un ortaya koyduğu tek taraflı ve sertlik yanlısı tavırlar ABD'yi "dünya jandarmalığı"na soyundurmuş olsa da ABD bunun böyle olmadığını hem ekonomik hem askeri hem de ona karşı tüm dünyada oluşan tepkilerin artmasına paralel olarak çok kutupluluk arayışlarının dünyada daha çok dillendirilmesiyle görmüştür. Bush'tan sonra başa geçen Başkan Obama'nın çok kutupluluk iddialarının merkezindeki Çin ve Rusya'yı ziyaret etmesi ve iki ülke ile ilişkilerini yeniden tanımlaması[297] ayrıca Asya-Pasifik bölgesinin dünya siyasetindeki önemini vurgulaması[298] ABD'nin de çok kutupluluğu kabullendiğine yorumlanabilir.

Özetle geçen son iki yüzyılın birisine İngiltere damgasını vururken diğerine ABD vurmuştur denilebilir. 21. yüzyılın Çin yüzyılı olup olmayacağını elbette süreç belirleyecektir. Günümüzde ekonomik, askeri, teknolojik v.b. açıdan güç dağılımları arasında asimetrik bir durum söz konusudur. Ancak, 2000'li yıllardan başlayarak sistemde ABD ile birlikte Çin, AB, Brexit ile AB'den ayrılan İngiltere, Rusya ve Japonya gibi büyük güçler ile Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Nijerya, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler yanında çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin etkin olduğu bir süreç ortaya çıkmıştır. Halen devam eden bu süreç, çok kutuplu sistemin belirginleştiğini göstermektedir.

1.3.6. Uluslararası Sistemde Küresel Bir Güç Olarak ABD

Bir ülkenin gücü; nüfusu, ekonomisi, ordusu, doğal kaynakları, tarihsel mirası ve moral değerleri gibi birçok unsurdan oluşmaktadır.[299] Tüm bu güç unsurları belli sınıflandırmalara tabi tutularak güce dair farklı yaklaşımlar ortaya konulur. Her ne

---

[297] "Obama'dan Rusya'ya: Soğuk savaş bitti", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/obamadan-rusyaya-soguk-savas-bitti,jsydaMC3FEC5tiil2NslNg#, (05.12.2021); "Çin ve ABD hasım değildir", *BBC* Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091115_obama_china, (05.12.2021).

[298] "Başkan Barack Obama'nın Suntory Hall'da yaptığı açıklamalar", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-suntory-hall, (05.12.2021); "Obama'dan Asya'ya işbirliği mesajı", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091114_obama_asia, (05.12.2021).

[299] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Akademi Yayınları, 11. Baskı, Bursa, 2017, s. 138-150; Türkkaya Ataöv, "Milli Gücü Meydana Getiren Unsurlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 16, Sayı 1, Yıl 1961, DOI: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000825, s.181-203.

kadar güç konusunda farklı yaklaşımlar belirtilse de genelde uluslararası ilişkiler uzmanları gücü, fonksiyonel olarak: "yumuşak güç" ve "sert güç" olarak iki ana başlıkta sınıflandırmışlar.[300]

Çalışmanın bu kısmında, realizme göre ABD'yi uluslararası sistemde süper güç statüsüne taşıyan "sert güç" parametreleri açısından ele alınacak ve uluslararası sistemde ABD'nin konumu ile diğer büyük güçlerin (Çin, Rusya, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa) konumu arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Bilindiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden şekillenen uluslararası sistemin güç dağılımı dört farklı kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlar süper güç, büyük güçler, orta güç ve bölgesel güç şeklindedir.[301] Sahip olduğu güç unsurları sayesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel güç hiyerarşisinin en tepesinde yer alan ABD, süper güç statüsünde yer alan tek devlettir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin üzerinden çeyrek asırdan fazla zaman geçmesine rağmen ABD hala bu statüsünü korumaktadır. ABD'yi tek süper güç haline getiren göstergelere baktığımızda[302] askeri ve ekonomik güç kaynakları en önemli göstergeler olmakla birlikte kısa vadede değişim göstermeyen sabit güç unsurları olan coğrafi genişlik ve nüfus miktarı v.b. göstergelere de değinmek gerekir.

Ülkelerin savunma ve güvenlik tehdidi algıları uluslararası sistemin yapısıyla yakından ilişkilidir. Uluslararası sistemde devletlerin güç dağılımını gösteren ve onları konumlandıran önemli parametrelerden biri de gerçekleştirdikleri yıllık savunma harcamalarıdır.[303] ABD'nin sahip olduğu askeri ve ekonomik güç kaynakları, uluslararası sistemin güç hiyerarşisinde ABD'ye istisnai bir statü kazandırmıştır. Bu açıdan ABD sahip olduğu bu statünün bedelini diğer devletlerden daha fazla yıllık savunma harcaması yaparak ödemektedir. Tablo 5 ve Grafik 1'de

---

[300] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s. 264.

[301] Hasan Basri Yalçın, "The Concept of "Middle Power" and the Recent Turkish Foreign Policy Activism", *Afro Eurasian Studies,* Vol. 1, Issue 1, Spring 2012, s. 195-213; Yakup Şahin, Uluslararası İlişkilerde Güce Farklı Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Gücü", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ocotber 2020, s.1-22; "Power (International Relations)", *Scholarly Community Encylopedia,* https://encyclopedia.pub/entry/28758, (07.12.2021).

[302] Ergün Güneş, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* Cilt 12, Sayı 23, 2012, s. 78-101.

[303] Bülent Yılmaz-Murat Atik-Görkem Melekoğlu, "Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi ve Harcama Kalemlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi", *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, Aralık 2022, s. 273-304.

görüldüğü üzere ABD sistemdeki diğer büyük güçlerin yapmış olduğu harcamalarının toplamından bile daha fazla savunma harcaması yapmaktadır.

Tablo 5: ABD ve Büyük Güçlerin Savunma Harcamaları 2000-2020 (Milyar Dolar)

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
ABD	475	537	667	708	779	865	807	699	681	694	778
Çin	41	56	66	84	101	129	153	178	203	229	252
Japonya	46	47	47	46	45	46	46	46	47	47	48
Rusya	23	28	30	38	46	49	61	69	80	62	61
İngiltere	48	53	58	58	63	63	59	56	53	54	59
Fransa	45	45	48	47	47	48	46	46	49	49	52
Almanya	42	41	39	38	39	41	41	39	42	44	52

Kaynak: https://www.sipri.org/databases/milex ve https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD

Grafik 1: ABD ve Büyük Güçlerin Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020

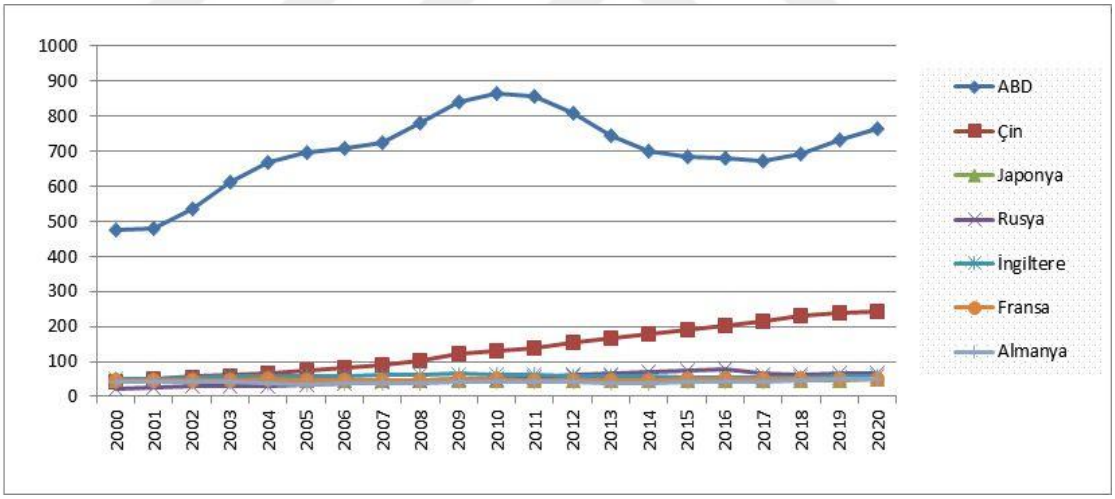

Kaynak: https://www.sipri.org/databases/milex

Uluslararası sistemde devletlerin güç dağılımı ölçümünde savunma harcamaları önemli role sahip olsa da tek başına yeterli bir gösterge değildir. Bunun yanında başka unsurları da göz önünde bulundurmak gerekir. Savunma harcamalarında üstünlüğü elinde bulunduran ABD, askeri kapasiteyi oluşturan diğer birçok güç unsurunda da üstünlüğe sahiptir. Ancak bazı güç unsurlarında sistemin diğer büyük güçlerinin gerisindedir. Örneğin 2020 yılı verileri dikkate alındığında

askeri personel açısından Çin'in gerisinde olan ABD, nükleer silah sayısı[304] bakımından da Rusya'nın gerisindedir (Tablo 6)

Tablo 6: ABD ve Büyük Güçler Arasındaki Güç Dengesi (2021)

	ABD	Çin	Rusya	İngiltere	Fransa	Almanya	Japonya
Askeri Personel	1.400.000	2.185.000	1.014.000	195.000	270.000	185.000	250.000
Toplam Hava Aracı	13.233	3.260	4.414	738	1.057	701	1.480
Tank	6.100	3.205	13.000	407	428	408	1.004
Savaş Gemisi	490	777	603	88	180	80	155
Deniz Altı	68	79	64	11	10	6	20
Savaş Uçağı Gemisi	11	2	1	2	1	0	3
Nükleer Silah	5800	320	6.375	215	290	0	0

Kaynak: https://www.globalfirepower.com/countries.php ve https://www.armscontrol.org/factsheets/countryprofiles

ABD'yi diğer güçlerden üstün kılan yönlerinden biri de küresel ölçekte askeri operasyonları yapabilecek üs ve komutanlıklara sahip olmasıdır. NORTHCOM (Kuzey Amerika Komutanlığı), SOUTHCOM (Güney Amerika Komutanlığı), EURACOM (Avrupa Komutanlığı), AFRICOM (Afrika Komutanlığı), PACOM (Pasifik Komutanlığı), CENTCOM (Merkezi Komutanlık=Orta Doğu ve Orta Asya) ve SPACECOM (Uzay Komutanlığı) ABD'nin dünyanın her bir köşesini kontrol etme amacıyla farklı bölgelerde kurduğu komutanlıklardır.[305] ABD'yi sistemdeki diğer güçlerden ayıran bir diğer özelliği ise yaklaşık olarak dünyanın 80 ülkesinde 750'den fazla denizaşırı askeri üsse sahip olmasıdır. 2018 Ulusal Savunma Strateji Belgesi kapsamındaki bilgilere göre dünyadaki denizaşırı askeri üslerin %95'ini elinde bulunduran ABD, bu üslerde 320 bin askeri personel bulundurmaktadır. Japonya, Almanya ve Güney Kore en fazla ABD askerinin bulunduğu ülkelerdir.[306]

---

[304] Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/yearbook/2020/10 ; https://www.sipri.org/media/press-release/2020/nuclear-weapon-modernization-continues-outlook-arms-control-bleak-new-sipri-yearbook-out-now, (16.12.2021).

[305] U.S. Department of Defence, "Commanders Area of Responsibility", 2021 https://www.defense.gov/About/Combatant-Commands/, (18.12.2021).

[306] U.S. Department of Defence, "Base Structure Report FY 2018 Baseline", https://www.acq.osd.mil/eie/Downloads/BSI/Base%20Structure%20Report%20FY18.pdf, (19.12.2021); David Vine, "Lists of U.S. Military Bases Abroad 1776-2020", https://dra.american.edu/islandora/object/auislandora%3A85156, (19.12.2021); Değerlendirme için Bkz: David Vine, "The United States Probably Has More Foreign Military Base than Any Other People, Nation or Empire in History", *The Nation*, 14 September 2015, https://www.thenation.com/article/archive/the-united-states-probably-has-more-foreign-military-bases-than-any-other-people-nation-or-empire-in-history/, (19.12.2021); David Vine, Base Nations:

Uluslararası sistemde devletlerin hem konumlarını hem de güç kapasitesini belirleyen önemli parametrelerden biri de ekonomik göstergelerdir. Ayrıca ekonomik kapasite askeri kapasitelerin oluşmasında da önemli rol oynamaktadır. ABD'ye uluslararası sistemde süper güç statüsünü sağlayan kaynaklardan biri de sahip olduğu güçlü ekonomik seviyedir. Grafik 2'de ABD ile diğer büyük güçlerin sahip olduğu (2000-2020) GSYH miktarı verilmektedir. Grafikte de görüldüğü üzere ABD'nin GSYH'si ile diğer büyük güçlerin GSYH'si arasında büyük bir fark göze çarpmaktadır.

Grafik 2: Büyük Güçlerin GSYH Performansı 2000-2020 (Trilyon $)

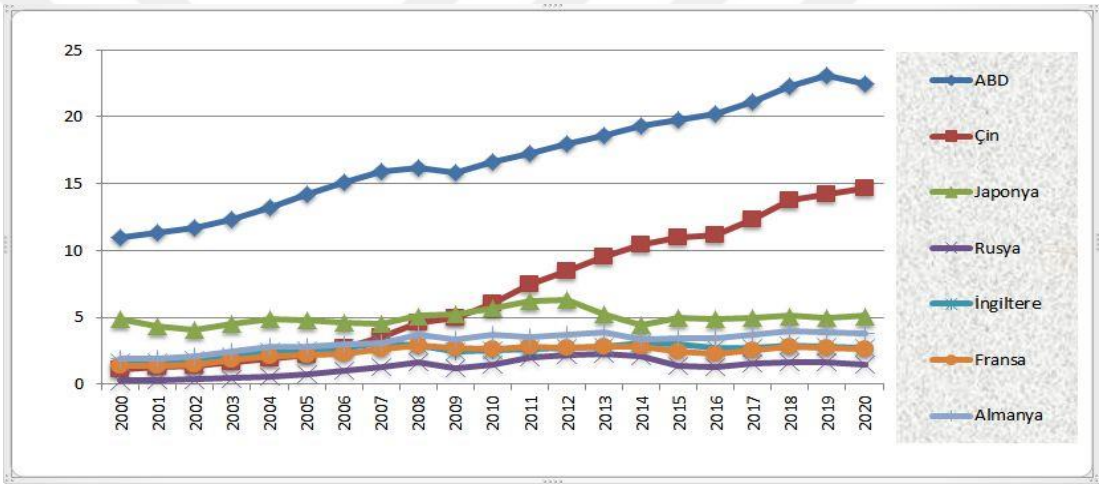

Kaynak: World Bank: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000

Uluslararası sistemde devletlerin konumlarını ve güç kapasitelerini belirleyen unsurlar olan askeri ve ekonomik kapasitenin yanında devletlerin coğrafi genişlikleri nüfus miktarları da önemlidir. 50 Eyalet ve 1 federal bölgeden oluşan ABD, sahip olduğu toprakların genişliği bakımından (9.833 bin km²) Rusya ve Kanada'dan sonra

---

How U.S. Military Bases Abroad Harm America and World, New York: Metropolitan Books, 2015; Infographic: US military presence around the world, https://www.aljazeera.com/news/2021/9/10/infographic-us-military-presence-around-the-world-interactive, (19.12.2021).

en geniş üçüncü ülke konumundadır.[307] Nüfus açısından çok kozmopolit bir yapıya sahip olan ABD, Çin ve Hindistan'dan sonra en kalabalık ülke konumundadır.[308]

Uluslararası alanda devletlerin konumlarını belirleyen en önemli unsur güçlü bir askeri güce sahip olmaktır. Güçlü bir askeri güce sahip olmanın ilk şartı da elbette güçlü ve istikrarlı bir ekonomidir. Devletlerin ekonomik kapasitelerinin oluşmasında ilgili devletin sahip olduğu yer üstü kaynakları gibi yer altı kaynakları da önemli bir role sahiptir. İşte, ABD'nin İran politikasının ele alındığı bu çalışmada ABD'nin İran politikalarında yer altı kaynağı olan petrolün çok önemli bir yeri bulunduğuna işaret edilmektedir. Hem ekonomik güce hem de askeri güce katkı sağlayan bu kaynağın, ABD-İran ve ABD ile diğer büyük güçler arasında sahip olunan rezerv, üretim ve tüketim açısından mukayesesi de önemlidir.

2020 yılı verilerine göre ABD ve büyük güçlerin petrol ve doğalgaz rezervlerine bakıldığında ABD'nin kanıtlanmış petrol rezervi 68.9milyar varil, Çin 26.1 milyar varil, Rusya 80 milyar varil, İngiltere 2.7 milyar varil, Almanya 0.0115 milyar varil, Fransa 0.062 milyar varil, Japonya 0.044 milyar varildir. Doğalgaz rezervleri ise ABD 14.2 Trilyon m³, Çin 3.01 Trilyon m³, Rusya 50.2 Trilyon m³, İngiltere 0.228 Trilyon m³, Almanya 0.28 Trilyon m³'tür. ABD, büyük güçler arasında hem petrol hem de doğalgaz rezervleri açısından Rusya'dan sonra en fazla rezerve sahip ülkedir. Ayrıca hem petrol hem de doğal gaz üretim ve tüketiminde zirvedeki yerini korumaktadır.[309] Sistemde ABD'yi yakın gelecekte geçmesi beklenen ve son yıllarda ekonomik üretim açısından yıldızı parlayan Çin'in ve petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin olan Rusya'nın üretim ve tüketimlerinde yükseliş olsa da ABD açık farkla sistemdeki yerini korumaktadır.

---

[307] En Geniş sınırlara sahip ülke profilleri için bkz: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/, (20.12.2021).

[308] En fazla nüfusa sahip ülkelerin profilleri için bkz: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2020&locations=US-CN-IN-ID-BR-PK&start=2001, (21.12.2021).

[309] "2020 OPEC Annual Statistical Bulletin", *OPEC,* https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf (22.12.2021); "BP-Statistical Review of World Energy 2020", *BP,* https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf ve "BP Energy Outlook 2020", *BP,* https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2020.pdf, (22.12.2021).

Tez çalışmasının bu başlığında 2000'li yıllarda dikkate alınarak, küresel bir süper güç olan ABD'nin diğer büyük güçler arasındaki konumu ölçülebilir materyal kaynakları dikkate alınarak ortaya konulmuştur. İlgili tablolar ve grafiklerde de uluslararası sistemdeki güç dağılımı açısından ABD'nin diğer devletlerden daha fazla güç kapasitesine sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir. ABD'nin sahip olduğu bu statü -kimi yapısal realistler tarafından kalıcı olmayacağı öngörüsü taşısa da- Soğuk Savaş'tan günümüze, uluslararası sistemi, ABD liderliğinde tek kutuplu bir yapıya dönüşmüştür.[310] SSCB'nin dağılmasından günümüze kadar ki süreçte ABD'nin sahip olduğu "süper güç" statüsüne sahip ikinci bir devlet ortaya çıkmamıştır.[311] Tabi sistemin ABD önderliğinde tek kutuplu yapıda olduğunu belirtmek, uluslararası politikada ABD'nin her istediğini yapabildiği, dünyanın her bir köşesindeki her bir gelişmeyi kontrol ettiği ve denetleyebildiği veya diğer devletlere ihtiyaç duymadığını belirtmek demek değildir. Zaten ABD bütün bunları yapabilecek güce de sahip değildir (Örneğin Afganistan ve Irak savaşları). Özetle Soğuk Savaştan günümüze kadar ki süreçte, ABD küresel güç hiyerarşisinin tepesinde süper güç olarak yer alırken, bu güç hiyerarşisin ikinci basamağı olan büyük güçler statüsünde ise Çin, Rusya, Japonya, İngiltere, Almanya ve Fransa yer almaktadır. ABD'nin elinde bulundurduğu güç kapasitesi dikkate alındığında, şu an için ABD'yi tek başına kendi güç kapasitesiyle uluslararası sistemde dengeleyebilecek herhangi bir devletin mevcut olmadığını da belirtmek gerekir.

1.3.7. Uluslararası Sistemde Bölgesel Bir Güç Olarak İran

Uluslararası politikada devlet davranışları ele alınırken yalnızca küresel güç dağılımına odaklanmak, uluslararası sistemi açıklamak için yeterli bir model sunmayabilir. Daha iyi bir model sunmak için, küresel güç dağılımıyla birlikte ikinci bir değişken olarak açıklamak istenilen devletin davranışlarını ve içinde bulunduğu bölgesel güç dağılımının dikkate alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum sistemin bir bütün olduğunu göstermekle birlikte küresel güç dağılımı kadar bölgesel güç dağılımlarının da önemli olduğunu göstermektedir.

---

[310] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War", *International Security,* Vol: 25, No:1 Summer 2000, s.5-41.

[311] Stephen M. Walt, "The End of American Era", *The National Interest,* No:136, November/December 2011, s.6-16.

Tez çalışmasının bu bölümünde Ortadoğu jeopolitiğinde bölgesel bir güç olarak öne çıkan İran'ın, 2000'li yıllardan günümüze kadarki süreçte sahip olduğu güç yapısı ve uluslararası sistemdeki konumu ele alınacaktır. İran'ın Ortadoğu bölgesindeki ve uluslararası sistemdeki konumunu ortaya koymak amacıyla bir önceki bölümde küresel güç dağılımında dikkate alınan parametreler bu bölümde de dikkate alınacaktır. Yani, İran ile Ortadoğu bölgesindeki devletler arasında ekonomik göstergeler, askeri harcamalar, askeri güç unsurları, petrol rezervleri, nüfus miktarları ve coğrafi genişlik gibi parametreler dikkate alınarak karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Böylece İran'ın güç kapasitesini ortaya koyarak realist bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmış olacaktır.

Çalışmamızın bir önceki bölümünde de değindiğimiz üzere uluslararası sistemde devletlerin güç dağılımını gösteren ve onları konumlandıran en önemli parametre, gerçekleştirdikleri yıllık savunma harcamalarıdır. 2000'li yıllardaki savunma harcamaları dikkate alındığında Ortadoğu bölgesinde Suudi Arabistan, Türkiye, İsrail, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) askeri harcamalarını önemli ölçüde artıran ülkeler olarak göze çarpmaktadır.[312] Söz konusu dönemde Ortadoğu bölgesinde en fazla savunma harcaması yapan ülke ise Suudi Arabistan'dır.[313] Hatta Suudi Arabistan 2000'li yıllar boyunca ABD, Çin, Rusya ve Hindistan'dan sonra dünyada en fazla savunma harcaması yapan beşinci ülke konumundadır.[314] Yücel Topçunun fadesiyle Ortadoğu gibi zorlu bir coğrafyada yüzyıllardır ayakta kalmayı başaran ve "Stratejik enerji elipsinin" merkezinde yer alan İran, komşularıyla rekabet etme noktasında sıkıntılar yaşamaktadır.[315] İran yönetiminin savunma harcamaları verilerinin netlik taşımaması, İran'a yönelik sağlıklı veri alma ve analiz yapma zorluğunu da beraberinde getirmektedir.[316] Bu durum İran'a yönelik verilerde farklı kaynakların farklı veriler sunmasına neden olmaktadır. Örneğin: 2020 yılı verileri

---

[312] Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/databases/milex (24.12.2021); Worldbank, https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD, (24.12.2021).
[313] *SIPRI*, https://www.sipri.org/databases/milex, (24.12.2021).
[314] "World military expenditure reaches new record high as European spending surges", *SIPRI,* https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges#:~:text=In%20nominal%20terms%20, (06.05.2023)
[315] Yücel Topçu, "İran'ın Savunma Harcamaları", https://savunmaanaliz.com/iran-savunma-harcamalari/ (23.12.2021).
[316] Muhammed Al-Sulami, "The misinformation surrounding Iran's defense budget", 9 Ekim 2020, *Arabnews,* https://www.arabnews.com/node/1751216 (24.12.2021).

açısından SIPRI İran'ın savunma harcamalarını 15,8 Milyar $ olarak gösterirken[317], IISS 17,4 Milyar $[318], CIA ise 11,3 Milyar $[319] olarak göstermiştir. 2000-2020 yılları arasındaki SIPRI ve Dünya Bankası verileri dikkate alındığında İran'ın savunma harcamaları Ortadoğu'daki diğer güçlere nazaran daha fazla inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.[320] Bu durumun oluşmasında ABD ve Batı ülkelerinin İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarını yumuşatıp sertleştirmesi ve ülke ekonomisindeki sorunların ana neden olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Tablo 7: Ortadoğu'da En Fazla Savunma Harcaması Yapan Ülkeler 2000-2020 (Milyar Dolar)

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
İran	8,3	3,2	5,2	8,7	11,1	13,5	16,4	9,9	12,2	11,2	15,8
Türkiye	9,9	9,1	11	13,1	16,8	17,6	17,6	17,5	17,8	19,6	17,7
S.Arabistan	19,9	18,5	20,9	29,5	38,2	45,2	56,4	80,4	63,6	74,4	57,5
İsrail	8,3	7,9	8,6	9,3	13,8	13,8	14,6	17,8	17,4	19,7	21,7
Mısır	2,6	3	2,3	2,9	3,7	4,4	4,5	5,1	4,5	3,1	4,5
Irak	-	-	0,6	1,2	3,1	3,7	4,1	6,9	6,0	6,3	7,1
BAE	5,8	5,3	6,8	7,1	11,5	17,5	19,1	22,7	-	-	-

Kaynak: https://www.sipri.org/databases/milex ve https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD

Grafik 3: Ortadoğu'daki Güçlerin Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020

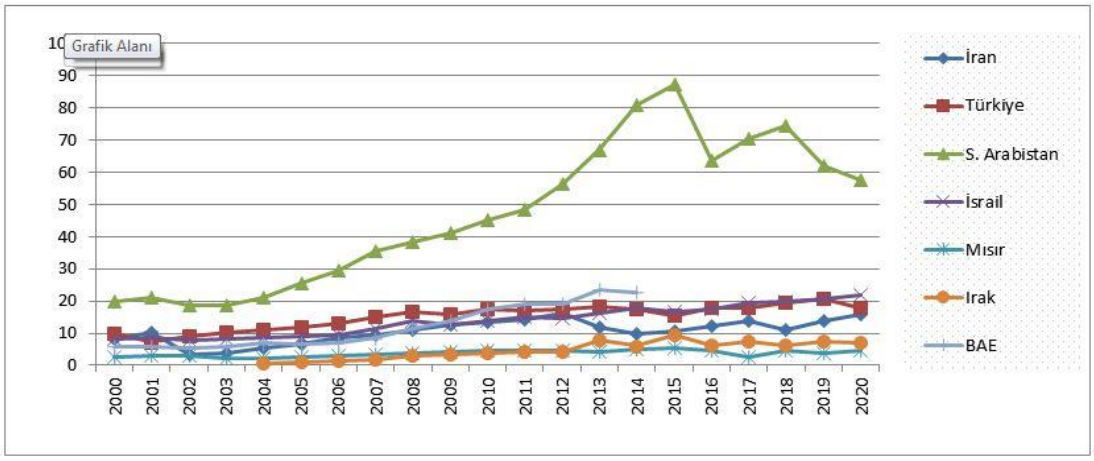

Kaynak: Tablo 7'deki SIPRI verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır: https://www.sipri.org/databases/milex

[317] Stockholm International Peace Research Institute=Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, https://www.sipri.org/databases/milex , (24.12.2021).
[318] International Institute for Strategic Studies=Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/military-balance-2020-book/comparative-defence-statistics/, (24.12.2021).
[319] Central Intelligence Agency=Merkezi istihbarat Ajansı "Military expenditures" https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/military-expenditures/, (24.12.2021).
[320] SIPRI, https://www.sipri.org/databases/milex, (24.12.2021).

Grafik 4: İran'ın Savunma Harcamalarındaki Değişim 2000-2020

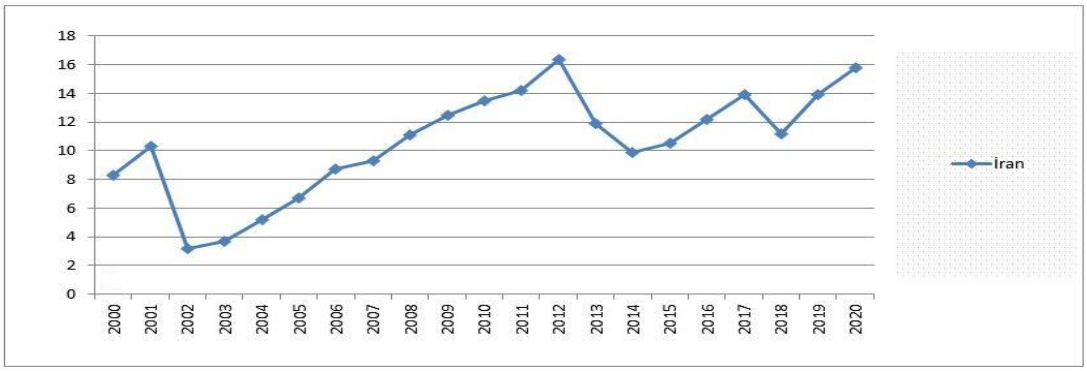

Kaynak: Tablo 7'deki SIPRI verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır: https://www.sipri.org/databases/milex

Uluslararası sistemde devletlerin konumlarının ve güç dağılımlarının ölçümünde savunma harcamaları önemlidir fakat yeterli bir unsur değildir. Savunma harcamaları ile birlikte askeri personel sayısı, savaş gemileri, savaş uçakları, tanklar, denizaltıları, nükleer başlıklar gibi unsurları da dikkate almak gerekir. Global Fire Power tarafından askeri gücü oluşturan temel materyallere belli bir puan yüklenerek oluşturulan Güç Endeksi (PwrIndx) puanına göre İran, Türkiye ve Mısır'ın ardından üçüncü sırada gelmektedir.[321] Her ne kadar Suudi Arabistan, Ortadoğu bölgesinde savunma harcamalarında ilk sırada yer alsa da diğer askeri güç unsurları açısından İran'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir. Bu veriler savunma harcamalarının güç dağılımının belirlenmesinde tek başına yeterli olmadığını kanıtlamaktadır. (Tablo 9).

Tablo 8: Ortadoğu'da İran ve Diğer Güçler Arasındaki Güç Dengesi (2021)

Bölge Sıralaması	2021 Savunma harcaması (Milyar $)	Askeri Personel	Toplam Hava Aracı	Tank	Savaş Gemisi	Deniz Altı	Nükleer Silah[322]
Türkiye (1)	17,3	355.000	1.056	3.045	149	12	0
Mısır (2)	10	450.000	1.053	3.735	316	8	0
İran (3)	14,1	525.000	516	3.709	398	29	0
Suudi Arabistan (4)	48,5	480.000	889	1.062	55	0	0
İsrail (5)	16,6	170.000	595	1650	65	5	80-90
Birleşik Arap Emirlikleri (6)	23,1	65.000	552	434	75	0	0
Irak (7)	6	465.000	350	309	60	0	0

Kaynak: Global Firepower, https://www.globalfirepower.com/countries.php, (15.12.2021); Arms Control Association, https://www.armscontrol.org/factsheets/countryprofiles, (25.12.2021); Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/yearbook/2020/10, (25.12.2021).

[321] Global Firepower, "Middle East Military Strength (2021)", https://www.globalfirepower.com/countries-listing-middle-east.php, (24.12.2021).

[322] https://www.sipri.org/media/press-release/2020/nuclear-weapon-modernization-continues-outlook-arms-control-bleak-new-sipri-yearbook-out-now, (25.12.2021

Her ne kadar hükümetin savunma için açıkladığı rakamlar kesinlik taşımıyor olsa da Global Firepower verileri dikkate alındığında İran, bölgede en çok savunma harcaması yapan beşinci ülke konumundadır.[323] Askeri personel sayısı açısından bölgede lider konumda bulunan İran, hava savunması açısından ise çok zayıf durumdadır. İran savunmasının yumuşak karnını oluşturan hava kuvvetlerindeki zayıflığının ana nedeni, sahip olduğu uçakların çoğunun eski uçaklardan oluşmasıdır.[324] Kara ordusundaki tankların bir kısmı ABD (Devrim öncesi), bir kısmı Rus, bir kısmı da yerli tanklardan oluşmaktadır. Savaş gemisi ve deniz altı sayısı açısından bölgede lider konumda olsa da bu savaş gemileri ve deniz altılarının boyutları küçük olup standart savaş gemisi özelliklerini taşımamaktadır. Nükleer teknoloji için gerekli çalışmaları yapan İran, henüz nükleer silaha sahip değildir. Tüm yaptırım ve kısıtlamalara rağmen İran, kısa ve orta menzilli balistik füze ve insansız hava araçlarının yerli üretimini gerçekleştirmektedir.[325]

1979 Devrimi İran'da her şeyi değiştirdiği gibi ordunun yapısını da değiştirmiştir. Var olan ordunun yanına Dini Liderin emriyle daha donanımlı ve daha iyi finanse edilmiş Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) kurulmuştur. Eş değerde bulunan her iki ordunun da kendisine has kara, donanma ve hava kuvvetleri mevcuttur. Ayrıca İran'ın polis gücü (NAJA) ve İran'ın yurt dışındaki faaliyetlerini yürüten özel hareket birimi olan Kudüs Gücü, DMO'nun bir parçasıdır. Görüldüğü üzere Ortadoğu gibi bir coğrafyada güvenliğe çok önem veren İran, diğer devletlerden farklı olarak iki ayrı orduya sahiptir.[326]

Devletlerin hem bölge hem de uluslararası sistem içinde konumlarını ve güç kapasitelerini belirleyen önemli değişkenlerden biri de ekonomik göstergelerdir. Tablo 9 ve Grafik 5'te Dünya Bankası verilerine göre Ortadoğu'daki güçlerin sahip olduğu (2000-2020) GSYH miktarı verilmektedir. Verilerde de görüldüğü üzere

---

[323] Global Firepower, https://www.globalfirepower.com/countries.php, (15.12.2021).

[324] Sabir Askeroğlu, "İran'ın Hava Savunma Gücü", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM,* https://iramcenter.org/iranin-hava-savunma-gucu-1466, (15.12.2021).

[325]Anthony H. Cordesma, "Iran's Conventional Military Forces" https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/PDF%20Military_Cordesman_Conventional%20Military.pdf, (25.12.2021) ; İran Silahlı Kuvvetleri, https://www.trmilitarynews.com/iran-silahli-kuvvetleri/, (25.12.2021).

[326] Abdullah Yegin, "İran'ın Sert Gücü", *SETA Analiz*, Şubat 2016, Sayı 150, s. 1-28; Omar Lamrani, Iran's Conventional Military Capabilities, 9 Temmuz 2020, https://newlinesinstitute.org/iran/irans-conventional-military-capabilities/, (25.12.2021).

Ortadoğu'da GSYH'si en yüksek ülkeler Türkiye ve Suudi Arabistan'dır. Ayrıca Türkiye ve Suudi Arabistan, küresel ekonomide en büyük 20 ekonominin yer aldığı G20 üyesi iki ülkedir.[327] Şüphesiz ki küresel ekonomi için sahip olunan pay ve konum, bölge statüsü açısından da önemlidir. Bu yönüyle 2017 yılına kadar bölgenin en güçlü üçüncü büyük ekonomisi konumunda bulunan İran; Başkan Donald Trump döneminden itibaren uygulanmaya başlanan ağır ekonomik yaptırımlar,[328] ülke parasının yüksek miktarda değer kaybetmesi, sel ve deprem gibi afetler, ülkede yaşanan gösteri ve protestolar ve Covid 19 gibi etkenler nedeniyle 2020 verilerine göre ekonomik daralma yaşanmıştır.[329]

Tablo 9: Ortadoğu Bölgesindeki Güçlerin GSYH Performansı 2000-2020 (Milyar $)

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Türkiye	274	240	408	557	770	776	880	938	865	778	719
S.Arabistan	189	190	258	376	519	528	735	756	644	786	792
İran	109	128	190	266	412	486	598	432	417	294	203
BAE	104	109	147	222	315	289	374	403	357	422	358
İsrail	132	121	135	154	216	234	258	310	319	373	407
Mısır	99	85	78	107	162	218	279	305	332	249	365
Irak	48	32	36	65	131	138	218	228	167	227	166
Katar	17	23	31	60	115	125	186	206	151	183	149
Kuveyt	37	38	59	101	147	115	174	162	109	138	105

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000

[327] "G-20 Member Countries", https://www.g20.org/en/, (25.12.2021).
[328] Trump'ın uyguladığı yaptırımlar için bkz: *U.S. Department of the Treasury,* https://2017-2021.state.gov/iran-sanctions/index.html, (26.12.2021).
[329]Birkan Kemal Ertan, "İran'da GSYİH %15 Daraldı", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM,* https://iramcenter.org/iranda-gsyih-15-daraldi-170, (26.12.2021); "İran ekonomisi zor durumda!", *Milliyet,* https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/iran-ekonomisi-zor-durumda/100000/100854/, (26.12.2021).

Grafik 5: Ortadoğu Bölgesindeki Güçlerin GSYH Performansındaki Değişim 2000-2020 (Milyar $)

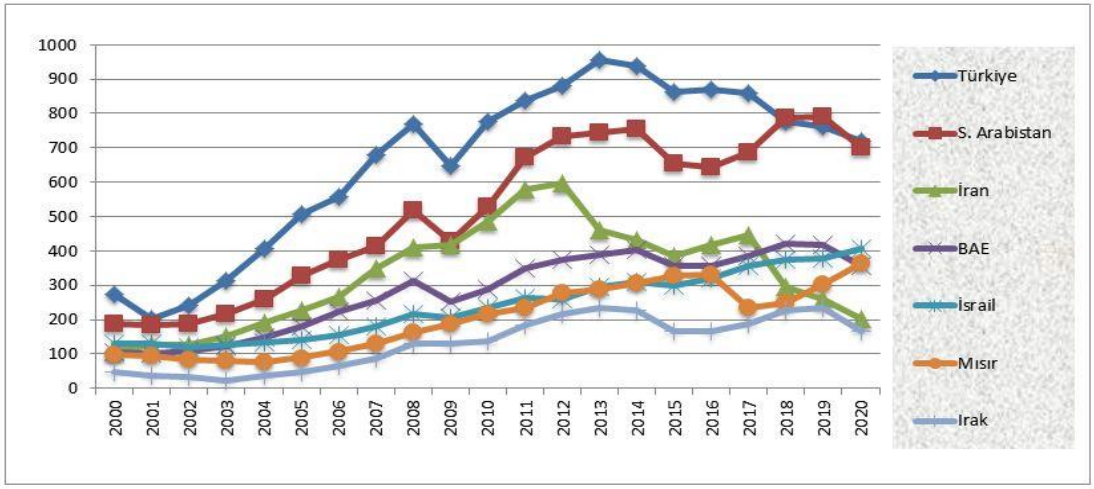

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000

Daha öncede değinildiği üzere askeri ve ekonomik kapasitenin yanında devletlerin coğrafi genişlikleri ve nüfus miktarları da uluslararası sistemde devletlerin konumlarını ve güç kapasitelerini belirleyen unsurlar arasındadır.[330] 30 eyaletten oluşan İran, sahip olduğu toprakların genişliği bakımından (1.648 bin km²) Suudi Arabistan'dan sonra bölgenin en geniş ikinci ülkesidir.[331] Etnik açıdan çeşitlilik gösteren bir kimliğe sahip olan İran, Dünya Bankası 2020 yılı nüfus verilerine göre Mısır ve Türkiye'den sonra en bölgenin en kalabalık üçüncü ülkesidir.[332]

Daha önce de değindiğimiz üzere güçlü bir askeri güce sahip olmanın ilk şartı, güçlü ve istikrarlı bir ekonomidir. Devletlerin ekonomik kapasitelerinin oluşmasında ilgili devletin sahip olduğu yer altı kaynaklarının önemi büyüktür. Yer altı kaynaklarından petrol ve doğalgaz bakımından oldukça zengin olan Ortadoğu bölgesi, petrolün keşfinden günümüze kadarki süreçte ulusların mücadele alanlarından biri olmuştur. Bu açıdan Ortadoğu'daki devletlerin güç kapasitelerinin ölçülmesinde bu kaynakların kimler arasında nasıl dağıldığı önem arz etmektedir.

---

[330] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s. 138-150; Türkkaya Ataöv, "Milli Gücü Meydana Getiren Unsurlar", s.181-203.

[331] Ortadoğu'da En Geniş Sınırlara sahip Beş Ülke, ülke profilleri için bkz: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ , (27.12.2021).

[332] En Nüfusa sahip Beş Ülke, ülke profilleri için bkz: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2020&locations=TR-EG-IR-IQ-SA-YE-SY&start=2001, (27.12.2021).

BP'nin 2020 yılı raporundaki verilere göre dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin %48,1'i (833,8 milyar varil), kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin %38'i (75,6 trilyon m³) Ortadoğu bölgesinde yer almaktadır.[333]

Tablo 10: Ortadoğu'daki Güçlerin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri (2020)

	PETROL			DOĞALGAZ		
	Kanıtlanmış Rezerv (Milyar Varil)	**Petrol Üretimi** (Milyon Varil)	**Petrol Tüketimi** (Milyon Varil)	**Kanıtlanmış Rezerv** (Trilyon m³)	**Doğalgaz Üretimi** (Milyar m³)	**Doğalgaz Tüketimi** (Milyar m³)
S. Arabistan	267	11,8	3,7	9,4	113,6	113,6
İran	208	3,5	2,01	33,8	244,2	223,6
Irak	145	4,7	0,7	3,7	10,8	19,9
Kuveyt	101	2,9	0,4	1,7	18,4	23,5
BAE	97	3,9	1,04	6,1	62,5	76
Katar	25	1,8	0,3	23,8	178,1	41,1

Kaynak: OPEC, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf

Buna göre Ortadoğu'daki kanıtlanmış petrol rezervlerinin %98'i Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, BAE ve Katar'ın elinde bulunmaktadır. Bölge devletleri içerisinde Suudi Arabistan en fazla rezerve sahip ülke iken, İran ise Suudi Arabistan'dan sonra en fazla rezerve sahip ikinci ülkedir. İran ayrıca Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dünyada en fazla rezerve sahip dördüncü ülkedir.[334] 2014 yılına kadar dünyada en çok petrol üretimi yapan ülke konumunda

[333] BP-Statistical Review of World Energy 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf s. 14. (27.12.2021).

[334] "OPEC Share of World Crude Oil Reserves 2020", OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, (28.12.2021); İran verilerinde BP ve OPEC raporları arasında farklılık bulunmaktadır. BP ilgili raporda İran'ın 155 milyar varil rezervi olduğunu belirtirken (https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf), OPEC ise 208 milyar varil olduğunu belirtmektedir (https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf). BP raporundaki bu farklılığın sebebi ise İran'ın 2019 yılında yeni keşfettiği 53 milyar varillik rezervin dahil edilmemesi olduğu söylenebilir. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Kasım 2019 yaptığı konuşmada ülkenin güneybatısında 53 milyar varillik rezervin keşfedildiğini duyurmuştu. İlgili haber için bkz: "İran 53 milyar varil rezerve sahip yeni petrol sahası bulduklarını duyurdu", 11 Kasım 2019,

bulunan Suudi Arabistan, 2014'ten sonra liderliği ABD'ye kaptırmıştır.[335] BP 2020 yılı verilerine göre Suudi Arabistan 11,8 milyon varillik üretimle ABD'den sonra en çok üretim yapan ülke iken, bölge ülkeleri arasında ise birinci sıradadır.[336] İran ise sahip olduğu zengin rezervlere karşın ABD yaptırımları nedeniyle pazar bulmakta güçlük çekmekte[337] ve bu ekonomik güç potansiyelini kullanamamaktadır. Soğuk Savaş sonrasında uzun yıllar boyunca dünyanın en çok üretim yapan dördüncü ülkesi konumunda bulunan İran, günümüzde hem ABD yaptırımları hem de Kanada, Irak, BAE ve Çin gibi devletlerin üretimlerini artırması nedeniyle sekizinci sıraya gerilemiştir.[338] Bölgede ise uzun yıllar boyunca en çok üretim yapan ikinci ülke konumunda bulunan İran, 2020 verilerine göre dördüncü sıraya gerilemiştir.[339]

Petrolde olduğu gibi doğalgaz rezervlerinde de en fazla rezerv Ortadoğu'dadır. Dünya doğalgaz rezervlerinin %38'ine sahip olan bölge, bu yönüyle de stratejik bir konumdadır.[340] Ortadoğu bölgesinde en fazla rezerve sahip ülke İran'dır (32 trilyon m³).[341] Hatta İran sahip olduğu bu rezervler bakımından dünyada Rusya Federasyonu'ndan sonra en fazla rezerve sahip ikinci ülke konumundadır.[342] Bölgenin rezerv bakımından en zengin ülkeleri sırasıyla İran, Katar, Suudi Arabistan, BAE, Irak ve Kuveyt'tir. Doğalgaz üretimine baktığımızda bölgede en fazla üretimi İran yaparken İran'ı Katar, Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt takip etmektedir. İran

---

https://www.bloomberght.com/ruhani-53-milyar-varil-rezerve-sahip-petrol-sahasi-bulduk-2237633, (28.12.2021).

335 "Ve ABD Suudi Arabistan`ı solladı!", *Milliyet,* https://uzmanparam.milliyet.com.tr/amp/haber-detay/gundem2/ve-abd-suudi-arabistani-solladi/21000/21030/, (29.12.2021).

336 BP-Statistical Review of World Energy 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf s. 16. (29.12.2021).

337 Kenan Aslanlı, "Petrol ve Risk Çemberinde Orta Doğu ve İran", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM*, https://iramcenter.org/petrol-ve-risk-cemberinde-orta-dogu-ve-iran-1620, (29.12.2021).

338 Ahmad Zubair Nabizada, "İran Petrol Üretiminin Tarihî Düşüşü", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM*, https://iramcenter.org/iran-petrol-uretiminin-tarih%C3%AE-dususu-169, (29.12.2021).

339 "2020 OPEC Annual Statistical Bulletin", *OPEC,* https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf, s.26, (30.12.2021).

340 "Türkiye Petrolleri A.O. 2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", TP, https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf, s.19, (30.12.2021).

341 BP-Statistical Review of World Energy 2020, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf s. 32, (30.12.2021).

342 "Türkiye Petrolleri A.O. 2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", TP, https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf, s.20, (30.12.2021).

bu potansiyeli ile üretimde ABD ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncü sırada yer almaktadır.[343] Ortadoğu bölgesinde tüketimde de yine İran zirvededir. İran'ı Suudi Arabistan, BAE ve Katar takip etmektedir. Dünya doğalgaz rezervlerinin %16'sını elinde bulunduran İran,[344] petrolde olduğu gibi doğalgazda da ABD yaptırımları nedeniyle bu potansiyelini kullanamamaktadır.[345]

Buraya kadar olan kısımda 2000-2020 yılları arasındaki materyal veriler dikkate alınarak Ortadoğu'daki güç dağılımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Güç dağılımına ilişkin bu verilerden hareketle, uluslararası sistemde bölge devletlerinin güç dağılımı ile davranışları arasındaki ilişkinin de kavranabileceği değerlendirilebilir. Yukarıdaki veriler dikkate alındığında Ortadoğu'daki güç dağılımı bakımından, bölgenin yapısının, çok kutuplu bir yapıda olduğu söylenebilir. Yine bölgedeki devletlerin küresel güç dağılımına baktığımızda ise bölgedeki en güçlü devletlerin, bölgesel güç statüsüne sahip olduğunu ve bölgede süper güç veya büyük güç statüsünde herhangi bir devlet bulunmadığı belirtilebilir. İran da bu bölgesel güçlerden bir tanesidir. Somut ve ölçülebilir veriler dikkate alındığında Ortadoğu'daki devletlerin güç dağılımının birbirine yakın olduğunu, herhangi bir devletin diğer devletlere üstünlük kuracak asimetrik bir güç dağılımının da mevcut olmadığını belirtmek gerekir. Askeri gücün temel unsurlarından biri olan nükleer silaha sahip oluş bağlamında SIPRI verilerine göre İsrail'in nükleer silaha sahip olduğu iddia edilse de bu durum, uluslararası sistemin bölge yapısında gücün dağılımı açısından herhangi bir değişikliğe sebep olmamaktadır.[346]

---

343 "2020 OPEC Annual Statistical Bulletin", *OPEC,* https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf, s.79, (30.12.2021).

344 "Türkiye Petrolleri A.O. 2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", TP, https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf, s.19, (30.12.2021).

345 "İran'ın Doğal Gaz Projelerine ABD Yaptırımının Etkileri", *T.C. Ticaret Bakanlığı,* https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-dogal-gaz-projelerine-abd-yaptiriminin-etkileri, (30.12.2021).

346 "Nuclear weapon modernization continues but the outlook for arms control is bleak: New SIPRI Yearbook out now", *SIPRI,* https://www.sipri.org/media/press-release/2020/nuclear-weapon-modernization-continues-outlook-arms-control-bleak-new-sipri-yearbook-out-now, (28.12.2021).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ABD ve İRAN'IN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ ve KARAR ALMA SÜREÇLERİ

Tez çalışmasının bu bölümü, ABD ve İran'ın dış politika kararlarının oluşmasında etkili olan unsurlar nelerdir sorusunun cevabını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle ABD'nin siyasal sistemi hakkında genel bir bilgi verildikten sonra yürütme ve yasama erkleri olan Başkan ve Kongre'nin dış politikadaki etkisi ayrıca dış politika yapımında etkili olan bürokratik kurumlar ve devlet dışı aktörler hakkında bilgi verilecektir. Yine aynı şekilde İran'ın siyasal devlet sistemine bakıldıktan sonra, İran dış politikasında etkili olan kişiler ve bürokratik kurumlar ele alınacaktır. Ayrıca her iki devlettin dış politika yapımında etkili olan ideolojiler de genel çerçevede ele alınacak konular arasındadır.

2.1.ABD DIŞ POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI VE AKTÖRLERİ

2.1.1. ABD Devlet Sistemi

ABD, 4 Temmuz 1776 tarihindeki Bağımsızlık Bildirisi[347] ile kuruluşunu ilan etmiştir. Bildiriden sonra İngiltere ile başlayan savaş, İngiltere'nin, 13 koloninin bağımsızlık esaslarını 3 Eylül 1783'te tanımasıyla sona ermiştir.[348] Bağımsızlık kazanıldıktan sonra konfederasyon şeklinde yönetilen ABD, 1789 Anayasası'nın[349] kabulüyle birlikte federal bir devlet kimliği kazanmıştır.[350] 13 eyaletin[351] onayından sonra 1789 yılında yürürlüğe giren ABD Anayasası,[352] "dünyanın en eski, en kısa ve

---

[347] Bağımsızlık Bildirisi için bkz: https://americainclass.org/sources/makingrevolution/rebellion/text8/decindep.pdf, (04.01.2022).
[348] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih: 1789-2012*, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s. 281-287.
[349] U.S. Government Publishing Office (GPO), "The Constitution Of The United States Of America", Washington, Centennial Edition, 2017, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, s. 3. (04.01.2022).
[350] Esat Çam, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 91.
[351] Süha Atatüre, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Siyasi Yapısı: On Üç Koloniden Küresel Güce Amerika*, Beta Yayınları, İstanbul 2017, s. 102.
[352] Genel olarak önsüz, 7 madde ve 27 değişiklikten oluşan ABD Anayasası, temel olarak da 3 bölümden oluşmaktadır. Anayasanın birinci bölümünde devlet kurumları arasındaki görev ve yetki dağılımı yer alırken ikinci bölümünde İnsan Hakları Bildirgesi (Bill of Rights) ilk 10 değişiklik maddesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise 1795 yılından 1992 yılına kadar ABD'nin karşılaştığı sorunlara öngördüğü çözümler yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz: "Amerika Birleşik Devletleri Anayasası", *U.S. Embassy and Consulates in Turkey*, https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf, (05.01.2022).

halen yürürlükte olan anayasası" olarak nitelendirilmektedir.[353] Federalizm ABD Anayasasının en belirgin özelliğidir. Ayrıca kuvvetler ayrılığı, denetim ve denge (checks and balances) ve yargı denetimi ilkeleri de ABD Anayasasının diğer önemli özellikleri olarak göze çarpmaktadır.[354] Federal anayasanın olduğu ABD de ayrıca her bir federe devletin kendi eyalet anayasası da mevcuttur. Oluşturduğu sistemle dünyanın "en istikrarlı" demokrasisini meydana getiren ABD Anayasası, temel nitelikler bakımından da dünyadaki birçok ülkenin anayasasını etkilemiştir.[355]

ABD Anayasası'nın benimsediği ilkelerden biri olan "kuvvetler ayrılığı" ilkesi, ABD yönetim sisteminin oluşmasında önemli bir etkendir. "Kuvvetler ayrılığı" ilkesine göre yönetim, yasama yürütme ve yargı olmak üzere 3 organ arasında paylaşılmıştır. Her bir organın görev ve sorumluluk alanları farklı olmasına rağmen bu organlar birbirlerinden tamamen bağımsız bir şekilde çalışamamaktadırlar. "Denetim ve denge" mekanizması gereği yönetim birimleri birbirlerinin çalışmalarını etkileyebilmekte ve böylelikle de gücün tek bir organın eline geçişi de önlenebilmektedir.[356] "Kuvvetler ayrılığı" ilkesince ABD Anayasası; yasama işlevini Kongre'ye, yürütme işlevini Başkan'a, yargı görevini ise Yüksek Mahkeme ve alt derece mahkemelerine vermektedir.[357]

Anayasada belirtildiği üzere ABD yönetim sisteminin (federal hükümet) üst basamağında Kongre, Başkan, Yüksek Mahkeme ve onlara bağlı birçok organ bulunurken; onların altında 1 federal bölge (Washington DC) ve 50 federe devlet yer almaktadır. Yönetimin en alt kademesinde ise yerel yönetimler ve diğer organlar yer almaktadır.[358] "Kuvvetler ayrılığı" ilkesine dayandırılan bu yönetim sistemindeki amaç kademeler arasında "denetim ve denge"nin sağlam bir şekilde işlemesi,

---

[353] Namık Kemal Öztürk ve Hüseyin Kurt, "Amerikan Başkanlık Sistemi", *Başkanlık Sistemi*, Derleyen: Murat Aktaş ve Bayram Coşkun, Liberte Yayınları, Ankara 2015, s. 54.
[354] Barbara A. Bardes, Mack C. Shelley II, Steffen W. Schmidt, *American Government and Politics Today*, Wadsworth- Cengage Learning, Boston, 2012, s.46.
[355] Thad Kousser ve Austin Ranney, "Politics in the United States", *Comparative Politics Today A World View*, Derleyen: G. Bingham Powell, Jr., Russell Dalton ve Kaare Strom, 11. Baskı, Pearson, Essex 2015, s. 711.
[356] Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, 9. Baskı, Çeviren: Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 144-152.
[357] Türker Ertaş, *Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 93.
[358] Michael Cox- Doug Stokes, *US Foreign Policy*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 1-24.

yasama, yürütme ve yargı erklerinden birisinin güçlenerek diğerlerinin önüne geçmesinin önlenmesidir.[359]

ABD devlet sisteminde yürütme işlevi, Başkan, Başkan Yardımcısı ve Başkanın atadığı bakanlar tarafından yürütülür. Başkan ve Başkan Yardımcısı halk tarafından iki dereceli seçimle ve Seçiciler Kurulu yoluyla dört yıllığına seçilir. Senato ve Temsilciler Meclisi isimli yasama organlarından oluşan Kongre, yasama işlevini yürütmektedir. Kongre, nüfus esasına göre seçilen 435 üyeli Temsilciler Meclisinden ve her eyaletin iki üyeyle temsil edildiği 100 üyeli Senato'dan oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi üyeleri 2 yıl, Senatörler ise 6 yıl süreyle seçilmektedirler.[360] Yönetimin üçüncü ayağı olan yargı ise Yüksek Mahkeme tarafından idare edilir. Yüksek Mahkeme'nin 9 üyesi mevcuttur. Üyeler Başkan'ın önerisi ve Senato'nun onayı ile ömür boyu seçilirler.[361] Bu çerçevede ABD yönetim yapısı Şekil 1'de belirtildiği gibi işlenmektedir.

Şekil 1:ABD Yönetim Yapısı[362]

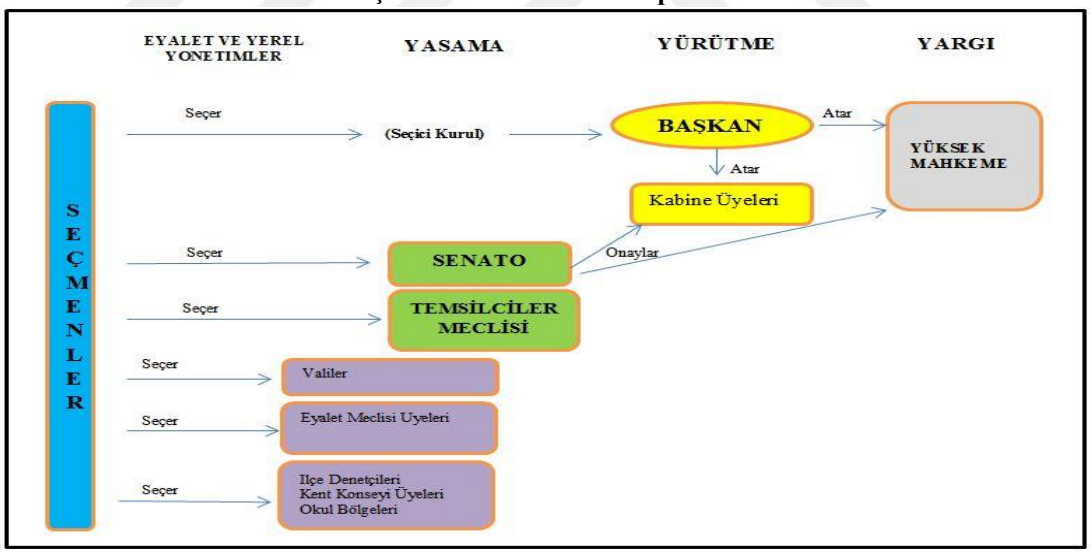

ABD yönetim sisteminde dış politika işleyiş sürecinde özellikle yasama ve yürütme erkleri etkindir. Yasama ve Yürütme erkleri birbirlerinin kararlarını reddetme ve değiştirme haklarına da sahiptir. Örneğin Kongre, Başkan'ın kararlarını

[359]Lucian Radu, ''The System of Checks and Balances: In The Relationship Between the US Presidency and American Congress'', *Bulletin of the Transilvania Universty of Braşov*, 2010, Ser: IV, s. 1-3.
[360] Allan Nevins-Henry Steele Commager, *a.g.e.*, s. 150.
[361] Murat Önder, "Amerika Birleşik Devletleri", *Yönetsel Yapı İncelemeleri*, Derleyen: Burhan Aykaç, Hatice Altunok ve Fatma Gül Gedikkaya, Nobel Yayıncılık, Ankara 2018, s. 66-72.
[362] Thad Kousser ve Austin Ranney, *a.g.m.*, s. 714.

reddetme veya değiştirme yoluna giderken, Başkan da Kongre'nin kararlarını veto ederek denge denetim sağlayabilir. Dış politika ile ilgili yasa teklifleri ya da yasa tasarılarında normal prosedürde işleyen yasalarla aynı yol takip edilir. Yani yasa hem Senato'da hem de Temsilciler meclisinde kabul edildikten sonra Başkan'ın onayına sunulmaktadır. Örneğin dış politika ile ilgili herhangi bir yasa tasarısı hem Senato'da Dış İlişkiler Komitesi'nde *(Foreign Relations Committee)* hem de Temsilciler Meclisi'nde Dış İşleri Komitesi'nde *(Foreign Affairs Committee)* kabul edildikten sonra Kongre Genel Kurulu'na gelir. Kongre Genel Kurulu'nda kabul edildikten sonra Başkan'ın onayına sunulur.[363] ABD'de işleyen bu sistem denetim ve denge ilkesi gereği gücün tek bir erkin elinde toplanmasını önlemektir. Genel hatlarıyla ABD siyasal sistemi bu şekilde işlemektedir.

2.1.2. ABD Dış Politika Stratejisinin ve Geleneklerinin İlke ve Temelleri

Bir devletin dış politikasının oluşmasında hem iç hem de dış etkenler etkilidir. İçsel etkenlere toplum/sosyal-siyasal kültür ve benzeri faktörler etki etmektedir.[364] Konstrüktivizm'in de (İnşacılık) işaret ettiği üzere, dış politika bir sosyal inşa sürecinde oluşmakta ve sosyal değerler üzerinde yükselmektedir.[365] Dışsal etkenlere baktığımızda ise şüphesiz uluslararası sistemden kaynaklanan girdiler ve etkileyiciler mevcuttur. Ancak bu etki ülkenin siyasal kültür anlayışına göre yeniden şekil almaktadır.[366] Dışsal etki aynı uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin tümünde aynı sonuç ve etkiyi doğurmaz, etkilediği ülkenin toplumsal-siyasal-kültürel ve ulusal yapısına bağlı olarak farklı davranış ve tercihler ortaya çıkarır. Büyük ve süper güçler dış politikalarını şekillendirirken, genelde kendi sosyal-siyasal kültürlerini kendilerine dayanak oluştururlar. Büyük ve süper

---

[363] Ramazan Gözen, "ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi", *Amerikan Dış Politikası*, Ed: Ramazan Gözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2018, s. 86.

[364] Can Donduran, "Dış Politikanın Sosyal İnşası: Kültürel Faktörlerin Karar Alma Yapılarına Artan Etkisi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Aralık 2020, s.1054- 1083.

[365] Nicholas Onuf, "Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations", *Visions of InternationalRelations*, Ed: J. Donald Puchala, University of South Carolina Press, Columbia, 2002, s. 119-141; Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations,* University of South Carolina Press, Columbia,1989, s.36-42; Julide Karakoç, "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 2013, s.131-160.

[366] Murat Bayar, "Kültürün Siyaset Bilimi ve Dış Politikaya Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 66, Mart Nisan 2018, s.442-452.

güçler orta büyüklükteki güçlere göre dışsal/uluslararası etkenlerden daha az etkilenmektedirler.[367] Kimi büyük ve süper güçlerin kendi kültürlerine dayanarak oluşturdukları dış politika kültürleri dünyadaki diğer devletleri etkilemiştir. Örneğin demokrasi, insan hakları, liberalizm, kapitalizm, piyasa ekonomisi gibi değerler ABD, İngiltere, Fransa gibi Batılı devletlerin dış politikaları aracılığıyla diğer ülkelere de yayılmıştır.[368] Amerika da sahip olduğu içsel değerler bakımından dış politikasıyla dünyadaki birçok ülkeyi etkilemiş ve bu doğrultuda dış politikasını etkileyen birçok strateji ve ilke benimsemiştir.[369]

2.1.2.1. Bağımsızlık ve Özgüven

Bağımsızlık ve Özgüven, ABD dış politikasını etkileyen önemli değerlerdendir. ABD, dini, ekonomik, siyasi, kültürel ve daha birçok amaçla Avrupa'nın sorunlarından kaçan ve daha iyi bir dünya kurma arayışı içinde olan göçmenlerin kurduğu bir sistemdir. Her ne kadar oluşumunda toplumsal açıdan Avrupalı hakların etkisi daha çok olsa da Amerikalı yerli halkların etkisini de unutmamak gerekir. Ancak bu halklar sonraki süreçte Avrupalı göçmenlerin siyasal ve kültürel etkisi altında kalarak asimile olmuşlardır. Böylece kıtada göçmenlerin gelenekleri ve kültürleri daha üstün ve hakim olmuştur. Bu etkinin yansıması şüphesiz ki ABD dış politikasında da kendisini göstermiştir. İngiltere'ye karşı bağımsızlığın kazanılması[370] ve anayasa ile federal bir devletin kurulması ve sonraki dönemlerde ekonomi, askeri, teknoloji, sanayi, edebiyat, sanat ve daha birçok alanda önemli başarıların elde edilmesi, ABD halkının kendilerine olan özgüvenin artmasına ve kendilerini diğer milletlerden daha başarılı görmeleri açısından motive kaynağı olmuştur. ABD'nin bu başarıları ve özgüveni ABD dış politika kültürüne de yansımıştır.[371]

---

[367] Ramazan Gözen, "ABD Dış Politikası Yaklaşımları", *Amerikan Dış Politikası*, Ed: Ramazan Gözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2018, s. 113.

[368] Muhammet Faruk Çakır, Amerikan Dış Politikasında Bir Süreklilik Unsuru: Liberal Değerlerin Yayılması ve Savunulması, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 11, Sayı, 2021, s. 125-148.

[369] Ramazan Gözen, a.g.e., s. 113-114.

[370] Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 5, Sayı 19, s.119-144.

[371] Steven W. Hook-John Spanier, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze,* Çeviren: Özge Zihnioğlu, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016; "Independence", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/courses/answeringdifficultquestions/assets/m/resources/DifficultQuestions-AmericanValues.pdf, (10.01.2022).

2.1.2.2. Amerikan İstisnacılığı

Amerikan İstisnacılığı (Amerikan Exceptionalizm), ABD'nin kısa süre içinde büyük güç haline gelmesi sonrasında yaşanan özgüvene dayanan bu düşünce de ABD'nin diğer ulus ve ülkelerden farklı ve ayrıcalıklı olduğu inancı söz konusudur.[372] ABD'nin kısa sürede başarılı olması ve bu başarılarının da başka devletlerce takdir edilmesi, ABD'lilerin kendilerini diğer devletlerden üstün görmelerine sebep olmuştur.[373] Üstelik bu düşünce biçimi sadece halkta değil, ABD siyasi elitlerinde de kendisini göstermiştir. ABD Başkanı Thomas Jefferson, Amerikalıları Tanrının seçilmiş halkı olarak nitelendirirken[374], Başkan Reagan ise ABD'yi "tepe üstünde ışıldayan/aydınlatan ev"e benzetmiştir.[375] ABD'li karar alıcıların, ABD'yi diğer ülkelere rol model, öncü olarak görmeleri ve diğer ülkelerden daha üstün ve özel konumda görmeleri *Amerikan İstisnacılığı*'na olan inançlarını ortaya koymaktadır.[376]

2.1.2.3. Liberalizm

Liberalizm, her ne kadar İngiltere kökenli bir kelime olsa da ABD'nin kurulması ve gelişmesindeki etkisinden dolayı ABD'ye özgü bir nitelik kazanmıştır. ABD Bağımsızlık Bildirgesi ve ABD Anayasası'nda da liberal değerler belirgin olarak dile getirilmiştir. ABD sistemi kozmopolit yapıda olup; çok dilli, çok kültürlü, çok milletli bir sistemdir. Karmaşık yapısına rağmen Amerika'da, demokratik bir toplumsal ve siyasal düzenin kurulmasında liberal değerler etkili olmuştur. Bireysellik, demokratik katılım, siyasal çoğunluk, özgürlük, hukuka bağlılık, sosyal-kültürel çeşitlilik, ekonomik girişimcilik ve piyasa ekonomisi gibi liberal değerler;

---

[372] Helin Sarı Ertem, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 85-96.

[373] Ramazan Gözen, *a.g.e.,* 114; Adam Volle, "American exceptionalism", *Britannica,* https://www.britannica.com/topic/American-exceptionalism, (11.01.2022).

[374] "20b. Jeffersonian Ideology", *U.S. History,* https://www.ushistory.org/us/20b.asp, (11.01.2022); Walter Lafeber, *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present,* New York, Norton, 1994, s. 45.

[375] "Farewell Address to the Nation", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum,* https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/farewell-address-nation, (11.01.2022).

[376] Daniel S. Papp, Loch K. Johnson, John E. Endicott, *American Foreign Policy: History, Politics, and Policy,* Pearson Longman, 2005, New York, s. 40; Donald M. Snow-Eugene Brown, U*nited States Foreign Policy: Politics Beyond the Water's Edge,* 2. Baskı, Bedford/St.Martin's Press, Boston, 2000, s. 10-11.

ABD'nin hem iç hem de dış politikasını etkilemiştir. Bu değerler, ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerine de yansıdığından, uluslararası sistemde "YDD"nin kurulması sürecinde, ABD, liberal değerleri savunmuştur.[377]

2.1.2.4. Din

Din, ABD kültürünün önemli değerlerinden biridir. Amerika'da dindarlığın oluşmasında İngiltere'den giden Püritenlerin[378] etkisi büyüktür. ABD'nin hem dini hem de sosyal ve kültürel anlayışında etkili olan Püritenler; kilisenin şekilselci inancından ziyade saf, bireysel ve özcülüğe önem veren bir inancı benimserler. Kendilerini Hristiyanlığın en özgür, en ileri ve en saf mezhebi olarak gören Püritenler, bu mezhebi başkalarına yaymanın da kendilerine bir görev olarak verildiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle Püritenler misyonerlik faaliyetleri ile inançlarını önce Amerika kıtasına sonra da diğer kıtalara yaymaya başlamışlardır.[379] Yaklaşık son bir asırdır ABD iç ve dış politikasında etkili olan Evanjelizm'in[380] kökenleri Lutherci Protestanlığa dayanmaktadır. 18. yy.'da İngiliz Prütenlerinin Büyük Uyanış (Great Awekening) hareketi ile olgunlaşma evresine giren Evanjelizm, bir nevi Prütenlerin devamı niteliğindedir. Misyonerlik ve İncil öğretilerini yayma Evanjelizm'in temel özelliklerindendir.[381] Ayrıca Evanjelistler diğer yabancı ülkelerde din, vicdan, demokrasi ve insan hakları gibi özgürlüklerin korunması noktasında ABD hükümetini harekete geçirerek dış politikada etkili olmaktadırlar. Evanjelistler özellikle 1980'li yıllardan itibaren Cumhuriyetçi

---

[377] Ramazan Gözen, *a.g.e.,* 115.

[378] "*Püritenizm: 16.-17. Yüzyıllarda İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in Kilise reformuna karşı çıkan bir Protestanlık koludur. Dini ibadet ve düşüncenin 'saf olmasını', yani Kilise şekilselciliği yerine bireysel özcülüğe önem verilmesini savunur. Kilise'yi ve onu kontrol eden kraliçe veya kralı eleştirmişlerdir. Bu muhalefetleri nedeniyle Püriten Hıristiyanlar İngiltere'de baskı görmüş ve cezalandırılmışlardır. Bu baskıdan kaçan Püritenler, Amerika'ya göç etmişler ve ABD'nin kuruluş sürecinde önemli bir rol oynamışlardır."* Ramazan Gözen, a.g.m., 116. Ayrıca şu çalışmalara bakılabilir: Hakan Yılmaz, "Püritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 14, 2017, S. 100-111; Mehmet Alıcı, *İngiliz Puritanizm'inin Doğuşu ve Gelişimi (Xvı.- Xvıı. Yüzyıl),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), 2005.

[379] Murat Toman, "Amerikan Siyasi Düşüncesinin İdeolojik Kökeni Püritenizm'in Amerikan Devrimi'ne Etkisi", *History Studies*, Cilt 11, Sayı 6, Aralık 2019, s. 2153-2188.

[380] Evanjelizm hakkında bilgi için bkz: Hakan Yılmaz, *Amerika'da Evanjelik Hareket: Dini ve Siyasi Yansımaları,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

[381] Şener Faruk Bedir, "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık", *Birey ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 6, Güz 2013, s. 74-80.

Başkanların görevde olduğu dönemlerde ABD dış politikasında daha fazla etkin olmuşlar ve oy tercihlerini onlardan yana kullanmışlardır.[382] Jimmy Carter, Ronald Reagan ve George H.W. Bush'un başkanlıkları döneminde yavaş yavaş dış politikada etkili olmaya başlayan gelişen Evanjelistler, 11 Eylül'den sonra George W. Bush ile küresel emperyalizmi yönlendiren esas güç hâline gelmiştir.[383] Başkan Barack Obama'nın başkanlığı döneminde Evanjelistlerin dış politikadaki güçleri kısa süreli sekteye uğramışsa da Başkan Donald Trump döneminde tekrar eski güçlerine kavuşmuşlardır.[384]

ABD karar alıcıları yeri geldiğinde dini söylemleri kullanmaktan çekinmemişlerdir. Başkan Thomas Jefferson Amerikalıların "Tanrı'nın seçilmiş bir halkı" olduğunu ifade etmiştir.[385] Başkanlardan John Adams da Tanrı'nın Amerika'yı kutsadığını ve ABD dış politikasının anlaşılabilmesi için bu anlayışın kavranılması gerektiğini ileri sürmüştür.[386] 1980 yılında Evanjelistlerin desteğini alan, kendisi de bir Evanjelik olan Ronald Reagan[387] başkanlığı döneminde, siyaset söylemlerinde dini söylemleri sıklıkla kullanmıştır.[388] Devletler arası ilişkilere yönelik söylemlerinde dini terminolojiyi kullanan Reagan, komünizmi benimseyen SSCB'yi "Şer İmparatorluğu"[389] olarak tanımlamış ve SSBC'ye karşı verilen mücadeleyi iyi ile kötü, doğru ile yanlışın mücadelesi olarak görmüştür.[390] Dinin

---

[382] Martin P. Wattenberg, "From a Partisan to Candidate-centered Electorate", *The New American Political System*, Derleyen: Anthony King, 2. Baskı, The AEI Press, Washington 1990, s. 160-161.
[383] Şener Faruk Bedir, *a.g.m.,* s. 93-94.
[384] Hakan Çopur Muhammed Bilal Kenasari, "Kim bu Evanjelikler?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kim-bu-evanjelikler/1221601, (14.01.2022); Serdar Gülener, "ABD Siyasetinde Evanjelizm'in Etkisi Artıyor", *SETA*, https://www.setav.org/abd-siyasetinde-evanjelizmin-etkisi-artiyor/, (14.01.2022).
[385] Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008, s. 122.
[386] Walter Lafeber, *a.g.e.,* s. 45.
[387] "Religious Affiliation", Presidents of the United States, https://potus.com/presidential-facts/religious-affiliation/, (15.01.2022).
[388] "Remarks at a Conference on Religious Liberty", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-conference-religious-liberty, (15.01.2022).
[389] "Evil Empire Speech, 03/08/1983, *The White House- Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smof/speechwriting-speechdrafts/box-077/40-534-5709750-077-013-2017.pdf, s.8., (16.01.2022).
[390] "Remarks Of The President To The 41st Annual Convention Of The National Association Of Evangelicals" *The White House- Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smof/speechwriting-speechdrafts/box-077/40-534-5709750-077-013-2017.pdf, s.8. (16.01.2022).

ABD iç ve dış politikasındaki etkisine bir diğer örnek, 11 Eylül saldırıları sonrasında Başkan George W. Bush'un başlattığı "teröre karşı savaş" politikasını dini söylemlerle desteklemesidir. Evanjelik kilisesinin etkisi altında kalan Bush da "teröre karşı savaş" stratejisini "haçlı seferi (crusade)" olarak tanımlamış[391] ve terörün kaynağının İslam ülkelerinde olduğunu belirterek uluslararası kamuoyunu buna inandırtmaya çalışmıştır.[392] Bush, ABD dış politikasında dinin önemine kamuoyuna yaptığı konuşmalarda dini söylemlerle göstermeye çalışmıştır.[393] Obama'dan sonra ABD'nin 45. Başkanı olarak seçilen Donald Trump döneminde muhafazakârlar yeniden ABD dış politikasında etkili olmuşlardır. Reagan ve Bush gibi Evanjeliklerin desteğini alan Trump, dış politikada yine onlara yönelik söylemlerde bulunmuş ve yeri geldiğinde bu söylemlerini eyleme dökmüştür.[394] Denilebilir ki gerek Başkanların gerek diğer karar alıcıların iç ve dış politika söylemlerinde dini referanslar kullanmaları, dinin, ABD politikalarında belirgin bir rol oynadığını göstermektedir.

ABD dış politikasında liberal değerler çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Amerikalılar yeri geldiğinde liberal değerler ile dini inancı uzlaştıran kavramlar ortaya çıkarmışlardır.[395] *Amerikan İtikadı (American Creed)* kavramı da bu uzlaşma sonucu ortaya çıkmıştır.[396] Dini değerlerden ortaya çıkan bir diğer kavram ise *Kutsal Misyon-Kaçınılmaz Yazgı (Manifest Destiny)*'dir.[397] 1845 yılında gazeteci John O. Sullivan tarafından ortaya atılan bu anlayışa göre, 13 Koloniden oluşan ABD'nin bulunduğu kıtada sınırlı kalmayıp yayılması 'kutsal' bir vazifedir. ABD'nin bulunduğu kıtada yayılması, Tanrı tarafından kendisine verilmiş bir haktır. Bu hakkı

---

[391] "Remarks by the President Upon Arrival", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html, (16.01.2022).
[392] Veysel Kurt, "11 Eylül'den Sonra ABD'nin Ortadoğu Politikası", *SETA*, https://www.setav.org/11-eylulden-sonra-abdnin-ortadogu-politikasi/, (16.01.2022).
[393] Nurmurad Mommayev, *ABD Başkanlarının Dış Politika Söylemlerinde Din Vurgusu (2000-2016)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), 2019.
[394] Özcan Hıdır, "Trump'ın zaferinde Evanjeliklerin rolü ve İslam karşıtlığı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-in-zaferinde-evanjeliklerin-rolu-ve-islam-karsitligi/690757, (16.01.2022).
[395] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, 116.
[396] "The American's Creed", *Library of Congress*, https://tile.loc.gov/storage-services/public/gdcmassbookdig/americanscreed00morr/americanscreed00morr.pdf, (17.01.2022).
[397] John O. Sullivan, "Annexation (1845)", *United States Magazine and Democratic Review 17*, no 1, JulyAugust 1845, s.5-10, https://pdcrodas.webs.ull.es/anglo/OSullivanAnnexation.pdf, (17.01.2022)

onun elinden almak Tanrı'ya isyan ile eşdeğerdir.[398] Bu anlayış sonraki yıllarda da ABD dış politikasında motivasyon kaynağı olmuş ve ABD "yayılmacılığı"nın temelini oluşturmuştur.[399] Dolayısıyla ABD'nin 20. yy.'da dünyanın diğer bölgelerini özgürleştirmesi ve ABD toplumsal ve siyasal değerlerinin yayılması için görevlendirildiği inancının oluşmasında bu anlayış etkili olmuştur.[400]

2.1.2.5. Jeopolitika

Jeopolitika, ABD iç ve dış politikalarının oluşumunda etkili faktörlerdendir. ABD'nin çok geniş bir coğrafyaya sahip olması ve bu coğrafyanın da okyanuslarla çevrili olması, ABD'yi güvenlik açısından iyi manada izole etmiştir. Ülkenin büyük bir kısmının denizlerle çevrili olması ve onu işgal veya tehdit edecek güçte bir komsunun olmaması jeopolitik açıdan ABD'yi avantajlı kılmıştır. Başka bir açıdan, ülkenin coğrafya özelliklerinin güvenlik anlayışına olumlu etkileri, diğer ülkelerle mukayese edildiğinde, ABD savunma harcamalarına da olumlu yansımıştır.[401] ABD jeopolitiğinin ona sağladığı avantajlardan biri de ABD'nin kısa tarihi nedeniyle uzun süreli düşmanlarının veya düşmanlıklarının olmaması, ABD iç ve dış politikalarının belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur.[402]

2.1.2.6. ABD Dış Politikasının İkilemleri

ABD dış politikasının ilkeleri belirlenirken, bu ilkelerin temel amacı ABD çıkarlarının elde edilmesini sağlamak ve bu çıkarları geliştirip güçlendirmektir. ABD çıkarlarının elde edilmesi noktasında tek bir yol mevcut olmadığından, dış politikada savunduğu ilkeler de zaman ve mekâna göre değişiklik göstermektedir. ABD dış politikada genelde çıkarlarının gerektirdiği biçimde ilkeler benimsemektedir. Bu ilkeleri benimserken bazen ikilem yaşadığı durumlarda söz konusu olmaktadır.

---

[398] Walter A. McDougall, *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With the World Since 1776*, Mariner Books, Boston, 1997, s.77.
[399] Burcu Bostanoğlu, *Türkiye–ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Yayıncılık, İstanbul, s.479; Bülent Şener, Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu Ve Abd Hegemonyasının Siyasal Ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, No 06, Yaz 2014, s.405-420, Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2401.
[400] Gültekin Sümer, *a.g.m.*, s. 123;
[401] Tolga Öztürk-Eren İrfanoğlu, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s.17-27.
[402] Donald M. Snow-Eugene Brown, *a.g.e.*, s.13.

Bunun için kimi zaman *Yalnızcılık (Isolationism)* stratejisini benimserken, kimi zaman da onun zıddı *Yayılmacılık (Expansionism)/Angajman (Engagement)* stratejisini benimsemiştir. Kimi durumlarda *Moralizm'i (Moralism)* savunurken, çoğu zamanda da onun zıddı olan *Çıkarcılık (Egoism), Pragmatizm (Pragmatism)* stratejisini savunmuştur. Bazen olaylarda *Tektaraflılık (Unilateralism)* stratejisini benimserken, bazen de uluslararası hukuku gözeterek *Çoktaraflılık (Multilateralism)* stratejisini benimsediği görülmektedir. Her ne kadar bu stratejiler ve ilkeler çoğu zaman birbiriyle çelişip çatışsa da ABD dış politikasının, bu ilkelerin diyalektiği içinde oluşmakta olduğu değerlendirilebilir. ABD dış politikasında benimsenen bu ilkeler birbirleriyle tezat içinde olduklarından sürekli ikilemlerin oluşmasına da sebep olmuştur. Örnek gelişmeler üzerinden bu ikilemlere bakıldığında:

2.1.2.6.1. Yalnızcılık ve Yayılmacılık

Yalnızcılık ve Yayılmacılık ikilemi; ABD'nin kendi çıkarlarına göre pozisyon aldığı stratejilerdir. Yalnızcılık, ABD'nin 18. ve 19. yy'da Avrupa savaş diplomasisinden uzak durması ve Avrupa ülkeleriyle savaşlara girmeyerek güç dengesini sağlamaya yönelik stratejisidir. Bu ilke doğrultusunda ABD, uluslararası ittifaklara girmemiş ve uluslararası düzen kurmakla da ilgilenmemiştir.[403] Başka bir deyişle bu politika ile amaç; Avrupa ile ticari ilişkilerin devamını sağlamak, siyasi ilişkileri en alt seviyeye çekmektir. Yalnızcılık politikası ile ABD'nin diğer devletlerin politikalarına karşı ilgisiz kaldığı ya da pasif bir dış politika izlediği anlamı çıkarılmamalıdır. Bu politika ile ABD, savunma amaçlı ittifaklardan uzak durmayı Avrupalı büyük güçlerle siyasi ilişkileri alt seviyede tutmayı hedeflemiştir.[404] Yalnızcılık politikası esas itibariyle 1823 tarihli Monroe Doktrini ile resmiyet kazanmış olsa da diğer ABD Başkanları tarafından da etkin olarak kullanıldığı dönemler olmuştur. 19. yy.'da izlenmeye başlanan bu politikaya iki savaş arası dönemde de devam etmiş, hatta kimi uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre Soğuk Savaş döneminin belli aralıklarında da (1967-1986) bu politika

[403] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 120.
[404] Robert J. Art, "America's Foreign Policy: A Historical Perspective", *Foreigin Policy International World Politics,* Ed: Roy C. Macridis, 5th Edition, Prentice-Hall, Inc., New Jersey,1976, s.343.

uygulanmıştır.[405] İzlediği bu politikayla Amerika kıtasını emperyal güçlerden korumayı başaran ABD, ekonomik ve askeri gelişim açısından da önemli avantajlar elde etmiştir.[406] ABD, Avrupalı devletlere karşı böyle bir politika izlerken, Yalnızcılık politikasını uyguladığı dönemlerde Kanada ve Meksika ile çatışmış; Filipinler, Küba ve Porto Riko gibi bazı ülkelere çeşitli çıkarma ve müdahalelerde bulunmuştur.[407] ABD dış politikasında belli dönemlerde Avrupa'ya karşı askeri ve siyasi açıdan izolasyonist stratejiler benimsenmiş olsa da *Yayılmacılık* dış politikada daha baskın bir strateji olmuştur. İngiltere'den bağımsızlık kazanıldıktan sonra ABD'nin en büyük stratejisi Kuzey Amerika kıtasında Batıya doğru yayılmak olmuştur.[408] II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya politikalarına daha fazla müdahil olmaya başlayan ABD, barışçıl bir dünya düzeninin oluşturulması için çok taraflı iş birliğine dayanan etkin uluslararası örgütler kurmaya ve liberal demokrasilerin kurulmasına öncülük etmeye çalışmıştır.[409] 20. yy. ikinci yarısından itibaren yayılmacılık politikası ile dünyaya şekil vermeye çalışan ABD, çıkarlarına uygun olarak yeri geldiğinde dünyanın problemlerini kendi problemleri gibi algılamış, yürüttüğü diploması ile MC ve BM gibi örgütlerin kuruluşuna öncülük ederek bir dünya düzeni kurmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB ile giriştiği silahlanma mücadelesi sonucunda askeri varlığını genişleten ABD, yeri geldiğinde bazı ülkelere askeri müdahaleler ile güç kullanımında bulunmuş ve o ülkelerin siyasetine yön vermeye çalışmıştır. Ekonomik açıdan dünyanın en fazla GSYH'na sahip ülkesi konumunda olan ABD, gerektiğinde bu gücünü etki aracı olarak kullanmış, donör ülke olarak dış yardımlar ile diğer ülkeler üzerindeki etkisini artırmıştır. Küreselleşme sürecini destekleyerek, ABD değerlerini (Neoliberal değerler) dünyaya yaymaya çalışmış ve gerektiğinde emperyalist bir politika izlemekten de kaçınmamıştır.[410]

---

[405] Eugene R. Wittkopf, Christopher M. Jones ve Charles W. Kegley, *American Foreign Policy: Pattern and Process,* 7. Baskı, Thomson, Belmont 2008, s. 36.
[406] Mehmet Gönlübol, *Uluslararararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s.67-69.
[407] Alan P. Dobson ve Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945*, 2. Baskı, Routledge, Oxon, 2001, s. 6.
[408] John P. Lovell, *The Challenge of American Policy-Purpose and Adaptation,* Macmillan Publishing, New York, 1985, s. 58.
[409] Eugene R. Wittkopf, Christopher M. Jones ve Charles W. Kegley, *A.g.e.,* s. 39.
[410] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 121.

2.1.2.6.2. Moralizm ve Pragmatizm

ABD dış politikası salt moral değerlerden ya da salt pragmatist değerlerden oluşmamaktadır. Çoğu zaman dış politikada alınan kararlar bu değerlerin çatışması ya da uzlaşısı şeklinde olmaktadır. Daha farklı bir ifade ile ABD dış politikası moral yani ahlaki ya da liberal değerleri savunan idealizm ile çıkar, rekabet ve güç mücadelesini savunan realizmin çatışması ya da uzlaşısı şeklinde olabilir. Örneğin ABD değerlerinin yayılması noktasında moral değerleri savunan idealistler ile güvenlik ve güç mücadelesini savunan realistler arasında bir konsensüs olsa da benimsedikleri yöntemler farklılık gösterebilmektedir. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin müttefiki olan Avrupa devletlerini komünizm etkisinden koruyup özgür ve demokratik değerlerin yaygınlaşması için mücadelesi moral değerler açısından açıklanabilse de Truman Doktrini, Marshall Planı ya da Eisenhower Doktrini kapsamında yapılan yardımlar ABD'nin bölge siyasetinde çıkarlarının korunması amacı taşımakta olduğu şeklinde değerlendirilebilir. ABD Başkanı Wilson'un idealize ettiği barışçı bir dünya düzeninin kurulması noktasında ABD, birçok ülkeye liberal değerleri, demokrasi ve insan haklarını yayma adına çeşitli askeri harekâtlar yapmaktadır. Bu müdahalelerin her ne kadar moral değer için yapıldığı iddia edilse de ABD'nin şahsi çıkarlarından bağımsız olması çok düşünülemez. Örneğin 2001 Afganistan, 2003 Irak müdahalelerinin terörü yok etme, demokrasi ve insan haklarını yayma adına yapıldığı iddia edilse de[411], yapılan bu işgallerin Gözen'in de vurguladığı gibi ABD'nin emperyal çıkarlarından bağımsız olduğu düşünülemez.[412] Denilebilir ki diğer ülkelerin ne istediğinden ziyade, izlenen politikalarda ABD karar alıcıları kendi çıkarlarını önceleyen bir tutum göstermektedirler.

2.1.2.6.3. Tek Taraflılık ve Çok Taraflılık

"Tek taraflılık" ve "çok taraflılık" ikilemi, bu konudaki tartışmalar her ne kadar "yalnızcılık" ve "yayılmacılık" ikilemi ile bağlantılı olsa da aslında konu yalnızcılık ilkesinden farklı bir anlam taşımaktadır. Konu daha çok yayılmacılık ilkesi içinde ele alınabilir. Bu ikilemdeki tartışma, ABD'nin uluslararası ilişkilere

---

411 "The Administration Of President George W Bush 2001 – 2009", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/legacybooklet.pdf, (17.01.2022).

412 Ramazan Gözen, *a.g.m.*, 122.

dahil olurken tek başına mı yoksa iş birliğine dayalı olarak mı gireceği yönündeki tartışmalardır. Tabi her zaman tek taraflı denildiğinde ABD'nin tek başına hareketi olarak anlaşılmamalıdır. ABD'nin baskısıyla birkaç müttefiklerden bir kısmı ile birlikte olunsa da uluslararası hukuk, diplomasi ve ahlak kuralları teamüllerine göre uygun hareket edilmediğinde tek taraflı olarak nitelendirilir. 2003 Irak Savaşı bunun güzel bir örneğidir.[413] ABD dış politikasına baktığımızda uluslararası sisteme müdahil olduğu veya uluslararası sistemi şekillendirmeye çalıştığı dönemlerde yayılmacılık ilkesi gereği çok taraflılığı da benimsediğini söyleyebiliriz. ABD'nin uluslararası örgütler aracılığıyla dünyaya şekil vermeye çalıştığı dönemlerde bu örgütlerin kuruluşunda aktif rol aldığı ve çok taraflılığı benimsediği söylenebilir. Örneğin kuruluşunda adeta ABD'nin başrol oynadığı Milletler Cemiyeti (MC), BM, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi global örgütler çok taraflılık örneklerindendir. Öte taraftan bölgesel ittifaklar ile aracılığıyla NATO, ANZUS, SEATO, Bağdat Paktı, CENTO, AGİT gibi güvenlik ve iş birliği temelli anlaşma ve örgütlerin kuruluşuna da öncülük etmiştir.[414] ABD dış politikasında ABD çıkarlarına göre kimi zamanlarda ise tek taraflılık politikası benimsenmiştir. Örneğin ABD dış politikasında tek taraflılığın en tipik örneklerinden biri 2003 yılındaki Irak işgalidir. Irak'a müdahale için BM'den onay alamayan Bush yönetimi ve birkaç müttefiki, uluslararası hukuku hiçe sayarak Irak'ı işgal etmiş ve tipik bir tek taraflılık örneği sergilemişlerdir.[415] ABD dış politikasında ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda, uluslararası toplumun çıkarlarının göz ardı edildiği birçok tek taraflılık örneği de mevcuttur. Uluslararası hukuk kararı olmadan birçok ülkeye ekonomik ambargo uygulaması ve diğer ülkelerinde bu kararlara uymasını istemesi, Uluslararası Ceza Mahkemesi sözleşmesinden çekilmesi, Küresel Isınma Üzerine Kyoto Protokolü'nden çekilmesi gibi örnekler ABD'nin tek taraflılık politikasının örnekleridir.[416] 11 Eylül saldırılarından sonra alınan tek taraflı kararlar ve sonuçları, çok taraflı politikaların önemini göstermiştir. Uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre

[413] Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yıllığı 2006,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 401–431.
[414] Uğur Özgöker, *Uluslararası Siyasi, Askeri ve Ekonomik Örgütler,* 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014.
[415] Stephen M. Walt, "Beyond Bin Laden: Reshaping US Foreign Policy," *International Security,* Vol: 26, No: 3, 2001, s. 56-78.
[416] Ralph G. Carter, "Leadership at Risk: The Perils of Unilateralism," *Political Science,* Ocak 2003, s. 17-22.

ABD'nin bölgesel ve uluslararası sorunlarda uluslararası toplumun tepkisini dikkate alması ve çok taraflı politikalar benimsemesi daha yaşanabilir bir dünya düzeninin oluşmasına katkı sağlayacaktır.[417]

2.1.3. ABD Dış Politikasının Karar Alıcıları

ABD Anayasa'sının, ABD devlet sistemine kazandırdığı en önemli özelliklerinden biri, dış politika yapım sürecinde etkin olan aktörlere verdiği yetki dağılımıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere ABD siyasetinin tüm kararları, yürütme (Başkan, Başkan yardımcısı, ilgili bakanlıklar ve kurumlar), Yasama (Kongre= Senato ve Temsilciler Meclisi) ve Yargı'nın (Yüksek Mahkeme) içinde bulunduğu bir süreç içinde yapılmaktadır. Her ne kadar ABD'nin dış politikasının karar alıcıları yürütme ve yasama erkleri olsa da ABD dış politikasının karar alma sürecinde gayr-i resmî aktörler, kurallar ve faktörler de bulunmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2:ABD dış politika karar alma sistemi ve süreci[418]

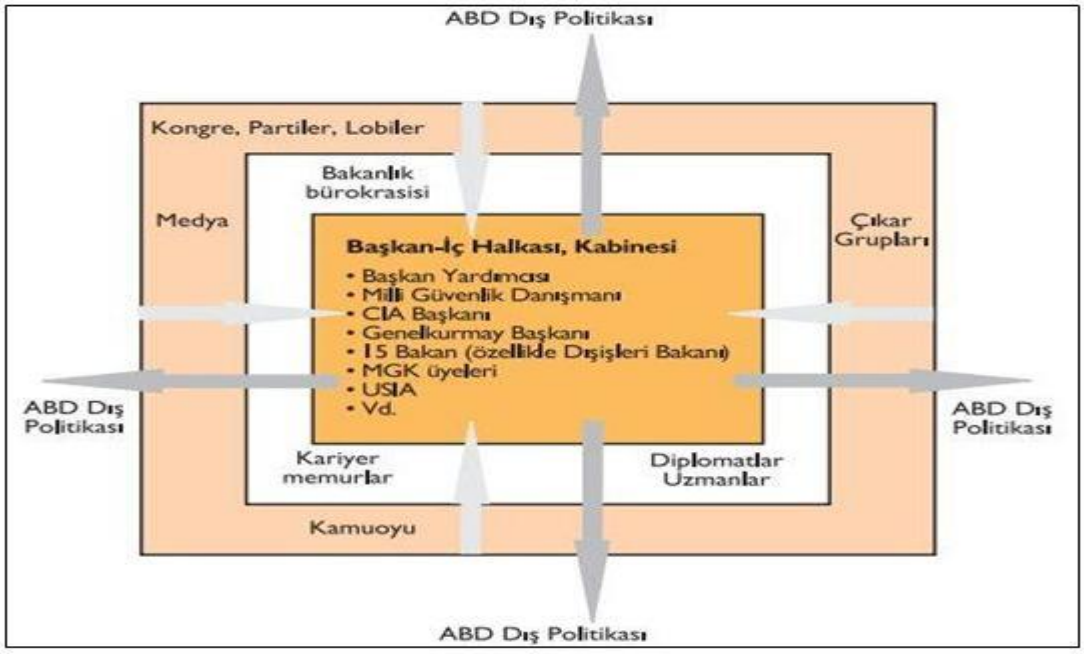

ABD Anayasa'sı yönetim erklerine çeşitli yetkiler verdiği gibi erklerin birbirlerini denetleyeceği Denetim ve Denge (check ve balances) sistemi de getirmiştir. Dış politikada da bu kural söz konusu olduğundan; Başkan ve Kongre birbirlerinin kararlarını ret ve değiştirme hakkına sahiptir. Bu bilgiler ışığında akla şu

[417] Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD,* Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.
[418] Ramazan Gözen, *Amerikan Dış Politikası*, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018, s. 89.

soru gelebilir: ABD dış politikasının kararını kim verir? Bu soruya net bir cevap vermek mümkün olmasa da yasama ve yürütme erklerinin, Anayasa'dan kaynaklı müşterek yetkileri söz konusudur. Bazı siyaset bilimciler tarafından ABD dış politika tecrübesi ve uygulamaları da dikkate alınarak bu durumu açıklamak için çeşitli modellemeler türetilmiştir. *Başkanlık, Kongre* ve *Anayasal Denge* şeklinde türetilmiş üç farklı model ile ABD dış politikasının karar alıcıları kategorize edilmiştir. *Başkanlık Modeline* göre ABD dış politikası başkanların kontrolünde olan yani bu politikanın yapımında hakim ve etkin erk, Başkan ve yürütme organlarıdır.[419] *Kongre Modeli* göre de ABD dış politikasının yapımında Kongre etkin ve belirleyici organ olmalı ya da Başkanı yönlendirebilmelidir.[420] *Anayasal Denge Modeli* Başkanlık Modeli ile Kongre Modeli arasında bir yerdedir.[421] Bu modele göre ise ABD dış politikasının tek bir hakim veya başrolü olmadığını, dış politikanın Yasama ve Yürütme'nin eşgüdümünde olan bir süreçle ve organların birbirlerini denetleyerek ve dengeleyerek belirlendiğini ileri sürer. Yönetimin üçüncü kolu olan Yargı'nın dış politika yapımında etkisi yoktur ancak anayasal yetkiden dolayı dış politika konusunda çıkan kanun ve yasaları denetleyebilmektedir.[422]

2.1.3.1. Yürütme

2.1.3.1.1. Başkan

ABD Anayasası'na göre Başkan, seçimle işbaşına gelen ve federal hükümeti yönetme yetkisi olan kişidir.[423] ABD Anayasası'nın II. Maddesi, Başkanın anayasal yetkilerine açıklık getirmekte ve Başkanı yürütme organlarını yönetme yetkisi olan kişi olarak ifade etmektedir.[424] Başkan olabilmenin çeşitli ön koşulları mevcuttur. ABD Başkan adayı, doğuştan ABD vatandaşı olmalı, ABD'de 14 yıl ikamet etmiş

---

[419] Konur Alp Koçak, "Abd Başkanlık Sistemi: "Ayrı" Ama "Birlikte" Çalışan Organlar", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (Abd, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri),* Tbmm Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 65-69.
[420] Konur Alp Koçak, a.g.e., 70-72.
[421] Ramazan Gözen, "ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi", *Amerikan Dış Politikası*, s. 88.
[422] Daniel S. Papp, Loch K. Johnson, John E. Endicott, *A.g.e.,* s. 240-243; Ramazan Gözen, "ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi", *Amerikan Dış Politikası*, s. 86-87.
[423] Timothy O. Lenz-Mirya Holman, *American Government,* University Press of Florida, 2013, s.70.
[424] U.S. Government Publishing Office(GPO), s.11, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (18.01.2022).

olmalı ve en az 35 yaşında olmalıdır.[425] Bunların dışında ABD Başkanlarının Anglo-Sakson kökenli olması ve beyaz Protestanlardan olması da geleneksel hale gelmişse de nihai bir kural değildir.[426] Çünkü Barack Obama siyahi Protestanlardandır.[427] Ayrıca John F. Kennedy ve Joe Biden Katolik olan başkanlardandır. [428]ABD'de Başkan dört yıllık süre için halk tarafından seçilmekte ve bir başkan en fazla iki dönem seçilebilmektedir.[429] ABD Anayasası'nın II. Maddesinin I. Bölümü Başkanlık seçiminin ayrıntıları hakkında bilgi vermektedir. Seçimleri takip eden Ocak ayının 20'sinde Başkan yemin ederek görevine başlar. Başkanın görevden uzaklaştırılması, istifası veya ölümü durumunda bir sonraki seçime kadar Başkan yardımcısı, Başkanlık görevine devam eder.[430]

Başkan'ın görev ve yetkileri anayasa ile belirlenmiştir.[431] Anayasanın II. Maddesi Başkan'ın hangi durumlarda tek başına karar vereceği ya da hangi durumlarda onay ve tavsiye alacağına ve dış politika ile ilgili yetkilerine açıklık getirmektedir. Anayasa'nın ilgili maddelerine göre Başkan:

-Silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. ABD Anayasası'nın II. Maddesinin 2. Bölümünde yapılan tanıma göre Başkan, silahlı kuvvetlerin başı olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, Başkan, kara-deniz ve ülke içindeki askeri kuvvetlerin başkomutanı ve en yüksek askeri otoriteye sahip kişisidir.[432] Başkanın savaş ilan etme yetkisi yoktur. Savaş ilan etme, ordu oluşturma ve ordular için bütçe oluşturma yetkisi Kongre'de olmasına rağmen, başkomutanlık yetkisinin Başkan'a verilmesinde Kongre'ye göre daha hızlı karar alması ve uygulaması belirleyici etken

---

[425] U.S. Government Publishing Office(GPO), s.12. https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (18.01.2022).
[426] Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2015, s.88.
[427] "Religious Affiliation", Presidents of the United States, https://potus.com/presidential-facts/religious-affiliation/, (15.01.2022).
[428] Tayyar Arı, a.g.e., 88.
[429] Glenn P. Hastedt, "The Presidency", *Routledge Handbook of American Foreign Policy,* Ed: Steven W. Hook, London, Routledge, 2012, s. 151-164.
[430] U.S. Government Publishing Office(GPO), s.12, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (18.01.2022).
[431] Gerald Felix Warburg, *Conflict and Consensus, The Struggle Betwween Congress and the President over Foreign Policymaking,* New York, Harper and Row, 1989, s. 61-87.
[432] M. J. C. Vile, *Politics in the USA,* 6. Baskı, Routledge, New York, 2007, s.152.

olmuştur.[433] Başkanın bu yetkisini ilk kullandığı örnek, 1801 yılında Thomas Jefferson tarafından ABD Deniz Kuvvetlerinin korsanlarla mücadele adına Trablus kıyılarına gönderilmesi olmuştur.[434] Başkanın savaş ilan etme yetkisinin olmaması, ya da ordunun nerde ve ne zaman görevlendireceği meselesi, yürütme ile yasama arasında çekişmelere sebep olmaktadır.[435] Ancak Anayasa Mahkemesi başkomutanlık yetkisi gereğince Başkan'ın yurtdışına asker gönderebileceğine hükmetmiştir.[436] Anayasa'da Kongre'nin savaş açma yetkisine sahip olduğu belirtilmesine rağmen uygulama da bunun örnekleri azdır. ABD Başkanlarının, Kongre'nin savaşa katılma kararı ve izni olmaksızın, ABD'yi savaşa soktukları durumlar olmuştur. Başkan Truman'ın Kore Savaşı'na orduyu göndermesi, Lyndon B. Johnson'ın kararıyla ordunun 1965 yılında Dominik Cumhuriyeti'ni işgal etmesi, Panama'nın 1989 yılında George H. W. Bush'un kararıyla işgal edilmesi Kongre'den herhangi bir savaş ilanı alınmadan gerçekleşmiştir.[437] 11 Eylül saldırılarından sonra Kongre, Afganistan ve Irak'a direk savaş açmaktan ziyade Başkan George W. Bush'a Askeri Güç Kullanma Yetki Yasası *(Authorization for Use of Military Force)*[438] ile savaş açma yetkisi vermiştir.[439] Başkan başkomutanlık yetkisi gereği Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA), Federal Soruşturma Bürosu (FBI), Milli Güvenlik Konseyi (NSC) ve Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA) gibi savunma ilgili pek çok kuruluşun da başı olarak kabul edilmektedir.[440]

-Uluslararası anlaşmaları yapma yetkisi vardır. ABD Anayasasının II. Maddesinin 2. Bölümü, Senato'nun 2/3 çoğunluğunun onayı ile Başkan'ın

---

[433] Mert Nomer, *ABD Başkanlık Sisteminde Başkanın Yetkileri,* Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 88.
[434] Otis H. Stephens Jr.-John M. Scheb, *American Constitutional Law: Sources of Power and Restraint,* 4. Baskı, Thomson, Belmont 2008, s. 191-192.
[435] Mert Nomer, *a.g.e.,* s. 42.
[436] Mert Nomer, *a.g.e.,* s. 91.
[437] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 92.
[438] "Authorization for Use of Military Force (Public Law 107-40)", Library of Congress, 18 Eylül 2001, https://www.congress.gov/107/plaws/publ40/PLAW-107publ40.pdf, (01.02.2022).
[439] David Gray Adler, "The President as King: The Usurpation of War and Foreign Affairs Powers in the Modern Age", *The Presidency and the Challenge of Democracy,* Derleyen: Michael A. Genovese ve Lori Cox Han, Palgrave Macmillan, New York 2006, s. 173.
[440] Theodore J. Lowi v.d., *American Government: Power And Purpose*, 11. Baskı, New York, W. W. Norton & Company, 2010, s.223.

uluslararası anlaşmalar yapabileceğini belirtir.[441] Anlaşmalarda Senato'nun 2/3 çoğunluğunun onayının aranmasının sebebi dış ilişkiler ile ilgili konularda Başkan ve Kongre'nin birlikte çalışmasını sağlamak ve anlaşmaların ciddi bir uzlaşı ile yürürlüğe girmesinin arzu edilmesinden kaynaklanmaktadır. Senato'nun Başkan'ın yapmış olduğu anlaşmaları onaylama gibi bir zorunluluğu olmamasına rağmen, son 200 yıllık anlaşmalara bakıldığında aslında bu konuda Başkan ile Kongre arasında bir konsensüs sağlandığı söylenebilir. Senato, yapılan 1500 üzerindeki anlaşmanın sadece 21'ini reddetmiştir.[442] Başkan Woodrow Wilson'un imzaladığı ve I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versay Antlaşması ve Başkan Jimmy Carter'ın imzaladığı silahları sınırlandıran SALT II Antlaşması Senato tarafından reddedilen anlaşma örneklerindendir.[443] Bu iki örnek ABD dış politikasında yasama ve yürütmenin birbirlerini nasıl denetlediklerinin ve dengelediklerinin tipik örneklerindendir. Diğer taraftan Başkan'ın Senato onayına ihtiyaç duymadan yaptığı anlaşmalar da mevcuttur. Yürütme anlaşmaları *(executive agreements)* denilen bu anlaşmalar daha önce yapılmış bir antlaşmayı yürütmek için yapıldığından tekrar Senato onayına ihtiyaç duymaz. Örneğin Başkan Jimmy Carter'ın Devrim sonrasında İran'daki 52 rehineyi kurtarmak için 1981 yaptığı gizli anlaşmalar bu türdendir.[444] Yapılan anlaşmaların kim tarafından sonlandırabileceği de ABD Anayasasında açıkça belirtilmemiştir. Ancak bu yetki Başkan tarafından kullanılır ve başkomutanlık yetkisi bu yetkiyi kullanmaktaki en büyük etkendir. 2001 yılında Başkan George W. Bush tarafından SSCB ile imzalanan 1972 tarihli Anti-Balistik Füze (ABM) Antlaşması'nın sona erdirilmesi bu yetkinin örneklerindendir.[445]

- Üst düzey yöneticileri atama yetkisine sahiptir. ABD Anayasasının II. Maddesinin 2. Bölümü Başkana, ABD dış politikası açısından önemli olan, bakanları, bakanlıkların üst düzey yöneticilerini, CIA gibi kurumların başkanlarını, büyükelçileri, konsolosları, diplomatları, Yüksek Mahkeme yargıçlarını ve

---

[441] U.S. Government Publishing Office (GPO), s.13. https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (01.02.2022).
[442] "The Senate's Role in Treaties", *United States Senate*, https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/briefing/Treaties.htm, (02.02.2022).
[443] Paul Soifer, Abraham Hoffman, D. Stephen Voss, *American Government,* New York, Hungry Minds, 2001, s.33
[444] Namık Kemal Öztürk-Hüseyin Kurt, *a.g.m.,* s. 63-64.
[445] David Gray Adler, *a.g.m.,* s. 175.

Anayasa'da belirtilmeyen diğer üst düzey memurlukları atama yetkisini vermektedir. Ancak bu atamaların oluşabilmesi için tıpkı uluslararası anlaşmaların onayında olduğu gibi Senato'nun 2/3'ünün onayına ihtiyaç vardır.[446] Büyükelçiler, ABD dış politikasında kritik aktörler olarak kabul edilirler. Bu yüzden Başkanlar kendi dış politika anlayışlarına uygun büyükelçileri seçerken, Senato tarafından reddedilmeyecek kişileri seçmeye de özen gösterirler.[447] Zira bu konuda geçmişte Başkanlar ile Senato arasında problemlere sebep olan durumların yaşandığı da bilinen bir gerçektir.[448] Üst düzey görevlileri atama yetkisine sahip olan Başkan, aynı zamanda Anayasanın ilgili maddesi gereğince yabancı ülkelere ait büyükelçileri ve diplomatik görevlilerini kabul etme, yabancı devletleri tanıma ve onlarla resmi ilişkiler kurma yetkisine de sahiptir.[449] Ülkenin en üst düzey diplomatı kabul edilen Başkan, ABD adına diğer ülkelerle ilişkileri yürütür. Bu doğrultuda Başkan, yabancı liderlerle görüşme, diğer ülkeleri ziyaret etme, antlaşmaları imzalama, zirvelere ve uluslararası toplantılara katılma, diğer ülkelerin liderlerini ağırlama v.b. diplomatik faaliyetlerde bulunur.[450] Yine devletin başı olarak kabul edilen Başkan'ın, Anayasanın II. Maddesine dayanarak her yıl Kongre'yi bilgilendirdiği Birliğin Durumu konuşmaları ve bazı ABD Başkanları tarafından yayınlanan doktrinler ABD dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Zira Başkanlar tarafından yayınlanan doktrinler, ABD dış politikasında uygulanacak ilkeleri ortaya koyma adına belirleyici ve yönlendirici bir etkiye sahiptir. Örneğin Efegilin belirttiği gibi 11 Eylül saldırılarından sonra 2002 yılında yayınlanan Bush Doktrini (Önleyici Savaş Stratejisi) ile uygulamaya konulan ulusal güvenlik politikasında meşru müdafaa

---

[446] U.S. Government Publishing Office (GPO), s.14, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (02.02.2022).

[447] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 93.

[448] "*Örneğin, Obama döneminde Francis Ricciardone'nin Ankara Büyükelçisi olarak atanması Senato tarafından onaylanmayınca Ricciardone tatil döneminden yararlanılarak Ankara'ya geçici görevlendirme ile gönderilmiş ve bu şekilde bir yıl boyunca görev yapmıştır. Obama, bu sürenin sonunda Ricciardone'yi yeniden Ankara Büyükelçisi olarak atamış ve bu kez Senato'dan onay almayı başarabilmiştir."* Emirhan Kaya*, Karar Alma Yaklaşımı Çerçevesinde ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Askeri Müdahaleleri,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Doktora Tezi), 2020, s.93.

[449] Otis H. Stephens Jr.-John M. Scheb, *a.g.e.,* s. 189.

[450] Richard F. Grimmet, ''Foreign Policy Roles of the President and Congress'', *CRS Report to Congress,* 1999, s. 7-9.

hakkı ön plana çıkmış ve tehdidin varlığından ziyade tehdidin potansiyeli üzerinde durulmuş, Afganistan ve Irak savaşları da bu amaçla yapılmıştır.[451]

Başkan'ın ABD dış politikası üzerindeki etkisi bilinen bir gerçektir. Başkan bu politikayı icra ederken birçok bürokratik kurumdan yardım almaktadır. Ayrıca yine Başkan'ın dış politika kararlarını etkileyen içsel faktörler de (devlet dışı aktörler: kamuoyu, medya, din v.b.) etkilidir.

2.1.3.1.1.1. Dış Politikada Başkana Yardımcı Olan Bürokratik Kurumlar

ABD Anayasası'nın II. Maddesine göre Başkan, ülkedeki en üst bürokrat olarak yürütmenin ve devletin başı olarak kabul edilir. Başkan, ABD'nin son derece karmaşık olan dış politikasını yönetebilmek için çok sayıda yardımcıya ihtiyaç duymaktadır. Başkan, politikalarının yerine getirilmesi noktasında birçok yürütme organı ve kuruluştan yardım almaktadır. Ancak bu organların sadece bir kısmı dış politikada etkilidir. Başkan'ın dış politika konularında kararlarını etkileyen ve ona en yakın olan birim 15 bakandan (sekreter) oluşan kabinedir. Aslında ABD Anayasası'nda hükümet ya da kabine türünden herhangi bir örgütlenme söz konusu değildir. Bunun nedeni de ilk Başkan George Washington'ın kurduğu kabineden kaynaklandığı söylenilmektedir.[452] Kabinedeki bakanlar aslında Başkan'a danışmanlık etmektedirler ve onlara diğer bir ifade ile "sekreter" de denilmektedir.[453]

ABD dış politikasında etkili olan bürokratik kurumlar hem bilgilendirme hem de politikaların uygulanması süreçlerinde kritik bir öneme sahiptir. Zira Başkan'ın dış politika için ihtiyaç duyduğu tasarıların hazırlanmasında, Kongre'ye sunulmasında ve Kongre'nin onayından geçmesinde ve Başkan'ın Kongre karşısında etkinliğinin artmasında bürokratik kurumlar oldukça etkindirler.[454] Bu bilgiler doğrultusunda bu bölümde, Başkan'ın dış politikada en çok etkileşimde buluğu kurum ve birimler ise genel olarak Dışişleri Bakanlığı (Department of State), Savunma Bakanlığı (Department of Defense) ve Beyaz Saray Yürütme Ofisi

[451] Ertan Efegil, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Sayı 8, 2008, s.103-122.
[452] Samuel E. Finer, *Comparative Government,* Penguin Books, Harmondsworth, 1977, s. 252.
[453] "The Kabinet", The White House, https://www.whitehouse.gov/administration/cabinet/, (03.02.2022).
[454] Nebi Miş v.d., *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (Abd, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili)*, SETA, İstanbul, 2016, s.44-46.

(Executive Office) bünyesinde yer alan bazı birimler (Ulusal Güvenlik Konseyi-NSC, Merkezi Haber Alma Örgütü-CIA) üzerinde durulacaktır.

2.1.3.1.1.1.1. Dışişleri Bakanlığı (Department of State)

ABD dış politikasının oluşturulması ve uygulanması bakımından Dışişleri Bakanlığı, kurumsal anlamda büyük önem taşımaktadır. Dışişleri Bakanı da kabinenin en prestijli bakanı olarak görülmektedir.[455] Yürütme organının en eski bakanlığı olan Dışişleri Bakanlığı'nın koltuğuna ilk oturan Bakan (1789 yılı) Thomas Jefferson'dur.[456] Dışişleri Bakanlığı, ABD'yi yurtdışında temsil etmesi, ABD'nin diğer ülkeler ile olan bütün ilişkilerinin yürütülmesinde sorumlu olan birim olması ve Başkan'a dış politikanın hazırlanmasında tavsiye ve önerilerde bulunması, uluslararası antlaşmaları müzakere etmesi nedeniyle ABD dış politikası açısından çok önemli bir konumdadır.[457]

Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanı, Dışişleri Bakan Yardımcısı, 6 müsteşarlık ve alt düzey farklı alanlar için oluşturulmuş 24 ofisin yer aldığı bir yönetim yapısına sahiptir. Dışişleri Bakanlığı'ndaki üst düzey atamalar Kongre onayı ile ABD Başkanı tarafından yapılmakta olup, bu yönüyle ABD dış politikası için son derece önemli olan büyükelçiler ve konsoloslar, Senato onayıyla Başkan tarafından atanmaktadır.[458] Bakanlığın günümüzde dünya çapında 270'den fazla elçilik ve konsolosluğu, 500'den fazla büyükelçi ve konsolosu, yaklaşık 13.000 dış hizmet görevlisi, 11.000 kamu hizmeti çalışanı ve 45.000'den fazla yerel çalışan personeli bulunmaktadır.[459] Profesyonel uzman ve diplomatlardan oluşan elit kadronun yer aldığı Dışişleri Servisi *(Foreign Service)* Bakanlığın en önemli birimidir. Soğuk

---

[455] Burton M. Sapin, *The Making of United States Foreign Policy,* Frederick A. Prager, New York, 1968, s.101-134.
[456] Mark Thorburn, *The President and The Executive Branch: How Our Nation is Governed,* Enslow Publisher, New York, s.93.
[457] Elmer Plischke, *U.S. Department Of State: A Reference History,* Greenwood Press, Westport, 1999, s.659.
[458] "The Constitution" U.S. Government Publishing Office(GPO), s.13, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (16.02.2022).
[459] ABD Dışişleri Bakanlığı için bkz: U.S. Department of State, https://www.state.gov/about/, (16.02.2022).

Savaş sonrasında yapısında kısmi değişikliklerin[460] meydana geldiği Dışişleri Bakanlığı, fonksiyonel açıdan 18 büroya, bölgesel (coğrafi) nitelikte ise 6 büroya sahiptir.[461] Ayrıca ABD dış politikasında oldukça etkili olan ABD Bilgi Kurumu, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Kurumu ve Uluslararası Kalkınma Ajansı doğrudan Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bulunan kurumlardır. Bu birimlerden Uluslararası Kalkınma Ajansı (*United States Agency for International Development-USAID*), ABD'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerinden sorumlu olan birimdir. Her bölge için ayrı bir daire[462] oluşturan USAID, bulunduğu bölgelerden bilgi toplayarak ABD'nin o bölge için uygulayacağı politikalara dolaylı olarak yön verebilmektedir.

2.1.3.1.1.1.2. Savunma Bakanlığı (Department of Defense)

1947 yılında kurulan ve ülke silahlı kuvvetlerinin bağlı bulunduğu sivil kuruluş olan ve halk arasında daha çok Pentagon olarak da bilinen Savunma Bakanlığı, ABD dış politikasında Başkan'a yardımcı olan kuruluşlardandır.[463] İzlediği politikalar da kurulduğu günden bu yana her zaman askeri gücü öne çıkaran ABD'nin politikalarında Pentagon'un rolü ve önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Pentagon'un önemini aslında sahip olduğu fiziki büyüklük ve muazzam personel sayısından da anlayabiliriz. ABD'nin en büyük devlet kurumu olan Savunma Bakanlığı, hem sıra dışı mimari yapısı ve fiziki büyüklüğü ile hem de nicel verilerdeki sayısal büyüklüğü ile tüm dünyanın dikkatini çekmektedir.[464] Örneğin 2021 yılı verilerine göre Savunma Bakanlığı, 160'tan fazla ülkede 2.91 Milyon askeri ve sivil üyesi ve 740 Milyar dolarlık dev bütçesi ile dünyanın en büyük kuruluşu olarak görülmektedir.[465] Pentagon'un önemini gösteren bir diğer nokta ise ABD yönetimlerinin askeri müdahaleler noktasında şekillendirdikleri dış politikaları

---

[460] Soğuk Savaş sonrası değişiklikler için bkz: Giles Scott Smith-Martijn Mos, "Democracy Promotion and the New Public Diplomacy", *New Directions in US Foreign Policy,* Ed: Inderjeet Parmar-Linda B. Miller-Mark Ledwidge, Routledge, Londra, 2009, s. 225-240; Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 795.

[461] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 96.

[462] Afrika, Avrupa, Avrasya, Asya, Afganistan- Pakistan, Orta Doğu, Latin Amerika ve Karayipler Daireleri şeklinde örgütlenmiştir. USAID, "Who We Are", https://www.usaid.gov/who-we-are/organization, (16.02.2022).

[463] Mark Thorburn, *a.g.e.,* s. 90.

[464] Donald M. Snow ve Eugene Brown, *Puzzle Places and Foggy Bottom: US Foreign and Defense Policy Making in the 1990s,* St.Martin's Press, New York, 1994, s. 74.

[465] "Our Story", *U.S. Department of Defence,* https://www.defense.gov/About/, (17.02.2022).

göz önüne alındığında Pentagon'un gösterdiği roldür. Afganistan ve Irak müdahalelerinin de bunun en güzel örneği olduğu söylenebilir.

Diğer bakanlıklarda olduğu gibi Savunma Bakanlığı'ndan da üst düzey atamalar yani Bakan, Bakan Yardımcısı, müsteşarlar, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları gibi görevlilerin tamamı Senato onayından sonra Başkan tarafından atanmaktadır.[466] Dış politikadaki etkinliği ve rolü Başkan'ın isteğine göre değişen ve Cumhuriyetçi kanadın yönetimde olduğu dönemlerde dış politikadaki etkinliğinin daha fazla olduğu gözlemlenen Savunma Bakanı, savunma konularında Başkan'a danışmanlık yapmaktadır. Bakan'a bu sorumluluğunu yerine getirme noktasında Savunma Bakanlığı Ofisi yardım etmektedir.[467] Savunma Bakanlığının en önemli birimleri kara, hava ve deniz komutanlıklarının oluşturduğu ordudur. Her birimin başında kuvvet komutanlıkları bulunmaktadır. Tüm kuvvet komutanlıklarının üzerinde nispi bir otonomiye sahip olan ve raporlarını doğrudan Başkan'a iletebilen Genelkurmay Başkanı *(The Chairman of the Joint Chiefs of Staff)* bulunmaktadır.[468] Savunma Bakanlığı bünyesinde dış politika ile ilgili birim olan ve aynı zamanda Dışişleri Bakanlığıyla da bağlantıyı sağlayan birim, Uluslararası Güvenlik İşleri Savunma Bakan Yardımcısı Bürosu'dur.[469] Savunma Bakanlığı politikalarını belirlerken, Merkezi Haber Alma Teşkilatı ve Ulusal Güvenlik Konseyi birlikte çalışmaktadır.[470]

2.1.3.1.1.1.3. Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council-NSC)

1939 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından Beyaz Saray bünyesinde Başkan'a danışmanlık yapması için "Beyaz Saray Yürütme Bürosu"

---

466 "The Constitution" U.S. Government Publishing Office (GPO), s.13, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (16.02.2022).

467 "Office of the Secretary of Defense", *U.S. Department of Defence,* https://www.defense.gov/About/Office-of-the-Secretary-of-Defense/, (17.02.2022).

468 "Joint Chiefs Of Staff", *U.S. Department of Defence,* http://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title10/subtitleA/part1/chapter5&edition=prelim, (17.02.2022).

469 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 798.

470 National Security Council, The U. S. Government Manual, https://www.usgovernmentmanual.gov/Agency.aspx?EntityId=67qOZ2weSpE=&ParentEId=p0fnvDxExmY=&EType=/sbLHImeIYk=, (17.02.2022).

(*Executive Office of the President*) kurulmuştur.[471] Bünyesinde birçok birimin bulunduğu bu yapı içerisinde dış politika ile ilgisi bulunun birçok birim vardır ve bunlar şöyledir: Beyaz Saray Bürosu (*White House Office*), Yönetim ve Bütçe Bürosu (*The Office of Management and Budget*), Olağanüstü Hal Planlama Bürosu (*The Office of Emergency Planning*) ve Ulusal Güvenlik Konseyi'dir (*National Security Council*).[472] Bu birimler içerisinde dış politika açısından en önemli birim Ulusal Güvenlik Konseyi'dir.[473]

1947 yılında Harry S. Truman'ın başkanlığı döneminde "Ulusal Güvenlik Yasası" ile kurulan Ulusal Güvenlik Konseyi, ulusal güvenlik konularında adeta bir iç kabine niteliğinde olup, ulusal güvenlik ve dış politika konularında planlama ve strateji belirleme açısından Başkan'a tavsiyelerde bulunup, yardımcı olmaktadır. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin asli üyeleri Başkan, Başkan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı'dır. Konseyin danışman üyeleri ise Genelkurmay Başkanı ve CIA Başkanı'dır.[474] Konseyi'n başkanı, ABD Başkanının Ulusal Güvenlik Danışmanıdır. İç-dış politikanın güvenlik politikalarıyla koordinasyonunun sağlanmasında ve ilgili raporların Başkana sunulmasında Konsey önemli bir yere sahiptir.[475] Ulusal Güvenlik Konseyi'nin, ABD Başkan'ının alacağı kararlar üzerinde etkili olması, Başkan ile Konsey arasındaki ilişki ile doğru orantılı olmuştur. Bu açıdan Konsey'in kararları kimi Başkan döneminde önemli görülmüşken kimi Başkan döneminde ise kararlar daha alt dereceden önem görmüştür. Örneğin Eisenhower döneminde karar alma aşamasında Ulusal Güvenlik Konseyi en çok güvenilen ve tavsiyeler alınan birim iken, Kennedy döneminde ise tam aksine bir durum yaşanmış ve karar alma aşamasında konseyin etkisi azaltılarak daha çok Dışişleri Bakanlığının tavsiye ve kararları dikkate alınmıştır.[476] Konseyin dış politikada en etkili olduğu dönem Henry Kissinger'ın ulusal güvenlik danışmanı

---

[471] Burton M. Sapin, *a.g.e.,* s. 76-90.
[472] Beyaz Saray Yürütme Bürosu için bkz: https://www.whitehouse.gov/administration/executive-office-of-the-president/, (20.02.2022).
[473] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 796.
[474] Mark Thorburn, *a.g.e.,* s. 55.
[475] "National Security Council", The White House, https://www.whitehouse.gov/nsc/, (20.02.2022).
[476] Cody M. Brown, *The National Security Council: A Legal History of the President's Most Powerful Advisers,* Project On National Security Reform, Washington DC, 2008, s.25.

olarak görev yaptığı dönemdir.[477] Henry Kissinger dışında Zbigniew Brzezinski, Colin Powell, Condoleezza Rice gibi isimlerde ulusal güvenlik danışmanı olarak görev yaptıkları dönemlerde dış politika üzerinde etkili olmuşlardır.[478]

ABD'nin dünya devletleri ile ilişkilerinde takınılacak tavrını ve dış politikasını belirleyen ulusal güvenlik stratejileri, Ulusal Güvenlik Konseyi bünyesinde hazırlanmaktadır.[479] 2000'li yıllarda başkan olarak görev yapmış olan George W. Bush ve Barack Obama'nın dış politika eğilimlerini değerlendirmek amacıyla onların dönemlerinde ulusal güvenlik stratejileri konumuz açısından önemli örneklerdendir. Örneğin George W. Bush dönemindeki 2002 yılı ulusal güvenlik stratejisi, 11 Eylül olaylarının da etkisi ile "Amerikan İstisnacılığını" ve "önalıcı-önleyici" politikaları ön plana çıkaran müdahaleci bir dış politika anlayışını ifade ederken[480], Barack Obama dönemindeki ulusal güvenlik stratejisi ABD toplumunun güvenliğine önem vermekle birlikte 'akıllı güç' argümanı ile daha çok diplomasi araçları ön plana çıkarılmıştır.[481]

2.1.3.1.1.1.4. İstihbarat Birimleri (Central Intelligence Agency- CIA)

ABD dış politikasında kritik öneme sahip organlardan biri de ABD İstihbarat Teşkilatıdır. ABD kurulduğundan bu yana istihbarata büyük önem vermiştir. Başta daha çok iç istihbarata[482] önem veren yaklaşım söz konusu idi, dış istihbarat da Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yapılıyordu ancak koordineli değildi. İstihbarat konusundaki teşkilatlanma ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde

---

[477] Cal Jillson, *American Government: Political Change and Institutional Development,* 4. Bakı, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2008, s.277.

[478] Alan G. Whittaker, Shannon A. Brown, Frederick C. Smith, "The National Security Policy Process: The National Security Council and Interagency System", August 15, 2011, https://issat.dcaf.ch/download/17619/205945/icaf-nsc-policy-process-report-08-2011.pdfThe%20National%20Security%20Policy%20Process:%20The%20National%20Security%20Council%20and%20Interagency%20System, (20.02.2022).

[479] Alan G. Whittaker, Shannon A. Brown, Frederick C. Smith, *a.g.r.*, 25-42.

[480] "The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/, (20.02.2022).

[481] "National Security Strategy", May 2010, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (20.02.2022).

[482] Federal İstihbarat Bürosu (FBI) tarihçesi için bkz: https://www.fbi.gov/history/brief-history, (21.02.2022).

olmuştur.[483] Özellikle Pearl Harbor olayı dış istihbaratın önemini gösterme açısından ABD karar alıcılarına ilham kaynağı olmuştur. Başkan Truman döneminde 1947 yılında çıkarılan "Ulusal Güvenlik Yasası" ile kurulan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA), elde ettiği bilgiler nedeniyle ABD karar alıcıları için önemli bir kurum olmuştur.[484]

Herhangi bir kuruma bağlı olmayan ve tamamen bağımsız bir birim olan CIA, raporlarını doğrudan Başkana sunduğu gibi Ulusal Güvenlik Konseyi'ne de ulusal güvenlikle alakalı her türlü istihbarat bilgisini sunmaktadır.[485] CIA Başkanı, Senato'nun onayı ile ABD Başkanı tarafından atanır ve Başkan'a istihbarat konularında danışmanlık yapar. CIA Başkanı aynı zamanda ülkedeki bütün haber alma birimlerinin başı sayılmaktadır. CIA'nın esas görevi bilgi toplama şeklinde olsa da ilgili konularda rapor vermek ve tavsiyelerde bulunmak da görevleri arasındadır.[486] ABD Dış politikası açısından baktığımızda CIA, dış politika ile ilgili olabilecek normal ve gizli yollardan bilgi toplamak, bu bilgileri değerlendirerek başta Başkan olmak üzere, Ulusal Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'na gerekli raporları sunmak ve ilgili birimler arasında koordinasyon sağlamaktadır. Söz konusu bilginin dış politikayı nasıl şekillendireceğine Başkan, Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı karar vermektedir.[487] Her ne kadar CIA'nın resmi görevleri arasında belirlenmemiş olsa da ABD dış politikası doğrultusunda diğer ülkelerde rakiplerin iktidardan uzaklaştırılıp gizli faaliyetler sonucunda ABD'ye yakın kişilerin iktidara getirilmesini sağlanması da kamuoyunda CIA'nın kabul görmüş görevleri sayılmaktadır.[488]

CIA'nın yapısı içerisinde 5 farklı bölüm yer almaktadır. İstihbarat bilgilerinin toplanılması, analiz edilmesi ve üst düzey hükümet yetkililerine iletilmesi yani

---

[483] Fatih Türk, *İstihbaratın Teşkilatlanma ve Yönetim Sorunsalı: A.B.D. Örneği,* İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019. S.33.
[484] Loch K. Johnson, *America's Secret Power: The CIA in a Democratic Society,* Oxford University Press, New York, 1989, s.13.
[485] CIA ve dış dünyadan sağlanacak istihbarat konusunda bzk: Loch K. Johnson, *National Security Intelligence,* 2. Baskı, Polity Press, 2017.
[486] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 797.
[487] Heather Lehr Wagner, *The U.S. Government How It Works: The Central Intelligence Agency*, New York, Chelsea House Publishers, 2007, s.19.
[488] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 797-798; bu konuda bazı örnekler için bkz: Richard J. Barnet, *Intervention and Revolaation, United States in the Third World,* Paladin Press, London, 1972.

"istihbarat döngüsü" bu birimlerce yürütülmektedir.[489] 11 Eylül 2001 saldırıları konusunda zamanında ve yeterli bilginin sağlanamaması ve saldırılar sonrasında Irak'ın kitle imha silahlarına yönelik doğrulanamayan bilgilerin ortaya çıkması nedeniyle istihbarat birimleri sorgulanmıştır. Sağlıklı istihbarat eksikliğini gidermek amacıyla Başkan George W. Bush 2004 yılında "İstihbarat Reformu ve Terörü Engelleme Yasası" ile Ulusal İstihbarat Başkanı (Director of National Intelligence-DNI) makamını oluşturmuş ve birim tüm istihbarat topluluklarından sorumlu hale gelmiştir. Daha öncesinde CIA Başkanında olan bu görev ondan alınmış olsa da CIA bağımsız bir birim olarak görevine devam etmektedir.[490]

2.1.3.2. Yasama

2.1.3.2.1. Kongre

Federal bir devlet yapısına sahip olan ABD'nin yasama organı Kongre'dir. ABD Anayasası'nın I. Maddesinin 1. Bölümü bu yetkiyi Senato ve Temsilciler Meclisinden oluşan Kongre'ye vermektedir.[491] ABD toplumundan yavaş çalıştığı ve Başkan karşısında güçsüz olduğu[492] yönünde eleştiriler alsa da Kongre ABD'nin en önemli siyasi organlarındandır. Zira Wilson ve Dililuo'nun da belirttiği gibi ABD Anayasası'nın ilk dört sayfasının Kongre ile ilgili olması da bu önemi ortaya koymaktadır.[493] ABD Anayasası'nın I. Maddesinin 8. Bölümü Kongre'nin yetki ve sorumluluklarını şöyle açıklamaktadır:[494] ABD'nin ortak savunmasını sağlamak, savaş ilan etmek, vergi koymak ve toplamak, para basmak, yabancı paraların değerini düzenlemek, devlet adına borç almak, kamu borçlarını ödemek, yabancı uluslarla ve eyaletler arasındaki ticareti düzenlemek ve denetlemek, yeni eyaletler kabul etmek, farklılıklar gözetmeksizin tüm oy kullanabilecek vatandaşlara gerekli

---

[489] CIA'nın 'istihbarat döngüsü' için bkz: https://www.cia.gov/about/organization/, (22.02.2022).
[490] CIA'nın tarihsel olarak geçirdiği aşamalar için bkz: https://www.cia.gov/legacy/cia-history/ (22.02.2022).
[491] Wilfred E. Binkley-Malcolm C. Moos, *A Grammar of American Politics The National Government,* A.A. Knopf, New York, 1950, s.319.
[492] Emre Hatipoğlu, "Amerikan Politikasında Kongre'nin Rolü", *Yakın Dönem Amerikan Dış politikası, Teori ve Pratik,* Derleyen: Cenap Çakmak- Cengiz Dinç- Ahmet Öztürk, Nobel Yay., Ankara, 2011, s. 37-55.
[493] James Wilson-John J. DiIulio, *American Government Instutions and Policies,* 11. Baskı, Houghton Mifflin Company, New York, 2008, s.315.
[494] "Constitution of the United States", United States Senate, https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm, (23.02.2022)

kolaylığı sağlama, yabancıların ABD vatandaşlığına kabulüne yönelik ortak kurallar koymak, korsanlık suçlarını tanımlamak, ordular oluşturmak, orduların yönetimleri için kurallar koymak ve onları bütçelendirmek, Yüksek Mahkeme'den daha alt düzey mahkemeler oluşturmak, sanatta ve bilimde patent ve telif hakkı vermek, bir kamu hizmeti olan postane ile ilgili birimleri açma gibi birçok yetkiye sahiptir. Ayrıca Anayasa, Başkan'ın yaptığı uluslararası antlaşmalar (2/3 oranındaki çoğunluk) ve atamalara da (basit çoğunluk) Senato'ya onay, izin ve tavsiye yetkisi vermiştir.[495]

Temel işlevi ve rolü yasa yapmak şeklinde ifade edilen Kongre, federal yapıya uygun olarak Senato ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Kurucuların iki yapılı yasama meclisini oluşturmalarının amacı farklı seçmen kitlelerine ve farklı bölgelere hitap edebilmek olmuştur. Bu açıdan Temsilciler Meclisi üyeleri halkı temsil edecekken, Senato üyeleri de toplumun elit kesimini temsil edeceklerdi. Ancak günümüzde her iki meclisin de üyeleri doğrudan halk tarafından seçilmektedir.[496] Nüfus esasına göre seçilen 435 üyeli Temsilciler Meclisinden ve nüfus oranına bakılmaksızın her eyaletin iki üyeyle temsil edildiği 100 üyeli Senato'dan oluşan Kongre'nin, Temsilciler Meclisi üyeleri 2 yıl, Senatörler ise 6 yıl süreyle seçilmektedirler.[497] İki meclisinde bazı özellikleri farklılık gösterse de kabul edilen genel görüşe göre Kongreye ait olan yasama gücünün her iki meclis tarafından birlikte kullanılmasıdır. Kongre tarafından kabul edilen yasa tasarıları Başkan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmektedir. Ancak Başkan'ın veto hakkı da söz konusudur.[498]

Kongre'nin dış politikayla ilgili konularla ilgisinin somutlaştığı birimler de mevcuttur. Örneğin bütün Senato üyelerinin karmaşık dış politika konularıyla ilgilenmesinin zorluğu göz önünde bulundurularak Senato üyelerine bu konuda rehberlik edecek birim Senato Dış İlişkiler Komitesi'dir (*Senate Committee on Foreign Relations*). Senato'nun belirli bir dış politika konusundaki tutumunun oluşmasında temel belirleyici olan bu komite, kendi bünyesi içerisinde alt komiteler

[495] U.S. Government Publishing Office (GPO), s.8-9, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CONAN-2017/pdf/GPO-CONAN-2017.pdf, (23.02.2022).
[496] Theodore J. Lowi v.d., *a.g.e.*, s. 171.
[497] Allan Nevins-Henry Steele Commager, *a.g.e.*, s. 150.
[498] Konur Alp Koçak, a.g.e., 70-72; Nebi Miş v.d., a.g.e. s. 52-55.

oluşturmuştur.[499] Senato Dış İlişkiler Komitesi başkanı Kongre'de büyük bir prestije sahiptir. Hatta bazı konularda Dış İşleri Bakanı'ndan önemli olduğu da tartışılan konular arasındadır. [500] Senato'da olduğu gibi Temsilciler Meclisi'nin de dış politika ile ilgisinin somutlaştığı birim mevcuttur. Bu birim, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'dir (*House of Representatives Committee on Foreign Relations*).[501]

ABD yönetim sistemi gereği, Kongre, ABD dış politikasında önemli bir konumdadır. Ancak dış politika açısından değerlendirdiğimizde yürütmenin kongreden daha ön planda olduğunu belirtmekte fayda vardır. En basit örnekle yürütmenin sahip olduğu dış politika uzmanlık alanları ve dünyadan haber alma kaynakları açısından bile mukayese edildiğinde Kongre'nin yürütmenin gerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun içindir ki, ABD kamuoyunda Başkan'ın dış politikada Kongre'ye karşı daha güçlü olduğu kabul edilen bir olgudur. Ancak dış politikada bazı konularda ise Kongre, Başkan'dan daha yetkilidir. Örneğin savaş ilanı yetkisi Kongre'dedir. Kongre'nin dış politika ile ilişkisine baktığımızda, çoğu zaman politikaların oluşması ve uygulanmasından ziyade denetim fonksiyonu ile ilgili olduğu görülmektedir.[502] Yine de Kongre'nin atama ve diplomasi gibi konularda yürütmeyle aynı gücü paylaşması ya da dış politikada bazı konularda Başkan'ın davranışlarını sınırlayan tavırlar benimsemesi yürütme ile yasama arasında rekabet ortamının oluşmasına zemin hazırlamakta ve Kongre'nin de dış politikadaki önemini ortaya koymaktadır.[503] Bu bağlamda Kongre'nin dış politika üzerindeki etkisini kısaca özetlemek gerekirse; başta yasa yapma, denetleme-onaylama yetkisi olmak üzere, "cüzdan gücü" olarak ifade edilen bütçe denetim yetkisi ve savaş ilanı gibi kritik konularda kimi zaman tek başına kimi zamanda yürütme ile birlikte hareket etmektedir.[504]

Kongre'nin dış politika üzerindeki en önemli etkilerinden biri "onay" gücüdür. ABD Anayasası'nın II. Maddesine göre Başkan'ın yapacağı tüm üst düzey

[499] United Staates Senate, https://www.foreign.senate.gov/about/subcommittees, (24.02.2022)
[500] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 801.
[501] "Foreign Relations Committee", United Staates Senate, https://www.foreign.senate.gov/about/history, (24.02.2022)
[502] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 799.
[503] Eugene R. Wittkopf, Christopher M. Jones ve Charles W. Kegley, Jr., *a.g.e.*, ss. 414-415.
[504] Ramazan Gözen, *a.g.m.*, 100.

yöneticilerin, bürokratların ve büyükelçilerin atamaları ve Başkan'ın diğer ülkeler ile yapmış olduğu uluslararası anlaşmalar ancak Senato'nun onayı sonrası yürürlüğe girmektedir. Senato'nun atamaları onaylaması veya reddetmesi Başkan'ın dış politika tercihlerini etkileyebilmektedir. Dış politika açısından büyük bir role sahip olan büyükelçilerin atamasının Senato tarafından onaylanması veya reddedilmesi dış politikadaki önemini gösterir niteliktedir.[505] Yine ABD Anayasası'nın II. Maddesine göre Başkan'ın imzalayacağı uluslararası antlaşmalar ancak Senato'da 2/3'lük bir çoğunlukla sağlanacak onaydan sonra yürürlüğe girer ve ABD'yi hukuken bağlayacak resmi bir nitelik kazanır.[506] Örneğin Başkan Wilson'un dış politikadaki önemli girişimlerinden olan Milletler Cemiyeti Misakı ve Versay Barış Antlaşması'nın Senato tarafından reddedilmesi, sonucunda ABD dış politikasında köklü bir değişikliğin oluşmasına zemin hazırlamış ve bu durum Kongre'nin dış politika konularındaki prestijinin bir göstergesi olmuştur.[507]

ABD Anayasası'nın I. Maddesinin 8. Bölümü[508] Kongre'ye dış politikada etkin olmasını sağlayacak "cüzdan gücü" (power of the purse) olarak bilinen gelirleri artırma ve harcamaları onaylama yetkisini vermektedir.[509] Başka bir söylemle Kongre'ye (hem Senato'ya hem de Temsilciler Meclisi'ne), bütçenin dış politikada nasıl harcanacağı konusunda denetim yetkisi vermektedir. Dış politikayı doğrudan yasama yetkilerini kullanarak etkilemeye çalışan Kongre, dış yardımlarda da söz sahibidir. Kongre, ABD dış politikasında önemli bir yere sahip olan dış yardımları artırma, azaltma ya da tamamen kesme yetkisine sahiptir.[510] Örneğin 1980'lerde Nikaragualı kontra gerillalara yapılan yardımı önce sınırlandıran Kongre, daha sonra da bu yardımları kesmiştir.[511] Yine 1985 yılında Pakistan'a yapılacak ekonomik yardımın Pakistan'ın nükleer silahlanmaya gitmemesi koşuluna bağlanması ya da

---

[505] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 99-100.
[506] Kenneth N. Waltz, *Foreign Policy and Democratic Politics, The American and British Experience,* Boston, Little, Brown and Company, 1967, s. 96-101.
[507] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 801.
[508] U.S. Government Publishing Office (GPO), *a.g.e.,* s.8-9.
[509] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 99.
[510] "Military Assistance And Sales- Foreign Assistance", 2301- Congressional statement of policy, https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title22/chapter32/subchapter2&edition=prelim, (24.02.2022); Jeffrey A. Meyer, "Congressional Control of Foreign Assistance", Yale Journal of International Law, Vol.13, No 69, 1988, s. 69-110.
[511] Emirhan Kaya, *a.g.t.,* s. 93.

1997 tarihli Leahy Yasası ile insan hakları ihlallerinde bulunan yabancı ordulara askeri yardım yapılmasının yasaklanması gibi örnekler de Kongrenin dış politikadaki önem ve etkisini göstermektedir.[512]

Kongre ayrıca "usul mevzuatı" çıkarma ve soruşturma yetkileriyle de dış politikayı etkilemektedir. Usul mevzuatı yetkisi, yeni kuruluşların oluşturulması, özel kuruluşların da kararlara dâhil edilmesi ve rapor sunmasının gerekli görülmesini ifade etmektedir.[513] 1973 tarihli Savaş Yetkileri Kanunu, 1976 tarihli Silah İhracatı Kontrol Kanunu, 1980 tarihli İstihbarat Gözetimi Kanunu ve 1998 tarihli Dış İlişkiler Yeniden Yapılanma Kanunu gibi kanunlar, Kongre'nin usul mevzuatı yetkisini kullandığına dair örneklerdir.[514] Soruşturma yetkisi ise ABD Anayasası'nda açıkça yer almamasına rağmen Kongre tarafından kullanılmaktadır. Yürütmenin uygulamalarını denetleyen Kongre, Başkan ve kabine üyeleri hakkında soruşturma açabilmektedir.[515] 2012 yılında Libya'daki ABD Konsolosluğu'na yapılan saldırı da dört diplomat hayatını kaybetmiştir. Diplomatların öldürülmesi sonrasında Obama, yönetiminin kusurlu olup olmadığını araştırma adına bir soruşturma başlatmıştır. İki yıl süren soruşturma neticesinde Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un ihmaline dair herhangi bir bulgu bulunamamıştır. Kongrenin bu soruşturması yakın tarihteki en önemli soruşturma örneklerindendir.[516]

Kongre'nin dış politika ile ilgili yetkilerinden biri de yurtdışına asker gönderme ve savaş ilan etme yetkisidir. ABD Anayasası'nın I. Maddesinin 8. Bölümü savaş ilan etme yetkisini kongreye vermektedir. Ancak teoride öyle olsa da pratikte durum farklıdır.[517] ABD'nin yapmış olduğu askeri müdahalelerin büyük bir kısmı anayasal bir yetki olan Başkomutanlık yetkisi doğrultusunda Başkanlık kararnamesiyle yapılmaktadır. Kongre, Vietnam Savaşı ve Başkan Nixon'un

[512] Eugene R. Wittkopf, Christopher M. Jones ve Charles W. Kegley, Jr., *a.g.e.*, ss. 416-417.
[513] James M. Lindsay- Randall B. Ripley, "How Congress Influences Foreign and Defense Policy", *Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill,* Derleyen: Randall B. Ripley ve James M. Lindsay, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1993, s. 28-32.
[514] Emirhan Kaya, *a.g.t.*, s. 96.
[515] David R. Tarr, "Congressional Investigations", *Guide to Congress,* 6. Baskı, CQ Press, Washington, 2008, s. 290.
[516] David M. Herszenhorn, "House Benghazi Report Finds No New Evidence of Wrongdoing by Hillary Clinton", *The New York Times,* 28 Haziran 2016, https://www.nytimes.com/2016/06/29/us/politics/hillary-clinton-benghazi.html, (15.02.2022).
[517] ABD'nin girmiş olduğu 125 savaştan sadece 5'i Kongre tarafından ilan edilmiştir. Savaş ilanları arşivi için bkz: http://www.archives.gov/legislative/resources/education/war-powers/, (15.02.2022).

Kamboçya'da gizli bombardımana hazırlandığının ortaya çıkmasının etkisiyle 1973 yılında "Savaş Yetkileri Kararı" (the War Power Resolution) almıştır.[518] Başkan Nixon yönetimine karşı alınan bu karar, Başkan'ın yetkilerini kısıtlayarak savaş kararının ancak Kongre'nin onayıyla mümkün olabileceğini hüküm altına almıştır. Başkomutanlık yetkisinin keyfi kullanımının önüne geçen bu karara göre Başkan, ABD'ye karşı düşmanlık ya da potansiyel olarak düşmanlık içerebilecek bir olayın varlığı durumunda, yurtdışında silahlı kuvvetlerin kullanımı gerekiyorsa, asker gönderildikten sonra 48 saat içinde bu kararının gerekçesini Kongre'ye rapor olarak vermek ve Kongre'yi bilgilendirmek zorundadır. Kongre, söz konusu harekâtı kabul etme veya reddetme hakkına sahiptir. Başkan'ın Kongre'den askeri harekâta onay alamadığı durum söz konusu olursa, raporun gönderilmesinden sonra 60 gün içinde harekât durdurulmalıdır.[519] "Savaş Yetkileri Kararı"na rağmen Kongre, bugüne kadar Başkanın asker kullanma yetkisini kısıtlamamıştır.[520]

2.1.3.3. ABD Dış Politikasında Devlet Dışı Aktörler

ABD dış politikasının yapımında başta karar alıcılar olan Başkan ve Kongre olmak üzere kamuoyunun, medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, lobilerin, din v.b. faktörlerin etkisi olabilmektedir. Politikaların oluşumunda gerek yazılı ve görsel medyanın gerekse de sosyal medyanın karar alıcılar üzerinde etkisi olabilmektedir. Örneğin sivil toplum kuruluşları ve kamuoyu, uluslararası antlaşmalar ve görüşmeler üzerinde kısıtlı da olsa etki oluşturabilmektedir ya da çeşitli baskı grupları (özellikle lobiler) hem seçmen kitlesi hem de mali kuvvetleri dolayısıyla Kongre üzerinde etkili olabilmektedirler.[521]

Devletlerin sosyo-politik yapıları ile dış politikaları arasındaki ilişki çeşitli düzeylerde olabilir. Sosyo-politik yapı ile dış politika arasındaki ilişkinin analizi açısından bir ülkenin sosyo-politik yapısına yönelik farklı inceleme odaklarına bakmak gereklidir. Örneğin devletlerin örgütleniş biçimi/siyasal rejimi ve kamuoyu

[518] "ABD'nin 'Savaş İlanı' Süreci Nasıl İşler?", https://www.amerikaninsesi.com/a/amerikanin-savas-ilan-etme-sureci-nasil-isler/5241476.html, (15.02.2022).
[519] Murat Bilgin-Hüdai Şencan, "Kongrenin Denetim Araçları", *ABD Kongresinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri,* Ed: Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No 11, Ankara, 2019, s. 205.
[520] Murat Bilgin-Hüdai Şencan, a.g.e., s. 205.
[521] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 42-47.

ilk başta akla gelenlerdir.[522] Bunların dışında medya ve baskı grupları gibi devlet dışı aktörlerin de dış politika üzerindeki etkisi söz konusu olabilmektedir.[523]

2.1.3.3.1. ABD Dış Politikasında Kamuoyu, Medya, Lobiler ve Diğer Kuruluşlar

Ülkelerin dış politikalarının üzerinde sosyo-politik yapının bir diğer öğeleri olan kamuoyu, medya, lobiler, şirketler, sendikalar, meslek odaları v.b. aktörlerin etkisinin bulunduğu görülmektedir. Kimi uluslararası ilişkiler uzmanları kamuoyunu, *"belirli bir sorun hakkında fikir ve kanaat sahibi olan kişilerden meydana gelen grup"*[524] şeklinde tanımlanmıştır. Demokratik ülkelerde vatandaşlar dış politika konularına ulaşma noktasında diğer ülkelere nazaran daha avantajlı konumda olsa da dış politika konularına her zaman ilgi göstermeyebilir. Siyaset bilimcilere göre dış politikayı etkileyen iç unsurlardan biri olan kamuoyunun, dış politikayı etkilemesi için bazı şartların yerine getirilmesi lazımdır ve bu şartları şöyle sıralamaktadırlar: 1- halkın dış politika hakkında bilgi sahibi olması, 2- kamuoyunun isteklerini liderlerin anlayabileceği şekilde istikrarlı bir şekilde dile getirmesi, 3- politika yapıcıların halkın görüşlerini dikkate almasıdır.[525]

ABD devlet yapısında benimsenen başkanlık sistemi gereği bir konuda halkın nabzını ölçme amacıyla referandum yapılması söz konusu değildir.[526] Ancak kamuoyunun belirli konularda nabzını ölçme amacıyla anket tarzı çeşitli ölçme araçları kullanılmaktadır. Sosyal bilimcilere göre ABD kamuoyunun iç politikaya olan ilgisi dış politikaya ilgisinden daha fazladır.[527] Öyle ki bazı sosyal bilimciler, anketlerde genelde iç politika konularına olan ilginin dış politika konularına göre daha ağır basması ve kamuoyunun Başkan'ın alacağı kararlarda zayıf kalması veya gündem oluşturmaması dış politikada alınan kararlarda halkın isteklerinin dikkate

---

[522] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 758-759.
[523] Emirhan Kaya, *a.g.t.,* s. 107-118.
[524] Ülke Arıboğan-Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, "Kamuoyu", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 5. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2017, s.327; Ayrıca kamuoyu kavramına yönelik tanım ve özellikler için bkz: Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s. 1-74.
[525] James Lee Ray-Juliet Kaarbo, *Global Politics,* 10.Baskı, Wadsworth Cengage Learning, 2011, s.142.
[526] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* s.47.
[527] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 769.

alınmadığını iddia etmektedirler.[528] Ancak tarihi süreç içerisinde sosyal bilimcilerin bu iddiasının aksine durumlarının yaşandığı vakalarda söz konusudur. Örneğin Vietnam Savaşı'nda asker kayıplarının fazla olması ve halkın Vietnam politikasına karşı olması nedeniyle 1968 yılı başkanlık seçimlerinde tekrar şansı olmasına rağmen kamuoyu tepkisini göz önünde bulunduran Başkan Lyndon B. Johnson aday olmamıştır. Bir diğer örnek ise 1993 yılında Haiti'den ABD'ye doğru yaşanan göç krizinde kamuoyunun tepkisini göz önünde bulunduran Başkan Clinton Haitili mültecileri engellemeye başlamıştır.[529]

Yine yapılan bazı araştırmalarda kamuoyunun dış politika karar alıcılarını kısıtladığı durumlar da söz konusu olabilir. Örneğin insan hakları ihlallerinin yaşandığı dönemlerde insani müdahalenin oluşması noktasında ABD kamuoyu, yönetimlerine baskı uygulamakta, ancak savaş halinin kısa sürmesi için de baskısını devam ettirmektedir.[530] Her ne kadar ABD kamuoyu kimi durumlarda insani müdahaleleri ve savaşları desteklese bile savaş ve müdahalelerin uzaması ve kayıpların artması verilen bu desteğin azalmasına sebep olmaktadır. Örneğin Basra Körfezi ve Kosova müdahaleleri hızlı ve başarılı olduğundan kamuoyu tarafından en üst seviyede desteklenmiştir. Ancak aksi durumlarda verilen destek sürekli azalmaktadır.[531] Bu duruma en iyi örnek 11 Eylül saldırılarından sonra gerçekleşen Irak Savaşı'dır. 11 Eylül saldırıları sonrasında halk bu savaşı en üst seviyede desteklemişse de savaşta sürenin uzun olması ve asker kayıplarının fazla olması nedeniyle verilen destek giderek azalmıştır.[532] Her ne kadar sosyal bilimciler ABD kamuoyunun dış politikaya olan ilgisinin azlığını dile getirse de dış politikada yaşanan birçok olay da kamuoyunun dış politikada karar alıcılar üzerindeki etkisini gösterir niteliktedir.

---

[528] Lawrence Davidson, *Foreign Policy Inc.: Privatizing America's National Interests*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2009, s 6.
[529] James Lee Ray-Juliet Kaarbo, *a.g.e.,* s.146.
[530] Philip Everts, "When the Going Gets Rough: Does the Public Support the Use of Military Force?", *World Affairs*, Cilt 162, Sayı 3, Kış 2000, s. 91.
[531] Jerel A. Rosati ve James M. Scott, *The Politics of United States Foreign Policy*, 5. Baskı, Wadsworth Cengage Learning, Boston, 2011, s. 336.
[532] Thomas David Smith Jr., *The Casualties Hypothesis: The Influence of News Media Coverage of U.S. Military Deaths on Public Support for Military Operations,* The Ohio State University, Graduate Program in Journalism and Communication, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 20-22.

Kamuoyu gibi ABD dış politikasını dolaylı yoldan etkileyen araçlardan biri de yazılı, görsel ve elektronik medyadır. Medya, dış politikayı ilgilendiren konularda karar alıcıların mesajlarını topluma iletme ve toplumu bilgilendirme noktasında en önemli araçlardandır. Bu açıdan medya; yasama, yürütme ve yargıdan sonra "dördüncü kuvvet" olarak görülmektedir. Aslında bu durum sadece ABD için değil tüm dünya için geçerli bir durumdur. Ancak, ABD medyasının diğer ülkelerden ayrılan yönü sadece ABD' de değil tüm dünyada etkili olmasıdır. Bu yönüyle medya, ABD ve diğer ülkelerin dış politikalarının oluşmasında ve şekillenmesinde kritik rol oynamaktadır.[533]

"Dördüncü kuvvet" olarak görülen medya, gelişen teknoloji ile birlikte basılı, sesli, görüntülü ve elektronik şekillerde toplumu bilgilendirmektedir. Amerika'da basılı medyada 1400'e yakın günlük gazete[534] çıkmakta *New York Times, Washington Post, Wall Street Journal* gibi gazeteler ile *Foreign Policy, Foreign Affairs* ve *Newsweek* gibi dergiler basılı medyanın öne çıkan yayınlarını oluşturmaktadırlar. Sesli ve görüntülü medyada ise *CNN, ABC News, NBC News* ve *Fox News Channel* gibi kanallar ile sosyal medyada *Facebook, Twitter, Instagram* ve bazı internet siteleri gibi sosyal ağ platformları öne çıkmaktadır. Temel fonksiyonları kamuoyunu bilgilendirmek olan bu medya kuruluşlarının her biri farklı siyasi tutum ve dünya görüşünü benimsemekle birlikte aynı zamanda ABD'nin karar alıcıları ile halk arasında iki yönlü bilgi akışı sağlamaları ve siyasi fikirlerin iletilmesinde merkezi rol oynamaları sebebiyle ABD dış politikasının oluşumunda önemli bir etkiye sahiptirler.[535]

ABD'de birçok medya kuruluşu ABD politikalarının oluşumunda etki sahibidir. Ancak bu kuruluşların içerisinde *CNN International*'ın ayrı bir yeri vardır. Öyle ki *CNN*, hem ABD iç ve dış politikasını hem de dünya politikalarını etkiler hale geldiğinden uluslararası literatüre, 'CNN Etkisi' denilen kavramın girmesine sebep olmuştur.[536] ABD'nin 1990 yılındaki Irak'a yönelik Körfez operasyonu bu kavramın

[533] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 52.
[534] M. J. C. Vile, *a.g.e.,* s.153.
[535] Ramazan Gözen, *a.g.m.,* 53.
[536] Piers Robinson, "The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy?" *Review of International Studies,* Cambridge University Press, Vol: 25, No: 2, 1999, s. 301-309.

ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur. Bu operasyonda CNN, savaşın görüntülerini canlı vererek ve savaş haberlerini sansasyonel bir şekilde aktararak ABD'nin ve dünya kamuoyunun Irak Savaşı hakkındaki politikasının oluşumunda yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. CNN Etkisi bu örnek dışında daha birçok uluslararası gelişmelerde de kendisini göstermektedir. Öyle ki ABD karar alıcıları dünya üzerinde oluşan önemli krizlerle ilgili haber ve bilgileri konsolosluklardan önce CNN aracılığıyla öğrenebilmektedir. Bu yönüyle CNN Etkisi ABD dış politikasını dolaylı yollardan etkileyen önemli bir araç haline gelmiştir.[537]

Tarihi sürecte baktığımızda medyanın ABD dış politika kararları üzerinde etkili olduğu birçok olay yaşanmıştır.[538] Medyanın etkisi insani yardım konularında da kendisini göstermiş ve oluşan kamuoyu karşısında ABD politika değişikliklerine gitme gereğiyle hareket etmiştir.[539]

ABD siyasal sisteminin farklı düzeylerinde faaliyet göstererek karar alıcıları dolaylı yollardan etkileyen birçok baskı-çıkar grubu mevcuttur. Lobiler, baskı grupları içerisinde politika yapıcılar ile doğrudan temas kurabilen gruplardandır.[540] Baskı grupları, siyasal partiler gibi iktidarı ele geçirme amacı gütmemekle birlikte iktidarı etkilemek amacıyla baskı yapmaktadırlar.[541] Amerika'da iktidarı etkileme amacıyla işverenlerin, işçilerin, sanayicilerin, tüccarların, çiftçilerin, sağlık çalışanlarının, öğrencilerin katılımıyla oluşturulan baskı grupları mevcuttur.[542]

ABD'nin farklı etnik köken, dil, din ve kültüre sahip yapısı, baskı gruplarının ortaya çıkmasındaki en önemli etken olmuştur. Ayrıca ABD'nin demokrasisi ve siyasal kültürü, baskı gruplarına karşı hoşgörülü bir ortamın doğuşunu da sağlamıştır. Hoşgörülü ortamın sağladığı avantajı değerlendiren Afrikalılar, Latin Amerikalılar, Ermeniler ve Yahudiler gibi topluluklar oluşturdukları lobiler aracılığıyla karar

---

[537] Warren P. Strobel, "The Media: Influencing Foreign Policy In The Information Age", *U.S Foreign Policy Agenda,* Cilt 5, Sayı1, Mart 2000, s. 37. https://web-archive-2017.ait.org.tw/infousa/zhtw/DOCS/ijpe0300.pdf (20.02.2022).

[538] Haldun Yalçınkaya, "Savaşlarda Asker-Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008, s. 43.

[539] Warren P. Strobel, a.g.m. s. 39.

[540] Hakan Ay, "Ekonomi Politikalarını Oluşturmada Baskı ve Çıkar Gruplarının Rolü", *İktisat Politikası*, Derleyen: Vildan Serin, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 417-420.

[541] İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 132.

[542] Emirhan Kaya, *a.g.t,* s.107-108.

alıcılar üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar.[543] Siyasi iktidarın hem iç hem de dış politikada alacağı kararlara etki etme noktasında ön plana çıkan lobilerin Amerika'daki faaliyetleri çok çeşitli olduğundan hemen her konuda lobicilik faaliyetleri yürütülmektedir. Bu doğrultuda yasama ve yürütme mensupları üzerinde etkinlik kurma amacıyla kulis yapan lobiler, öncelikle politik süreç analizi yapmaktadırlar.[544] Yaptıkları kulis doğrultusunda hazırladıkları rapor ve belgelerle karar alıcıları etkilemeye çalışan lobiler; halkla ilişkiler, propaganda, kamu diplomasisi gibi araçlardan da faydalanmaktadırlar.[545] Lobiler; mali güçlerini, örgütsel kapasitelerini, kamuoyuna ulaşma becerilerini ve medya ile kurdukları ilişkilerini kullanarak karar alıcılar üzerinde etkinlik kurabilmektedirler.[546]

Lobilerin, ABD siyasal sisteminde bu denli etkili olmasının ana nedenlerinden biri de ABD'de seçim çalışmalarının son derece pahalı bir iş olmasıdır. Adayların seçim bölgelerinde tanıtılması amacıyla yapılan televizyon ve radyo reklam kampanyalarının çok pahalı olması, adayları maddi açıdan güçlü lobilere adeta mecbur bırakmaktadır. Bu fırsatı değerlendiren lobiler, hem temsil ettikleri grupların oy potansiyellerini kullanarak hem de adayların seçim kampanyalarına büyük maddi yardımlar yaparak Senatörler, Temsilciler Meclisi üyeleri ve kimi dönemlerde Başkanlar üzerinde bile etkili olabilmekte ve ülkelerinin çıkarları doğrultusunda istenilen kararların çıkmasında rol oynamaktadırlar.[547]

Baskı grupları ve lobiler, seçim dönemlerinde adayların seçim kampanyalarına maddi yardımlarda bulunarak, kendi kitlelerinin oy potansiyellerini ve sahip oldukları medya gücünü kullanarak ve yine diğer ülke lobileri kendi ülkelerinin çıkarları ile ABD'nin çıkarlarının örtüştüğüne dair kamuoyunu oluşturup karar alıcıları da buna ikna ederek, Washington'un dış politika kararlarının şekillenmesinde belirleyici görevi görmektedirler. Ayrıca kamuoyu, medya ve lobiler dışında çok uluslu şirketler, ulusal şirketler, ticari kuruluşlar, meslek grupları, işçi

---

[543] Ekrem Erdinç Gülbaş, *Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü*: *ABD Örneği*, Marmara Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 99.
[544] Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2015, s.154-159.
[545] Seyfettin Aslan, "Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 23, 2009, s.3.
[546] Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, s.197-215.
[547] Lionel Zetter, *Lobbying: The Art of Political Persuasion*, Harriman House Ltd, 2008, s.392

sendikaları da ABD dış politikasının oluşumuna dolaylı olarak etki etmektedirler. Bu etkinin dolaylı oluşu ise "ABD Dış Politika Karar Alma Mekanizması"nın işleyişiyle ilişkili bir durumdur. Başkan'ın dış politika kararlarının alımındaki rolü, tüm bahsi geçen aktörler karşısında karar alma mekanizmasında birincil etkiye sahiptir.

2.2.İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI VE AKTÖRLERİ

2.2.1. İran İslam Cumhuriyeti Devlet Sistemi

İran, tarih boyunca kadim uygarlıklara ev sahipliği yapmış bir ülkedir. İslamiyet öncesi dünyanın en büyük imparatorluklarının vücut bulduğu İran, köklü medeniyetinin yanında kendine özgü devlet ve bürokrasi özellikleriyle de bilinmektedir. Günümüzde dini cumhuriyet rejimiyle yönetilen ülkede en son monarşi rejimi Pehlevi Ailesi tarafından 1925 yılında kurulmuş ve tüm dünyada yankı uyandıran 1979 yılındaki "İslam Devrimi"yle de son bulmuştur.[548] İran'ın son monarşi yönetimindeki lideri Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin uygulamalarından rahatsız olan kitlelerin de desteğini arkasına alan Ruhullah Musavi Humeyni[549] ve destekçileri, şahlık rejimini yıkarak ülkede yepyeni bir sistem kurmuşlardır. Devrimin lideri Humeyni, Devrim sürecinde kendisine destek veren farklı grupları zamanla etkisizleştirerek kurduğu yeni sisteme "İslam Cumhuriyeti" ismini vermiştir.[550] Dünyada eşi ve benzeri olmayan bu yeni sistem, İslam dininin Şiî[551] yorumuna ve cumhuriyet rejimine dayalı karma bir sistemdir.[552] Devrimden sonra "Velayet-i Fakih" doktrini benimseyen Humeyni, ülkedeki kurumsal yapılanmayı da bu doktrine göre şekillendirmiştir. Yeni sisteme göre cumhuriyet rejiminin gereklilikleri olan düzenli seçim, cumhurbaşkanlığı, meclis, kabine gibi

---

[548] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s.203-212; Behrooz Moazami, *a.g.e.,* s. 240; Suzanne Maloney- Keian Razipour; "The Iranian revolution—A timeline of events", Brookings, https://www.brookings.edu/articles/the-iranian-revolution-a-timeline-of-events/, (25.02.2022)

[549] Humeyni'nin biyografisi için bkz: Ayşen Baylak, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005; Baqer Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, Elips Kitap, Ankara, 2005.

[550] "Humeyni: Halk İslam Cumhuriyetini Seçti", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1979, s.4, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1979-04-02/0, (25.02.2022)

[551] "*Hz. Muhammed'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâdından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder"* Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, "Şîa", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/sia#1 (26.02.2022).

[552] Tuğçenur Akgün, "İran nasıl yönetiliyor?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/iran-nasil-yonetiliyor/2277483, (26.02.2022).

yürütme organlarının varlığı söz konusu olsa da İran'da sistemin işleyişi kendine özgüdür. Zira anayasaya göre yürütmenin başı halkın oylarıyla seçilen cumhurbaşkanı olsa da askeri, idari, istihbari ve siyasi alanların birçoğunun sevk ve idaresi "Devrim Rehberi" olarak adlandırılan Dini Liderin uhdesinde yer almaktadır.[553]

Nevi şahsına münhasır bir sisteme sahip olan İran, 1979 İslam Devrimi'nden sonra kabul edilen anayasaya göre siyasal sistem yasama, yürütme ve yargı ile birlikte Liderlik Makamı ve Uzmanlar Meclisi'nden oluşmaktadır.[554] İran Anayasası,[555] giriş, 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır. Giriş bölümü çok kapsamlı olup, bu bölümde devrimin başlamasından, İslam devleti ve İslam'daki yönetim biçimine, ordudan, fakihin velayetine ve de anayasada kadının konumuna kadar çok çeşitli konular ele alınmaktadır.[556] Anayasanın birinci bölümünü oluşturan ilk 14 maddesi genel ilkelerden[557], ikinci bölümü ülkenin resmi dili, yazısı, takvimi ve bayrağından bahsetmektedir.[558] Üçüncü bölümü ulusun haklarından[559], dördüncü kısım ekonomik ve mali ilişkilerden[560], beşinci bölüm ulusal egemenlik hakkından bahsederken, altıncı bölümden itibaren on dördüncü bölüme kadar yani 62. maddeden 177. maddeye kadar olan kısımlar yasama, yürütme, yargı, ordu ve dış politika gibi konular düzenlemiştir.[561]

İran Anayasası'na bakıldığında "İslam Cumhuriyeti" vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak öze bakıldığında bu modelde diğer teokratik

---

[553] Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim" , *Ortadoğu Siyasetinde İran,* Ed: Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s.3-49.
[554] Sadegül Durgun-Ahmet Hamdi Aydın, "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Türkiye ve İran Örneği" *International Congress on Political,Economic and Social Studies (ICPESS),* 19-22 May 2017, No:2, s. 6.
[555] İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası'nın Türkçe hali için bkz: *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çeviren: Abdullah Ünlü, Evrensel Yayıncılık, 1996; İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası'nın İngilizce hali için bkz: "Constıtutıon of The Islamıc Republıc of Iran", https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf, (26.02.2022); Farsça hali için bkz: https://rcmajlis.ir/fa/content/iran_constitution, (26.02.2022).
[556] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 4-20.
[557] *A.g.e.*, s. 21-30.
[558] *A.g.e.*, s. 31-32.
[559] *A.g.e.*, s. 33-41.
[560] *A.g.e.*, s. 41-49.
[561] *A.g.e.*, s. 52-105.

modellerden farklı olarak, teokratik yapıyı temsilen "İslam" kavramının, demokratik sistemi temsilen de "cumhuriyet" kavramının kullanıldığı özgün kurumsal bir yapılanma söz konusudur.[562] Söz konusu sistemde, teokratik rejimin özelliklerinin yanında demokratik rejimlerin temeli olan "eşitlik", "yargı bağımsızlığı" ve "kuvvetler ayrılığı" ilkelerinin benimsemesi bu sisteme karma bir özellik kazandırmıştır.

Her ne kadar İslam Devrimi'nden sonra devletin siyasi ve idari yapısında bazı değişiklikler söz konusu olsa da aslında devletin monarşik yapısında herhangi bir değişimden bahsetmek söz konusu değildir. Zira Devrimden önce İran Şah'ına ait olan yetkiler, Devrimden sonra kurulan İslam Cumhuriyetinde Velayet-i Fakihe (Lider/Rehber) devredilmiştir.[563]

İran Anayasası'na göre, İran İslam Cumhuriyetinin devlet yapısı yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşmaktadır. Anayasanın 57. Maddesi bu duruma açıklık getirmektedir: *"İran İslam Cumhuriyeti'nde egemen güçler; yasama, yürütme ve yargı gücü olup, velayet-i emr ve imamet-i Ümmet denetimindedir ve bu kanunun gelecek maddeleri uyarınca işlev kazanır. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır"*[564]

İran İslam Cumhuriyeti devlet sisteminde yasama açısından iki farklı organın varlığı söz konusudur. Bu organlardan ilki olan İslami Şura Meclisi (*Meclis-i Şura-i İslami*), parlamento statüsündedir. 290 üyeye sahip olan bu meclisin üyeleri dört yıllık süre için doğrudan halk tarafından seçilmektedir. İkinci meclis on iki üyeden oluşan ve anayasa yargısı yetkilerine sahip olan Anayasayı Koruma Konseyi'dir (*Şura-i Negehban-e Qanoone Esasi*). Ayrıca, İslami Şura Meclisi ile Anayasayı Koruma Konseyi arasındaki ihtilafları çözen Nizam-ı Maslahat Meclisi (*Şura-i Teşhis-i Maslahat-ı Nizam*) adında bir meclis daha vardır. Yine bazı konularda yasamaya yardımcı olma amacıyla; dini rehberi seçmek, yetkilerini tayin etmek,

---

[562] Jahangir Amuzegar, "Iran's Theocracy under siege", *Middle East Policy*, v. 10/1, s. 135-153.
[563] Jakob Rigi, "Iran at the Crossroads of Democracy and Dictatorship", *Journal of Global and Historical Anthropology*, 2012, v. 63, s. 141; Nematollah Aghabalaei Fanid, "İran'ın İdari Teşkilat Sistemi-The Admınıstratıve Organızatıon System Of Iran", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2020, s.134-157.
[564] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 50.

gerektiğinde görevden almakla sorum sorumlu olan ve üyeleri halk tarafından seçilen Uzmanlar Konseyi (*Meclis-i Hubregan-ı Rehberi*) adında bir kurum da mevcuttur.[565]

İran, çift başlı bir merkezden yürütme organını benimsemiştir. Yürütme makamının en üst temsilcisi Lider/Rehber'dir (*Velayet-i Fakih*).[566] Yürütmenin ikinci önemli ayağı cumhurbaşkanıdır. Anayasanın 113. maddesine[567] göre Cumhurbaşkanı Rehber'den sonra ülkenin en yüksek resmi makamıdır. Aslında 113. maddeye bakıldığında Rehber bir nevi başkan olarak görülmekte ve cumhurbaşkanı da Lider ile 22 bakanlıktan oluşan bakanlar kurulu ve meclis arasındaki bağlantıyı kuran kişi olarak görülmektedir. Anayasanın 134. maddesine[568] göre Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun başkanıdır ve yürütme ile ilgili görevleri de Anayasanın 60. maddesinde şöyle açıklanmıştır: *"Yürütme gücü, doğrudan doğruya önderlik (reberlik) makamının uhdesine bırakılmış hususlar dışında, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar eliyle kullanılır."*[569]

Yürütmedeki iki makam arasındaki farka bakıldığında Lider/Rehber'in Cumhurbaşkanlığı makamının üstünde olup devletin başı olarak kabul edilmektedir. İran sisteminde cumhurbaşkanının yetkileri yönüyle Rehber'in gerisinde olması ve yürütmeyle alakalı kuvvetlerin çoğunun Rehber'de olması teokratik monarşinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yine İran yönetim sisteminde demokratik yönetim sistemlerinde var olan bazı organların (cumhurbaşkanlığının, parlamentonun ve bakanlıkların) yer alması ve bunlara yönelik seçimlerin yapılması, yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkelerinin benimsenmesi söz konusuysa da yürütmedeki etkileri

---

[565] Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2013, s. 56-60.

[566] İsmail Kurun, "Iranian Political System: "Mullocracy?"", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2017, Cilt 15, Sayı 1, s. 113-129.

[567] *"Rehberlik makamından sonra cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve anayasayı yürütme gücü ile doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında icra gücüne başkanlık etmek onun uhdesindedir." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 78.

[568] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 85-86.

[569] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 51.

kısıtlı olduğundan bu organlar Rehber'in yönetimini meşrulaştırma aracı olarak görülmektedir.[570]

Yargıya baktığımızda ise Anayasa'nın 11. Bölümü (156-172 maddeleri) yargı ile ilgili hükümleri içermektedir. Yargı'nın en üst makamı Yargı Yüksek Makamı'dır, başında Yargı Başkanı bulunur ve Rehber tarafından 5 yıllık süre için atanır.[571] Yargı organı içerisinde üst düzey mahkemelerin başkanlarının atanmasında türüne göre Rehber, Adalet Bakanı ve Yargı Organı Başkanı sorumludur. Mahkemeler derecelerine göre adli, idari ve ihtisas mahkemeleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. İhtisas Mahkemeleri içerisinde yer alan Ruhanilerin İhtisas Mahkemesi, devlet başkanı olan Rehber'in denetimine tabi olup ve başkanı da Rehber tarafından atanmaktadır.[572]

Yerel yönetimler açısından baktığımızda ise İran 30 eyalete bölünmüştür. Eyaletler de il, ilçe, bucak ve köylere bölünmüştür. Söz konusu birimler içişleri bakanı tarafından atanan görevliler tarafından yönetilmektedir.[573] İllerde en yetkili kişi validir ve merkezi yönetimin ildeki temsilcisidir. Devrimden sonra illerde de düalist bir yönetim tarzı ortaya çıkmıştır. Valilerin yanında dua liderleri adı altında Rehber'in temsilcileri de bulunmaktadır.[574]

2.2.2. İran Dış Politika Stratejisinin ve Geleneklerinin İlke ve Temelleri

İran hem enerji kaynakları hem jeopolitik konumu hem de kendine has yönetim yapısı açısından dikkat çeken özellikleri nedeniyle Ortadoğu'nun önemli aktörlerindendir. Endüstrinin gelişmesi ve enerji kaynaklarına olan talebin artması, Ortadoğu bölgesinin ve bölgenin önemli aktörlerinden biri olan İran'ın da önemini artırmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu bölgesi büyük güçlerin ilgisini çekmiş ve bu doğrultuda rekabetin yaşandığı alan haline gelmiştir. Büyük güçler

[570] Nematollah Aghabalaei Fanid, "İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt7, Sayı 12, Bahar 2015, s.283-296.
[571] Çiğdem Akgün-Gülseren Ergün, İran İslam Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 6, Sayı 38, 2019, s. 1627-1640.
[572] Nematollah Aghabalaei Fanid- Emin Hüseyinoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti Hukukunda İdari Yargı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2017, Cilt 8, Sayı 17, s.58-69.
[573] Bayram Sinkaya, a.g.e., s. 29.
[574] Çiğdem Akgün-Gülseren Ergün, a.g.m., s. 1636.

arasındaki bu rekabet sadece onları değil, aynı zamanda bölge ülkelerini ve siyasetlerini de etkilemiştir. Böylelikle Ortadoğu bölgesindeki her bir aktörün böylesine rekabetin yaşandığı bir ortamda atacakları adım şüphesiz ki büyük önem teşkil etmiştir. Rabinoviç'in de belirttiği gibi İran, Ortadoğu'da bölge liderliği iddiası olan devletlerden biridir.[575] Bu açıdan devrimden sonra hem benimsediği yeni yönetim biçimiyle hem de benimsediği dış politika ilkeleri nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir.

İran Anayasası'nın 9'uncu[576], 11'inci[577], 152'nci[578], 153'üncü[579], 154'üncü[580] ve 155'inci[581] maddeleri İran dış politikasının ilkelerini düzenlemektedir.[582] Her devlet gibi İran dış politikasının da kendisine has özellikleri mevcuttur. Ancak diğer devletler gibi İran dış politikasında da ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ilkesi ile

---

[575] Itamar Rabinoviç, "How Iran's regional ambitions have developed since 1979", *Brookings*, https://www.brookings.edu/articles/how-irans-regional-ambitions-have-developed-since-1979/, (26.02.2022).

[576] **9. Madde:** *"İran İslam Cumhuriyeti'nde hürriyet, bağımsızlık, birlik ve beraberlik ve ülkenin toprak bütünlüğü birbirinden ayrılık kabul etmezler. Bunların korunması devletin ve milletin her bir ferdinin ödevidir. Hiçbir ferd, zümre veya makam hürriyetten yararlanma adı altında İran'ın siyasi, kültürel, iktisadi ve askeri bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne karşı en küçük bir ihlalde bulunamaz ve hiçbir makam ülke bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma adı altında meşru hürriyetleri kanun ve kararlar ile de olsa yürürlükten kaldıramaz." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 28.

[577] **11. Madde:** *"Şüphesiz bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir ve ben rabbinizim, bana ibadet edin." (Enbiya/92) ayet-i kerimesi hükmünce bütün müslümanlar tek bir ümmettir ve İran İslam Cumhuriyeti devleti, İslami devletlerin uyuşması ve birleşmesi temeline genel siyaseti yerleştirmekle ve İslam dünyasının siyasi, iktisadi ve kültürel birliği gerçekleşinceye değin sürekli çaba harcamakla ödevlidir." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 28-29.

[578] ***152. Madde:*** *"İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüd altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 92.

[579] ***153. Madde:*** *"Ülkenin doğal kaynakları ile iktisad, kültür, ordu ve diğer alanları üzerinde yabancı tahakküme yol açan her türlü anlaşmalar yasaktır." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 92.

[580] ***154. Madde:*** *"İran İslam Cumhuriyeti, bütün insanlık düzeyinde insanın mutluluğunu ülkü bilir. Hürriyeti, hakk ve adalet yönetimini, bütün insanlığın hakkı olarak tanır.O halde başka milletlerin içişlerine karışmaktan tamamen sakınmakla birlikte, mustaz'afların müstekbirlere karşı hak arama savaşımını yeryüzünün her noktasında destekler." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 92-93.

[581] ***155. Madde:*** *"İran İslam Cumhuriyeti, İran kanunları açısından hain ve bozguncu olarak tanınanlar dışında siyasi iltica taleb edenlere, iltica hakkı tanıyabilir." İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 93.

[582] Nasır Kashef Asl, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü", Ed: Mehmet Şahin, Türel Yılmaz, *Orta Doğu Siyasetinde İran*, Barış Kitap, Ankara,2011, s. 142

milli çıkarların gözetilmesi ilkesi en öncelikli ilkelerdir. Yine her ülkede olduğu gibi İran dış politikasında da ülkenin siyasi yapısının ve birliğinin muhafazası, haysiyetinin korunması, ekonominin gelişimine katkı sağlanması, millî güvenliğinin desteklenmesi, bölgesel ve uluslararası alanda nüfuz sahibi olunmasının sağlanması gibi genel ilkelerin yanında devrimle birlikte İran dış politikasının özel prensipleri haline gelen İslami değerlerin teşvik edilmesi, ezilenlerin desteklenmesi ve Emperyalizme ve büyük güçlerin hegemonyasına karşı durulması gibi özel ilkeler de vardır.[583]

1979 Devrimi sonrasında birçok alanda olduğu gibi dış politika yapımında da Humeyni'nin görüşleri etkili olmuş ve onun görüşleri doğrultusunda dış politika ilkeleri anayasal temele oturtulmuştur. Devrim öncesinde Batılı ülkelerin İran dış politikası üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran Humeyni, devrim sonrasında İran'ın bağımsız, tarafsız ve bağlantısız bir dış politika izlenmesi gerektiği savıyla, "Ne Doğu, Ne Batı" sloganını benimsemiştir.[584] Humeyni'nin dış politikadaki diğer hedeflerinden biri de devrimin diğer İslam ülkelerine yayılmasını sağlamak olmuştur. Böylece Humeyni, devrim ihracı ile İran'ın hem bölge hem de İslam ülkeleri arasında en güçlü devlet olmasını amaçlamıştır.[585]

İran dış politika kimliğinin oluşmasında hem iç hem dış dinamikler etkili olsa da genel olarak iç dinamikler üzerinde şekillendiği savı daha ağır basmaktadır. İran dış politikası kimliğini besleyen birçok iç dinamik mevcuttur.[586] İran tarihi, İranlılık kimliği, din kimliği olarak İslam ve Şia kimliği, Şii hilali kimliği, devrim, devrimin ihracı, nükleer gelişmeler, Jeopolitik durum, milli çıkarlar ve etnik yapı gibi faktörler dış politikayı etkileyen iç dinamiklerdir. İranlı siyaset bilimcilerin görüşlerindeki ortak kanıya göre İran, "*İslam Cumhuriyeti*" hüviyetini benimsedikten sonra Şii-İslam kimliği dış politikanın belirleyici normu olmuş ve İslam kimliği doğrultusunda

---

[583] Bayram Sinkaya, "Yeni Ruhani Hükümeti'nin Dış Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Eylül-Ekim 2017 Cilt 9, Sayı 82, s. 25.
[584] Rouhallah K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *Middle East Journal*, Vol 58, No: 4, s.549-559.
[585] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 3.Baskı, Alfa Yayınları, Bursa, 2007, s. 359.
[586] Mohammad Rigiderakhshan, "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, yıl 5, Sayı 1, Bahar 2020, s. 390-410.

İslam birliğinin kurulması temel hedef olmuştur.[587] Rigiderakhshan'ın belirttiği gibi Şii-İslam kimliği siyaset bilimciler tarafından dış politikanın ortak normu kabul edilirken yine İranlı siyaset bilimcilerden bazılarına göre İran dış politikasını belirleyen farklı normlarda mevcuttur. Örneğin Rehman Gehremanpur; Şii İslam, Velayeti Fakih ve anti-emperyalizm gibi faktörlerin etkili olduğunu belirlerken[588], Firuzabadi, İran tarihi ve jeopolitiği üzerinde durmaktadır.[589] Fawaz Gerges ise milliyetçilik yaklaşımı ile Şii İslam anlayışının dış politikanın temelini oluşturduğunu belirtir.[590]

2.2.2.1. İran Dış politikasını belirleyen Faktörler

Ülkelerin dış politikalarını belirleyen birçok faktör vardır. Uluslararası sistem, jeopolitik konum, din, ekonomi, tarih, kültür, ülkenin siyasal, etnik ve içyapısı, karar vericilerin ideolojileri, görüşleri ve psikolojileri gibi birçok unsur dış politikayı belirleyen faktörler arasında yer almaktadır.[591] İran dış politikasında da karar alıcıların benimsediği politikalar ve söylemler devrim sonrasında bugün de geçerli olan İran dış politikasını şekillendirmiştir. İran dış politikasında en çok etkili olan söylemler olarak; "jeopolitik konum", "Şii İslam anlayışı", "devrim ihracı", "Batı Karşıtlığı", "İran milliyetçiliği", "Şii hilali" gibi söylemlerin öne çıktığı görülmektedir.

2.2.2.1.1. Jeopolitik Konum

"Coğrafya ve politika", Jeopolitiğin önemli iki unsurudur. Bu açından coğrafi konum ve güç mücadelesinde üretilen strateji bir ülkenin dış politikasının belirlemesinde önemli jeopolitik unsurlardır. Jeopolitiğe göre, bir devletin yönetim

---

[587] Nesrin Museffa-Hoseyn Novruzi, *Negayi Be Siyaset Harici Cumhuri İslami İran*, İran Dışişleri Bakanlığı, Tahran, 2010, s.21-23. Aktaran Mohammad Rigiderakhshan, *a.g.m.,* s. 392-393.

[588] Rehman Gehremanpur, *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İran ve Khavermiyane*, Enteşarate Rozene, Tahran, 2015, s.164. Aktaran Mohammad Rigiderakhshan, *a.g.m.,* s. 393.

[589] Seyyid Celal Deghani Firuzabadi-Vahid Nouri, *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İran Der Dorane Usulgareayi,* İmam Sadık Üniversitesi Yayınları, Tahran, 2012, s.75. Aktaran Mohammad Rigiderakhshan, *a.g.m.,* s. 393.

[590] Fawaz Gerges, *Amerika ve İslam-e Siyasi,* Mutalahat'e Rabordi, Tahran, 2005, s.357. Aktaran Mohammad Rigiderakhshan, *a.g.m.,* s. 393.

[591] Orhan Karaoğlu, *Şiiliğin İran Dış Politikasına Etkileri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora tezi), Ankara, 2021, s.52; Ertan Efegil, "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-ulkelerinin-dis-politikalarini-belirleyen-unsurlar/, (28.02.2022).

biçimi veya yöneticileri değişse bile coğrafyası değişmediğinden o devletin uygulayacağı dış politikasında radikal bir değişiklik beklenmemelidir.[592] Birçok stratejist ve siyaset adamı da bu görüşü paylaşmaktadır. Örneğin Alman devlet adamı Otto Van Bismarck'a göre dış politikanın tek değişmeyen unsuru coğrafyadır. Bu yönüyle uluslararası sistemin güç-iktidar yapısı sürekli değişim içinde olsa da jeopolitik parametreler bu değişimin dışındadır.[593]

85 milyona yakın nüfusu ve 1.648.000 km² yüz ölçümüyle İran; Doğu'dan Afganistan, Pakistan ve Türkmenistan, Batı'dan Azerbaycan, Ermenistan, Irak ve Türkiye, Kuzeyden Hazar Denizi, Güneyden Basra Körfezi ve Umman Denizi ile çevrilidir. Fiziki açıdan topraklarının yarısından fazlası çöl olan İran, aynı zamanda çok dağlık bir yapıya da sahiptir. Ekonominin genelde petrole dayandığı İran'da tarım açısından verimli topraklar da mevcuttur. Konumu itibariyle Orta Asya, Güneydoğu Asya, Arap dünyası, Türkiye ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olan İran[594], tarih boyunca büyük güçlerin hedefi haline gelmiş ve güç mücadelesinde savaş ve çatışmaların eksik olmadığı bir coğrafya olmuştur.[595]

Yer altı kaynakları açısından oldukça zengin rezervlere sahip olan İran, OPEC 2020 verilerine göre 208 milyar varil rezervle dünya petrol rezervlerinin yüzde 12'sine sahip olup, dünyada en fazla rezerve sahip olan üçüncü ülke konumundadır. İran, petrolde olduğu gibi doğalgaz rezervleri açısından da zengin bir ülkedir. Ortadoğu bölgesinde en fazla rezerve sahip ülke olan İran, 33,8 trilyon m³'lük rezervle dünya rezervlerinin yüzde 16,5'ine sahiptir. Hatta İran sahip olduğu bu rezervler bakımından dünyada Rusya Federasyonu'ndan sonra en fazla rezerve

---

[592] Amir Mohammad Haji-Yousefi, "Political Culture and Iran's Foreign Policy: A Comparative Studyof Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad and Rouhani", *Journal of World Sociopolitical Studies*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, s. 225-245.

[593] Saut B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided,* OxfordUniversity Press, 1973. Aktaran Ahmet Davutoğlu, "The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)order", *Intellectual Discourse,* 1994, Vol: 2, No: 2, s. 110.

[594] "Iran", The World Fackbook-*CIA*, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/, (27.03.2022)

[595] Yalçın Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür", *TASAM*, https://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf, (27.03.2022).

sahip ikinci ülke konumundadır.[596] Enerji mücadelesinin giderek önem kazandığı günümüzde, dünya enerji transferinin kesintisiz sağlanması konusunda stratejik bir öneme sahip olan Hürmüz Boğazı gibi bir suyolunu denetleyen İran'ın sahip olduğu jeopolitik konum, İran'ın rolünü ve önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca İran coğrafi konumu nedeniyle ulaşım koridorları açısından da kilit konumdadır. Bu yönüyle İran, BDT üyelerini Avrupa'ya bağlayan Avrupa-Kafkasya-Avrupa Ulaşım Koridoru,[597] Rusya, İran ve Hindistan tarafından temeli atılan ve Asya'yı Avrupa ile birleştiren Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru[598] ve "Tek Kuşak Tek Yol" sloganıyla öne çıkan Çin ve Ortadoğu'yu Avrupa'ya bağlayan Modern İpek Yolu Projesi[599] için kilit noktadır.[600] İran'ın jeopolitiğinin bir diğer özelliği ise Ortadoğu Arap coğrafyası ile Asya coğrafyasındaki Müslümanların yaşadığı bölgeler arasında köprü görevi görmesidir. Bu sebeple İran'ın hem Ortadoğu hem Asya hem de Kafkaslarda etki alanı oluşturabilmek için gerektiğinde bölge ülkeleri ve de küresel aktörlerle güç mücadelesine girdiği durumlar söz konusu olabilmektedir.

Karaoğlu'nun da belirttiği gibi İran hem kadim medeniyeti açısından hem sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz rezervleri açısından hem de dünya petrol transferindeki stratejik konumu açısından her dönem uluslararası aktörlerin ilgisini çekmiştir. Büyük güçlerin sömürge arayışında İran, konumu nedeniyle ilgi alanlarından biri olmuştur. Bu yönüyle İran, her iki dünya savaşında da büyük güçler tarafından işgale uğramıştır. Büyük güçlerin İran'ı işgal etmesi, İran'ın toplumsal belleğinde büyük güçlere karşı kalıcı şüphelerin oluşmasına zemin hazırlamış ve bu durum İran dış politikasını etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.[601]

---

596 "2020 OPEC Annual Statistical Bulletin", *OPEC,* https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf (27.03.2022).

597 Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru için Bkz: https://traceca.uab.gov.tr/traceca-avrupa-kafkasya-asya-ulasim-koridoru (27.03.2022).

598 Uluslararası Kuzey-Güney Taşımacılık Koridoru için bkz: https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/uluslararasi-kuzey-guney-tasimacilik-koridoru (27.03.2022).

599 Modern İpek Yolu Projesi için bkz: Batı'dan Doğu'ya Geçen 'Güç': Bir Kuşak Bir Yol – Modern İpek Yolu, *M5 Savunma Stratejileri Dergisi*, 7 Şubat 2021, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/ (26.03.2022).

600 Muhammed R., Hafezinya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Çeviren: Kaan Dilek, İraniyat Yayınları, Ankara, 2017, s. 24.

601 Orhan Karaoğlu, *a.g.t.,* s.57.

İran'ın jeopolitik konumu İran'a önemli bazı fırsatlar sunduğu gibi bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Enerji havzasının yanı başında yer alan İran, aynı zamanda dünyada çatışma riskinin en yüksek olduğu bir coğrafyada yer almaktadır. El-Kaide, Taliban ve IŞİD gibi küresel terör örgütlerinin varlığı, komşuları olan Irak, Suriye ve Yemen'deki iç çatışmalar ve istikrarsızlık ortamı, Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan Yukarı Karabağ sorunu, Körfez'de ve diğer Ortadoğu ülkelerinde ABD'nin varlığı meselesi gibi sorunlar İran jeopolitiğinin olumsuz yönlerini oluşturmakta ve İran dış politikasını etkilemektedir.[602] İran coğrafyasının olumsuz yönlerinden biri de silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi uluslararası organize suç örgütleri için ise bir "transit ülke" konumunda bulunmasıdır.[603]

2.2.2.1.2. Şii İslam Anlayışı ve Şii Jeopolitiği

Tarihe bakıldığında bölge ve dünya siyasetini etkileyen birçok devrim yaşanmıştır. İran devrimi ise taşıdığı özellikler ve benimsediği ilkeler açısından Fransız, Amerikan ve Rus devrimi gibi devrimlerden farklılık arz etmektedir. İran devrimi, yönetici kadrolarının, gerek egemen ideolojileri açısından gerekse örgütlenme biçimi açısından "din" vurgusunu ön plana çıkartılarak yapılan dünya tarihindeki ilk "dinsel" devrimdir.[604] Başka bir deyişle, Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleşen İran devrimi, İran'da var olan monarşik rejimi yıkarak yerine şeriat kurallarına dayalı bir rejim getirdiğinden kendisinden önceki devrimlerden farklılık göstermiştir. [605]

İran tarihine bakıldığında Pers İmparatorluğu döneminde İran'da din ve devlet arasındaki yakın ilişkinin temelleri atılmıştır. İran'da İslamiyet'ten önce benimsenen Zerdüştlük dinine göre de egemenliğin kaynağı Tanrı'dan alınmaktaydı.

---

[602] Muhammed R., Hafezinya, *a.g.e.,* s. 33-34.

[603] "İran'dan Avrupa'ya götürülmek istenen 6 ton eroin ele geçirildi", *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-avrupaya-goturulmek-istenen-6-ton-eroin-ele-gecirildi-393757.html, (28.02.2022); "Yemen'den İran'a ülke topraklarını "silah ve uyuşturucuyla doldurduğu" suçlaması", *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/guncel/yemenden-irana-ulke-topraklarini-silah-ve-uyusturucuyla-doldurdugu-suclamasi-723202.html, (28.02.2022).

[604] Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası politikada Orta Doğu*, 4. Baskı, Barış Kitap, Ankara 2016, s. 251-252.

[605] Mehmet Atay, "Ortadoğu'da Terör Savaşı ve Barış Arayışları", *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı2, Yaz 1996, s. 130.

Benzer durum Pers İmparatorluğu'nun antik dönemdeki ataları olan Ahameniş İmparatorluğu döneminde yaşanmış ve kral Darius gücünün kaynağı olarak Tanrı Ahura Mazda'yı göstermiştir.[606] Sasani İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İslamiyet'i kabul eden İran'da mezhepleşme dönemi esas olarak Abbasiler döneminde başlamışsa da Şiiliğin asıl olarak yayıldığı dönem Safeviler dönemidir. Safeviler dönemiyle birlikte Şiilik, İran'ın siyasi ve kültürel kimliğinin bir sembolü haline dönüşmüştür.[607]

Şiilik, İran jeopolitiğinin önemli bir gücü olarak, dış politikayı şekillendiren unsurlardan biridir.[608] İran dış politikasının önemli unsurlarından biri olan Şiiliğin tanımını Mezhepler Tarihi uzmanları genel olarak şöyle yapmaktadır: Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine inanan ve ondan önceki halifelerin önderliğini kabul etmeyen toplulukların ortak adına Şiilik denilmektedir. Şii İslam inancında Hz. Ali'nin çok önemli bir yeri vardır. Bu inanca mensup olan kişilere göre imamet (halifelik) Hz. Ali ile başlamaktadır ve kıyamete kadar da Hz. Ali'nin soyundan gelen kişilerle devam edecektir.[609] Şiiliğin ilahiyat yönü elbette bu çalışmanın konusu değildir ancak Şiiliğin siyasi yönü ve İran dış politikasındaki etkisi göz önüne alındığında bu çalışmada Şiiliğin siyasi yönünün bir yansıması olarak İran dış politikası üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Şiilik bugün İmamiyye, İsmailiye, Zeydiyye, Bahailik, Nusayrilik ve Dürzilik gibi birçok farklı kollara[610] ayrılmıştır. Şii grupları içerisinde en çok mensubu bulunan kol ise On İki İmamcı (İsnaaşeriyye) koldur.[611] Dünya Müslümanlarının

---

606 Mohammad Rigiderakhshan, *a.g.m.,* s. 402.

607 Mehmet Çelenk, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 2014, s. 7-35.

608 Şiiliğin İran dış politikası üzerindeki etkisi ve mezhep-dış politika ilişkisi üzerine disiplinlerarası bir çalışma için bkz: Orhan Karaoğlu, *Teopower Olarak Şiilik ve İran Dış Politikası,* 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021.

609 Şiilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, 1997, s. 80-117; Hasan Onat, *Shi'ism in the Twentieth Century and the Islamic Revolution of Iran,* Research Foundation For Public Sevices, Ankara, 1996, s. 7; Mustafa Öz, "Şîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, 2010, s.120-121. https://islamansiklopedisi.org.tr/sia#1 (25.03.2022.

610 Şiiliğin ilgili kolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Abdulbaki Gölpınarlı, *İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 202.

611 Muhammed R., Hafezinya, *a.g.e.,* s. 28.

yaklaşık olarak yüzde 15'ini[612] oluşturan Şiiler; İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn'de nüfusun çoğunluğunu oluştururken; Yemen, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Katar, Kuveyt, BAE, Umman, Afganistan ve Pakistan'da da önemli ölçüde Şii nüfus vardır. Ayrıca Güney Afrika, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Libya, Nijerya, Sudan, Tanzanya, Malezya, Tacikistan ve Hindistan gibi ülkelerde de az da olsa Şii nüfus mevcuttur.[613] Tarih boyunca genelde yönetilen bir toplum olarak yaşayan Şiiler, Şiiliğin devlet dini olduğu devletler de kurmuşlardır. Irak'ta kurulan Büveyhiler Devleti, İran'da kurulan Safevi Devleti ve 1979 yılında kurulan İran İslam Cumhuriyeti bu devletlerdendir.[614]

Şiilik, Safevi Hanedanlığı döneminde Şah İsmail tarafından İran'ın resmi mezhebi olarak ilan edilmiştir. Tebriz'i aldıktan sonra kendini şah olarak ilan eden İsmail, zorlama yöntemlerle Sünni olan İran topluluğunu Şii topluluğa dönüştürmüş ve On İki İmamcılığı[615] İran'da yaymaya çalışmıştır.[616] Yedinci imamın (Kazım'ın) soyundan olduğunu ve onun tarafından kutsandığını iddia eden Şah İsmail, aynı zamanda imamiye[617] doktrinine göre kayıp olan on ikinci imamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu da iddia etmiştir.[618] Şah İsmail'in benimsediği bu Şiilik anlayışı ondan sonraki Safevi hükümdarları tarafından da benimsenmiştir. Hükümdarlar

---

[612] Daha fazla ayrıntı için bkz: Âdem Arıkan, "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *Journal of Islamic Research,* Sayı 29, 2018, s. 348-379.

[613] Ülke Profilleri için bzk: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ (26.03.2022); İslam dünyasında mezheplerin dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ali Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Orta Doğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt VI, Sayı 2, 2013, s. 321-354; Ayrıca Pew Research Center'ın 2012 yılında Müslüman dünyasıyla ilgili araştırmaya bkz: Pew Research Center , "The World's Muslims: Unity and Diversity", 2012, http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2012/08/the-worlds-muslims-fullreport.pdf, (27.03.2022).

[614] Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, Cilt1, Sayı1, 2006, s. 39.

[615] "On iki imam sistemini benimseyen Şiî fırkası. Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin ile birlikte Hüseyin'in neslinden gelen ve imam kabul edilen dokuz kişiye verilen isim." Mezhepler tarihçileri tarafından "İsnaaşeriyye" olarak kullanılan "On İki İmam" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ethem Ruhi Fığlalı, "İsnaaşeriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, 2001, s. 149-153. https://islamansiklopedisi.org.tr/isnaaseriyye#1, (27.03.2022).

[616] Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, 2010, s. 253-255. https://islamansiklopedisi.org.tr/sah-ismail, (27.03.2022); Ethem Ruhi Fığlalı, a.g.m. s.145.

[617] Mezhepler tarihçilerine göre "İmamiye": On İki İmam ya da diğer adıyla "İsnaaşeriyye" aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, "İmamiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, 2000, s. 207-209. https://islamansiklopedisi.org.tr/imamiyye, (27.03.2022).

[618] Roger Savory, "The Safavid Adminitrative System", *The Cambidge History Of Iran*, Vol. 6, Ed: Peter Jackson, Newyork, 1986, s. 351.

tarafından kabul edilen Şiilik anlayışı aynı zamanda İran halkının çoğunluğu tarafından da asırlardır kabul edilen bir anlayış haline gelmiştir.[619]

Safevi Hanedanı'ndan sonra yönetime geçen Kaçar Hanedanlığı'nın dine bakışı Safevilerden farklı olmuştur. Zira Kaçar hükümdarları dini işleri tamamen ulema sınıfına bırakmıştır. Aynı zamanda hükümdarların dini devlet denetiminin dışında tutmaları ve kayıp olan on ikinci imamın temsilcileri olarak kendilerinden ziyade ulemaları göstermeleri, Şiiliğin yayılmasına ve kurumsallaşmasına[620] katkı sağladığı gibi ulema sınıfının da prestijinin artmasına olanak sağlamıştır.[621] Söz konusu dönemde Şii ulema eğitim ve hukuk alanında etki sahibi olmuş ve ulema arasında müçtehitlerin[622] sayısında büyük bir artış söz konusu olmuştur.[623] Müçtehitlerin sayısındaki artış bir hiyerarşinin oluşmasına neden olmuş ve en yetkili müçtehide 'Ayetullah' denilmeye başlanmıştır.[624]

İran'da Kaçar Hanedanlığı döneminden sonra Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır. 1925 yılında liderliği alan Rıza Şah, İran'da batılılaşma ve modernleşme sürecini başlatmıştır. Safevi ve Kaçar Hanedanlarının aksine Pehlevi ailesi devlet yönetiminde dinin ve din adamlarının etkisini azaltarak seküler bir düzen benimsemiştir. Şiiliğin bu duraklama dönemi 1979 yılındaki İran İslam Devrimine kadar sürmüştür.[625]

Şiiliğin 54 yıl süren duraklama dönemi Şubat 1979'daki İran İslam Devrimi ile son bulmuştur. Siyasal dışlanmışlıktan, olumsuz ekonomik gidişattan, Batı yanlısı politikalardan ve Pehlevi ailesinin dine yönelik seküler anlayışından rahatsız olan kitlelerin bir araya gelip Şah rejimine karşı ayaklanmaları neticesinde, Pehlevi

---

619 Kübra Yılmaz, "İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden Günümüze İran Siyasetinde Şiiliğin Etkisi", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 103-125.

620 İran'da Şii ulemanın kurumsallaşması aşamalarına yönelik çalışma için bkz: Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Bugüne,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

621 Ethem Ruhi Fığlalı, Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi, *Avrasya Dosyası, Şii Jeopolitiği Özel Sayısı*, 2007, s 191-230.

622 Müçtehit: Kur'an ve Hadisleri yorumlayarak belli bir yargıya varan din düşünürüne denir. H. Yunus Apaydın, "İctihad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, s. 432-445.

623 Behrooz Moazami, a.*g.e*., s.109-148.

624 Mehdi Muhakkık, "Ayetullah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1991, s. 244.

625 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze,* Çeviren: Fethi Aytuna, İnkılap Basımevi, İstanbul, 2011, s. 203.

ailesinin monarşisine son veren İran İslam Devrimi yaşanmıştır.[626] Devrimin oluşmasında Şah'ın uygulamalarından rahatsız olan farklı fikirlere mensup birçok grubun varlığı söz konusu olsa da baskın çıkan kesim İslamcı kesim olmuştur. Yıkılan şahlık rejimi yerine Ayetullah Humeyni önderliğinde dini kurallara dayalı yeni bir siyasi sistem kurulmuş ve kurulan yeni sisteme İran İslam Cumhuriyeti adı verilmiştir.[627] Ayrıca yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi dini ise Onat'ın belirttiği gibi Şii İslamiyet (İsnaaşeriyye-12 İmamcılık) olarak kabul edilmiştir.[628] Şiiliğin resmi devlet dini kabul edilmesinden günümüze kadarki süreçte, Şii İslam anlayışı, İran yönetim yapısını, siyasetini, hukukunu ve dış politikasını şekillendiren en önemli araçlardan biri olmuştur. İslami bir dünya düzeni kurmayı ve yakın çevre ülkelerdeki Şiileri etkisi altına almayı amaçlayarak devrimin yayılmasını[629] isteyen devrimin lideri Ayetullah Humeyni, dış politikasını da "Devrim İhraç" politikası üzerine kurmuştur.[630] Ortadoğu bölgesinin dini demografik yapısı içerisinde Şiilerin bulunduğu coğrafya göz önüne alındığında İran'ın dış politikada benimsediği "Devrim İhraç" politikası stratejisinin anlamı da ortaya çıkmaktadır.[631]

2.2.2.1.2.1. Şii Hilali

İran rejim değişikliğinden sonra benimsediği devrim ihracı politikasıyla Şii İslami değerleri başta İslam ülkeleri olmak üzere tüm dünyaya yaymaya çalışmıştır.[632] İran, "dünya müslümanlarının hamisi" politikasını benimseyerek İslam dünyasının lideri olmayı hedeflemiş[633] ancak pratikte umduğunu bulamamıştır. 11 Eyllül olaylarından sonra Bush yönetiminin önalıcı müdahale anlayışı doğrultusunda ABD'nin Irak'ı işgal etmesi; Irak'ın yönetim yapısının değişmesine ve Şii bir

---

[626] Filiz Kartal, "İran İslam Devrimi: Aykırı bir Devrimin Arka Planı", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 79, s. 161-182.
[627] "Humeyni: Halk İslam Cumhuriyetini Seçti", *Cumhuriyet,* 2 Nisan 1979, s.4, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1979-04-02/0, (25.02.2022)
[628] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, s.224.
[629] R.K. Ramazani, "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", *Islam in Foreign Policy,* ed: Adeed Dawisha, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1983, s.21.
[630] Michael Eisenstadt, *The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change*, Middle East Studies at the Marine Corps University Yayınları, Washington, 2015, s. 45; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 524-532.
[631] N. Keddie-J.R. Cole, *Shi'ism an Social Protest*, New Haven Üniversitesi Yayınları, 1986, s. 5.
[632] Hasan Onat, a.g.e., s.225.
[633] Hamit Algar, *a.g.e.,* s. 48.

yönetimin başa gelmesine neden olmuştur.[634] Irak'ta Şii bir yönetimin başa gelmesi, bölgenin en fazla Şii nüfusunu barındıran İran'ın politika değiştirmesine sebep olmuştur. "Dünya müslümanlarının hamisi" politikasından umduğunu bulamayan ve bu politikayı terkeden İran, Irak'ta Şii yönetimin başa geçmesiyle "Şiilerin lideri" rolünü benimsemiştir.[635] Karaoğlu'nun da belirttiği gibi İran'ın benimsediği bu rol; Sünni Arap ülkeleri, Körfez ülkeleri ve küresel güçler (başta ABD olmak üzere) tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu tehdit kendini Şii Hilali söylemi şeklinde göstermiştir.[636]

Şii Hilali kavramı genel olarak Ortadoğu bölgesinde Şii nüfusun yaşadığı bölgelerin harita üzerinde birleştirilmesi ile ortaya çıkan hilal biçimindeki yapıyı ifade etmektedir. Hilal; İran'ı merkeze alan, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen ve Basra Körfezi ülkelerini de içine alan, ayrıca kuzeyde Azerbaycan, doğu da ise Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a kadar genişleyebilen bölgeyi ifade etmektedir.[637]

Esasında Şii Hilali kavramını ilk olarak gündeme getiren kişi Ürdün Kralı Abdullah'tır. Kral Abdullah, Aralık 2004'te Washington Post'a verdiği bir demeçte; Irak'ta yeni yönetimin Şiilerin elinde olması durumunda, Sünni Arap ülkelerinin Şii Hilali tarafından kuşatılacağını, İran'dan başlayıp; Irak, Suriye ve Lübnan'ı içine alan bir Şii hâkimiyet alanının oluşacağını ifade etmiştir.[638] Benzer endişeler başka liderler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek El Arabiya Televizyonuna yaptığı açıklamada, İran'ın tüm Arap dünyasında yaşayan Şiiler üzerinde etkili olduğunu hatta o ülkelerde yaşayan Şiilerin kendi ülkelerinden daha çok İran'a bağlı olduğunu dile getirmiştir.[639] Şii yayılmacılığını kendisi için tehlike olarak gören ülkelerden biri de Suudi

---

[634] Hasan Hüseyin Köse, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi 2003-2012 Dönemi", *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies,* Vol. 1, Issue 2, October- 2015, s. 53-89.
[635] Saffet Akkaya-Haleddin İbrahimli, *a.g.m,* s.166.
[636] Orhan Karaoğlu, *a.g.t.,* s. 105-109.
[637] Mehmet Bora Sanyürek, *Şii Jeopolitiği ve İran Dış Politikası*, Gazi Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2018, s. 232-233.
[638] Robin Wright- Peter Baker, "Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran: Leaders Warn Against Forming Religious State", *Washington Post* (08.12.2004). http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html (29.03.2022).
[639] Dore Gold, "Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad", *İran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West*, Ed: Daniel Dikar, Jerusalem center For Public Affairs, Jerusalem, 2007, s. 8.

Arabistan'dır. Suudi yetkililer Irak'ta Şii yönetimin başa geçmesini kendileri için bir tehlike olarak görmüş ve gerektiğinde orada bir Suudi müdahalesinin olması gerektiğini de belirtmişler.[640] Şii hilalini uluslararası ilişkiler literatüründe ilk tartışan kişilerin başında ise ABD Donanma Akademisi profesörlerinden Vali Nasr gelmektedir.[641] Nasr, İran Devrimi ve Irak'ta Şii yönetimin başa geçmesinin bir Şii uyanışı ortaya çıkardığını ve bu uyanışın Şii nüfus barındıran bölgelerde Sünniler ile Şiiler arasında bir mücadele ortaya çıkaracağını ve mücadelenin siyasi gelişmeleri etkileyeceğini belirtmektedir.[642]

İranlı yöneticiler ise Şii Hilali iddialarını reddetmiştir.[643] Örneğin dini lider Ayetullah Ali Hamaney, Şii Hilali söyleminin Batı ve İsrail söylemi olduğunu ve onların bu söylem ile İslam ümmetini yıkmayı amaçladıklarını[644] belirtirken, eski cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ise; mezhepsel olarak İslamı ayırmanın doğru olmadığını belirtmiştir.[645] Cumhurbaşkanı Ruhani ise Şii hilali gibi ileri sürülen tabirlerin yanlış oldğunu belirtmiştir.[646] İranlı yöneticiler Şii Hilali İddialarını reddederken uluslararası alanda ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali sonrası Irak'ta Şii bir yönetimin başa gelmesiyle Ortadoğu'da bir Şii ekseninin ortaya çıktığı, özellikle Arap Baharı sonrası Şii Hilali söyleminin giderek yaygınlaştığı ve İran'ın

---

640 Nawaf Obaid, "Stepping Into Iraq", *Washington Post*, (29.11.2006), http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/28/AR2006112801277.html (29.03.2022).

641 Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", *Avrasya Dosyası,* Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 37-63.

642 Vali Nasr, "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq", *The Washington Quarterly*, 2004 Yaz, Vol: 27, No: 3, s. 7-21; Vali Nasr, "When the Shiites Rise", *Foreign Affairs*, Vol: 85, No:11, 2006, s. 58-74.

643 Amir M. Haji-Yousefi, "Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 8, Sayı 1, Bahar 2009, s. 114-135; Emin Salihi, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve "Şii Hilali" Söylemi", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s. 183-202.

644 "Islam is the religion of kindness", 6 April 2007, Ayatollah Khamenei's Opinion on Unity, https://english.khamenei.ir/Opinions/tunity, (29.03.2022); "Leader's speech on 26th demise anniversary of Imam Khomeini (r.a.)", 4 June 2015, https://english.khamenei.ir/news/2081/Leader-s-speech-on-26th-demise-anniversary-of-Imam-Khomeini-r-a, (29.03.2022).

645 "Ahmedinejad: ABD çıkarları için mezhepler arasında tefrika çıkarıyor", T24, https://t24.com.tr/haber/ahmedinejad-abd-ve-bati-cikarlari-icin-bolgede-mezhepler-arasinda-tefrika-cikariyor,196996, (30.03.2022).

646 "Siyonist Rejim unutulmamalı/Ne Sünni hilali var, ne de Şii hilali", *Mehr News*, https://tr.mehrnews.com/news/1858139/Siyonist-Rejim-unutulmamal%C4%B1-Ne-S%C3%BCnni-hilali-var-ne-de-%C5%9Eii-hilali, (30.03.2022); "Şii Hilali ve Sünni Üçgeni Sapık ve Fitneci İddialar", *Pars Todey*, http://parstoday.com/tr/news/iran-i52690-%C5%9Eii_hlali_ve_s%C3%BCnni_%C3%BC%C3%A7geni_sap%C4%B1k_ve_fitneci_iddialar, (30.03.2022).

da benimsediği politikalar nedeniyle bölgesel ve uluslararası kuşatmışlığını bu hilal ile aşmaya çalıştığı yorumları yapılmaktadır.[647]

2.2.2.1.3. Devrim İhraç Politikası

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran dış politikasının odak noktalarından biri de "devrim ihraç politikası" ve buna yönelik söylemlerdir. Söz konusu bu politika kesimler tarafından benimsenmiştir. İran devrimin ihracıyla aslında devrimin değerlerinden biri olan Şiiliği başta Müslüman dünyasının tamamına yaymayı amaç edinmiştir. Bu hedefin seçilmesinde siyasi elitlerin dünya görüşleri, felsefeleri ve psikolojileri etkili olmuştur.[648]

Devrimden sonra oluşturulan İslami yönetimin temel misyonunu devrimin lideri Humeyni tarafından 'Evrensel İslami Düzen' oluşturmak olarak açıklamıştır. Humeyni, 'Evrensel İslami Düzen'in gerçekleşebilmesi için de devrimin ihracını bir mecburiyet olarak görmüştür.[649] Humeyni'nin şu açıklaması bu doğrultudaki bir açıklama olarak değerlendirilebilir:

> "*biz devrimimizi dünyaya ihraç etmeliyiz. Çünkü İslamiyet çeşitli Müslüman ülkelerini farklı bir şekilde düşünmez. İslamiyet, dünyada tüm ezilmiş toplumların destekleyicisidir. Öte yandan, bütün süper güçler ve büyük kuvvetler, bizi yok etmek için ayağa kalkmışlardır. Şayet biz kapalı bir çevrede kalsaydık kesinlikle yenilgi ile karşı karşıya kalacaktık."*[650]

Yine bu bağlamda bir açıklama olarak:

> "*Savaşımız, inanç savaşıdır ve coğrafi sınır tanımamaktadır. Bu inanç savaşımızda tüm dünyada büyük İslam ordusu oluşturmalıyız…"*[651]

Sözleri verilebilir. Bu sözler ile devrim ihracını somutlaştırmış ve dış politikanın asli unsurlarından biri olarak uygulamaya çalışmış olduğu belirtilebilir. Humeyni'nin devrim ihracının gerekliliğini dayandırdığı unsurlardan biri de ezilen halkların

---

[647] Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu,* Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 38-54.
[648] Rouhullah.K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East,* John Hopkins Universitesi Yayınları, 1988, s.19
[649] Orhan Karaoğlu, *a.g.t.*, s.53.
[650] Konuşmanın asıl kaynağına ulaşılmadığından aktaran Nasır Kashef Asl, *a.g.m.*, s. 144.
[651] Konuşmanın asıl kaynağına ulaşılmadığından aktaran Türel Yılmaz Şahin, *a.g.e.*, s. 254.

(mustaz'af) koruyuculuğudur. Dış politikanın merkezi unsurlarından biri olarak yer alan ve anayasanın birçok yerinde yer alan bu ilke[652] Humeyni'nin konuşmasında vurgulanmıştır:[653]

Vestfalya'nın "ulus-devlet" kavramını reddeden Humeyni'ye göre modern devletler kişinin düşüncesinin bir ürünüdür. Ulus-devlet sistemine karşıt olan Humeyni, İslam'ın tüm dünyada kabul edilmesini ve islami dünya düzeni içinde İran'ın lider olmasını ve bunun için de devrimin ihraç edilmesini gerekli görmüştür.[654] Humeyni tarafından "Evrensel İslami Düzen" oluşturmak amacıyla ihraç edilmek istenen devrim, İran'ın bir iç politikası olmaktan çıkıp "uluslararası" bir boyut kazanmıştır. Ancak "devrim ihraç politikası" yoğun Şii nüfusun yaşadığı Körfez ülkeleri, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde büyük endişeye sebep olmuştur. İran tarafından benimsenen bu politikanın çevre ülkeler tarafından tehdit olarak görülmesi sonucu 6 körfez ülkesi (Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE, Katar, Kuveyt ve Umman) tarafından Basra körfezindeki ilk kolektif güvenlik sistemi olarak kabul edilen "Körfez İşbirliği Konseyi" anlaşması imzalanmıştır.[655] Aslında İran tarafından benimsenen "devrim ihraç politikası" sadece Asya ve Ortadoğu bölgesinde yoğun Şii nüfusu barındıran ülkelerin değil aynı zamanda Batı ve ABD'nin de tepkisine neden olmuştur. Zira devrim, Halliday ve Yılmaz'ın belirttiği gibi Batının ve özellikle ABD'nin siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerine karşı milliyetçi bir hareket olarak algılanmaktaydı.[656]

2.2.2.1.4. İran Kimliği Olarak Fars Milliyetçiliği Politikası

---

[652] Anayasanın 3. Maddesinin 16. Fıkrası: "Ülkenin dış siyasetinin İslam ölçülerine dayanılarak düzenlenmesi, bütün Müslümanlara karşı kardeşlik ödevlerinin üstlenilmesi ve yeryüzü mustazaflarının, elden gelen imkânların esirgenmeksizin korunması." *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 25. Ayrıca Anayasanın 11. Maddesi, 152. Maddesi ve 154. Maddesi de devrim ihracıyla ilgili maddelerdir. *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 28, 92-93.

[653] İmam Humeyni, *Mustaz'af Mustekbir*, 1. Baskı, Çeviren: Serdar İslam, Objektif Yayınları, 1992, İstanbul, s. 58, 137, 138.

[654] Barış Adıbelli, "İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm*", Doğu Batı Yol Ayrımında İran; İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* ed: Barış Adıbelli, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul, 2012, s. 135-137.

[655] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 536.

[656] Fred Halliday, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", *İran Devrimi: Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*, Derleyen: Serpil Üşür, 1. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 44-45; Türel Yılmaz Şahin, *a.g.e.,* s. 252.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de İran dış politikasına şekil veren unsurlardan biri de Fars kimliğidir. İranlı tarihçilere göre 'Pers' sözcüğü zamanla değişerek 'Fars' halini almıştır. Bundan dolayı İran'ın dış politikasında benimsediği Fars kimliğinin, Perslere dayanmakta olduğu belirtilir.[657] Her ne kadar bu duruma itiraz eden uzmanlar söz konusu olsa da genel olarak kabul edilen kanı, İran kimliğinin Fars kimliği etrafında şekillendiğidir.[658] Hatta kimi rivayetlere göre Fars kimliği, Perslilerin ataları olan ve İran'da ilk kurulan devlet olarak kabul edilen Elamlara kadar uzanmaktadır.[659] Söz konusu kimlik İran'da daha sonra kurulan Ahameniş, Part ve Sasani gibi imparatorluklardan da etkilenmiştir. Ayrıca Sasani İmparatorluğu İran'ın modern öncesi ulusal devleti olarak kabul edildiğinden İran kültürü üzerinde önemli etkileri olmuştur.[660]

Emeviler döneminde Arapların İran'ı fethetmesiyle birlikte Sasani İmparatorluğu çökmüş ve İran'da farklı milletlerin egemenlik kurduğu bir dönem başlamıştır. Emevilerin, İran coğrafyasına hâkim olmasıyla birlikte Arap kültürü İrana yayılmıştır.[661] Emevilerden sonra İran coğrafyasına hâkim olan diğer Arap devleti olan Abbasilerin zayıflamasıyla birlikte İran'da tekrar egemenliği alan ve kendilerini Sasani İmparatorluğu devamı olarak nitelendiren Saffariler, Samaniler ve Büveyhiler gibi Fars hanedanları, Emevi ve Abbasiler döneminde edilgen konuma düşürülen Fars-Pers kimliğini yeniden canlandırmaya çalışmışlardır. Emevi ve Abbasilerin aksine kendilerini Sasanilerin devamı olarak nitelendiren bu Fars hanedanları İslamiyet ve Zerdüştlüğü eşit şekilde desteklemişlerdir.[662] İranlıların benimsediği İranlılık veya Fars kimliği, kendisine egemen olan toplulukları da etkilemiştir.[663]

---

[657] Modammad-Reza Djalili-Thierry Kellner, *100 Soruda İran*, Çeviren: Reşat Uzmen, İstanbul, 2017, s. 30.
[658] Aygün Attar, "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü", *Erdem Dergisi*, Sayı 52, 2008, s. 4.
[659] Doğacan Başaran, *İmparatorluk Düşüncesinin İran Dış Politikasına Yansımaları ve Milliyetçilik,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne, 2021, s. 34.
[660] Ahmad Ashraf, "Iranian Identity: Perspectives", http://www.iranicaonline.org/articles/iranianidentity-i-perspectives, (29.03.2022.
[661] Ehsan Yarshater, "Persian Identity in Historical Perspective", *Iranian Studies,* 1993, s. 141.
[662] Dinmuhammed Ametbek, *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*¸ Balgat Çalışmaları, No: 3, ANKASAM, Ankara 2017, s. 30-31.
[663] Dinmuhammed Ametbek, *a.g.e.,* s.32.

İran milliyetçiliğinin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen Şiileşmenin yaygınlaşması Safevi İmparatorluğu döneminde hızlanmış, söz konusu dönem, devlet yönetiminde Pers geleneği eğiliminin etkin olduğu bir dönem olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde Şiilik, Şah İsmail tarafından İran'ın resmi mezhebi olarak ilan edilmiştir.[664] Bahsi geçen süreçte Şiilik, İran'da üst kimliğe dönüşmüştür.[665]

Şiiliğin İran'da üst kimliğe dönüşmesi elbette Fars kimliğinden bağımsız bir durum değildir. Şiilik, bugün dünyanın birçok coğrafyasına yayılmış olsa da İran'daki Şiiliği nüfusunun yüzde 90'ından fazlasının Şii olduğu İran'a özgü İslam yorumu olarak nitelendirebiliriz.[666]

Safevilerden sonra İran coğrafyasına sırasıyla Afşar Hanedanlığı, Zend Hanedanlığı, Kaçar Hanedanlığı ve Pehlevi Hanedanlığı hâkim olmuştur. Şah Rıza Pehlevi tarafından kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde Fars kimliği devlet politikası haline getirildiğinden bu dönem aynı zamanda modern İran tarihinde Fars milliyetçiliğinin en belirgin olduğu dönem olarak bilinmektedir. Yine bu dönem, Farsların İran topraklarında iktidarı ele geçirmesinin sembolize edildiği dönem olarak da bilinir.[667] Kaçar Hanedanından sonra bir darbe ile yönetime gelen Şah Rıza Pehlevi, Batıdaki milliyetçi hareketlerden etkilenmiş ve Fars milliyetçiliğine dayanan ulus-devlet kurma ve ulus kimliği inşa etme çabalarını göstermiştir. İran'da milli kimlik inşası sürecinde kendisini 'Pers Kralı' ilan eden Şah Rıza Pehlevi, orduyu, iktisadı ve toplumun güç odaklarını denetimine almıştır.[668] Ayrıca yeni yönetimin kadrolarına kendisi gibi modern İran ulusunun inşasını savunan kişiler getirilmiştir. Ancak, bu yeni yaklaşımla modern milliyetçilikten ziyade geçmişe yapılan vurgularla adeta Pers imparatorluğu canlandırılmak istenmiştir.[669] Pehlevi ailesi döneminde Pers milliyetçiliği doğrultusunda yapılan politikalardan biri de dini, milli

---

[664] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 83.
[665] Mehmet Doğan, *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 58.
[666] Hamid Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", *İran: Ulusal Kimlik İnşası,* Derleyen: Hamid Ahmedi, Çeviren: Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları 2009, s.34-35; Lotfali Khoshbakht, *İran'da Milli Kimlik İnşası; Farslılık ve Şiiliğin İçselleşmesi,* Hacettepe Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s.46-51.
[667] Doğacan Başaran, *a.g.t.*, s. 39.
[668] Lotfali Khoshbakht, *a.g.t.*, s. 36-67.
[669] Jamsid Behnam, "Iranian Society, Modernity, and Globalization", *Iran: Between Tradition and Modernity,* Derleyen: Ramin Jhanbegloo, Lexington Books, Lanham, 2004, s. 5.

ve farklıkların tehdit olarak görülmesi olmuştur. Bu doğrultuda Farsça tek konuşulan dil haline getirilmiş diğer dilleri konuşanlara ise çeşitli cezalar verilmiştir.[670] Dönemin en iddialı olaylarından biri ise Pers İmparatorluğu mirasçısı olan milletleri bir araya getirme projesi olan, "aryan ırk" iddiasının gündeme getirilmiş olmasıdır.[671]

İran'ın dış politika inşa sürecinde motivasyon kaynaklarından biri de Pers İmparatorluğu geçmişidir. Zira 2500 yıl önce dünyanın en büyük iki büyük imparatorluğundan biri olmuş ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Pers İmparatorluğu'nun bıraktığı tarihi miras, Davaran'ın belirttiği gibi günümüzde İran'ı dış politikada bazı kararlar alma konusunda cesaretlendirmekte ve kendi bölgesinde Pers milliyetçiliği yayılmacılığına dayalı politikalar izlemesini sağlamaktadır.[672] Pehlevi ailesi hanedanlığı döneminde Pers milliyetçiliği politikası belirgin bir şekilde ortaya konulmuşsa da İran İslam devrimi sonrasında şahlık rejiminin yıkılması ve dinci kadroların yönetime geçmesi neticesinde, ülkenin kimliği daha çok Şiilik üzerinden açıklanmıştır.[673]

İran, dış politikada Pers yayılmacılığına yönelik politikası nedeniyle kimi zaman sert güç kimi zaman ise yumuşak güç argümanlarını kullanmaktadır. İran'ın kullandığı sert güç argümanları bölgede İran'ın tehdit olarak görülmesine, uluslararası alanda 'İranfobi'nin oluşmasına ve İran'ın yalnızlaşıp uluslararası baskı görmesine neden olmaktadır.[674] Bu durumun farkında olan ve bu sorunları aşmak isteyen İran, kamu diplomasisi yoluyla yumuşak güç unsurlarına başvurarak kendi ideolojisini dünyaya tanıtmaktadır. İran'ın kimlik ihracı doğrultusunda yumuşak güç olarak kullandığı iki temel unsur ise Şiilik ve Fars milliyetçiliğidir. Farklı ülkelerde açtığı Kur'an-ı Kerim ve Farsça kurslarıyla İran, hem Şii İslam yorumunu hem de kendi dilini ve milli kültürünü dünyaya yayma çalışmaları sürdürmektedir. Sonuç olarak İran, dış politikada benimsediği ilkelerden biri olan Pers milliyetçiliği ilkesi

---

[670] Nail Elhan, "Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2019, s. 13-37.
[671] Aryan ırk iddiası için bkz: Reza Zia-Ebrahimi, "Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of Aryan Discourse in Iran", *Iranian Studies*, Vol: 44, No: 4, 2011; Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 87.
[672] Fereshteh Davaran, *Continuity in Iranian Identity Resilience of a cultural heritage*, Routledge, New York, 2010, s. 7.
[673] Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt1, Sayı1, Yaz 2016, s. 266.
[674] Doğacan Başaran, *a.g.t.*, s. 61.

kimi dönemlerde sert güç kimi dönemlerde ise yumuşak güç unsurlarını kullanarak yaymaktadır.[675]

2.2.2.1.5. Batı Karşıtlığı Politikası

İran İslam Devrimi sonrasında İran dış politikasının en önemli unsurlarından biri de yükselişe geçen ve İran toplumu nezdinde de önemli derecede karşılık bulan emperyalizm ve Batı karşıtlığıdır.[676] Aslında İran İslam Devrimi her ne kadar doğrudan Batı politikalarını benimseyen Şah'a karşı yapılmış olsa da İslam devrimi, Batı politikalarını ve değerlerini reddettiğinden bir nevi Batı'ya karşı da yapılmıştır. Bunun içindir ki devrim kadroları için anti-emperyalizm, İslam Devrimi'nin ruhu olarak kabul edilir. Batı'nın sömürge anlayışını göz önünde bulunduran İran, kendini sömürülenlerin ve ezilenlerin koruyucusu olarak gördüğünden; dış politikasını da bu anlayış üzere inşa etmektedir.[677] Ortadoğu'da Arap coğrafyasının hemen yanı başında bulunan fakat etnik açıdan Arap olmayan ve dini açıdan da İslam'ın Şii yorumunu benimseyen İran, bu yönüyle kendini "farklı" görmekte ve Arap ülkelerinin aksine Batı'nın politikalarına hep kuşku ile yaklaşmaktadır.[678] İran'ın bu yaklaşımı benimsemesinde her iki dünya savaşında da büyük güçler tarafından işgale uğratılmış olması en önemli etkenlerden biridir. Söz konusu işgaller İran'ın toplumsal hafızasında Batı Karşıtlığına zemin hazırlamışsa da İslam Devrimi öncesi ve devrim esnasında özellikle ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin İran'a yönelik tavrı, bu karşıtlığın toplum hafızasında daha da perçinlemesine ve dış politikada bu karşıtlığa yönelik bir kimliğin benimsemesine neden olmuştur.[679]

İran'ın devrim sonrasında batı karşıtlığına gösterdiği ilk tepkilerinden biri "Merkezi Anlaşma Teşkilatı" (CENTO)'dan ayrılmak olmuştur.[680] Devrim

---

[675] Abdullah Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA, İstanbul 2017, s. 22.
[676] Doğacan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı 2, Ekim 2017, s. 220-244.
[677] Orhan Karaoğlu, a.g.t., s.60; Ayrıca siyasal kültürün siyasete etkisi için bkz: Farid Mibagheri, "Political Culture and its Impact on Politics: The Case of Iran," Political Culture Case Studies, *Conflict Studies Research Center*, 2003.
[678] Muhammed R., Hafezinya, *a.g.e.,* s. 36-37.
[679] İran'daki ulusal kimlik inşasının tarihi kökleri ve teorik temelleri için bkz: Hamid Ahmedi, *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, Çeviren: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
[680] "CENTO Pact: Demise Nears", *The New York Times*, 1 April 1979, https://www.nytimes.com/1979/04/01/archives/cento-pact-demise-nears-fate-follows-pattern-of-big-

sonrasında emperyalist olarak nitelendirdiği ABD gibi ülkelerle ilişkileri kesen İran[681], Ramazani'nin belirttiği gibi antiemperyalist olarak nitelendirdiği Angola, Brezilya, Kuzey Kore, Küba ve Nikaragua gibi üçüncü dünya ülkeleriyle de ilişkiler tesis etmiştir.[682] Kendisini, "ezilenlerin hamisi" olarak gören İran,[683] bu anlayış sebebiyle Filistin halkının yanında olmuş ve bu doğrultuda ABD'nin Ortadoğu'daki temsilcisi olarak gördüğü İsrail ile de ilişkileri kesmiştir. İran bu tavrıyla, ülke içinde ortak dış düşman algısını oluşturmayı başarmış ve bu konuda milli birlik ve bütünlüğü sağlamıştır.[684] İran'ın bu tavrındaki bir diğer hedef de Müslüman Orta Doğu halkları nezdinde İran'a itibar kazandırmak olmuştur.[685]

İran'ın dış politika enstrümanlarından biri olan Batı karşıtlığı, genel olarak ABD ve İsrail karşıtlığı üzerine vücut bulmuştur. Her ne kadar Batı karşıtlığı denilince akla ilk ABD ve İsrail gelse de bu İranlı yöneticilerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşları döneminde İran'ı işgal eden SSCB'ye olumlu baktığı anlamına da gelmemektedir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği ve kendi ideolojisini Afganistan'a yaymaya çalıştığı dönemde büyük güçlere karşı ezilenlerin yanında olduğunu söyleyen Humeyni bu konuda şöyle demiştir:

> *"Biz Amerika, İsrail ve Siyonizm önderliğindeki pisboğaz Batı dünyasına karşı savaştığımız ölçüde uluslararası komünizme karşı da savaşmalıyız. Dostlarım, bilmelisiniz ki komünist güçlerden gelen tehlike Amerika'dan ve Amerikan tehlikesinden daha az değildir, öyle ki eğer en ufak bir ihmal gösterirsek yok oluruz. Her iki süper gücün yükselişi de ezilen halkların yok oluşu içindir ve biz dünyanın ezilen halklarına destek olmalıyız."*[686]

SSCB her ne kadar benimsediği değerler açısından ABD ve Batı dünyasına zıt bir yönde yer alsa da din, dil, gelenek ve kültür açısından İran ile benzer yönlere sahip

---

cold-war.html, (03.04.2022); "The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)", *U.S. Department of State*, https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/98683.htm, (03.04.2022).

681 "Humeyni'nin Antiemperyalizmi", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1987, s.3, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1987-06-03/0, (03.04.2022).

682 Rouhollah K. Ramazani, *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*, University of Virginia Press, Charlottesville, 2013, s.77-91.

683 Shahroud Amir Entekhabi' "Role of Religious Texts in Shaping The Foregin Policy Of The Islamic Republic Of Iran, *Discourse: An Iranian Quarterly*, Cilt 6, Sayı 2, 2004, s. 61-76.

684 Seçil Özdemir," İran'ın Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Propaganda", *İRAM-İran Araştırmaları Merkezi Analiz*, Ankara, Nisan 2018, s. 2-20.

685 Shahroud Amir Entekhabi', a.g.e., s. 63.

686 MERİP, Khomeini: "We Shall Confront the World with Our Ideology", https://merip.org/1980/06/khomeini-we-shallconfront- the-world-with-our-ideology/, (04.04.2022).

olan Afganistan'ın SSCB tarafından işgali İran'ı rahatsız etmiş[687] ve bu konuda ezilen halk olarak gördüğü Afganistan'ın yanında yer alarak, ulusal çıkarlar ve güvenlik söz konusu olduğunda farklı politikalar izleyebileceğini de göstermiştir.

İran, Batı ülkeleriyle iyi ilişkileri olan Bahreyn, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Arap ülkeleri hedef tahtasına almıştır.[688] Aslında İran tehdidi geçmişten beri Arap ülkelerini endişelendirmiştir. Bu endişenin oluşmasında İran'ın sahip olduğu nükleer gücün de önemli oranda etkisi olmuştur. Bu yönüyle Ortadoğu toplumları açısından İran, ABD ve İsrail'den sonra en büyük tehdit olarak görülmüştür.[689] ABD ve diğer Batı ülkeleri bu durumu kullanarak hem Ortadoğu'daki ülkeleri İran tehdidine karşı silahlandırmışlar hem de silah sanayisi açısından umdukları pazar imkânına sahip olmuşlardır.[690]

Özetle, Devrim sonrası Batı karşıtlığı propagandası yürütmüş ve bu tarz politikalara hız vermiş olan İran, özellikle halkı Müslüman olan ülkelerde yine bu doğrultuda ittifak arayışları içinde bulunmuştur. İran'ın bu politikası aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Ortadoğu bölge sistematiğine ve dünya siyasetinde etkin olan ABD ve İngiltere gibi batılı büyük güçlerin İran ve Ortadoğu üzerindeki çıkarlarına darbe niteliğinde bir politikadır.[691]

2.2.2.1.6. Nükleer Enerji Politikaları

İran'ın dış politikasının belirlenmesinde etkili unsurlardan biri de ABD ile olan ilişkiler ve bu doğrultuda gelişen nükleer enerji politikalarıdır. ABD ile İran arasında 1979 yılındaki İslam Devrimine kadar iyi ilişkiler söz konusuydu. Ancak

---

[687] "Worldwide Reaction to the Soviet Invasion of Afghanistan", *CIA,* 1 February 1980, https://www.cia.gov/readingroom/document/03387284, (04.04.2022).

[688] Jonathan Marcus, "Suudi Arabistan-İran rekabetinin perde arkası", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42051412, (04.04.2022); Henry Ridgwell, "Körfez Ülkelerinde İran Gerginliği", *VOA Türkçe,* https://www.voaturkce.com/a/korfez-ulkelerinde-iran-gerginligi/2880224.html, (04.04.2022).

[689] İran'ın Ortadoğu'daki ülkeler açısından tehdit algısını ölçen rapor için bkz: Mensur Akgün v.d., "Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010", TESEV Yayınları, TESEV Dış Politika Programı 2 Şubat 2011, İstanbul, s.17.
https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, (05.04.2022).

[690] Turan Salcı, "ABD son iki ayda Rusya, Çin ve İran'ın komşularına milyar dolarlık silah satışları gerçekleştirdi", *Sputnik Türkiye,* https://sputniknews.com.tr/20221111/abd-son-iki-ayda-rusya-cin-ve-iranin-komsularina-milyar-dolarlik-silah-satislari-gerceklestirdi-1063328228.html, (05.04.2022).

[691] Mehmet Ali Ceylan, *Çığlık Çığlığa İran,* 1. Basım, Yeniyüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009, s. 70.

ABD'nin hem İran İslam Devrimi sırasındaki tavrı hem de sonrasında yaşanan İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı desteklemesi ikili ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olmuştur.[692]

İran'ın nükleer enerji geçmişi ABD ile ilişkilerin iyi olduğu 1950'li yıllara dayanmaktadır. ABD, Başkan Dwight Eisenhower döneminde Sovyet etkisi altına girme ihtimali bulunan dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelerde "Barış İçin Atom Programı" kapsamında, küçük ölçekli araştırma reaktörlerinin kurulmasını ve bu araştırma reaktörlerinin çalışabilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel altyapının sağlanması konusunda gerekli desteği vereceğini bildirmiştir.[693] İşte bu program kapsamında ABD ile İran arasında 1957 yılında nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı yönünde bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[694] 1957 yılında ABD ve İran arasından imzalanan bu anlaşma sonrasında İran, 1958 yılında *Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA)* üyesi olmuş ve 1959 yılında da ABD'nin desteğiyle *Tahran Nükleer Araştırma Merkezi* kurulmuş ve faaliyetlerine 1967 yılında başlamıştır.[695]

1968 yılında *Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (NPT)* imzalayan İran, söz konusu bu anlaşma ile sivil amaçlı nükleer faaliyet yürütme, araştırma yapma, üretme, gerekli teknoloji ve malzemeyi temin etme hakkı kazanmıştır. [696] 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşıyla birlikte yaşanan petrol krizinin İran ekonomisi üzerindeki olumlu etkisini göz önünde bulunduran İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, dünyaya daha fazla petrol ihraç edip daha fazla gelir elde etme ve İran'ın iç elektrik ihtiyacını gidermek için de İran nükleer programını genişletme kararı almış ve bu doğrultuda 1974 yılında *İran Atom Enerjisi Kurumu*'nu

---

[692] Zafer Akbaş, *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Barış Kitap, Ankara, 2011, s. 65.
[693] Dilek Aydın, "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2007, s. 109.
[694] "Timeline: The U.S., Iran And The Nuclear Question", *NPR*, https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=112187088#:~:text=1957%3A%20The%20United%20States%20and,peaceful%20uses%20of%20nuclear%20energy., (06.04.2022).
[695] Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliği'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 35; Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', *Payvand,* 2 Ekim 2003. http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html (06.04.2022).
[696] İran'da nükleer enerjinin üretim aşamaları için bkz: Musatafa Kibaroğlu, 'Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West', *Middle Eastern Studies,* Vol: 43, No: 2, 2007, s. 225–233.

kurmuştur.[697] Yine bu dönemde Şah, nükleer alanda ihtiyaç duyulan mühendislerin ve teknik personelin yetişmesi için ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Hindistan ile gerekli anlaşmaları yapmış ve bu anlaşmalar doğrultusunda yüzlerce öğrenci ilgili ülkelere gönderilmiştir.[698] Nükleer enerji reformlarına hız kesmeden devam eden Şah, ABD, Almanya ve Fransa ile farklı şehirlerde farklı kapasitelere sahip nükleer reaktörlerin kurulması için milyarlarca dolarlık anlaşmalar imzalanmış ve Belçika, Fransa, İtalya ve İspanya'nın ortaklaşa kurdukları uranyum zenginleştirme şirketlerinin hisselerinden paylar satın almıştır.[699]

ABD ile İran arasında "yaz havası"nın hakim olduğu, iyi ilişkiler ortamında İran'ın Batı'nın ileri karakolu olarak *"En çok gözetilen ulus kaydı (Most-Favoured Nation Clause)"*[700] statüsüne layık görüldüğü dönem olan Şah dönemi, 1979 yılındaki İran İslam Devrimi ile son bulmuştur. Batı'ya olan bağımlılığı artıracağı düşüncesiyle Humeyni tarafından Batı ülkeleriyle yapılan nükleer anlaşmalar iptal edilmiş ve bitme aşamasında olan nükleer projelerin tamamı durdurulmuştur.[701] Devrimden sonra yaşanan İran-Irak Savaşı'nda da bazı nükleer tesisler Irak tarafından bombalanmıştır. Örneğin Buşehr'deki nükleer tesis Irak tarafından farklı tarihlerde olmak üzere 6 defa bombalanmıştır.[702]

İran'ın nükleer enerji konusunda tavır değiştirmesinde en önemli etken Irak ile yaşanan savaşta ağır ekonomik kayıpların oluşması ve İran'ın artan enerji ihtiyacı olduğu denilebilir. Diğer yandan Irak Savaşı, İran'a ileri teknolojinin önemi noktasında da bazı dersler vermiş ve bu doğrultuda İran, nükleer teknolojinin

---

[697] Arzu Celalifer Ekinci, *a.g.t.*, s. 37.
[698] John Kifner, "Iranian Program Debated at M.I.T.", *The New York Times*, 27 Nisan 1975, https://www.nytimes.com/1975/04/27/archives/iranian-program-debated-at-mit-training-of-atom-scientists-called.html, (06.04.2022); Arzu Celalifer Ekinci, *a.g.t.*, s. 38.
[699] Frank Barnaby, *How Nuclear Weapons Spread: Nuclear Weapon Proliferation in the 1990's*, London: Routledge, 1993, s. 114-117; Musatafa Kibaroğlu, "İran Nükleer Bir Güç Mü Olmak İstiyor?", *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, Sayı 3, 1999, s.274.
[700] "Draft Articles on most-favoured-nation clauses with commentaries 1978", *United Nations-UN*, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_3_1978.pdf, (07.04.2022).
[701] İran'ın nükleer krizinin ayrıntıları hakkında bkz: Alireza Jafarzadeh, *The Iran Threat: President Ahmadinejad and the Coming Nuclear Crisis*, Palgrave Macmillian, New York, 2007, s. 131.
[702] Farhang Rajaee, *The Iran-Iraq war: The Politics of Aggression*, Gainesville: University Press of Florida, 1993, s. 224-225.

avantajlarını düşünmeye başlamıştır.[703] Dönemin Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin girişimleri sonucu dini liderin ikna olmasıyla İran, 20.000 MW nükleer elektrik kapasitesini hedef olarak belirlemiş ve bu hedef doğrultusunda 190 milyon varil petrol tasarruf etmeyi planlamıştır.[704] Aslında nükleer teknolojisinin geliştirilmesindeki asıl hedef petrol ve doğalgaz ihracı sonucunda ülkeye döviz girdisinin sağlanmasıdır. Benimsenen bu yeni tavır doğrultusunda Almanya ve Fransa'dan Devrim öncesinde yarım bıraktıkları nükleer tesislerin tamamlanması isteğinde bulunan İran, ABD'nin iki ülkeye baskısı nedeniyle bu isteğine beklediği karşılığı alamamıştır.[705] Nükleer teknolojinin geliştirilmesi noktasında Almanya ve Fransa'dan umduğunu bulamayan İran; hem yarım kalan tesislerin tamamlanması hem de yeni teknolojik gelişmelerin İran'a getirilmesi için Çin ve SSCB'nin yanı sıra Arjantin, Brezilya, Çekoslovakya, İspanya ve Pakistan ile temasa geçmiştir. ABD'nin artan baskıları nedeniyle Çin iş birliğini sürdürememiş, SSCB ise dağılma sürecine girdiğinden İran bu iki ülke ile olan iş birliği anlaşmalarını bir süre ertelemiştir. SSCB'den sonra kurulan Rusya ile ancak 1995 yılında Nükleer İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır.[706] Bu anlaşma ile İran, hem Rusya aracılığıyla nükleer enerji uzmanı yetiştirme imkânı yakalamış hem de Almanların ve Fransızların yarım bıraktığı reaktörlerin Ruslar aracılığıyla tamamlanmasıyla nükleer teknoloji açısından önemli avantajlar elde etmiştir. Böylece nükleer enerji konusu hem İran'ın iç hem de dış politikasında vazgeçilmez bir politika halini almıştır.

İran'ın nükleer enerji konusunun uluslararası bir kriz haline dönüşmesine sebep olan olay ise eski bir muhalif olan Alireza Jafarzadeh'nin 2002 yılındaki bir basın toplantısında İran'ın gizli tutulan Natanz ve Arak'taki nükleer tesislerinin ifşasına yönelik konuşması olmuştur.[707] Bu konuşma sonrasında ABD, İran'ı nükleer

---

[703] "Iran Nuclear Contract With Russia Is Due", *The New York Times*, 8 January 1995, https://www.nytimes.com/1995/01/08/world/iran-nuclear-contract-with-russia-is-due.html, (07.04.2022).
[704] M. Javad Zarif, 'Tackling the Iran-US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 2, Spring-Summer 2007, s. 78.
[705] Arzu Celalifer Ekinci, *a.g.t.*, s. 43-44.
[706] Yavuz Cankara, *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 121
[707] "Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program", *İran Watch*, 14.08.2002, https://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02, (08.04.2022).

silah geliştirdiği gerekçesiyle Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (UAEK) şikâyet etmiştir.[708] Bu şikâyet aynı zamanda İran dış politikasının yumuşak karnı olan nükleer krizin fitilinin ateşlendiği şikâyet olmuştur. Yükselen tepkiler sonrasında İran adına açıklama yapan nükleer müzakereci Hasan Ruhani, İran'ın uranyum zenginleştirme programından vazgeçtiğini ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun haber vermeden yapacağı incelemeleri kabul ettiklerini ve kurumun 1997 yılında hazırladığı ek protokolü imzalayacaklarını bildirmiştir.[709] Ancak İran sonraki dönemlerde UAEK'nın hazırladığı ek protokolü imzalasa da ilgili protokol İran Meclisi tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir.[710] Bu olay sonrasında Rusya, uluslararası tepkilere kayıtsız kalmayarak Buşehr'deki reaktörlerin yapımını ancak İran'ın UAEK'nın prensiplerini dikkate alması durumunda sürdürebileceklerini açıklamıştır.[711]

2000'li yıllarda İran dış politikasının uluslararası arenada en çok tartışılan maddesi, şüphesiz ki şeffaf uygulamaları olmayan nükleer politikalarıdır. İran, 2004 yılında, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurduğunu açıklamışsa da[712] bu açıklama hem UAEK tarafından hem de uluslararası toplum tarafından şüphe ile karşılanmıştır. UAEK'nın İran'ın nükleer faaliyetlerine son vermemesi durumunda, İran'a karşı uluslararası yaptırım çağrısı,[713] ABD ve Rusya'nın anlaşması sonucu karşılık bulmuştur. Ancak İran'ın söz konusu gelişmeler karşısında herhangi bir adım atmaması üzerine Aralık 2006'da İran'a yönelik yaptırımlar başlamış ve BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) Mart 2007'de aldığı 1747 sayılı karar ile de İran'ın

---

[708] "US accuses Iran of secret nuclear weapons plan", *The Guardian,* 14 December 2002, https://www.theguardian.com/world/2002/dec/14/iraq.iran, (08.04.2022).
[709] "Iranian Supreme National Security Council, Speech, Hassan Rouhani, "Beyond the Challenges Facing Iran and IAEA Concerning the Nuclear Dossier", National Security Archive, https://nsarchive.gwu.edu/media/24692/ocr, (08.04.2022).
[710] "Iranian Parliament Moves To Suspend UN Nuclear Checks", *RFE,* https://www.rferl.org/a/1061725.html, (09.04.2022)
[711] Muhammed Fatih Özkan-Gürol Baba, "Unpredictable Power Broker: Russia's Role in Iran's Nuclear Capability Development", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 6, Sayı 2, Ocak 2015, s. 112-134, s. 119.
[712] "Iran agrees to suspend uranium enrichment", *CNN*, 15 November 2004, http://edition.cnn.com/2004/WORLD/meast/11/14/iran.nuclear/index.html, (09.04.2022)
[713] "Resolution 1696 (2006)/ adopted by the Security Council at its 5500th meeting", *UN Security Council,* 31 July 2006, https://digitallibrary.un.org/record/580191, (09.04.2022).

silah ürünleri ithalatına kısıtlama getirilmiştir.[714] Uluslararası toplumun İran'a yönelik yaptırım ve kısıtlama kararlarına rağmen, İran nükleer programını değiştirmemiştir. Zira UAEK'nın Eylül 2008'de hazırladığı rapora göre İran, uranyum zenginleştirme programına devam etmektedir.[715] Bu durum üzerine BM Güvenlik Konseyi tekrar İran'ın bu programı durdurması için 1835 sayılı kararı almıştır. [716]

ABD'de Barack Obama'nın Başkan seçilmesiyle Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan yumuşama, İran ile olan ilişkilerde de kendisini göstermiştir. Obama'nın girişimleri sonucu Cenevre'de BM Güvenlik Konseyi'nin daimi beş üyesi (ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya)[717] ve Almanya'dan oluşan P5+1 grubu ile İran arasında nükleer görüşmeler başlamıştır.[718] Yapılan görüşmelere rağmen İran, uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmiş ve 2010 yılında Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, uranyumun %20 oranında zenginleştirildiğini açıklamıştır.[719] Bu açıklama sonrasında UAEK, 2011 yılında İran hakkında yayınladığı raporda İran'ın nükleer silah yapımına yönelik şüphelerini dile getirmiştir.[720] UAEK raporu sonrasında çalışmalarına devam eden İran'a AB ve ABD tarafından çeşitli ekonomik yaptırımlar uygulanmış ve bu doğrultuda 1 Aralık

---

[714] Resolution 1747 (2007)/Adopted by the Security Council at its 5647th meeting", *UN Security Council,* 24 March 2007, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1747-2007.pdf, (09.04.2022).

[715] "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran", *IAEA,* 24 September 2008, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2008-38.pdf, (09.04.2022).

[716] "Resolution 1835 (2008) Adopted by the Security Council at its 5984th meeting", *UN Security Council,* 27 September 2008, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1835-2008.pdf, (09.04.2022); Çağla Gül Yesevi, "İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü", *Enerji Diplomasisi,* Ed: Hasret Çomak- Caner Sancaktar- Zafer Yıldırım, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 448.

[717] "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (United Nations Security Council)" https://www.un.org/securitycouncil/, (10.04.2022).

[718] "Nuclear talks lead to rare meeting between US and Iran", The Guardian, 1 October 2009, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/01/iran-nuclear-geneva-talks, (10.04.2022); Nükleer anlaşma süreci ve değerlendirme için bkz: Deniz Caner, "Nükleer Anlaşma Beşinci Yılında", https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-besinci-yilinda/, (10.04.2022).

[719] "Iran 'produces' 20 per cent uranium", Aljazeera, https://www.aljazeera.com/news/2010/2/11/iran-produces-20-per-cent-uranium, (10.04.2022).

[720] "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran" IAEA, 8 November 2011, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf, (10.04.2022); Muhammed Fatih Özkan-Gürol Baba, *a.g.m.*, s. 120-125.

2011'de İranlı bazı şirketlerin mal varlıkları dondurulmuştur.[721] Ayrıca, Temmuz 2012'de de İran'a yönelik petrol ambargosunu başlatmışlardır.[722]

Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde İran Batı'ya yönelik "sert" söylem diline yönelik politikalarda Batı'nın, İran nükleer programına yönelik tavrı en önemli etken olmuştur. Batı ile gerilimli ilişkilerin yaşandığı Ahmedinejad döneminden sonra 2013 yılında eski nükleer müzakereci Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Batı ile ilişkiler yumuşama sürecine girmiş ve P5+1 ülkeleri ile 15 Ekim 2013'te müzakereler yeniden başlamıştır.[723] P5+1 ülkeleri, İran'dan üzerindeki ekonomik sınırlandırmaların kaldırılması ve ambargonun hafifletilmesi karşılığında İran'ın Arak'ta bulunan ağır su reaktörünün yapımının durdurmasını, uranyum zenginleştirme programını durdurması ve zenginleştirilen uranyum stokunu azaltmasını istemişlerdir.[724] P5+1 ülkeleri ve İran arasında 20 ay süren müzakereler 2 Nisan 2015 tarihinde anlaşma ile sonuçlanmıştır.[725] AB ve ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarını kademeli olarak kaldıran KOEP 20 Temmuz 2015 BM Güvenlik Konseyi'nde kabul edildi ve 1 Ocak 2016'dan itibaren de yürürlüğe girmiştir.[726] Ancak, Obama'dan sonra Başkanlık koltuğuna oturan Donald Trump, anlaşmanın İran'ın balistik füze programını kapsamadığını ve anlaşmanın bitiminden sonra İran'ın yeniden nükleer silah imkanına kavuşabileceğini öne

[721] "Iran's nuclear ambitions targeted with broader EU sanctions", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2011/dec/01/iran-nuclear-eu-sanctions, (10.04.2022).
[722] "Sanctions Related to Iran", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/07/31/fact-sheet-sanctions-related-iran#:~:text=In%20July%202012%2C%20the%20Obama,that%20are%20under%20U.S.%20sanctions, (10.04.2022).
[723] "'Substantive' talks over Iran's nuclear program", *CNN*, https://edition.cnn.com/2013/10/16/world/meast/iran-nuclear-talks/index.html, (10.04.2022).
[724] "Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003-2013", *Arms Control Association,* https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (11.04. 2022).
[725] "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", The White House, 2 April 2015, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir, (11.04. 2022).
[726] "Security Council, Adopting Resolution 2231 (2015), Endorses Joint Comprehensive Agreement on Iran's Nuclear Programme", Press UN, https://press.un.org/en/2015/sc11974.doc.htm, (11.04. 2022).

sürerek, "dünyanın en kötü anlaşması"[727] olarak nitelendirdiği *Kapsamlı Ortak Eylem Planı'*ndan 8 Mayıs 2018 tarihinde çekildiğini bildirmiştir.[728]

2.2.3. İran Dış Politikasının Karar Alıcıları

ABD dış politikasında olduğu gibi İran'ın dış politikasının şekillenmesinde de etkili olan bir süreç ve mekanizma mevcuttur. Her ülkenin sistemi, icra ve karar mekanizması farklılık gösterdiğinden, dış politika kurum ve yapıları da farklılık göstermektedir. İran'ın kendine has yönetim sistemi yapısı, karmaşık bir dış politika yapısının da oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle İran açısından dış politikada kurumlar arası uyum ve koordinasyonun oldukça zor olduğu değerlendirilmektedir.[729] Dini lider, cumhurbaşkanı, dış işleri bakanı, yasama organları, silahlı kuvvetler ve diğer bürokratik kurumlar dış politika karar alımında ve yapımında doğrudan veya dolaylı olarak etkili olabilmektedir.

2.2.3.1. Yürütme

Genel olarak yürütme organları tek yapılı, ortaklaşa ve ikili olmak üzere üç şekilde sınıflandırılır.[730] İran'ın yönetim şekli cumhuriyet olsa da kendine has yönetim tarzıyla iki başlı bir yürütme biçimini benimsemiştir. İran Anayasasının 60. maddesine göre, *"Yürütme gücü, doğrudan doğruya önderlik (reberlik) makamının uhdesine bırakılmış hususlar dışında, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar eliyle kullanılır."*[731] Hükmü gereğince yürütmede etkili kurumlar: dini liderlik kurumu, cumhurbaşkanı ve bakanlar olarak görülmektedir.

2.2.3.1.1. Dini Lider/Rehberlik Makamı (Velayet-i Fakih)

---

[727] "Trump'ın İran kararına dünyadan tepki yağdı", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-iran-kararina-dunyadan-tepki-yagdi/1139510, (11.04. 2022).
[728] "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned", The New York Times, 8 May 2020, https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html, (11.04. 2022); Tuğrul Çam, "Dünden Bugüne İran'ın Nükleer Anlaşması", 09.05.2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503, (11.04. 2022).
[729] Hazar Vural Jane, "İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*,Cilt 4, Sayı 1, 2019, s. 21-47.
[730] Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku,* Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 351.
[731] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 51.

1979 İslam Devrimi'nden sonra çıkarılan anayasa ile yetkileri tanımlanan bu makam, gücünü dini temelden almaktadır. Yasama, yürütme ve yargının üstünde yer alan, mutlak yetkiye dayanan ve sorgulanamayan Rehberlik Makamı devrim lideri Ayetullah Humeyni tarafından uygulamaya konulmuştur. Devrimin lideri Humeyni'nin Şii İslam fıkhını dikkate alarak teorize ettiği Velayet-i Fakih kavramı, kurulan yeni sistemin özünü oluşturmuştur.[732] Şii İslam yorumuna göre; Hz. Muhammed'ten sonra dini ve siyasi otorite Hz. Ali ve onun soyundan gelen 12 İmam'a aittir. Ancak bu imamların sonuncusu olan 12. İmam Muhammed Mehdi gizlenmiştir ve ne zaman ortaya çıkacağı meçhuldür. Kayıp imamın ortaya çıkmasına yönelik beklenti ve ona vekâlet edecek kişilerin kimler olacağına dair tartışmalar, Şii ulemanın ve Şii fıkhının temel tartışma konularından biri haline gelmiştir.[733] Humeyni, ilk olarak Necef'teki sürgün günlerinde Velayet-i fakih kavramını dile getirmiş ve devrimden sonra da bu kavramı sistemleştirmiştir.[734]

Devrimden sonra ilk rehber Ayetullah Humeyni olmuştur. Humeyni'nin kurucu konumunu belirten Anayasanın 107. maddesi aynı zamanda ondan sonra gelecek rehberin "Uzmanlar Meclisi" tarafından seçileceğini belirtmektedir. [735]

Humeyni'nin devrimden sonra sistemleştirdiği Velayet-i fakih doktrini; dini liderin, İran'ın yönetim kademesinin en üst noktasında yer almasını sağlamıştır.[736] Devrimden sonra çıkarılan anayasa ile dini liderin konumu yasal hale gelmiş ve bu yönüyle yasama, yürütme ve yargının üstünde bir konumda yer almıştır.[737] Zira İran anayasasının on beş maddesi Rehber ile ilgili olmakla birlikte özellikle 110. madde Rehber'in yürütme ile ilgili görevlerine ayrıntılı olarak değinmektedir. Buna göre;

---

[732] İsmail Safa Üstün, *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 24.

[733] "İmamiye": On İki İmam ya da diğer adıyla "İsnaaşeriyye" için bkz: Mustafa Öz, "İmamiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt22, 2000, s. 207-209. https://islamansiklopedisi.org.tr/imamiyye (25.05.2022).

[734] Halil Işılak, "Merci-i Taklid- Velayet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velayet-i Fakih Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, Cilt3, Sayı 3, 2015, s. 393-400.

[735] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 71-72.

[736] Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı "Velâyet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, Sayı 3, 2013, s. 101.

[737] Velayet-i fakihin kurumsallaşmasına yönelik ayrıntılar için bkz: Noof Rashid ALDosari, "Between the Supreme Leader and the President: Understanding Wilayat al Faqih (Iranian) System of Governance", *World Journal of Social Science Research*, Vol: 6, No: 3, 2019, s. 389-423.

İran'ın genel politikasını belirlemek, rejimin politikalarının uygulanmasına rehberlik etmek, kuvvet komutanlıklarını belirlemek, savaş-barış ve genel seferberlik ilan etme kararlarını almak, üst düzey makamların tayin, azil ve istifalarının kabulü, halkın oylarıyla seçilen cumhurbaşkanlarının göreve başlatılması ya da gerektiğinde görevden azledilmesi Liderlik makamının yürütme ile ilgili görevlerinden bazıları olarak geçmektedir.[738]

Rehber'in dış politikadaki görevleri ise genel olarak şöyledir:[739]

-Dış politika ile ilgili konularda üç erk (yasama, yürütme ve yargı) arasında çıkan ihtilafların çözümünü sağlamak,

-İran'ın uluslararası ve bölgesel politikalarını belirlemek,

-Her ne kadar Rehber, uluslararası anlaşmaların onay makamı olmasa da Rehberin onay vermesinden sonra ilgili anlaşma parlamentoda görüşülür ve kabul edilir,

-Dış politikada dini liderin uluslararası alandaki yüzü olan, rehberden sonra en üst düzey ikinci otorite olan ve halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın göreve başlama mazbatasını vermek,

-Cumhurbaşkanı'nın önerisi ile dış politika açısından önemli bakanlıklar olan Dışişleri Bakanı, Savunma ve Silahlı Kuvvetlere Destek Bakanı ve İstihbarat Bakanı'nın atamalarını onaylamak,

-Silahlı kuvvetlerin Başkomutanı sıfatıyla ordunun sevk ve idaresini sağlamak ve ülke dışındaki harekâtlarda görevlendirmek,

---

[738] Dini liderin yürütme ile ilgili görevlerinin ayrıntıları için İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 110. Maddesine bkz: *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 73-75. Ervard Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 214.

[739] Dini Liderin resmi web sitesinde anayasa bağlamındaki görevleri hakkında bkz: "In Law", *The Office of the Supreme Leader,* https://www.leader.ir/en/law, (12.04.2022); Ayrıca, İran'da devlet yapısı ve kurumların analizi için bkz: İsmail Sefa Üstün, *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999;Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 1- Devrim Rehberliği", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz*, Ekim 2017, s. 1-24; Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 2- Yürütme Erki", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz,* Ekim 2018, s. 1-23; İran'ın yönetim sistemi için bkz: Alireza Mokhtarpour, *İran Devlet Modeli*, Ankara Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara,2012.

-Genelkurmay Başkanı'nın yanı sıra doğrudan Rehber'e bağlı olan İran DMO Komutanını ve silahlı kuvvetlere bağlı komutanlıkların üst düzey komutanlarını atamak,

-Dış politika ve ülke güvenliği kararlarının alınması noktasında çok önemli bir yere sahip olan Milli Güvenlik Yüksek Konseyi üyelerini belirlemek,

- Milli Güvenlik Yüksek Konseyi ile yapılan istişareler sonucunda savaş, barış ve seferberlik ilan etmek,

-İran'ın iç ve dış politikalarının dünyaya duyurulması noktasında çok önemli bir yere sahip olan İran Radyo ve Televizyon Kurumu başkan ve üyelerini atamak,

-İslam'ı Tebliğ Teşkilatı aracılığıyla yurtdışında temsilci bulundurmak.

Bu bilgiler ışığında görülmektedir ki, 1979 yılındaki İslam devriminden sonra Ayetullah Humeyni tarafından sistemleştirilen Velayet-i Fakih doktrini, dini liderin konumunu belirleyen en önemli doktrin olmuştur. Zira söz konusu doktrin ile dini lider, İran'da yasama, yürütme ve yargının üstünde yer almaktadır. Dolayısıyla birçok konuda olduğu gibi İran dış politikasının belirlenmesinde de en önemli otorite dini liderdir.

2.2.3.1.2. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu

İran'da Rehberlik makamından sonra en yüksek ikinci makam Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Anayasanın 9. Faslı, yürütme gücü olan cumhurbaşkanlığı ile ilgilidir. 113. maddeye göre Rehberlik makamına bırakılan hususlar dışında yürütme gücü, cumhurbaşkanı ve bakanların yetkisindedir.[740] Cumhurbaşkanı adayları, seçimlerin düzenlenmesinden ve sonuçların onaylanmasından sorumlu kurum olan; Anayasayı Koruculer Konseyi'ne adaylık başvurusu yapmaktadır. Üyeleri Rehber tarafından atanan Anayasayı Koruculer Konseyi, aday adayların başvurularını değerlendirdikten sonra İçişleri Bakanlığı aracılığıyla kimlerin seçimlere girebileceğini açıklamaktadır. Adaylıkları uygun görülen adaylar arasında %50+1 oyu alan kişi doğrudan halkoyu ile 4 yıllığına

[740] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 78-88. Ayrıca İran Anayasası'nda cumhurbaşkanı ve bakanların görevleri için bkz: "functions", Iran President, https://president.ir/en/president/functions, (14.04.2022).

cumhurbaşkanı seçilir[741] ve seçilen kişi en fazla iki dönem üst üste cumhurbaşkanı seçilebilir.[742] Anayasanın 115. maddesine göre de cumhurbaşkanı adayının, İslam Cumhuriyeti'nin temel prensiplerine inanan, ülkenin resmi mezhebinin mensubu, güvenilir ve takva sahibi, idareci olma vasfı olan, İran asıllı ve aynı zamanda İran vatandaşı olma özelliklerine sahip olması gerekir.[743]

İran siyaset yapısında Rehberden sonra ikinci önemli otorite olan cumhurbaşkanı, yürütme ve dış politika açısından önemli bir role sahiptir. Her ne kadar İran siyasal sisteminde dini liderden sonra gelse de uluslararası alanda "temsilci" ya da İran'ın görünen yüzü cumhurbaşkanıdır. İran Anayasasına göre Cumhurbaşkanı yürütmenin başı aynı zamanda anayasanın uygulanmasından sorumlu kişidir. Anayasanın 122. Maddesine göre yürütme erkinin başı olması dolayısıyla Cumhurbaşkanı, hem Milli Şura Meclisi'ne hem Rehber'e hem de millete karşı sorumludur.[744] Ülkenin genel siyasetinin belirleyicisi dini lider olsa da dini liderin yetkisine bırakılan hususlar dışında Cumhurbaşkanı; yasaların uygulanmasından, ülke idaresinden, plan ve bütçesinden, ekonomik ve sosyal politikalarından, iç ve dış siyasetin yürütülmesinden, bakan, vali ve elçilerin atamalarından sorumludur. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı, üyeleri dini lider tarafından atanan Milli Güvenlik Yüksek Konseyi ve Kültür Devrimi Yüksek Konseyi başkanlıklarını da yürütmektedir.[745]

Cumhurbaşkanı, ülkenin dış politikasının yürütülmesinde, kararların alınmasında ve uygulanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Anayasanın 125. Maddesine göre uluslararası platformlarda yürütmenin başı olarak ülkeyi temsil etme, diğer ülke liderlerinin İran'a yaptıkları ziyaretlerde İran adına bu liderleri ağırlama ve konuk etme, yine diğer devletlerle yapılan antlaşma, sözleşme ve uluslararası kuruluşlara üyelik sözleşmelerini parlamentonun onayının ardından yasal

---

[741] Anayasanın 114. Maddesine cumhurbaşkanı göre 4 yıllığına seçilir: *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 78.
[742] Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 2- Yürütme Erki", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz,* Ekim 2018, s.6-7.
[743] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 78.
[744] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 81.
[745] Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim" , s. 23-24.

temsilcisi sıfatıyla imzalama gibi birçok görevi vardır.[746] Yine Anayasanın 128. Maddesine göre de Dışişleri Bakanının tavsiyesiyle dış politikada kritik aktörler olarak kabul edilen büyükelçilerin atamalarının yapılması ve yabancı ülke büyükelçilerinin güven mektuplarının imzalanması cumhurbaşkanının sorumluluğundadır.[747] İran dış politikası göz önüne alındığında cumhurbaşkanlarının son 20 yılda bölgesel ve uluslararası alanlarda üstlendikleri roller onların dış politikadaki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Dış politikada Bakanlar Kurulu'nun rolüne baktığımızda ise daha çok cumhurbaşkanının politikaları doğrultusunda eylemde bulunan bir kurum niteliğindedir. Dış politika ile ilgili konularda ihtiyaç duyulması halinde Bakanlar Kurulu yazılı veya sözlü açıklamalarda bulunmaktadır.[748] Ayrıca dış politika ile ilgili konularda cumhurbaşkanının açıkça fikir beyan etmek istemediği durumlarda ya dışişleri bakanı ya da kabine üyelerinden bir kişi aracılığıyla ilgili mesaj dolaylı olarak verilmektedir.[749]

2.2.3.1.2.1. Dış Politikada Yürütmeye Yardımcı olan Bürokratik Kurumlar

2.2.3.1.2.1.1. Dışişleri Bakanlığı

Şüphesiz ki bir ülkenin dış politikasının belirlenişinde en etkili ve en uzman organ dışişleri bakanlığıdır. İran Dışişleri Bakanlığı, İran ile diğer ülkeler arasında ilişkilerin düzenlenmesinde ve İran dış politikasının İran sınırları ötesinde devam etmesinde etkili organlardan biridir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin en önemli bakanlıklarından biri olan Dışişleri Bakanlığına bakanlık seçimi cumhurbaşkanı tarafından olsa da bu bakanın da diğer bakanlar gibi İran Anayasası'nın 133. maddesine göre dini lider tarafından

---

[746] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 82.
[747] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü,s. 83; Mehmet Koç, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 2- Yürütme Erki", s. 8.
[748] Abdullah Yegin, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi (1979 – 2014)*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 95-96.
[749] Abdullah Yegin, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları…* s.96.

onaylanması ve mecliste güvenoyu alması gerekmektedir.[750] 1979 Devrimi'nden sonra yeni anayasa ile dışişleri bakanlığına yönelik kanunlarda bazı değişiklikler yapılmış ise de en kapsamlı kanun değişikliği İslam Şura Meclisi'nde 10 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen Dışişleri Bakanlığı Görev Kanunu'nda olmuştur.[751] Ancak, bakanlığa yönelik idari tüzük değiştirilmemiş ve halen bakanlık 1968 yılında kalan idari tüzük ile yönetilmektedir.[752] Ayrıca Dışişleri Bakanlığı idari olarak 1 vekil, 1 sözcü, 6 yardımcıdan oluşmaktadır. Yardımcılıkların sorumluluk alanları şöyledir: ABD ve Avrupa, Arap dünyası ve Afrika, Asya ve Okyanusya, Elçilikler, İdari-mali, hukuk ve uluslararası ilişkilerdir.[753]

İslam Şura Meclisi'nin 10 Nisan 2006 tarihli oturumunda kabul edilen Dışişleri Bakanlığı kanuna göre Dışişleri Bakanlığının dış politikadaki görevleri şöyledir:[754] 1-İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının uygulanmasından Dışişleri Bakanlığı sorumlu kurumlardan biridir. 2- Ülkenin diğer hükümetler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini düzenlemek, sürdürmek ve geliştirmek. 3-İlgili kanun ve yönetmeliklere göre yabancı ülkelerde konsoloslukların kurulması ve yönetilmesi. 3-İslam dünyasındaki gelişmeler başta olmak üzere uluslararası gelişmelerle ilgili raporların zamanında ve doğru bir şekilde hazırlanması ve ilgili makamların bu konuda bilgilendirilmesi. 4-İran'daki yabancı hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların temsilciliklerinin görevlerini yerine getirmeleri için uygun zeminlerin sağlanması. 5-İçişleri Bakanlığı ve diğer ilgili kurumların iş birliği ve koordinasyonu ile vatandaşlık ve siyasi sığınma ile ilgili tüzüklerin hazırlanması ve uygulanması. 6-Yurtdışındaki İran vatandaşlarının hak ve menfaatlerinin korunmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınması. 7- Diğer ülkelerle ekonomik, kültürel, bilimsel, teknik vb. ilişkilerin kurulması ve genişletilmesine yönelik iş birliğinin yapılması. 8-Devlet kurumlarının uluslararası forum, organizasyon ve konferanslara katılımını sağlamak ve ilgili kurumların katılımı ile ilgili gerekli kolaylıkları sağlamak. 9-İslam

---

[750] 133. madde için bkz: *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 85.

[751] "Iran's Islamic Consultative Assembly", https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91058, (15.04.2022)

[752] Abdullah Yegin, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları…* s.97.

[753] Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs, https://en.mfa.gov.ir/portal/ministryinfo/33689, (15.04.2022).

[754] İlgili kanun için bkz: Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs, s.1-3., https://mfa.gov.ir/files/mfa/files/laws%20mfa.pdf, (01.06.2022).

kültürünün yabancı ülkelerde yaygınlaştırılması için Rehberlik Makamı ve ilgili kurumlarla iş birliği yapmak. 10- Rehberlik makamıyla yapılan iş birliği doğrultusunda ülkenin genel ve dış politikasının propagandasına yönelik zeminin sağlanması noktasında dış haber ajanslarına yönelik kolaylığın sağlanması. 11- Yurtdışındaki İranlı öğrencilerin işlerinin yürütülmesinde Eğitim ve Öğretim Bakanlığı ve diğer ilgili kurumlarla iş birliği yapmak. 12-Sınır çizgilerinin (kara, nehir, hava, deniz) belirlenmesine ilişkin anlaşma metinlerinin hazırlanması ve sınır hatlarına ilişkin uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması.[755] 13- Karasuları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge ve münhasır balıkçılık bölgesinin menşe hatlarının ve sınırlarının belirlenmesine ilişkin sözleşmeler düzenlenmesi. 14-İslam Cumhuriyeti'nin bütün kurum ve organları, yabancı ülkelerle ilişkileri düzenlemek ve her türlü ilişkileri kurmak, yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla sözleşmeler yapmak, teknik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve askeri iş birliği yapmakla yükümlüdür. Dışişleri Bakanlığı da dış ilke ve politikalara uygun olarak koordinasyon, iletişim ve kolaylıkların sağlanması için gerekli araçları sağlamak ve İran İslam Cumhuriyeti'nin çıkarlarını korumak için gerekli adımları atmakla yükümlüdür. 15-Dışişleri Bakanlığı, İran İslam Cumhuriyeti Hükümetinin dünya ülkeleri ve uluslararası kuruluşlarla sözleşme ve antlaşmalar akdetmesi için gerekli zemini oluşturmak ve gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. 16-Dışişleri Bakanlığı, diğer milletlerin işlerine karışmadan, ülkenin amaç ve dış politikasına uygun olarak, dünyanın herhangi bir yerindeki mazlumların, özellikle Müslümanların, haklı mücadelesini destekleyecek imkânları sağlamalıdır.

2.2.3.1.2.1.2. Silahlı Kuvvetler

İran dış politikasını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kurumlardan biri de "silahlı kuvvetler"dir. Silahlı kuvvetlerin yapısına bakıldığında İran'da farklı rolleri üstlenmiş askeri güçlerin mevcudiyeti söz konusudur. Normal Ordu, DMO, Besic ve Polis şeklinde çeşitli roller üstlenen bu askeri güçlerin tamamı Genel

[755] Not: sınırların değişimi Anayasanın 78. Maddesine göre parlamentoda yapılan değişiklikle mümkündür. *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 58-59.

Kuvvetler Komutanlığı (Genelkurmay Başkanlığı) çatısı altında görevlerini yapmaktadır.[756]

İran Silahlı Kuvvetleri içerisinde İran iç ve dış politikası üzerinde etkisini günden güne artıran ve en fazla ses getiren kuvvet ise Devrim Muhafızları Ordusu'dur (DMO). Şah döneminde yıpranan ordunun, devrimi ve koruyacağına yönelik şüphe DMO'nun kurulmasını sağlamıştır.[757] DMO, Humeyni tarafından verilen emirle 22 Nisan 1979 tarihinde resmi olarak kurulmuştur. 1982 tarihinde DMO tüzüğünün onaylanmasıyla da resmi bir kurum haline gelmiştir.[758] Başta geçici bir ordu olarak düşünülen DMO'nun İran-Irak Savaşı'nda üstlendiği kritik roller, öneminin anlaşılmasında en büyük etken olmuştur. İran-Irak Savaşı'ndaki rolü sayesinde DMO, daha sonra kara, deniz ve hava gücünü oluşturarak kurumsallaşmış ve İran iç-dış politikasında en etkili kurumlardan biri olmuştur.[759]

2000'li yıllardan sonra sahip olduğu ekonomik güçle de ülke siyasetinin en belirleyici aktörlerinden biri haline gelen DMO'nun alt kollarından biri olan Kudüs Tugayları gücü, İran'ın bölgesel politikalarında büyük bir etkiye sahiptir.[760] İran'ın Ortadoğu'ya yönelik politikalarında "asimetrik caydırıcı güç" olarak kullandığı[761] Kudüs Tugayları gücü, İran'ın diğer devletlerdeki devlet dışı aktörlerle iletişimini,

---

[756] "Chief of staff", Government Of The Islamic Republic Of Iran, https://irangov.ir/cat/499, (18.04.2022); "Ministry of Defence and Armed Forces Logistics," Government Of The Islamic Republic Of Iran https://irangov.ir/cat/545, (18.04.2022); Ministry of Defense Armed Forces Logistics", Iran Watch, https://www.iranwatch.org/iranian-entities/ministry-defense-armed-forces-logistics-modafl?__cf_chl_tk=wlsEmYibWYvCtj7yNbpDZDaNKJ54moBJ060wF0pj1oQ-1707846303-0.0-4391, (18.04.2022); Abdullah Yegin, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları…* s.93.

[757] Bayram Sinkaya, "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2010, s. 115-142.

[758] "Iran's Revolutionary Guards", Council on Foreign Relations-CFR, https://www.cfr.org/backgrounder/irans-revolutionary-guards, (18.04.2022); İran siyaseti hakkında ayrıntılı rapor için bkz: Abdullah Yegin, "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA Yayınları*, 1. Baskı, Cilt XXV, Haziran 2013, Ankara, s. 62-68.

[759] Bayram Sinkaya, "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi", s.119-122.

[760] Çağatay Balcı, "İran'ın İstihbarat Vizyonu, Kudüs Gücü ve Bölgesel Öncelikler", *Kriter Dergisi*, Yıl 6, Sayı 64, Ocak 2022, https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/iranin-istihbarat-vizyonu-kudus-gucu-ve-bolgesel-oncelikler (05.06.2022).

[761] James Risen, "Iran's Quds Force and the Muslim Brotherhood Considered an Alliance Against Saudi Arabia", *The Intercept*, https://theintercept.com/2019/11/18/iran-muslim-brotherhood-quds-force/, (05.06.2022); Rahimullah Farzam, "İran Dış Politikasında Devrim Muhafızlarının Artan Gücü", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Yay*., Ankara, Ağustos 2020, s. 12.

finansmanını ve koordinasyonu sağlayan güçtür.[762] Ortadoğu başta olmak üzere İran'ın yurtdışındaki faaliyetlerinden sorumlu organlardan biri de DMO'dur.[763] İran'ın Ortadoğu ülkelerine yönelik dış politika geliştirme sürecinde DMO'nun rolünün Dışişleri Bakanlığından daha belirleyici olduğu kabul edilmektedir.[764] DMO'nun sahip olduğu bu rol, Dışişleri Bakanlığının konumunu da sorgulatır hale getirmiştir.[765] İran'ın özellikle Irak, Suriye, Yemen, Lübnan ve Afganistan ile faaliyet ve ilişkileri DMO tarafından yürütülmekte ve Dışişleri Bakanlığı ise adeta bu ülkelerde sembolik bir görev ifa etmektedir. Öyle ki Farzam bunu şu örnekle açıklamamaktadır. Ona göre Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed'in DMO aracılığıyla Tahran'a davet edilmesi ve bu davetin Dışişleri Bakanlığının bilgisi dışında yapılması Dışişleri Bakanlığının o ülkedeki görevinin sembolik olduğunu göstermektedir.[766]

Muhafazakâr lider olan Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde DMO'nun dış politikadaki etkisi önceki dönemlere göre daha da artmıştır. Zira bu dönemde DMO, İran'ın Ortadoğu'daki politikasının asli yürütücüsü olarak görülmüştür.[767] DMO'nun Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelerin IŞİD ile mücadelesinde bölgesel komutanlıklar üstlenmesi, Bağdat gibi önemli şehirlerin düşmesini engellemesi, Beşar Esad'ın muhaliflere yönelik savaşında önemli roller üstlenmesi, DMO'nun etkisini gösterir niteliktedir.[768] Yine ABD ve Batı ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan gerginliklerin sebeplerinden biri de DMO'nun Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan gibi ülkelerde yürüttüğü faaliyetler ve bu ülkelerin iç işlerine karışma girişimleridir.[769] Zira son yıllarda bu ülkelerde İran'a yönelik protestoların

---

[762] Kenneth Katzman, "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service*, 21 Ekim 2016, s. 18.
[763] Emine Hançer Armağan, *İran Devrim Muhafizları Ve Siyasal Sistemdeki Yeri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sbe, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2022, s.61.
[764] Rahimullah Farzam, *a.g.m.*, s. 3.
[765] Behbod Negahban, Who Makes Iran's Foreign Policy? *Yale Journal of International Affairs*, Vol. 12, s. 33-40.
[766] Rahimullah Farzam, *a.g.m.*, s. 12.
[767] Emine Hançer Armağan, *a.g.t.*, s.60.
[768] "IŞİD tehdidine karşı ülkelerin duruşu ne?", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140914_isid_hangi_ulke_nerede_duruyor, (07.06.2022).
[769] "Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps", *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/designation-of-the-islamic-revolutionary-guard-corps/, (07.06.2022).

olması bu rahatsızlığın bir göstergesidir.[770] Sonuç olarak DMO'nun İran'ın hem iç hem de dış politikasında etkili bir rol üstlenmektedir denilebilir.[771]

2.2.3.1.2.1.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şûrâ-yı Âli-yi Emniyet-i Milli)

İran iç ve dış politikasında etkili kurumlardan biri de Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'dir. Anayasa'nın 176. maddesine göre Konsey, İran'ın toprak bütünlüğü, milli egemenliğini, güvenliğini ve menfaatlerini korumayı amaçlamaktadır.[772] Konsey'in başkanlığını Cumhurbaşkanı yapmakta ve diğer üyelerin tamamı dini lider tarafından atanmış kişilerden oluşmaktadır. Konseye Cumhurbaşkanın yanı sıra, yasama ve yargı başkanları, dışişleri, içişleri ve istihbarat bakanları, genelkurmay başkanı, ordu ve devrim muhafızları genel komutanları, Rehber tarafından atanan iki temsilci ve konuya ilişkin bakan veya kurum başkanı davet edilmektedir.[773] Konsey'in kararlarının geçerlilik kazanabilmesi için dini lider tarafından onaylanması gerekmektedir. Siyasal ve askeri üst komuta yapılarını bir araya getiren Konsey, siyaset yapımının ve dış politikanın tartışıldığı komuta merkezi konumundadır.[774] Başka bir deyişle Konsey, İran'ın uluslararası ilişkilerini formüle etmek için oluşturulmuştur.[775] Anayasa'nın 176. Maddesine göre Konsey'in görev tanımı şöyledir:

"1. Lider tarafından belirlenen genel siyasal çerçevede, devletin savunma ve ulusal güvenlik politikalarını belirlemek, 2. Siyaset, istihbarat, sosyal güvenlik, ekonomi gibi konulardaki aktivitelerin koordinasyonunu sağlamak, 3. Ülkenin karşı karşıya kaldığı iç ve dış tehditlerde, ülke kaynaklarının kötüye kullanılmasına karşı durmak."[776]

olarak yer almıştır.

---

[770] "Irak'taki protestolarda İran ve Haşdi Şabi'nin rolü", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/analiz/irak-taki-protestolarda-iran-ve-hasdi-sabi-nin-rolu/1635108, (07.06.2022).

[771] DMO'nun İran politikalarındaki konusunda detaylı bilgi için bkz: Nazlı Koca, Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı 4., 2020, s. 1735-1755.

[772] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 103.

[773] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 104.

[774] Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, Taylor & Francis, New York, 2002, s. 60.

[775] Hazar Vural Jane, *Velayeti Fakih ve İran Dış Politikası: Ali Hamaney'in Konumu*, Yıldız Teknik Ünversitesi SBE, (Doktora Tezi), İstanbul, 2019, s. 109.

[776] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 103-104.

2.2.3.2. Yasama

İran Anayasasına göre, yasama organı tek meclisli olsa da tek yapılı değildir. İslami Şura Meclisi ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'nden oluşan yasama organı iki unsurlu bir yapıdan oluşmaktadır. İslami Şura Meclisi parlamento görevini yerine getirirken, Anayasayı Koruyucular Konseyi de adeta senato görevi üstlenmektedir.[777] Anayasanın 39. Maddesine göre İslami Şura Meclisi'nde alınan karar ve yasaların geçerlilik kazanabilmesi için Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması gerekmektedir. Başka türlü İslami Şura Meclisi'nde alınan kararların hiçbir şekilde meşruiyeti söz konusu olamaz.[778] Ayrıca İslami Şura Meclisi ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan uyuşmazlıkları çözmekle sorumlu olan ve yasama organı açısından önemli yapılardan biri olarak kabul edilen, üyelerinin tamamının dini liderin atadığı *Düzenin Yararını Teşhis Konseyi* adlı bir yapı da söz konusudur. Uyuşmazlık durumunda bu konseyin verdiği kararlar hem İslami Şura Meclisi ve Anayasayı Koruyucular Konseyi için nihaidir değiştirilemez.[779]

2.2.3.2.1. İslami Şura Meclisi-Millet Meclisi (Meclis-i Şura-i İslami) ve Anayasayı Korucular Konseyi (Şura-i Negehban-e Qanoone Esasi)

Devrimden önce ismi Milli Şura Meclisi iken, devrimden sonra yapılan ilk anayasa değişikliğinde ismi İslami Şura Meclisi olarak değişmiştir.[780] Madde 62'de belirtildiği şekilde İran'da yasa yapımının temel unsuru olarak kabul edilen meclisin üyeleri, yapılan seçimler sonucunda ve gizli oyla doğrudan halk tarafından seçilmektedir.[781] Madde 63'e göre milletvekilliği süresi 4 yıldır.[782] Madde 64'e göre de meclisteki toplam milletvekili sayısı 290'dır ve dini azınlıklar toplamda 5 vekil ile temsil edilmektedirler.[783]

---

[777] Mehmet Bora Sanyürek, "İran Devlet Teşkilatı ve Anayasal Kurumları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl 6, Sayı 85, Aralık 2018, s. 359-378.
[778] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 65.
[779] Nematollah Aghabalaei Fanid, "İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi", s. 286.
[780] A.g.e.
[781] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 52.
[782] A.g.e.
[783] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 52; Sami Oğuz-Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.38.

Bu doğrultuda İran Anayasası'nın ilgili maddelerine bakıldığında madde 74'te Bakanlar Kurulu veya en az 15 milletvekili tarafından önerilen yasa tasarıları Milli Şura Meclisi'nde işleme alınır ve uygun görüldüğü takdirde tasarı yasalaşır denilmektedir.[784] Madde 71'de İslam'a ve Anayasaya aykırı olmaması şartıyla her konu için yasa tasarısı verilebiliceği[785], madde 72'de mecliste çıkan yasalar Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından denetlenmektedir denilmektedir.[786] Ayrıca madde 58'de de yürütme ve yargı erkleri meclisten geçen yasaları icra etmekle mükelleftirler denilmektedir.[787]

Anayasanın farklı bölümlerinde yer alan maddelere göre meclisin görevleri şöyledir:[788] Yasaların yapılması (madde 71) ve yorumlanması(madde 73), Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri tarafından verilen yasa tasarılarının kabulüne veya reddine karar vermek(madde 74), uluslararası anlaşmaları onaylamak(madde 77), meclisin içtüzüğünü çıkarmak ve değiştirmek (madde 65/2), bütçeyi kabul etmek ve bütçe ile ilgili yasa tasarılarını görüşmek (madde 52), ülkeyi ilgilendiren önemli konular hakkında araştırma ve soruşturma yapmak (madde 76), referanduma karar vermek(madde 59), Bakanlar Kurulu ve bakanları denetlemek (madde 89-90), 12 kişiden oluşan Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin 6 hukukçu üyesini seçmek(madde 91), 6 kişiden oluşan Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun 2 üyesini seçmek (madde 75)v.b. görevleri yerine getirmektedir.[789]

Milli Şura Meclisi'nin dış politika ile ilgili görevleri ise şöyledir:[790] Cumhurbaşkanı tarafından seçilen ve Rehber tarafından onaylanan Dışişleri Bakanına güvenoyu vermek, Milli Güvenlik ve Dış İlişkiler Komisyonu oluşmasına katkıda bulunmak, ülke açısından önemli bazı konularda gerek görüldüğünde dış politika sorumluları hakkında gensoru vermek ve konu hakkında araştırma ve inceleme yapmak, uluslararası anlaşma ve sözleşmeleri onaylamak, ülke yararına

[784] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 57-58.
[785] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 57.
[786] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 57.
[787] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 50.
[788] Mehmet Bora Sanyürek, "İran Devlet Teşkilatı ve Anayasal Kurumları", s. 364.
[789] Mehmet Bora Sanyürek, a.g.t., s. 132-133.
[790] Abdullah Yegin, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi (1979 – 2014)*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 99-100.

olacak sınır değişikliklerini onaylamak, savaş ve olağanüstü hallerin onayına Rehber'in onayı dahilinde izin vermek ve gerektiğinde 30 günü aşmaması şartı ile askeri yönetimin kurulmasına izin vermek, yabancı ülkelerden alınan ve verilen kredilere onay vermek, zorunlu hallerde yabancı uzman istihdamına izin vermek gibi birçok görevi vardır.

Yasama erkinin ikinci kurumu olan Anayasayı Koruyucular Konseyi adeta bir senato görevi üstlenmiştir. İran Anayasası madde 93'e göre Milli Şura Meclisi'nin onayladığı yasaların meşruiyet kazanması için bu konsey tarafından onaylanması gerekir.[791] Madde 90'a göre de Konseyin 12 üyesi vardır ve bu üyelerin altısı din adamı olup Rehber tarafından atanmaktadır. Diğer altı üye ise hukukçu olup Milli Şura Meclisi tarafından seçilmektedir.[792] Bu konseyin dış politika üzerindeki en büyük etkisi Milli Şura Meclisi'nin dış politika konusunda kabul ettiği yasaların kabul veya reddine yönelik verdiği karardır.[793]

[791] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 65.
[792] *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası (Yeni Düzenlemelerle)*, Çev: Abdullah Ünlü, s. 64.
[793] Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", s. 22-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 2000'Lİ YILLARDA ABD'NİN İRAN STRATEJİSİ

ABD'nin İran politikasını anlayabilmek ve analiz edebilmek için öncelikle ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasını anlamak gerekir. ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisi, ABD'nin bağımsızlığını kazandığı 1770'li yıllara kadar gitse de[794], sözü edilen dönemde bölge Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındadır. Bu nedenle ABD Başkanları Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams kendi dönemlerinde Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler ve ticari anlaşmalar yapmak için girişimlerde bulunmuşlardır.[795] Bu bölümde ABD'nin Ortadoğu politikası doğrultusunda İran'la gelişen ilişkileri ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle 2000 yılına kadar gelişen ABD ve İran ilişkilerinin tarihsel arka planı kısaca ele alındıktan sonra ABD dış politikasında İran'a bakış açısı 2000'lerin başından günümüze George W. Bush, Barack Obama, Donald Trump ve Joe Biden'ın politikaları çerçevesinde ele alınacak ve analiz edilecektir.

3.1. ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU, DOKTRİNLER ve UYGULAMALAR

3.1.1. ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Temel Hedefleri

ABD'nin Ortadoğu politikasını belirleyen pek çok etken vardır. Genelde bu etkenlere yön veren ana unsur ise ABD'nin bölgedeki çıkarlarıdır. ABD'nin bu konuda önem verdiği hususlardan biri de bu çıkarların korunabilir ve sürdürebilir olmasıdır. ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak ve sürdürebilirliğini sağlamak için de kimi zaman diplomasi gibi yumuşak güç araçlarıyla yumuşak gücü, kimi zaman ise sert gücü kullanabilmektedir. ABD'nin 1969-1974 yılları arasında

[794] Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.98.
[795] Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *TTK Belleten*, Cilt 51, Sayı 200, s. 927.

başkanlığını yapmış olan Richard Nixon'un aşağıdaki konuşması, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının önemi açısından bizlere önemli ipuçlarını vermektedir:[796]

> *"Orta Doğu bugün yerel rekabetlerin yoğun olduğu, ABD ve Sovyetler Birliği'nin hayati çıkarlarının söz konusu olduğu bir yerdir… Bu bölgede, iki büyük gücün savaş güçlerini güçlendirmek yerine barış güçlerini güçlendirecek şekilde hareket etmeleri zorunludur…Bu sadece Orta Doğu halklarının kendi menfaatleri için değil, aynı zamanda Orta Doğu, uluslarımız ve tüm dünya için feci sonuçlar doğurabilecek bir çatışma alternatifi olduğu için de elzemdir."*

Ortadoğu bölgesinin İran dışındaki Arap coğrafyası, yaklaşık 400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır.[797] Bölge, sahip olduğu zengin petrol yatakları nedeniyle stratejik bir özelliğe sahiptir.[798] Özellikle sanayi devrimi sonrasında bölgenin stratejik önemi daha da artmıştır.[799] 19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma sürecine girmesiyle birlikte Ortadoğu bölgesi sömürgeci Avrupalı devletlerin etki alanına girmiş ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır.[800]

Yukarıda değindiğimiz üzere ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisi, ABD'nin bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlere kadar gitmektedir. Sözü edilen bu dönemde ABD başkanları, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu ilişkilerin çokta geliştiği söylenemez. Zira 1823'te benimsenen Monroe Doktrini ile ABD, 2. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Avrupa ve Ortadoğu uyuşmazlıklarında tarafsız bir tutum benimsemiştir.[801] Sözü edilen dönemde ABD her ne kadar Ortadoğu'daki siyasi olaylarda tarafsız bir tutum benimsemişse de 1. Dünya Savaşı sonrasında petrolün enerji kaynağı olarak kullanılması ABD'li şirketlerin Ortadoğu petrollerinden pay almaya yönelik ilgisinin

---

[796] "Address by President Nixon to the United Nations General Assembly", New York, 23 October 1970, *Department Of State- Office the of Historian,* https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d78, (25.07.2022).
[797] Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış Dergisi,* Cilt 9, Sayı 18, 2016, s. 34.
[798] Muazzez Harunoğulları, "Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 121-137.
[799] Muazzez Harunoğulları, a.g.m., s.123.
[800] Davut Dursun, "Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar", *Ortadoğu Yıllığı 2005,* s. 314, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_ortadogu_siyaseti_uzerine_notlar.pdf, (25.07.2022)
[801] Ülke Arıboğan-Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, "Monreo Doktrini", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 5. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2017, s.427-428.

artmasına ve Amerika'nın da Ortadoğu'ya yönelik politikalarının değişmesine zemin hazırlamıştır.[802] ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik artan ilgisi doğrultusundaki politikası 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra benimsenen Truman Doktrini[803] ile ABD'nin Ortadoğu'daki ekonomik, stratejik ve politik çıkarlarının netlik kazanmaya başladığı söylenebilir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede bulunan iki sömürgeci güç olan İngiltere ve Fransa'nın eski kapasitelerini yitirmeleri, bölgede güç boşluğunun oluşmasına neden olmuş, bu durum bölgenin; "yayılmacı" bir şekilde hareket eden Sovyetler Birliği'nin komünist ideolojisi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olan ABD ise Sovyetlerin komünizm tehlikesi karşısında harekete geçmiş Avrupalı seleflerinin yerini alarak Ortadoğu bölgesinde etkisini artırmaya başlamıştır. Böylece ABD dış politikasında bölgesel çıkarlar ve konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle Ortadoğu ayrı bir önem kazanmıştır.[804]

Braude'nin belirttiği üzere İngiltere ve Fransa gibi emperyalist bir bakış açısıyla bölgede etkin olmaya çalışan ABD'nin temel amacı; bölgenin petrol ve doğal kaynaklarını kontrol ederek makul fiyatlarla bu kaynakların transferini gerçekleştirmek olmuştur.[805] ABD'nin ülke içi petrol ihtiyacının fazla olmasının yanında askeri gücünün sürdürebilirliği için de ABD enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır.[806] Bu ihtiyacı tedarik etme adına atılan adımlar ABD'yi önemli ölçüde yabancı petrol kaynaklarına bağımlı kılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu politikalarının şekillenmesinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Ortadoğu petrolünün arama ve çıkarma maliyetleri açısından dünyanın en cazip

---

[802] A. Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye,* Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 262-265. Ayrıca ABD'nin Ortadoğu'daki petrole yönelik girişimlerine yönelik çalışmalar için bkz: Şükrü Sina Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri,* 1. Basım, İmge Kitabevi, 2018; İsmet Giritli, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika,* Toker Yayınları, İstanbul, 1978.

[803] Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*", Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 17.

[804] Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", *History Studies*, Ekim 2011 Özel Sayısı, s. 2.

[805] Joseph Braude, "The Greening of the Middle East: Oil-for-Feud", *The New Republic,* 4 Temmuz 2005, s. 14-17. https://newrepublic.com/article/68289/oil-feud (26.07.2022).

[806] Kadri Bahtiyar, "Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD'nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 5, 2021, s. 138-194.

petrolü olması,[807] ABD'nin bu konudaki yönelimini daha da artırmaktadır denilebilir. ABD'nin bir diğer amacı da bölge ülkelerinin petrol satışından kazandıkları dolarları ABD'ye çekmek ve bu dolarların ABD'de kalmasını sağlamaktır.[808] Ortadoğu ülkelerinin yöneticileri de iktidarlarının devamı ve ülkelerinin güvenliği için diğer ülkelerden gelecek tehditleri bertaraf edebilme adına ABD ile milyarlarca dolarlık silah anlaşmaları yaparak[809] ABD'nin bu konudaki amacına katkıda bulunmuş olmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkeler petrolden kazandıkları dolarları ABD'den silah alarak ABD'ye geri vermekte ya da bu dolarları ABD borsa ve tahvillerinde değerlendirerek paranın geri dönüşüne sebep olmaktadırlar. Ayrıca petrol ticaretinin de dolarla yapılması, doların 'rezerv para' pozisyonunu korumasına ve ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına katkıda bulunmaktadır. Yine Ortadoğu'da yönetimlerinde Amerikalı üst düzey siyasetçilerin de yer aldığı ABD'ye ait petrol şirketleri de ABD çıkarları doğrultusunda petrol piyasasını belirlemekte ve Washington'ın Ortadoğu politikasını etkileyebilmektedir.[810]

ABD'nin bölgede ekonomik ve stratejik çıkarlarının sağlanmasında önem verdiği konulardan biri de kendisiyle uyumlu politikalar izleyen Ortadoğu'daki devletlerin güvenliğidir. Örneğin ABD dış politikasının karar alıcıları açısından İsrail'in güvenliği ve istikrarı, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları açısından olmazsa olmaz bir gereklilik olarak görülmektedir. ABD çıkarları açısından İsrail başta olmak üzere bölgedeki diğer müttefiklerinin rejimlerinin korunması, güvenliklerinin sağlanması noktasında gerekli adımların atılması ve bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.[811]

---

[807] Halil İbrahim Yılmaz, Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi Ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri", Tesam Akademi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, s. 99-128.
[808] Halil İbrahim Yılmaz, a.g.m., s.118.
[809] "ABD'nin küresel silah satışı", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-kuresel-silah-satisi-/1210062, (27.07.2022); "Dünyada en çok silah ithal eden ülkeler arasında 9 Arap ülkesi bulunuyor", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyada-en-cok-silah-ithal-eden-ulkeler-arasinda-9-arap-ulkesi-bulunuyor/2864078, (27.07.2022).
[810] Zbigniew Brzezinski, "Hegemonic Quicksand", *The National Interest*, Winter 2003, No: 74, s. 8.
[811] Tayyar Arı, *Basra Körfezinde Güç Dengesi,* Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1999, s. 64.

3.1.2. ABD'nin Ortadoğu Siyasetine Müdahil olma Girişimleri ve Doktrinler

3.1.2.1. Truman Doktrini ve Çevreleme Politikası

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere ve Fransa gibi Ortadoğu'da etkin olan sömürgeci ülkeler, savaşın yaralarını sarmak amacıyla kendi kabuklarına çekilmişlerdir. Uluslararası sistem ise Batı dünyasının yeni lideri olan ABD ile Doğu Bloku lideri SSCB arasında mücadelenin hakim olduğu bir ortama sahne olmuştur. ABD ve SSCB arasındaki bu mücadele doğrudan bir çatışmadan ziyade tehdit ve gerilimin olduğu bir ortamın oluşmasına neden olmuş ve bu durum uluslararası ilişkiler literatüründe "Soğuk Savaş" olarak adlandırılmıştır.[812]

II. Dünya Savaşı sırasında ABD ile SSCB arasında Nazi Almanyası'na karşı bir koalisyon oluşmuş ve Almanya'ya karşı bu iki devlet aynı safta savaşmıştır. Savaş sonrasında farklı ideolojileri benimseyen bu iki ülke aynı zamanda iki farklı kutbun oluşmasına da zemin hazırlamış ve diğer ülkelerin büyük bir kısmı bu iki kutup etrafında kümelenmiştir.[813] İngiltere'nin savaştan yıpranarak çıkması ve eski gücünü yitirmesi, SSCB'nin Doğu Avrupa'da komünist ideolojiye yönelik yayılmacı bir siyaset izlemesine neden olmuştur. Bu durum ABD'nin klasik izolasyonist siyasetini terk etmesini, mücadeleci ve aktif bir politikaya geçmesini zorunlu kılmıştır.[814] ABD'nin izolasyon politikasını terk ederek aktif bir dış politika izlemesi, ABD'nin, Sovyet tehdidine karşı askeri, ekonomik ve diplomatik stratejileri içeren "çevreleme politikasını" (containment policy) benimsemesiyle sonuçlanmıştır. Realizmin önemli isimlerinden ABD'li diplomat George Kennan tarafından geliştirilen ve realist paradigmayı pratiğe döken çevreleme politikasında amaç, güç ilişkilerine dayalı bir sistem oluşturularak, Sovyetleri kendi sınırları içinde hapsetmek ve komünizm tehdidini sınırlandırmaktır.[815] Çünkü Kennan'a göre

---

[812] Ülke Arıboğan-Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, "Soğuk Savaş", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 5. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2017, s.508-510.
[813] Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1994*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 204-205.
[814] Sır Reader Bullard, *Britain and the Middle East, From Earliest Times to 1950,* 1. Baskı, Hutchinson University Library, London, 1951, s. 28.
[815] George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* Cilt 25, Sayı 4, 1947, s. 581.

Sovyetleri sınırlandırmak ancak güç ile mümkündür.[816] Sovyetlerin yayılmasını önlemek ve Sovyetleri çevreleme politikası doğrultusunda ABD birçok ülke ile ittifaklar kurmuştur. NATO, Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Anzus Paktı, SEATO 'çevreleme' politikasının ürünleri olarak ortaya çıkmıştır.

Çevreleme politikası doğrultusunda Sovyetlere karşı ilk önleyici adım 1947 yılındaki Truman Doktrini ile olmuştur. Başkan Harry S. Truman, Kongreden aldığı yetki ile komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları belirttiği Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapmıştır. Sovyetlerin Akdeniz'e inmesini önlemek amacıyla da yapılan bu yardımlarda Türkiye'ye 100 milyon dolar, Yunanistan'a ise 300 milyon dolar verilmesi kararlaştırılmıştır.[817] Çevreleme politikasında Türkiye ve Yunanistan gibi İran da önemli bir konumdadır. Zira ABD açısından Türkiye, Yunanistan ve İran Sovyetlerin Ortadoğu'ya yayılmasının önlenmesinde önemli birer kalkan olarak görülmüştür.[818] Çünkü "yayılmacı" bir politika izleyen SSCB; Türkiye ve Yunanistan üzerinden Akdeniz'e, İran üzerinden ise Ortadoğu'ya hâkim olmak istemiştir. Sovyetlerin bu arzusu ABD'nin "çevreleme" politikasıyla önlemek istemiştir.[819] Öte yandan sadece Türkiye, Yunanistan ve İran değil, Avrupa'nın diğer ülkeleri, Arap ülkeleri ve İsrail de Sovyet yayılmacılığından korunmak istenen ülkeler arasında yer almıştır.[820]

Özetle Truman Doktrini tam olarak Ortadoğu ile ilişkilendirilebilecek bir doktrin olmasa da SSCB'nin ideolojisinin Ortadoğu'ya yayılabileceği endişesi ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisinin de yoğunlaşmasını getirmiştir. Yine ABD'nin Müslüman ülkelerle iş birliğinin sağlanmasında olduğu gibi İsrail'in ve Ortadoğu petrol kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasında Sovyet etkisini engelleme de Truman Doktrini önemli bir rol oynamıştır.

---

[816] A.g.e., s.581.
[817] Henry Kissinger, *Diplomasi,* Çeviren: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 498-500.
[818] "Regional Policy Statement: Greece, Turkey and Iran", *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d100, (28.07.2022).
[819] "The Truman Doctrine, 1947", *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine, (28.07.2022); "Kennan and Containment, 1947" *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan, (28.07.2022).
[820] Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 89-90.

3.1.2.2. Eisenhower Doktrini: ABD'nin Ortadoğu'da Egemen Güç olma Mücadelesi

Demokrat Harry Truman'dan sonra 1952 yılında yönetime gelen Cumhuriyetçi Dwight Eisenhower, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Ortadoğu'daki stratejisini yeniden belirlemiştir. Başkan Eisenhower, Truman döneminde uygulamaya konan "çevreleme" politikasını etkililiği açısından eleştirse de[821] Truman'ın ekonomik ve askeri yardımlarla müttefik zinciri oluşturma politikasına devam etmiştir.

Truman döneminin en fazla ses getiren politikası Sovyetleri sınırlandırmaya yönelik politika olan "çevreleme" politikası olmuştur. Ancak Truman yönetimi tarafından izlenen bu politika beklenen başarıyı sağlayamadığı yönünde Başkan Eisenhower tarafından eleştirilmiş, Eisenhower, Truman'ın çevreleme politikasının Amerikan halkında hayal kırıklığına sebep olduğunu belirterek, dünya meselelerinde Amerikan halkının istekleri doğrultusunda yeni ve cesur adımların atılmasının önemi üzerinde durmuştur.[822] Eisenhower'ın başkanlığının ilk dönemlerinde Ortadoğu'da ABD açısından sorun teşkil edecek iki önemli problem, Sovyet yayılmacılığı ve yükselen Arap milliyetçiliği söz konusu olmuştur. Bu açıdan yeni yönetimin ilk amaçlarından biri Ortadoğu'daki Arap ulusalcılığına ve Sovyet yayılmacılığı tehdidine ön almak olmuştur.[823]

Süveyş krizi, Ortadoğu'da, Batılı devletlere karşı güvensizlik oluşmasında önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu kriz, aynı zamanda bölgede İngiltere ve Fransa'nın prestij kaybının önemli sebeplerinden de biri olmuştur. Sovyetlerin bölgede etkin olma adına -komünist olsun veya olmasın- her türlü çağdaş hareketi desteklemeye başlaması, bölgede prestijinin artmasına neden olmuş, buna karşılık

---

821 "Eisenhower Rejected Plan to Disrupt Soviet", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/12/07/eisenhower-rejected-plan-to-disrupt-soviet/d12a7d46-1595-4122-9bd7-0e59e823c773/, (29.07.2022)

822 Ayça Ülker Erkan, "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt8, Sayı1, 2010, s.190.

823 "The Eisenhower Doctrine, 1957", *Department of State- Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine, (29.07.2022).

ABD ise Ortadoğu için yeni bir politika üretememiştir.[824] İşte Eisenhower Doktrini, ABD'nin bölge için yeni politika üretmekte zorlandığı böyle bir ortamda, Sovyet yayılmacılığının ve Arap milliyetçiliğinin önüne geçmek, Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından biri olan Arap-İsrail gerginliğine çözüm bulmak, Batı yanlısı ülke ve rejimleri cesaretlendirmek ve en önemlisi de bölge petrolü üzerindeki ABD denetim ve kontrolünü sürdürmek amacıyla ortaya atılmıştır.[825]

ABD-SSCB soğuk savaşının etkilediği bölgelerden biri de Ortadoğu olmuştur. Süveyş Krizi'nden sonra bölgede bazı ülkelerin Sovyetler ile yakın ilişkiler kurması ve İngiltere'den kalan boşluğun Sovyetler tarafından doldurulma ihtimali de Başkan Eisenhower'ın 1956 yılı sonunda yayınlayacağı doktrine yönelik ilk sinyalleri vermesine neden olmuştur.[826] Bu konuşmada Eisenhower, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'dan oluşan Bağdat Paktı'nın üyelerinden herhangi birinin toprak bütünlüğü ve siyasal egemenliğine yönelik bir tehdidi ciddiyetle değerlendireceklerini diplomatik bir dille ifade etmiştir.[827] Doktrine yönelik ilk sinyali bu şekilde veren Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye sunduğu *'Ortadoğu'da Barış ve İstikrarı Koruma'* adlı bildiri ile doktrini uygulamaya koymuştur. Başkan Eisenhower, Kongre'den aldığı yetkiyle, 200 milyon dolarlık (üç yıl süreyle) bütçenin yanı sıra şu üç konuda yetki talep etmiştir;[828]

- ✓ *Bağımsızlılarını koruma noktasında çaba gösteren Ortadoğu ülkelerine ekonomik kalkınmaları doğrultusunda destekte bulunmak,*
- ✓ *Talep gelmesi durumunda askeri olarak da yardımdan geri durmamak,*

---

[824] Oral Sander, *a.g.e.,* s. 274.
[825] Haluk Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, 5.Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 149-150.
[826] Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası politikada Orta Doğu,* s.117-119; Mehmet Erkan Kıllıoğlu, "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2021, s. 726-757.
[827] "The Eisenhower Doctrine, 1957" *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine, (30.07.2022); "January 5, 1957: Eisenhower Doctrine", *Miller Center*, https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine, (30.07.2022); Çağrı Erhan, "1945-1960: ABD ve NATO ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Ed: Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, , Cilt 1, İstanbul, 2002, s. 566.
[828] "January 5, 1957: Eisenhower Doctrine", Miller Center, https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine, (30.07.2022); "The Eisenhower Doctrine Message from President Eisenhower to Congress (January 5, 1957)", https://loveman.sdsu.edu/docs/1957EisenhowerDoctrine.pdf (30.07.2022).

- ✓ *Söz konusu ülkelere yönelik olarak Komünizm kontrolü altında bulunan ülkelerden kaynaklanan herhangi bir tehdidin yönelmesi durumunda talep edildiği takdirde Amerikan Silahlı kuvvetlerinin müdahalede bulunması öngörülmektedir.*

Truman Doktrini'nin tüm Ortadoğu'ya yaygınlaştırılmış şekli olarak görülen Eisenhower Doktrini, 5 Mart 1957 tarihinde 19 karşı 72 oyla ABD Senato'sundan geçmiştir.[829] Truman Doktrini'nden sonra ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisini bir kez daha gösteren bu doktrin ile ABD; 1- ulusal çıkarları açısından Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün öneminin farkında olmuştur. 2- Kongre'den aldığı yetkiyle Başkan, Ortadoğu'da komünizm etkisindeki bir devletin, Batı yanlısı bir devlete saldırması durumunda, saldırıya uğrayan devlet eğer ABD'den yardım isterse, silahlı kuvvetlerin kullanılması dahil olmak üzere her türlü yardımı yapabilecektir. 3- Bu doktrinde asıl amaç bölgede İngiltere'den kalan boşluğu doldurmak ve Batı için hayati önem taşıyan Ortadoğu petrolünün Sovyetlerin kontrolüne geçmesini önlemektir. ABD, bu amaca ulaşmak için Başkan'ın kullanabileceği 200 milyon dolarlık bir bütçe ayırmıştır.[830]

Eisenhower Doktrini yayınlandığında şüphesiz ki en büyük tepkiyi Sovyetler Birliği vermiştir. Sovyet yönetimi 7 Ocak 1957 tarihinde yayınladığı resmi bir bildiride, Eisenhower doktrinini, "*Orta Doğu ülkelerini esaret altına alma amacını güden bir tedbir*"[831] ve "*Amerikan tekelci kapitalizminin militarist çevrelerinin Orta Doğu işlerine kaba bir müdahalesi*"[832] olarak nitelemiştir. Ayrıca Sovyet Yönetimi 11 Şubat 1957'de ABD, İngiltere ve Fransa'ya verdiği notayla da Ortadoğu için bir barış planı ortaya koymuştur. Sovyetlerin bu planında, bölgede ittifak bloklarının kurulmaması, bölgenin içişlerine karışılmaması, bölge ülkelerine silah satılmaması,

---

[829] "Foreign Relations Of The United States, 1955–1957, Near East Region; Iran; Iraq, Volume XII", *Department of State- Office of the Historian*,https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v12/d193, (04.08.2022).

[830] "The Eisenhower Doctrine, 1957" *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine, (04.08.2022); "January 5, 1957: Eisenhower Doctrine", *Miller Center,* https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine, (04.08.2022).

[831] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, Alkım Yayınları, 2010, İstanbul, S.611.

[832] A.g.e., s.611.

bölgedeki yabancı askerlerin geri çekilmesi ve yabancı üslerin tasfiyesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.[833] Bölgenin en büyük sömürgeci gücü İngiltere ise doktrin ile bölgede ikinci plana atılmaktan rahatsızlık duymuştur. Ancak, Amerika'nın desteği olmadan bölgedeki çıkarlarını koruyamayacağı düşüncesiyle, İngiltere, isteksiz bir şekilde olsa da doktrini kabul etmek zorunda kalmıştır.[834]

Ortadoğu ülkeleri açısından baktığımızda ise doktrine olan tepkileri üç grupta toplamak mümkündür: 1- Bağdat Paktı ülkelerinden Türkiye, İran ve Irak doktrini desteklerken, Libya ve Lübnan da doktrini kabul ettiklerini beyan etmişlerdir. 2- Suudi Arabistan, Ürdün ve İsrail ise doktrine soğuk yaklaşmışlardır. Ancak Suudi Arabistan ve Ürdün daha sonra bu tavırlarını değiştirip daha ılımlı tavır benimsemişlerdir. 3- Mısır ve Suriye ise Sovyetler Birliği ile birlikte en şiddetli tepkiyi veren ülkelerden olmuşlardır. Söz konusu iki ülke "Eisenhower Doktrini'nin, Siyonizm tarafından beslenen emperyalist bir yol "olduğunu belirterek, bu doktrini, "*Ortadoğu ülkelerinin içişlerine doğrudan doğruya bir müdahale*" ve "*Nasır ve milliyetçilik karşıtı bir plan*"[835] olarak değerlendirmişlerdir.[836]

Özetle, ABD'nin Ortadoğu politikalarında ve devletlerarası ilişkilerinde realizmin önemli kavramları olan "güç" ve "çıkar" etkili olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değindiğimiz üzere realizme göre insan, doğası gereği, bencil, kötü, çıkarcı, iktidar ve güç elde etme hırsı olan ve bunları korumayı kendine amaç edinen bir varlıktır. Uluslararası politikanın temel aktörleri olan devletler de doğaları gereği kendisini oluşturan insanlarla aynı özellikleri göstererek, sürekli güç peşinde koşarlar. Uluslararası politikanın odak noktası çıkar kavramı olup, bu da "güç" terimi ile ifade edilmektedir. Uluslararası ilişkiler de devletlerarası bir güç mücadelesidir.[837] Bu yönüyle ABD'nin Ortadoğu'da güç ve çıkar adına benimsediği Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaşı hızlandıran önemli basamaklardan biri olmuştur. Sovyetlerin

---

[833] "Soviet Notes of 11 th February, 1957", *NATO Archives*, https://archives.nato.int/uploads/r/null/3/8/38052/RDC_57_67_ENG.pdf, (10.08.2022).
[834] Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s. 504
[835] Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları, s.*203.
[836] Oral Sander, *a.g.e.,* s. 274; Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası politikada Orta Doğu,* s.117-121.
[837] Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, "Realizm: Devlet ve Güç Dengesi", *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Çeviren: Zeynep Gözde Güven, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.39-41

Stalin'den sonra -komünist olsun veya olmasın- her türlü çağdaş hareketi desteklemeye başlaması, bölgede etkin olmaya çalışan ABD'yi tedirgin etmiş ve bu adımı atmaya yönlendirmiştir.[838] Bu doktrin ile ABD birinci amaç olarak; Mısır ve Suriye yönetimleri ile Sovyetler arasında başlayan yakınlaşmayı önleyebilmek ve Sovyetlerin Ortadoğu petrol kaynaklarına ulaşmasını engellemek, ikinci amaç olarak da İngiltere'den kalan boşluğu doldurup, Sovyetlere karşı güç dengesini sağlamak temel hedefi olarak belirlemiştir.[839]

3.2. ABD DIŞ POLİTİKASINDA BİR ORTADOĞU ÜLKESİ: İRAN

3.2.1. 2000'li Yıllar Öncesi ABD-İran İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

3.2.1.1. ABD-İran Arasında ilk Temas

İran'ın ile Batı arasında ittifakın kökenleri 15. yüzyıla dayanmaktadır. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrol altına almak ve Doğu'ya doğru genişlemesini sınırlandırmak için Batı ile ittifak kurmuştur. Zira bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu hem Batı hem de Safevi Devleti için tehdit olarak görülmüştür. Bu açıdan Batı ile ilk ittifak Portekiz ile olmuştur.[840] Daha sonraki dönemlerde de bu ittifaklar daha çok ticari ittifaklar şeklinde devam etmiştir.[841] Kaçar Hanedanlığı döneminde (1795-1925), Rus Çarlığı'nın dünya hakimiyeti emellerinin içinde İran toprakları da yer almış, İran, Rusya'nın bu yayılmacı hedefleri karşısında İngiltere'den destek alarak denge kurmaya çalışmıştır.[842] İran'ın Müslüman olmayan bir ülkeden destek alması kimi zaman din adamlarının tepkisine de yol açmıştır.[843] Bu yönüyle İran toprakları 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere ve

---

[838] Oral Sander, *a.g.e.,* s. 274.
[839] Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası politikada Orta Doğu*, s.118-119.
[840] Emrah Naki, "Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 35, Sayı 59, 2016, s. 115-129.
[841] Örneğin Şah Abbas'ın Avrupalı devletlerle yaptığı ticari ittifaklar için bkz: Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticarî Hayat*", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı 48, Erzurum, 2012, s.366
http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/423137168_Cihat%20AYDO%C4%9EMU%C5%9EO%C4%9ELU.pdf, (25.08.2022).
[842] İsmail Sarı, "Geçmişten Günümüze İngiltere-İran İlişkileri", *İRAM-İran Araştırmaları Merkezi*, https://iramcenter.org/gecmisten-gunumuze-ingiltere-iran-iliskileri-1094, (25.08.2022); Muriel Atkin, *Russia and Iran, 1780-1828,* The University of Minnesota Press, Minnesote, 1980. S.122.
[843] Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt4, Sayı19, Güz 2011, s.133.

Rusya'nın mücadele alanlarından biri olmuştur. İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki rekabeti sadece toprak kazanmaya yönelik olmamıştır. Bu rekabet ortamı ekonomi, eğitim, ticaret, ordu vb. birçok alanda da kendisini göstermiştir. İranlı, elit ve zengin bazı aileler, bu rekabet ortamını ve büyük güçlere verilen bir kısım imtiyazları ticari bir gelire dönüştürmüştür. Bu durum, geleneksel ticareti ifa eden bazar esnafının ve din adamlarının tepkisine yol açmıştır.[844]

İngiltere ve Rusya, sömürgeci nitelikleri nedeniyle Ortadoğu ve Asya'da endişe kaynağı olmuşlardır. Bu dönemde ABD ise diğer iki ülkenin aksine, izlediği siyaset nedeniyle İran açısından farklı bir tercih olarak görülmüştür. Bu yönüyle ABD ve İran arasında diplomatik olmayan ilk ilişkiler, 19. Yüzyılın ilk yıllarında başlamıştır.[845]

ABD ve İran arasındaki ilişkilerin başlamasında 19. yüzyılın ilk yıllarında İran'a gelen Amerikalı misyonerler etkili olmuştur. İran'daki gayri müslüm azınlıklar hakkında araştırmalar yapan Amerikalı misyonerler, ilerleyen yıllarda da bu azınlıklar için okul, kütüphane, hastane gibi sosyal yaşam alanları yapmışlardır.[846] Bu açıdan ABD ve İran arasında 1856 yılında imzalan Dostluk, Ticaret ve Dolaşım Anlaşması[847] da daha çok İran'daki misyonerleri korumaya yönelik bir anlaşma özelliği taşımıştır. Dönem itibariyle İran açısından ABD; İngiltere ve Rusya'ya alternatif bir güç olarak değerlendirilmiş ve bu doğrultuda 1881 yılından itibaren iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için de görüşmeler yapılmıştır.[848] Ancak İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki rekabetinden dolayı ilişkilerin gelişmesi kolay olmamıştır. İran'ın diğer gelişmiş ülkelerle kurduğu ilişkilerde olduğu gibi ABD ile kurmak istediği ilişkilerde de sadece diplomatik bir beklentiden öte, ekonomik ve teknik destek beklentisi de ön planda olmuştur. Şah yönetimi bu

---

[844] Rouhollah K. Ramazani, *The United States and Iran The Patterns of Influence*, Praeger Publishers, USA, 1982, s.5.
[845] Seçil Özdemir, *İran Devrimi Sürecinde İran-ABD İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi S.B.E, (Doktora Tezi), İstanbul, 2017, s. 11.
[846] Seçil Özdemir, a.g.t., s.11.
[847] "Friendship and Commerce-13 December 1856", Treaties And Other International Agreements Of The United States Of America 1776-1949, *Library Of Congress*, s.1254-1257, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lltreaties//lltreaties-ustbv008/lltreaties-ustbv008.pdf, (25.08.2022).
[848] Seçil Özdemir, a.g.t., s.11.

yöndeki beklentilerini Amerikalı yöneticilere açıkça iletmiştir.[849] Amerikalı yetkililer, 1886 yılında, Şah'ın bu talebini olumlu karşılayarak, İran'ın bazı konulardaki problemlerini çözüme ulaştırmak için ABD'li mühendislerin İran'da görevlendirilmesini önermiş ve İran'ın iç politikasına müdahale amaçlarının olmadığını da belirtmişlerdir.[850] Kendisini koruyacak ve gelişimine destek verecek müttefik arayışında olan, aynı zamanda İngiltere ve Rusya'nın kendisi üzerindeki etkisini de göz önünde bulunduran İran, ABD'nin bu konudaki samimiyetini sorgulamaktan ziyade ABD'den faydalanabilme yolunu seçmiştir.[851] İran'ın bu davranışını realizmin, 'Kendi Başının Çaresine Bakma' ilkesi doğrultusunda: uluslararası sistemde merkezi bir otoritenin yokluğu sebebiyle, herhangi bir kriz durumunda, devlet kendi başının çaresine bakmak zorundadır ilkesi ile açıklanabilir.[852]

ABD, İran'daki ilk elçiliğini 11 Haziran 1883 yılında açmıştır.[853] İran'ın ise buna karşılık olarak 1888 yılında Washington'da ilk elçiliğini açmasıyla[854] her iki ülke arasında diplomatik ilişkiler gelişmeye başladıysa da gerek ABD'nin içe dönük politika izlemesine neden olan Monreo Doktrini'nin etkisi gerekse de İran üzerindeki İngiltere ve Rusya rekabeti, ABD-İran ilişkilerinin ileri noktalara gelmesini engellemiştir. Bu durum, ABD-İran ilişkilerinin 2. Dünya Savaşı sonuna kadar ekonomik bir çerçeve ile sınırlı kalmasına neden olmuştur.[855]

Gerek ABD'nin dönem itibariyle benimsediği politikalar nedeniyle gerekse de İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkisi nedeniyle iki ülke ilişkileri İran'ın istediği seviyede olmamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen hem adı anılan dönemde hem de II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, İran'ın yeniden inşasında önemli roller

---

[849] Abul Kalam Azad, "The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran," *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh 58,* no. 1, 2013, s.197; John H. Ghazvinian, *America and Iran: A History 1720 to Present,* Oneworld Publications, Londra, 2020, s. 32.
[850] Rouhollah K. Ramazani, *a.g.e.,* s.6.
[851] Seçil Özdemir, *a.g.t.,* s. 12.
[852] Ali Balcı-Tuncay Kardaş, "Realizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş,* s. 88.
[853] "A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Iran", Department of State, Office of the Historian, https://history.state.gov/countries/iran, (27.08.2022).
[854] John H. Ghazvinian, a.g.e., 47.
[855] Selin M. Bölme, "İmajlar ve Algılar Üzerinden ABD-İran İlişkileri: İlk İzlenimler (1830-1914)", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt 8, Sayı 11, 2021, s. 13-47.

üstlenmiştir. İran'da Şah'a karşı Meşrutiyet yanlısı hareketin başladığı ve 1909 yılında Meşrutiyetçilerin zaferiyle sonuçlanan dönemde Amerika'nın inişli çıkışlı bir İran politikası mevcuttu.[856] Meşrutiyetçilerin zaferiyle birlikte devletin yeniden yapılanması noktasında birçok alanda uzmanlara ihtiyaç duyulmuş ve bu doğrultuda yardım istenilen ülkelerden biri de ABD olmuştur. 25 Aralık 1910'da İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Kuli Han, Washington'daki İran elçiliğine ABD Dışişleri Bakanı Philander Knox'tan kendisini "Amerikan finans çevreleriyle" temasa geçirmesini[857] ve Parlamento'nun onayına tabi olmak üzere üç yıllığına, vergilendirmeyi ve vilayetlerdeki fiili tahsilatı denetleyecek uzmanlar göndermesini talep etmesi talimatını vermiştir.[858] İran'ın talebini olumlu yönde değerlendiren ABD Dışişleri Bakanlığı,[859] William Morgan Shuster'i danışman olarak önermiştir.[860] Ancak, İngiltere ve Rusya'nın tepkisinden çekinildiği için danışman olarak seçilen Shuster, İran'a resmi bir görevle gönderilmemiş, bir sivil olarak İran hükümeti tarafından üç yıllığına işe alınmıştır.[861] Mayıs 1911'de 'baş hazinedar' olarak göreve başlayan Shuster'ın İran'ın mali bağımsızlığı ve vergi reformu için yaptığı çalışmalar, İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Aralık 1911'de Rusya, ekonomik çıkarlarının zedelendiğini ileri sürerek Shustur'un görevden alınması için İran'a ültimatom vermiş ve İran'da bu baskılara dayanamayarak Shustur'dan istifa etmesini istemiştir.[862] İngiliz ve Rus diplomatik baskısı altında istifa etmek zorunda kalan Amerikalı W. M. Shuster, *The Strangling of Persia* adlı kitabında bu olayların ayrıntılarını anlatmakta ve İran'daki İngiliz ve Rus etkisini eleştirmektedir.[863]

ABD, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Versay Barış Konferansı'nda İngilizler tarafından İran Başbakanı Hasan Vusuk'a dayatılan ve İran'ı, İngiliz nüfuz bölgesi

---

[856] Abdullah Yegin, "Abd-İran Yakınlaşması Gerçek Mi, Hayal Mi?", *SETA Analiz*, Sayı 87, Mart 2014, s. 1-19.
[857] "Iran's American Friend: William Morgan Shuster", *Iranwire*, https://iranwire.com/en/society/61929/, (28.04.2024).
[858] "Papers Relating To The Foreign Relations of the United States, With The Annual Message of the President Transmitted To Congress December 7, 1911", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/pg_679, (28.04.2024).
[859] "The Secretary of State to the Persian Chargé d'Affaires", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/d983, (28.04.2024).
[860] "The Persian Chargé d'Affaires to the Secretary of State", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/d984, (28.04.2024).
[861] Selin M. Bölme, *a.g.m.*, s. 39.
[862] Abrahamian, Ervard, *Modern İran Tarihi*, s. 78-79.
[863] William Morgan Shuster, *The Strangling of Persia*, The Century Co., New York, 1912.

haline getirecek olan 1919 tarihli (Vusuku'd-Devle) anlaşmaya açıkça muhalefet etmiş ve İran'ı desteklemiştir.[864] Bu durumun ABD'yi İranlıların gözünde İngiliz ve Ruslara göre daha güvenilir bulmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu tarihten sonra İranlı yöneticiler tekrar ABD'den İran'a bir mali heyet göndermesini istediler. İranlı yöneticilerin talebi sonrasında gönderilen heyete başkanlık eden Doktor Arthur Chester Millspaugh'un şu sözleri İran'ın dönem itibariyle ABD'ye olan güvenini ve emperyal olmayan bakışını göstermesi açısından önemlidir:

> *"İkinci Dünya Savaşına kadar, Aslan ve Güneş Ülkesi ABD'nin siyasi ufkunun ötesinde ve neredeyse bilgisinin dışındaydı. Bu gerçeğe rağmen ya da daha çok bu yüzden, Amerika ve Amerikalılar İranlıların zihininde ve umutlarında özel bir itibara ve özel bir ilişkiye sahip oldular."*[865]

Millspaugh'un başkanlığındaki heyet, Kasım 1922'de Tahran'a ulaşarak adeta bu güveni sağlama adına çalışmalara başladı. 1922-1927 ve 1943-1944 yılları arasında İran'a mali danışmanlık (baş hazinedarlık) yapan, Shuster'ın rafa kaldırılmış pojelerini yeniden uygulamaya koyan ve Rıza Han'dan destek alan Millspaugh;[866] yepyeni bir hazine kurmayı, vergi toplamada iltizam sistemini kaldırmayı, vergi oranlarını güncelleştirmeyi, afyon satışlarını sıkı denetim altına almayı ve İran'ın ilk kapsamlı yıllık bütçesini hazırlamayı başarmıştı.[867] Amerikalı danışmanlar Shuster ve Millspaugh gibi kişilerin sunduğu mali danışmanlık görevi göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin hem ilişkilerin sınırlı olduğu (1830-1953) hem de iyi olduğu yıllarda (1953-1979) İran'a sunduğu askeri, diplomatik, ekonomik ve teknik desteğin İran'ın yeniden inşasında önemli bir paya sahip olduğu belirtilebilir.[868]

ABD, 2. Dünya Savaşı öncesinde benimsediği politikalar nedeniyle İran siyasetine çok müdahil olmasa da 2. Dünya Savaşı sonunda ABD; İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki mücadelesine de seyirci kalmamıştır. 2. Dünya Savaşı

---

[864] Mustafa Şehitoğlu, *İkinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında İran (1938-1953)*, Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamaış Doktora Tezi), Elazığ, 2017, s. 50.
[865] Arthur Chester Millspaugh, *Americans in Persia*, The Brookings Institution, Washington, 1946, s.7.
[866] "Press Release Issued by the Department of State, November 30, 1942", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942v04/d298, (29.04.2024).
[867] Abrahamian, Ervard, *Modern İran Tarihi*, s. 90-91.
[868] Frederick Simpich, "The American Reconstruction Of Persia", *Current History*, Volume 20, Issue 1, 1924, s. 42-48.

sonrasında dünya politikalarında ABD etkisi kendisini göstermiştir. Bu etki aynı zamanda Ortadoğu bölgesinde İngiliz gücünün gölgede kalmasına neden olan bir etkidir. Bu dönemde hem dünya siyasetinde hem de Ortadoğu bölgesinde ABD lehine değişen dengeler, İran üzerindeki İngiliz ve Sovyet etkisinin pasifize olmasında da önemli bir etken olmuştur. Savaş sırasında İngiltere ile birlikte İran'ı işgal eden Sovyetler Birliği'nin, İran'ın kuzeyindeki topraklar ve petrollerinde hak iddia etmesi ve çıkmama konusunda diretmesi üzerine, ABD, adeta İran'ın koruyucusu rolünü üstlenmiştir.[869] ABD'nin Sovyetlere karşı İran'ın koruyucusu rolünü üstlenmesi, İran'ın İngiltere ile sürdürdüğü denge politikasında değişikliğin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle İngiltere ile sürdürülen politikaların yerine ABD ile sürdürülen politikalar daha ön plana çıkmıştır. Yine de ABD ve İran ilişkilerinin olumlu yönde ivme kazanması ve gelişmesi yönündeki en somut adımlar 1953 yılında Muhammed Musaddık'ın devrilmesinden sonra atılmıştır.[870]

3.2.1.2. Muhammed Musaddık'ın Devrilmesi

İran toprakları 1. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın işgaline uğramıştır. Çarlık Rusyası'nın 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi ile yıkılması sonucu İngiltere, 2. Dünya Savaşı'na kadar, İran'ın iç ve dış politikasını şekillendiren hakim güç olmuştur. İngiltere'nin, İran'ın en önemli zenginliği sayılan petrol kaynaklarına ve petrol ihracatına da hâkimiyet kurması, ülkedeki muhalefetin, dış güçlere karşı birlik oluşturmasında önemli rol oynamıştır.[871] Muhammed Musaddık yönetimindeki Milli Cephe grubu da bu muhalif gruplar içerisinde en fazla öne çıkan gruplardan biri olmuştur.[872]

II. Dünya Savaşı sırasında Rıza Şah'ın, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki etkisini dengelemek amacıyla Hitler Almanya'sına yakınlaşması[873], bu iki ülkenin, Rıza Şah'ı tahttan indirmesine ve yerine oğlu Muhammed Rıza'yı Şah

[869] Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü,* 3. Basım, Çeviren: Kamuran Tuncay, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s.405.
[870] Seçil Özdemir, *a.g.t.,* s. 12-13.
[871] Eyüp Ersoy, "1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap, İsyan ve İhtilal", *Ortadoğu Analiz Dergisi,* Cilt 8, Sayı 76, 2016, s. 11-13.
[872] Alptuğ Kuduoğlu, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, s. 37-62.
[873] Abrahamiyan Ervand, *The Coup 1953 the CIA: And the Roots Of Modern U.S-Iranian Relations,* The New Press, 2013, s.15-16.

olarak tahta geçirmesine neden olmuştur. Daha sonrasında ise İngiltere ve Sovyetler Birliği, Muhammed Rıza Şah ile anlaşarak 1941 yılında İran'ı işgal etmişlerdir.[874] Dış güçlerin İran'ı işgal girişimleri muhalefette sinerjinin oluşumunu da sağlamıştır. Rıza Şah döneminde bastırılan Muhammed Musaddık yönetimindeki Milli Cephe muhalefeti, ülkede başlayan işgal girişimleri sonrası yeniden ortaya çıkmış ve özellikle ülkenin milli kaynağı olan petrolün kârının az bir kısmının İran'a verilmesi, bu grubun ve ülkedeki diğer muhalefetin tepkisini çekmiştir.[875] İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden sonra İran'da etkin olmaya çalışan devletlerden biri de ABD olmuştur. Sovyetler Birliği destekli Tudeh Partisi'nin, Milli Cephe'ye destek vermesi, ABD'nin, İran silahlı kuvvetleri ile yakın ilişki içerisinde olmasına neden olmuştur.[876] ABD, İran'daki stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Şah rejimini desteklemiş ve bu desteğini, 1979 yılında gerçekleşen devrime kadar sürdürmüştür.[877]

İngiltere ile 1949'da yapılan petrol anlaşması muhalefetin tepkisine neden olmuştur. İngiliz şirketleri tarafından işletilen petrol endüstrisinin millileştirilmesi fikri, Milli Cephe lideri Musaddık'ın, en önemli hedefi haline gelmiştir. Mecliste Petrol Komisyonu'na başkanlık eden Muhammed Musaddık, kararlı bir tutum göstererek ve çeşitli çalışmalar yaparak, komisyonu, İngiltere ile yapılan antlaşmanın feshi noktasında ikna etmiştir.[878] İngiltere ile yapılan anlaşmayı reddeden Komisyon'un petrol sanayisinin millileştirmesine yönelik hazırladığı tasarı, Mart 1951'de yasalaşmış ve İran petrol endüstrisi millileştirilmiştir.[879] Muhammed Musaddık'ın bu millileştirme hareketi, İran toplumunda memnuniyetle karşılanmış ve meclis tarafından da Musaddık, Başbakanlığa aday gösterilmiştir.[880] Despotizm ve

---

[874] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* s. 416-417.
[875] Alptuğ Kuduoğlu, *a.g.m.,* s.39.
[876] William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 321.
[877] Habib Ladjevardi, "The Origins of US Support for an Autocratic Iran", *International Journal of Middle East Studies,* Cilt 15, Sayı 2, 1983, s. 225-226.
[878] Turgay Şafak, "Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millîleştirilmesi", *İRAM- İran Araştırmaları Merkezi,* https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-mill%C3%AElestirilmesi-39, (30.08.2022).
[879] Fariborz Mokhtari, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", *Middle East Journal 62*, Sayı 3, 2008, 466-468.
[880] Alptuğ Kuduoğlu, *a.g.m.,* s.44.

kolonyal tahakküme başkaldırının mimarı olarak görülen[881] Musaddık, Nisan 1951'de yapılan meclis seçimlerinde Sovyet destekli Tudeh Partisi'nin desteğini alarak Başbakan olmuştur.[882] Musaddık'ın bu girişiminin bedeli olarak İran'a uluslararası petrol ambargosu uygulanmıştır.[883] Bunun neticesinde Musaddık hükümeti ekonomik olarak yıpranmış ve Musaddık 1952 yılında istifa ettiğini açıklamıştır.[884] Musaddık'ın istifası ülkede kanlı gösterilerin oluşmasına neden olmuş ve Şah, Musaddık'ın görevine devam etmesini istemiştir.[885]

Milliyetçi bir kimliğe sahip olan Muhammed Musaddık'ın benimsediği siyaset tarzıyla İran petrol sanayisini millileştirmesiyle İngiltere'nin, İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC)[886] vasıtasıyla İran petrollerinde elde ettiği imtiyazı kaybetmesi ve İran'da Sovyet etkisini artırması ihtimali, hem İngiltere'nin hem de ABD'nin endişelenmesine neden olmuştur.[887] Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bölgede İngiltere'nin askeri gücünün zayıflaması, problemleri çözme konusunda ABD desteğine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. ABD ilk başlarda Musaddık hükümetinin ekonomik ambargolara uzun süre dayanamayacağını uzlaşmaya varabileceğini düşünmüş ancak, Musaddık'ın ambargolara direnmesi ve Batılı devletlerle hiçbir şekilde anlaşma yoluna gitmemesi, ABD'nin İran ve İngiltere arasında üstlendiği arabuluculuk rolünün de anlamını yitirmesine yol açmıştır.[888] Bu

---

881 Pınar Arıkan Sinkaya, "İran Musaddık ve Darbe", *ORSAM,* https://www.orsam.org.tr/tr/iran-musaddik-ve-darbe/, (30.08.2022).

882 "Political Prospects In Iran" *Department of State- Office of the Historian*, 29 july 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951-54Iran/d254, (30.08.2022); "Reversal in Iran", *The New York* Times, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/082353iran-reversal.html, (30.08.2022).

883 "Britain Fights Oil Nationalism", *The New York Times,* https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/041600iran-cia-chapter1.html, (30.08.2022)

884 "Mossadegh Out as Premier; Ghavam to Take Iran Helm", *The New York Times,* https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/071852iran-ghavam.html, (30.08.2022).

885 Pınar Arıkan, "İran, Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 8, Sayı 76, 2016, s. 20-21.

886 Bu şirket 1908 yılında Anglo-Persian Oil Company adıyla kurulmuştur. İran petrollerinin millileştirilmesi sonrasında 1954 yılında British Petroleum (BP) olarak adını değiştirmiştir.

887 Foreign Relations Of The United States, 1952–1954, Iran, 1951–1954, Cilt 10, Belge 9, 888.2553 AIOC/3–1751: Telegram, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v10/d9 (30.08.2022).

888 Seçil Özdemir, *a.g.t.,* s. 24-28.

sırada, Musaddık yönetimine karşı bir darbe düzenlenmiş[889], yaşananlar sonucunda Muhammed Musaddık ele geçirilmiş ve tutuklanmıştır. Başbakanlığa da petrolün millileştirilmesini savunan ancak Musaddık'ın komünist partilerle ilişkisinden rahatsız olan, İngiltere ve ABD ile sağlam ilişkileri olan ve Musaddık tarafından görevden uzaklaştırılan eski içişleri bakanı General Fazlullah Zahidi getirilmiştir.[890] Musaddık'ın devrilmesinden sonra ise Şah yeniden tahta çıkmıştır.[891]

Gerçekleştirilen darbe ile demokratik bir yolla seçilmiş olan Musaddık hükümeti düşmüştür. Musaddık hükümetinin düşmesi, ABD ve İngiltere'nin çıkarlarının korunması adına önemli bir engelin de ortadan kalkması demek olmuş, darbe sonrasında Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) ve ABD petrol şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyum, eşit payın olduğu bir petrol imtiyazı anlaşması imzalamıştır.[892] Böylece ABD petrol şirketleri de İran petrolleri üzerinde söz sahibi olmuştur.[893] Bir bakıma ise bu darbe, Ortadoğu coğrafyasının teopolitik yapısının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamış, 1979 yılında gerçekleşecek İslam devriminin zeminini oluşturmuş ve Ortadoğu bölgesinde dini radikalizmin, marjinal ideolojilerin ve ABD karşıtlığının tetikleyicisi olmuştur.[894]

3.2.1.3. İran İslam Devrimi ve Rehine Krizi

İran'da Muhammed Musaddık'a karşı gerçekleştirilen darbenin başarılı olmasından sonra Şah'ın tekrar tahta çıkması ABD'nin hem İran hem de Ortadoğu'ya yönelik politikasının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Darbeden sonra ABD, İran petrolleri için İran ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Amerikan petrol şirketlerinin, İran petrol kaynaklarının paylaşımında önemli roller üstlenmesi, 1957 yılında ABD ve İran arasında sivil nükleer iş birliği anlaşmalarının

---

[889] Abrahamian, Ervard, *Modern İran Tarihi,* s. 22.
[890] Abrahamian, Ervard, *Modern İran Tarihi,* s. 161.
[891] Hakkı Uygur, "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları", *Ortadoğu Analiz Dergisi,* Cilt 8, Sayı 76, 2016, s. 15-17.
[892] Atay Akdevelioğlu, "İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve CIA Darbesi Kutusu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 6. Baskı, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2002, s. 650.
[893] Seçil Özdemir, *a.g.t.,* s. 30-32.
[894] Murat Bulut, *ABD'nin Ortadoğu Politikasının Dini Radikalizme Etkisi: El Kaide Örneği*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s. 26.

imzalanması her iki ülke ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlamıştır.[895] Yapılan anlaşmalar gereği 1967 yılında ABD, İran'a nükleer reaktör başlığı vermiştir.[896] Şah bu dönemde ABD'nin de desteğini arkasına alarak İran'ı bölgesel bir güç haline getirmeye çalışmıştır.[897]

Nixon Doktrini ile de ABD'nin kendisine yönelik desteğinin daha da pekiştiği İran, 1960 ve 1970'li yıllarda Basra Körfezi'nin önemli bir aktörü olmuş, Nixon döneminde İran ile yapılan askeri anlaşmaların sayısının sürekli artış gösterdiği görülmüştür.[898]

İngiltere'nin 1971 yılında Ortadoğu bölgesinden çekilmesiyle de ABD bölgenin en önemli küresel gücü olmuştur. İngiltere'den boşalan üs ve limanları kullanan ve bölgedeki etkinliğini artıran ABD'nin bu dönemde bölgede en büyük destekçileri ise İran ve Suudi Arabistan olmuştur.[899] Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de İran'ın ABD ile ilişkilerinin gelişiminin İsrail ile olan ilişkilerine de yansıması olmuştur. İki ülke arasında ekonomik ve ulusal güvenliğe dair birçok iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[900]

Hem Batılı ülkelerle hem de İsrail ile iyi ilişkiler geliştiren ve Ortadoğu bölgesinin en büyük gücü olmayı hedefleyen İran için en iyi fırsat 1973 yılındaki petrol kriziyle ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artarak 12 dolara çıktığı bu dönemde[901] 1973 petrol krizinin İran'a sunduğu gelir fırsatının halkın ekonomik refahını sağlayan yatırımlarda kullanılmasından ziyade, savunma ve Şah'ın reform politikalarına kullanılması, ekonomik açıdan tatmin edilmeyen grupların tepkisine neden olmuş ve bunun sonucunda sokak gösterileri başlamıştır.

---

[895] Talha Köse, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti", *SETA,* https://file.setav.org/Files/Pdf/iran-nukleer-programi-ve-orta-dogu-siyaseti-guc-dengeleri-ve-diplomasinin-imkanlari.pdf, S. 20, (02.09.2022).

[896] İdris Okuduci-Mustafa Melih Ahıshalı, "ABD-İran İlişkilerinin 67 Yıllık Tarihçesi", 06.01.2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-iliskilerinin-67-yillik-tarihcesi/1693820#, (03.09.2022)

[897] Türel Yılmaz Şahin, *a.g.e.* s.246-251.

[898] Martin Wright**,** *Iran: The Khomeini Revolution,* UK, Longman, 1989, s. 9.

[899] Veysel Ayhan, *Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu*, 2. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2009, s. 287.

[900] Sasan Fayazmanesh, "The Politics of the U.S. Economic Sanctions Against Iran", *Review of Radical Political Economics,* Vol: 35, No: 3, Yaz 2003, s. 227.

[901] "1973 Petrol Krizi nedir, neden çıktı? 1973 Petrol Krizi nedenleri, sonuçları ve Türkiye'ye etkileri", *Habertürk,* https://www.haberturk.com/1973-petrol-krizi-nedir-neden-cikti-1973-petrol-krizi-nedenleri-sonuclari-ve-turkiye-ye-etkileri-hteg-3601333, (03.09.2023)

Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden dolayı halkın büyük kesiminin destek verdiği sosyal çalkantılar, din adamlarından da destek görmüştür.[902] Zira Şah'ın İran'ı modernleştirme adına benimsediği seküler politikalar din adamlarının tepkisini çekmekteydi. Şah'ın benimsediği bu uygulamalar, İran'ın her yerinde Şah'a karşı yaygın bir tepkinin oluşmasına sebep olurken,[903] Şah'a karşı bu tepkinin yaygınlaşmasında etkili olan isimlerden biri de 1963'ten beri sürgünde bulunan Humeyni olmuştur. Humeyni'nin Şah'a karşı "nefret" uyandıran söylem ve istekleri ülkenin her tarafına yayılırken, Şah'ın halkın öfkesine sebep olan istekleri karşılamak yerine bastırmaya gitmesi, askeri harcamaları daha da artırması, Batı'ya petrol ihracını garanti altına alması ve ABD ile yakın politikalar benimsemesi, sokak gösterilerinin artmasına ve Şah'ın 15 Ocak 1979'da ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.[904] Yaklaşık 15 yıl boyunca sürgünde bulunan dini lider Humeyni'nin 1 Şubat 1979'da büyük bir tören ile İran'a gelmesi ve 30 Mart 1979'da yapılan referandumla İran'ın "İslam Cumhuriyeti" olduğunu ilan etmesi, ABD'nin İran ile olan müttefikliğinin sonunu getirmiştir.[905] Böylece ABD'nin Basra Körfezinde İran ve Suudi Arabistan ile benimsediği iki sütunlu politikası İran'ın devrim sonrasında müttefiklikten ayrılması ile teke inmiştir.[906]

Devrimden sonra İran'ın yeni yönetimi geçmişte yaşanmış birçok olumsuz durumun faili olarak ABD'yi görmüştür.[907] Humeyni'nin İran'a dönüşünden kısa bir süre sonra Humeyni taraftarları 14 Şubat 1979 tarihinde ABD'nin Tahran'daki büyükelçiliğine saldırı düzenlemişlerdir.[908] Ancak Humeyni'nin saldırıları sert bir dille eleştirmesi sonucu hareket hemen durdurulmuştur.[909] 4 Kasım 1979'da bu saldırılar tekrarlanmış[910] ve tarihe 'Rehine Krizi' olarak geçen bu olay, ABD-İran

---

[902] Fred Halliday, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", *İran Devrimi: Din, Anti-emparyalizm ve Sol,* Derleyen: Serpil Üşür, Belge yayınları, İstanbul, 1992.
[903] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995,* s.750.
[904] "Şah, İran'ı Terk Etti, *Milliyet,* 17.01.1979, s.1.
[905] Türel Yılmaz Şahin, *a.g.e.* s.251.
[906] Sasan Fayazmanesh, *United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment,* Routledge, 2008, s. 12.
[907] "Humeyni Geçici Hükümetini Yakında Açıklayacak", *Türkiye Gazetesi*, 2 Şubat 1979, s.2.
[908] "ABD'nin İran Büyükelçisi Rehin Alındı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Şubat 1979, s.1.
[909] "İran'da ABD'li 70 Diplomat Bir Süre Rehin Kaldı", *Milliyet*, 15 Şubat 1979, s.1.
[910] "Teheran Students Seize U.S. Embassy And Hold Hostages", *The New York Times,* 5 November 1979, https://www.nytimes.com/1979/11/05/archives/teheran-students-seize-us-embassy-and-hold-hostages-ask-shahs.html, (04.09.2022).

ilişkilerinde en büyük kırılma noktalarından biri olmuştur. Bir grup radikal öğrenci, Şah'ın kanser tedavisi için ABD'ye kabul edilmesinin, ABD'nin devrimi tersine çevirme ve hükümeti devirme planı olduğunu düşünerekten büyükelçilik binasını işgal etmiş ve elçilik personelini Şah'ın İran'a gönderilmesi karşılığında rehin almıştır.[911] Hem Şahın tedavi için ABD'ye kabul edilmesi, hem de İran Başbakanı Mehdi Bazargan ve Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi'nin Ekim 1979'da Cezayir'de ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezezinski ile görüştüklerine dair haberlerin alınması; din adamları ve radikal gruplar tarafından ABD nüfuzunun İran'a geri dönüşü olarak algılanmış[912] ve bunun sonucunda rehine krizi yaşanmıştır.[913] "Casusluk Yuvası" olarak nitelendirdiği[914] elçilik binasına yönelik Şubat ayındaki saldırıları sert bir dille eleştiren Humeyni, bu defa, ABD'den geçmişin hesabını soran İkinci İslam Devrimi olarak övüp[915] onaylamıştır.[916] Devrimin lideri Ayetullah Humeyni tarafından da desteklenen bu olay, devrim sonrası dönemde ABD-İran ilişkilerini şekillendirecek söylem ve eylemlere temel oluşturmuştur. Zira Humeyni bu krizde ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendirmiş,[917] ABD ise İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı ilk yaptırımlarını uygulayarak karşılık vermiştir.[918] ABD'nin İran'a karşı benimseyeceği hasmane bir siyasetin temellerinin atılmasına sebep olan bu kriz ile Carter yönetimi; İran'ın ABD bankalarındaki 12 milyar dolarını dondurmuş, İran'dan petrol ithalatını yasaklamış, Şah döneminde başlatılan silah alım programları da durdurulmuş ve siparişler iptal

---

911 "1979: Militants storm US embassy in Tehran", *BBC,* 4 November 1979, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/4/newsid_3910000/3910627.stm, (04.09.2022).

912 Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 126.

913 "The Iranian Hostage Crisis", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iraniancrises, (04.09.1979).

914 "İran ile ABD'yi savaşın eşiğine getiren elçilik işgalinin üzerinden 40 yıl geçti", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-abdyi-savasin-esigine-getiren-elcilik-isgalinin-uzerinden-40-yil-gecti/1634978, (04.09.2022).

915 Ali M., Ansari, *Confronting İran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*, Hurst & Company, London, 2006, s.95.

916 Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, s. 126.

917 "Doing Satan's Work in Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/11/06/archives/doing-satans-work-in-iran.html, (05.09.1979); "Iran and the 'Great Satan'", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2008/jul/16/iran.usa1, (05.09.1979); "Khomeini's Iran, *CIA*, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp81b00401r000500110008-0, (05.09.2022).

918 William O. Beeman, *The "Great Satan" vs. The "Mad Mullahs": How the United States and İran Demonize Each Other,* The University of Chicago Press, 2008, s. 119.

edilmiştir. Ayrıca İran'a seyahat yasaklanmış ve tüm ticarete ambargo konulmuştur.[919] 444 gün süren rehine krizi 20 Ocak 1981'de imzalanan Cezayir Anlaşması ile sona ermiş,[920] rehin alınan ABD vatandaşları serbest bırakılmış ve İran'a uygulanan ticari ambargo da kaldırılmıştır.[921]

ABD'nin rehine krizi sürecinde diplomatik veya askeri bir çözüm üretememesi ve krizin uzaması sonrasında İran'da ABD'ye karşı yapılan protestolarda ABD'ye gösterilen tepkilerin artması,[922] ABD açısından İran'ın "çılgın mollalar"[923] tarafından yönetilen "düşman ülke" olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.[924] Böylece darbe öncesinde ABD'nin Ortadoğu'daki en sadık müttefiki olan İran, darbeden sonra ise en büyük düşmanlarından biri olmuştur.[925]

3.2.1.3.1. Carter Doktrini ve Körfezin Güvenliği

ABD Başkanı Jimmy Carter, göreve başladığında kendisinden önceki başkanlar gibi iyi ilişkiler kurduğu ülkelerden biri de İran olmuştur. Bu doğrultuda Aralık 1977'de Tahran'ı ziyaret eden Carter, İran'ı "bir istikrar adası" olarak nitelendirmiştir.[926] Ancak bu ziyaretten on üç ay sonra gerçekleşen İran İslam Devrimi, ABD'nin Basra Körfezinde İran ve Suudi Arabistan ile benimsediği çifte sütunlu politikasının sonunu getirmiş ve ABD yeni politikalar benimsemye başlamıştır.[927]

---

[919] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 128.
[920] "The Hostages Are Free", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1981/01/20/the-hostages-are-free/6558b490-ec3a-4c74-8c5c-75f063bab687/, (05.09.2022).
[921] "444 Days: Selected Records Concerning the Iran Hostage Crisis 1979-1981", *National Archives*, https://www.archives.gov/research/foreign-policy/iran-hostage-crisis, (05.09.2022); Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze…* s. 128. Yaptırımla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Gary Sick, "The Carter Administration", *İran Primer*, United States Institute of Peace, https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/The%20Carter%20Administration.pdf (05.09.2022).
[922] "Tahran'da slogan değişmedi", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tahran-da-slogan-degismedi-25045885, (05.09.2022).
[923] Ali M. Ansari, *Confronting İran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*, s.90.
[924] A.g.e., s.90.
[925] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 129.
[926] Peter L. Hahn, "How Jimmy Carter lost Iran", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2017/10/22/how-jimmy-carter-lost-iran/, (28.04.2024)
[927] Sasan Fayazmanesh, *a.g.e.,* s. 12.

Ortadoğu siyasetini etkileyen önemli olaylardan biri olan İran devriminin üzerinden daha bir yıl geçmeden ve hala "rehine krizi" devam ederken yine Ortadoğu siyasetini etkileyen bir başka gelişme olan Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'ı işgal etmesi olayı yaşanmıştır.[928] Önce İran Devrimi, sonrasında Kuzey ve Güney Yemen arasındaki kısa süreli çatışmada adeta Sovyetlerin uydusu konumunda bulunan Güney Yemen'in üstün duruma geçmesi[929] ve sonrasında da Aralık 1979 tarihinde yaşanan bu gelişme, Körfez'de ABD çıkarlarının tehlikeye girdiğinin habercisi konumunda olmuştur.[930] Carter yönetimi bu durumu Sovyetlerin petrol kaynaklarını kontrol politikasının bir parçası olarak görmüş, Sovyetler ile yumuşama politikasına son vermiş ve Carter Doktrini'ni yayınlamıştır.[931]

Carter Doktrini, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın, 23 Ocak 1980 tarihindeki "Birliğin Durumu" konuşmasında açıkladığı ve ABD'nin ulusal çıkarlarını korumak için İran Körfezi'nde gerekirse askeri güç kullanmaktan kaçınmayacağı yolundaki politikasına verilen isimdir.[932] Bu doktrin ile Carter, ABD'nin, Sovyet yayılmacılığına karşı Nixon'ın barışçıl yaklaşımlarını (Nixon Doktrini'nin egemen olduğu 1970-80 dönem) terk etmiş ve yeniden Truman'ın Ortadoğu'ya yönelik müdahaleci tavrının göstergesi olan veya ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştıran politika ile yeni bir dönemi başlatmış oluyordu.[933] Başkan Carter 23 Ocak 1980 tarihinde Kongre'deki "Birliğin Durumu" konuşmasında:[934]

> *"...Tutumumuz kesinlikle net olsun: Herhangi bir dış gücün Basra Körfezi bölgesinin kontrolünü ele geçirme girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin hayati çıkarlarına yönelik*

---

[928] Bernard Gwertzman, "U.S. Reports Sovıet Flying Many Troops To Afghan Conflict", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/12/27/archives/us-reports-soviet-flying-many-troops-to-afghan-conflict-world.html, (28.04.2024); "The Soviet invasion of Afghanistan", *BBC*, https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/ztb8y4j/revision/2, (28.04.2024).

[929] Nazlı Koca, "Yemen'de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 2, 2021, s. 223-235.

[930] Bahriye Tur, "Carter Doktrini ve Abd Dış Politika Algısına Etkileri", *International Social Sciences Studies Journal,* Cilt 7, Sayı 84, s.2652-2662.

[931] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s.95,105.

[932] "Carter Doktrini", *Anadolu Üniversitesi*, https://anabilgi.anadolu.edu.tr/?contentId=28601, (28.04.2024).

[933] C. Tayyar Arı, *Basra Körfezi'nde Güç Dengesi: 1978-1991,* İstanbul Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), İstanbul, 1991, s.206.

[934] "Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress", *Office of the Historian,* https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138, (29.04.2024).

bir saldırı olarak kabul edilecek ve böyle bir saldırı, askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü yolla geri püskürtülecektir…"[935]

Sözleriyle ABD'nin Basra Körfez'indeki çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda güç kullanacağını ve bölgenin ABD için hayati önem taşıdığının mesajını net bir şekilde vermiştir. Aynı konuşmada Sovyet askeri güçlerinin, dünya petrolünün üçte ikisinin geçtiği bir su yolu olan Hürmüz Boğazı'nın 300 mil yakınına yaklaştığını ve bu durumun da Orta Doğu petrolünün serbest dolaşımına ciddi bir tehdit oluşturduğunu dile getiren Carter; savunmaya ayrılan payın yüzde 5 oranında arttırılacağını, ABD'nin askeri gücünün Amerika dışındaki uzak bölgelerde kullanılacağını, Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığın takviye edilerek güçlendirileceğini ve Kuzeydoğu Afrika ve Basra Körfezi'ndeki kilit deniz ve hava tesislerinin ABD kuvvetleri tarafından kullanımı için ilgili devletlerle temasa geçileceğini bildirmiştir.[936]

Doktrin ile bölgedeki dost ve müttefik ülkelerin savunulmasına ve bu doğrultuda ABD'nin savunma harcamalarının arttırılmasına karar verilmesinden sonra Nisan 1980'de rehineleri kurtarma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması,[937] 1980 Eylül'ünde Irak-İran Savaşı'nın başlaması ve Körfez'deki petrol yataklarının ve dolum tesislerinin hava saldırılarına[938] uğramasıyla birlikte ABD'nin bölgedeki askeri varlığında hızlı bir artış görülmüştür.[939]

ABD, Carter Doktrini ile birlikte Nixon Doktrini'ne dayalı politikayı terketmiş ve ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştırmaya yönelik bir politika benimsemeye başlamıştır. Zira ABD, Basra Körfezi'nde herhangi bir gücün egemen duruma geçmesini istememiştir. Bu güç 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği olarak değerlendirilirken, günümüzde ise Rusya Federasyonu ve Çin gibi büyük güçlerin

---

[935] "Jimmy Carter State of the Union Address 1980", *Jimmy Carter Presidential Library & Museum*, 23.01.1980, https://www.jimmycarterlibrary.gov/the-carters/selected-speeches/jimmy-carter-state-of-the-union-address-1980, (29.04.2024).
[936] A.g.k.
[937] Bernard Gwertzman, "U.S. Attempt To Rescue Iran Hostages Fails; 8 Die As Planes Collide During Withdrawal; Accident On Ground", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1980/04/25/archives/us-attempt-to-rescue-iran-hostages-fails-8-die-as-planes-collide.html, (29.04.2024).
[938] David B. Ottaway, "Iran Bombs Baghdad", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/09/24/iran-bombs-baghdad/d38b8798-b73a-4642-9cf4-58d1cbd618a1/, (30.04.2024).
[939] C. Tayyar Arı, *a.g.t.*, s.207-208.

yanında İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi bir bölgesel güç de olabilir. Bu yönüyle ABD, hayati çıkarlarının tehlikeye girmemesi için bölgenin denetimini kendi elinde bulundurmak istemiş, bunun için de gerektiğinde askeri müdahalelerde bulunmuştur.[940]

Carter Doktrini'nde ABD'nin ortaya koyduğu, Ortadoğu'ya yönelik dış politika yaklaşımının günümüzde halen etkisini gösterdiği söylenebilir.[941] Doktrin incelendiğinde günümüzde bölgede meydana gelen ABD-İran ve ABD-Rusya krizleri, 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri, ABD'nin Ortadoğu'daki petrol bölgelerine müdahaleci tavrını net bir şekilde ortaya koymakta ve doktrinin etkisini göstermektedir. Bu yönüyle günümüzde İran rejiminin ABD karşıtlığının ana nedenlerinden biri de ABD'nin Carter doktrini kapsamında Basra Körfezi'ndeki müdahaleci tavrının etkili olduğu söylenebilir.

3.2.1.4. İran-Irak Savaşı

Devrimden sonra ABD-İran ilişkilerini etkileyen olaylardan biri de 22 Eylül 1980'de başlayan 20 Ağustos 1988 yılında taraflar arasındaki ateşkese kadar devam eden İran-Irak Savaşı'dır. Bir milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği, 150 milyar dolar civarında hasarın olduğu ve kazananı olmayan bu savaşı Irak başlatmış ancak İran'ın da direnmesiyle savaş adeta bir yıpratma savaşına dönüşmüştür.[942] İran ve Irak arasında uzun süredir devam eden sınır sorunları, İran'ın Basra Körfez'indeki hakimiyetinden duyulan rahatsızlık ve devrimden sonra İran'ın Irak'taki Şiileri etkilemeye yönelik kaygılar savaşın başlamasına sebep olan etkenler olmuştur. [943]

Başkan Jimmy Carter'ın İran devriminden sonra yaşanan rehine krizinde başarısız olması, 1980 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kaybetmesine neden olmuştur. Başkan Carter'dan sonra görevi devralan Cumhuriyetçi Başkan Ronald Reagan, seçim kampanyası esnasında Carter'ın İran politikasını sert sözlerle

---

[940] C. Tayyar Arı, *a.g.t.,* s.207.
[941] "ABD'nin Carter Doktrini, İran'a karşı halen kullanışlı", *Şarkul Avsat,* https://turkish.aawsat.com/home/article/1826141/abdnin-carter-doktrini-iran%E2%80%99-kar%C5%9F%C4%B1-halen-kullan%C4%B1%C5%9Fl%C4%B1, (30.04.2024).
[942] "İran-Irak savaşının üzerinden 38 yıl geçti", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti/1261774, (05.09.2022).
[943] Türel Yılmaz Şahin, *a.g.e.* s.261-264.

eleştirmiştir.[944] Başkan olduktan sonra da 29 Ocak 1981 tarihindeki bir basın toplantısında İran ile ilişkilerin bir uzlaşma zemininde mi yoksa bir intikam duygusu ile mi inşa edileceği şeklindeki soruya Reagan şöyle cevap vermiştir:

> *"İntikam almayı düşünmüyorum ve İran'daki mevcut hükümet ile ya da hükümet yokluğunda da denilebilir, bir uzlaşma zemininin sağlanıp, sağlanamayacağını bilmiyorum… Ayrıca İran ile yeniden ticari ilişki başlatmak isteyen Amerikan şirketlerinin bunu uzun zamanda yapmalarını umut ediyorum. Özellikle enerji sektöründeki firmaların bu ilişkileri yeniden başlatmak istemelerini anlıyorum ama güvenliklerini sağlayamayacağımızı düşündüğümüz için insanların İran'a seyahat etmeden önce tekrar düşünmelerini belirtiyoruz."*[945]

Başkanlığa geldikten sonra Reagan ve danışmanlarının İran'a odaklanması sonucu yapılan girişimler meyvesini vermiş, Carter'ın başkanlık yarışını kaybetmesine neden olan rehine krizi çözülmüştür.[946]

Başkan Reagan, jeopolitik öneminden dolayı İran ile tekrar ilişki kurabilmenin yollarını aramıştır.[947] Bu konu aynı zamanda ABD kamuoyu açısından da önem taşımıştır.[948] Bu doğrultuda ABD ve İran arasında gayri resmi görüşmeler olsa da devrim lideri Humeyni'nin bağımsız bir dış politika için benimsediği "ne Doğu ne Batı" politikası ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur.[949] Zira Avrupa ülkeleri ve SSCB ile ilişkiler düzeyli bir seviye de olsa da ABD, Humeyni tarafından "büyük şeytan"[950] olarak görüldüğünden ilişkilerin kısa sürede gelişmesi beklenemezdi. İşte böyle bir ortamda başlayan İran-Irak Savaşı'na ABD'nin ilk tavrı tarafsızlık yönünde olmuştur.[951] ABD Dışişleri Bakanı Alexender M. Haig, 16 Şubat

---

944 "The Carter-Reagan Presidential Debate", 28 Ekim 1982, https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/october-28-1980-debate-transcript/ (21.10.2022).

945 Ronald Reagan, "The President's News Conference", 29 Ocak 1981, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-992#axzz1HsgQVWrj (21.10.2022).

946 "The Hostages Are Free", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1981/01/20/the-hostages-are-free/6558b490-ec3a-4c74-8c5c-75f063bab687/, (05.09.2022).

947 "Address to the Nation on the Iran Arms and Contra Aid Controversy - November 13, 1986", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum,* https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-iran-arms-and-contra-aid-controversy-november-13-1986, (05.09.2022).

948 William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 482.

949 Rouhallah K. Ramazani,"Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", s.549-559.

950 "Doing Satan's Work in Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/11/06/archives/doing-satans-work-in-iran.html, (05.09.2022)

951 "Chronology Of The War Between Iran And Iraq", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1982/05/25/world/chronology-of-the-war-between-iran-and-iraq.html, (05.09.2022).

1981 tarihinde tüm Yakın Doğu ve Güney Asya diplomatik görevlilerine gönderdiği telgrafta ABD'nin savaşta tarafsız olduğunu[952], bölgenin istikrarı açısından amacının savaşı sona erdirmek olduğunu belirtse de İran'ın topraklarındaki Irak askerlerini püskürtmesi ve savaşın İran lehine yön değiştirmesi sonrasında ABD'nin tavrı Irak'tan yana değişmiştir.[953]

Savaşta Irak'tan yana tavır değiştiren Reagan yönetimi, ilk olarak Irak'ı terörist devletler listesinden çıkarmış ve Irak'a yönelik ekonomik yaptırımları kaldırmıştır. Ayrıca Irak silahlı kuvvetlerine maddi yardımda bulunan ABD, aynı zamanda Irak'a kargo uçakları ve küçük jetler de satmaya başlamıştır.[954] Irak'ın Hürmüz Boğazı'nda İran petrol tankerlerine karşı başlattığı hücuma karşılık olarak İran'ın misilleme yapması ve dünya petrol transferi açısından önemli bir yere sahip olan Hürmüz Boğazı'nı kapatacağını belirtmesi[955], ABD'nin İran'a sert tepki göstermesine neden olmuştur.[956]

1983 yılında İran'a uluslararası silah satışı boykotu başlatan ABD[957], öte yandan Irak'a da askeri bilgi sağlamanın yanında sevk edilen askeri mühimmatı da artırmıştır. 19 Ocak 1984'te İran'ı "uluslararası terörizm destekçisi" olarak[958] nitelendirip terörist ülkeler listesine alan ABD, bununla da İran'ın uluslararası ticari ilişkide bulunmasını engellemek istemiştir.[959]

Savaşın ilerleyen yıllarında gelişen olaylar iki ülke ilişkilerini daha da germiştir. 1986 yılında İran ile Sovyetler arasında gelişen ilişkiler, Basra Körfezi'nde Sovyet etkisinin artma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Ancak, ABD aldığı çeşitli

---

952 "Document 3", *The National Security Archive*, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/, (05.09.2022); "Military Equipment for Iran and Iraq", *The National Security Archive*, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/iraq03.pdf, (05.09.2022).

953 A. Öner Pehlivanoğlu, *a.g.e.*, s. 181.

954 Sasan Fayazmanesh, *United States and Iran…* s. 29.

955 "Threat To Persian Gulf: The Choıces For Iran", *The New York Times, https://www.nytimes.com/1983/10/19/world/threat-to-persian-gulf-the-choices-for-iran.html,* (05.09.2022).

956 Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu: 1979 İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi*, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 289-290.

957 "Iran Sanctions", *U.S. Department Of Treasury*, https://ofac.treasury.gov/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions, (05.09.2022).

958 "State Sponsors of Terrorism", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/, (05.09.2022).

959 Sasan Fayazmanesh, "The Politics of the.." a.g.m., s. 226.

tedbirler ile bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır. Irak'tan yana tavır benimseyen ABD, İran'ı ekonomik olarak zor durumda bırakmak için 29 Ekim 1987 tarihinde 12613 sayılı Başkanlık kararnamesi yayınlamıştır. Söz konusu kararnameye göre üçüncü bir ülkede rafine edilmiş İran ham petrolünden elde edilen petrol ürünleri dışında İran tarafından üretilen hiçbir mal ABD'ye ithal edilmeyecektir.[960] Yine Körfezde Sovyet etkisini azaltmak amacıyla Suudi Arabistan ve Kuveyt petrol tankerlerine ABD savaş gemileri aracılığıyla koruma sağlanması[961] ve sonraki yıl 11 Kuveyt petrol tankerine ABD bayrağının çekilmesi[962] hem İran ve Sovyetlere gözdağı vermesi hem de savaşta tarafsız kalacağını belirtmesine[963] rağmen, Basra Körfezi'nde mayınlama yapıyor gerekçesi ile Eylül 1987'de İran deniz aracını tutsak alması ve sonradan batırması,[964] yine Ekim 1987'de üç tane İran hücumbotunun batırılması,[965] bir petrol platformunun yok edilmesi,[966] sivil yolcu taşıyan İran uçağının düşürülmesi,[967] savaşı başlatan taraf Irak olmasına rağmen BM Güvenlik Konseyi kararlarında İran'ın kınanması[968] için ABD'nin çaba göstermesi ve İran'a yönelik pek çok yaptırımı devreye sokması gibi birçok durum aslında ABD'nin İran'a karşı tutumunun açık göstergeleri olmuştur.

---

960 Executive Order 12613- "Prohibiting Imports From Iran", 29 Ekim 1987, https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12613.html (8.10.2022).

961 "U.S. Reaffirms Vow to Protect Gulf Ships", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-04-16-mn-735-story.html, (8.10.2022).

962 "New Accord To Let Kuwaiti Tankers Fly U.S. Flag", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/05/20/new-accord-to-let-kuwaiti-tankers-fly-us-flag/ce926262-1232-4db1-9e23-c3e081c0927c/, (8.10.2022).

963 "Chronology Of The War Between Iran And Iraq", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1982/05/25/world/chronology-of-the-war-between-iran-and-iraq.html, (08.09.2022).

964 "U.S. Navy Seizes Iranian Mine Ship", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/09/23/us-navy-seizes-iranian-mine-ship/d68e7508-f335-4e56-ab8a-7a06b39f6607/, (09.09.2022).

965 "U.S. Helicopters Sink 3 Iranian Gunboats In Persian Gulf", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/10/09/us-helicopters-sink-3-iranian-gunboats-in-persian-gulf/cfe5e927-97bf-4080-8e57-d8add44c38d2/, (09.09.2022).

966 "U.S. Destroys 2 Iranian Oil Platforms in Gulf", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-10-19-mn-10412-story.html, (09.09.2022).

967 "The Downing Of Flight 655: U.S. Downs Iran Airliner Mistaken For F-14; 290 Reported Dead; A Tragedy, Reagan Says; Action Is Defended", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1988/07/04/world/downing-flight-655-us-downs-iran-airliner-mistaken-for-f-14-290-reported-dead.html, (10.09.2022)

968 Yavuz Cankara, *ABD Başkanlarının 1979 Sonrasında İran'a Yönelik Politikaları,* İstanbul Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 128.

Tüm bu gelişmeler ışığında İran-Irak arasında 22 Eylül 1980'de başlayan savaş, BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihindeki 598 sayılı ateşkes kararı ile nihayete ermiş,[969] devrim sonrasının ABD-İran ilişkilerinin geleceği hakkında önemli ipuçları vermiştir.

3.2.1.5. ABD ve İran İlişkilerinde Pragmatik Bir Tavır: İrangate Skandalı

İran Devrimi sonrasında ABD'nin Ortadoğu siyaseti realist bir yörüngede devam ettiği söylenebilir. Devrimden sonra İran rejimi kurumsallaşma çabaları gösterirken,[970] ABD ise bölgesel nüfuz arayışı doğrultusunda yeni müttefikler aramıştır.[971] İrangate skandalı; devletlerin çıkarlarına göre pragmatik tavır sergileyebileceklerine ve diplomasinin kaygan zemininde çeşitli eğilimlere her zaman kapı aralayabileceğine dair ilginç bir örnektir. Nitekim bu skandalda; İran, uzun süredir Irak'la devam eden savaş nedeniyle gereksinim duyduğu silah ihtiyacını karşılamak, ABD ise devrim sonrasında bölgede sarsılan imajını düzeltmek ve bölgesel nüfuzunu korumak için kendi aralarında var olan keskin ideolojik sınırları güncel siyasal ihtiyaçlara bağlı olarak rafa kaldırmışlardır.[972]

İran-Irak Savaşı'nın devam ettiği dönemde, çeşitli yollardan İran'a yapılan silah sevkiyatını durdurabilmek amacıyla ABD tarafından "Akışı Durdurma Operasyonu" yürürlüğe konulmuştur.[973] Ancak İran'a silah sevkiyatını durdurabilmek için uygulanan tedbirin üzerinden bir yıl geçtikten sonra ABD'nin gayri resmi yollarla İran'a silah sevkiyatında bulunduğu ileri sürülmüştür.[974] Söz konusu dönemde, ABD tarafından İran'a dolaylı yollardan silah satışı yapıldığına dair söylentiler devrimden sonra gayri meşru ilan ettiği İran yönetimine dolaylı

---

[969] "Resolution 598 (1987) / adopted by the Security Council at its 2750th meeting, on 20 July 1987.", *UN Security Council,* https://digitallibrary.un.org/record/137345, (10.09.2022).
[970] İsmail Sarı, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, 2015, s.95-135.
[971] Donette Murray, *US Foreign Policy and Iran: American-Iranian Relations since the Islamic Revolution*, Routledge, London, 2010, s.44-45.
[972] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 148-151.
[973] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 129; Ünal Gündoğan, *a.g.e.,* s. 290.
[974] Ünal Gündoğan, *a.g.e.,* s. 290-291.

yollardan silah satılma nedenine yönelik iki ayrı iddia öne çıkmıştır.[975] İleri sürülen ilk iddiaya göre; ABD yönetimi, İran'la bağlantıları bulunan Lübnan'daki Hizbullah'ın elinde bulunan Amerikalı rehineleri kurtarmayı amaçlamıştır. İleri sürülen ikinci iddiaya göre ise ABD tarafından Nikaragua'daki kontralara mali destek sağlamak amaçlanmıştır.[976]

İrangate skandalı uluslararası siyasetin "esnek" yönünü göstermesi açısından önemli bir örnektir. Skandal, 1986 yılında, Lübnan'da siyasi içerikli yayın yapan "*Ash-Shiraa*" isimli dergide yayınlanan bir makalede, ABD ve İran arasındaki silah ticareti bağlarına ilişkin olarak öne sürülen iddialarla gündeme gelmiştir.[977] ABD, rehine krizi sonrasında Lübnan'daki Hizbullah terör örgütü bağları olduğunu öne sürerek de İran'ı terörizme destek veren ülke olmakla itham etmiştir.[978] Ayrıca İran'a silah desteğinde bulunabilecek ülkelerin olabileceğini belirterek böyle bir durumda ülkelerinde suç ortağı olarak değerlendirileceği uyarısını yapmıştı.[979]Ancak, "*Ash-Shiraa*" dergisine göre bu söylemine rağmen ABD, İran'a dolaylı yollardan silah satmıştır.[980] Başkan Reagan söz konusu iddialar karşısında silah sevkiyatı iddialarını tamamen reddetmiş, yaptığı açıklamada İranla iki yıla yakın süredir "gizli diplomatik bir süreç yürütüldüğünü bunun da İran ile kurulacak yeni ilişkiler için olduğunu belirtmiştir.[981] Reagan'ın bu ifadelerine karşılık karşılık İran tarafından ise cevap

---

[975] Larry J. Sabato, "The Iran-Contra Affair– 1986-1987", 1998, https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/frenzy/iran.htm, (14.10.2022).

[976] İddiaya göre Lübnan'da Hizbullah'ın alı koyduğu ABD'li rehinelerin serbest bırakılması için ABD yönetimi tarafından İran'a üç defa silah sevkiyatı yapılmıştır. Sevkiyatın ilki Ağustos ve Eylül 1985'te ABD'nin müsaadesiyle İsrail'in İran'a 504 adet anti tank füzesi ve 120 adet Hawk füzesi satmasıyla başlamıştır. İlk sevkiyat rehinelerin serbest bırakılması için yeterli görülmeyince Şubat 1986'da İran'a ikinci sevkiyat başlamış ve 1000 adet Tow füzesi satılmıştır. Ancak rehinelerin tümü bu satışa rağmen henüz serbest değildir. Rehinelerin tümünün serbest bırakılması üçüncü sevkiyat ile mümkün olmuş ve ABD, Mayıs 1986'da da 500 taneden fazla Tow füzesi temin etmiştir. İlgili iddia için bkz: Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 129-131.

[977] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 148-151.

[978] "State Sponsors of Terrorism", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/, (14.10.2022); "Country Reports on Terrorism 2019: Iran", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2019/iran/, (14.10.2022).

[979] Donette Murray, *a.g.e.,* s.46.

[980] "Iran-Contra dealings revealed, Nov. 25, 1986", *Politico,* https://www.politico.com/story/2016/11/iran-contra-dealings-revealed-november-25-1986-231769, (15.10.2022).

[981] "Address to the Nation on the Iran Arms and Contra Aid Controversy- November 13, 1986", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum,*

Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'den gelmiş ve Reagan'ın açıklaması Hamaney tarafından reddedilmiştir.[982]

Burada öne çıkan nokta ise İran'ın devrimden sonra her fırsatta eleştirdiği ve "şeytan" olarak nitelendirdiği[983] ABD ile çıkarlar söz konusu olduğunda ve gerektiğinde müttefiklik yapabileceğinin görülmesi olmuştur.[984]

Skandalın ikinci boyutuna yönelik iddiayı ise Reagan yönetiminin, Nikaragua'daki Sovyetler Birliği destekli sol Sandinista hükümetini düşürmek için komünizm karşıtı gerillaları (kontraları) silahlandırmak ve mali destek sağlamak için İsrail aracılığıyla yeni İran yönetimine silah satışı yaptığı yönündeki iddia olmuştur.[985]

Bütün bunlar oldukça ciddi suçlamalardır ki, bu iddialarda belirtilen davranışlar hem ABD yasaları hem de uluslararası hukuka uygun değildir. ABD yasalarına göre rehineler için fidye ödemek ve Kongre'nin izni olmadan bütçeden bir yapılanmayı finanse etmek yasak olan fiillerdendir.[986] Bu iddialara Reagan yönetimi ABD yasalarına göre yasak olan her iki fiili de işlemiştir. "*Ash-Shiraa*" dergisinin haberi Amerika'da "siyasi fırtınaya" sebep olup Reagan yönetimini ciddi sıkıntılara maruz bıraktıysa da Reagan'ı suçlayabilecek yeterli delilin olmayışı Başkan'ın ceza almasını da engellemiştir.[987] Ancak ABD'de görülen İrangate davasında Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Yarbay Oliver North, belgeleri yok etmekten suçlu

---

https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-iran-arms-and-contra-aid-controversy-november-13-1986, (15.10.2022).

[982] "Iranian President Denies Reagan Report of Secret Diplomatic Dialogue", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-11-15-mn-3690-story.html, (16.10.2022); "Iran President Accuses Reagan of Lying About Arms Shipment", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-03-21-mn-4564-story.html, (16.10.2022)

[983] "Doing Satan's Work in Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/11/06/archives/doing-satans-work-in-iran.html, (16.09.2022)

[984] James G. Blight, (vd.), *Becoming Enemies U.S-Iran Relations And The Iran- Irak War 1979-1988*, Published by Rowman & Littlefield Publishers, Printed in USA, 2012, s.125-126.

[985] "Background on United States Funding of the Contras", *U.S. Department of Justice*, https://oig.justice.gov/sites/default/files/legacy/special/9712/appa.htm, (16.09.2022).

[986] "Overview of Appropriations Clause", *Constitution Congress*, https://constitution.congress.gov/browse/essay/artI-S9-C7-1/ALDE_00001095/, (16.09.2022).

[987] "Excerpts From the Iran-Contra Report: A Secret Foreign Policy", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/97/06/29/reviews/iran-transcript.html?_r=2, (17.10.2022)

bulunmuş ve dava üç ayda düşmüştür. İran ve İsrail'de ise konuyla ilgili herhangi bir dava açılmamıştır.[988]

Skandal, devrimden sonra birbirlerine karşı düşmanca tavır benimsemiş olan olan ABD ve İran arasındaki ilişkilerin şeffaf olmayan yönlerine dair önemli ipuçları vermektedir. İddialar Başkan Reagan'ın, ABD yasalarına göre suç sayılan iki fiille yargılanmasına yol açmış ancak Başkan sonuçta herhangi bir cezai müeyyideyle karşılaşmamıştır.[989] İddiaların muhatabı olan diğer ülke İran ise devrimden sonra İslam'ın en büyük düşmanları olarak nitelendirdiği ve "büyük şeytan" ve olarak adlandırdığı ABD ve "küçük şeytan" belirttiği İsrail ile kapalı kapılar ardında diplomatik ilişkiler yürüttüğü ortaya çıkmıştır.[990] Bu olay, birbirine "düşman" olarak görünen iki ülke arasındaki ilişkilerin gerektiğinde karşılıklı ideolojik tezatlıklarını ve aşırılıklarını bir kenara bırakarak pragmatik bir açıdan yürüyebileceğini de net bir şekilde göstermiştir.

3.3. 2000'Lİ YILLARDA ABD BAŞKANLARININ İRAN STRATEJİLERİ

3.3.1. GEORGE W. BUSH'UN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN

3.3.1.1. Başkan George W. Bush Dönemine Doğru

Devrimin lideri Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında ölmesi[991] sonrasında dini lider üçüncü cumhurbaşkanı olan Ali Hamaney olmuştur.[992] Ali Hamaney'in dini lider olmasından sonra 1990'lı yıllar boyunca İran'da reformist kimlikleriyle ön

---

[988] Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu,* Çeviren: Olga Tezcan, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, 408-410.

[989] "Iran-Contra Report Castıgates Reagan", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/01/19/iran-contra-report-castigates-reagan/963af142-5b5a-460c-b4f7-28b7c25fbb25/, (17.10.2022); "Iran-Contra Affair", *Britannica*, https://www.britannica.com/event/Iran-Contra-Affair, (17.10.2022).

[990] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 145-151.

[991] "Ayatollah Khomeini Dies at 86", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/world/la-fg-iran-archive-1989jun04-story.html, (25.10.2022).

[992] "Khamenei Succeeds Khomeini", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/06/05/khamenei-succeeds-khomeini/f5d7efd2-0d47-46c1-8afe-be1353609e92/, (25.10.2022).

plana çıkan ve Batı ile ilişkilerde ılımlı bir tavır benimseyen Haşimi Rafsancani[993] ve Muhammed Hatemi[994] cumhurbaşkanı koltuğuna geçmişlerdir. İran'da Batı ile ilişkilerde ılımlı tavır benimseyen ve bu ilişkileri geliştirmeye çaba gösteren cumhurbaşkanları[995] görevde olmasına rağmen ABD-İran ilişkilerinde olumlu bir ivme yakalanmamıştır. Başkan Reagan'dan sonra Cumhuriyetçi George H. W. Bush Başkan olmuş ve onun başkanlığı döneminde de ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli gündemi İran'dan ziyade Körfez Savaşı nedeniyle Irak olmuştur.[996]

Cumhuriyetçi George H. W. Bush'tan sonra Demokrat Bill Clinton ABD Başkanı olmuş ve Ortadoğu coğrafyasında "çifte çevreleme"[997] politikasını benimseyerek İran ve Irak'ı hedef almıştır.[998] Başkan Bill Clinton'ın İran politikasının şekillenmesinde İsrail ve Yahudi lobisinin önemli etkileri olmuştur. Zira bu dönemde İsrail lobisi yaptığı çalışmalar ile ABD için Ortadoğu bölgesinde en büyük tehdidin İran olduğuna yönelik kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.[999] Başkan Clinton'ın, dış politika ekibinde Dışişleri Bakanı olarak yer alan Warren Christopher, Yahudi lobisinin söylemlerinden etkilenen ve Yahudi lobisine yakın duran bir dış işleri bakanı olmuştur.[1000] Başkan Clinton'un İran politikasının mimarlarından biri olan Dışişleri Bakanı Warren Christopher, İran'ı "serseri-haydut devlet" olarak tanımlamış,[1001] Amerikan şirketlerinin İran ile ticari ilişkiler kurmalarına engel

---

993 "Rafsanjani Takes Oath To Lead Iran", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/18/rafsanjani-takes-oath-to-lead-iran/efa63da6-6110-43f9-ab74-feec62d3063e/, (25.10.2022).

994 "Moderate Khatami confirmed as Iran's new president", *CNN,* http://edition.cnn.com/WORLD/9708/03/iran.prez/index.html, (25.10.2022).

995 Yüksel Taşkın, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 39, 2008, s. 21-53.

996 George H. W. Bush'un Ortadoğu politikasına yönelik çalışma için bkz: Michael H. Cairo, *The Gulf: The Bush Presidencies and the Middle East,* University Press of Kentucky, 2012, s.85-112.

997 Martin S. Indyk, "United States Policy Toward the Middle East", *U.S. Department of State*, https://1997-2001.state.gov/policy_remarks/1999/990608_indyk_mepolicy.html, (25.10.2022); Alex Edwars, *"Dual Containment" Policy in the Persian Gulf: The USA, Iran, and Iraq, 1991–2000*, Palgrave Macmillan, 2014, s.17-34.

998 Ayşegül Sever, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", *En Uzun On Yıl*, Derleyen: Gencer Özcan- Şule Kut, 2. Baskı, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 345-370.

999 "Bill Clinton Administration: Speech to the AIPAC Policy Conference", *Jewish Virtual Library*, https://www.jewishvirtuallibrary.org/president-clinton-speech-to-the-aipac-policy-conference-may-1995#google_vignette, (27.10. 2022).

1000 "L.A. Jewish Leaders Defend Christopher: Diplomacy: Comments rebut accusations that lawyer was less than fair in addressing the Arab-Israeli conflict", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-11-10-mn-251-story.html, (27.10. 2022).

1001 "Christopher Signals a Tougher U.S. Line Toward Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1993/03/31/world/christopher-signals-a-tougher-us-line-toward-iran.html, (

olmaya çalışmıştır.[1002] Yine Clinton'ın başkanlık döneminde İran'ın "terörizme destek verdiği" gerekçesiyle,[1003] yabancı şirketlerin İran'ın enerji sektörüne belirlenen miktardan fazla yatırım yapması engellenmek amacıyla Cumhuriyetçi Senatör Alfonse D'Amato tarafından hazırlanan ve D'Amato Yasası olarak tanınan Iran and Libya Sanctions Act (ILSA) Temmuz 1996'da devreye alınmıştır.[1004] Bu ekonomik yaptırımla İran sıkıştırılmak istense de Başkan Clinton'ın ikinci başkanlık döneminde özellikle petrol şirketlerinin yoğun lobicilik faaliyetleri neticesinde ekonomik yaptırımlara yönelik yasaların yoğunluğu azaltılmıştır.[1005]

Bu doğrultuda ABD'nin 43. Başkanı olacak George Bush'un başkanlığı öncesinde ABD'nin İran politikasının Yahudi lobisi ve petrol şirketlerinin lobicilik faaliyetlerinin etkisi altında şekillenmiş olduğu değerlendirilebilir.

3.3.1.2. Başkan George W. Bush Dönemi, Yeni Muhafazakârların iktidara gelmesi ve Ortadoğu

ABD'de 7 Kasım 2000 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçi Parti'nin adayı George W. Bush kazanmıştır. Rakibi Al Gore'a göre daha düşük oy almasına rağmen Bush, ABD seçim sisteminin getirdiği delegelik avantajından faydalanarak başkan olmuştur.[1006] 20 Ocak 2001 tarihinde görevi devralan Başkan Bush[1007], babasının başkanlık döneminde hizmet etmiş olan deneyimli kişileri de ekibine eklemiştir. Dünya kamuoyunun yakından tanıdığı Brent Scowcroft, Dick Cheney, Colin Powell, Donald Rumsfeld, Condolezza Rice, Paul Wolfowitz, Richard Perle, Douglas Feith gibi isimler Başkan Bush'un ekibinin öne çıkan isimleri

---

27.10. 2022); Christopher Proposes Tighter Curbs on Trade With Iran, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1995/04/01/world/christopher-proposes-tighter-curbs-on-trade-with-iran.html, (27.10. 2022).

[1002] Warren Christopher ve William J. Perry, "Foreign Policy, Hamstrung", *The New York Times*, 13 Şubat 1995, Bölüm A, s.19, https://www.nytimes.com/1995/02/13/opinion/foreign-policy-hamstrung.html (27.10. 2022).

[1003] Congressional Bill 3107, 104th Congress, 2nd Session, "Iran and Libya Sanctions Act of 1996", https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/3107 (27.10. 2022).

[1004] A.g.k.

[1005] "Amerıcan Policy Toward Iraq And Iran In Clinton's Second Term", *JCPA*, https://www.jcpa.org/jl/jl402.htm, (27.10. 2022).

[1006] United States Presidential Election Results: https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html, (28.10. 2022).

[1007] "President George W. Bush's Inaugural Address", *The White House*, 20.01.2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/inaugural-address.html, (28.10. 2022).

olmuştur.[1008] İsrail'e yakın tutumlarıyla bilinen[1009] bu isimler aynı zamanda Başkan Bush'un Ortadoğu politikasının şekillenmesinde de önemli roller üstlenmişlerdir.[1010] Böylece Başkan Clinton döneminde gölgede kalan birçok "Yeni Muhafazakâr" isim, Başkan Bush'un göreve gelmesiyle birlikte yeniden "kilit" noktalara getirilmiştir.[1011]

Başkan Bush dönemiyle birlikte ABD dış politikasında etkin konuma gelen ve onu şekillendiren yeni muhafazakârlar, ABD'yi adeta dünyanın jandarması olarak görmüşlerdir.[1012] Yeni muhafazakârlar; SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemin hegemon gücünün ABD olduğunu ve ABD'nin bu gücünü kısıtlamaya yönelik tüm girişimlerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır.[1013] Uluslararası sistemin başat gücü ve düzenleyicisi olarak ABD'yi kabul ettikleri için, ABD değerlerinin (demokrasi, liberal ekonomik sistem vs.) tüm dünyaya yayılması onlar için temel hedef oluştururken, yine onlara göre, ABD uluslararası sistemin başat gücü olarak varlığını korumaya devam etmesi için ABD'nin savunmaya ayırdığı bütçe arttırılmalıdır.[1014]

Yeni muhafazakârların savunduğu bu anlayış biçimi, realizm kuramının babası sayılan Motgenthau'nun güç anlayışıyla paralellik göstermiş olduğu söylenebilir. Morgenthau'ya göre uluslararası siyaseti anlamlandırmakta rehberlik eden temel kavram 'güç'tür ve Motgenthau gücü de:[1015]

"Uluslararası politika, tüm politikalar gibi bir güç mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihai amaçları her ne olursa olsun, güç her zaman birincil hedef ya da sonuca götüren araçtır." şeklinde açıklamıştır.

[1008] "President Bush's Cabinet", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/government/cabinet.html, (28.10. 2022).
[1009] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s.168-169.
[1010] Jonathan Cook, *Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East,* Pluto Press, London, 2008.
[1011] Bu isimlerden bazıları için bkz: Mehmet Atay, "Amerikan Yönetimindeki Şahinler İktidarının Otobiyografisi", *Jeopolitik*, yıl 2, Sayı 6, 2003, s. 28-34.
[1012] Micheal Cox, "The Empire's Back in Town: Or America's Imperial Temptation — Again", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol: 32, Issue 1, 2003, s. 1-27.
[1013] Eric Hobsbawm, "America's neo-conservative world supremacists will fail", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2005/jun/25/usa.historybooks, (28.10. 2022).
[1014] Çağrı Erhan, "Yeni Muhafazakârların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu" *Görüş Dergisi*, Sayı
55, Temmuz 2003, s. 30; Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 169.
[1015] Hans j. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 2. Baskı, Alfred A. Knopf, New York, 1954, s.25.

Yine Başkan Bush dönemiyle birlikte ABD dış politikasında etkin olan yeni muhafazakârların benimsedikleri bu politikalar ile adeta Morgenthau'nun düşüncesini pratiğe dökmüş oldukları ve 11 Eylül saldırıları sonrasında ise devlet politikası haline getirmiş oldukları belirtilebilir.

Başkan Clinton döneminde geri planda kalmış olan Yeni Muhafazakârlar, George W. Bush'un başkanlığıyla birlikte politikaların belirlenişinde yeniden etkili hale gelmişlerdir. Onlar, realizmin; devletler, mümkün olduğunca en çok kaynağa ulaşma ve kendi çıkarlarını takip etme eğiliminde olma varsayımını benimsemişlerdir.[1016] Onların bu düşüncesinde Ortadoğu çok önemli bir yere sahip olmuştur.[1017] Petrol kaynakları açısından dünyanın en zengin bölgesi olan Ortadoğu,[1018] Yeni Muhafazakârların politikalarının merkezinde yer almıştır.[1019] ABD'nin Ortadoğu'daki en yakın müttefiki olan İsrail ise ABD'nin başarısı için anahtar konumda değerlendirilmiştir.[1020] Çünkü onlara göre ABD'nin küresel egemenliği ve petrolü kontrol edebilirliği, İsrail'in bölgesel hâkimiyeti ile mümkün olacaktır.[1021]

Yeni muhafazakârların realist geleneğe dayalı bakış açıları Başkan Bush dönemiyle birlikte ABD dış politikasında kendisini iyice hissettirmiştir. Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, Dış İstihbarat Danışmanı Brent Scowcroft ve Başkan Bush'un kişisel görüşleri birleşince ABD dış politikasında tamamen güce dayalı realist bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. O dönemdeki yaklaşıma göre ABD, her zaman güçlü bir askeri yapıya sahip olmalıdır ve gerektiğinde ABD'nin çıkarları doğrultusunda ABD'nin askeri gücü tartışmasız kullanılmalıdır. Yine ABD değerleri

---

[1016] Eyüp Ersoy, *a.g.m.*, s. 166-172.
[1017] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 169.
[1018] "2021 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", *TPAO*, s. 9, https://www.tpao.gov.tr/file/2206/2021-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-861629db02eb5624.pdf, (30.10.2022).
[1019] Alastair Newton, "The New Neocons and the Middle East", *Global Policy Journal*, https://www.globalpolicyjournal.com/blog/30/08/2017/new-neocons-and-middle-east, (30.10.2022); "Peace in the Middle East", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/mideast/, (30.10.2022).
[1020] Jonathan Cook, *a.g.e.*, s.25.
[1021] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 170.

doğrultusunda serbest ticaret desteklenmeli ancak yükselen güçler de (Çin-Rusya gibi) dikkatle izlenilmelidir.[1022]

Dönem itibariyle İran özeline bakıldığında ise Başkan Bush'un ekibindekilerin her birinin İran konusunda farklı görüşlere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, Başkan Bush'un 11 Eylül saldırıları sonrasında kullandığı "şer üçgeni" tanımından Irak ve İran'ı terörü destekleyen ülkeler olarak nitelendirmiştir.[1023] Yine Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Ulusal Güvenlik Danışman Yardımcısı Stephen Hadley İran'a yönelik ABD politikasının sertleştirilmesinden yana tavır benimseyerek İran'a izolasyon ve dışsal baskı uygulanması gerektiğini savunmuşlardır.[1024] Öyle ki Savunma Bakanlığı İran'a yönelik olası askeri harekata ilişkin brifingler bile hazırlamıştır.[1025] Öte yandan Dışişleri Bakanı Colin Powell ise bu kişilerin aksine İran ile ilişkilerin yeniden tesis edilme zamanının geldiğini belirtmiştir.[1026] Powell, Başkan Yardımcısı Dick Cheney başkanlığında oluşturulan "Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu"[1027] raporuna dayanarak İran'a yönelik yaptırımların ABD ekonomisini olumsuz etkilediğini ve bazı konularda İran'a imtiyazlar verilmesini içeren bir iş birliği anlaşması yapılması gerektiğini savunmuştur.[1028] Tüm bu tartışmaların yaşandığı dönemde tarafsız kalan Başkan Bush, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra İran'ın El Kaide terör örgütüne yüklü miktarda yardım ettiğine yönelik söylemlerin de etkisiyle Ortadoğu politikasını, Clinton'ın benimsediği "çifte çevreleme" politikasının başarısızlığı[1029] ve Ortadoğu

---

[1022] Donette Murray, *US Foreign Policy And Iran*, Routledge, 2010, s. 118.
[1023] "Remarks by National Security Advisor Condoleezza Rice on Terrorism and Foreign Policy", *The White House,* https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/04/20020429-9.html, (01.11.2022).
[1024] Seymour M. Hersh, The Coming Wars, *The New Yorker*, https://www.newyorker.com/magazine/2005/01/24/the-coming-wars, (01.11.2022); "Cheney Talks Tough On Iran", *CBS News*, https://www.cbsnews.com/news/cheney-talks-tough-on-iran/, (01.11.2022).
[1025] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 170.
[1026] Powell Puts Onus On Iran to Build Ties, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/07/06/powell-puts-onus-on-iran-to-build-ties/5697b4e4-84b9-488a-9449-0b5ab1cfa2ad/, (02.11.2022).
[1027] "National Energy Policy Development Group", *NRC*, https://www.nrc.gov/docs/ML0428/ML042800056.pdf, (02.11.2022).
[1028] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 170-171.
[1029] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 172.

ülkelerinin "kitle imha silahlarına sahip olduğu" ve "terörizme destek verdikleri"[1030] söylemleri üzerinden şekillendirmeye başlamıştır.[1031]

3.3.1.3. 11 Eylül Saldırıları: Bush Doktrini ve ABD Dış Politikasının Dönüşümü

Başkan Clinton'un ikinci dönemi de ABD-İran ilişkilerinde umut edilen uzlaşı ortamı gerçekleşmeden sona ermiştir. Hem İran kanadından pragmatik siyasetçilerin hem de İran'a yönelik yaptırımlardan ABD'nin zarar gördüğünü ileri süren ABD'li siyasi elitlerin Clinton sonrası Bush yönetiminden ABD-İran ilişkilerinin geleceğine dair olumlu beklentileri[1032] George W. Bush'un başkanlığının 9. ayında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları sonuçsuz kalmış, 11 Eylül saldırıları bu beklentilerin önüne adeta bir duvar örmüştür.

11 Eylül saldırıları ABD dış politikasında ve Ortadoğu siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Saldırılar öncesinde dış politika gündemini ABD'nin askeri üstünlüğü ve enerji de dışa bağımlılığı azaltma şeklinde iki ana başlığa oturtan Başkan Bush, saldırılardan sonra en önemli başlık haline gelen "terörle savaş" başlığını da bu iki ana başlığa eklemiştir.[1033] Bush, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik 11 Eylül terör saldırıların ertesi günü yaptığı konuşmada ABD dış politikasının bundan sonra hangi ilkeler üzerinden şekilleneceğine dair önemli ipuçları vermiştir. Başkan Bush ilgili konuşmada saldırıları savaş eylemi olarak nitelendirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Ülkemize karşı dün yapılmış olan önceden planlanmış ölümcül saldırılar bir terör eyleminden fazlasıdır. Bu bir savaş eylemidir. Özgürlük ve demokrasi saldırı altındadır. Amerikan halkı bizim bugüne kadar rastlamadığımız türden bir değişik düşmanla karşı karşıya kaldığımız bilmelidir. Bu düşman sadece bizim halkımıza değil, dünyanın her yerinde*

[1030] U.S. Department of State, *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (02.11.2022).
[1031] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s. 172.
[1032] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* s. 145-151.
[1033] Michael Klare, *Blood and Oil*, Hamish Hamilton, London, 2004, s. 72-73.

özgürlüğü seven tüm insanlara karşı saldırmıştır. Biz bu düşmanın özgürlüğümüzü kısıtlayarak ya da yaşam tarzımızı değiştirerek savaşı kazanmasına izin vermeyeceğiz."[1034]

Saldırıları savaş olarak nitelendiren Başkan Bush, BM Antlaşmasının 51. maddesini[1035] meşru müdafaa hakkının devlet dışı aktörlerin terörist faaliyetlerine karşı da kullanılabileceği doğrultusunda yorumlayarak adeta Afganistan ve Irak saldırıları için zemin hazırlamıştır.[1036] BM Güvenlik Konseyi de 12 Eylül 2001 tarihli 1368 sayılı kararı ile uluslararası barış ve güvenliğe karşı terörizmi bir tehdit olarak nitelendirmiş[1037] ve yine 28 Eylül 2001 tarihli 1373 sayılı kararıyla da bütün devletleri, terörizmi önleme konusunda iş birliğine çağırmıştır.[1038] 15 Eylül 2001 tarihinde radyodaki ulusa sesleniş konuşmasında Bush; Birleşik Devletlere karşı savaş başlatanların, aynı zamanda kendi yıkımlarını hazırladıklarını, yine terörizme karşı zaferin, tek bir muharebede kazanılmayacağını, terörist organizasyonlara ve onları destekleyenlere karşı kararlı bir şekilde savaşılacağı söylemiştir.[1039]

Bush'un terörizme karşı kararlı duruşu sivil toplum kuruluşları tarafından da destek görmüştür. Örneğin, amacını "Amerika'nın global liderliğini desteklemek" olarak açıklayan ve yeni muhafazakarlar tarafından kurulan "Yeni Amerikan Yüzyılı

[1034] "Remarks by the President In Photo Opportunity With the National Security Team", 12 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010912-4.html (01.11.2022).

[1035] 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanan ve 24 Ekim 1945'de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. Maddesi şöyledir: *"Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez."* "Birleşmiş Milletler Antlaşması", *BM Türkiye,* https://turkiye.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf, s.27-28, (02.11.2022).

[1036] Enver Bozkurt, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s. 21.

[1037] Resolution 1368 (2001)-Adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001, *UN Security Council*, https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/533/82/pdf/n0153382.pdf?token=ant2hbfKNK9IHI3SxN&fe=true, (02.11.2022).

[1038] Resolution 1373 (2001)- Adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, *UN Security Council*, https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_english.pdf, (02.11.2022).

[1039] "Radio Address of the Presidnet to the Nation", 15 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010915.html, (02.11. 2001).

Projesi" adlı düşünce kuruluşunun[1040] önde gelen temsilcilerinin 20 Eylül 2001 tarihinde Bush'a gönderdikleri mektupta; Başkan Bush'un terörizme karşı açtığı savaşı desteklediklerini, sadece bu olaydan sorumlu kişileri bulmakla kalınmaması, dünyada ABD'ye karşı iyi niyet beslemeyen ve ABD çıkarlarına ve müttefiklerine karşı saldırı düzenleyen grupların da hedef alınması gerektiği belirtmişlerdir.[1041]

11 Eylül öncesi dönemde ABD'nin dış politika kimliği anlayışı daha çok "çevreleme ve caydırıcılık" politikası üzerineyken, 11 Eylül sonrası dönemde ise bu kimlik daha çok güvenlik algılamalarının ön planda olduğu bir politika ile değişime uğramıştır.[1042] Dönüşüm geçiren bu politika "Bush Doktrini" olarak tanımlanan "önalma ve önleme" stratejileri üzerine kurulmuştur.[1043] Saldırıların ABD'ye savaş niteliğinde olduğunu belirten Başkan Bush, adım adım "Bush Doktrini"nin temellerini atmıştır. Örneğin 20 Eylül 2001 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada şu ifadelerde bulunmuştur:

> *"...Emrimizdeki tüm kaynakları, her türden istihbarat aracını, hukuki yaptırımı, her türden mali etkiyi ve gerekli her türlü silahı kullanarak küresel terör şebekesini mahkûm edeceğiz. Teröristlerin mali kaynaklarını kurutacağız, birini diğerine düşüreceğiz, onları bir yerden başka herhangi bir yere kaçacakları ve sığınacakları bir yer kalmayana kadar takip edeceğiz. Teröristlere yardım eden veya onları barındıran devletleri takip edeceğiz. Dünyanın neresinde olursa olsun devletlerin bir karar vermesi gerekir: bizimle misiniz yoksa teröristlerle mi? Bugünden itibaren teröristleri barındırmaya ve desteklemeye devam eden bir devlet, ABD tarafından düşman bir rejim olarak dikkate alınacaktır. Ulusumuzun şunu bilmesi gerekir ki saldırılardan muaf tutulamayız. Fakat teröristlere karşı Amerikalıları korumak için gerekli savunma önlemlerini alacağız..."*[1044]

[1040] Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 74-75.

[1041] İlgili mektup için bkz: "Letter to President Bush on the War on Terrorism", Project for the New American Century, 20 September 2001, http://web.archive.org/web/20070814183551/http:/www.newamericancentury.org/Bushletter.htm (02.11.2022).

[1042] Ertan Efegil, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 8, 2008, s. 103-122.

[1043] U.S. Department of State, *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (02.11.2022).

[1044] *Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008*, s.65-73, "Address To The Joınt Sessıon Of The 107th Congress", Washington D.C., 20 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (03.11.2022).

Yine 1 Haziran 2002'de West Point'te yaptığı konuşmasında da yeni dış politikasının, "Bush Doktrini" çerçevesinde oluşturulacak güvenlik stratejisini şu cümleler ile ifade etmiştir:

> *"ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca izlenen caydırıcılık ve çevreleme doktrinleri, bazı durumlarda hala uygulanabilir olmalarına karşın yeni tehditler karşısında yetersiz kalmıştır. Teröre karşı savaş savunmada kalarak kazanılmayacaktır. Savaşı düşmana götürmeliyiz, planlarını bozmalıyız ve daha ortaya çıkmadan en vahim tehditlerin önlerini kesmeliyiz. İçine girdiğimiz çağda, emniyete giden tek yol eylemin yoludur. Ve bu ulus harekete geçecektir."*[1045]

Bush yönetimi Eylül 2002'de "The National Security Strategy of the United States Of America"- ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi adlı belgeyi yayınlamıştır.[1046] Bu belge ile Bush Yönetimi, ABD'ye karşı olası tehdit oluşturacak herhangi bir koşulun oluşması durumunda saldırı gerçekleşmeden önce harekete geçebilmenin adımlarını somutlaştırma zemini oluşturmaya çalışmıştır denilebilir. Tehdit olarak algılanan herhangi bir fiilin ortaya çıkması durumunda rakip ülke harekete geçmeden önce onun saldırı fırsatının ortadan kaldırılması "önleyici savaş" olarak tanımlanmaktadır.[1047] ABD yönetimi de "önleyici savaş" stratejisi ile sadece saldırıya uğranıldığında kullanılan meşru müdafaa hakkının ötesinde, "*düşmanlarımızın bize saldırmasını bekleyemeyiz*"[1048] cümlesi ile karşı hamle stratejisi benimsemiştir.[1049] Bush Doktrini olarak benimsenen bu yeni dış politika stratejisiyle; dönemin ABD başkanı Bush tarafından, terörü beslediği iddia edilen "radikal Müslüman topluluklar, kitle imha silahlarına sahip kişi ve devletler ve

---

[1045] *Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008,* s.125-132, "West Point Commencement", New York, 1 June 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (03.11.2022).

[1046] The National Security Strategy of the United States of America, *U.S. Department of State,* September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (03.11.2022).

[1047] "Self defence": Beklemeden güç kullanımı, kendini savunma, *Longman Dictionary of Contemporary English, https://www.ldoceonline.com/dictionary/self-defence,* (03.11.2022); "Anticipate": Beklenen bir tehdide karşı, daha önce harekete geçerek, tehdidi önlemek, *Longman Dictionary of Contemporary English,* https://www.ldoceonline.com/dictionary/anticipate, (03.11.2022).

[1048] *Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008,* s.406-407, "Remarks On The Global War On Terror: The Enemy In Theır Own Words", Washinton DC, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (03.11.2022).

[1049] Hasan Kösebalan, "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler", *2023 Dergisi,* Kasım 2002, s. 34.

totaliter rejimler ABD'nin potansiyel düşman tanımına girmiştir.[1050] Böylece benimsenen bu strateji ile ister birey, ister topluluk, ister devlet bazında olsun ABD'ye karşı henüz tehdit fiili oluşmamışken kuvvet kullanılarak ve tehditlerin kökenine inerek tehdidin tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.[1051] ABD'nin benimsediği bu strateji başta İran olmak üzere Ortadoğu'daki birçok devletin tepkisini çekmiştir.

Meseleyi realizm kuramı açısından ele aldığımızda ise bir devletin karşı karşıya kaldığı sorunların en üst sırasında güvenlik sorunları yer almaktadır. Bu açıdan realistler, güvenlik veya stratejik meselelerini "*yüksek politika*"; ekonomik veya sosyal meseleleri ise "*düşük politika*" şeklinde değerlendirmişlerdir.[1052] Bu doğrultuda meseleyi ele aldığımızda Bush yönetiminin 11 Eylül saldırılarından sonra güvenliğe yönelik aldığı kararlar realistler açısından yüksek politika olarak değerlendirildiği söylenebilir.

3.3.1.4. ABD Dış Politikasında İran'ın "Haydut Devlet"ten "Şer Ekseni"ne Olan Yolculuğu

Yukarıda da belirttiğimiz üzere 11 Eylül saldırıları ABD dış politikasında ve Ortadoğu siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira ABD, 11 Eylül saldırıları sonrasında "teröre karşı küresel savaş" ilan etmiştir.[1053] "Teröre karşı küresel savaş" aslında ABD'nin güvenlik adına "güç kullanımını meşrulaştırma" aracı olarak kullanılmıştır. Bu anlayış aynı zamanda ABD'nin iç ve dış politikadaki yeni siyaset ve güvenlik anlayışı olmuştur. Benimsediği bu yeni anlayışta müttefiklerini ve düşmanlarını dahi ya kendisiyle birlikte olma ya da kendisine karşı pozisyon almak durumunda bırakmıştı.[1054] İran tarafından her ne kadar devrimden sonra ABD 'büyük şeytan' ilan edilip ebedi bir düşman olarak görülse de saldırılar sonrasında İran halkı ABD'nin yanında olduklarını ve Amerikan halkının acısını

[1050] *The National Security Strategy of the United States of America,* U.S. Department of State, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (03.11.2022).
[1051] Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yılığı*, 2006, s. 412.
[1052] Jack Donnelly, a.g.e., s.150.
[1053] "The Global War on Terrorism: The First 100 Days", *U.S. Department of State*, https://2001-2009.state.gov/s/ct/rls/wh/6947.htm, (04.11.2022).
[1054] Nebi Miş, "Teröre Karşı "Ya Bizdensin Ya Onlardan…", *SETA,* https://www.setav.org/terore-karsi-ya-bizdensin-ya-onlardan/, (04.11.2022).

paylaştıklarını ifade etmiş, İran devlet adamları da saldırıları kınayarak, saldırılarda İran'ın herhangi bir rolünün olmadığını açıklama gereği duymuşlardı.[1055] İran Cumhurbaşkanı Hatemi, saldırıları ilk kınayan isim olmuş ve saldırılardan dolayı "derin üzüntü duyduğunu" dile getirmiştir.[1056] Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney'de saldırıları nerede ve kim tarafından yapılmışsa da kınadığını belirtmişti.[1057]

Yine de bütün bu açıklamalara rağmen Amerika'da kimi çevrelerce 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan ve Irak'la birlikte İran da hedef gösterilmiştir.[1058] Belki de bu durum sebebiyle İran'da saldırılar sadece kınanmakla kalınmamış ve bir devrim sonrası ritüeli halini almış olan Cuma namazları sonrası "Amerika'ya ölüm" sloganları saygı gereği birkaç hafta durdurulmuştur.[1059] Yine saldırılar sonrasında İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Hizbullah liderlerini Tahran'a çağırıp görüşmede bulunmuş ve Şen'in belirttiğine göre saldırılarla bir ilgilerinin olup olmadığından emin olmak istemiştir.[1060]

Bush, 11 Eylül saldırılarından sonra yaşananları savaş olarak nitelemiş ve bu doğrultuda bütün bunların sorumlusu ilan ettiği Afganistan'ı ilk hedef olarak seçmiştir.[1061] Bush'un yönetim ekibi de başta Dışişleri Bakanı Colin Powell olmak üzere onunla aynı görüşleri paylaşmış, yaptığı açıklamalarda Afganistan'a yönelik operasyonda uluslararası bir koalisyonu oluşturulması yönünde sinyaller vermiştir.[1062] İşte böyle bir ortamda İranlı yöneticiler 11 Eylül saldırılarını en sert şekilde kınamış, hatta ABD'nin Taliban'a yapacağı operasyonda ABD ile iş birliğine hazır bir tutum içinde olmuşlardır.[1063] 11 Eylül saldırılarını hiç kimsenin üstlenmemesine rağmen ABD'ye göre 11 Eylül saldırılarının failleri Afganistan'daki

---

[1055] Daniel Heradstveit-G. Matthew Bonham, "Waht the Axis of Evil Metaphor Did to İran", *Middle East Journal,* Cilt 61, Sayı 3, Yaz 2007, s. 430.
[1056] "World shares U.S. grief", CNN, https://edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/13/world.response/index.html, (04.11.2022).
[1057] "Iran Report: September 24, 2001", *RFE,* https://www.rferl.org/a/1342847.html, (04.11.2022).
[1058] Daniel Heradstveit-G. Matthew Bonham, a.g.m. s.430.
[1059] Ali M. Ansari, *Confronting İran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust,* s.181.
[1060] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze…* s. 217-218.
[1061] "The U.S. War in Afghanistan", *Council on Foreign Relations,* https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan, (04.11.2022)
[1062]"Former Secretary of State Colin L. Powell", *U.S. Department of State Archive,* https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/index.htm, (04.11.2022).
[1063] Mohsen Milani, "İran's Polcy Towards Afghanistan", *Middle East Journal,* Cilt 60, Sayı 2, Bahar 2006, s. 235-256.

radikal terör örgütleriydi. ABD'nin saldırılardan sonra ilan ettiği "teröre karşı küresel savaş" retoriğine göre Afganistan'daki "terör yuvaları" yok edilmeliydi.[1064] İşte tam da bunlar yaşanırken ABD'nin Afganistan'a yapılacak operasyon için İran ile Cenevre'de gizli bir şekilde diplomatik temaslara başladığı iddiaları gündeme gelmeye başlamıştır. Hatta bu iddialara göre bu temaslar, ABD-İran arasında İran-Kontra skandalı sonrası kurulmuş en üst düzey temaslardı. Ayrıca bu görüşmeler ABD-İran arasında ilişkilerin düzeleceğine dair beklentileri de arttırmıştı.[1065] Şen'e göre İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw'un Tahran'a yaptığı ziyaret, yaklaşan Afganistan müdahalesinde, İran'ın merkezi önemi ve rolünü göstermesi açısından önemliydi. Çünkü ABD'nin Afganistan'da İran'ın yardımına muhtaç olduğunu ve bu durumun ilişkilere daha "eşitlikçi" bir dinamik kazandıracağını, en azından bölgede ilişkilerin "dengeleneceğine" dair beklenti oluşturmuştu.[1066]

ABD Başkanı George W. Bush'un terörle mücadele politikası kapsamında Afganistan'da Taliban ve uzantılarına yönelik 7 Ekim 2001 tarihinde Amerikan ve İngiliz askerlerinin "Kuzey İttifakı" ile başlattığı Kalıcı Özgürlük Operasyonu'nda (Operation Enduring Freedom) İran, ABD için önemli bir partner olmuştur. ABD'nin Taliban'a karşı başlattığı Kuzey İttifakı'nda ABD ile aynı safta yer alan İran[1067], ABD askeri personeline topraklarına sığınma hakkı tanıyacağını ve Afganistan'a gidecek gıda ve insani yardımın topraklarından geçişine izin vereceğini bildirmiştir.[1068]

İran saldırılar sonrasında hem hedef gösterilmeme hem de ilişkilerin düzelmesi adına Taliban'a yapılan operasyonda aynı safta yer alıp Kuzey İttifakı'na hem istihbarat hem de güvenlik bilgisi sağlayarak[1069] ABD ile tekrar müttefik

---

[1064] U.S. Department of State, *The National Security Strategy of the United States of America,* September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (03.11.2022).
[1065] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze…* s. 220.
[1066] A.g.e., 220.
[1067] "The U.S. War in Afghanistan", *Council on Foreign Relations,* https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan, (04.11.2022); İran'da Cumhurbaşkanı Hatemi, Afganistan'a yapılacak operasyonda Bush yönetimini desteklese de Dini Lider Ayetullah Hamaney, Afganistan'a düzenlenecek ABD müdahalesine karşı olmuştur. "Iran: Tehran Criticizes Air Strikes But Hints At Cooperation", *RFE,* https://www.rferl.org/a/1097748.html, (04.11.2022).
[1068] "Iran Report: September 24, 2001", *RFE/RL*, https://www.rferl.org/a/1342847.html, (04.11.2022); Mohsen Milani, *a.g.m.,* s. 247.
[1069] Kashif Mumtaz Ghumman, "Iran-Us Relations In The Post-9/11 Days: Problems And Prospects", *Strategic Studies*, Vol. 22, No. 3, Autumn 2002, s. 170-186.

olabileceğini gösterse de ABD iktidarındaki yeni muhafazakârların benimsediği dış politika anlayışı bu durumunun gerçekleşmesine engel olmuştur. Zira ABD Başkanı Bush, 29 Ocak 2002 tarihindeki Birliğin Durumu konuşmasında Kuzey Kore, İran ve Irak'ı "Şer Ekseni" ülkeleri olarak anmış ve bu ülkelerin teröristlerle birlikte dünya barışını tehdit ettiğini ileri sürmüştür. Bush'a göre Kuzey Kore, İran ve Irak kitle imha silahlarının peşindedir. Bush, adı geçen ülkelerin bu silahları teröristlere ulaştırabileceğini ve teröristlerin de bu silahları ABD ve müttefiklerine karşı tehdit ve şantaj amaçlı kullanabileceğini yine bu devletlere kayıtsız kalmanın bedelinin de ağır olabileceğini belirtmiştir.[1070] ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney de Başkan Bush'un Birliğin Durumu konuşmasından üç hafta sonra yaptığı bir değerlendirmede İran, Irak ve Kuzey Kore'nin kitle imha silahlarını geliştirmeye teşebbüs ettiklerini ve aynı zamanda İran ve Irak'ın uluslararası terörizmin destekçileri olduğunu belirterek bu ülkeleri Başkan Bush gibi "şer ekseni" olarak nitelendirmiştir.[1071] Ayrıca Cheney, *"İran, Irak ve Kuzey Kore'nin şer ekseni olarak etiketlenmesini eleştirenler, bunun yerine bu rejimlerin terörist gruplara desteğini ve kitle imha silahları üretme programlarını kınasınlar…."*[1072] Sözleriyle de İran ile birlikte Irak ve Kuzey Kore'ye gözdağı vermiş olduğu değerlendirilebilir.

İran'ın Afganistan'da ABD ile iş birliği yaptığı[1073] sırada Bush'un benimsediği bu tavır, ABD'ye zeytin dalı uzatan İran için adeta hayal kırıklığı anlamına gelirken, Başkan Bush'un bu tutumu karşısında Cumhurbaşkanı Hatemi de Bush yönetimini "savaş çığırtkanlığı" yapmakla suçlamıştır.[1074] Ancak Başkan Bush ve ekibinin İran'a yönelik sert söylemlerine rağmen ABD içerisinde Bush'un konuşmasının olumsuz etkilerini yumuşatmaya çalışan yetkililer de vardı. Örneğin

---

[1070] *Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008*, s.105-106, "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", Washington D.C, 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (06.11.2022).

[1071] "Cheney: Irak ve İran teröristleri destekliyor", *Hürriyet,* 20.02.2002, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/cheney-irak-ve-iran-teroristleri-destekliyor_ID403664/ (06.11.2020).

[1072] "Cheney: Irak ve İran teröristleri destekliyor", *Hürriyet,* 20.02.2002, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/cheney-irak-ve-iran-teroristleri-destekliyor_ID403664/ (06.11.2020).

[1073] Kayhan Barzegar, "Iran, The Middle East and International Security", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 1, Sayı 1, 2009, s. 35.

[1074] "Iran accuses Bush of war-mongering", *BBC News,* 30 Ocak 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1792767.stm (06.11.2022).

Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Joe Biden, Bush yönetiminin açıklamalarının İran ile devam eden diyaloğu sonlandıracağı anlamına gelmediğini belirtirken[1075], sonraki konuşmalarında da İran ile diyalog çağrısını yinelemiştir.[1076] Eski ABD Dışişleri Bakanı Medeleine Albright da Bush'un "şer ekseni" yorumunu "büyük bir hata" olarak nitelendirip, adı geçen üç ülkenin birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir.[1077]

Devrimden sonra İran ile ilişkilerde ilk kez bu kadar iyiye doğru giden bir süreçte, Bush'un dış politikada İran'a yönelik "şer ekseni" söylemine dünyadan birçok tepki yağmıştır.[1078] Ancak Bush yönetiminin bu tepkileri dikkate almayıp aksine İran'a karşı giderek daha tehditkâr bir tavır benimsemesi[1079], ABD dış politikasında İran'a yönelik beklenen dönüşüm ve ılımlaşma beklentisinin de silinmesine neden olmuştur.

Başkan Clinton döneminde de İran "haydut devlet" söylemine maruz kalsa da[1080], Bush'un İran'a yönelik "şer ekseni" söylemi kadar tepki de almamış olduğu söylenebilir. "Şer ekseni" söyleminin bu kadar tepki almasının nedeninin ise yalnızca Başkan Bush'un Birliğin Durumu konuşması olmadığı, ayrıca 2002 Eylül ayında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde[1081] de konuşma ile aynı paralellikte düşünceleri ortaya koyan bir ifadenin yer alması olmuştur denilebilir. Zira bu belgeye göre "haydut devletler" ve "teröristler" ABD'nin düşmanı olarak tanımlanmış ve onlardan gelecek bir hamlenin önleyici savaş ve önceden vurma stratejisi ile ortadan kaldırılacağı ilan edilmiştir.

[1075] "İnterview with Joseph Biden", https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/axis.html (06.11.2022).

[1076] "Key US Senator Calls For Closer US-Iran Relations- 2002-03-14", https://www.voanews.com/a/a-13-a-2002-03-14-35-key/392136.html Erişim 06.11.2022

[1077] "Bush's 'evil axis' comment stirs critics", *BBC News*, 2 Şubat 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1796034.stm, (06.11.2022).

[1078] "Iran And The Axis Of Evil- Terror And Tehran", *PBS*, https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/axis.html, (06.11.2022).

[1079] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 223.

[1080] *A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement*, s.7, July 1994, NSS Archive, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf, (07.11.2022); *A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement*, s. 9-13, February 1995, NSS Archive, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1995.pdf, (07.11.2022).

[1081] *The National Security Strategy of the United States of America*, September 2002, Chapter 5, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html, (07.11.2022).

3.3.1.5. Irak Savaşı: İran'ın Çevrelenmesi

ABD yönetiminin 11 Eylül saldırılarından sonra hedef tahtasına aldığı ülkelerden biri de Irak olmuştur. Başkan Bush ve ekibi Afganistan'dan sonra Irak'ın işgali için de çeşitli söylemlerle zemin hazırlamışlardır. Irak İşgalinden önce Başkan Bush, yardımcısı Dick Cheney ve Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, "Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve bu silahların koalisyon ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkenin güvenliğini ciddi şekilde tehdit ettiği[1082], Saddam Hüseyin'in, El Kaide'ye destek verdiği ve mensuplarını barındırdığı, Irak'ın Filistinli intihar bombacılarına parasal destek sağladığı ve rejimin insan haklarını ihlal ettiği"[1083] şeklindeki iddialarla hem ABD hem de uluslararası kamuoyunu işgal için hazırlamaya çalışmışlardır.[1084] Aslında bu tarz konuşmaların dayanağını, 11 Eylül saldırıları sonrasında çıkarılan ve Amerikan istihbarat ve güvenlik birimlerine olağanüstü yetkiler veren PATRIOT (Vatanseverlik) yasasının[1085] yurt içinde olduğu gibi yurtdışında da uygulanmaya çalışılması oluşturur denilebilir.

Realizm kuramına göre devletler için temel sorun bekâ sorunu olduğundan, varlığını sürdürmek için askeri güçlerini geliştirme yoluna giderler, bu durum ise "güvenlik ikilemi"ne sebep olur.[1086] ABD'nin benimsediği bu tavır; 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin askeri harcamalarındaki artışın[1087] ve sert güce dayalı söylemlerinin özellikle Ortadoğu'da birçok ülkenin güvenlik ikilemi yaşamasına sebep olduğu, İran'da bu problemi yaşayan ülkelerin başında geldiği söylenebilir.

Bush'un saldırılardan sonra Irak'ı hedef aldığı konuşmalardan biri de 29 Ocak 2002 tarihindeki 'Birliğin Durumu' konuşması olmuştur. İlgili konuşmada Bush, Kuzey Kore ve İran ile birlikte Irak'ı da "şer ekseni"nde tanımlayıp, Irak'ın

---

[1082] "Experts: Iraq has tons of chemical weapons", *CNN*, https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/09/02/iraq.weapons/index.html, (07.11.2022).
[1083] "Saddam Hussein's Support for International Terrorism", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/iraq/decade/sect5.html, (07.11.2022).
[1084] Murat Bulut, a.g.t., 220.
[1085] Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools to Restrict, Intercept and Obstruct Terrorism (USA PATRIOT ACT) Act of 2001, Enacted by the 107th United States Congress, 26 October 2001, https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf (08.11.2022).
[1086] Ülke Arıboğan-Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, "Güvenlik İkilemi", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 5. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2017, s.263-264.
[1087] "Military expenditure (current USD)- United States", *The World Bank*, https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=US, (08.11.2022).

kitle imha silahlarıyla dünya barışını tehdit ettiğini ancak ABD'nin buna izin vermeyeceğini belirterek[1088] adeta operasyonun alt yapısını hazırlamıştır denilebilir. İlgili konuşmada Başkan Bush'un Irak ile ilgili iddiaları dikkat çekicidir:

> *"..Irak, Amerika düşmanlığını sergilemeye ve terörü desteklemeye devam ediyor. Irak rejimi on yılı aşkın bir süredir şarbon, sinir gazı ve nükleer silahlar geliştirme planları yapıyor. Bu rejim, binlerce vatandaşını zehirli gaz kullanarak öldürmüş ve annelerin cesetlerini çocuklarının üzerine yığılmış halde bırakmış bir rejimdir. Bu rejim, uluslararası teftişleri kabul eden ve ardından müfettişleri kapı dışarı eden bir rejimdir. Bu rejim, medeni dünyadan saklayacağı şeyleri olan bir rejimdir. Bu tür ülkeler ve onların terörist müttefikleri dünya barışını tehdit etmek için silahlanan bir "şer ekseni" oluşturmaktadır. Bu rejimler, kitle imha silahları ele geçirmeye çalışarak, gittikçe büyüyen, ciddi bir tehlike yaratmaktadır. Bu silahları teröristlere vererek onlara nefretleriyle uyumlu vasıtalar sağlayabilirler. Müttefiklerimize saldırabilirler ya da ABD'ye santaj yapmaya teşebbüs edebilirler. Hangi yolu tercih ederlerse etsinler, onlara kayıtsız kalmamızın bedeli felaket olabilir..."*

Bush, 12 Eylül 2002 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında Irak lideri Saddam Hüseyin'e yönelik suçlamalarda bulunmuş ve Irak müdahalesini uluslararası resmi platformlarda dillendirmeye başlamıştır.[1089] Ardından 20 Eylül 2002 tarihinde de önleyici savaş doktrininin yasal çerçevesini oluşturan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi[1090] adlı belgeyi de yayınlayarak Irak müdahalesine giden yolları hazırlamıştır. Kongre, Ekim 2002'de Başkan Bush'a Irak'a savaş açma yetkisini vermiştir.[1091] Saddam Hüseyin'in BM silah denetçilerini ülkeden kovması Başkan Bush'a Irak'a operasyon için aradığı fırsatı vermiştir.[1092] Kongre'den Irak'a savaş açma yetkisini alan Başkan Bush, 20 Mart 2003 tarihinde ABD önderliğinde İngiltere, Avustralya, İspanya, İtalya, Danimarka ve Polonya'dan oluşan bir

---

[1088] "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, s. 106, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (08.11.2022).

[1089] "Address To the United Nations General Assembly ", (United Nations Headquarters), New York, 12 September 2002, s. 139-146. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (08.11.2022).

[1090] *The National Security Strategy of the United States of America,* U.S. Department of State, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (03.11.2022).

[1091] "Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002", *Congress*, https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-joint-resolution/114/text, (03.11.2022).

[1092] Mustafa Aydın-Nihat Ali Özcan-Neslihan Kaptanoğlu, *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye,* TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II, 2007, s. 8.

koalisyon Irak'a yönelik hava saldırısıyla operasyon başlatmış[1093] 15 Nisan'da ise tüm Irak kontrol altına alınmıştır.[1094]

ABD, 'özgürlük' getireceğini[1095] söyleyerek Irak'ı işgal etmiştir. Irak'ın ABD tarafından işgali ve sonrasında Irak'ta Baas rejiminin devrilmesi[1096] bölge siyasetinde yeni denklemlerin de habercisi olmuştur. İran ironik bir şekilde bölgedeki en büyük düşmanlarından biri olan Taliban rejiminden[1097] yine başka bir düşmanı olan ABD sayesinde kurtulmuştur. Aynı ironi yine İran'ın bölgedeki bir diğer düşmanı olan Saddam rejiminin ABD eliyle yıkılması sonucu kendisini göstermiştir. Ancak bu işgalin sonuçları İran için karmaşık bir hal de oluşturmuştur. Zira Saddam rejiminin yıkılması sonrası Irak'ta Şii bir yönetimin başa geçmesi İran açısından memnuniyet oluştursa da hem doğu komşusu Afganistan'da hem de Batı komşusu Irak'ta ABD'nin askeri unsurlarıyla var olması ve İran'ı çevrelemesi, Irak'tan sonra sıranın kendisine geleceği korkusunu yaşamasına da neden olmuştur.[1098]

İran, Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesine karşı bir tutumla savaşa giden süreçte diplomatik çözümden yana tavırlar benimsemiştir.[1099] Çünkü Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi, İran açısından ABD'nin kapıdaki düşman haline gemesi anlamı taşımıştır.[1100] Bu Irak Savaşı'nda ABD-İran arasında Afganistan Savaşı'ndaki kadar açık bir iş birliği yaşanmamış, ancak yine de örtülü bir iş birliği söz konusu olmuştur.[1101] Bu savaştan sonra Irak'ta ABD'ye yakın Şii bir yönetimin başa geçmesi, Şii kimliğe sahip İran için önemli olsa da bu gelişme de ABD dış politikasında İran'a yönelik beklenen olumlu ivmeyi sağlayamamıştır.

[1093] "U.S. Opens War With Strikes On Baghdad Aimed at Hussein", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/03/20/us-opens-war-with-strikes-on-baghdad-aimed-at-hussein/be34ca31-af95-44d8-8f04-bb753df898e4/, (03.11.2022).

[1094] Stephen A. Carney, "Allied Participation in Operation Iraqi Freedom", *Center of Military History*, United States Army, Washington, 2011, s. 5-6.

[1095] "President Signs Iraq Resolution", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/10/20021016-1.html, (03.11.2022).

[1096] "Iraq's Baath Party Is Abolished", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/05/12/iraqs-baath-party-is-abolished/0dce1de7-c9ac-47d7-920a-ed69ef93d24b/, (03.11.2022).

[1097] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 224.

[1098] Ali M. Ansari, *Iran, İslam and Democracy: The Politics of Managing Change,* Royal Institute of International Affairs, London, 2006, s.256.

[1099] Iran Report: March 20, 2003, *RFE*, https://www.rferl.org/a/1342725.html, (09.11.2022).

[1100] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 224.

[1101] Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, Random House, New York, 2004, s. 354.

ABD yönetimi açısından Saddam rejiminin devrilmesi ile Irak'ta özgür ve demokrat bir ortamın oluşacağı, bu yönüyle de Irak'ın Ortadoğu'nun model ülkesi haline geleceği ve bu durumun domino etkisi yaratarak diğer ülkeleri de dönüştüreceği düşüncesinde o dönemde Irak'a yönelik politikanın merkezinde olmuştur.[1102] Nitekim Bush, Suudi Arabistan'ın Birleşik Devletler Büyükelçisi Prens Bandar'la yaptığı görüşmede bu düşüncesini, Irak'taki rejim değişikliğinin İran'ı da etkileyeceğini belirttiği sözleriyle ortaya koymuştur.[1103] Bush'un bu konudaki düşünceleri dönemin Basın Sözcüsü Scott McClellan tarafından da teyit edilmiş ve Scott McClellan da demokratik bir Irak'ın diğer ülkeleri dönüştüreceğini belirtmiştir.[1104] Ancak Başkan Bush'un söylemlerinin aksine Ulusal İstihbarat Konseyi'nin hazırladığı raporda ise Irak işgalinin İran'ın nükleer silah elde edebilme isteğini arttırdığı uyarısında bulunulmuştur. [1105]ABD'nin Arap müttefikleri de Irak'ta Şii bir yönetimin başa geçmesinin İran'ı güçlendirebileceğini dile getirmişlerdir.[1106]

2003 Mayıs ayında ABD'nin Irak'ta yönetimi devralmasından sonra İran'ın Fransa Büyükelçisi Sadegh Harrazi tarafından hazırlanmış ve ilişkilerin normalleşmesini hedefleyen ABD'ye bir mektup gitmiştir. "Büyük Pazarlık" olarak anılan mektupta, her iki ülke arasında sorun olarak görülen durumlar, kaygılar ve beklentiler ele alınmıştır.[1107] Bush'un ekibi tarafından mektup dikkate alınmamıştır.[1108] Örneğin Dışişleri Bakanı Colin Powell mektubu büyük bir anlaşma olarak görmediklerini belirtirken[1109], yardımcısı Richard Armigate mektubu gerçek olamayacak kadar iyi olarak yorumlamıştır.[1110] Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice başta mektubu gördüğünü[1111] söylese de sonradan inkar

---

[1102] Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2009, s. 77.
[1103] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 198.
[1104] "Press Briefing by Scott McClellan" https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/01/20060109-4.html (09.11.2022).
[1105] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 199.
[1106] *A.g.t.,* s. 198-199.
[1107] "2003 Memo Says Iranian Leaders Backed Talks", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2007/02/14/2003-memo-says-iranian-leaders-backed-talks/4e915e0e-02be-4f5a-9829-a58845283cfe/, (10.11.2022)
[1108] Donette Murray, *US Foreign Policy And Iran,* Routledge, 2010, s. 126-127.
[1109] "Burnt Offering", *The American Prospect*, https://prospect.org/features/burnt-offering/, (10.11.2022).
[1110] Yavuz Cankara, *a.g.t.,* s. 200.
[1111] Donette Murray, *US Foreign Policy And Iran,* Routledge, 2010, s. 126-127.

etmiştir.[1112] Bu yönüyle Bush yönetiminin, İranlı yöneticilerin bilgisi dahilinde yazıldığı muhtemel bir mektuba kayıtsız kalması, Bush ekibinin İran ile barışma noktasında çok da istekli olmadığını göstermektedir denilebilir.

Amerika'da 11 Eylül saldırılarından sonra yeni muhafazakârlar tarafından İran'a karşı sert söylemler süreklilik taşımaya başlamış, bu durum Bush'un dış politikada İran'a yönelik söylemlerine yansımıştır. Başkan Bush, Irak Savaşı'ndan sonra İran'a karşı sert tutuma dayalı bir politika benimsemiştir. Örneğin Mart 2004'te, İran'ı maddi açıdan sıkıştıran Clinton döneminde 1995 yılında çıkarılan ve İran ile tüm ticari ilişkileri askıya alan 12959 sayılı[1113] Başkanlık Kararnamesi'ni yenilemiştir. Bu doğrultuda Çin ve Hindistan gibi ülkelerdeki bazı şirketler dışında uluslararası petrol şirketleri İran'a yatırım yapmaya çekinmişlerdir.[1114] Bu durum Irak Savaşı'ndan sonra ABD'nin İran'a yönelik politikalarında sertlik yanlısı bir tavır benimseyeceğinin de göstergesi olmuştur.

3.3.1.6. ABD Dış Politikası Açısından İran Nükleer Krizi ve İran'a Yönelik Yaptırımlar

Nükleer silahlar, insan toplulukları ve diğer canlıları kitlesel düzeyde yok etme kapasitesine sahip olduklarından dolayı, ilk kullanımından günümüze kadar tüm uluslar için küresel tehlike olarak kabul edilmiştir. Yıkıcı etkisi nedeniyle savaş hukuku açısından asimetrik bir durum ortaya çıkaran bu silahlar, aynı zamanda dünyanın geleceğini etkileyen en önemli problemlerden biri olmuştur. Başta Amerika ve Rusya olmak üzere bu silahları geliştiren ülkeler, diğer ülkelerin bu silahlara erişimini engellemeye çalışmışlardır. Nükleer silah geliştiren ülkelere göre nükleer silahlar, onu "mantıklı kullanabilecek" aktörler ya da "rasyonel" aktör olarak kabul edilen ülkeler tarafından üretilmelidir. Aslında bu durum askeri olmaktan ziyade daha çok siyasi bir duruşu ortaya çıkarmakta ve "rasyonel" aktör olarak kabul edilen

---

[1112] "An Alleged Letter To Bush In 2003 Reignites Controversy In Iran", *Radio Farda,* https://en.radiofarda.com/a/an-alleged-letter-to-bush-in-2003-reignites-controversy-in-iran/30636870.html, (10.11.2022).

[1113] "Notice Continuation of the National Emergency with Respect to Iran", The White House, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/03/20040311-4.html, (10.11.2022).

[1114] Michael T. Klare, "Oil, Geopolitcs and the Coming War With Iran", 11 Nisan 2005, https://archive.globalpolicy.org/empire/intervention/iran/economy/2005/0411bloodoiliran.htm, (10.11.2022).

ülkelere bir ayrıcalık tanımaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında ise nükleer silah geliştiren ülkelerin "rasyonel" aktör olarak kabul edilmeyen ülkelerin nükleer silahlara sahip olmasını istememesi ve bu durumu nükleer kriz olarak yorumlamaları, aslında bu silahların yarattığı hasarlardan ziyade küresel hâkimiyet dengesini değiştirecek olmasındandır denilebilir.[1115]

ABD ve İran ilişkilerinin tarihi seyrinde 2000'li yıllara bakıldığında iki ülke ilişkilerini etkileyen en önemli problemlerden biri de İran'ın nükleer teknoloji geliştirmeye yönelik girişimleri sonrasında ortaya çıkan İran nükleer krizidir. Esasında İran'ın nükleer teknoloji geliştirme yolculuğu Şah döneminde başlamıştır. İran'da nükleer teknolojinin alt yapısı, ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş'ın yaşandığı, ABD'nin Ortadoğu'da etkin olmaya çalıştığı ve İran'ın da ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklerinden biri olduğu dönemde ABD desteğine bağlı olarak şekillenmiştir. "Barış için Atom Programı" kapsamında, 15 Nisan 1957'de ABD ve İran arasında "*Atomun Sivil Kullanımına Dair İş Birliği Anlaşması*" imzalanmıştır.[1116] Daha sonra İran, ABD'nin desteği ile 1958 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (*UAEA*) üye olmuştur.[1117] 1967 yılında *Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması*'nı (*NPT*) imzalayan İran[1118], 1970'li yıllar ile birlikte ABD, Fransa ve Almanya'nın destekleriyle nükleer faaliyetlerine hız kazandırmış ve Arak, Buşehr ve Darhovin'de nükleer tesisler inşa etmiştir.[1119] 10 Temmuz 1978'de de ABD ile İran arasında nükleer teknoloji değişimine yönelik bir iş birliği anlaşması imzalanmış, ABD tarafından İran'a "en çok gözetilen ulus" unvanı verilmiştir.[1120] Batı'nın ve ABD'nin nükleer enerji geliştirme konusunda

---

[1115] Nükleer silahlar konusunda detaylı bilgi için bkz: Sibel Kavuncu, *ABD-Rusya İlişkilerinde Nükleer Silahsızlanma Adımları*, Astana Yayınları, Ankara, 2022.

[1116] Michele Gaietta, *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*, Palgrave Macmillan, New York, 2016, s. 6.

[1117] "List of Member States", *IAEA*, https://www.iaea.org/about/governance/list-of-member-states, (11.11.2022)

[1118] "Iran and the NPT", *The Iran Primer*, https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jan/22/iran-and-npt, (11.11.2022).

[1119] "Timeline of Iran's nuclear program", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/politics/timeline-of-irans-nuclear-program/26498, (11.11.2022).

[1120] Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi,* USAK Yayınları, Ankara 2009, s. 32-34; Gawdat Bahgat, "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran", *International Society for Iranian Studies,* Vol: 39, No: 3, September 2006, s. 307-327.

verdiği destek 1979 İran İslam devrimi ile birlikte son bulduktan[1121] sonra İran bu desteği Rusya ve Çin gibi Doğu ülkelerinde aramaya başlamıştır.[1122]

İran nükleer krizinin temelleri 2000'li yıllar öncesine dayansa da uluslararası kriz haline gelmesi 11 Eylül 2001 sonrasında olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra dönemin Başkanı Bush'un, 29 Ocak 2002 tarihindeki 'Birliğin Durumu' konuşmasında İran'ı 'şer ekseni'nde tanımlaması[1123] İran'a yönelik sert siyasetin fitilini de ateşlemiştir. ABD dış politikasında İran'a yönelik sert söylemlerin tazeliğini koruduğu bir sırada 14 Ağustos 2002 tarihinde İran muhaliflerinden Ulusal Direniş Konseyi basın sözcüsü Ali Rıza Caferzade Washington'da yaptığı açıklamada İran'ın, Natanz'da Uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır su ürettiğine dair iddialarda bulunmuştur.[1124] Ortaya atılan bu iddia, Başkan Bush'un ekibi içerisinde yer alan yeni muhafazakârların İran'a yönelik söylemlerinin daha da sertleşmesine yol açmıştır. İran nükleer programını uluslararası bir krize dönüştüren bu gelişme, ABD'nin 2000'li yıllarda İran'a yönelik sert politikalarına zemin oluşturduğu gibi UAEA'ya nükleer faaliyetlerini bildirmediği gerekçesiyle İran'ın gizli nükleer silah yapan ve dünya barışını tehdit eden ülke olarak itham edilmesine de neden olmuştur.[1125]

İranlı muhalifler tarafından bu iddia[1126] ortaya atıldıktan sonra hem ABD'nin hem de uluslararası kamuoyunun en önemli gündem maddelerinden biri de İran'ın ne zaman nükleer silah üretebileceği konusu olmuştur. ABD'nin müttefiki olmayan bir ülkenin, hele de son yirmi yıldır ABD'yi Ortadoğu'da "büyük şeytan" olarak

---

[1121] "Timeline of Iran's nuclear programme", *The Guadian,* https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/iran-nuclear-timeline, (11.11.2022).
[1122] A.g.k.
[1123] "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (08.11.2022).
[1124] "Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program", 14 Ağustos 2002, https://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02, (11.11.2022).
[1125] Arzu Celalifer Ekinci, *a.g.e., s.* 42-43.
[1126] "US-Iran relations: A brief history", *BBC News,* https://www.bbc.com/news/world-middle-east-24316661, (11.11.2022).

nitelendiren[1127] bir ülkenin nükleer silah sahibi olması, ABD'nin Ortadoğu'da artık güvende olmadığı ve Ortadoğu politikasını tamamen değiştirmesi anlamını taşıdığından bu konu Afganistan ve Irak Savaşlarından sonra ABD'nin Ortadoğu politikasının en önemli problemi olmuştur.[1128] İran'ın nükleer silahlara sahip olmasında ABD'yi endişelendiren bir diğer neden de Tahran yönetiminin, ABD'nin Ortadoğu'daki temsilcisi olarak gördüğü İsrail'in güvenliğinin tehlikeye girmesi endişesinin oluşturması olarak değerlendirilmektedir.[1129] Çünkü İsrail'in güvenliği o yıllarda ABD'nin Ortadoğu politikalarının önceliklerinden biri olmuştur.[1130] İran'ın nükleer silahlara sahip olması meselesinin ABD'ye İran'ı uluslararası sistemde yalnızlaştırma yönünde politika izleme fırsatı vermiştir denilebilir.[1131]

İranlı muhalifler ilgili iddiayı ortaya atmadan önce de Amerika'da bazı kurumlar İran'a yönelik nükleer silah iddialarını dillendirmişlerdir.[1132] Örneğin Fedaral Hükümetin hazırladığı raporlarda İran'ın uranyum zenginleştirme ve plütonyum üretme çalışmalarına yönelik programlara değinilirken[1133], Amerikan Ulusal İstihbarat Konseyi de hazırladığı raporlarda İran'ın Rusya'dan temin ettiği nükleer teknoloji ile 2015 yılında kıtalararası balistik füze geliştireceği[1134] iddiasında bulunmuştur.[1135] Ancak bu raporların hiçbiri İranlı muhaliflerin iddiası kadar ses getirmemiştir. İranlı muhalif Ali Rıza Caferzade'nin iddialarından sonra ABD'nin

---

[1127] "Büyük Şeytan Amerika ve Siyonizmdir", *İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmi Sitesi,* https://www.leader.ir/tr/content/10063/B%C3%BCy%C3%BCk-%C5%9Eeytan-Amerika-ve-Siyonizmdir, (11.11.2022).

[1128] Zafer Akbaş, İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, *History Studies*, Vol. 5, Issue 2, 2013, s.21-44.

[1129] Peery Anderson, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri,* Çeviren: Barış Baysal, Natobene Yayınları, Ankara, 2015, 122-123.

[1130] *The National Security Strategy of the United States of America,* National Security Archive, March 2006, s.5, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2006.pdf, (11.11.2022).

[1131] "Photos: The troubled history of Iran-US relations", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/gallery/2022/11/29/iran-us-relations-timeline, (12.11.2022)

[1132] Güner Özkan, "ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar,* Cilt 44, Sayı 509, s. 25. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820003913_2.pdf, (13.11.2022)

[1133] "Combating Proliferation of Weapons of Mass Destruction- Report of the Commission to Assess the Organization of the Federal Government to Combat the Proliferation of Weapons of Mass Destruction, 14 Temmuz 1999, https://www.oodaloop.com/documents/Legacy/deutchcommission.pdf, (13.11.2022)

[1134] "Future Global Nuclear Threats", *Defense Threat Reduction Agency*, https://www.nuclearinfo.org/wp-content/uploads/2023/02/Future-global-nuclear-threats-A-report-prepared-for-the-Advanced-Systems-and-Concepts-Office-Defence-Threat-reduction-Agency-Greg-Giles-et-al-4-June-2001.pdf, (13.11.2022).

[1135] Güner Özkan, *a.g.m.,* s.25.

baskılarıyla UAEA, İran'ın nükleer tesislerinin denetimi için faaliyetler yürütmeye başlamıştır.[1136] UAEA Haziran 2003 tarihine kadar yaptığı incelemelerde Arak'taki tesislerde yoğun miktarda zenginleştirilmiş uranyum tespit etti. UAEA'nın bu tespit açıklaması sonrasında ABD, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesini talep etti. Ayrıca ABD, *Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması*'nın, "*Antlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan her devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı taahhüt eder."*şeklindeki 2. maddesini[1137] ihlal ettiği gerekçesiyle, cezai işlem uygulaması için UAEA'dan İran'ın dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini talep etmiştir.[1138] ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld de yaptığı açıklamada İran'ın nükleer faaliyetlerinin amacının nükleer silah üretmeye yönelik olduğunu[1139] belirterek uluslararası kamuoyunda İran'ı zor durumda bırakmaya çalışmıştır.[1140] Tahran yönetimi ise nükleer programla ilgili bazı gelişmeleri vaktinde UAEA'ya bildirmemekle hata ettiklerini kabul etseler de NPT'nin ilgili maddesinin ihlali ve gizlice nükleer silah üretmeye dair ABD'nin suçlamalarını kabul etmemişlerdir.[1141]

UAEA'nın bazı tesislerde zenginleştirilmiş uranyum tespiti sonrasında İran gönüllü bir şekilde NPT'nin ek protokolüne[1142] razı olmuştur.[1143] Ancak ABD ısrarla

---

[1136] Murat Gül-Emrah Karapınar, İran Dış Politikasında Nükleer Program, Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 76, Güz 2019, s. 75-92.

[1137] *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)*, United Nations-Office for Disarmament Affairs, https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/text, (13.11.2022)

[1138] Mustafa Kibaroğlu," İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak", *Akademik Ortadoğu,* Cilt1, Sayı 1, Ağustos 2006, s. 79-80.

[1139] "Rumsfeld Says Iran Is Developing Nuclear Arms Under Guise of Civilian Program", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2003/06/12/world/after-war-atomic-weapons-rumsfeld-says-iran-developing-nuclear-arms-under-guise.html, (13.11.2022).

[1140] Scott Ritter, *a.g.e.*, s. 124.

[1141] "US accuses Iran of secret nuclear weapons plan", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2002/dec/14/iraq.iran, (13.11.2022).

[1142] "Additional Protocol", *IAEA*, https://www.iaea.org/topics/additional-protocol, (13.11.2022).

[1143] "Japan-Iran Expert Meeting on the IAEA Additional Protocol", https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/iran/iaea0308.html, (13.11.2022).

UAEA'dan İran'ı BM Güvenlik Konseyi'ne sevk etmesini talep etmiştir.[1144] AB ülkeleri ise sorunun diplomatik yollardan çözümünden yana olmuşlardır. Bu doğrultuda AB ülkeleri adına Almanya, Fransa ve İngiltere'nin (AB üçlüsü) İran ile görüşmeler yaparak devreye girmesi neticesinde BM Güvenlik Konseyi'ne İran'ın sevki gerçekleşmemiştir.[1145] AB üçlüsü ile yapılan görüşmeler neticesinde İran, 21 Ekim 2003 tarihindeki Tahran Deklarasyonu ile uranyum zenginleştirme programını durduğunu ve NPT'nin Ek protokolünü imzalayacağını belirtmiş[1146] ve 18 Aralık 2003 tarihinde de NPT'nin Ek Protokolünü imzaladı.[1147] İran, Tahran Deklarasyonu ile uranyum zenginleştirme programını askıya alsa da İran'ın deklarasyon gereği hazırladığı 1995-2002 yılları arasındaki nükleer faaliyetlere ait raporların UAEA tarafından tatmin edici bulunmamasına yönelik anlaşmazlık[1148] neticesinde İran 2004 yılında zenginleştirme programını tekrar başlatmıştır.[1149] AB üçlüsünün tekrar devreye girmesiyle taraflar arasında 15 Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşması imzalanmış, İran ek protokole uymuş ve İran uranyum zenginleştirme programını tekrar askıya almıştır.[1150] 2005 yılında İran'da yapılan seçimlerde ABD ve İsrail'e yönelik keskin söylemleriyle ön plana çıkan Mahmut Ahmedinejad'ın seçimi kazanmasıyla[1151] İran askıya aldığı uranyum zenginleştirme programını tekrar

---

[1144] "Iran, the IAEA and the UN", https://www.americanprogress.org/article/iran-the-iaea-and-the-un/, (13.11.2022).

[1145] "EU ministers strike Iran deal", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2003/oct/22/iran.politics1, (13.11.2022).

[1146] "Iran Agrees to Nuclear Demands", *Carnegie Endowment For Internatıonal Peace*, https://carnegieendowment.org/2003/10/21/iran-agrees-to-nuclear-demands-pub-14521, (13.11.2022).

[1147] "Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards", *IAEA*, https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards, (13.11.2022).

[1148] Murat Jane, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s.275.

[1149] "Iran Threatens to Restart Nuclear Work", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2004/06/17/world/iran-threatens-to-restart-nuclear-work.html, (13.11.2022).

[1150] "Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infcirc637.pdf, (13.11.2022).

[1151] "Hardline mayor wins Iran runoff", CNN, https://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/06/24/iran.election.winner/index.html, (14.11.2022).

başlatmıştır.[1152] İran'ın bu tavrı başta ABD ve AB üçlüsü olmak üzere uluslararası toplumun tepkisini çekmiş, 31 Ocak 2006 tarihinde P5+1 ülkeleri[1153] ve İran arasında Londra'da yapılan görüşmelerde uzlaşı çıkmayınca,[1154] kriz, 4 Şubat 2006'da BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır.[1155] Bu kriz sonrası Başkan Bush, İran'a yönelik söylemlerini daha da sertleştirmiştir.

Yapılan seçimler sonrası İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın ABD ve İsrail'e yönelik sert tavırları ve söylemleri, nükleer krizi tırmandırma politikası izlemesi ve de uranyum zenginleştirme programına yeniden başlaması;[1156] 2005 yılında yeniden ABD Başkanı seçilen Bush ve ekibinin dikkatinin tekrar İran'a çevrilmesine ve dış politikada İran'a daha sert söylem dili benimsemesine sebep olmuş ve bu sert dil ABD yazılı metinlerinde bile kendisini göstermiştir. Örneğin 17 Eylül 2002 tarihinde yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi adlı belgede İran'ın ismi sadece 1 yerde geçerken[1157] 16 Mart 2006 tarihindeki ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde ise 16 kez geçmektedir.[1158] İlgili belgede İran için, "teröristleri barındıran, yurtdışında terörist faaliyetleri destekleyen, nükleer programına ilişkin anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal eden, Ortadoğu barışını baltalayan ve İsrail'i tehdit eden, özgürlük, adalet ve barışın düşmanı"[1159] şeklinde ağır ithamlar kullanılmıştır. Başkan Yardımcısı Dick Cheney de yaptığı bir açıklamada İran'ın nükleer politikalarının bölgede karışıklığa sebep olacağını, İran'ın potansiyel sorunlu noktaların en başında yer aldığını, "Hizbullah'a destek verdiğini", böylece "teröre

[1152] "Tehran ends freezeon nuclear program", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2005/08/09/world/africa/tehran-ends-freezeon-nuclear-program.html, (14.11.2022).
[1153] (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri + Almanya)
[1154] Murat Jane, *a.g.m.*, s. 274-275.
[1155] "Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran, (14.11.2022).
[1156] "Iran resumes uranium enrichment", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/environment/2005/aug/08/energy.iran, (14.11.2022)
[1157] *The National Security Strategy of the United States of America*, U.S. Department of State, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, s. 14, (14.11.2022).
[1158] *The National Security Strategy of the United States of America*, National Security Archive, March 2006, s.5, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2006.pdf, s.3, 9, 12, 19, 20, 23, 35, 38, (14.11.2022).
[1159] A.g.k.

önemli bir sponsor olduğunu", nükleer teknoloji ile terörizmin birleşiminin "büyük endişe kaynağı olduğunu" belirtip[1160] ayrıca şu açıklamalarda da bulunmuştur:

> *"İran devlet politikasının İsrail'e yok etmek üzerine kurulu olduğu göz önünde bulundurulursa, İsrail daha önce hareket etmeye karar verebilir ve böylelikle dünyanın geri kalanı ortaya çıkacak olan diplomatik karışıklığı temizleme kaygısına kapılabilir."*

ABD Dışişleri Bakanı Condeleezza Rice ise *"İran'ın nükleer silahlara ya da bu tür silahlar üretecek teknolojik altyapıya sahip olmaması konusunda uluslararası toplumun hemfikir olduğuna inandığını"*[1161] dile getirerek *"yöntem ve zamanlama konusundaki farklılıklara karşın kimsenin İran'a hak vermediğini"*[1162] savunmuşve bu düşüncesini farklı zaman dilimlerinde de dile getirmiştir.[1163]

İran'ın nükleer dosyasının P5+1 ülkeleri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sevkinden sonra İran, NPT'nin ek protokolüne uyacağını ve UEAE ile iş birliğine devam edeceğini bildirmiştir.[1164] ABD dış politikasında İran'a yönelik sertlik mesajları verse de Bush yönetimi, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması şartıyla, 1 Haziran 2006 tarihinde Viyana'daki P5+1 görüşmelerinde İran ile doğrudan müzakere yürütmeyi de kabul etmiştir.[1165] İran ise gelişmeyi olumlu bulmakla birlikte görüşmelerin ön şartsız olmasını istemiştir.[1166] Uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam kararı alan İran'ı durdurmak için BM Güvenlik Konseyi, ABD'nin de telkinleriyle İran hakkında 31 Temmuz 2006 tarihli 1696 sayılı

[1160] "Cheney says Israel might 'Act First' on Iran", *New York Times*, 21 Ocak 2005, https://www.nytimes.com/2005/01/21/politics/cheney-says-israel-might-act-first-on-iran.html (14.11.2022).

[1161] "Rice: Kimse İran'a Hak Vermiyor", *BBC*, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060130_iran_rice.shtml (14.11.2022).

[1162] "Rice: Kimse İran'a Hak Vermiyor", https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060130_iran_rice.shtml (14.11.2022).

[1163] "Rice's Remarks on Iran" *New York Times*, 31 Mayıs 2006, https://www.nytimes.com/2006/05/31/world/middleeast/31cnd-rice-text.html (14.11.2022).

[1164] "IAEA Reports Iran to UN Security Council", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/act/2006-03/iran-nuclear-briefs/iaea-reports-iran-un-security-council, (14.11.2022).

[1165] "Statement by Secretary of State Condoleezza Rice on Proposal for U.S. to join in Negotiations with Iran", *İran Watch*, https://www.iranwatch.org/library/government/united-states/executive-branch/department-state/us-dos-statement-rice-proposal-iran-5-31-06, (14.11.2022); P5+1 ülkeleri görüşmelerinde ABD de yer alsa da 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD ile İran arasında diplomatik ilişkiler kesildiğinden ABD adına görüşmeleri İsviçre yürütmektedir. 1 Haziran 2006 tarihinde Viyana'daki P5+1 görüşmelerinde ise ABD, İran ile doğrudan müzakere kararı almıştır.

[1166] "Jalali: The United States is Expected to Engage in Talks Without Preconditions", *İran Watch*, https://www.iranwatch.org/library/government/iran/islamic-republic-news-agency-irna/jalali-united-states-expected-engage-talks-without-preconditions, (14.11.2022).

kararı almış ve ilgili kararda İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi talebinde bulunulmuştur.[1167]

Bahgat'ın değerlendirmesiyle Bush yönetimi İran üzerindeki baskılarını artırmak ve nükleer hedeflerinden vazgeçirmek için ekonomik yaptırımları adeta bir "silah" olarak kullanmıştır.[1168] İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçiremeyen ve Ortadoğu'daki politikalarının önündeki en büyük engel olarak gören ABD yönetimi, 2007 yılında İran'a bankacılık sistemi üzerinden yaptırım uygulamaya başlamıştır.[1169] Kendisi İran'a yaptırım uyguladığı gibi BM Güvenlik Konseyi'nin de İran'a yönelik ambargo ve yaptırım kararları almasında öncülük etmiştir.[1170] Bush döneminde BM Güvenlik Konseyi İran hakkında dört önemli karar almıştır. İlk alınan karar, İran'a yönelik nükleer materyal ve teknoloji ticareti ambargosu ve İran'daki bazı finans kuruluşları ve bankalara yaptırım getiren 23 Aralık 2006 tarihli 1737 sayılı karardır.[1171] Diğer üç kararda şunlardır: BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a silah ambargosu uygulayan ve İran'ın yurt dışındaki mal varlıklarını dondurtan 24 Mart 2007 tarihli 1747 sayılı karar[1172], İran'ın uranyum zenginleştirmesine yönelik her türlü araştırma ve geliştirmenin durdurulmasını talep eden 3 Mart 2008 tarihli 1803 sayılı karar[1173] ve İran'ı bugüne kadar alınan Güvenlik Konseyi yükümlülükleri ile NPT yükümlülüklerine uymasını talep eden 27 Eylül 2008 tarihli 1835 sayılı karar[1174] İran'ı nükleer politikasından vazgeçirmek için BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlardır.

[1167] United Nations Security Council, Resolution 1696, 31 Temmuz 2006,https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/450/22/PDF/N0645022.pdf?OpenElement (15.11.2022).

[1168] Gawdat Bahgat, "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge", *Parameters,* Kış 2009, s. 95-108. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2444&context=parameters(15.11.2022).

[1169] U.S. imposes sweeping sanctions on Iran, *NBC News*, https://www.nbcnews.com/id/wbna21468595, (15.11.2022).

[1170] UN Sanctions Against Iran, *Global Policy Archive*, https://archive.globalpolicy.org/security-council/index-of-countries-on-the-security-council-agenda/iran.html, (15.11.2022).

[1171] United Nations Security Council, Resolution 1737, 23 Aralık 2006, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/681/42/PDF/N0668142.pdf?OpenElement, (16.11.2022).

[1172] United Nations Security Council, Resolution 1747, 24 Mart 2007, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/281/40/PDF/N0728140.pdf?OpenElement, (17.11.2022)

[1173] United Nations Security Council, Resolution 1803, 3 Mart 2008, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/257/81/PDF/N0825781.pdf?OpenElement, (17.11.2022).

[1174] United Nations Security Council, Resolution 1835, 27 Eylül 2008, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/525/12/PDF/N0852512.pdf?OpenElement, (17.11.2022).

İran, 2007 yılında uzlaşmaz tavrını yumuşatıp nükleer tesislerini UAEA denetimine açsa da Başkan Bush, "*üçüncü dünya savaşının çıkmasını istemiyorsak, İran'ın nükleer silaha sahip olmasını engellemeliyiz*"[1175] sözleriyle İran'a yönelik sert siyasetini devam ettirmiştir. UAEA da yaptığı denetimler sonrası yayımladığı raporda İran'da nükleer silaha dair bir kanıtın olmadığını ifade etmiştir.[1176] Kasım 2007 yayımlanan ABD Ulusal İstihbarat Raporu da UAEA raporunu teyit etmiş raporda İran'ın nükleer silah programını 2003 tarihi itibarıyla durdurduğu ve bir daha başlatılmadığı ifade edilirken, İran'ın uranyum zenginleştirmeye devam ettiği de belirtmiştir.[1177] Ancak bu rapora rağmen Bush, İran'ın hala tehlike arz ettiğini ve nükleer programla ilgili yapması gerekenler olduğunu, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın İran'ın nükleer programını bir sorun olarak gördüğüne inandığını belirterek bu konudaki kaygılarını dile getirmiştir.[1178]

Bush'un başkanlığı döneminde ABD'nin İran'a yönelik politikalarına bakıldığında, Bush'un sert söylemlerinin politikalarına da yansıdığı, bu bağlamda Bush dönemi ABD-İran ilişkilerinde diplomasinin öncelikten uzak olduğu bir dönem olarak belirtilebilir.

3.3.2. BARACK HUSSEIN OBAMA'NIN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN

ABD'de 4 Kasım 2008 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini Illinois Senatörü Demokrat Parti'nin adayı Barack H. Obama kazanmıştır.[1179] Rakibi Arizona Senatörü Cumhuriyetçi Parti'nin adayı John McCain karşısında oyların

---

[1175] Bush'tan 'Üçüncü Dünya Savaşı' uyarısı, https://www.dunyabulteni.net/arsiv/bushtan-ucuncu-dunya-savasi-uyarisi-h25781.html, 18.10.2007, (18.11. 2022).

[1176] "Safeguards Statement for 2007", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/es2007.pdf, (18.11. 2022).

[1177] "Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", Office of the Director of Natıonal Intelligence, Kasım 2007, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf, (18.11.2022).

[1178] "Ahmedinejad: Rapor bir zafer", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071205_ahmedinejad_update.shtml, (18.11.2022).

[1179] "Obama Wins Election", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html, (18.11.2022).

yüzde 52'sini alarak başkan olan Obama[1180], aynı zamanda ABD tarihindeki ilk Afroamerikalı başkandır.[1181] Başkan Bush döneminde yaşanan 11 Eylül olayları, Bush'un eylem ve söylemlerinde sert gücü ön plana çıkarmasına ve realist bir tavır takınmasına sebep olmuştur. ABD'nin 44. Başkanı olan Obama, seçim kampanyası boyunca "değişim" söylemi[1182] ile Başkan Bush'un tek taraflı, sert ve hasmane tutumunun aksine barışçıl ve diplomatik yaklaşımı savunmuştur.[1183] Elbette bu "değişim", ABD dış politika stratejisi ve siyasetinde karar alıcıların İran'a yönelik sert tutumlarının tam manasıyla son bulduğu anlamını taşımıyordu. "Değişim" hedefi doğrultusunda Bush döneminden kalan iç ve dış sorunlara farklı bir perspektifle yaklaşan Obama, uluslararası toplumda ABD'nin sarsılan imajını düzeltmeyi hedefleyen bir politika benimsemiştir.[1184] Obama, bu politika kapsamında Ortadoğu politikasında İran'a özel bir başlık açmış ve diplomatik bir tutum benimsemek de bu başlığın en önemli ögesi olmuştur.[1185]

3.3.2.1. Barack H. Obama'nın Seçim Kampanyasında İran: Gerilimin Sonu mu?

Kimliği ile çeşitli tartışmalara yol açan, Amerikan seçimlerinde diğer adaylar arasında genç bir aday olan Obama, seçim kampanyası boyunca "değişim" sloganını

[1180] "Election Results 2008", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/results/president/votes.html, (18.11.2022).

[1181] "Barack Obama-The 44th President Of The United States", *The White House*, https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/barack-obama/, (18.11.2022).

[1182] A changed slogan: "The Change We Need", *Politico*, https://www.politico.com/blogs/ben-smith/2008/08/a-changed-slogan-the-change-we-need-011288, (18.11.2022); "Poll results show Obama's rhetoric appeals to young voters", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2008/jan/04/uselections2008.usa2, (18.11.2022); "Barack Obama's campaign speech", The Guardian, https://www.theguardian.com/world/2007/feb/10/barackobama, (18.11.2022); "A New Strategy for a New World", https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/obama_071508.pdf, (18.11.2023).

[1183] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 304.

[1184] "National Security Strategy", *The White House Archive*, May 2010, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (27.11.2022).

[1185] Suzanne Maloney, Progress of the Obama Administration's Policy Toward Iran, *Brookings*, https://www.brookings.edu/articles/progress-of-the-obama-administrations-policy-toward-iran/, (27.11.2022); Trita Parsi, *A Single Roll Of the Dice: Obama's Diplomacy with İran*, Yale University Press, New Haven, 2012, s. 8.

benimseyen ancak "gerekli tecrübeye sahip olmadığı" ve fikirlerinin "fazla idealist" görülmesi nedeniyle eleştiri oklarının hedefinde olmuştur.[1186]

11 Eylül sonrası dış politikada sert söylemler benimsemiş olan Bush, şer ekseninde gösterdiği Irak'ı işgal ederken yine şer ekseninde gördüğü İran'a yönelik söylemlerinde de sertlik yanlısı tavır benimsemiştir. Bush'un başkanlığında ABD tarafından zaman zaman da İran'a yönelik askeri müdahaleden de söz edilmesi[1187], Avrupa ve Ortadoğu'da endişelere sebep olmuş, Bush yönetiminin dış politika da benimsediği bu söylemler, hem Amerika'da hem de Avrupa'da Bush yönetimine karşı oluşan olumsuz bir tabloyu da ortaya çıkarmıştır.[1188] Bu durum aynı zamanda Başkan Bush'un Ortadoğu politikasının başarısızlığına da işaret ederken, işte tam böyle bir iklimde Obama'nın hem iç hem de dış politikada diplomasiyi önceleyen "değişim" söylemi bütün dünyada büyük ilgi toplamış ve Amerika kamuoyunda da rakibi McCain karşısında kendisine bir avantaj sağlamıştır.[1189] Obama seçim kampanyası boyunca Bush yönetiminin Ortadoğu'daki Irak ve Afganistan savaşlarını eleştirmiş[1190] ve Akbarzadeh'in belirttiği şekilde özellikle 11 Eylül'den sonra benimsenen gerginleştirici politika nedeniyle de ABD'nin bölgede güç ve güven kaybettiğini sık sık gündeme getirmiştir.[1191]

Obama, seçim kampanyasında İran ile ilgili mesajlarını genelde Irak Savaşı üzerinden vermiş, Bush yönetiminin benimsediği Irak politikasının "yanlış

[1186] Sabrina Siddiqui, "Fox News: How an Anti-Obama Fringe Set the Stage for Trump", *The Guardian,* 19 Mart 2019, https://www.theguardian.com/media/2019/mar/18/fox-news-donald-trump-barack-obama-election (27.11.2022).

[1187] "Bush İran`ı vurmayı planlıyor", *Hürriyet*, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/bush-iran-i-vurmayi-planliyor_ID612459/, (27.11.2022).

[1188] "Survey: Negative Views of US, Bush Still Prevail in Europe", 30 Ekim 2009, https://www.voanews.com/a/a-13-2005-07-28-voa65-67535977/387187.html (28.11. 2022); "Global Public Opinion in the Bush Years (2001-2008)", 18 Aralık 2008, https://www.pewresearch.org/global/2008/12/18/global-public-opinion-in-the-bush-years-2001-2008/ (28.11.2022).

[1189] Michael H. Prosser, "Obama's Culturally Transformational Identities and Accommodations toward the Middle East and Islam", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies in Asia*, Vol: 3, Issue. 3, 2009, s. 1-13, http://mideast.shisu.edu.cn/_upload/article/07/5b/bea7d6e14297b9f84f84ec464196/f60678ce-9643-44e8-ac22-03fd24581e1d.pdf, (28.11.2022).

[1190] "On the Issues: Iraq and Afghanistan", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/iraq.html, (28.11.2022).

[1191] Shahram Akbarzadeh, "Obama and the US Policy Change on Iran", *Global Change, Peace & Security,* Vol: 21, No: 3 October 2009, s. 397-401.

olduğunu"[1192] ABD'nin bölgede güç ve güven kaybetmesine sebep olduğunu belirtirken, İran'ın ise ABD'nin bu "yanlış politikaları" nedeniyle bölgede güçlendiğinin altını çizmiştir.[1193] Bu doğrultuda İran konusunda da Irak politikasına benzer yanlış politikaların takip edilmemesi gerektiğini belirten Obama, rakibi McCain'i savaş yanlısı politika benimsemekle eleştirmiştir.[1194] "Terörü destekleyen ulusların" elinde nükleer silahların olmasına müsamaha gösteremeyeceğini[1195] vurgulayan Obama, ABD'nin güvenliği ve ulusal çıkarları için her türlü ihtimali masada tutacağını ancak İran politikasında sert güçten ziyade diplomasiyi önceleyen yaklaşım benimseyeceğini[1196] belirtmiştir.

Obama seçim kampanyası döneminde 15 Temmuz 2008 tarihinde Washington'daki bir konuşmasında İran'ın nükleer silahlara sahip olmaması için benimseyeceği stratejiyi şöyle açıklamıştır: *"..Agresif, ilkeli ve doğrudan diplomasiyle başlayarak İran rejimine baskı uygularken Amerikan gücünün tüm unsurlarını kullanacağım. Ön koşulsuz ve güçlü yaptırımlarla desteklenen bir diplomasi kullanılacak…"*[1197]

Obama'nın İran'a yönelik politikalarda rakibi McCain'e göre daha ılımlı siyaset izlemesi ve diplomasiyi ön plana çıkarması hem ABD hem de dünya

---

[1192] "Floor Statement on Bush's Decision to Increase Troops in Iraq", http://obamaspeeches.com/096-Floor-Statement-on-Presidents-Decision-to-Increase-Troops-in-Iraq-Obama-Speech.htm, (28.11.2022).

[1193] "Full text: Obama's foreign policy speech", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2008/jul/16/uselections2008.barackobama, (28.11.2022).

[1194] "Obama and McCain Duel Over Iraq", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/07/16/us/politics/15cnd-obama.html, (28.11.2022).

[1195] "Full text: Obama's foreign policy speech", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2008/jul/16/uselections2008.barackobama, (28.11.2022); "Obama Envisions New Iran Approach", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2007/11/02/us/politics/02obama.html, (28.11.2022).

[1196] "On the Issues: Iran", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/iran.html, (29.11.2022)

[1197] 15 Temmuz 2008 tarihinde "yeni bir dünya için yeni bir strateji" başlıklı kampanya konuşması için (sayfa 7) bkz: "A New Strategy for a New World", https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/obama_071508.pdf (30.11.2022).

kamuoyunda önemli yankı uyandırmış ve Bush dönemi gerginleştirici politikalarının geçmişte kaldığına dair umutların yeşermesini sağlamıştır.[1198]

3.3.2.2. Barack H. Obama'nın İlk Dönemi: İran Politikasında Değişim Sancıları

İran'da Humeyni rejimini iktidara getiren 4 Şubat 1979 tarihindeki devrim, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birisini kaybetmesine neden olmuş,[1199] devrimden sonra giderek bozulan ABD-İran ilişkileri 11 Eylül sonrasında Bush ve ekibinin İran'a yönelik hasmane tutum ve davranışları ile gergin bir hal almıştır. İşte böyle bir ortamda, 4 Kasım 2008 tarihindeki seçimlerden zaferle çıkan[1200] Obama, dış politikada özellikle de İran konusunda çok da gıpta edilmeyecek bir miras devralmıştır.

"Değişim" sloganı ile Bush döneminde ABD'nin uluslararası alanda sarsılan ABD imajını onarmayı amaç[1201] edinen Obama için İran ilişkileri de özel bir öneme sahipti.[1202] Obama, "değişim" hedefi doğrultusunda ABD ve İran arasındaki otuz yıllık "düşmanlık" sürecinin son bulması için İran'a "zeytin dalı" uzatmıştır.[1203] İran politikasında Başkan Bush'tan farklı olabileceğinin sinyallerini veren ve İran'a zeytin dalı uzatan Obama'ya İran yönetimi de kayıtsız kalmamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, 6 Kasım 2008 tarihinde Obama'ya seçimdeki başarısından dolayı tebrik mektubu göndermiştir.[1204] Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın gönderdiği tebrik mektubu ile başlayan diplomatik hamle, dini lider ile nükleer konularda devam ettiyse de hem Ahmedinejad'ın hem de dini liderin, Obama'nın İran politikasına

---

[1198] "The Obama Legacy: A Promise of Hope", *ABC News*, https://abcnews.go.com/Politics/deepdive/obama-legacy-promise-hope-44597110, (30.11.2022).
[1199] "U.S. Relations With Iran", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/u-s-relations-with-iran/, (30.11.2022).
[1200] "Obama Wins Election", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html, (02.12.2022)
[1201] Bill Schneider, "Schneider: Obama begins repairing America's image abroad", *CNN*, https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/02/19/obama.image/index.html, (02.12.2022).
[1202] "Obama: US Willingness to Talk With Iran Important", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/a-13-2009-01-27-voa27-68795312/411680.html, (02.12.2022)
[1203] "Obama extends flame-grilled olive branch to Iran", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jun/02/obama-iran-independence-day, (02.12.2022).
[1204] Nazila Fathi, "In Rare Turn, Iran's Leader Sends Letter to Obama", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/07/world/middleeast/07iran.html, 06.11.2008, (03. 12. 2022)

yönelik söylemlerinin samimiyetini sorgulamaları, mektupların sembolik olmaktan öteye geçememesine sebep olmuştur.[1205]

İranlı siyasi elitlerin, Obama'nın "değişim" söylemini kullanarak diplomatik ilişkilerde yeni bir sayfa açma çağrısına kuşkulu yaklaşmalarına bazı iç ve dış etkenler sebep olmuştur. Yaklaşan 2009 İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde özellikle devrimden sonra ABD ile iyi ilişkiler kurulmasına karşı olan muhafazakarların oyunu konsolide etme en önemli iç etken iken[1206], değişim söylemine rağmen Obama ve ekibindeki bazı kişilerin İran'a yönelik demeçlerde kimi karşılıklı diyaloga dönük kimi zaman ise aba altından sopa gösterme olarak değerlendirilebilecek olan açıklamalar yapmaları en önemli dış etken olmuştur denilebilir.[1207] Örneğin ABD Başkan Yardımcı Joe Biden, nükleer silahlara karşı mücadeleye devam edeceklerini belirtirken, İran konusunda ise problemlerin çözülmesinin müzakere yoluyla "önkoşulsuz" olacağını belirtmiştir.[1208] Obama'nın sözcüsü Robert Gibbs'de 30 Ocak 2009 tarihinde Beyaz Saray'da verdiği bir demeçte ABD-İran arasında çözülmesi gereken birçok sorunun olduğunu ve sorunların çözülmesi noktasında diplomasi dahil tüm seçeneklerin masada olduğunu belirtmiştir.[1209] Bu açıklamaların aksine Başkan Obama'nın 9 Şubat 2009 tarihindeki bir basın toplantısında[1210] Başkan Bush'a benzer bir şekilde İran'ı suçlayıcı bir dil kullanması ve ilişkilerin düzelmesi adına ilk adımı İran'dan beklemesi ise İranlı siyasi elitler açısından ABD'nin İran konusundaki samimiyetini sorgulatan bir diğer etken olmuştur denilebilir. İlgili konuşmada Obama İran'ın bölgede sorun çıkaran eylemde bulunduğunu ifade ederek bunları şu şekilde sıralamıştır:

[1205] "Revealed: the letter Obama team hope will heal Iran rift", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jan/28/barack-obama-letter-to-iran, (03. 12. 2022).
[1206] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 312-316.
[1207] "Dealing with Iran", *The Cairo Review*, https://www.thecairoreview.com/essays/dealing-with-iran/, (05.12.2022).
[1208] Julian Borger," The New Obama Administration is willing to talk to Iran without preconditions", *Global Research*, 22.01.2009, https://www.globalresearch.ca/the-new-obama-administration-is-willing-to-talk-to-iran-withoutpreconditions/11967, (06.12.2022).
[1209] Ross Colvin, "U.S. says all options on table to deal with Iran", 30.01.2009, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-obama-iran-sb-idUSTRE50S6LZ20090130, (05.12. 2022).
[1210] "First Presidential Prime Time Press Conference", 9 Şubat 2009, https://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamafirstprimetimepressconference.htm (05.12. 2022).

"..Kampanya sırasında İran'ın olağanüstü insanları, olağanüstü tarihi ve gelenekleri olan bir ülke olduğunu, ancak uzun yıllardır gerçekleştirdiği eylemlerin hem bölgede hem de dünya genelinde barış ve refahı teşvik etme konusunda yardımcı olmadığını söyledim; Saldırıları ya da Hizbullah ve Hamas gibi terör örgütlerini finanse etmeleri, İsrail'e karşı kullandıkları savaşçı dil, nükleer silah geliştirmeleri ya da nükleer silah peşinde koşmaları - tüm bunların bölgeyi istikrarsızlaştırma ihtimali yarattığını ve sadece bizim çıkarlarımıza değil, uluslararası barışın çıkarlarına da aykırı olduğunu düşünüyorum..."

Obama'nın bu konuşması seçim arifesinde bulunan İranlı muhafazakâr kanada onların görüşlerini desteklemek açısından aradığı fırsatı vermiştir denilebilir. Zira onlara göre ABD hiçbir zaman İran'a karşı samimi söylemlerde bulunmamıştır.[1211]

Bu konuşmadan yaklaşık bir ay sonra Başkan Obama Youtube platformu üzerinden İran halkının Nevruz Bayramını kutlayarak İran ile yeni bir politikanın mümkün olduğunu göstermeye çalışmıştır.[1212] 20 Mart 2009 tarihinde yayınladığı videoda İran halkına ve İranlı liderlere doğrudan hitap eden Obama, İran tarihi ve medeniyetinden övgüyle söz etmiş ve bu medeniyetin dünyaya katkısı üzerinden durmuştur.[1213] İlgili videoda diğer Amerika başkanlarının aksine ilk kez İran İslam Cumhuriyeti tabirini kullanan Başkan Obama, İranlı liderlere "taze bir başlangıç" teklif etmiştir.[1214] Obama, *"30 yıldır ülkelerimiz arasındaki ilişkiler sıkıntılı ilerliyor. Ama bu yeni yıl fırsatı ortak insanlık bağları ile bizi bağlıyor. Yeni yıl kutlamaları çocuklarımıza fırsat, ailelerimize güvenli bir gelecek, toplumlarımıza ilerleme şansını taşıyor"*[1215] diyerek, İran'ın uluslararası camiada yerini alma hakkına sahip olduğuna inandığını, bu süreçte İran'ın da sorumlulukları olduğunu söyleyerek İranlı liderlere değişim için şöyle seslenmiştir:[1216]

[1211] "Supreme Leader Khamenei's Friday Address on the Presidential Elections", https://www.juancole.com/2009/06/supreme-leader-khameneis-friday-address.html, (05.12. 2022).
[1212] Shahram Akbarzadeh, *a.g.m.,* s. 398.
[1213] "The President's Message to the Iranian People", 19 Mart 2009, https://www.youtube.com/watch?v=HY_utC-hrjI&t=33s, (06.12.2022).
[1214] A.g.k.
[1215] "Videotaped Remarks by The President in Celebration of Nowruz", *The White House*, 20.03.2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/videotaped-remarks-president-celebration-nowruz, (06.12.2022).
[1216] A.g.k.

"Aramızda ciddi farklar var. Ama benim yönetimim önümüzdeki bütün konuları ele alacak bir diplomatik yaklaşıma bağlıdır. Bu süreç tehditlerle ilerlemeyecek. Dürüst ve karşılıklı saygıya dayanan bir ilişki istiyoruz…Aramızdaki farklılıkları diplomasi ile çözelim. İran medeniyetinin büyüklüğü, yıkmasında değil inşa edebilmesindedir."

Obama'nın bu teklifine İran'dan farklı tepkiler gelmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın basın danışmanı Ali Ekber Civanfikr, "Amerikan Başkanı'nın sözlerini olumlu karşıladıklarını" söylerken,[1217] Dini Rehber Ayetullah Ali Hamaney ise Obama'nın sözlerine temkinli yaklaşmış ve Amerika'nın tavrında bir değişiklik olursa kendilerinin de değişime hazır olacaklarını belirtirken ayrıca *"Politikanızda hangi değişim oldu? İran'a yönelik yaptırımları kaldırdınız mı? Siyonist rejimi desteklemekten vazgeçtiniz mi? Neyin değiştiğini söyleyin bize; lafta değişim yetmez"* diyerek de değişime tepkisini dile getirmiştir.[1218]

Obama, değişim mesajı ile iki ülke arasında var olan sorunları diplomatik bir yolla çözmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda sorunların çözümü noktasında her iki ülkenin de yerine getirmesi gereken bazı şartların olduğunu belirtmiştir.[1219] Ancak, Tirman'ın belirttiği gibi, Obama'nın çözüm noktasında ileri sürdüğü şartlar, Haziran ayında seçime giden Ahmedinejad ve ekibi tarafından kısmen kabul görmüştür. Tirman'a göre kısmen kabulün ana sebebi seçimde muhafazakar seçmeni konsolide etmek olsa da Ahmedinejad'a yakın İran'daki radikaller ve geleneksel muhafazakârlar, Başkan Obama'yı "güvercin postuna bürümüş şahin" olarak değerlendirdiklerinden Obama'nın barış için benimsediği yaklaşımı kısmen olumlu bulmakla birlikte genel itibariyle Obama'nın politikalarına kuşku ile yaklaşmışlardır.[1220] Bu kuşkunun ana nedenini tahmin edileceği üzere devrimden sonra ABD'nin İran politikalarında benimsediği politikalar ve İran'da ABD başkanlarına duyulan güvensizliğin oluşturduğu söylenebilir. Obama yönetiminde yer alan bazı kişilerin popülist veya çelişkili olarak değerlendirilebilecek

---

[1217] "Obama'dan İran'a Taze Başlangıç Teklifi", *Cnn Türk*, 20.03.2009, https://www.cnnturk.com/dunya/obamadan-irana-taze-baslangic-teklifi (06.12.2022).

[1218] "İran'dan ABD'ye Temkinli Yanıt", *BBC*, 21.03.2009, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/03/090321_iran_usa.shtml (06.12.2022).

[1219] "Barack Obama offers Iran 'new beginning' with video message", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/mar/20/barack-obama-video-iran, (06.12.2022).

[1220] John Tirman, "A New Approach to Iran: The Need for Transformative Diplomacy", *Mit Center For International Studies-New Ideas Fund*, Temmuz 2009, s. 1-49.

söylemlerinin de bu güvensizliğin ana nedenlerinden birini oluşturduğu belirtilebilir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın, ABD'nin İranla nükleer müzakerenin çözümü noktasında İran yönetiminden daha istekli davrandığını belirtip daha sonrasında nükleer müzakerelerin olumlu sonuçlanmaması durumunda ise İran'ın siyasi ve ekonomik katı yaptırımlarla karşılaşabileceğine dair söylemde bulunması; İranlı siyasi elitler ve İran kamuoyunda yumuşak sözlerle yapılan bir tehdit olarak algılanmıştır.[1221]

ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve diğer bazı siyasi elitlerin, bu tarz tehditkâr söylemleri, iç siyasette seçime giden İranlı muhafazakâr ve radikallere seçim için aranılan malzemeyi vermiş ve Obama yönetiminin İran politikalarına şüphe ile yaklaşılması gerektiğine dair propagandayı yaymaya çalışmışlardır.[1222]

Seçim arifesinde bulunan İran'la ilişkileri etkileyecek önemli bir mesaj da Obama'dan gelmiştir.[1223] 2000'li yıllarda ABD'nin İran politikasını şekillendiren en önemli etmenlerden biri de şüphesiz ki İran'ın nükleer faaliyetleri olmuştur. Özellikle Başkan Bush döneminde iki ülke arasındaki gerilimli ilişkinin ana sorumlusu olmuş olan bu mesele, Obama döneminde de iki ülke ilişkilerinin nasıl şekilleneceğine dair bir gösterge olmuştur. Zira Başkan Obama'nın İslam dünyası ile ilişkileri geliştirme adına 4 Haziran 2009 tarihinde Mısır'a yaptığı resmi bir ziyarette[1224] Kahire Üniversitesi'nde verdiği mesajlar, ilişkilerin geleceği adına önemli işaretler içermiştir. İlgili konuşmada Obama, İran dahil tüm ülkelerin NPT kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirdikten sonra barışçıl nükleer enerji hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.[1225] Yine aynı konuşmada, her iki ülkenin birlerine yönelik hatalarının olduğuna işaret eden Obama, tüm bunlara rağmen iki ülkenin geçmişe tutsak kalmaktansa artık yollarına devam etmeleri gerektiğini

---

[1221] "Clinton Warns of Iran Sactions", *BBC,* 22.04.2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8012921.stm, (08.12.2022).
[1222] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 305.
[1223] "Remarks by the President on A New Beginning", Cairo University, Mısır, "Remarks by the President at Cairo University", 06-04-2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09 (10.12.2022).
[1224] "Obama in Egypt reaches out to Muslim World", *CNN,* https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/06/04/egypt.obama.speech/, (10.12.2022).
[1225] "Remarks by the President on A New Beginning", Cairo University, Mısır, "Remarks by the President at Cairo University", 06-04-2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09 (10.12.2022).

belirtmiştir.[1226] Obama, kendi seçim kampanyasındaki konuşmalarında olduğu gibi bu konuşmada da liderler düzeyinde diplomasinin önemi üzerinde durmuş[1227] ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte iki ülke ilişkilerinde adeta kangrene dönüşen nükleer mesele hakkında ise şu açıklamaları yapmıştır:

> *"İki ülke arasında tartışılması gereken birçok konu olacak ve karşılıklı saygı temelinde ön koşulsuz bir şekilde ilerlemeye hazırız. Fakat nükleer silahlar konusundaki duruşumuzun kesin bir noktada olduğu gayet açıktır. Nükleer silah konusu sadece Amerika'nın çıkarlarıyla ilgili bir sorun değil. Bu konu Orta Doğu'da nükleer silahlanma yarışını önlemekle ilgili. Bu silahlanma yarışı, tüm bölgeyi ve dünyayı son derece tehlikeli bir yola sokabilir."*[1228]

Obama'nın verdiği bu mesajlar, aynı zamanda Obama'nın İran'a yönelik politikasının geleceği hakkında önemli ipuçları da vermiştir. Başkan Obama, İran nükleer programına yönelik sorunların sadece ABD ve İran ekseninde tartışılan mesele olmasından ziyade sonuçları itibariyle tüm bölge ve dünyayı etkileyebileceğine dair mesajlar vererek uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Aslında Obama yeni dönemde her ne kadar diplomasiyi önceleyen bir anlayışı ön plana çıkarıp, önkoşulsuz bir şekilde görüşmeye hazır olduğunu belirtmeye çalışsa da özellikle nükleer mesele de öne sürdüğü şartlar, İranlı siyasi elitler ve kamuoyu tarafından Obama'nın samimiyetine dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir.[1229]

12 Haziran'da yapılan seçimi tartışmalarla dolu bir ortamda kazanan Ahmedinejad, bir yandan seçim sonuçlarının reformcularda yarattığı memnuniyetsizlik neticesinde ülkede çıkan eylemleri bastırmaya çalışırken öte yandan ABD'nin diplomasi söylemine sert söylemlerle karşılık verme tercihinde bulunmuştur.[1230] Bu durum, ABD'nin İran politikasında sancılı değişim sürecinin devamlılığına dair işaretleri göstermiştir denilebilir.

[1226] "Remarks by the President on A New Beginning", Cairo University, Mısır, "Remarks by the President at Cairo University", 06-04-2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09 (10.12.2022).
[1227] A.g.k.
[1228] A.g.k.
[1229] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 308-309.
[1230] "Ahmadinejad blasts US at Russia summit", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090616-ahmadinejad-blasts-us-russia-summit-, (07.12.2022).

3.3.2.3. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (2009-2012) ABD Dış Politikasında İran

İran'da Cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimlerden sonra yaşanan gelişmeler İran iç siyasetinde gerilimli bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Ahmedinejad'ın rakibi reformcu Mir Hüseyin Musavi'nin destekçileri seçimlerin iptali için büyük bir umut ve beklenti ile Tahran gibi büyük şehirlerde barışçıl sokak gösterilerine başlamışlar, ancak Musavi destekçileri, rejimin beklenmedik şiddetli tepkisi ile karşılaşmışlardır.[1231] Dini lider Ayetullah Hamaney'in 19 Haziran 2009'da seçim sonuçlarını "ilahi takdir" ifadesi ile benimsemesi ve halkın Ahmedinejad'ın arkasında birleşmesi gerektiğine dair demeç vermesi,[1232] seçimlerin iptaline umut besleyen muhalefetin tüm beklentilerinin yok olmasına ve sokak eylemlerinin daha da şiddetlenmesine neden olmuştur.[1233]

Dini liderin muhalefetin beklentilerini dikkate almadan adeta tarafsızlığını bozarak seçim sonuçlarını Ahmedinejad lehine onaylaması[1234] ile yeni dönemde diplomasinin Obama ve Ahmedinejad'ın başkanlıklarında şekilleneceği de belli olmuştur. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı oluşu ile içerideki gerilimler sona ermediği gibi, muhalefetin "oyum nerede?" (Ray-e men kocast?) sloganları eşliğinde başlattığı sokak eylemlerine mevcut rejim; "dayak", "gözaltı" ve "tutuklamalar" şeklinde tepki göstermiştir.[1235] Hatta sokak eylemlerini bastırmak için tepkinin şiddetini günden güne artırırken, sokak eylemlerinde onlarca kişi hayatını kaybetmiş

[1231] "Violence on the streets of Tehran as police beat back protesters", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jun/20/iran-protest-elections-supreme-leader, (10.12.2022)

[1232] "Iran's Supreme Leader Affirms Election Results", *NPR*, https://www.npr.org/2009/06/19/105648813/irans-supreme-leader-affirms-election-results, (10.12.2022); Gülriz Şen, *a.g.e.*, s.302.

[1233] David Hayes, "İran's Elections: People and Power", Open Democracy, 22.06.2009, https://www.opendemocracy.net/en/iran-s-election-democracy-or-coup/ (12.12.2022); Chatham House and the Institute of Iranian Studies, University of St. Andrews, "Poliminary Analysis of the Voting Figures in Iran's 2009 Presidential Election", 21.06.2009, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/iranelection0609.pdf (12.12.2022).; Gülriz Şen, *a.g.e.*, s.301-303.

[1234] "Supreme leader confirms Ahmadinejad's second term", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090803-supreme-leader-confirms-ahmadinejads-second-term-, (10.12.2022)

[1235] "Violence Grips Tehran Amid Crackdown", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2009/06/21/world/middleeast/21iran.html, (10.12.2022)

reformcu siyasetin önde gelen isimleri de tutuklanmıştır.[1236] Bu durum aynı zamanda İran'da "yeşil hareket"in[1237] doğuşuna da zemin hazırlamıştır. [1238]

İran seçimlerinden sonra ortaya çıkan bu tablo, İran yönetimini rahatsız etmiş, rejim tarafafından yapılan açıklamalarda yaşananların sorumlusunun "dış güçler" olduğu belirtilmiştir.[1239] Tahran yönetimi söz konusu olayların arkasındaki yabancı güçleri de ABD ve İngiltere olarak belirtmişti.[1240] Hatırlanacağı üzere Obama selefi Bush'un aksine İran'a yönelik söylemlerinde diplomasiyi ön plana çıkaran daha "yumuşak" söylemler benimsemişti. Öyle ki Obama, İran'da rejim karşıtı eylemlerin başladığı ve rejimin bastırmaya çalıştığı ilk anlarda bile İran hakkında konuşmaktan imtina etmiş ve olayları İran'ın iç sorunu olarak nitelendirmiştir.[1241] Ancak, İran yönetiminin ABD'yi olayların sorumlusu olarak gördüğü, eylemcilere yönelik "orantısız şiddet" kullanıldığı ve de can kayıplarının arttığı haberleri neticesinde neticesinde Başkan Obama da İran'a yönelik söylemlerde sert dil kullanmaya başlamıştır. Başkan Obama, *"ABD ve uluslararası toplum, son birkaç gündeki tehditler, dayaklar ve hapis cezaları nedeniyle dehşete düştü… şiddet olaylarını kınıyorum ve kaybedilen her masum canın yasını tutuyorum..."*[1242] açıklamasını yaptıktan sonra İran'ı "şiddet içeren ve adaletsiz" eylemleri durdurmaya çağırmıştır.[1243] Yanısıra eylemcilerin cesaretini öven Obama, İran'ın egemenlik haklarına saygı duyduğunu ve bunun İran'ın iç işlerine karışma olarak algılanmaması

[1236] "Iran protests: 'They have covered up the deaths", 09.07.2009, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jul/09/iran-protests-doctor-disputes-toll, (12.12.2022).

[1237] Yeşil hareket için bkz: Hamid Dabashi, *Iran, the Green Movement and the USA: The Fox and the Paradox*, Zed Books, New York, 2010.

[1238] "What happened to the Green Movement in Iran?", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/opinions/2013/6/12/what-happened-to-the-green-movement-in-iran, (10.12.2022).

[1239] USAK Raporu, *2009 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler*, Haziran 2009, s.1-66.

[1240] "Foreign Office protests after Khamenei singles out 'evil Britain'", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jun/19/khamemei-iran-protests-diplomat, (13.12.2022).

[1241] "Obama refuses to interfere as unrest continues", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090617-obama-refuses-interfere-unrest-continues-, (13.12.2022).

[1242] "The President's Opening Remarks on Iran, with Persian Translation", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/06/23/presidents-opening-remarks-iran-with-persian-translation, (13.12.2022).

[1243] "Obama urges end to 'violent' action in Iran", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090621-obama-urges-end-violent-action-iran-, (13.12.2022).

gerektiğini de belirtmiştir.[1244] Bir başka konuşmasında da ilk defa İran liderlerinin ismini kullanarak sert eleştirilerde bulunan Obama, şu açıklamaları yapmıştır:

> *"Bay Ahmedinejad'ı kendi halkına karşı sorumlulukları konusunda dikkatli düşünmeye çağırıyorum. Belki dövülen veya öldürülen veya gözaltına alınan insanların ailelerine daha dikkatli bakmak isteyebilir... İran ile doğrudan diyalog ve diplomasi hiç şüphe yok ki son birkaç haftadır yaşanan olaylardan etkilenecektir. Ancak bunun ne kadar etkileneceğini İran'ın içinde ne olduğunu görene kadar henüz bilmiyoruz."*[1245]

Obama bu konuşmada eylemcilere yönelik tutum konusunda İranlı liderleri eleştirirken, İran'a karşı başlattığı diyalog ve diplomasi sürecinin de bu durumdan etkileneceğini belirtmiştir.[1246] Ahmedinejad, Obama'nın söz konusu açıklamalarını "İran'a gözdağı" ve "İran iç işlerine müdahale" şeklinde yorumlamış, ayrıca Obama'ya "*Bay Obama, Bush'un yolunu izliyor*" şeklinde cevap verip, Obama'nın özür dilemesini istemiştir.[1247] Ancak Obama, Ahmedinejad'ın bu isteğine "*Ahmedinejad'ın özür dileme konusundaki sözlerini ciddiye almıyorum*" yanıtını vermiştir.[1248]

Başkan Obama, önceki ABD yönetimlerinin aksine İran 2009 seçimlerinde tarafsız kalmayı tercih etmiştir.[1249] Obama ve ekibi tarafından 2009 seçimlerinde İran'da rejim değişikliğine dair söylemler terk edilmiş ve demokrasiyi destekleme politikasına yönelik söylemler benimsenmiştir.[1250] Bu yönde bir politikayı benimseyen Obama, diplomatik adımlar için seçimlerin bitmesini beklemiş ve sonrasında daha çok demokrasi ve insan hakları ihlali konularında İran yönetimine

---

[1244] "Obama condemns 'unjust' violence", *BBC,* 23.06.2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8115232.stm, (13.12.2022).
[1245] Jeff Zeleny, "Violence May Hinder Talks With Iran, Obama Says", *The New York Times*, 27.06. 2009, https://www.nytimes.com/2009/06/27/world/middleeast/27prexy.html, (13.12.2022).
[1246] Jeff Zeleny, "Violence May Hinder Talks With Iran, Obama Says", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2009/06/27/world/middleeast/27prexy.html, (13.12.2022).
[1247] "Ahmadinejad calls Obama meddler, likens him to Bush", *CNN,* http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/06/25/obama.iran.ahmadinejad/index.html, (13.12.2022).
[1248] Jeff Zeleny, "Violence May Hinder Talks With Iran, Obama Says", *The New York Times*.
[1249] "Obama refuses to interfere as unrest continues", *France 24,* https://www.france24.com/en/20090617-obama-refuses-interfere-unrest-continues-, (13.12.2022).
[1250] "Remarks by the President on A New Beginning", Cairo University, Mısır, "Remarks by the President at Cairo University", 06-04-2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09 (13.12.2022).

eleştiriler yöneltmiştir.[1251] Seçim sonrası yaşanan kargaşa, petrol fiyatlarındaki düşüş, yaptırımlar ve kötü yönetim nedeniyle darboğazda olan ekonomi hem iç hem dış politikada Ahmedinejad'ın hamlelerini kısıtlamıştır.[1252] Tüm bunlar göz önüne alındığında Ali Ansari'nin belirttiği gibi İran rejimi, Barack Obama'nın nükleer müzakere teklifini ülke içindeki muhaliflere uluslararası toplumun seçim sonuçlarını kabullendiğine dair bir fırsat olarak değerlendirmiş ve 2009 Ekim'inde Cenevre'de P5+1 ülkeleri ile müzakere masasına oturma kararı almıştır.[1253] Zira rejim açısından bu karar, krizden kurtuluşun bir yolu olarak görülmüştür.[1254] İran rejiminin aldığı bu müzakere kararı, İran yönetimine diplomatik reçeteler sunan ABD yönetimince de olumlu karşılanmış ve iki ülke arasında diplomatik süreç başlamıştır. [1255]

3.3.2.3.1. Cenevre ve Viyana Görüşmeleri ve Sonrasında ABD'nin İran Politikası

2009 seçimlerinin ardından İran'ın içeride yaşadığı sorunlar, ABD'li diplomatlara göre İran yönetiminin kriz yönetme kabiliyetini zorlaştırıp, Tahran'ın özgüvenini yaralayacak ve Tahran müzakerelere istemeden de olsa zayıflamış bir pozisyonla oturmak zorunda kalacaktı.[1256] Gerçekten de müzakere masası hem rejimin içinde bulunduğu krizden kurtuluşun bir yolu hem de Obama'nın seçim döneminde vaat olarak sunduğu diplomatik sürecin bir aşamasıydı.[1257] Esasında İran ile nükleer müzakere masasına oturmak, aynı zamanda Obama'nın askeri müdahaleleri azaltıp yumuşak güç üzerinde yoğunlaşan Ortadoğu politikasının da bir

---

[1251] "2009 Human Rights Report: Iran", *Bureau Of Democracy, Human Rights, And Labor*, https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/nea/136068.htm#:~:text=The%20government%20severely%20restricted%20the,lack%20of%20government%20transparency%20persisted., (13.12.2022).

[1252] Fred Halliday, "Iran's evolution and Islamic Berlusconi" *Open Democrasy*, 09.06.2009, https://www.opendemocracy.net/en/iran-votes-evolution-in-revolution/, (13.12.2022).

[1253] "Iran Agrees To Meet With The P5+1", *VOA*, https://editorials.voa.gov/a/a-41-2009-09-17-voa1-84653682/1481038.html, (13.12.2022).

[1254] Ali M. Ansari, *Crisis of Authority: Iran's 2009 Presidential Election*, Chatham House, London, 2010, s. 71-72.

[1255] "İran müzakere masasına oturuyor", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/09/090915_iran, (14.12.2022)

[1256] Farideh Farhi, "Ahmadinejad's Nuclear Folly", *Middle East Report*, No:252, Sonbahar 2009, s. 2-5.

[1257] "On the Issues: Iran", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/iran.html, (14.12.2022)

parçasıydı. Bu yönüyle İran'ın müzakereleri kabul etmesi, diplomasi arayışında olan Obama ve ekibini haliyle memnun etmişti.[1258]

Obama yönetimi İran ile müzakerelere başlamak için İran seçiminin bitmesini beklemiş ancak bu süreçte de P5+1 ülkeleri ile hazırlamış olduğu öneri paketini Nisan 2009'da İran'a sunmuş ve İran'ın Eylül ayına kadar bu öneriye cevap vermesini istemiştir.[1259] İran, Eylül ayında, nükleer haklarını müzakere konusu etmemek şartıyla, P5+1 ülkeleri ile bir araya gelmeye hazır olduğunu bildirmiştir.[1260] Bu amaçla, İran heyeti ile P5+1 grubunun heyeti 1 Ekim'de Cenevre'de bir araya gelmiştir. Cenevre'de başlayan görüşmelere P5+1 heyetine Avrupa Komisyonu Dış Politika Komiseri Javier Solana'nın başkanlık ederken, İran heyetine ise İran Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri Said Celili başkanlık etmiştir.[1261]

Hem iki ülke ilişkilerinde hem de Obama'nın yeni benimsediği dış politika stratejisinde bu görüşmeler çok büyük bir öneme sahipti. Görüşmeler iki ülke ilişkileri açısından umut içerse de her iki ülkenin de nükleer meseleye dair tutumlarında önemli bir değişikliğin olmaması müzakerelerin başarılı olma şansını azaltmıştır.[1262] Daha farklı bir ifade ile Obama yönetimi seçim kampanyasında İran ile diplomatik kanalları devreye koyacağını ve İran ile ilişkilerin gelişmesi için ön koşulsuz masaya oturacağını belirtmişse[1263] de müzakere masasına otururken ABD'nin klasik tavrından vazgeçmemiştir. Yine ABD ve diğer Batılı ülkelerin müzakereler için sadece iki ay gibi kısa bir süre tayin etmesi ve müzakerelerde olumlu sonuç alınmadığı takdirde İran'ın daha ağır yaptırımlarla karşılaşacağının belirtmesi[1264] müzakerelerin başarı şansını baştan düşürmüştür denilebilir. Müzakerelerin başarı şansını düşüren sadece ABD ile diğer Batılı ülkelerin tavırları

[1258] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 304-311.
[1259] Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s.74.
[1260] A.g.e., s.74.
[1261] "Iran, EU Foreign Policy Chief Agree to Keep Discussing Nukes", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/a-13-2008-08-11-voa13-66677842/558040.html, (20.12.2022).
[1262] Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.74.
[1263] Obama to drop uranium precondition for Iran nuclear talks, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/apr/14/obama-iran-nuclear-talks-uranium-precondition, (20.12.2022).
[1264] "Iran Sanctions", C-Span, https://www.c-span.org/video/?289303-1/iran-sanctions#, (20.12.2022).

olmamış, İran'ın geniş alana yaydığı askeri tatbikatları ve yeni bir nükleer tesis (Fordo)[1265] inşa etmesi de müzakere sürecini iyice zorlu bir hale getirmiştir.[1266]

Hatırlanacağı üzere Bush'un başkanlığı döneminde İran'ın nükleer faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerde problem yaratan en önemli konu olmuş ve bu doğrultuda Bush'un da baskılarıyla BM Güvenlik Konseyi İran'ı "dizginleme" adına beş ayrı karar almıştır.[1267] Ancak tüm bu kararlara rağmen İran barışçıl ve yasal hakkı olduğunu öne sürerek nükleer programına devam etmiştir.[1268] Tüm bu olumsuz şartlara rağmen müzakerelerde iki önemli başlık öne çıkmış ve İran iki şartı da kabul ettiğini bildirmiştir.[1269] Bu şartlardan birincisi İran'ın yeni inşa ettiği ya da yeni ortaya çıkarılan Fordo nükleer tesisinin UAEA'nın denetimine açılması, ikincisi ise İran'ın elinde bulunan yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumun İran dışına çıkarılması (Rusya ve Fransa'ya gönderilmesi) ve nükleer yakıt çubuğu haline getirildikten sonra geri gönderilmesinin kabul edilmesidir.[1270] İran'ın ilgili şartları kabul etmesinden sonra Viyana'da ABD, Rusya, Fransa ve İran arasında teknik şartların görüşülmesi kabul edilmiştir.[1271] Cenevre müzakerelerinin diplomatik açıdan önemli sonuçları da olmuştur. Şöyle ki Obama'nın başkanlığa geldiği dönemde Obama-Ahmedinejad ve İran dini lideri arasında mektuplaşmalar olmuşsa da İran Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri Said Celili ile ABD Dışişleri Bakanlığı'nın

---

[1265] ABD, İngiltere ve Fransa bu yeni tesisin BM denetimine açılması noktasında çağrıda bulunduğuna dair bilgiler için bkz: David E. Sanger and William J. Broad, "U.S. and Allies Warn Iran Over Nuclear 'Deception'", *The New York Times*, 25. 09. 2009, https://www.nytimes.com/2009/09/26/world/middleeast/26nuke.html (20.12.2022).

[1266] Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.74.

[1267] "UN Security Council Resolutions on Iran", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Security-Council-Resolutions-on-Iran, (20.12.2022).

[1268] "For Tehran, Nuclear Program Is a Matter of National Pride", https://carnegieendowment.org/2005/03/23/for-tehran-nuclear-program-is-matter-of-national-pride-pub-16694, (20.12.2022); "Continued Pressure on Iran May Lead to Nuclear Concessions", https://carnegieendowment.org/2007/03/29/continued-pressure-on-iran-may-lead-to-nuclear-concessions-pub-19080, (20.12.2022).

[1269] IAEA Receives Initial Iranian Response on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Research Reactor, *IAEA*, https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-receives-initial-iranian-response-proposal-supply-nuclear-fuel-research-reactor, (20.12.2022); Transcript of IAEA Director General Remarks at Joint Press Conference with Atomic Energy Organization of Iran - 4 October 2009, https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-iaea-director-general-remarks-at-joint-press-conference-with-atomic-energy-organization-of-iran-4-october-2009, (20.12.2022).

[1270] "Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003-2013", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (20.12.2022).

[1271] Talks on Iran nuclear program set to open in Vienna, *New York Daily News*, https://www.nydailynews.com/2009/10/19/talks-on-iran-nuclear-program-set-to-open-in-vienna/, (20.12.2022).

Siyasi İşlerden Sorumlu Müsteşarı William Burns'un Cenevre'de baş başa görüşmesi ABD ile İran arasında otuz yıldan beri en üst düzeyde doğrudan kurulmuş temas olması açısından büyük önem arz etmiştir.[1272]

İran'ın 2007 yılında askeri bir üssün içinde gizli bir şekilde inşa ettiği tesis olarak tanınan Fordo nükleer tesislerinin, İran tarafından yapılan açıklamada inşa sebebi İsrail'in Natanz nükleer tesislerine yönelik olası bir saldırısında yedek laboratuvar görevi görmesi olarak açıklanmıştır.[1273] Aslında İran yetkilileri Cenevre müzakereleri başlamadan önce 21 Eylül tarihinde bu tesisin varlığını UAEA'ya bir mektupla bildirmiş ve tesisi UAEA denetimine açacağını da belirtmiştir.[1274] Ancak Başkan Obama G-20 toplantısının yapıldığı esnada, 25 Eylül tarihinde, yanına İngiltere Başbakanı Gordon Brown ve Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'yi de alarak ilgili tesisi ilan etmiş ve İran'ı ciddi şekilde eleştirmiştir.[1275] Halbuki İran tarafından Fordo tesislerinin varlığı daha önce UAEA'ya mektupla bildirilmesine rağmen Obama, Brown ve Sarkozy'nin tesisin varlığını ilk kez ortaya çıkarılmış gibi ilan etmesi, 1 Ekim'de yapılacak olan Cenevre müzakerelerinde İran üzerindeki uluslararası baskıyı artırmak için yapıldığı yorumlarının oluşmasına sebep olmuştur.[1276] Bu doğrultuda 1 Ekim'deki müzakerelerde varılan anlaşma neticesinde 26-27 Ekim tarihlerinde UAEA yetkilileri de Kum kentinde bulunan Fordo nükleer tesislerini denetlemişlerdir.[1277] UAEA tarafından yapılan incelemeler neticesinde 5 Kasım'da yapılan açıklamaya göre tesiste önemli bir faaliyetin olmadığı ve Natanz'daki tesisin saldırıya uğraması ihtimaline karşı yedek bir laboratuvarın

---

[1272] Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.75.

[1273] "Fordow Fuel Enrichment Plant", *NTI*, https://www.nti.org/education-center/facilities/fordow-fuel-enrichment-plant/, (20.12.2022).

[1274] Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran-Report by the Director General, *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-74.pdf, (21.12.2022).

[1275] "Statements By President Obama French President Sarkozy And British Prime Minister Brown On Iranian Nuclear Facility", *The White House*, 25.09. 2009, Pennsylvania, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2009/09/25/statements-president-obama-french-president-sarkozy-and-british-prime-mi, (21.12.2022).

[1276] Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.75.

[1277] UN inspectors visit uranium enrichment facility in Iran", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/25/un-secret-uranium-enrichment-facility-iran, (22.12.2022).

oluşturulduğu bilgisine yer verilmiştir.[1278] Ancak yine tesisin inşa süreci ve kuruluş amacının gizli yürütülmesi ve UAEA'ya geç bildirilmesi şeffaflık açısından sakıncalı bulunmuştur.[1279] Ayrıca bu durum, İran'ın başka gizli faaliyetleri olmadığına dair güveni sarstığından İran'ın uyarılması uygun görülmüştür.[1280]

Cenevre müzakerelerinin bir diğer ayağı olan Viyana görüşmeleri, ABD, Fransa, Rusya ve İran'ın katılımıyla 19-21 Ekim 2009 tarihinde başlamıştır.[1281] Görüşmede İran'ın daha çok tıbbi amaçlı kullandığı Tahran Nükleer Araştırma Reaktörüne gerekli yakıtın temininin sağlanması için UAEA'nın hazırladığı bir taslak metin üzerinde mutabakata varılmış, taslak metne göre İran'ın elinde bulunan yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş 1700 kg uranyumun yüzde 70'ini Rusya'ya gönderilmesi, Rusya'nın da İran'dan aldığı yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyumu, yüzde 20 oranında zenginleştirerek Fransa'ya göndermesi, Fransa'nın ise Rusya'dan aldığı yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyumu Tahran Reaktörü için yakıt çubuğu haline getirerek ve İran'a teslim etmesi kararlaştırılmıştır.[1282] UAEA taraflara metin hakkında görüşlerini belirtmesi için bir haftalık süre vermiş[1283] ABD, Rusya ve Fransa 23 Ekim'de verdikleri cevapta taslak metni kabul ettiklerini bildirmişlerdir.[1284] İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Viyana görüşmelerine prensipte olumlu yaklaşmış, İran'ın bir başarısı olarak değerlendirmiş ve iş birliğine hazır olduklarını belirtmiştir.[1285]

[1278] Implementation of the NPT Safeguards Agreement, s. 3, *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-74.pdf, (21.12.2022).

[1279] Implementation of the NPT Safeguards Agreement, s. 4, *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-74.pdf, (21.12.2022).

[1280] "Iran Rebuked Over Nuclear 'Cover Up' by UN Watchdog", 27.11. 2009, *BBC*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/8382486.stm, (23.12.2022); Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.75.

[1281] Timeline of Iran's Nuclear Activities, *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities, (21.12.2022).

[1282] "UN atomic watchdog announces draft deal on Iran's nuclear fuel", 21.10.2009, https://news.un.org/en/story/2009/10/318302 (23.12.2022).

[1283] Transcript of Director General´s Remarks to Media Following Talks on Supplying Nuclear Fuel to Iran, *IAEA*, https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-director-generals-remarks-to-media-following-talks-on-supplying-nuclear-fuel-to-iran, (23.12.2022).

[1284] IAEA Statement on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Iranian Research Reactor, IAEA, https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-statement-proposal-supply-nuclear-fuel-iranian-research-reactor, (23.12.2022).

[1285] Iran ready to co-operate on nuclear programme, says Ahmadinejad, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/29/mahmoud-ahmadinejad-iran-nuclear-programme, (23.12.2022).

Varılan mutabakata göre İran'ın elinde bulunan yüzde 3,5 oranında zenginleştirilmiş 1700 kg uranyumun 1200 kg'ını Rusya'ya teslim etmesi kararlaştırılmıştır.[1286] Ahmedinejad yönetiminin razı olduğu[1287] bu mutabakat metni, İran'da ciddi tepkiler almış ve adeta bir iç krize sebep olmuştur.[1288] Meclis Başkanı Ali Laricani ve muhalefetten bir grup milletvekili, Batılı ülkelere güvenilemeyeceğini ileri sürerek UAEA'nın sunduğu anlaşma önerisine karşı çıkmıştır. Muhalefete göre bu anlaşmanın tek bir amacı vardır o da İran'ın elindeki zenginleştirilmiş uranyum stokunun alınmasıdır. Yine onlara göre bu metin, nükleer alanda İran'ın onlarca yıllık emeğinin de heba olması anlamını taşımaktadır.[1289] Bu yönüyle anlaşma metni İran açısından büyük bir dış politika krizine dönüşmüştür denilebilir.

Yukarda da belirttiğimiz üzere zenginleştirilmiş uranyum stokunun yüzde 70'nin (1200 kg) bir anda Rusya'ya verilmesi muhalefetin yoğun eleştirilerine sebep olmuştur. Bu eleştirileri dikkate alan Ahmedinejad yönetimi Viyana önerisine 29 Ekim tarihinde cevap vermiştir. İlgili cevapta İran, Tahran Reaktörünün yakıtı için takas edilecek uranyum miktarı oranının yeniden gözden geçirilmesini ve Fransa'dan yakıt çubukları gelene kadar zenginleştirilmiş uranyum stokunun İran'ın Kiş adası'nda UAEA gözetiminde tutulmasını istemiştir.[1290] İran'ın bu önerisi P5+1 ülkeleri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu olay üzerine UAEA başkanı takas gerçekleşene kadar düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Rusya yerine Türkiye'de kalmasını teklif ettiyse de öneri İran tarafından kabul görmemiştir.[1291] Kasım ayı içerisinde gerek İran Dışişleri Bakanı gerekse de İran Atom Enerjisi Ajansı Başkanın takasın İran toprakları dışında başka bir yerde gerçekleşmeyeceğine

---

[1286] "Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003-2013", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (23.12.2022).
[1287] Iran ready to co-operate on nuclear programme, says Ahmadinejad, *The Guardian*.
[1288] Carol E.B. Choksy-Jamsheed K. Choksy, "Waiting for Tehran", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2009/11/24/waiting-for-tehran/, (23.12.2022).
[1289] Carol E.B. Choksy-Jamsheed K. Choksy, "Waiting for Tehran", *Foreignpolicy*, 24.11.2009, https://foreignpolicy.com/2009/11/24/waiting-for-tehran/ (23.12.2022).
[1290] Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s.76.
[1291] "Iran rejects demand of nuclear compromise", *Financial Times*, https://www.ft.com/content/ed2e583e-d498-11de-a935-00144feabdc0, (23.12.2022).

yönelik açıklaması, ABD tarafından İran'ın müzakerelerdeki öneriyi reddettiği şeklinde yorumlanmıştır.[1292]

Cenevre ve Viyana görüşmeleri ABD-İran ilişkileri adına olumlu bir iklim oluşturduysa da İran iç siyasetindeki gerilimler nedeniyle İran'ın öneriyi reddetmesi bu olumlu havanın devam etmesini engellemiştir. Aslında bu durum Obama'nın İran politikasının şekillenmesinde en önemli etken olmuştur.[1293] İran'ın UAEA'nın sunduğu öneriyi reddetmesinden sonra ABD öncülüğündeki P5+1 grubu ülkeleri, UAEA yönetiminden; İran'ın NPT'nin Ek Protokolünü onaylamasını, UAEA'nın kapsamlı denetimlerine izin vermesini ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını sağlayacak bir tasarı hazırlamasını istemişlerdir.[1294] Özellikle İran'ın gizli bir şekilde inşa ettiği Fordo nükleer tesisleri ortaya çıktıktan sonra İran'ın ajansa bildirmediği başka nükleer tesisi olup olmadığı sorusu akılları meşgul etmiş, bu doğrultuda, İran'ın nükleer çalışmalardaki güvenilirliği ve şeffaflığı Batılı ülkeler nezdinde şüphe oluşturmuş ve İran'ın kınanması istenmiştir.[1295] UAEA Yönetim Kurulu da 27 Kasım 2009 tarihinde yaptığı toplantıda İran'ı kınayan bir karar almıştır.[1296]

Ajansın kararına tepki gösteren İran, Tahran Reaktörüne yakıtın sağlanması için gerekli olan yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum çalışmalarına başlayacağını ve Natanz büyüklüğünde on nükleer tesis daha inşa edeceğini bildirmiştir.[1297] İran'ın açıklamalarından sonra ABD dış politikasında İranla başlayan müzakereler yerini gerginlik dönemine bırakmıştır.

[1292] Michael Slacman, "Minister Says Iran Won't Ship Uranium Abroad", 18.11.2009, *New York Times,* https://www.nytimes.com/2009/11/19/world/middleeast/19nuke.html (25.12.2022); "Iran not to send out enriched uranium for swap: FM", 18.11.2009, *ISNA,* https://en.isna.ir/news/8808-01522.140465/Iran-not-to-send-out-enriched-uranium-for-swap-FM (25.12.2022).

[1293] Bayram Sinkaya, *a.g.m.,* s.72.

[1294] "IAEA Board Begins November Deliberations", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/news/iaea-board-begins-november-deliberations, (24.12.2022)

[1295] "UN voices 'deep concern' over Iran's nuclear plans", *France 24,* https://www.france24.com/en/20111118-iran-nuclear-defiant-united-nations-censure-israel-iaea-resolution-atomic-bomb, (24.12.2022)

[1296] Marc Heinrich, "IAEA votes to censure Iran over nuclear cover-up", 27.11.2009, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/us-nuclear-iaea-vote-idUSTRE5AQ1BZ20091127, (25.12.2022).

[1297] "Ahmadinejad: Iran will soon decide option to enrich uranium to 20%", 29.11.2009, *MehrNews,* https://en.mehrnews.com/news/37212/Ahmadinejad-Iran-will-soon-decide-option-to-enrich-uranium-to, (26.12.2022).

Obama yönetimi bu süreçte İran'a gereken diplomatik fırsatın verildiği ancak İran'ın bu fırsatı değerlendirmediği, kendilerinin diplomatik açıdan üzerlerine düşeni yaptıkları ve bundan dolayı artık İran'a yaptırımlar uygulama noktasında uygun zeminin oluştuğu düşüncesinde olmuştur. Nisan 2010'da Obama yönetimi, UAEA'nın İran nükleer çalışmalarıyla ilgili raporlarını dayanak göstererek BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik yaptırım kararları alması gerektiğine dair çağrıyı dile getirmişlerdir.[1298] İran'a yönelik tek taraflı yaptırım kararları alan Obama yönetimi, 2010 yayınladığı Nevruz Bayramı mesajında İran yönetimini eleştirmiş ancak İran yönetiminin alacağı tavra göre de diyalog kanallarının hala açık olduğunu belirtip[1299] şu önemli açıklamaları yapmıştır:

> *"İran yönetimi uluslararası sorumluluklarını yerine getirmemektedir. Bu nedenle ABD olarak uluslararası toplumla birlikte İran'ı bu tutumundan vazgeçirmeye çalışmaktayız. Bu süreçte özellikle karşılıklı diplomatik ilişkilere vurgu yapılması taraftarıyım. Fakat çabalarımıza rağmen, İran yönetimi uzun yıllardır tercihini kendini izole etmekten yana kullanmaktadır. Şunu unutmamalıyız ki, önceki dönemlerde yapılmış politikaları vurguladığımız sürece, yeni bir gelecek inşa edemeyiz."*

Obama'nın Nevruz Bayramı'ndaki diyalog teklifi de İran nezdinde kabul görmeyince[1300] İran için yeni bir yaptırım dönemi başlamıştır.[1301]

3.3.2.3.2. Türkiye ve Brezilya'nın Arabuluculuk Girişimleri ve ABD'nin Yaptırım Kararları

Daha önce de belirttiğimiz Obama başkanlık görevini devraldığında iki ülke ilişkileri konusunda pek iyimser bir miras devralmamıştı. Obama'nın göreve gelmesiyle birlikte başlattığı diplomatik girişimler de işe yaramayınca, Obama'nın

---

[1298] "Six powers say Iran sanctions talks 'constructive'", *France 24,* https://www.france24.com/en/20100415-iran-un-nuclear-sanctions-six-powers-talks-constructive, (26.12.2022).

[1299] Başkan Obama'nın 2010 Nevruz Bayramı mesajları için bkz: "Remarks of President Obama Marking Nowruz", 20.03.2010, *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/remarks-president-obama-marking-nowruz (26.12.2022); video için bkz: "President Obamas 2010 Nowruz Message (Persian) New Year", https://www.youtube.com/watch?v=tnfWaqSGAOE (26.12.2022).

[1300] "Iran ignores Obama message, dialogue still far off", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/idUSLDE62L0D3/, (26.12.2022).

[1301] Meysune Yaşar, "Başkan Bush ve Obama Dönemleri "İran Nükleer Krizi": Yaptırım ve Müzakere Arasında Uluslararası Hukukun Rolü", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2019, s. 49-71.

ilk dönem görev süresinin sonuna kadar İran çok ağır ekonomik ve politik yaptırımlarla karşılaşmıştır.[1302] Bununla birlikte Obama yönetimi yaptırımları uygularken bile İran'a karşı diplomatik girişimlere şans vermiş olduğu söylenebilir. Bu diplomatik girişimlerden biri de Türkiye ve Brezilya arabuluculuğu girişimidir.[1303]

Aslında Türkiye'nin sürece dahil olması Viyana görüşmelerinin olduğu dönemde olmuştur.[1304] Viyana görüşmelerinin akabinde İran iç siyasetinde yaşanan gelişmeler sürecin çıkmaza girmesine neden olmuştur. İran görüşmelerde mutabakata vardığı ve takasına razı olduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun takasını İran toprakları dışında yapamayacağını bildirmiştir.[1305] UAEA Başkanı, Tahran Reaktörünün yakıtı için Rusya ve Fransa tarafından yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum çubuklarının İran'a teslimine kadar, İran'ın elinde bulunan düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumunun iki tarafında güvendiği ülke olan Türkiye'de depolanmasını önermişti.[1306] Bu öneri ABD ve Rusya tarafından da kabul görünce Türkiye, İran'ın nükleer programına yönelik sürece dahil olmuştur.[1307] Türkiye sürece dahil olunca Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu sorunun çözümü için arabuluculuk faaliyetlerine başlamış, ABD, UAEA ve İran arasında birçok görüşme gerçekleştirmiştir.[1308]

[1302] "Timeline of U.S. Sanctions", *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-us-sanctions, (26.12.2022).

[1303] 17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu, *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (26.12.2022).

[1304] "İran uranyumuna Türk formülü", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-uranyumuna-turk-formulu-12955193, (27.12.2022).

[1305] "Iran refuses to send uranium abroad", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2009/11/18/iran-refuses-to-send-uranium-abroad, (27.12.2022).

[1306] Introductory Statement to the Board of Governors, *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/statements/introductory-statement-board-governors-29, (27.12.2022).

[1307] Ariel Farrar-Wellman, "Turkey-Iran Foreign Relations", *Critical Threats*, https://www.criticalthreats.org/analysis/turkey-iran-foreign-relations, (27.12.2022).

[1308] "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile varılan nükleer uzlaşı ile güncel dış politika gelişmeleri hakkında basın toplantısı metni", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa, (27.12.2022).

12-13 Nisan 2010'da Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi'ni[1309] ABD adeta İran'a karşı hazırladığı yeni yaptırım karar tasarısına karşı destek bulmak için kullanmıştır.[1310] İlgili toplantıda Brezilya, İran'ın barışçıl nükleer enerji üretme hakkını dile getirip yaptırımlardan ziyade diplomatik yolların kullanılmasından yana olmuştur.[1311] Bu yönüyle Türkiye gibi sorunun diplomatik yollardan çözümünden yana olan BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi Brezilya da soruna dahil olmuştur.[1312] Daha sonra Türkiye ve Brezilya liderleri tarafından sorunun çözümüne yönelik bir öneri hazırlanmış ve gelişmelerden ABD yönetimi de haberdar edilmiştir.[1313] Bu doğrultuda İran, Türkiye ve Brezilya arasında 17 Mayıs 2010 tarihinde yapılan görüşmede Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır[1314]. Bu anlaşma ile İran P5+1 grubu ülkeleri ile nükleer takas konusunda anlaşmaya hazır olduğunu ve düşük düzeyde zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumun Türkiye'ye transferine ve orada depolanmasına razı olduğunu belirtmiştir.[1315] Yine ilgili anlaşmaya göre söz konusu uranyum İran'ın malı olarak kabul edilmiş ancak anlaşmaya uyulmadığı takdirde İran'ın koşulsuz bir şekilde uranyumunu geri alabileceği de belirtilmiştir.[1316] İran bu anlaşmada da NPT'ye bağlılığını bildirmiştir.[1317]

Tahran Deklarasyonu'nun İran nükleer sorununu çözebilecek bir yapıda olup olmadığına dair eleştiriler yapılmıştır. Zira bu anlaşma, İran'ın uranyum zenginleştirmesine ne zaman ne de miktar yönüyle herhangi bir kısıtlama koymadığı

[1309] "Work Plan of the Washington Nuclear Security Summit", *U.S. Department of State*, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/237041.pdf, (27.12.2022).

[1310] Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası", Columbia University, https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/oymey/oymey983/f_0024765_20209.pdf, (27.12.2022).

[1311] "Obama'ya Erdoğan ve Lula freni", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/dunya/obamaya-erdogan-ve-lula-freni-14414219, (27.12.2022).

[1312] "Brazil's Lula heads to Iran on nuclear mediation bid", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/idUSN12126038/, (28.12.2022)

[1313] Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, s.66-78.

[1314] "İran, Türkiye ve Brezilya ile nükleer anlaşmayı imzaladı", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran, (29.12.2022)

[1315] A.g.k.

[1316] "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (29.12.2022)

[1317] "Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil", 17.05.2010, https://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa, (01.01.2023).

gibi nükleer silahlar açısından önemli olan plütonyumun üretilmemesi için de herhangi bir şart içermemektedir.[1318] Bir de İran'ın anlaşmadan çekilmesi durumunda İran'a herhangi bir yaptırımın uygulanmayacak olması da bu anlaşmanın eleştirilen noktaları arasındadır.[1319] Anlaşmanın eksik kalan bu noktaları Obama yönetimi tarafından eleştirilmiş ve anlaşma Obama yönetimi tarafından şüphe ile karşılanmıştır.[1320] Tam da ABD'nin yaptırımlar noktasında BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri Rusya ve Çin'i ikna ettiğine dair açıklamayı yaptıktan sonra İran'ın Tahran Deklarasyonu'nu imzalaması ABD Dışişleri Bakanı Clinton tarafından manidar bulunmuş ve Clinton, İran'ı "yeni yaptırımlar uygulanması konusundaki baskıdan kurtulmaya çalışmakla" suçlamıştır.[1321] Gerçekten de İran'ın bildiriyi imzaladıktan birkaç gün sonra uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirdiğini açıklaması[1322] sonrasında Tahran bildirisi; ABD, Fransa ve Rusya tarafından İran'ın uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirmesini engelleyecek hiçbir maddenin yer almayışı gerekçe gösterilerek reddedilmiş ve İran'a uluslararası yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır.[1323]

Rusya ve Çin'in desteğini alan Obama yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'ne İran'a yönelik yaptırım kararı aldırabilmiş, ilgili yaptırım kararında BM Güvenlik Konseyi, İran'ı nükleer çalışmalarının denetlenmesi noktasında BM ile iş birliği yapmaya davet etmiştir. Yine devletlerin İran'a silah satmalarını yasaklanması, İran'a nükleer madde sevkiyatını önlemeye yönelik denetim sisteminin kurulması,

---

[1318] "Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil", 17.05.2010, https://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa (01.01.2023).

[1319] "Background Briefing on Nuclear Nonproliferation Efforts with Regard to Iran and the Brazil/Turkey Agreement", https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/05/142375.htm, (01.01.2023); Major Deal Agreed on Tehran Uranium, *PBS*, https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2010/05/nuke-deal.html, (01.01.2023).

[1320] David E. Sanger-Michael Slackman, "U.S. Is Skeptical on Iranian Deal for Nuclear Fuel", 17.05.2010, *New York Times*, https://www.nytimes.com/2010/05/18/world/middleeast/18iran.html (03.01.2023); "Bad Nuclear Deal With Brazil and Turkey Hands Iran a Diplomatic Coup", *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/17/AR2010051703455.html, 18.05. 2010, (03.01. 2023).

[1321] "Clinton: İran baskıyı azaltmak istiyor", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/clinton-iran-baskiyi-azaltmak-istiyor,v0gXMXlb9UyZdDQX0a-JaA, (03.01. 2023).

[1322] Iran says has enriched 17 kg uranium to 20 percent purity, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-enrichment/iran-says-has-enriched-17-kg-uranium-to-20-percent-purity-idUSTRE65M1CS20100623/, (03.01. 2023).

[1323] "Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue 2003-2013", https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (05.01.2023).

İran'a giden ve kuşku duyulan gemilerin denetlenmesi, Tahran'ın bankacılık sisteminin denetlenmesi gibi birçok konuda 9 Haziran 2010'da İran'a yönelik sert ve geniş kapsamlı yaptırımlar içeren 1929 sayılı kararı almıştır. [1324] BM'nin bu kararına Türkiye ve Brezilya ret oyu vermişlerdir.[1325]

İran'a yönelik diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalmasıyla Obama yönetimi, İran'a yönelik yaptırımların arttırılması yönünde bir tutum içine girmiştir. Bu doğrultuda BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 sayılı yaptırım kararından sonra Obama yönetimi, 1 Temmuz 2010'da İran'ın petrol sektörünü hedefe alan Kapsamlı İran Yaptırımları, Sorumluluk ve Mahrumiyet Yasası'nı (CISADA) çıkarmış ve tek taraflı olarak İran'a yaptırım uygulama kararı almıştır.[1326] ABD'nin İran'a yönelik yaptırım kararından sonra birçok ülke İran'a yönelik kararlar almaya başlamış; AB, Avustralya, Kanada, Güney Kore, Norveç ve Japonya da tek taraflı olarak İran'a yaptırım uygulama kararı alan ülkeler olmuşlardır.[1327] Bir yandan yaptırım kararları alınırken diğer yandan İran ile diplomatik girişimler de gerçekleşmiş ancak P5+1 ülkeleri ile İran arasında Aralık 2010'da Cenevre'de, Ocak 2011'de İstanbul'da yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir.[1328] Bu toplantılarda İran'ın en önemli isteği Obama'nın yaptırımları sona erdirmesi olmuş ancak Obama yönetince istek kabul görülmemiştir.[1329]

Obama döneminde ABD'nin İran politikasını etkileyen olaylardan biri de UAEA'nin İran nükleer faaliyetlerine yönelik 8 Kasım 2011 tarihli raporu olmuştur. İlgili rapora göre İran nükleer faaliyetleri, nükleer enerjiden ziyade nükleer silah

---

[1324] "Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010", Resolution 1929 (2010), *United Nations Security Council*, 09.06.2010, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/396/79/PDF/N1039679.pdf?OpenElement (05.01.2023).

[1325] "BM İran'a yeni yaptırımları onayladı", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100609_un_iran, (05.01.2023).

[1326] CISADA yaptırım hükümleri için bkz: "Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA)", 01.07.2010, https://2009-2017.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm, (06.01.2023).

[1327] "The Impact of Sanctions on Iran's Nuclear Program", *Arms Control Assoacition*, https://www.armscontrol.org/events/2011-03/impact-sanctions-irans-nuclear-program, (06.01.2023).

[1328] "No: 28, 22 Ocak 2011, P5+1 ile İran Arasında 21-22 Ocak 2011 Tarihlerinde İstanbul'da Gerçekleştirilen Toplantı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-28_-22-ocak-2011_-p5_1-ile-iran-arasinda-21-22-ocak-2011-tarihlerinde-istanbul_da-gerceklestirilen-toplanti-hk_.tr.mfa, (06.01.2023).

[1329] Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s.68.

üretimine yöneliktir.[1330] UAEA'nın İran hakkında hazırladığı raporların en serti olarak değerlendirilebilecek bu rapor, İran'ın hem ABD, hem diğer Batı ülkeleri, hem de bölge ülkeleriyle (özellikle İsrail) gerilimli bir dönem geçirmesine sebep olmuştur. İran'ın nükleer faaliyetlerini nükleer silahlarla ilişkilendirilen bu rapora Ahmedinejad yönetimi sert tepki göstermiş ve "uydurma" belge olarak nitelendirmiştir.[1331] İran tarafından rapora tepkiler sürerken hem ABD hem de AB uygulanan yaptırımları daha da ağırlaştırma kararı almıştır.[1332] Bu doğrultuda Barack Obama, İran petrol ve doğalgaz sektöründeki kişi ve kurumlara yaptırım uygulatmayı amaçlayan 21 Kasım 2011 tarihli 13590 sayılı kararı imzalamıştır.[1333] Ayrıca Başkan Obama 5 Şubat 2012 tarihinde İran Merkez Bankası ve diğer finans kuruluşlarının ABD'deki varlıklarını dondurmayı amaçlayan 13599 sayılı kararı da imzalamıştır.[1334] ABD'nin ardından AB de 23 Ocak 2012 tarihinde İran'ı maddi açıdan zora sokacak yaptırım kararları almıştır. Buna göre AB, İran ile yeni petrol anlaşması imzalamama kararının yanında var olan anlaşmaları da 1 Temmuz 2012'den itibaren sona erdirme kararı almıştır.[1335] Böylece AB, BM Güvenlik Konseyi'nin Haziran 2010 tarihindeki 1929 sayılı kararından bu yana İran'a yönelik politikalarda Obama yönetimiyle aynı doğrultuda hareket etmiştir. Telatar'ın belirttiği gibi AB'nin Bush yönetiminin aksine Obama ile aynı doğrultuda kararlar almasında, Obama'nın diplomasiyi önceleyen yaklaşımı etkili olmuştur.[1336]

[1330] "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran", 08.11.2011, *IAEA,* https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf, (07.01.2023).

[1331] "Report: Iran developing nuclear bombs", *CNN,* https://edition.cnn.com/2011/11/08/world/meast/iran-nuclear/index.html, (07.01.2023).

[1332] "Europe and U.S. Tighten Vise of Sanctions on Iran", *The New York Times,* https://www.nytimes.com/2012/01/24/world/middleeast/iran-urged-to-negotiate-as-west-readies-new-sanctions.html, (07.01.2023).

[1333] "Executive Order 13590- Iran Sanctions", *The White House Office of Press Secretary*, 21.11.2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/21/executive-order-13590-iran-sanctions, (07.01.2023).

[1334] 13599 sayılı karar için bkz: "Executive Order 13599-Blocking Property of the Government of Iran and Iranian Financial Institutions", 05.02.2012, https://home.treasury.gov/system/files/126/iran_eo_02062012.pdf, (08.01.2023).

[1335] "Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012- amending Decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran", 24.01. 2012, *Official Journal of European Union,* https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF (08.01.2023).

[1336] Gökhan Telatar, *a.g.m.*, s. 69.

Obama'nın diplomasiyi önceleyen yaklaşımına rağmen hem Obama hem de Ahmedinejad dönemleri iki ülke ilişkileri açısından zorlu bir dönem olmuştur. Borsizk'in değerlendirmesiyle Obama'nın diplomasi yaklaşımına Ahmedinejad, hep "demir yumruk" ile karşılık verme eğiliminde bulunmuştur. Ahmedinejad'ın bu tavrının bedeli ağır olmuş hem ABD hem de diğer Batılı ülkeler tarafından İran'a ağır yaptırımlar uygulanmıştır.[1337] İşte İran'a yönelik uygulan yaptırımlar nedeniyle Obama'nın birinci dönemi, İran açısından Bush döneminden özellikle ekonomik açıdan daha ağır bir dönem olmuştur.

3.3.2.4. Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde (2013-2017) ABD Dış Politikasında İran

ABD'de 6 Kasım 2012 tarihinde yapılan Başkanlık seçimlerinde Barack Obama, rakibi cumhuriyetçi aday Mitt Romney karşısında oyların yüzde 51'ini alarak tekrar başkan olmuştur.[1338] İran'da ise 14 Haziran 2013 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların yüzde 50'sini alan Eski Nükleer Baş Müzakereci Hasan Ruhani kazanmıştır.[1339]

Ahmedinejad'ın ABD ve Batı ülkelerine yönelik sert söylemleri ve nükleer programından taviz vermemesi ABD-İran ilişkilerini çıkmaza sokmuş ve İran, tarihinin en büyük yaptırımlarıyla boğuşmak zorunda kalmıştır. Obama başkanlığının birinci döneminde İran'a ağır yaptırımlar uygulamış olsa da ikinci defa başkan seçildiğinde İran ile ilişkilerinde diplomasiyi kullanacağını belirtmiştir.[1340] Obama dış politikasında İran'a yönelik bu düşünceyi benimseyeceğini belirtirken, İran Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani de dış politikasında "itidal" ve "yapıcı

[1337] Oliver Borszik, "International Sanctions Against Iran Under President Ahmadinejad: Explaining Regime Persistence", *GIGA Research Programme: Violence and Security*, No: 260, 2014, s.1- 25.

[1338] 2012 Presidential General Election Results, https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html, (08.01.2023); "President Obama wins four more years as America delivers decisive verdict", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2012/nov/07/obama-four-more-years-america-verdict, (08.01.2023).

[1339] "Iran: Hassan Rouhani wins presidential election", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2013/jun/15/iran-presidential-election-hassan-rouhani-wins, (09.01.2023).

[1340] "President Obama Announces New Diplomatic Efforts with the Islamic Republic of Iran", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2013/09/27/president-obama-announces-new-diplomatic-efforts-islamic-republic-iran, (09.01.2023).

etkileşim" kriterleri doğrultusunda diğer aktörlerle çok taraflı ve çok yönlü iş birliğine hazır olduğunu belirtmiştir.[1341]

Obama'nın ikinci döneminde Dışişleri Bakanlığına getirilen John Kerry'nin İran ile nükleer müzakerelerin süreceğini belirtmesi iki ülke ilişkilerinde tansiyonu kısa süreliğine düşürdüyse de ABD İHA'sının İran jetleri tarafından düşürülmesi tansiyonun tekrar yükselmesine neden olmuştur.[1342] Ekonomik yaptırımların zirvede olduğu ve ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde Obama'nın Mart 2013'te yayınladığı Nevruz mesajı[1343], İran seçimleri öncesinde iki ülke ilişkilerindeki gerginliği kısmen de olsa azaltmıştır. İlgili mesajda Obama, başkanlık görevine geldiği ilk günden bu yana İran'a birçok fırsat sunduğunu, nükleer meseleyi barışçıl ve diplomatik bir yolla çözmek istediğini, Tahran'ın yükümlülüklerini yerine getirmesi halinde iki ülke ilişkilerinin yeniden başlayabileceğini[1344] belirtip sözlerine şöyle devam etmiştir:

> *"..On yıllardır süren güvensizliği aşmanın içerdiği zorlukların farkındayım. İran ve ABD arasındaki birçok farklılığı çözüme kavuşturmak, ciddi ve sürekli bir çabayı gerektirecek. Buna, dünyanın, bölgede ve ötesinde barış ve güvenliği tehdit eden İran'ın nükleer programı hakkındaki ciddi ve giderek artan kaygıları dahil. İran'ın liderleri, nükleer programlarının tıbbi araştırma ve elektrik için olduğunu söylüyorlar. Ancak bugüne kadar uluslararası camiayı, nükleer faaliyetlerinin sadece barışçıl amaçlar taşıdığına dair ikna edemediler. Dünyanın, bu meseleyi ele alma kararlılığında birlik sergilemesi ve İran'ın şu anda çok yalnızlaşmış olmasının nedeni de bu. Liderlerinizin bu meseleyi ele almadaki isteksizliği yüzünden İran halkı yüksek ve gereksiz bir bedel ödemekte..."*[1345]

Bunlar yaşanırken ABD'ye karşı sert ve kutuplaştırıcı söylemleri ile ön plana çıkan Ahmedinejad'ın görevinin sona ermesi, İran ile diplomatik ilişkiler kurmak isteyen ABD yönetimini heyecanlandırmıştır. Zira Ruhani, Ahmedinejad'ın aksine ABD ve Batı ile ilgili söylemlerinde uzlaşmacı bir yaklaşım benimseyeceğinin

---

[1341] "Iran's president calls for 'constructive' dialogue, end to 'unhealthy' rivalries", *CNN,* https://edition.cnn.com/2013/09/19/world/meast/iran-president-nuclear/index.html, (09.01.2023).

[1342] "İran insansız ABD uçağını 'ele geçirdi'", BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_iran_us_drone, 11.01.2023.

[1343] "Statement by President Obama on Nowruz", 18.03.2013, *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/03/18/statement-president-obama-nowruz, (11.01.2023)

[1344] A.g.k.

[1345] "President Obama's Nowruz Message to the Iranian People", *Youtube,* https://www.youtube.com/watch?v=ibLrgyY-qXg, (13.01.2023).

sinyalini vermiştir.[1346] Ruhani'nin Dışişleri Bakanlığına 2002-2007 yılları arasında BM İran Büyükelçisi görevinde bulunmuş ve nükleer müzakereler esnasında İran diplomasisini yürüten bir isim olan Javad Zarif'i getirmesi de İran'ın uzlaşmacı bir dış politika siyaseti izleyeceği beklentisini daha da güçlendirmiştir.[1347] Reformist bir kimliğe sahip olan Ruhani'nin seçimi kazanması Obama için de Ahmedinejad döneminde gerçekleşmeyen diplomatik ilerlemenin gerçekleşmesi için fırsat ortaya çıkarmıştır denilebilir.

Başkan Obama, 24 Eylül 2013 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ruhani ile mektuplaştığını ve ABD'nin nükleer meseledeki yaklaşımını kendilerine hatırlattığını, İran ile ilişkilerde diplomatik yolların denenmesinde kararlı olduğunu bir kez daha dile getirmiş[1348] ve diplomatik açıdan oluşan bu fırsatı değerlendirme adına Dışişleri Bakanı John Kerry'i İran politikalarının oluşumunda görevlendirdiğini de şöyle açıklamıştır:

> *"Cumhurbaşkanı Ruhani'nin İran halkından daha ılımlı bir yol izlemesi için bir yetki alması bizi cesaretlendirdi. Ruhani'nin bir anlaşmaya varma taahhüdü olduğu için, John Kerry'yi AB, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve İran hükümeti ile yakın iş birliği içinde bu çabayı sürdürmesi için görevlendiriyorum."*[1349]

İlgili konuşmada Ruhani'ye gönderdiği mektup hakkında bilgi veren Obama, İran'a güven verme adına; İran'da rejim değişikliğini aramadığını ayrıca İran'ın barışçıl nükleer enerji hakkına değinip ve nükleer krizi diplomasiyle çözmenin peşinde olduğunu belirtmiştir.[1350] Göreve geldiği ilk günden bu yana İran'a yönelik başlattığı diplomatik girişimlerin zorluğunun farkındalığını 1979 İslam Devriminden bu yana ilk kez iki ülkenin liderinin direkt olarak iletişim kurduğu 27 Eylül 2013 tarihindeki telefon görüşmesi sonrası Obama şöyle dile getirmiştir:

[1346] "Iran ready to talk if US shows 'goodwill', says new president", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2013/aug/06/iran-ready-to-talk-us-goodwill-hassan-rouhani, 23.01.2023).

[1347] Seyed Hossein Mousavian ve Mohammad Mehdi Mousavian, "Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security", *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Vol: 1, No: 1, 2018, s. 169-192.

[1348] "Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly", 24.09.2013, United Nations, New York, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly (27.01.2023).

[1349] A.g.k.

[1350] A.g.k.

"Şu anda önümüzde yer alan zorlukların bilincindeyiz. Bunun (telefon görüşmesinin) 1979 yılından beri bir ABD Başkanı ile bir İran Cumhurbaşkanı arasındaki ilk temas olduğu gerçeği, ülkelerimiz arasındaki derin güvensizliğin altını çiziyor, ancak aynı zamanda bu zorlu tarihin ötesine geçme umuduna işaret ediyor"[1351]

Obama ile Ruhani arasında gerçekleşen bu telefon görüşmesinde ağırlıklı olarak nükleer mesele ele alındıysa[1352] da 1979 yılından beri ilk kez liderler düzeyinde gerçekleşen ilk temas olması nedeniyle de bu telefon görüşmesi büyük bir önem taşımıştır. Yeni seçilen İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin diplomasiye yönelik ılımlı davranışları, Obama yönetiminin İran'a yönelik politika değişimine zemin hazırlanmasında önemli bir etken olmuştur denilebilir.

Krizin çözümüne giden yolda devletlerin tavır ve politikaları elbette ki büyük önem arz etmiştir. Bu doğrultuda Obama'nın diplomatik çözüm arayışı, sürecin ilerlemesinde önemli bir etken olmuştur. Zira Obama, Bush'un aksine İran'ın barışçıl nükleer programını kabul eden, ancak bir taraftan da İran'ın barışçıl nükleer programına yönelik sıkı bir denetim olmasını da talep eden bir tutum içinde olmuştur.[1353]

Obama'nın dış politikasında İran'a yönelik benimsediği bu siyaset anlayışı Ahmedinejad yönetimince kabul görmemiştir. Bu kabul görmemenin sonucu olarak İran'a uygulanan ağır yaptırımlar, İran iç siyasetinde ABD'ye yönelik güven problemini daha da derinleştirmiştir.[1354] Obama yönetiminin Ruhani yönetimine karşı benimsediği yeni dış politika anlayışı ABD müttefiklerince de olumlu karşılanmış ve olası yeni anlaşmanın tüm taraflar için faydalı olacağını belirtmişlerdir.[1355]

[1351] "Obama Ruhani ile telefonda görüştü", 27 Eylül 2013, Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obama-ruhani-ile-telefonda-gorustu/215324#, (27.01.2023).

[1352] "Statement by the President", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/27/statement-president, (27.01.2023).

[1353] Obama'nın başkanlığa geldikten sonra sürecin ilerlemesi noktasında gösterdiği çabaya yönelik bir değerlendirme için bkz: Trita Parsi, *A Single Roll of the Dice: Obama's Diplomacy with Iran*, Yale University Press, New Haven, 2012.

[1354] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze*… s. 317.

[1355] World Leaders Praise Historic Nuclear Deal with Iran, *PBS*, https://www.pbs.org/newshour/classroom/posts/2013/11/world-leaders-praise-historic-nuclear-deal-with-iran, (30.01.2023).

Hasan Ruhani'nin iktidara gelmesi ve dünya ile yapıcı etkileşim içinde olacağına dair mesajlar vermesi,[1356] Obama yönetimi açısından İran ile anlaşma yapılmasının yolunu açmıştır. BM'de uzun yıllar boyunca diplomatlık yapan tecrübeli bir isim olan Cevad Zarif'in dışişleri bakanı olması[1357] da Cenevre'deki anlaşmaya giden süreci daha da hızlandırmıştır. Obama ve Ruhani arasında gerçekleşen telefon görüşmesi sonrası oluşan ılımlı hava Cenevre sürecinin başlamasına vesile olmuş ve bu doğrultuda İran nükleer sorununu görüşmek üzere 24 Kasım 2013 tarihinde İran ve P5+1 ülkeleri Cenevre'de bir araya gelmişlerdir.[1358] ABD öncülüğünde Cenevre'de gerçekleşen toplantıda altı ay süre ile geçerli olacak geçici bir anlaşmaya[1359] varılmış ve buna göre İran;[1360]

- *"İran, yüzde 5'in üzerindeki tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracak,*
- *Yüzde 3,5 düzeyinde zenginleştirdiği uranyum stokunu artırmayacak,*
- *%20'ye yakın zenginleştirilmiş uranyum stokunun seyreltilerek %5 seviyesine indirilecek veya daha fazla zenginleştirilemeyecek bir biçime dönüştürülecek,*
- *Arak ağır su reaktörünün inşaatı durdurulacak,*
- *Uranyum zenginleştirmek için yeni santrifüj kurulmayacak ve var olan santrifüjlerin yarısından fazlası çalışır durumda olmayacak*
- *Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran nükleer tesislerini denetleme ve izleme erişimine sahip olabilecek."*

P5+1 ülkeleri ise genel olarak İran'a uyguladıkları ekonomik yaptırımları altı aylık süreyle askıya almaya söz vermiştir. Buna göre P5+1 ülkeleri:[1361]

- *"İran'ın petrokimya ihracatı ile altın ve değerli metaller üzerindeki ABD ve AB yaptırımlarının askıya alınması*

[1356] "Iran's president calls for 'constructive' dialogue, end to 'unhealthy' rivalries", *CNN*, https://edition.cnn.com/2013/09/19/world/meast/iran-president-nuclear/index.html, (31.01.2023).
[1357] "Former Iran ambassador to UN tipped to become foreign minister", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/iran-ambassador-foreign-minister-zarif,(01.02.2023).
[1358] "Iran agrees to curb nuclear activity at Geneva talks", *CNN*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25074729, (01.02.2023).
[1359] Security Council Report, "December 2013 Monthly Forecast," *Middle East Iran,* 27.11.2013, https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2013-12/iran_4.php (02.02.2023).
[1360] "Communication dated 28 November 2013 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the Joint Plan of Action", *IAEA*, s. 1-2, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2013/infcirc856.pdf, (02.02.2023).
[1361] "Communication dated 28 November 2013 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the Joint Plan of Action", *IAEA*, s. 3, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2013/infcirc856.pdf, (02.02.2023).

- *İran'ın ham petrol satışlarını azaltmaya yönelik girişimleri durdurulması,*
- *Yurtdışında tutulan İran petrol gelirlerinin, İran'ın iç ihtiyaçları ve insani ticareti kolaylaştıracak şekilde bir finans kanalı oluşturarak İran'a geri dönüşünü sağlanması,*
- *İran'a nükleer konu ile ilgili herhangi bir yeni yaptırım uygulamaktan kaçınılması."*

Kararlaştırılmıştır.

Cenevre görüşmesinde alınan kararlar hem Obama yönetimini hem de İran yönetimini memnun etmiştir.[1362] Zira Başkan Obama, selefi Bush'un aksine göreve başladığından bu yana İran nükleer programına yönelik sorunun çözümü noktasında sert söylemlerden ziyade diplomasiyi benimsemişti. Öyle ki Başkan Obama, İran nükleer programına yönelik sorunun çözümünü adeta "amaç" haline getirmiş ve bu doğrultuda devrimden sonra otuz seneyi aşkın diplomatik gerilimde İran liderleriyle telefon teması kurarak iletişime doğrudan geçen ilk lider olmuştur.[1363]

Obama yönetimi İran ile bir "ara" anlaşmaya varmıştı. Ancak, nihai anlaşmaya varması için İran'ı uzun bir yolculuk beklemekteydi ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleri mevcuttu. Ancak İran, zorlu da olsa yükümlülüklerini yerine getirmeyi başarmış, İran'ın bu başarısı UAEA raporlarına da yansımıştır.[1364] UAEA'nın İran'ın yükümlülükleri yerine getirdiğine dair raporları sonrasında Ocak 2014 tarihinde nükleer anlaşmanın maddelerinin incelenmesi süreci başlamıştır.[1365] Cenevre ve Viyana'da yapılan toplantılar neticesinde 2015 yılı nükleer anlaşmasının yol haritası belirlenmiştir.[1366] Yaklaşık iki yıllık sürecin ardından 14 Temmuz 2015 tarihinde İran ve P5+1 ülkeleri arasında "Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) (Joint Comprehensive Plan of Action)" anlaşması imzalanmıştır.[1367] İki ülke ilişkilerinde

---

[1362] Kenneth Kaztman-Paul Kerr-Mary B.D. Nikitin, "Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord", *Congressional Research Service Report*, 26.11.2014, https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc491254/m1/1/high_res_d/R43333_2014Nov26.pdf (02.02.2023).

[1363] Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", *İRAM Analiz*, Nisan 2017, https://iramcenter.org//d_hbanaliz/analiz-ruhanidoneminde-iran-abd-iliskileri_1.pdf, (03.02.2023).

[1364] UAEA Yönetim Kurulu'nun İran hakkındaki raporları için bkz: "IAEA and Iran- IAEA Board Reports", https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-board-reports, (03.02.2023).

[1365] Monitoring and Verification in the İslamic Republic of Iran in relation to the Joint Plan of Action", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-2.pdf, (03.02.2023).

[1366] "Iran, P5+1 Talks Continuing In Vienna", RFE, https://www.rferl.org/a/25424531.html, (04.02.20023); "US, Iran, EU Meet in Geneva for Nuclear Talks", VOA News, https://www.voanews.com/a/us-iran-eu-meet-in-geneva-for-nuclear-talks/1932419.html, (04.02.20023).

[1367] "Director General's Statement on the Announcement by the E3/EU + 3 and Iran on the Agreement of the Joint Comprehensive Plan of Action", *IAEA*,

yeni bir sayfa başlatan bu anlaşma ile Obama yönetimi, 33 yıl aradan sonra Tahran ile resmi bir anlaşma imzalayan ABD yönetimi olmuştur.[1368]

3.3.2.4.1. Obama'nın Diplomasiye Yönelik Çabalarının Meyvesi: KOEP

Uluslararası politikanın gündemini on yıllardır meşgul eden ve kimilerine göre "ABD-İran sorunu", kimilerine göre "İran-Batı anlaşmazlığı", kimilerine göreyse de "uluslararası bir sorun" olan İran nükleer programına yönelik problem; Obama yönetiminin liderliğinde imzalanan KOEP anlaşması ile çözüme ulaşmıştır. 14 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da P5+1 ülkeleri ve İran arasında imzalan bu anlaşma,[1369] İran İslam devriminden sonra İran-ABD ilişkilerinin geleceğine ışık tutan bir anlaşma olmuştur.

İran nükleer programıyla ilgili sorun uluslararası bir sorun olarak görülmekte olsa da özü itibariyle bu sorun, İran ve ABD arasında cereyan eden bir sorundur ve Batı Avrupa ülkeleri de bu soruna müdahil olmuşlardır. Obama yönetime geldikten sonra kendi dış politikasında İran nükleer programı sorununun çözümünü adeta birinci öncelik haline getirmiş ve sorunun çözümü için diplomasi arayışını kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Obama'nın diplomasi arayışının meyvesi olan KOEP, 20 aya yakın süren müzakereler sonunda ortaya çıkmıştır. Obama yönetimini memnun eden anlaşmanın yapılış amacı anlaşmanın ilk paragrafın şöyle açıklanmaktadır:

> *"....Bu anlaşma ile İran'ın nükleer programı tamamen barışçıl olacak ve bu ülkelerin konuya yaklaşımı konusunda temel bir değişime işaret edilecektir. Bu ülkeler anlaşmanın tam olarak uygulanması ile birlikte bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliğe olumlu katkı sağlanacağı beklentisini taşımaktadırlar. İran, hiçbir koşulda nükleer silah aramayacağını, geliştirmeyeceğini veya elde etmeyeceğini bir kez daha teyit etmektedir... "*[1370]

İran'ın nükleer silah arayışını denetim altına almayı amaçlayan bu anlaşma ile ABD uzun yıllardır istediğine ulaşmış olmuş, ABD Başkanı Obama da anlaşmadan

---

https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/director-general%E2%80%99s-statement-announcement-e3/eu-3-and-iran-agreement-joint-comprehensive-plan-action, (04.02.20023).

[1368] "Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran", *Arms Control Assoacition*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran, (04.02.20023).

[1369] "Landmark deal reached on Iran nuclear program", *CNN*, https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal/index.html, (04.02.20023).

[1370] "Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, s. 2, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245317.pdf, (04.02.2023).

duyduğu memnuniyeti *"onlarca yıldır düşmanlığın başaramadığı şeyi, diplomasiyle başardık, güçlü ve ilkeli pozisyonla müzakere ederek silahların yayılmasını önledik…."*[1371] sözleriyle dile getirmiştir.

ABD ve uluslararası müttefikleri öncülüğünde kabul edilen bu anlaşma İran'ın nükleer silah elde etmesine giden yolu kesen bir anlaşma mahiyetindedir. Anlaşmada kabul edilen maddeler bu ilke gözetilerek kabul edilmiştir. İlgili Anlaşma gereği İran'ın nükleer silah üretimini önleyecek şu kararlar alınmıştır:[1372]

- *"Nükleer silahların hammaddesi olan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum ve silah dereceli plütonyum üretmeyecek,*
- *İran'ın elinde bulunan 10 bin kg civarındaki zenginleştirilmiş uranyum stoku 15 yıl içinde yüzde 98 oranında azaltılarak 300 kg'a düşürülecek,*
- *İran'ın iki önemli nükleer tesisi olan Fordo ve Natanz'daki aktif santrifüj üçte iki oranında azaltılacak,*
- *İran yüzde 3,67 geçmeyecek oranda uranyum zenginleştirebilecek ve bunu barışçıl amaçlarla kullanabilecek,*
- *Arak'taki nükleer reaktörünü silah kalitesinde plütonyum üretemeyecek şekilde değiştirecek ve reaktörden çıkan tüm kullanılmış yakıt süresiz olarak ülke dışına gönderilecek,*
- *İran BM'nin tüm sıkı denetimlerine razı olacak,*
- *İran bu anlaşmayı uygularken yaptırımlardan kademeli olarak kurtulacak,*
- *Bu anlaşmanın herhangi bir yönünü ihlal ederse, İran ekonomisini felç eden yaptırımlar yeniden yürürlüğe girecek."*

İran ve P5+1 ülkeleri arasında 14 Temmuz 2014'te kabul edilen anlaşma, 5 ek ile birlikte 159 sayfadan oluşmaktadır.[1373] BM Güvenlik Konseyi de 20 Temmuz 2015 tarih ve 2231 sayılı karar ile anlaşmayı onaylamıştır.[1374] BM Güvenlik Konseyi ayrıca bu anlaşma ile geçmişte İran'a yönelik aldığı yaptırım kararlarının tamamını durdurmuş ve anlaşmanın tüm maddelerinin uygulanmasına resmi olarak 90 gün

---

[1371] "Statement by the President on Iran", 14.07.2015, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/14/statement-president-iran (04.02.2023).

[1372] "Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245317.pdf, (04.02.2023).

[1373] "Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf (05.02. 2023).

[1374] "Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue", 20.07.2015, *United Nations Security Council*, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/225/27/PDF/N1522527.pdf?OpenElement (05.02.2013).

sonra başlamıştır.[1375] Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra AB ülkeleri de İran'a yönelik ekonomik yaptırımları kaldırma kararı almıştır.[1376]

BM Güvenlik Konseyinin 2231 sayılı kararı sonrası ABD, İran açısından hayati bir öneme sahip olan bazı kilit sektörlerdeki yaptırımları kaldıracağını bildirmiş, ABD, petrol ve gaz sektörü başta olmak üzere bankacılık ve finans, altın ve değerli madenler, yazılım, gemicilik ve gemi inşası, sigorta, uluslararası ulaşım gibi sektörlere yönelik yaptırımları kaldıracağını taahhüt etmiştir.[1377] KOEP İran'a yönelik birçok yaptırımın kalkmasına olanak sağladıysa da "nükleer" konusuyla bağlantılı olarak düşünülebilecek, nükleer silahların tasarımına ve geliştirilmesine bağlı olarak konvansiyonel silahlara yönelik yaptırımlar, balistik füze sistemine yönelik yaptırımlar gibi yaptırımlar ise devam eden yaptırımlar arasında yer almıştır.[1378]

ABD-İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açtığı söylenebilecek bu anlaşma Obama'ya göre sonraki on yıl boyunca İran'ın nükleer silah sahibi olmasını engelleyecektir. Ona göre bu yönüyle KOEP Anlaşması; hem ABD, hem İsrail, hem de Arap müttefikler için en iyi alternatif olarak görülmeli ve anlaşmanın başarısına bu açıdan bakılmalıdır.[1379] Ancak Obama yönetiminin, İran'a yönelik ekonomik ve finans yaptırımlarını kaldırıp, İran'ın şer devletler kategorisine girmesine neden olan savunma gibi bazı kritik yaptırımları devam ettirmesi ve İran ile nükleer mesele dışında diplomatik ilişkileri sınırlı tutması, ABD dış politikasında İran'a yönelik bir sayfa açılsa da vizyonun önceki başkanlar döneminden çok fazla değişmediğini göstermesi açısından önemlidir.

[1375] "Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, s. 16, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245317.pdf, (04.02.2023).

[1376] KOEP kapsamında AB yaptırımlarının kaldırılmasına ilişkin bilgi için bkz: "Information Note on the lifting of EU sanctions under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)", 16.01.2016, Brüksel, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/jcpoa_note_en.pdf, (05.02.2023).

[1377] "Iran Complies With Nuclear Deal; Sanctions Are Lifted", *The New york Times*, https://www.nytimes.com/2016/01/17/world/middleeast/iran-sanctions-lifted-nuclear-deal.html, (05.02.2023).

[1378] "Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf (05.02. 2023).

[1379] Thomas L. Friedman, "Obama Makes His Case on Iran Nuclear Deal", 14.07. 2015, *The New York* Times, https://www.nytimes.com/2015/07/15/opinion/thomas-friedman-obama-makes-his-case-on-iran-nuclear-deal.html, (06.02.2023).

3.3.2.4.2. KOEP Sonrası ABD Dış Politikasında İran

KOEP, İran İslam devriminden bu yana kriz ve gerilimlerle örülü iki ülke ilişkileri açısından ümit vaad eden bir kavşak olmuştur. Ancak iki ülke ilişkilerinde var olan çok katmanlı sorunlar, tek bir anlaşma ile çözülecek konumda değildi ve bu yüzden de ABD dış politikasında İran'a yönelik bakış açısının bir anda değişmesi beklenemezdi.

KOEP'te ana hedef iki ülke ilişkilerini geliştirmekten ziyade İran'ın nükleer programını kontrol altına almaya yönelik hedefler içermekteydi. Obama da verdiği demeçlerde temel hedefin hem ABD'ye hem de ABD'nin bölgedeki müttefiklerine karşı İran'ın nükleer saldırganlığını ortadan kaldırmak olduğunu belirtmekteydi.[1380] Anlaşma sonrası yaptığı ilk basın toplantısında Obama, İran'a yönelik temkinli ifadeler kullanmış, ancak iş birliğine kapı aralayan ifadeler kullanmayı da ihmal etmemiş ve İran'ın bölgede "daha az agresif, daha az düşmancıl ve iş birliğine daha açık davranması" durumunda İran ile iş birliğinin mümkün olabileceğini belirtmiştir.[1381] Yine aynı toplantıda Obama, bu anlaşmanın ABD-İran ilişkilerini normale döndürmediğini, yakın gelecekte de ilişkilerin normale dönmesini beklemediğini ancak İran'ın hem Irak hem de Suriye'de önemli oyunculardan biri olduğunu, dolayısıyla İran ile temasta olmanın önemi üzerinde durmuştur.[1382]

Başkan Obama ve ekibindeki diğer kişilerin İran'ı; Irak, Suriye ve Yemen'de bölgesel bir aktör olarak görmesi, ABD'nin dış politikasında İran'a yönelik bakış açısını kısa vadede değiştirmese de Başkan Bush'un aksine bölgesel meselelerde İran'ın muhatap alınması, diplomatik açıdan büyük önem arz etmektedir.[1383]

Obama'nın yoğun çabalarının meyvesi olan KOEP, sonuçları bakımından bölgesel ve küresel bir krizi diplomasi yoluyla çözmesi açısından önem taşımıştır. Bu anlaşmanın İran'ın nükleer silah sahibi olmasını uzun süre engelleyecek olması

[1380] "Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal", *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal, (06.02.2023).

[1381] "Press Conference by the President", 15.07.2015, *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/15/press-conference-president (10.02.2023).

[1382] A.g.k.

[1383] Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", s. 11-12.

açısından Obama için KOEP önemliydi ve Obama'ya ABD kamuoyu da bu konuda bilgilendirilmeliydi.[1384] Obama yönetiminin böylesine önem verdiği bir anlaşmaya Kongre'nin tepkisi elbette merak konusu olmuştur. Beklenildiği üzere Kongre'deki Cumhuriyetçi Parti üyeleri anlaşmayı yetersiz bulmuş ve engelleme yolunda çalışmalar yapmışlardır.[1385] Anlaşma için müzakereler devam ederken, Kongre'nin Cumhuriyetçi Parti üyeleri ve bazı Demokrat Partili üyeler İran'a yönelik yeni yaptırım kampanyası başlatmış[1386] ve bu yaptırım kampanyası Başkan Obama'nın tepkisini çekmiştir. Başkan Obama, Kongre'nin İran'a yönelik alacağı yaptırım kararını veto edeceğini bildirmiştir.[1387] Obama, anlaşma sonrası Kongre'nin anlaşmaya tepkisini azaltmak için İran'ın anlaşma taahhütlerine uymadığında askeri seçenekler dahil tüm seçeneklerin masada olduğunu, ancak Kongre'nin anlaşmayı reddetmesi durumunda İran'ın nükleer silaha giden yolunun açılacağını hatta hızlanacağını belirtmiştir.[1388] Başkan Obama Kongre'nin anlaşmayı iptal etmesi durumunda yaşanabilecek ihtimalleri de şöyle sıralamıştır:

> *"Kongre'nin bu anlaşmayı reddetmesi durumunda gerçekleşmesi daha muhtemel olan şey, İran'ın bu anlaşmanın gerektirdiği kısıtlamalardan veya denetimlerden herhangi birini kabul etmek zorunda kalmadan bir tür yaptırım hafifletmesi sonucu ile kurtulmasıdır… Kongre bu anlaşmayı bozarsa, İran'ın nükleer programı üzerindeki kısıtlamalardan veya özenle inşa ettiğimiz yaptırımlardan daha değerli bir şeyi kaybetmiş olacağız: Amerika'nın bir diplomasi lideri olarak güvenilirliği… Kongre'nin bu anlaşmayı reddetmesi, İran'ın*

[1384] "Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal, (10.02.2023).

[1385] "Lawmakers Against the Iran Nuclear Deal", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2015/09/09/us/politics/lawmakers-against-iran-nuclear-deal.html, (10.02.2023); "Republican-led attempt to block Iran deal fails in Senate", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/10/iran-nuclear-deal-senate-day-of-decision, (10.02.2023).

[1386] "U.S. Democratic senator says still backs more Iran sanctions", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/uk-iran-nuclear-congress-idAFKBN0KP2DU20150116/, (10.02.2023).

[1387] Paul Lewis, "Obama vows to veto any Republican attempt to derail Iran nuclear deal", 14.07.2015, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/obama-veto-republican-iran-nuclear-deal, (11.02.2023).

[1388] "Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal", 05.08.2015, American University-Washinton, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal, (13.02.2022).

nükleer silah edinmesini engellemeye kararlı herhangi bir ABD yönetimini tek seçenekle karşı karşıya bırakıyor: Orta Doğu'da başka bir savaş…"[1389]

Obama anlaşmanın İran'ın nükleer silah çalışmalarını uzun süre engelleyeceğine ve nükleer meselede İran ile bugüne kadar yapılan anlaşmaların en iyisi olduğuna dair pembe bir tablo çizerken, Kongre'nin Cumhuriyetçi Parti üyeleri ise İran'ın anlaşma koşullarına uymayacağı, nükleer silah geliştirmeye devam edeceği gibi argümanlarla İran'la anlaşmaya karşı çıkmışlardır.[1390]

İşin özü itibariyle Kongre'nin anlaşmayı onaylaması veya ret etmesi anlaşmanın hukuki boyutunu etkilememektedir. Ancak anlaşmada taahhüt edilen yaptırımların kaldırılmasında Kongre'nin etkisi bulunmaktadır.[1391] Bu yönüyle Kongre, yaptırım mekanizması ile anlaşmaya müdahil olup, Obama'nın İran politikasını etkilemeye çalışmıştır. Anlaşmaya yönelik sürecin devam ettiği dönemde Kongre, 17 Mart 2015 tarihinde İran Nükleer Anlaşması Denetleme Yasası (INARA) tasarısını ele almıştır.[1392] Tasarıya göre İran'a yönelik yaptırımların kaldırılması Kongre üyelerinin onayına bırakılıyordu.[1393] Başkan Obama, anlaşma sürecini etkileyecek herhangi bir tasarıyı veto edebileceğini belirtmişse de[1394], tasarının Demokrat Parti'nin bazı üyelerince de desteklenmesi Obama'nın 22 Mayıs 2015 tarihinde tasarıyı imzalamasına sebebiyet vermiştir.[1395] Tasarı gereği Kongre, KOEP'e yönelik gerekli incelemeleri yapmıştır. Senato ve Temsilciler Meclisi'nde Obama'nın tek başına İran'a karşı yaptırımları kaldırma kararını alamayacağına

[1389] "Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal", 05.08.2015, American University-Washinton, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal (13.02.2022).
[1390] "Republicans fume over Iran nuclear deal but hope of undermining accord is slim", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/republicans-iran-nuclear-deal-reaction, (13.02.2023).
[1391] Murat Bilgin-Hüdai Şencan, "Kongrenin Denetim Araçları", *ABD Kongresinde Yasama, Denetim Ve Bütçe Süreçleri,* Ed: Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No 11, Ankara, 2019, s. 208; "Congressional Sanctions Initiatives", https://corporate.findlaw.com/litigation-disputes/congressional-sanctions-initiatives.html, (13.02.2023).
[1392] "Senate overwhelmingly passes Iran nuclear bill", *CNN,* https://edition.cnn.com/2015/05/07/politics/senate-iran-bill-procedural-vote/index.html, (15.02.2022).
[1393] "Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015", *Congress,* https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1191, (15.02.2022).
[1394] "Obama would veto any bill that would undermine Iran nuclear talks -White House", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/2015/04/29/iran-nuclear-congress-obama-idUSL1N0XQ2C820150429/, (15.02.2022).
[1395] "Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015", Public Law 114–17 114th Congress, 22.05.2015, https://www.congress.gov/114/plaws/publ17/PLAW-114publ17.pdf (15.02.2022).

yönelik yapılan oylamada Obama'yı üzecek karar çıkmamış, ancak yaşananlar Obama'nın İran politikasında kendisine olan muhalefeti görmesi açısından önemli bir fırsat sunmuştur.[1396]

KOEP'in yürürlüğe girdiği Ocak 2016'dan sonraki süreçte yapılan denetimlerde İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiği uluslararası kurumlarca teyit edilmiştir.[1397] Hatta İran'ın anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmesine yönelik tavrı AB ülkeleri tarafından takdirle karşılanmıştır.[1398] BM Genel Kurulu da aldığı 2231 sayılı kararına binaen İran'a yönelik tüm yaptırımları devre dışı bırakmıştır[1399]. Ancak buna rağmen Obama yönetiminin İran'a yönelik bazı alanlardaki yaptırımları tek taraflı devam etmiş[1400], ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı yaptırımları nedeniyle AB ülkeleri, uluslararası büyük bankalar ve finans kuruluşları hala İran'a yatırım yapma konusunda çekimser davranmışlardır.[1401] Haliyle bu durum İran'ın tepkisini çekmiş ve İran, ABD'yi KOEP yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlamıştır.[1402] Zira İranlı yöneticilere göre BM'nin 2231 sayılı kararından sonra İran'ın yeterli miktarda yatırım alamamasının nedeni Obama yönetiminin İran'a

---

[1396] David Adesnik ve Tzvi Kahn, "Preventing Iran from Exploiting the Nuclear Deal", 30.09.2015, *Foreign Policy*, https://www.jstor.org/stable/resrep07323, (15.02.2023).

[1397] International Crisis Group, "Implementing the Iran Nuclear Deal: A Status Report", *Middle East Report No: 173*, 16.01. 2017, s. 3, https://icg-prod.s3.amazonaws.com/173-implementing-the-iran-nuclear-deal-a-status-report.pdf, (17.02.2023).

[1398] "Iran Complying With JCPOA: EU Foreign Policy Chief Says", Press TV, 23.09.2016, https://www.presstv.ir/Detail/2016/09/23/485944/EU-foreign-policy-chief-Federica-Mogherini-Iran-compliance-JCPOA-P51, (17.02.2023).

[1399] Resolution 2231 (2015)-Adopted by the Security Council at its 7488th meeting, on 20 July 2015, *UN Security Council*, https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/225/27/pdf/n1522527.pdf?token=z9WNZYFcsNcju4JeNV&fe=true, (17.02.2023).

[1400] "Executive Order -- Revocation of Executive Orders 13574, 13590, 13622, and 13645 with Respect to Iran, Amendment of Executive Order 13628 with Respect to Iran, and Provision of Implementation Authorities for Aspects of Certain Statutory Sanctions" *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/01/16/executive-order-revocation-of-executive-orders-with-respect-to-iran, (17.02.2023); "US imposes new sanctions on Iranian firms over ballistic missile test", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2016/mar/24/us-treasury-new-sanctions-iran-ballistic-missile-test, (17.02.2023).

[1401] Gillian Tett, "Banks cannot invest in Iran without US guarantees", Financial Times, https://www.ft.com/content/f7dfa16e-69f3-11e6-ae5b-a7cc5dd5a28c, (17.02.2023); Ladane Nasseri, Executives Are Confused by Iran Sanctions, *Bloomberg*, https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-05-17/iran-s-allure-tempered-by-confusion-on-sanctions-survey-shows, (17.02.2023).

[1402] Seyyed Hossein Mousavian, "How to kick-start Iran-US regional cooperation", *Al-Monitor*, 03.08. 2016, https://www.al-monitor.com/originals/2016/08/iran-us-nuclear-deal-jcpoa-regional-cooperation.html, (17.02.2023).

yönelik devam ettirdiği tek taraflı yaptırım politikaları olmuştur. Obama yönetiminin benimsediği bu politika, KOEP sonrası iki ülke ilişkilerinde azalması beklenen gerilimin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Anlaşma öncesinde hem Obama hem de Ruhani yönetimi birbirlerine karşı temkinli dil kullanmaya özen göstermişlerdir.[1403] Ancak geçen süreye rağmen Tahran yönetiminin hedeflediği yatırımların ülkeye ulaşmamasının suçlusu Obama yönetimi olarak görülmüş[1404] neticesinde Ruhani yönetimi tarafından Obama yönetimine yönelik eleştirel dil kullanılmaya başlanmıştır. Ruhani 22 Eylül 2016'da BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Obama yönetimin eleştirmiş ve Obama'yı anlaşmanın özüne uymaya davet etmişti.[1405] Benzer eleştiriler Dışişleri Bakanı Cevad Zarif tarafından da dile getirildikten[1406] sonra, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Avrupalı finans kuruluşlarını İran'a yatırım yapmaya teşvik etmiş[1407] ve ABD Hazine Bakanlığı da yeni bir yönerge yayınlayarak ABD'li olmayan bankaların İran ile ABD doları üzerinden işlem yapabileceklerini belirtmişti.[1408]

Süreç Obama yönetiminin sonlarına doğru ilerlerken, Obama'nın benimsediği İran politikası iki ülke ilişkilerinde gerilime sebep olmuştur. Örneğin KOEP'te varılan taahhüt gereği İran'ın yabancı bankalarda dondurulmuş olan yüz milyar dolar varlığının serbest bırakılması hedeflenmiştir.[1409] Ancak ABD yasalarının getirdiği sınırlamalar nedeniyle İran bu paranın küçük bir kısmına erişim sağlamıştır.[1410] Ayrıca ABD Yüksek Mahkemesi de 1983 yılında Beyrut'ta Amerikan Deniz Piyadelerine düzenlenen terör saldırısından İran'ı sorumlu tutmuş ve bu paranın iki

[1403] Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", s. 11.
[1404] Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", s. 14.
[1405] "President Rouhani addressing United Nations General Assembly", 22.09. 2016, New York, http://president.ir/en/95419 (18.02.2023).
[1406] "A Conversation With Foreign Minister Mohammad Javad Zarif of Iran", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/event/conversation-foreign-minister-mohammad-javad-zarif-iran, (18.02.2023).
[1407] "Kerry seeks to soothe European bank nerves over Iran trade", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/idUSKCN0Y30OK/, (18.02.2023).
[1408] "U.S. Treasury Seeks To Reassure Banks Wary Of Dealing With Iran", *RFE*, https://www.rferl.org/a/us-treasury-seeks-reassure-banks-wary-dealng-with-iran-dollar/28044856.html, (18.02.2023).
[1409] "Iran now has $100 billion of overseas assets unfrozen under nuke deal", *Aljazeera*, http://america.aljazeera.com/articles/2016/2/1/iran-100-billion-in-overseas-assets-unfrozen-under-nuclear-deal.html, (18.02.2023).
[1410] "Iran's Central Bank: The Us Is Not Abiding By The Terms Of The JCPOA", *Asia House*, https://asiahouse.org/news-and-views/irans-central-bank-us-abiding-terms-jcpoa/, (18.02.2023).

milyar dolarlık kısmının saldırıda hayatını kaybedenlerin ailelerine verilmesine hükmetmiştir. İran bunun üzerine Uluslararası Adalet Divanı'na başvurarak ABD'ye dava açmıştır.[1411] Bu durum Tahran yönetiminin Obama'ya olan güveninin daha da sarsılmasına yol açarken, bir yandan da nükleer anlaşmanın ABD-İran arasındaki sorunlara derman olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle İran yönetiminin balistik füze denemeleri, ABD'nin etkin olduğu Aden Körfezi'nde İran'ın da etkin olmaya çalışması, Esad rejimine Rusya ile birlikte kalkan olması, İran-ABD ortak vatandaşlarının İran'da hapse atılması, özellikle nükleer programda çalışan bazı bilim adamlarının ABD'ye casusluk suçlaması ile idam edilmesi gibi nedenler Obama'nın İran politikasında bir yumuşama olmasına engel oluşturmuş bu da ilişkilerin gergin geçmesine sebep olmuştur.[1412]

Her iki ülkenin yönetimleri anlaşmaya uyma konusunda birbirlerini suçlamışlar, İran rejimi Obama'yı anlaşmanın özüne uymamakla suçlarken, Obama'ya göre de İran nükleer anlaşmanın maddelerine uygun hareket etmemiştir.[1413] Görevini Donald Trump'a devretmeden önce Kongreye gönderdiği mektupta İran hükümetinin bazı eylem ve politikalarının ABD'nin ulusal güvenliğine, dış politikasına ve ekonomisine "sıradışı ve olağanüstü" bir tehdit içerdiğini bildiren[1414] Obama, yine görevi Trump'a devretmeden önce ABD-İran ilişkilerini etkileyen iki önemli yasaya imza atmıştır. Bu yasalardan ilki, Başkan Bush döneminde, 2006 yılında ABD Kongresi'nin 10 yıl süreyle kabul ettiği ve süresi dolan İran Yaptırımlar Yasasının on yıl daha uzatması[1415], ikinci yasa ise Barack Obama'nın kendi döneminde ilan ettiği İran için olağanüstü hal durumunu bir yıl süre ile bir daha yeniletmesi olmuştur.[1416] Obama'nın giderayak imzaladığı bu iki

---

[1411] "Iran files complaint with ICJ to recover $2 billion frozen in U.S.", 15.06. 2016, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-iran-politics-court-idUSKCN0Z12EU, (20.02.2023).
[1412] Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", a.s.
[1413] Julian Hattem, "Obama: Iran not following 'spirit' of deal", 01.04. 2016, *The Hill*, https://thehill.com/policy/national-security/274954-obama-iran-has-followed-letter-but-not-spirit-of-nuke-deal/, (21.02.2023).
[1414] "Notice -- Continuation of the National Emergency With Respect to Iran", 13.01.2017, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2017/01/13/notice-continuation-national-emergency-respect-iran, (21.02.2023).
[1415] "Iran issues threat over U.S. bill renewing sanctions", *CBS News*, https://www.cbsnews.com/news/iran-issues-threat-over-us-bill-renewing-sanctions/, (21.02.2023).
[1416] "Continuation of the National Emergency With Respect to Iran", 3 November 2016, https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2016-11-07/pdf/2016-27033.pdf, (21.02.2023).

yasa dikkate alındığında, Obama'nın hayata geçmesi için büyük çabalar sarf ettiği nükleer anlaşmanın gerek ikili ilişkilerde gerekse de bölgesel krizleri çözmede derman olmadığı anlaşılmaktadır. İran'dan nükleer anlaşmanın ötesinde beklentileri olan Obama, adeta İran'ı cezalandırırcasına bu iki yasayı imzalamış ve İran ile devam eden sorunlar yumağını Trump'ın kucağına bırakmıştır.

3.3.3. DONALD TRUMP'IN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN

3.3.3.1. Donald Trump'ın Seçim Kampanyasında İran: Yeniden Gerginlik Dönemine mi Doğru?

ABD'de 8 Kasım 2016 tarihinde yapılan seçimleri, iş insanı ve aynı zamanda siyasetçi bir kimliğe sahip Donald Trump kazanmıştır.[1417] Rakibi Hillary Clinton'dan yaklaşık 3 milyon daha az oy almasına rağmen, ABD seçim sisteminin getirdiği delegelik avantajından yararlanarak ABD'nin 45. Başkanı olmuştur.[1418] Trump, seçim kampanyası boyunca popülist söylemleri tercih etmiştir. Bu söylemlerden biri olan ve Amerikan milliyetçiliğini ön plana çıkaran "Yeniden Büyük Amerika" (Make America Great Again) söylemidir.[1419] Bu söylem, Trump ve ekibi tarafından ABD'nin yeniden hem uluslararası arenada sözü dinlenilen ülke olmasını sağlamak hem de ekonomik açıdan eski gücüne kavuşmasını amaçlamak için ana seçim stratejisi olarak benimsenmiştir.[1420] Seçim kampanyası boyunca rakibi Hillary Clinton dış politikada Başkan Obama'nın çizgisine yakın politikalar benimserken,

---

[1417] "Trump wins", *BBC News*, https://www.bbc.com/news/election/us2016/results, (21.02.2023).

[1418] "2016 Presidential General Election Results", https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html (11.03.2023).

[1419] "Donald Trump jumps in: The Donald's latest White House run is officially on", *CNN*, https://edition.cnn.com/2015/06/16/politics/donald-trump-2016-announcement-elections/index.html, (11.03.2023)

[1420] Karen Tumulty, "How Donald Trump came up with 'Make America Great Again'", 18.01. 2017, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/politics/how-donald-trump-came-up-with-make-america-great-again/2017/01/17/fb6acf5e-dbf7-11e6-ad42-f3375f271c9c_story.html (11.03.2023); Ayrıca dış politikadaki popülist söylemler için bkz: Soner Karagül-Belma Engin Güder, "Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci", *Troya Akademi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, No:5/1, s. 120, ss.109-133.

Trump ise dış politikada "Önce Amerika" (First America) söylemiyle her alanda Amerika'nın çıkarlarını önceleyen bir strateji benimsemeyi yeğlemiştir.[1421]

Trump, "Önce Amerika" söylemiyle dış politikada ABD'nin çıkarlarını öncelemiştir. Klasik Realizmin, sistem analizini yapan Neorealizm'e göre uluslararası sistemde üst otorite yokluğu sistemin anarşik bir karaktere sahip olmasına sebep olmaktadır. Bu durum devletlerin kendi başının çaresine bakmasını ve hayatta kalmasını öncelemektedir.[1422] Başkan Trump da adeta Neorealizm'in önemli isimlerinden Kenneth Waltz'ın, anarşik uluslararası yapıda devletlerin temel önceliğinin hayatta kalmak olduğunu, "*var olmak/varlığını sürdürebilmek, devletlerin sahip olabileceği diğer tüm amaçlara ulaşmak için ön şarttır*"[1423] sözünden esinlenerek "Önce Amerika" söylemiyle dış politikada ABD'nin çıkarlarını öncelemiştir. Trump, izlenecek dış politikaları birçok ülke gibi İran'a yönelik olarak da bu amaç doğrultusunda belirlemiştir denilebilir. İran'a yönelik eleştirilerde en çok eleştirilen konu ise Obama'nın başkanlığı döneminde çok yoğun bir diplomasi sonucu ortaya çıkan KOEP olmuştur.[1424] Öte yandan Trump seçim döneminde KOEP dışında, İran'ın "nükleer çalışmalarına devam etme riski olduğunu", İran'ın askeri olarak saldırgan ve tehditkâr davrandığı" ve İran'ın "terörizme destek vermesi" gibi iddialarla İran'ı sıkça eleştirmiştir.[1425] Ancak bu eleştirilerin şüphesiz en çok yoğunlaştığı konu KOEP olmuştur. Aslında Trump, anlaşmanın imzalandığı ilk gün bile anlaşmanın ABD'ye ekonomik açıdan yaratacağı kayıp ve İran yönetimine duyduğu güvensizlik üzerinden KOEP'i sertçe eleştirerek, anlaşmayı "felaket" olarak

---

[1421] Barbara Plett Usher, "US Election 2016: Trump and Clinton on foreign policy", 02.11.2016, *BBC News*, https://www.bbc.com/news/election-us-2016-37830496, (12.03.2023); Soner Karagül-Belma Engin Güder, *a.g.m.*, s. 120-121.
[1422] Ali Balcı-Tuncay Kardaş, "Realizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, s. 88.
[1423] Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, s. 90-91.
[1424] "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trump-amateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090/, (13.03.2023); Donald Trump on His Nuclear Doctrine, Democracy Promotion And Why He Refuses To Use Term 'Supreme Leader', *Daily Caller*, https://dailycaller.com/2015/09/07/donald-trump-on-his-nuclear-doctrine-democracy-promotion-and-why-he-refuses-to-use-term-supreme-leader/, (13.03.2023).
[1425] Murat Aslan, "Trump'ın Seçilmesi ve İran Ekonomisi", *İRAM-İran Araştırmaları Merkezi*, 21.11.2016, https://www.iramcenter.org/trumpin-secilmesi-ve-iran-ekonomisi-1494, (13.03.2023).

nitelendirmiştir.[1426] Seçim kampanyasının başka bir konuşmasında da Trump, İran dini lideri Ali Hamaney'in *"ABD ile nükleer anlaşma dışında başka hiçbir konuda müzakere içinde olmayacağız"* sözlerine atıfta bulunarak İran'a duyduğu güvensizliği vurgulamıştır.[1427]

Trump seçim döneminde Ortadoğu'daki ülkeler içerisinde İran'a ayrı bir parantez açmıştır. Trump'ın İran'a yönelik bu politikayı benimsemesinde bazı dönemlerde ABD bürokrasi ve siyasetinde etkin olan "yeni muhafazakârların" önemli etkisi olmuştur.[1428] "Yeni muhafazakârlar" ya da diğer adıyla Evanjelikler, 1970'li yılların başından itibaren kendi kiliseleri ve oluşturdukları sivil toplum organizasyonları aracılığıyla ABD bürokrasisinde ve siyasetinde etkin olmaya başlamışlardır.[1429] Çelik ve Okur'un değerlendirmeleri doğrultusunda, tıpkı Bush'un başkanlığı döneminde ABD'nin Ortadoğu ve İran politikasını önemli ölçüde etkilemiş olduğu söylenebilecek "Yeni Muhafazakarların" Bush gibi Evanjelik inanca sahip olan Trump döneminde de onun seçim konuşmalarından hareketle Ortadoğu ve İran'a yönelik politikalarında Evanjelik düşüncenin etkili olmuş olduğu söylenebilir.[1430]

Seçim yaklaştıkça İran'a yönelik eleştiri dozunu bir miktar daha artıran Trump, *USA Today*'de yazdığı bir makalesinde nükleer anlaşma üzerinden İran'ı eleştirmiş ve İran'ı "terörist devlet" olarak nitelendirmiştir.[1431] Yeni muhafazakârlar gibi sağ seçmeni konsolide etmeye çalışan Trump, popülist söylemlerini ilgili makalede de tekrar etmiş ve İran'a yönelik çeşitli iddialarda bulunmuştur. Trump,

---

[1426] Katy Tur, "Donald Trump Weighs in on Iran Deal", 14.07.2015, *nbcnews*, https://www.nbcnews.com/politics/2016-election/donald-trump-weighs-iran-deal-n391926, (13.03.2023).

[1427] Eli Stokols-Nick Gass, "Trump storms Washington", 09.09.2015, *Politico*, https://www.politico.com/story/2015/09/donald-trump-iran-deal-washington-rally-213451, (14.03.2023).

[1428] Serdar Gülener, "ABD Siyasetinde Evanjelizm'in Etkisi Artıyor", *SETA*, https://www.setav.org/abd-siyasetinde-evanjelizmin-etkisi-artiyor/, (14.03.2023).

[1429] Şener Faruk Bedir, "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık", *Birey ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 6, Güz 2013, s. 74-80.

[1430] Onur Mert Çelik-Mehmet Akif Okur, "Trump Yönetimi Döneminde ABD'nin İsrail ve İran Politikası: Köktenci Evanjeliklerin Etkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, Ekim 2021, s. 1-25.

[1431] Donald Trump, "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", 08.09.2015, *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trumpamateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090, (15.03.2023).

nükleer anlaşmanın ABD, İsrail ve ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklerinin güvenliğine zarar vereceğini, nükleer anlaşma neticesinde İran'a yönelik yaptırımların kalkması sonucunda İran'ın 150 milyar dolarlık beklenmedik bir gelir elde edeceğini, ancak İran'ın bu geliri terörü destek finansmanında kullanacağını iddia etmiştir.[1432] Yine aynı makalede Trump, herhangi bir yaptırıma maruz kalmayan İran'ın nükleer füze programını geliştirmeye devam edeceğini, nükleer tesislerin denetiminden kaçacağını ve nükleer tesislerini gizleyeceğini, Çin, Rusya ve Kuzey Kore gibi ülkelerle ilişkilerini sağlamlaştıracağını ancak bu durumun da ABD'nin küresel güç dengesindeki pozisyonunu zayıflatacağını ileri sürmüştür.[1433] Tüm bu durumlar neticesinde İran'ın nükleer güç olarak ortaya çıkması, ABD'nin ve müttefiklerinin Ortadoğu'daki çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecektir.[1434] Makalede en dikkat çeken bölümlerden biri de Trump'ın seçimi kazanması halinde anlaşmayı ABD'nin çıkarları doğrultusunda yeniden müzakere edeceğini belirtmesi olmuştur.[1435] Ancak başkanlığı aldıktan sonra Trump, anlaşmayı müzakereden ziyade 2018 yılında iptal etme yoluna gitmiştir.[1436]

3.3.3.2. Donald Trump'ın Başkan Seçilmesi ve ABD Güvenlik Belgelerine Göre İran Politikasının Şekil Alması

1979 İran İslam devriminden sonra başlayan Irak Savaşı, İran'ın nükleer enerjinin önemini fark etmesini sağlamıştır. Devrimden önce ABD öncülüğünde başlayan İran nükleer enerji programı, devrimle birlikte sekteye uğramış, Irak Savaşı sonrası dönemde nükleer enerjinin önemi anlaşılınca da nükleer programa Rusya öncülüğünde devam edilmiştir.[1437] İran nükleer programının tekrar başladığı 1990'lardan günümüze kadar ABD yönetimlerinin İran'a karşı benimsedikleri politikaların ortak noktası, İran nükleer programının bir tehdit olarak algılanması olmuştur. Zira ABD yönetimleri İran nükleer programı, barışçıl nükleer enerji üretiminden ziyade nükleer silah elde etme isteğine dayandığını öne sürmüşleridir.

[1432] Donald Trump, a.g.m.
[1433] Donald Trump, a.g.m.
[1434] Donald Trump, a.g.m.
[1435] Donald Trump, a.g.m.
[1436] "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned", The New York Times, https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html, (15.03.2023).
[1437] Yavuz Cankara, *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, s. 121.

Bir de İran'ın bölgede etkin olma isteğine bağlı olarak; Lübnan, Yemen, Irak ve Suriye gibi ülkelerde Hizbullah gibi terör örgütlerine silah ve finansman desteği sağladığı gibi iddiaların uluslararası gündemde yer alması[1438] ABD ve Batı ülkelerini daha da endişelendirmiş ve bu durum İran'ın, ABD yönetimleri açısından bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.[1439] Bu açıdan 1990'lardan günümüze kadar ABD yönetimleri için ortak hedef, İran'ın nükleer silah elde etme isteğini engellemek olmuştur. Önceki yönetimlerde olduğu gibi Başkan Trump yönetimi açısından da İran'a yönelik tanımlamada, bir değişiklik olmamış, Trump yönetimi de İran'ı bir tehdit olarak algılamış ve İran'ın nükleer silah elde etme isteğine yönelik tutumunu değiştirmek Trump yönetimi için de ana hedef olmuştur.[1440]

Aslında Trump daha başkan olmadan önce İran'a yönelik tutumunu belli etmiştir. Trump'ın bu tutumunun şekillenmesinde mensubu olduğu "yeni muhafazakâr" akımın oldukça etkisi olmuştur.[1441] Başkan olduktan sonrada İran'a yönelik tutumunu ülkenin resmi kurumları aracılığıyla hazırlanan belgelerle ilan etmiştir. Bu doğrultuda Aralık 2017 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi[1442] ve Şubat 2018 tarihli Nükleer Durumun Değerlendirilmesi Belgesi (Nuclear Posture Review – NPR)[1443] Trump'ın İran politikalarının şekillenmesi ve bu politikalara göre alacağı pozisyonu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Trump'ın başkanlık görevini devralmasından sonra Aralık ayında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde önceki yönetimlerde olduğu gibi İran bir tehdit olarak görülmüş, İran'a yönelik olarak yapılan "tehdit" tanımlaması, önceki

---

[1438] "İran destekli terörist grupların Suriye'deki varlığı", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-/1732926, (16.03.2023).

[1439] "Trump tweets explosive threat to Iran", *CNN*, https://edition.cnn.com/2018/07/23/politics/trump-iran-intl/index.html, (16.03.2023).

[1440] Anak Agung Banyu Perwita-Muhammad Ilham Razak, "U.S. Foreign Policy Towards Iranian Nuclear Threat from Bill Clinton to Donald Trump Administration", *Insignia Journal of International Relations*, Vol: 7, No:1, April 2020, s. 17-44.

[1441] Onur Mert Çelik-Mehmet Akif Okur, a.g.m., s.15-18.

[1442] "National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, December 2017, s.1, https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf (20.03.2023).

[1443] "Nuclear Posture Review", *U. S. Department of Defense*, February 2018, *Office of the Secretary of Defense*, s.13-14, https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF, (21.03.2023).

yönetimlerin tehdit tanımlamasıyla benzer olmuştur.[1444] Trump döneminin ilk ulusal strateji belgesi olan Aralık 2017 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'ne göre İran; "diktatör bir rejim ile yönetilen", "terörizme destek veren", "Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın her yerinde istikrarsızlığa neden olan", "Amerika ve müttefiklerine karşı bir tehdit unsuru oluşturan" ve "ABD çıkarlarını tehdit eden" haydut bir devlettir.[1445] Ayrıca ilgili belgede ismi 17 defa geçen İran'ın nükleer silah geliştirme potansiyelinin devam ettiğine ve balistik füze programına yönelik kapasitenin de arttığına vurgu yapılmış ve İran'ın sahip olduğu bu nükleer silah kapasitesi nedeniyle ABD ve müttefikleri için tehdit oluşturduğunun üzerinde durulmuştur.[1446] Belgede İran'ın sahip olduğu nükleer kapasitenin görmezden gelinmesi veya alınacak tedbirlerin ertelenmesi, ilerde İran'a yönelik alınacak önlemlerin sınırlı kalmasına neden olabileceği vurgusu da dikkat çekmiştir.[1447] Aslında stratejik belgenin içeriğine bakıldığında, daha önce yayınlanan stratejik belgelerle paralel doğrultuda bir belgedir. Bu belgede de İran ve Kuzey Kore daha önceki belgelerde olduğu şekilde tehdit olarak görülmüştür.[1448] Genel olarak belgeye bakıldığında, sert bir uslupla kaleme alındığı ve Trump'ın seçim kampanyası döneminde sık sık dile getirdiği "önce Amerika" söyleminin vurgulandığı bir belge olduğu görülmüştür.[1449]

Trump'ın İran'ı, "ABD'nin çıkarlarını tehdit eden bir diktatörlük" olarak tanımladığı[1450] Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinden iki ay sonra, ABD dış politikası açısından yine İran'ı bir tehdit olarak tanımlayan Şubat 2018 tarihli Nükleer Durumun Değerlendirilmesi Belgesi (NPR) yayınlanmıştır.[1451] Belgede ABD'nin sahip olduğu nükleer silahların, Trump dönemi boyunca, savunma ve dış politika hedefleri doğrultusunda üstleneceği rollerin planlaması yer almıştır[1452] Ayrıca

[1444] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.17.
[1445] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.26.
[1446] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.49.
[1447] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.48, 50.
[1448] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.1, 2, 7, 8, 25, 45, 48.
[1449] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.1-55.
[1450] "National Security Strategy of the United States of America-2017", s.26.
[1451] "Nuclear Posture Review", *U. S. Department of Defense- Office of the Secretary of Defense,* February 2018, https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF, (21.03.2023).
[1452] "Nuclear Posture Review-2018", s.1-5.

belgede nükleer güçler ve nükleer programı olan ülkeler hakkında değerlendirmeler de yer almaktadır.[1453] Bu ülkelerden biri de İran'dır. NPR'de İran'ın füze programına yatırım yapmaya devam ettiği belirtilerek daha çok İran'ın nükleer silah üretme potansiyeli üzerinde durulmuştur.[1454] Belgede ayrıca İran'ın biyolojik ve kimyasal silah geliştirme çabalarının olasılık dahilinde olduğu ancak seyir füze sistemleri ve siber savaş yeteneklerini ise geliştirmeye devam ettiği bilgisine yer verilmektedir.[1455] Trump yönetimi, ilgili belge ile bir kez daha İran'ı Ortadoğu'da kendisi ve müttefikleri için tehdit unsuru olarak gördüğünü, KOEP'in iptali sürecine giden yolda İran'ı sorumlu tuttuğunu göstermiştir.[1456]

Bu doğrultuda denilebilir ki Trump, hem seçim dönemindeki beyanlarıyla hem de yönetimi ele aldıktan sonra yayınladığı belgelerle İran'ı bir 'tehdit' olarak tanımlama çabasına girişmiştir. Aslında Trump yönetiminin İran'a yönelik tehdit tanımlamasında önceki yönetimlerin önemli etkisi olduğu söylenebilir. Zira 1979 devriminden bu yana ABD yönetimleri tarafından "nükleer program" gerekçe gösterilerek ve terörizm desteği iddialarıyla İran, ABD ve müttefikleri için bir "tehdit" olarak tanımlanmıştır. Trump yönetimi de İran'a yönelik tanımlama da adeta tutarlılık göstererek ABD'nin İran'a yönelik geleneksel olarak değerlendirilebilecek politikasını devam ettirmiştir.

3.3.3.3. Başkan Trump'ın İran Politikasını Yeniden Düzenleme Çabası: Geçmişe Dönüş mü?

Trump, hem seçim döneminde hem de başkan seçildikten sonra selefi Obama'nın benimsediği İran politikasını eleştirmiş ve bu politikanın ABD'nin çıkarlarına uymadığını belirtmiştir.[1457] Başkan Obama, İran'ı anlaşma masasına getirebilmek için sert söylemlerden kaçınarak daha çok diplomasiyi öne çıkaran bir

[1453] "Nuclear Posture Review-2018", s.8-15.
[1454] "Nuclear Posture Review-2018", s.13-14.
[1455] "Nuclear Posture Review-2018", s.33-34.
[1456] "Nuclear Posture Review-2018", s.I, V, 13, 33, 34, 71.
[1457] "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trump-amateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090/, (27.03.2023)

politika benimserken[1458], Trump'ın Başkan olmasıyla birlikte İran için gerektiğinde sert gücün kullanımını da içeren "her seçeneğin masada olduğu"[1459] söylem, yeniden dış politika açıklamalarına girmiştir. Bu söylem şekli 1979 İslam devriminden sonra İran'a karşı diplomasi seçeneğini benimseyen Obama dışında neredeyse tüm ABD yönetimlerinin benimsediği bir söylem biçimi olmuştur. Başkan Trump da bu söylem ile geçmişe dönüşün işaretini vermiştir denilebilir.

ABD İran ilişkileri tarihine bakıldığında 1979 İslam devrimi önemli bir eşiktir. İslam devriminden sonra 4 Kasım 1979 da yaşanan "Rehine Krizi" ise iki ülke ilişkilerinin tamamen kopuşunu göstermesi açısından önemli bir olaydır. Rehine Krizi'nden sonra dönemin ABD Başkanı Carter yeni bir İran politikası benimsemiş İran'a yaptırım kararları içeren kararnameler imzalamıştır. Bu yaptırım kararlarından biri de İran vatandaşlarının ABD'ye seyahatini engelleyen vize yasağının devreye sokulması olmuş, bu yasak farklı dönemlerde ABD Başkanlarının bazıları tarafından da uygulanmıştır.[1460] Trump, seçim döneminde en çok İran nükleer programını kontrol etmeye yönelik anlaşmayı eleştirmişse de ilk icraatı onu değiştirme ve iptal etmeye yönelik olmamıştır. Trump'ın başkanlığının ilk kararnamelerinden biri olan 27 Ocak 2017 tarihli 13769 sayılı kararname[1461], aralarında İran'ın da bulunduğu 7 Müslüman ülke Irak, İran, Libya, Somali, Sudan, Suriye ve Yemen vatandaşlarının ABD'ye girişini yasaklamaya yönelik kararname olmuştur.[1462] Trump'ın bu kararı almasında İran'ın konvansiyonel gücü için vazgeçilmez gördüğü balistik füze

---

[1458] "National Security Strategy", *The White House Archive*, May 2010, s. 26, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (27.03.2023); "National Security Strategy", *The White House Archive*, February 2015, s. 11, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf, (27.03.2023).

[1459] "İran'a karşı tüm seçenekler masada", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2017/02/03/irana-karsi-tum-secenekler-masada, (27.03.2023).

[1460] Rouhollah K. Ramazani, "Challenges For US Policy*", Iran's Revolution: The Search For Consensus*, Ed: Rouhollah K. Ramazani, Bloomington, Indiana University Press, 1990, s. 127.

[1461] "Executive Order Protecting the Nation from Foreign Terrorist Entry into the United States", Executive Order No:13769, 27.01.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/executive-order-protecting-nation-foreign-terrorist-entry-united-states/, (01.04.2023)

[1462] "Executive Order Protecting the Nation from Foreign Terrorist Entry into the United States", Executive Order No:13769, 27.01.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/executive-order-protecting-nation-foreign-terrorist-entry-united-states/ (01.04.2023); Michael D. Shear-Helene Cooper, "Trump Bars Refugees and Citizens of 7 Muslim Countries", 27.01.2017, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2017/01/27/us/politics/trump-syrian-refugees.html, (01.04.2023).

denemelerinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca Başkanlık koltuğuna oturmasından sadece 7 gün sonra yayınlanan bu kararname, Trump'ın İran'a karşı Obama'nın aksine sert siyaset izleyeceği ve geçmişe dönük politikalar arzuladığını göstermesi açısından da önemli bir yere sahiptir denilebilir.

Trump'ın İran politikaları başkan oluşuyla birlikte hızlı bir seyirde devreye girmiştir. Trump'ın başkanlığı devralmasından sonra ABD'ye girişte İran vatandaşlarına sınırlama getiren vize yasağı kararnamesinin ardından 2 gün sonra da ABD, BM Güvenlik Konseyi'ni 29 Ocak 2017 tarihinde İran'ın balistik füze denemelerinin sınırlandırılması için acil olarak toplantıya çağırmıştır.[1463] BM Güvenlik Konseyi'ni acil olarak toplantıya çağıran ABD, 3 Şubat 2017 tarihinde de BAE, Çin ve Lübnan'da bulunan on iki kurum ile on üç kişiye İran'ın balistik füze programına yardım ettikleri gerekçesiyle yaptırım uygulama kararı almıştır.[1464] Hem kampanya döneminde hem de başkanlık koltuğunu devraldıktan sonra Twitter'ı çok etkin kullanan ve çoğu zaman mesajlarını resmi yollardan önce Tweetler atarak ortaya koymayı tercih eden Trump, kararın alındığı tarihte de yine sosyal medya platformu Twitter üzerinden attığı mesajda Obama'nın İran'a davrandığı yumuşak gibi davranmayacağını belirterek[1465] İran'a gözdağı vermiştir denilebilir. Bu yaptırım kararıyla birlikte Trump da diğer ABD başkanları gibi İran'a yönelik yaptırımları baskı aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Yine aynı tarihlerde Başkan Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Mike Flynn de balistik füze denemeleri noktasında İran'ı "resmi olarak uyardığını"[1466] söylemiştir. Trump ve ekibindeki kişilerin İran'a yönelik söylemlerde Obama yönetiminin aksine sertlik söylemlerini benimsemesi ve

[1463]"BMGK'ya taşınan İran Füze Denemesi", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmgkya-tasinaniranin-fuze-denemesi-296610.html, 31 Ocak 2017, (01.04.2023).

[1464] "US Imposes New Sanctions on Iran", 03.02.2017, *The Iran Primer*, https://iranprimer.usip.org/blog/2017/feb/03/us-imposes-new-sanctions-iran, (03.04.2023).

[1465] Donald J. Trump, "Iran is playing with fire- they don't appreciate how "kind" President Obama was to them. Not me!", 03.02.2017, *Twitter*, https://twitter.com/realDonaldTrump/status/827478751931924480, (05.04.2023).

[1466] "White House national security adviser: Iran is 'on notice'", *CNN*, https://edition.cnn.com/2017/02/01/politics/michael-flynn-condemns-iran-actions/index.html, (05.04.2023).

baskı aracı olarak yaptırımları seçmesi, Trump dönemi ile birlikte İran için "her seçeneğin masada olduğu"[1467] söyleminin yeniden hayat kazandığını göstermektedir.

Trump kampanya döneminde Obama'nın dış politika anlayışını ve imzaladığı anlaşmaları sıkça eleştirmiş ve seçildiğinde bu politikaları tersine çevireceğine dair vaatlerde bulunmuştur.[1468] Bu eleştiriler bağlamında Trump'ın dış politikada en çok eleştirdiği politikalardan biri de Obama dönemi İran politikası olmuştur. Obama'nın İran politikalarının, ABD ve müttefiklerinin zararına olduğunu ve anlaşmayı kötüleyerek, anlaşmadan kazanç sağlayan tarafın da İran olduğunu iddia ederek, selefinin politikalarını sert bir dille eleştirmiştir.[1469] İran'a yönelik bazı yaptırım kararları Obama döneminde kalkmış olmasına rağmen, Trump'ın seçim kampanyasından itibaren İran'a yönelik kullandığı dil, zaten gergin olan ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur.

Trump'ın İran politikasını değiştireceğinin işaretlerinden biri de uluslararası toplantılar olmuştur. Trump, ilk yurtdışı ziyaretini Obama'nın İran politikalarından rahatsızlık duyan Suudi Arabistan[1470] ve İsrail'e gerçekleştirmiştir[1471]. İran'ın adeta "düşmanı" konumunda bulunan bu iki ülkeye yapılan ziyaret oldukça dikkat çekmiş ve Trump bu gezilerde İran'a sertçe eleştirilerde bulunmuştur. 21 Mayıs 2017 tarihinde Suudi Arabistan'daki zirvede yaptığı konuşmada Trump, İran'ı bölgedeki istikrarsızlığın sorumlusu olarak gördüğünü belirtmiş, konuşmasında İran hakkında şunları da söylemiştir:

> *"...İran; Lübnan'dan Irak'a ve Yemen'e kadar bölgeye yıkım ve kaos yayan teröristleri, milisleri ve diğer aşırılık yanlısı grupları finanse ediyor, silahlandırıyor ve eğitiyor. İran, onlarca yıldır mezhep çatışması ve terör ateşlerini körükledi. Açıkça toplu katliamdan bahseden, İsrail'in yıkımına, Amerika'ya ölüme ve bu odadaki birçok lider ve ulus için yıkıma*

[1467] "İran'a karşı tüm seçenekler masada", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2017/02/03/irana-karsi-tum-secenekler-masada, (27.03.2023).

[1468] "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trump-amateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090/, (27.03.2023)

[1469] Steven Simon, "Iran and President Trump: What Is the Endgame?", *Survival*, Cilt 60, Sayı 4, 2018, s. 13.

[1470] "Trump ilk yurt dışı ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştiriyor", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trump-ilk-yurt-disi-ziyaretini-suudi-arabistana-gerceklestiriyor/822187, (05.04.2023).

[1471] "Trump'ın İsrail'e ilk ziyareti", *CNN Türk*, https://www.cnnturk.com/dunya/trumpin-israile-ilk-ziyareti, (05.04.2023).

yemin eden bir hükümettir. İran'ın en trajik ve istikrarsızlaştırıcı müdahalelerinden biri de Suriye'de oldu… İran rejiminden en uzun süre acı çeken kurbanlar, İran'ın kendi topluluğudur. İran'ın zengin bir tarihi ve kültürü var, ancak İran halkı, liderlerinin pervasızca çatışma ve terör peşinde koşması nedeniyle zorluklara ve çaresizliğe katlandı...[1472]

İlgili zirvede İran'ı oldukça sert eleştiren Trump, zirveye katılan ülkelerden, İran rejiminin bölge barışı için istekli oluncaya kadar İran'ı izole etmelerini ve bu konuda ortak çalışmaya davet etmiştir.[1473] Trump'ın İran'a yönelik verdiği bu mesajlar, İran ile sorun yaşayan Suudi Arabistan ve İsrail yönetimleri tarafından olumlu karşılanmıştır.[1474]

İran, Trump'ın seçim kampanyasından bu yana özenle durduğu ülkelerdendi. Bu nedenle Trump'ın kendisinden önceki Başkanın dış politikasına yönelik kararlarda en çok eleştirdiği politikalardan biri İran politikası olmuştur. Başkan olduktan sonra İran ile yapılan nükleer anlaşmayı sık sık eleştirse ve ABD çıkarlarına göre revize edeceğini belirtse[1475] de ilk başlarda bunu yapmamış hatta anlaşmaya uymuştur. Örneğin Suudi Arabistan ziyaretinden önce 17 Mayıs 2017 tarihinde anlaşmanın taahhütlerini yerine getirmiş ve İran'a yönelik bazı yaptırımları kaldırmıştır.[1476] Ancak bu durum uzun sürmemiş ve bir süre sonra Trump yönetimi, İran'ın anlaşmanın kendisini değil, ruhunu ihlal ettiğini gerekçe göstererek İran'ın bazı kuruluşlarına yönelik yeni yaptırımları devreye sokmuştur.[1477] Bu yaptırımlarda nükleer yaptırımlardan ziyade, enerji, gemicilik ve finansal sektörlere yönelik yaptırımlar olmuştur. Trump'ın İran'a yönelik bu yaptırımları özellikle KOEP

[1472] "President Trump's Speech to the Arab Islamic American Summit", 21.05.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/, (06.04.2023).

[1473] A.g.k.

[1474] "Saudis eye Iran and ignore Trump's temperament as red carpet rolled out", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/may/19/saudi-arabia-trump-visit-us-relations, (06.04.2023); "Trump, Netanyahu Vow to Pursue Mideast Peace, Confront Iran", *NBC News*, https://www.nbcnews.com/storyline/trump-s-first-foreign-trip/donald-trump-arrives-israel-will-push-peace-process-n762816, (06.04.2023).

[1475] "Trump pledges to dismantle Iran deal, 'protect' Israel", *France 24*, https://www.france24.com/en/20160322-trump-iran-deal-israel-nato-policy, (08.04.2023).

[1476] "Trump Administration Upholds Iran Sanctions Waiver, Keeping Nuclear Deal Alive", *NPR News*, https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2017/05/17/528806647/trump-administration-upholds-iran-sanctions-waiver-keeping-nuclear-deal-alive, (08.04.2023).

[1477] "US Sanctions 18 Iranian Entities Day after Certifying Nuclear Deal Compliance", 18.07. 2017, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/jul/18/iran-is-complying-with-nuclear-deal-but-is-in-default-of-its-spirit-says-us, (08.04.2023).

ortaklarının tepkisini çekmiştir. Zira onlara göre İran anlaşmanın şartlarına uymaktadır. Yeni bir yönetim olan Trump yönetiminin İran'a yönelik nükleer konularda yaptırım uygulamamasında hem diğer KOEP ortaklarının tepkisinin hem de uluslararası alanda çatışmacı bir görünüm vermekten kaçınılmasının etkili olduğu söylenebilir. Ancak tüm bu etkenler Trump'ı sadece belli bir dönem sınırlandırmış ve popülist yönüyle öne çıkan Trump, özellikle nükleer anlaşma üzerinden İran'ı sert söylemlerle eleştirerek iki ülke arasındaki istikrarda geriye dönüşün işaretini vermiştir.

3.3.3.4. Trump'ın Seçim Vaadi: KOEP'i Yeniden Düzenleme Çabası

Trump'ın göreve başlamasıyla birlikte uluslararası kamuoyunda ABD'nin Ortadoğu politikasına yönelik oluşan algı, önceki başkandan "daha iyiye" gitmeyeceği yönündeydi.[1478] Trump'ın seçim döneminde kullandığı sert dil, Obama'nın diplomasi anlayışının aksine Başkan Bush dönemi gibi daha müdahaleci ve daha çatışmacı politika oluşacağı yönünde bir izlenim oluşturmuş, Trump başkan olduktan sonra onun politikalarını bu doğrultudaki politikaları oluşturduğu görülmüştür.[1479] Trump'ın başkanlık kampanyası döneminde dış politika konularında en çok eleştirdiği konuların başında İran'ın nükleer politikalarını kontrol altına almayı amaçlayan KOEP gelmiştir. Bu yüzden de kampanya konuşmalarında başkan seçildiği takdirde anlaşmayı ABD çıkarları doğrultusunda yeniden revize edeceğine yönelik taahhütler vermiştir.[1480] Aslında imzalandığı ilk günden bu yana KOEP, Başkan Trump'ın hedefinde olmuş[1481] ve Trump, KOEP'i "felaket" ve "müzakere edilmiş en kötü anlaşma" olarak nitelendirmiştir.[1482]

[1478] Barbara Slavin, "Dear President Trump: Don't Scrap the Iran Deal", *Atlantic Council*, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/dear-president-trump-don-t-scrap-the-iran-deal/, (08.04.2023).

[1479] Muwafaq Adil Omar, "Trump Döneminde ABD – İran İlişkileri", *Ankasam*, https://www.ankasam.org/trump-doneminde-abd-iran-iliskileri/, (10.04.2023).

[1480] "Donald Trump Transcript: 'Our Country Needs a Truly Great Leader'", *The Wall Street Journal*, https://www.wsj.com/articles/BL-WB-55953, (10.04.2023); "Trump foreign policy adviser: Trump will demand changes to the Iran nuclear deal", *CNN*, https://edition.cnn.com/2016/11/10/politics/walid-phares-iran-deal/index.html, (10.04.2023).

[1481] Steven Simon, *a.g.m.*, s. 13.

[1482] "US president tweets 'time for change' in Iran", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/americas/us-president-tweets-time-for-change-in-iran/1020057, (10.04.2023).

Trump, İran'ı Ortadoğu'daki en büyük tehditlerden biri olarak görmüş ve İran'ı her yönüyle sınırlandıran bir anlaşmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.[1483] Onun için de İran ile yapılan nükleer anlaşma, kapsamı nedeniyle Trump'ın eleştiri oklarının hedefinde olmuştur. Trump başkanlığının ilk dönemlerinde İran'ın anlaşmayı ihlal ettiğini iddia ettiyse[1484] de bu konuda herhangi bir kanıt sunamamıştır. Zaten UAEA'nın sunduğu raporlarda da İran'ın anlaşmayı ihlal ettiğine dair herhangi bulgu söz konusu olmamıştır.[1485] Anlaşmanın ihlaline yönelik kanıt sunamayan Trump tarafından KOEP, eksiklikleri ve zayıflıkları olan bir anlaşma olarak nitelendirilmiştir.[1486] Trump yönetimi, bu anlaşmaya yönelik eksiklikleri yayınlanan ilk Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde resmi olarak dile getirmiş[1487] ve ilgili belgede İran'ın anlaşmanın hükümlerini yerine getirme noktasında ihmalkâr davrandığı belirterek[1488] anlaşmanın revizyonu için zemin oluşturmuştur.

Trump yönetimi açısından anlaşmanın eleştirilen bir başka noktası da KOEP'in sona erme hükmü ile ilgili olmuştur. Bu nokta ile ilgili eleştiri İran'ı bir tehdit olarak tanımlayan Şubat 2018 tarihli Nükleer Durumun Değerlendirilmesi Belgesi'nde (NPR)[1489] yer almıştır. İlgili belge de; KOEP kapsamında İran'ın nükleer programı üzerindeki kilit kısıtlamalarının birçoğunun 2031'de sona erecek olması eleştirilmiş, bu kısıtlamaların kalkmasının İran'ın balistik füzeler geliştirme ona bölge içindeki ve

---

[1482] Steven Simon, *a.g.m.*, s. 13.
[1483] Anne Gearan, "Trump's dual instincts on Iran: Big threats and an eagerness to deal", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/politics/trumps-dual-instincts-on-iran-big-threats-and-an-eagerness-to-deal/2019/09/16/1d18f860-d894-11e9-a688-303693fb4b0b_story.html, (10.04.2023).
[1484] "Trump: Nükleer anlaşmanın kusurları giderilmezse anlaşmayı sonlandıracağım", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2017/10/13/abd-baskani-donald-trump-iran-ile-yapilan-nukleer-anlasma-hakkinda-euronews-te, (10.04.2023).
[1485] "IAEA: Iran Complying with Nuclear Deal", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/iaea-iran-complying-nuclear-deal/3922446.html, (10.04.2023).
[1486] Kenneth Katzman, "Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options", 23.08.2018, CRS Report, *Congressional Research Service*, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL32048/323 (11.04.2023).
[1487] "National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, December 2017, https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf, (12.04.2023).
[1488] A.g.k., s.1.
[1489] "Nuclear Posture Review", *U. S. Department of Defense- Office of the Secretary of Defense*, February 2018, https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF, (12.04.2023).

dışındaki ABD güçlerini, müttefiklerini ve ortaklarını tehdit etme imkanı vereceği belirtilmiş, KOEP süreci sona erdiğinde ise İran'ın NPT yükümlülüklerini ihlal ederek nükleer silah elde edebileceği, yaptırımlardan muaf olan İran'ın nükleer silah elde etmesinin kolay olacağı ve anlaşma sonrası İran'ı engelleyecek herhangi bir sınırlamanın olmayacağı ileri sürülerek KOEP eleştirilmiştir.[1490]

Trump, ilk başlarda İran ile yapılan anlaşmayı iptal etmekten ziyade değiştirmeyi hedeflemiş,[1491] ancak başkanlığının ilerleyen sürecinde yeni yaptırım kararlarıyla İran'a baskı kurmaya çalışan Trump, İran'ın anlaşmaya uymadığını gösteren kanıt arayışına girerek anlaşmayı değiştirme ya da iptal etme arayışına girmiş ve buna zemin oluşturacak söylemler benimsemeye başlamıştı.[1492]

Trump'ın seçim döneminde İran nükleer anlaşmasına çeşitli eleştirilerde bulunmuş[1493], başkan olduktan sonra da anlaşmayı "utanç kaynağı" ve ABD tarihinin "en kötü ve en tek taraflı anlaşması" olarak nitelemiştir.[1494] Trump, Temmuz ayında *The Wall Street Journal*'a verdiği röportajda İran'ın nükleer anlaşmaya uyduğunu düşünmediğini dile getirmiş ve bu konudaki kanıtların yakında ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.[1495] Benzer açıklamalar Ağustos ayında Viyana'da UAEA yetkilileri ile bir araya gelen ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Nikki Haley tarafında da yapılmış İran'ın nükleer anlaşmayla ilgili yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine dair şüphelerini dile getiren Haley, İran'ın nükleer faaliyetlerinde *"... denetlenmemiş çok sayıda ilan edilmemiş saha var. Bu bir problem.."* diyerek şüphe duyulan tüm

---

[1490] "Nuclear Posture Review", *U. S. Department of Defense- Office of the Secretary of Defense*, February 2018, s.33-34, https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF, (12.04.2023).

[1491] "Trump aims blow at Iran and threatens landmark nuclear deal", *BBC*, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41613314, (12.04.2023).

[1492] "Trump İran'la nükleer anlaşmadan desteğini çekti, top ABD Kongresi'nde", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41616695, (12.04.2023).

[1493] "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trump-amateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090/, (13.04.2023).

[1494] "Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly", 19.09.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/, (18.04.2023).

[1495] Tim Cook- Jeff Sessions, "Trump Eyes Tax-Code Overhaul, With Emphasis on Middle-Class Break", 25.07.2017, *WSJ*, https://www.wsj.com/articles/trump-eyes-tax-code-overhaul-with-emphasis-on-middle-class-break-1501027057, (13.04.2023).

tesislerin UAEA'nın denetim ve erişimine açılması gerektiğini belirtmiştir.[1496] BM yetkilileri ise böyle bir denetime ihtiyaç olmadığı kanısında olmuşlardır.[1497]

Trump, anlaşmadan hoşnut olmasa, eleştirse de hemen çekilmemiş ve Obama döneminde kabul edilen (Iran Nuclear Agreement Review Act-INARA) INARA[1498] Trump yönetimi tarafından da onaylanmıştır. 15 Temmuz 2017 tarihindeki onayda bir sonraki onay mekanizmalarının reddedilceğinin dair sinyaller de verilmiştir.[1499] Anlaşmanın iptali konusunda kararlı olan Trump, İran konusunda kendisi gibi düşünmeyen ya da bu konuda kendisini eleştiren bakan ve bürokratları görevden almaya çekinmemiştir.[1500] Örneğin anlaşmanın ikinci defa onaylanışından sonraki dönemlerde Trump, İran konusunda sıkça tartıştığı, ABD'nin anlaşmada kalması gerektiğini belirten Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'u görevden almış onun yerine kendisi gibi düşünen eski CIA direktörü Mike Pompeo'yu getirmiştir.[1501]

Hem kendi ekibinden hem de uluslararası alandan gelen tepkilere rağmen Trump, İran'ı ve İran ile yapılan anlaşmayı eleştirmeye devam etmiştir. 19 Eylül 2017 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 72. Oturumunda yaptığı konuşmada anlaşmayı eleştirmiştir.[1502] Başkanlığının ilk BM toplantısında İran rejimini diktatör olmakla suçlayan Trump, rejimin kan, kaos ve şiddet ihraç ettiğini ve bu durumunda İran'ı

[1496] İsmail Sarı," İran'la Nükleer Anlaşmanın Geleceği: Riskler ve Tehditler", 02.10. 2017, *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-la-nukleer-anlasmanin-gelecegi-riskler-ve-tehditler/924880, (13.04.2023).

[1497] François Murphy, "U.S. pressure or not, U.N. nuclear watchdog sees no need to check Iran military sites", 31.08.2017, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/cnews-us-iran-nuclear-inspections-idCAKCN1BB1JC-OCATP, (14.04.2023).

[1498] "Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015", Congress, https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1191/text, (14.04.2023).

[1499] "Trump Recertifies Iran Nuclear Deal, but Only Reluctantly", The New York Times, https://www.nytimes.com/2017/07/17/us/politics/trump-iran-nuclear-deal-recertify.html, (14.04.2023).

[1500] "Bolton was fired after disagreeing with Trump on Iran: Report", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2019/9/12/bolton-was-fired-after-disagreeing-with-trump-on-iran-report, (15.04.2023); "Pentagon'dan Trump'a: Başkan, İran'la nükleer anlaşmada kalmayı düşünmeli", 04.10.2017, *Sputniknews,* https://sputniknews.com.tr/20171004/pentagon-trump-anlasma-1030422917.html, (15.04.2023).

[1501] "Trump fires Tillerson, taps Pompeo as next secretary of state", *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/03/13/politics/rex-tillerson-secretary-of-state/index.html, (15.04.2023).

[1502] "Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly", 19.09.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/, (18.04.2023).

haydut devlete dönüştürdüğünü belirtmiştir.[1503] Aynı konuşmada Trump, İran'ın terörizmi desteklediğine ilişkin şu iddialarda bulunmuştur:

> "*..İran'ın petrol gelirlerine ait kaynaklar, İranlıların yaşamlarını iyileştirmek için kullanmak yerine, masum Müslümanları öldüren ve barışçıl Arap ve İsrailli komşularına saldıran Hizbullah ve diğer teröristleri finanse etmeye gitmektedir. Haklı olarak İran halkına ait olan bu servet aynı zamanda Beşar Esad'ın diktatörlüğünü desteklemeye, Yemen'deki iç savaşı körüklemeye ve tüm Ortadoğu'da barışı baltalamaya gidiyor...* "[1504]

Yaptığı konuşmada sert bir şekilde İran yönetimini eleştiren Trump, Obama döneminde imzalanan nükleer anlaşmaya yönelik eleştirilerini şöyle dile getirmiştir:

> *"Katil bir rejimin tehlikeli füzeler inşa ederken bu istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerine devam etmesine izin veremeyiz ve nükleer bir programın nihai inşasına kılıf sağlayan bir anlaşmaya uyamayız. İran Anlaşması, ABD'nin bugüne kadar girdiği en kötü ve en tek taraflı anlaşmalardan biriydi…* "[1505]

İran'la yapılan anlaşmadan çekileceğinin sinyallerini de verdiği konuşmasında Trump, ağır bir şekilde eleştirdiği, İran'a karşı mücadelede tüm dünyanın ABD'ye destek vermesini istemiştir. [1506]

13 Ekim 2017 tarihinde yeni İran stratejisini Beyaz Saray'da yaptığı basın toplantısıyla açıklayan Başkan Trump, BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasına benzer bir konuşma ile uzun zamandır İran'a yönelttiği suçlamaları tekrarlamıştır. Bu konuşmada da Trump, El Kaide, Taliban, Hizbullah ve Hamas'ı terör örgütü olarak belirterek, İran'ın bu örgütlere destek sağladığını ve Irak, Yemen ve Suriye'deki iç savaşları körüklediğini iddia etmiştir. Trump, Suriye'de Beşşar Esed rejiminin katliamlarda bulunduğunu belirttiği bu konuşmada ayrıca İran'ın bunu desteklediğini de iddia etmiştir.[1507] Bölgeyi istikrarsızlaştırdığını ileri sürerek İran rejimini ve rejimin başat silahlı gücü olan DMO'yu terörü desteklemekle suçlamıştır.[1508] Bu

---

[1503] "Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly", 19.09.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/, (18.04.2023).
[1504] A.g.k.
[1505] A.g.k.
[1506] A.g.k.
[1507] "Remarks by President Trump on Iran Strategy", 13.10.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/, (19.04.2023).
[1508] A.g.k.

doğrultuda Trump'ın yeni İran stratejisindeki en dikkat çekici noktalardan biri İran Devrim Muhafızlarına yönelik almış olduğu yaptırım kararı olmuştur. İlgili toplantıda Trump:

> "..*Stratejimizi uygulamaya, geç kalmış bir adım olan İran Devrim Muhafızları Ordusuna sert yaptırımlar getirmekle başlıyoruz. Hazine Bakanlığını, tüm Devrim Muhafızlarına daha ileri yaptırımlar getirmesi konusunda yetkilendiriyorum…*" [1509]

açıklamasını yaparak DMO'yu da hedef almıştır.

Yeni stratejinin önemli konularından biri de 2015 tarihli KOEP olmuştur. İran'ın anlaşmayı defalarca ihlal ettiğini belirten Trump, bulunan aşamada ABD'nin anlaşmadan çekilmeyeceğini, KOEP ortakları ve Kongre ile daha yakın bir çalışma sürecine gireceklerini, eğer Kongre ve müttefiklerle bir çözüme ulaşılamazsa o zaman anlaşmanın feshedileceğini belirtmiştir.[1510] Trump, müttefiklerle yapılan kapsamlı istişareler neticesinde İran tehdidini önlemeye yönelik dört maddeli yeni İran stratejisini ise şöyle açıklamıştır:

> *"İlk olarak, rejimin istikrarı bozucu faaliyetlerine ve bölgedeki terörist vekillere verdiği desteğe karşı koymak için müttefiklerimizle birlikte çalışacağız. İkinci olarak, terörün finansmanını engellemek için rejime ilave yaptırımlar uygulayacağız. Üçüncü olarak, rejimin komşularını, küresel ticareti ve seyrüsefer özgürlüğünü tehdit eden füze ve silahların yaymasını ele alacağız. Ve son olarak, rejimin nükleer silaha giden tüm yollarını kapatacağız."*[1511]

Trump, Irak, Suriye ve Yemen'deki iç savaşlardan İran'ı sorumlu tutmuş ve teröre destek üzerinden İran'ı ve İran ile yapılan anlaşmayı hedef almıştır.[1512] İran yönetimi ise yapılan suçlamaları reddederek anlaşmaya sadık kaldığını belirtmiştir.[1513] Öte taraftan Trump'ın nükleer anlaşma ile ilgili tutumu anlaşma

---

[1509] "Remarks by President Trump on Iran Strategy", 13.10.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/, (19.04.2023).
[1510] A.g.k.
[1511] A.g.k.
[1512] "Trump Administration Accused of Aiding Iranian Militias in Syria", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/trump-administration-accused-of-aiding-iranian-militias-in-syria/4071059.html, (19.04.2023).
[1513] "Rouhani hits back at Trump after nuclear deal speech", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2017/10/13/rouhani-hits-back-at-trump-after-nuclear-deal-speech, (19.04.2023).

ortaklarında da rahatsızlığa sebep olmuş ve Almanya, İngiltere ve Fransa liderleri anlaşmanın devam etmesi konusunda kararlı olduklarını belirtmişlerdir.[1514] Almanya, İngiltere ve Fransa'nın bu davranışı realizmin güç dengesi kavramıyla açıklanabilir. Zira bu devletler, Trump'ın ucu açık politikalarına karşı durararak denge oluşturmaya çalışmış oldukları söylenebilir.

13 Ekim'de yeni İran stratejisini[1515] açıklayan Trump, AB ve UAEA'nın İran'ın anlaşmanın gerekliliklerini yerine getirdiğini belirtmelerine rağmen İran'ın anlaşmayı ihlal ettiğini gerekçesiyle INARA yasası uyarınca anlaşmayı onaylamadığını bildirmiştir.[1516] Anlaşmayı onaylamayan Trump, KOEP ile ilgili kararı Kongre'ye bırakmıştır.[1517] Kongre, INARA yasası kapsamında ABD Başkanı 90 günlük sürede KOEP'e yönelik bilgilendirme yapmazsa, KOEP'in devam ettirilip ettirilmeyeceğine yönelik karar verme hakkına sahiptir. Kongre, ABD iç hukuku çerçevesinde bu kararını 60 gün içinde vermelidir. Ancak Kongre bu hakkı kullanmak zorunda değildir. İlgili durumlarda Kongre'nin bu hakkı kullanma yetkisi Kongre'nin kendisine bırakılmıştır.[1518] Ayrıca belirtilen sürede Başkan bilgilendirme yapmazsa ve Kongre de bu konuda herhangi bir eylemde bulunmazsa KOEP yürürlükte kalmaya devam etmektedir.[1519] Başkan Trump, yeni İran stratejisini açıklarken ABD'nin KOEP'te kalıp kalmayacağına yönelik şartı, Kongre ve KOEP müttefiklerinin ilgili değişiklikleri yapması koşuluna bağlamıştır.[1520] Ancak arada geçen 60 günlük sürede Kongre ve müttefikler bu konuda herhangi bir eylemde

---

[1514] "World leaders react to Donald Trump's speech on Iran", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2017/10/13/world-leaders-react-to-donald-trumps-speech-on-iran, (19.04.2023).

[1515] "Trump Unveils New, Tougher Iran Strategy", *VOA News,* https://www.voanews.com/a/trump-unveils-new-tougher-iran-strategy/4068731.html, (21.04.2023).

[1516] "İran'la nükleer anlaşma: Taraf ülkelerden ABD'ye tepki, anlaşmaya destek", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41607968, (21.04.2023); Seyed Hossein Mousavian ve Mohammad Mehdi Mousavian, a.g.m., s. 182.

[1517] "Trump Threatens to Cancel Iran Nuclear Deal If It's Not Strengthened", *NBC News,* https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/trump-puts-iran-nuclear-deal-hands-congress-n810366, (21.04.2023).

[1518] "Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015", *Congress*, https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1191/text, (14.04.2023).

[1519] Murat Aslan, "ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin Ekonomik Sonuçları", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM Analiz,* Mayıs 2018, s. 11.

[1520] "Trump threatens to rip up Iran nuclear deal unless US and allies fix 'serious flaws'", *The Guardin,* https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress, (21.04.2023).

bulunmamışlardır.[1521] Kongre'nin 60 günlük sürede KOEP'e yönelik eylemsiz kalması, sonraki onay sürecinde Trump'ın tavrını belirleyici kılmıştır. 12 Ocak 2018 tarihindeki basın toplantısında Trump, anlaşma kapsamında İran'a karşı nükleer konular ile ilgili yaptırımlara ilişkin muafiyetlerin süresini son kez uzattığını belirtmiştir.[1522] Ancak Kongre'nin anlaşma için kendisinin istediği dört maddelik düzenlemeyi yapmadığı takdirde sonraki onaylama süreci olan Mayıs ayında anlaşmayı onaylamayacağını ve anlaşmadan tamamen çekileceğini de açıklamasına eklemiştir. [1523] Trump ilgili basın toplantısında İran anlaşması için Kongre ile çalışmaya hazır olduğunu ve hazırlanacak yasa tasarısının şu dört bileşeni içermesini istemiştir:[1524]

-"Birincisi, İran'dan uluslararası müfettişler tarafından talep edilen tüm tesislerin derhal denetlenmesine izin vermesini talep etmelidir.

-İkincisi, İran'ın hiçbir zaman nükleer silaha sahip olmaya yaklaşmamasını sağlamalıdır.

-Üçüncüsü, nükleer anlaşmanın aksine, bu hükümlerin bir son kullanma tarihi olmamalıdır. Benim politikam İran'ı nükleer silaha giden tüm yollardan mahrum bırakmaktır, sadece on yıl için değil, sonsuza kadar.

-Dördüncü olarak, uzun menzilli füze ve nükleer silah programlarının birbirinden ayrılamaz olduğu ve İran'ın füze geliştirme ve denemelerinin ağır yaptırımlara tabi tutulması gerektiği ilk kez ABD yasalarında açıkça belirtilmelidir".

İlgili toplantıda Trump, hem Kongre'den ilgili yasal mevzuatı çıkarmasını hem de Avrupalı müttefiklerden İran anlaşmasının kusurlu gördüğü yönlerini düzeltmesini istemiş ve bu doğrultuda İran'a yönelik bazı nükleer yaptırımların uygulanmasından vazgeçmiş, bu yaptığının anlaşmanın hayatta kalması için son şans olduğunu açıklamıştır.[1525] Ayrıca böyle bir anlaşmanın olmaması halinde ABD, İran nükleer anlaşmasında kalmak için yaptırımlardan bir daha feragat etmeyeceğini

---

[1521] Kenneth Katzman, "Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options", 30.04.2019, CRS Report, *Congressional Research Service*, s. 23. https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL32048/336, (21.04.2023).

[1522] "Statement by the President on the Iran Nuclear Deal", 12.01.2018, *The White House,* https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/, (23.04.2023).

[1523] A.g.k.

[1524] A.g.k.

[1525] "Trump issues warning, but continues to honor Iran deal", *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/01/12/politics/president-donald-trump-iran-deal-waiver/index.html, (23.04.2023).

belirtmiştir. Özetle Trump, başkanlık görevini devraldıktan sonra İran ile yapılan nükleer anlaşmanın ABD'nin çıkarları doğrultusunda revize edilmesini istemekteydi. Aynı zamanda böyle bir anlaşmaya ulaşılamayacağına kanaat getirdiğinde anlaşmadan derhal çekileceğini belirtmiştir.[1526] Bir sonraki onaylama sürecinde Trump, anlaşmayı onaylamamış ve anlaşmadan çekilmiştir.[1527]

3.3.3.5. Başkan Trump'ın Radikal Kararı: KOEP'ten Çekilme

İran nükleer faaliyetlerinin uluslararası bir krize dönüşmesinin miladını, 2002'de İran'ın UAEA'ya bildirmediği Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'taki ağır su reaktörüne ait uydu görüntülerinin ortaya çıkması başlatmıştır.[1528] Bush döneminde iki ülkeyi karşı karşıya getiren bu kriz, Obama döneminde İran ve P5+1 ülkeleri arasında varılan uzlaşı zemininde imzalanan KOEP ile kısa süreliğine yatıştırıldıysa da Donald Trump'ın başkan olmasıyla birlikte kriz yeniden alevlenmiştir. KOEP'ten çekilme, 2016 yılındaki başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın en önemli dış politika vaatlerinden biri olmuş,[1529] Trump, başkanlığa geldikten sonra anlaşmayı ABD çıkarlarına göre revize etme çalışmaları yaptıysa da KOEP ortaklarının bu konudaki isteksizliği,[1530] Trump'ın başarılı olmasına engel olmuştur. 13 Ekim 2017 tarihinde ABD'nin yeni İran stratejisini açıklayan Trump, ilk defa bu tarihte anlaşmayı onaylamayacağını bildirmiştir.[1531] Trump, Kongre'den İran anlaşmasıyla ilgili dört maddelik yeni bir düzenleme istediyse de[1532], Kongre, 60 günlük sürede herhangi bir çalışma yapmamış ve Trump

---

[1526] A.g.k.

[1527] "ABD, İran ile yapılan nükleer anlaşmadan çekildi", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2018/05/08/trump-n-iran-karar-icin-geri-say-m-baslad-, (23.04.2023).

[1528] "US accuses Iran of secret nuclear weapons plan", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2002/dec/14/iraq.iran, (23.04.2023).

[1529] "Donald Trump's Art of the Iran Deal", *The Cairo Review*, https://www.thecairoreview.com/tahrir-forum/donald-trumps-art-of-the-iran-deal/, (23.04.2023).

[1530] "EU urges US Congress to preserve Iran nuclear deal Trump threatened", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/oct/16/eu-urges-us-congress-to-preserve-iran-nuclear-deal-trump-threatened, (23.04.2023); "Trump threatens to rip up Iran nuclear deal unless US and allies fix 'serious flaws'", *The Guardin,* https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress, (21.04.2023).

[1531] "Remarks by President Trump on Iran Strategy", 13.10.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/, (19.04.2023).

[1532] "Trump asks Congress to fix Iran deal's flaws", *Politico*, https://www.politico.eu/article/trump-asks-congress-to-fix-iran-deals-flaws/, (19.04.2023).

12 Ocak 2018 tarihinde anlaşmayı son kez onayladığını açıklamıştır.[1533] Sonraki onaylama dönemine birkaç gün kala Başkan Trump, 8 Mayıs 2018 tarihinde anlaşmadan tek taraflı çekildiğini bildirmiştir.[1534]

ABD iç hukuku açısından nükleer anlaşmanın geçersiz olmasına imkân tanıyan iki yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden ilki; INARA yasasına göre Başkan 90 günde bir anlaşmanın taahhütlerine uygunluğunu Kongre'ye bildirmek ve tasdik etmekle yükümlüdür. 90 günlük dönem sonunda başkanın reddi tasdik sunması anlaşmayı geçersiz kılmaktadır.[1535] İkinci yöntem ise; başkanın yeni bir kararname ile anlaşmayı sonlandırmasıdır.[1536] Başkan Trump, 13 Ekim 2017 tarihinde yeni İran Stratejisini açıklarken, ilk kez anlaşmayı onaylamadığını ve kararı Kongre'ye bıraktığını bildiren kararını açıklamıştır.[1537] Böylece Başkan Trump, birinci yöntemi seçerek[1538] anlaşmadan çekilmiştir.[1539] Nükleer anlaşmadan reddi tasdik yöntemiyle çekilen Trump yönetimi, anlaşmadan çekilmeden önce İran'ın nükleer anlaşmanın şartlarını ihlal ettiğini öne sürmüşse de[1540] bu konuda herhangi bir kanıt ortaya koyamamıştır. Trump'ın tek taraflı olarak anlaşmadan bu kadar kolay çekilmesinde, Obama'nın anlaşmayı onaylama yöntemi etkili olmuştur denilebilir. Zira Obama, anlaşmayı onaylarken Kongre'nin desteğini almamıştır. Bu durumun da

---

[1533] "Statement by the President on the Iran Nuclear Deal", 12.01.2018, *The White House,* https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/, (23.04.2023).

[1534] Paul K. Kerr- Kenneth Kaztman- "Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit", *Congressional Research Service Report-CRS Report*, 20.07.2018, https://sgp.fas.org/crs/nuke/R43333.pdf (01.05.2023).

[1535] "Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015Public-Law 114–17, 114th Congress, *Congress*, s. 206-207, https://www.congress.gov/114/plaws/publ17/PLAW-114publ17.pdf, (01.05.2023); "Withdrawal from International Agreements: Legal Framework, the Paris Agreement, and the Iran Nuclear Agreement", CRS Report Congress, s. 26-27, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44761, (01.05.2023).

[1536] A.g.k. s. 26-27.

[1537] "Remarks by President Trump on Iran Strategy", 13.10.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/, (01.05.2023).

[1538] Kemal İnat-Burhanettin Duran, "ABD İç Hukuku Açısından İran Yaptırımları", *İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye'ye Etkileri*, SETA, İstanbul, 2019, s. 63-84.

[1539] "Donald Trump declares US withdrawal from Iran nuclear deal", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2018/5/8/donald-trump-declares-us-withdrawal-from-iran-nuclear-deal, (01.05.2023).

[1540] "Trump says Iran violating nuclear agreement, threatens to pull out of deal", *CNN*, https://edition.cnn.com/2017/10/13/politics/iran-deal-decertify/index.html, (01.05.2023).

anlaşmanın kırılgan bir yapıda olmasına ve kendisinden sonraki başkanın anlaşmayı rahat bir şekilde iptal etmesine olanak sağlamış olduğu söylenebilir.

Nükleer anlaşmadan çekilme Trump'ın İran'a yönelik maksimum baskı politikasının bir parçası olmuş ve Trump 8 Mayıs 2018 tarihinde anlaşmadan çekildiğini belirterek[1541] bu politikayı fiilen devreye sokmuştur. İlgili açıklamada Trump, İran'ın hiçbir eyleminin nükleer silah ve bu silahlara ulaştıracak araçlar peşinde koşmasından daha tehlikeli olmadığını belirterek KOEP'i, "tek taraflı", "utanç kaynağı" ve "feci bir anlaşma" olarak değerlendirmiş,[1542] anlaşmanın İran'ı nükleer açıdan güçlendirdiğini belirtmiş İran'ın kendileri için realist paradigmanın önemli bir kavramı olan "güvenlik ikilemi" oluşturduğunu ise şöyle açıklamıştır:

> "*Teoride, 'İran anlaşması' olarak adlandırılan bu anlaşmanın ABD ve müttefiklerimizi tehlikeye atacak bir silah olan nükleer bomba çılgınlığından koruması gerekiyordu. Gerçekte ise anlaşma İran'ın uranyum zenginleştirmeye devam etmesine ve zamanla nükleer saldırının eşiğine gelmesine olanak sağladı.*" [1543]

diyerek anlaşmanın yarattığı güvenlik ikileminden bahsetmiştir. Aynı konuşmada Trump, anlaşma imzalandıktan sonra İran'ın askeri bütçesinin yüzde kırk oranında arttığını ve İran'ın bu bütçe ile terörizmi finanse ettiğini ve yeni füzeler inşa ettiğini iddia etmiştir.[1544] Ayrıca Trump, anlaşmanın İran'ın askeri tesisleri dahil birçok konuda denetim hükümleri noktasında zayıf ve cezalandırma mekanizması noktasında da yoksun olduğunu belirterek[1545] anlaşmayı sonlandırma nedenini ise şöyle açıklamıştır:

> *"Anlaşmanın sona erme hükümleri kesinlikle kabul edilemez. Eğer bu anlaşmanın devam etmesine izin verseydim, kısa süre içerisinde Ortadoğu'da bir nükleer silahlanma yarışı başlayacaktı. Herkes İran gibi nükleer silah sahibi olmak isteyecektir… İran anlaşması özünde kusurludur. Eğer hiçbir şey yapmazsak ne olacağını çok iyi biliyoruz. Kısa bir süre içerisinde, dünyanın önde gelen terör destekçisi devleti, dünyanın en tehlikeli*

[1541] "Donald Trump declares US withdrawal from Iran nuclear deal", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2018/5/8/donald-trump-declares-us-withdrawal-from-iran-nuclear-deal, (01.05.2023).

[1542] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/, (03.05.2023).

[1543] A.g.k.

[1544] A.g.k.

[1545] A.g.k.

silahlarına sahip olmanın eşiğine gelecektir. Bu nedenle bugün ABD'nin İran nükleer anlaşmasından çekileceğini açıklıyorum."[1546]

Ortadoğu'daki nükleer silahlanma yarışını sonlandırmak için anlaşmadan çekildiğini belirten Trump, aynı toplantıda İran ile yeni bir anlaşmaya hazır olduğunu da şöyle açıklamıştır:

"İran'ın liderleri doğal olarak yeni bir anlaşmayı müzakere etmeyi reddettiklerini söyleyecekler; reddediyorlar. Ve bunda bir sorun yok. Onların yerinde olsam muhtemelen ben de aynı şeyi söylerdim. Ancak gerçek şu ki, tüm İran'ın ve İran halkının yararına olacak yeni ve kalıcı bir anlaşma yapmak isteyecekler. Bu isteği yaptıklarında eğer hazır ve istekliysem İran ile yeni bir anlaşmaya imza atabilirim." [1547]

Anlaşmadan çekilen Trump, İran rejimine yönelik ABD nükleer yaptırımlarının yeniden uygulanmaya başlanmasını öngören başkanlık genelgesini imzalayacağını, İran'a en üst düzeyde ekonomik yaptırım uygulayacağını ve İran'a nükleer silah arayışında yardımcı olan herhangi bir ülke de ABD tarafından ağır yaptırımlara maruz kalabileceğini belirtmiştir.[1548] Trump'ın söz konusu kararı İran'da tepkiyle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Ruhani, Trump'ın *"uluslararası anlaşmaların altını oyma alışkanlığı"* olduğunu söyleyerek, ABD dışında diğer beş devletle anlaşmaya devam edeceklerini belirtmiştir. [1549] Ayrıca Ruhani, Trump'ı İran'a karşı "psikolojik bir savaş" düzenlemekle suçlamış ve "*Trump'ın bu savaşı kazanmasına izin vermeyeceklerini*" belirterek tepki göstermiştir.[1550] Cumhurbaşkanı Ruhani'nin yanı sıra Dini Lider, Dışişleri Bakanı, Meclis Başkanı ve milletvekilleri

[1546] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/, (03.05.2023).
[1547] A.g.k.
[1548] "Trump withdraws from Iran nuclear deal, isolating him further from World", *CNN*, https://edition.cnn.com/2018/05/08/politics/donald-trump-iran-deal-announcement-decision/index.html, (04.05.2023).
[1549] "Trump, nükleer anlaşmadan ayrıldı, Dünya tepki gösterdi… Erdoğan'dan sert çıkış", 09.05.2018, *Sözcü,* https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/trump-nukleer-anlasmadan-ayrildi-dunya-tepki-gosterdi-2396448/, (05.05.2023).
[1550] "Donald Trump says US will no longer abide by Iran deal – as it happened", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/live/2018/may/08/iran-nuclear-deal-donald-trump-latest-live-updates, (05.05.2023).

ABD'nin anlaşmadan çekilmesine sert tepki göstermiş, öyle ki milletvekilleri mecliste ABD bayrağını yakma eyleminde bulunmuşlardır.[1551]

Trump, anlaşmanın "barış getirmediğini ve getirmeyeceğini" söyleyerek müttefiklerle "İran'ın hiçbir zaman nükleer silaha sahip olmaması konusunda" hemfikir olduklarını belirtmiş, müttefiklerle iş birliği konusunda da "*İran anlaşmasından çıkarken, İran'ın nükleer tehdidine karşı gerçek, kapsamlı ve kalıcı bir çözüm bulmak için müttefiklerimizle birlikte çalışacağız..."* demiştir.[1552]

Trump'ın İran'a yönelik baskı politikasının bir parçası olarak müttefiklerin tavrına rağmen nükleer anlaşmadan çekilmesine sadece İran'dan değil, KOEP ortaklarından da önemli tepkiler gelmiştir. AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, yaptığı basın açıklaması ile Trump yönetiminin bu kararına tepki göstermiştir. Federica Mogherini;

> *"İran, bugüne kadar Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından art arda 10 raporla teyit edildiği üzere, nükleerle ilgili taahhütlerini yerine getirmeye devam etmiştir. İran böyle devam ettiği sürece, AB, nükleer anlaşmanın tam ve etkin bir şekilde uygulanmaya devam etmesi konusundaki kararlılığını sürdürecektir"* [1553]

Açıklamasında bulunarak İran taahhütleri yerine getirdiği sürece AB'nin anlaşmada kalacağını ve bu konuda ABD ile hareket etmeyeceğini belirtmiştir.[1554] AB'nin yanı sıra KOEP ortakları liderleri de tepki göstermiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Twitter üzerinden verdiği mesajda "Fransa, Almanya ve İngiltere, ABD'nin KOEP'ten ayrılma kararını esefle karşılıyor"[1555] İfadelerini kullanarak tepkisini dile getirdikten sonra Almanya Şansölyesi Angela Merkel ve Birleşik Krallık Başbakanı

[1551] Frederik Pleitgen, "In Iran, hardliners are burning the deal and the American flag", 09.05.2018, *CNN*, https://edition.cnn.com/2018/05/09/middleeast/iran-reacts-nuclear-deal-intl/index.html, (05.05.2023).

[1552] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (04.05.2023).

[1553] "Declaration by the High Representative on Behalf of the EU Following US President Trump's Announcement on the Iran Nuclear Deal (JCPOA)", 09.05.2018, *Council of the EU*,https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/05/09/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-following-us-president-trump-s-announcement-on-the-iran-nuclear-deal-jcpoa/, (08.05.2023).

[1554] A.g.k.

[1555] "France, Britain, Germany 'regret' Trump's decision to leave Iran nuclear agreement", *PBS*, https://www.pbs.org/newshour/nation/france-britain-germany-regret-trumps-decision-to-leave-iran-nuclear-agreement, (08.05.2023).

Theresa May üçlü telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Görüşme sonunda yapılan açıklamada üç ülkenin anlaşmaya bağlı kalınması noktasında kararlı olduklarını, İran anlaşmasının dünyayı "daha güvenli bir yer" haline getirdiği belirtilerek ABD'ye "anlaşmanın diğer tüm taraflarca tam olarak uygulanmasını engelleyecek adımlar atmaktan kaçınması" çağrısında bulunmuşlardır.[1556]

Sonuç olarak, Trump, KOEP'in İran'ın nükleer faaliyetlerini denetleme noktasında güçlü bir mekanizmaya sahip olmadığını ve İran'ın balistik füze programını kapsamadığını gerekçe göstererek tek taraflı olarak anlaşmadan çekilme kararı almıştır.[1557]

3.3.3.6. Trump'ın İran Politikası: Yaptırımlarla Maksimum Baskı

Zurcher'in belirttiği gibi Trump, başkanlığının ilk yılında birçok kez KOEP'ten çekileceğini bildirmişse de bu sözler eyleme dönüşmemiştir. Trump'ın ekibinden Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, Ulusal Güvenlik Danışmanı H.R. McMaster ve Savunma Bakanı James Mattis gibi üst düzey isimler Trump'ın anlaşmada kalmasından yanaydılar. İleriki dönemlerde bu isimler Trump tarafından görevden alınıp, yerlerine İran konusunda daha şahin politikalar benimsenmesinden yana olan Mike Pompeo ve John Bolton gibi isimler atanınca Başkan Trump'ın İran'a yönelik maksimum baskı politikasının bir parçası olan İran anlaşmasından çekilme gerçekleşmiş ve selefi Barack Obama'nın aksine İran'a yönelik yeni bir dış politika anlayışı ortaya konulmuştur.[1558]

Trump, nükleer anlaşmadan çekilirken, KOEP'in imzalanmasıyla birlikte İran'a karşı kaldırılan diplomatik ve ekonomik yaptırımların yeniden uygulayacağını açıklamıştır.[1559] Trump'ın benimsediği bu yeni politikanın amacı Trump tarafından

---

[1556] Kara Fox, "European leaders 'disappointed' in Trump's withdrawal from Iran deal", 09.05. 2018, *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/05/08/europe/iran-deal-world-leaders-react/index.html (10.05.2018).

[1557] "Fact-checking President Trump's reasons for leaving the Iran nuclear deal", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2018/05/09/fact-checking-president-trumps-reasons-for-leaving-the-iran-nuclear-deal/, (10.05.2018).

[1558] Antony Zurcher, ABD Başkanı Trump'ın Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin 3 Nedeni", 09.05. 2018, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408, (10.05.2023).

[1559] "Fact-checking President Trump's reasons for leaving the Iran nuclear deal", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2018/05/09/fact-checking-president-trumps-reasons-for-leaving-the-iran-nuclear-deal/, (10.05.2018).

İran'ın bölgedeki saldırgan faaliyetlerine son vermek ve ABD'nin isteklerinin etkin olduğu yeni bir anlaşmayı hayata geçirmek olarak açıklansa da[1560] esasen ağır ekonomik yaptırımların yer aldığı baskı politikası daha önce Bush ve Obama dönemlerinde uygulanmış, Obama dönemindeki kısa süreli BM yaptırımları dışında istenilen verim elde edilememiştir. Bu yönüyle Trump'ın yeni politikası o dönemlerin tekrarından ibaret olmuştur. Ancak Obama döneminin bu iki dönemden ayrılan yönü, Obama'nın İran'ı müzakere masasına oturtmaya çalışırken uluslararası iş birliğini hedeflemiş olması ve bunu da BM aracılığıyla başarması ve KOEP'e giden süreci açmasıdır denilebilir.

Trump yönetimi anlaşmadan çekilirken Obama dönemindeki gibi sert ekonomik yaptırımlarla ABD'nin istediği koşullarda yeni bir anlaşmanın imzalanmasını ana hedef koymuş ve bu doğrultuda bir politika benimsemiştir.[1561] Anlaşmadan çekilip, İran'a yönelik yaptırımların tekrar uygulanmaya başlanmasından sonra 21 Mayıs 2018 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Washington'un yeni İran stratejisini açıklamıştır.[1562] Strateji de İran yönetimiyle yeniden anlaşma yapmak için bazı iddialar eşliğinde 12 şart açıklayan Pompeo, bu şartlara uyulması halinde yaptırımları kaldıracaklarını söylemiştir. Mike Pompeo'nun yeni İran stratejisi kapsamında anlaşma yapmak için açıkladığı 12 şartı ve iddiaları ise şöyledir:[1563]

- *"İran, herhangi bir anlaşma öncesinde Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (UAEK) nükleer programının askeri boyutunu detayları ile bildirmeli ve bu çalışmalarını sonsuza dek kalıcı olarak terk edeceğini duyurmalı.*
- *Uranyum zenginleştirmeyi bırakmalı ve plütonyum ön işleme faaliyetine kesinlikle başlamamalı. Bu şart, ağır su reaktörünün kapatılmasını da içeriyor.*
- *Iran UAEK'ya ülkedeki tüm tesislere kayıtsız şartsız erişim imkânı tanımalı*
- *İran balistik füze çalışmalarını sona erdirmeli ve nükleer başlıklı füze geliştirmeyi durdurmalı*

[1560] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (10.05.2018).
[1561] "Trump Snaps Back Iran Sanctions Aiming To Change, Not Topple Tehran", *CBS News*, https://www.cbsnews.com/miami/news/trump-snaps-back-iran-sanctions/, (10.05.2018).
[1562] "After the Deal: A New Iran Strategy", 21.05.2018, *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/index.html, (11.05.2023).
[1563] A.g.k.

- *İran, ülkede sahte kanıtlarla tutukladığı ya da kayıp bildirimi yapılmış tüm ABD ve müttefik ülke vatandaşlarını serbest bırakmalı*
- *İran, Hizbullah, Hamas ve İslami Cihat dahil Ortadoğu'daki terör örgütlerine desteğini kesmeli*
- *İran Irak hükümetinin egemenliğine saygı göstermeli ve Şii milislerin silahsızlanmasına ve yeniden entegrasyonuna izin vermeli*
- *İran Husi milislerine verdiği askeri desteği keserek Yemen'de barışı siyasi çözüm için çalışmalı*
- *İran Suriye'de İran komutasındaki tüm güçlerini geri çekmeli*
- *İran Taliban ve Afganistan ile bölgedeki diğer teröristlere desteğini kesip El Kaide'yi barınma sağlamayı bırakmalı*
- *İran devrim Muahfızları Kudüs Gücü'nün terörist ve militant ortaklarına desteği kesmeli*
- *İran, çoğu ABD müttefiği olan komşularına yönelik – İsrail'i yok etme tehdidi, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne füze fırlatmak, uluslararası taşımacılığı sabote etmek ve siber saldırılar dahil- saldırgan tutumundan vazgeçmeli."*

Mike Pompeo'nun açıkladığı ve İran'ın kabul etmediği takdirde "*İran rejimi üzerinde eşi benzeri görülmemiş bir mali baskı*" uygulayacaklarını[1564] söylediği yeni İran stratejisi, İran'ın tepkisini çekmiş ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, "*Siz kim oluyorsunuzda İran ve dünya için ne yapıp ne yapmayacağı konusunda karar alıyorsunuz*"[1565] sözleriyle tepki göstermiştir.

Trump anlaşmadan çekildiği gün KOEP kapsamında kaldırılan yaptırımların yeniden yürürlüğe konulması kararını almıştır.[1566] Trump yönetimi, maksimum baskı politikası gereğince İran'a karşı en üst düzeyde ve en sert yaptırımları uygulayacağını ve İran'a yardım eden ülkelerinde bundan etkileneceğini belirtmiş,[1567] Anlaşmadan çekildikten sonra yaptırımları kademeli bir şekilde uygulamıştır. İran ile ticari faaliyet içinde bulunan şirket ve kuruluşlara 90 ve 180 günlük olmak üzere iki periyodik dönem tanınmıştır. Yaptırımların birinci aşaması

[1564] "Pompeo's Iran Plan Is a Pipe Dream", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2018/05/21/pompeos-iran-nuclear-plan-is-a-pip-dream-trump/ (11.05.2023).
[1565] "'Who are you?' Iran hits back at US demands", *Aljazaera*, https://www.aljazeera.com/news/2018/5/21/who-are-you-iran-hits-back-at-us-demands, (11.05.2023).
[1566] "President Donald Trump announces US withdrawal from Iran nuclear deal", *Arabnews*, https://www.arabnews.com/node/1299021/world, (12.05.2023).
[1567] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (12.05.2018).

anlaşmadan çekildikten 90 sonra 6 Ağustos 2018'de yürürlüğe girmiştir.[1568] Bu doğrultuda Trump yönetimi; İran rejimi üzerinde mali baskı uygulama hedefi doğrultusunda 6 Ağustos 2018 tarihli ve 13846 sayılı yürütme emri ile İran'a yönelik aşağıdaki alanlarda yaptırım kararları alınmıştır:[1569]

- İran hükümetinin ABD doları satın alması ya da edinmesi ile ilgili yaptırımlar,
- İran'ın altın veya değerli metal ticaretine yönelik yaptırımlar,
- Grafit, alüminyum, çelik, kömür gibi ham veya yarı mamul metaller ve endüstriyel süreçlerin entegrasyonuna yönelik yazılımların İran'a veya İran'dan doğrudan veya dolaylı satışı, tedariki veya transferine yönelik yaptırımlar,
- İran riyalinin alımı veya satımı ile ilgili yaptırımlar,
- İran devlet borçlarının satın alınmasına, bunlara iştirak edilmesine veya ihraç edilmesinin kolaylaştırılmasına ilişkin yaptırımlar,
- İran'ın otomotiv sektörüne yönelik yaptırımlar.

6 Ağustos tarihinde ABD yönetiminin İran'ın kilit ekonomik sektörlerine yönelik ağır yaptırımları yeniden uygulamaya koymasından sonra 16 Ağustos 2018 tarihinde Dışişleri Bakanı Mike Pompeo düzenlediği basın toplantısında Trump yönetiminin İran'a yönelik artan siyasi ve ekonomik baskısını koordine edecek yeni bir grup oluşturduklarını açıklamıştır.[1570] Pompeo, İran'a karşı uygulanacak eylemleri koordine etmek üzere kurulan İran Eylem Grubu'nu,[1571] İran rejiminin on yıllardır sürdürdüğü "*şiddet içeren ve istikrarı bozan davranışlarını*" durdurmaya zorlama çabasının ürünü olarak tanımlamıştır.[1572] Bu doğrultuda İran'ın davranışlarında değişiklik meydan gelmesi durumunda ve kapsamlı müzakereler

[1568] "ABD'nin İran yaptırımları devreye girdi, yaptırımlarda neler var?", Evrensel, https://www.evrensel.net/haber/358643/abdnin-iran-yaptirimlari-devreye-girdi-yaptirimlarda-neler-var, (12.05.2018).
[1569] "Reimposing Certain Sanctions With Respect to Iran-Executive Order 13846", 06.08.2018, *U.S. Department of Treasury*, Federal Register, Vol: 83, No: 152, https://ofac.treasury.gov/media/30181/download?inline (12.05.2023); Murat Aslan, *a.g.m*, s. 13.
[1570] "US creates 'action group' to up pressure on Iran", *France 24*, https://www.france24.com/en/20180817-usa-creates-action-group-pressure-iran-trump-pompeo, (13.05.2023).
[1571] Robbie Gramer-Colum Lynch, "Pompeo Creates New Team to Pressure Iran", 16.08.2018, *ForeignPolicy*, https://foreignpolicy.com/2018/08/16/pompeo-creates-new-group-to-coordinate-punitive-measures-against-iran-brian-hook-policy-planning-special-representative-tehran-middle-east-nuclear-deal-sanctions-trump/, (13.05.2023).
[1572] "US creates 'action group' to up pressure on Iran", *France 24*, https://www.france24.com/en/20180817-usa-creates-action-group-pressure-iran-trump-pompeo, (13.05.2023).

neticesinde yeni bir anlaşmaya varılması için çalışmalar yapılması bu grubun önemli görevlerinden biri olmuştur.[1573]

Trump yönetimi İran'a yönelik baskı politikasına devam etmiş, KOEP'ten çekildikten sonra yaptırımların ikinci aşaması olan 180 günlük periyot 5 Kasım 2018 tarihinde devreye girmiştir. 5 Kasım itibariyle devreye giren yaptırımlar aşağıdaki sektörlerde olmuştur:[1574]

- Petrol ve petrokimya ürünlerine yönelik yaptırımlar,
- Nakliye, gemi ve liman işletmeliğine yönelik yaptırımlar,
- İran Merkez Bankası ve yabancı finansal şirketler ile ilgili yaptırımlar,
- İran ulusal hava yolu şirketine yönelik yaptırımlar,
- Enerji sektörüne yönelik yaptırımlar.

Trump yönetiminin İran'a maksimum baskı politikası çerçevesinde uygulamaya başladığı ikinci aşama yaptırımlar, İran'ın en çok gelir elde ettiği sektör olan petrol ve petrol ürünlerine yönelik olmuştur. Petrol sektörüne yönelik yaptırımla İran'ın ekonomisinin yıpratılması amaçlanmış, Petrol sektöründe geçici muafiyet tanınan Türkiye, Çin, Hindistan, Yunanistan, Güney Kore, Japonya, Tayvan ve İtalya yönelik muafiyetlerin sona ermesiyle birlikte İran petrol ihracında önemli azalmalar olmuş ve yaptırımlarda ekonomik açıdan hedefine ulaşmıştır.[1575]

6 Ağustos 2018 ve 5 Kasım 2018 tarihli genel ekonomik yaptırım kararından sonra Trump yönetimi yine İran ekonomisini çökertme adına farklı tarihlerde kişi, kurum ve özel şirketlere yönelik yaptırım kararları alarak İran'a yönelik baskı politikasına devam etmiştir. Örneğin ABD Hazine Bakanlığı, İslam Devrim Muhafızları Kudüs Gücü'ne yardım ettiği gerekçesiyle 15 Mayıs 2018 tarihinde

---

[1573] Mike Pompeo 16 Ağustos 2018 tarihindeki basın toplantısında İran ile yeni bir anlaşma için şunları söylemiştir: *"Umudumuz yakın bir zamanda İran'la yeni bir anlaşmaya varabilmemiz, ancak rejimin hem içeride hem de dışarıdaki davranışlarında önemli değişiklikler görmemiz gerekiyor."* https://iranprimer.usip.org/blog/2018/aug/16/state-department-creates-iran-action-group,(13.05.2023).

[1574] "U.S. Government Fully Re-Imposes Sanctions on the Iranian Regime As Part of Unprecedented U.S. Economic Pressure Campaign", 05.11.2018, *U.S. Department of Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm541, (13.05.2023).

[1575] "ABD'nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?", 02.05.2019, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321, (14.05.2023).

İranlı üst düzey 4 kişiye ve İran bağlantılı bir Irak bankasına,[1576] 24 Mayıs 2018 tarihinde İran hava yollarına,[1577] 22 Nisan 2019 tarihinde İran petrol ihracatını sıfıra indirmeye yönelik hedef doğrultusunda daha önce yaptırımlardan muafiyet sağlanan sekiz ülkeye (Türkiye, Çin, Hindistan, Yunanistan, Güney Kore, Japonya, Tayvan ve İtalya) yönelik muafiyetleri sona erdirmesi,[1578] 8 Mayıs 2019 tarihinde Başkan Donald Trump, İran'ın demir, çelik, alüminyum ve bakır sektörlerine yaptırım uygulanmasını öngören bir başkanlık emrini imzalaması,[1579] 7 Haziran 2019 tarihinde İslam Devrim Muhafızları Birliği'ni desteklediği için İran'ın en büyük petrokimya holding grubu olan Basra Körfezi Petrokimya Endüstrisi Şirketi'ne,[1580] 30 Ağustos 2019 tarihinde Devrim Muhafızları adına 2,1 milyon varil İran ham petrolü taşımakla suçladığı İran petrol tankeri Adrian Darya-1'e,[1581] 20 Eylül 2019 tarihinde İran merkez bankasına,[1582] 10 Ocak 2020 tarihinde İran ekonomisinin inşaat, imalat, tekstil veya madencilik sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşlarına,[1583] 9 Haziran 2020 tarihinde İran denizcilik ve nakliye sektörüne,[1584] 8 Ekim 2020 tarihinde ABD dolarına yasadışı erişimi durdurmak için 18 büyük İran bankasına,[1585] 26 Ekim 2020 tarihinde de İran Petrol Bakanlığı ve Petrol Bakanı,

---

[1576] "Treasury Targets Iran's Central Bank Governor and an Iraqi Bank Moving Millions of Dollars for IRGC-Qods Force", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0385, (01.05.2024).

[1577] "Treasury Targets Procurement Networks and 31 Aircraft Associated with Mahan Air and Other Designated Iranian Airlines", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0395, (01.05.2024).

[1578] "U.S. Ends Sanctions Waivers on Iranian Oil", *Iran Primer*, https://iranprimer.usip.org/blog/2019/apr/22/us-ends-sanctions-waivers-iranian-oil, (01.05.2024).

[1579] "Issuance of Executive Order of May 8, 2019, 'Imposing Sanctions with Respect to the Iron, Steel, Aluminum, and Copper Sectors of Iran'", *U.S. Department of the Treasury*, https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20190508, (01.05.2024).

[1580] "Treasury Sanctions Iran's Largest Petrochemical Holding Group and Vast Network of Subsidiaries and Sales Agents", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm703, (02.05.2024).

[1581] "Treasury Targets Oil Tanker Adrian Darya 1 and its Captain", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm765, (02.05.2024).

[1582] "Trump Announces Sanctions on Iran Central Bank for Saudi Attack", Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-09-20/trump-says-u-s-sanctioned-iran-s-national-bank-for-attack, (02.05.2024)

[1583] "Treasury Targets Iran's Billion Dollar Metals Industry and Senior Regime Officials", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm870, (02.05.2024)

[1584] "U.S. sanctions imposed on Iranian shipping network over proliferation take effect", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/idUSKBN23G0A2/, (02.05.2024).

[1585] "Treasury Sanctions Eighteen Major Iranian Banks", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1147#:~:text=Amin%20Investment%20Bank%2C%20Bank%20Keshavarzi,%2C%20Saman%20Bank%2C%20Sarmayeh%20Bank%2C, (02.05.2024).

Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC), Ulusal İran Tanker Şirketi (NITC) ve diğer 21 kişi, kuruluş ve gemiye yaptırım uygulamıştır.[1586] Bir nevi ablukaya dönüşen ve İran'ın uluslararası alandaki egemenliğini sınayacak düzeyde İran'ın kilit ekonomik sektörlerine yönelik bu ağır yaptırımlarla Trump yönetiminin, öncelikle İran'ı ekonomik ve sosyal alanda zayıflatıp sonrasında uluslararası sistemin dışına itmeyi hedeflediği söylenebilir.

Dış politikada İran'a karşı baskı politikalarına ağırlık veren Trump yönetimi, bu doğrultuda çeşitli uygulamalarda bulumuş, örneğin 8 Nisan 2019 tarihinde İran'ın resmi ordularından biri olan ve doğrudan Dini Lidere bağlı olan DMO'yu, "terörün finansmanında aktif biçimde rol aldığı" ve "bir devlet idaresi aracı olarak terörü teşvik ettiği" iddialarıyla Yabancı Terör Örgütleri listesine aldığını açıklamıştır.[1587] Karara sert tepki gösteren İran, misilleme yaparak ABD'nin Ortadoğu'daki askeri birliği olan Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM)'nı terör örgütü olarak kabul ettiğini açıklamıştır.[1588] Böylece Caner'in belirttiği gibi modern tarihte ilk kez iki devlet karşılıklı olarak birbirlerinin resmi ordularını terör örgütü olarak sınıflandırmış ve bu durum, fiili olmasa da dolaylı yoldan birbirlerine savaş açtıklarını göstermiştir.[1589]

Trump yönetimi tarafından İran'ın resmi ordusunun "terör örgütü" ilan edilmesi iki ülke arasında zaten bozuk olan ilişkileri daha da bozarken, 20 Haziran 2019 tarihinde DMO'nun ABD'ye ait bir İHA Umman Körfezi'ne kıyısı olan Hürmüzgan eyaletine bağlı Kuhmubarek kenti sahilinde füzeyle vurması[1590] iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdiyse de Trump yönetiminin son anda misillemeden

---

[1586] "Treasury Sanctions Key Actors in Iran's Oil Sector for Supporting Islamic Revolutionary Guard Corps-Qods Force", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1165, (02.05.2024).

[1587] "Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization", 08.04.2019, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/, (15.05.2023).

[1588] "İran, ABD ordusunu 'terör örgütü' ilan etti", *Sputnik Türkiye*, https://sputniknews.com.tr/20190408/iran-abd-ordusunu-teror-orgutu-ilan-etti-1038676084.html, (15.05.2023).

[1589] Mustafa Caner, "ABD-İran Gerginliğinde Yeni Safha: Orduların Terör Örgütü İlan Edilmesi", *Kriter*, Mayıs 2019, yıl 4, Sayı 35.

[1590] "İran, ABD'ye ait İHA'yı düşürdü", 20.06. 2019, *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdye-ait-ihayi-dusurdu-420007.html, (15.05.2023).

vazgeçmesi savaşın oluşumunu engellemiştir.[1591] Trump, *"İran'la ya da başka bir ülkeyle çatışmaya girmek istemiyoruz ama şunu söyleyebilirim ki İran'ın nükleer silah sahibi olmasına izin veremeyiz"* sözleriyle yaptığı açıklamayla yaparak misillemeden vazgeçtiğini belirtmiştir.[1592] Ancak Trump'ın son anda "çok fazla insanın öleceği gerekçesiyle"[1593] misillemeden vazgeçmesi veya İran'la savaşmaması, İran'a karşılık vermekten vazgeçtiği anlamı taşımamıştır. Zira Başkan Trump, 24 Haziran 2019 tarihinde Washington-Tahran arasındaki diplomasi kanallarını tamamen kapatacak bir adım daha atmış, İran'ın Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney ve DMO sekiz üst düzey komutanına da yönelik olan İran'a yeni yaptırımlar getiren bir başkanlık kararnamesini imzalamıştır.[1594] Trump'ın Ali Hamaney'i de yaptırım listesine almasının asıl nedenini ise İran'ın, ABD ve müttefikleri açısından rahatsız edeci bölgesel faaliyetlerin sorumlusu olarak Ali Hamaney'i görmesi olmuştur denilebilir.[1595] Bu isimlerle de yetinmeyen Trump yönetimi, 31 Temmuz 2019 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'i de yaptırım listesine ekleyerek[1596] dolaylı yoldan İran'a karşı başlattığı "savaşı"nı daha da kızıştırmıştır.

Trump, nükleer anlaşmadan çekildikten sonra İran'a yönelik yaptırımları, adeta "cezalandırma" aracı olarak kullanmak istemiş[1597] ancak ekonomik yaptırımlar dışında diğer yaptırımlarda başarılı olamamıştır. Anlaşmadan çekilirken KOEP ortaklarından istediği desteği elde edemeyen Trump yönetimi, bölgesel ve uluslararası girişimlerle İran'ı sınırlandırma çabalarına girişmiştir. Bu doğrultuda

---

[1591] A.g.k.

[1592] Rebecca Morin, "Trump: I don't want to go to war with Iran", 21.06.2019, *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/news/politics/2019/06/21/trump-dont-want-go-war-iran/1530548001/, (15.05.2023).

[1593] "Trump says he aborted retaliatory strike to spare Iranian lives", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/idUSKCN1TL07P/, (15.05.2023).

[1594] "Treasury Targets Senior IRGC Commanders Behind Iran's Destructive and Destabilizing Activities", 24.06.2019, *U.S. Department of Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm716, (15.05.2023).

[1595] "Trump imposes new sanctions on Iran, targets supreme leader", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/economy/2019/6/25/trump-imposes-new-sanctions-on-iran-targets-supreme-leader, (15.05.2023).

[1596] "U.S. sanctions Iran's foreign minister amid escalating tensions", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-sanctions-irans-foreign-minister-amid-escalating-tensions/2019/07/31/1d4f3780-7eaf-47cc-8c55-569f6ede7615_story.html, (15.05.2023).

[1597] "Donald Trump's administration imposes new sanctions on Iran", *Financial Times*, https://www.ft.com/content/dc897e76-33a3-11ea-9703-eea0cae3f0de, (15.05.2023).

Trump yönetimi öncülüğünde 13-14 Şubat 2019 tarihinde Polonya'nın başkenti Varşova'da İran'ı hedef alan "Orta Doğu'da Barış ve Güvenliğin Geleceğini Desteklemek" adlı konferans düzenlenmiş[1598] ve bu konferansta İran karşıtı bir koalisyon oluşturulmak istenmiştir. AB ülkelerinin ilgi göstermediği bu konferansa destek daha çok İsrail ve İran ile sorun yaşayan bazı Körfez ülkelerinden gelmiştir.[1599]

Varşova Konferansı'na özellikle Avrupa ülkeleri tarafından gösterilen ilginin az olması ve Avrupa ülkelerinin Trump'ın İran ile ilgili politikalarına mesafeli yaklaşması, Trump yönetiminin Varşova Konferansı'ndan istediği sonucu alamamasına sebep olmuştur.[1600] ABD'nin İran'a yönelik sert ekonomik yaptırımlarına rağmen, İran bölgede askeri ve siyasi nüfuzu artmıştır. Trump yönetimi, bu defa İran'ı çerçeveleme adına bölgesel bir girişim olan ve Arap ülkelerinden oluşması planlanan, "Arap NATO'su" olarak da isimlendirilen Ortadoğu Stratejik Paktı (Middle East Strategic Alliance-MESA) projesine[1601] öncülük etme yolunda bir davranış benimsemiş, buna göre, NATO'nun örnek alınarak bir siyasi ve güvenlik ittifakı kurulması ve bu ittifakın Tahran'ın bölgede artan siyasi ve askeri nüfuzuna engel olması planlanmıştır.[1602] Trump'ın 2017 yılındaki Suudi Arabistan ziyareti sırasındaki zirvenin sonuçlarından biri olan "Arap NATO"su, Mısır'ın katılmayı reddetmesiyle "ölü doğmuş" bir ittifak projesi halini almıştır.[1603]

[1598] "US-led Middle East conference in Warsaw: All you need to know" *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/features/2019/2/13/us-led-middle-east-conference-in-warsaw-all-you-need-to-know, (15.05.2023).

[1599] "ABD'nin Varşova Konferansı'nda Hedef İran", 12.02. 2019, *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-varsova-konferansinda-hedef-iran/1390357, (16.05.2023); Veysel Kurt, "Ortadoğu'yu Varşova'dan Dizayn Etmek", 18.02.2019, *SETA*, https://www.setav.org/ortadoguyu-varsovadan-dizayn-etmek/, (16.05.2023); "FULL: US Vice Pres. Mike Pence Remarks at Warsaw Summit", https://www.youtube.com/watch?v=6vu7X4Zr6ew, (16.05.2023); "Remarks by Vice President Mike Pence at Warsaw Summit", 14.02.2019, https://ir.usembasSayıgov/remarks-by-vice-president-mike-pence-at-warsaw-summit/, (16.05.2023).

[1600] "Ministerial To Promote a Future of Peace and Security in the Middle East-Key Takeaways", *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/ministerial-to-promote-a-future-of-peace-and-security-in-the-middle-east/, (16.05.2023).

[1601] "Middle East Strategic Alliance Effort Aimed at Stabilization", *U.S. Department of Defense*, https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1829790/middle-east-strategic-alliance-effort-aimed-at-stabilization/, (16.05.2023); "Middle East Strategic Alliance General Conference", *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/middle-east-strategic-alliance-general-conference/, (16.05.2023).

[1602] "Orta Doğu NATO'su fikri hayata geçirilebilir mi?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/orta-dogu-natosu-fikri-hayata-gecirilebilir-mi/2631490, (16.05.2023).

[1603] Necmettin Acar, "Arap NATO'su: Ortadoğu'da Ölü Doğmuş Bir Ortak Güvenlik Girişimi mi?", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi-ORSAM*, 20.04.2019, https://www.orsam.org.tr/tr/arap-natosu-

Sonuç olarak Trump yönetimi; anlaşmadan çekildikten sonra istediği şartlarda İran'ı tekrar müzakere masasına çekmek için başta İran ekonomisi olmak üzere, İran'ın dini liderine, dışişleri bakanına, üst düzey komutanlarına ve birçok resmi kuruluşuna yaptırım kararı uygulamış,[1604] resmi ordularından DMO'yu yabancı terör örgütleri listesinde ilan etmiş,[1605] İran'a karşı bölgesel ve uluslararası oluşumların planlamasına öncülük ederek maksimum baskı politikasını uygulamış, ancak yine de İran'ı müzakere masasına oturtma noktasında başarısız olmuştur. Realizmin her dönem için dikkat çektiği iki önemli kavram mevcuttur. Bu kavramlar "güç" ve "çıkar" kavramlarıdır.[1606] Bu doğrultuda Trump'ın ABD'nin çıkarlarına uygun yeni bir anlaşma için İran'a uyguladığı maksimum/azami baskı politikası da Hans J. Morgenthau'nun belirttiği güç ve çıkar ilişkisinin[1607] uygulamaya dökülmüş hali olarak nitelendirilebilir.

3.3.3.7. Trump'ın Operasyon Kararı ve Kasım Süleymani'nin Ölümü

Trump'ın başkanlık görevini devralması sonrasında İran'a yönelik benimsediği politikalar nedeniyle iki ülke ilişkilerinde "deprem" etkisi yaratacak birçok olumsuz gelişme yaşanmıştır. Trump yönetiminin, Obama döneminde imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi,[1608] DMO'yu terör örgütü ilan etmesi[1609] ve İran dini liderine yaptırım uygulaması[1610] ilişkilerde önemli kırılmalar meydana

---

ortadoguda-olu-dogmus-bir-ortak-guvenlik-girisimi-mi/, (16.05.2023); Özge Eletek, "Ortadoğu'da Arap NATO'su Projesi: Hedef İran mı?", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-ANKASAM*, 15.04.2019, https://www.ankasam.org/ortadoguda-arap-natosu-projesi-hedef-iran-mi/, (16.05.2023).

[1604] "ABD, İran dini lideri Hamaney'in kontrolündeki 16 kuruluş ile 3 kişiyi yaptırım listesine aldı", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2021/01/13/abd-iran-dini-lideri-hamaney-in-kontrolundeki-16-kurulus-ile-3-kisiyi-yapt-r-m-listesine-a, (17.05.2023); ABD Başkanı Trump'tan İran dini lideri Ayetullah Hamaney'e yaptırım, *Euronews*, https://tr.euronews.com/2019/06/25/abd-baskan-trump-tan-iran-dini-lideri-ayetullah-hamaney-e-yaptirim, (17.05.2023).

[1605] "Trump: İran Devrim Muhafızları artık ABD için terör örgütüdür", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47851649, (17.05.2023).

[1606] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s. 130.

[1607] Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Cilt 1, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Çeviren: Baskın Oran- Ünsal Oskay, Ankara, 1970, s.4-5.

[1608] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (17.05.2018).

[1609] "Trump: İran Devrim Muhafızları artık ABD için terör örgütüdür", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47851649, (17.05.2023).

[1610] ABD Başkanı Trump'tan İran dini lideri Ayetullah Hamaney'e yaptırım, *Euronews*, https://tr.euronews.com/2019/06/25/abd-baskan-trump-tan-iran-dini-lideri-ayetullah-hamaney-e-yaptirim, (17.05.2023).

getirmişse de iki ülke ilişkilerinde kırılmanın zirveye ulaştığı asıl nokta 3 Ocak 2020 tarihinde DMO'nun Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani'nin Trump'ın talimatı ile ABD'nin düzenlediği operasyonda,[1611] düzenlenen İHA saldırısında ölmesi[1612] olmuştur.[1613] Yaşananlar bütün dünyada şok etkisi yaratmış ve iki ülkeyi savaşacak boyutta karşı karşıya getirmiştir.[1614]

Trump'ın bu beklenmedik operasyonunda ölümüyle ABD ve İran arasında gerginliği zirveye taşıyan Kasım Süleymani, DMO 'nun bünyesinde yer alan Kudüs Gücü komutanıdır. Süleymani, İran'ın Ortadoğu'daki vekalet savaşlarını dizayn eden ve "gölge kumandan" lakabıyla da nam salmış bir generaldir. Süleymani, İran-Irak Savaşı'ndaki başarısıyla dikkat çekmiş ve 1998'de DMO'ya bağlı bir birlik olan Kudüs Gücü'nün komutanı olmuştur. Süleymani İran'ın Afganistan, Irak, Lübnan ve Gazze'deki siyasetinden sorumlu "gizli kişisi" olup, "gölge kumandan" lakabını da 2000'li yıllarda ABD'nin Irak işgalinden sonra almıştır.[1615] İran'ın bölgesel politikalarının dümeninde yer alan Süleymani, askeri ve diplomatik yetenekleri sayesinde, İran'ın operasyonel gücünün hem Irak'ta hem de Suriye'de gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. İran'ın; Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Şii grupların örgütlenmesinde ve bölgesel politikalarında İran lehine yön verilmesinde önemli aktör olan Süleymani, sahada hem asker hem de bir diplomat gibi çalışmıştır. Bu

---

[1611] "Statement by the Department of Defense", *U.S. Department of Defense*, https://www.defense.gov/News/Releases/release/article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/, (17.05.2023); "Senior DOD Official Describes Rationale for Attack on Quds Force Commander", *U.S. Department of Defense*, https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2050341/senior-dod-official-describes-rationale-for-attack-on-quds-force-commander/, (17.05.2023); Kasım İleri, "Pentagon: Kasım Süleymani, Trump'ın talimatıyla öldürüldü", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-kasim-suleymani-trumpin-talimatiyla-olduruldu/1690737, (17.05.2023).

[1612] No: 2, 3 January 2020, Press Release Regarding the Death of Qassem Soleimani, Commander of the Special Forces 'Quds' Corps of the Iranian Revolutionary Guards, in an Air Strike by the US Forces near Baghdad Airport, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_2_-kasim-suleymani-nin-abd-hava-saldirisi-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.en.mfa, (17.05.2023).

[1613] Fehim Taştekin, "Kasım Süleymani suikastı Orta Doğu'da savaşı tetikler mi?", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50986919, (17.05.2023).

[1614] "Kasım Süleymani suikastı sonrası 3. Dünya Savaşı çıkabilir mi?", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008381, (17.05.2023).

[1615] Dexter Filkins, "The Shadow Commander", 23.09.2013, *The New Yorker*, https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander, (17.05.2023); Ali HM Abo Rezeg, "PROFILE- Who is Qasem Soleimani?", *AA*, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/profile-who-is-qasem-soleimani-/1690827, (17.05.2023).

başarılarından dolayı Süleymani, İran yönetimi tarafından en yüksek askeri rütbe olan "Zülfikar" nişanına layık görülmüştür.[1616]

Trump'ın bölgesel bir savaşa sebep olabilecek böylesine tehlikeli bir karar almasının ya da böylesi yüksek değerde bir hedefi seçmesinin arkasında birçok neden bulunmaktadır. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren olaylar zincirinin son halkası 27 Aralık 2019 tarihinde İran destekli Şii bir örgüt olan Haşdi Şabi[1617] bileşenlerinden Kataib Hizbullah'ın (Irak Hizbullah'ı) Kerkük civarındaki ABD üssüne yönelik roket saldırısı düzenlemesi ve saldırı sonucunda bir sözleşmeli ABD personelinin ölmesi ve 6 ABD'li askerin ise yaralanması ile başlamıştır.[1618] Kataib Hizbullah'ın bu saldırısına ABD'den cevap gecikmemiş ve ABD tarafından 29 Aralık 2019 tarihinde Irak ve Suriye'de Hizbullah'a ait 5 hedefe saldırı düzenlenmiş ve ABD Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada "25 Hizbullah milisinin" öldürülmüş olduğu belirtilmiştir.[1619] Amerikan'ın misilleme saldırısı Irak'ta ciddi tepkilere neden olmuş, Iraklı bazı milletvekilileri ve Haşdi Şabi'nin üst düzey yöneticilerinin katılımı ile 31 Aralık 2019'da Bağdat'taki ABD Büyükelçiliği önünde geniş çaplı gösteri ve protestolar başlamış ve elçilik binasının birinci katı ateşe verilmiştir.[1620] Yaşanan olaylara Trump yönetiminin tepkisi sert olmuştur.[1621]

Washington-Tahran ilişkilerinde son kırk yılın en büyük geriliminin yaşamasına neden olan 3 Ocak 2020 tarihli saldırı sonrasında Trump, Irak'taki ABD üslerine yönelik saldırıyı ve oluşabilecek saldırıları gerekçe gösterip amaçlarının savaş çıkarmak olmadığını belirtmişse de ilgili gerekçe İran'ı tatmin etmemiş ve İran

---

[1616] Gülriz Şen, "Süleymani suikastının ardından İran ve Ortadoğu'yu ne bekliyor?", 06.01.2020, *Fikir Turu*, https://fikirturu.com/jeo-strateji/suleymani-suikastinin-ardindan-iran-ve-ortadoguyu-ne-bekliyor/, (17.05.2023).

[1617] "Haşdi Şabi: ABD'nin hedef aldığı İran destekli Şii örgüt", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37778936, (17.05.2023).

[1618] "Kerkük'teki askeri üsse saldırı: 1 ölü", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kerkukteki-askeri-usse-saldiri-1-olu/1685964, (17.05.2023).

[1619] "Statement from Assistant to the Secretary of Defense Jonathan Hoffman", *U.S. Department of Defense*, 29.12.2019, https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2047960/statement-from-assistant-to-the-secretary-of-defense-jonathan-hoffman/, (17.05.2023).

[1620] "Irak'ta protestolar- Göstericiler ABD'nin Bağdat Büyükelçiliğine saldırdı, Trump İran'ı suçladı", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50956295, (17.05.2023).

[1621] Ferhat Pirinççi, "Süleymani Sonrası Ortadoğu", *SETA Analiz*, Ocak 2020, Sayı 305, s.8-9.

sert tepki göstermiştir.[1622] Saldırıya çok sert tepki gösteren İran'da üç gün boyunca milli yas ilan edilmiş, Süleyman'in cenazesi Şiiler açısından önemli kentler olan Irak'ta Kasimiye, Kerbela ve Necef, İran'da ise Ahvaz, Meşhed, Tahran, ve Kum'da dolaştırıldıktan sonra Kirman'da defnedilmiştir.[1623] Cenaze törenlerinin düzenlendiği kentlerde Amerika'dan intikamın alınacağına dair yeminler edilmiş, Trump posterleri ve ABD bayrakları yakılmıştır.[1624] Dini Lider Hamaney'de saldırıyı sert şekilde kınamış ve intikamın alınacağına dair sözler vermiştir.[1625] Ayrıca İran BM'ye de bir mektup yazarak, suikastin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğunu belirtmiştir.[1626]

İranlı yetkililer tepkilerini dile getirirken, uluslararası kamuoyu da yaşananlardan dolayı Trump yönetimini eleştirmiştir.[1627] Eleştirilere ilk tepki Pentagon'dan gelmiş ve Süleymani'nin bölgedeki ABD'li diplomatlara ve görevlilere "saldırı hazırlığında" olduğu öne sürülmüş[1628] ve akabinde şu açıklamaya yer verilmiştir:

[1622] Zachary Cohen-Hamdi Alkhshali, "US drone strike ordered by Trump kills top Iranian commander in Baghdad", 04.01.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/01/02/middleeast/baghdad-airport-rockets/index.html, (18.05.2023).

[1623] Cihat Arpacık, "Süleymani'nin cenazesi 2 ülke, 8 şehir ve 4 bin kilometre dolaştırıldı... Cenaze rotası dünyaya ne anlatıyor?", 08.01.2020, *Indipendent Türkçe*, https://www.indyturk.com/node/114591/d%C3%BCnya/s%C3%BCleymaninin-cenazesi-2-%C3%BClke-8-%C5%9Fehir-ve-4-bin-kilometre-dola%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1-cenaze-rotas%C4%B1, (18.05.2023).

[1624] "Kırmızı savaş bayrağı asıldı! Bir ilk...", *Milliyet*, https://www.milliyet.com.tr/galeri/kirmizi-savas-bayragi-asildi-bir-ilk-6115342/2, (18.05.2023); "Crowds swarm Tehran to mourn slain Iran military leader Soleimani", CNN, https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/us-iran-soleimani-tensions-live-intl-01-05-20/index.html, (18.05.2023).

[1625] "Iranian leader vows 'bitter revenge' for US", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iranian-leader-vows-bitter-revenge-for-us/1690776, (18.05.2023).

[1626] "Letter dated 3 January 2020 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council", *UN Digital Library*, https://digitallibrary.un.org/record/3841925?ln=en&v=pdf, (18.05.2023).

[1627] "World reacts to US killing of Iran's Qassem Soleimani in Iraq", *Aljazeer*a, https://www.aljazeera.com/news/2020/1/3/world-reacts-to-us-killing-of-irans-qassem-soleimani-in-iraq, (18.05.2023).

[1628] "Statement by the Department of Defense", *U.S. Department of Defense*, 03.01.2020, https://www.defense.gov/News/Releases/release/article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/, (19.05.2023).

> *"..ABD ordusu Başkan'ın talimatıyla, ABD'nin terör listesindeki Kudüs Gücü lideri Kasım Süleymani'yi öldürerek yurtdışındaki ABD personelini koruma yönünde savunma amaçlı kararlı bir eylem gerçekleştirdi.."*[1629]

Bu ifadelerin ardından Beyaz Saray'ın resmi Twitter hesabından da Pentagon'un açıklamaları minvalindeki şu açıklamalara yer verilmiştir:

> *"ABD ordusu, bir Yabancı Terör Örgütü olan İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komuntanı Kasım Süleymani'yi öldürerek ABD personelini yurt dışında korumak için kararlı savunma eylemleri gerçekleştirdi. General Süleymeni, aktif olarak Irak ve bölgedeki Amerikalı diplomatlara ve ordu mensuplarına saldırmak için planlar geliştiriyordu"*[1630]

Başkan Trump da eleştirilere Pentagon ve Beyaz Saray benzeri açıklama yapmış ve Süleymani'nin "Amerikalı diplomatlara ve askeri personele yönelik saldırılar planladığını" ancak onu "suçüstü yakaladıklarını" ve işine son verdiklerini" belirttikten sonra Süleymani'nin liderliğindeki "acımasız Kudüs Gücü'nün" yıllardır "yüzlerce Amerikalı sivili ve askeri hedef aldığını", "yaraladığını" ve "öldürdüğünü" belirtmiştir.[1631] Trump, yaptığı açıklamalarda ayrıca Süleymani'nin "son 20 yıldır Orta Doğu'yu istikrarsızlaştırmak için terör eylemleri gerçekleştirdiği"ni, bu yönüyle ABD'nin yaptığı şeyi kendisinden önceki başkanların yapması gerektiğini belirtmiştir.[1632]

Trump yönetimi, Süleymani'nin Amerikalı diplomatlara ve askeri personele yönelik planladığı saldırılar ihtimaline binaen bu operasyonun gerçekleştiğini vurgularken, İranlı liderler (özellikle dini lider) ise bölge ülkeleri nezdinde prestijlerini de sarsan bu olay karşısında Tahran'ın "meşru müdafaa" hakkını kullanacağını ve "uygun gördüğü zaman ve yerde" Süleymani'nin intikamını alacağını belirtmişlerdir.[1633]

[1629] A.g.k.

[1630] Beyaz Saray'ın Twitter'daki açıklamaları için bkz: 03.05.2020, *Twitter*, https://twitter.com/WhiteHouse45/status/1212934206986293248, (19.05.2023).

[1631] "Remarks by President Trump on the Killing of Qasem Soleimani", 03.01.2020, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-killing-qasem-soleimani/, (19.05.2023).

[1632] A.g.k.

[1633] "İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi: Kasım Süleymani'nin intikamı doğru zamanda, doğru yerde alınacak", 03.01.2020, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-50980773, (20.05.2023).

Suriye iç savaşı sonrası IŞİD'le mücadelesiyle birlikte popülaritesi daha da artan ve "Zülfikar" nişanına layık görülen Süleymani'nin intikamı doğrultusunda İran'ın nasıl misilleme yapacağı sorusu, dönem itibariyle zihinleri çokça meşgul etmiş, saldırıdan beş gün sonra 8 Ocak günü DMO'nun, Irak'ın Erbil ve Anbar vilayetlerinde bulunan ABD hava üslerine balistik füzelerle saldırmasıyla cevap bulmuştur.[1634] Saldırının ardından ABD'den ilk açıklama ABD Savunma Bakanlığı(Pentagon)'dan gelmiş, yapılan açıklamada İran'ın ABD askerlerinin bulunduğu Irak'taki el-Esed ve Erbil üslerine bir düzineden fazla balistik füze ile saldırıda bulunduğu ve saldırıya yönelik ilk hasarın değerlendirildiği açıklanmıştır.[1635] Pentagon'dan sonra Trump Twitter üzerinden, İran'ın Irak'taki iki askeri üsse füzeler ile saldırıda bulunduğunu, şu anda kayıp ve hasar değerlendirmelerinin yapıldığını ve herşeyin yolunda olduğunu, gerekli açıklamayı yarın sabah yapacağını belirten bir mesaj atmıştır.[1636] Gün içinde saldırıya yönelik bir açıklama[1637] yapan Trump, İran'ın Irak'taki ABD üslerine yönelik saldırısında hiçbir can kaybının olmadığını ve askeri üslerde çok az hasar olduğunu belirtmiş, İran'ın geri çekiliyor gibi göründüğünü ve bunun da hem ilgili taraflar hem de dünya için iyi bir şey olduğunu söylemiştir. İran'ın bu davranışını ekonomik yaptırımlarla cezalandıracaklarını belirten Trump, İran davranışlarını değiştirinceye kadar ekonomik yaptırımların devam edeceğini de belirtmiştir. İlgili açıklamada ayrıca Başkan olduğu sürece İran'ın asla nükleer silah sahibi olmasına müsaade etmeyeceğini de vurgulamıştır.[1638]

Trump'ın talimatı sonrası ABD Hazine Bakanlığı, İran'ın petrokimya ve petrol endüstrisinin yanında bu sektörlerle bağlantılı bazı uluslararası şirketler ve

---

[1634] "Iran launches missile attacks on US facilities in Iraq", 08.01.2020, *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2020/1/8/iran-launches-missile-attacks-on-us-facilities-in-iraq, (20.05.2023).

[1635] "DOD Statement on Iranian Ballistic Missile Attacks in Iraq", 07.01.2020, *U.S. Department of Defense*, https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2052103/dod-statement-on-iranian-ballistic-missile-attacks-in-iraq/, (20.05.2023).

[1636] Başkan Trump'ın attığı tweet için bkz: 08.03.2020, *Twitter*, https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1214739853025394693, (20.05.2023).

[1637] "Remarks by President Trump on Iran", 08.01.2020, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/, (21.05.2023).

[1638] "Remarks by President Trump on Iran", 08.01.2020, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/, (21.05.2023).

İran metal endüstrisini hedef alan yeni yaptırımları devreye almıştır.[1639] Trump yönetimi ekonomik yaptırımların yanı sıra İranlı üst düzey bürokrat ve siyasiyelere yaptırım uygulamasına devam etmiş bu doğrultuda 31 Ocak tarihinde İran Atom Enerjisi Kurumu ve Başkanı Ali Ekber Salihi'ye[1640] ve 20 Mayıs tarihinde de İran İçişleri Bakanı Abdolreza Rahmani Fazli'ye yaptırım kararı uygulamıştır.[1641] İran'a yönelik yaptırımları adeta bir ceza aracı olarak kullanan Trump, görevi Joe Biden'a devredene kadar İranlı siyasiler, kurumlar ve sektörlere farklı zamanlarda yaptırım uygulamasına devam etmiştir.[1642]

Trump başkanlığı devraldıktan sonra Obama döneminde uygulanan İran ile müzakere yoluna giden ABD politikalarının da sonu gelmiştir. Mayıs 2018'de Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesiyle birlikte İran'a yönelik maksimum baskı politikası uygulanmıştır. Bu politika bağlamında ağır ekonomik ve diplomatik yaptırımlar hedeflenmiştir. Ancak Kasım Süleymani'nin ABD operasyonunda ölümüyle birlikte askeri müdahale boyutu da bu politikaya eklenmiş, beraberinde iki ülke arasındaki gerginlik doğrudan çatışma boyutuna taşınmışsa da 3 Kasım 2020 tarihindeki ABD başkanlık seçimlerinde Trump'ın kaybetmesiyle birlikte iki ülke ilişkileri de yeni bir sürece girmiştir.

[1639] "The United States Imposes Further Sanctions on Iran's Petrochemical Industry", 23.01. 2020, *U.S. Department of the Treasury,* https://2017-2021.state.gov/the-united-states-imposes-further-sanctions-on-irans-petrochemical-industry/index.html, (21.05.2023).

[1640] "Designation of the Atomic Energy Organization of Iran, Its Head Ali Akbar Salehi and Renewing Nuclear Restrictions", 31.01.2020, *U.S. Department of the Treasury, https://2017-2021.state.gov/designation-of-the-atomic-energy-organization-of-iran-its-head-ali-akbar-salehi-and-renewing-nuclear-restrictions/index.html,* (21.05.2023).

[1641] "Treasury Sanctions Iran's Interior Minister and Senior Law Enforcement Officials in Connection with Serious Human Rights Abuses", 20.05.2020, *U.S. Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1015,* (21.05.2023).

[1642] *U.S. Department of the Treasury,* https://2017-2021.state.gov/iran-sanctions/index.html, (21.05.2023).

3.3.4. JOE R. BİDEN'IN BAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE ABD DIŞ POLİTİKASINDA İRAN

3.3.4.1. Joe R. Biden'ın Seçim Kampanyasında İran'la İlişkilere Yaklaşımı: Yeniden Diplomasi mi?

ABD'de 3 Kasım 2020 tarihinde yapılan seçimleri, Demokrat Partinin adayı Joe Biden kazanmıştır. Rakibi Donald Trump'tan 7 milyondan fazla oy alan Joe Biden, Amerika'nın 46. Başkanı olmuştur.[1643] Hukukçu bir kimliğe sahip olan yeni Başkan Biden, Amerikan siyasetinde çalışmaları eskiye dayanan bir isim olup, 1973-2009 yılları arasında Delaware Senatörlüğü, 2009-2017 yılları arasında ise Obama'nın başkan yardımcılığı görevlerini üstlenmiştir.[1644] 25 Nisan 2019 tarihinde ABD Başkanlığına adaylığını açıklayan Biden[1645], seçim kampanyasını da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid19 pandemisi şartlarında yürütmüştür. Başkanlık adaylığını açıkladığı tarihten itibaren Trump'ın İran politikalarını eleştirmeye başlamıştır.[1646]

Obama'nın başkanlığı döneminde İran politikasının şekillenmesinde ve özellikle de 2015 yılında İran ile imzalanan KOEP'in hayata geçmesinde başkan yardımcısı olarak önemli katkıları olmuş olan[1647] Biden, başkan adaylığını açıkladıktan sonra dış politikada önemle üzerinde durduğu ülkelerden biri de İran olmuş, KOEP'e dönülmesi yönünde açıklamalar yapmıştır.[1648] İran ile ilişkiler açısından islam devriminden sonra adeta bir dönüm noktası olan ve Obama ve

---

[1643] "2020 Presidential General Election Results", https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html, (27.05.2023).
[1644] "Joe Biden-The President", https://www.whitehouse.gov/administration/president-biden/, (27.05.2023).
[1645] "Joe Biden Announces 2020 Run for President, After Months of Hesitation", *The New York Times,* https://www.nytimes.com/2019/04/25/us/politics/joe-biden-2020-announcement.html, (27.05.2023).
[1646] "Biden slams Trump's Iran strategy as a 'self-inflicted disaster'", *Politico,* https://www.politico.com/story/2019/06/20/joe-biden-trump-iran-1372607, (28.05.2023).
[1647] "Joe Biden's New Mission: Selling the Iran Deal", *The Atlantic,* https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/07/joe-bidens-new-mission-selling-the-iran-deal/449295/, (28.05.2023); "Biden Pitches Democrats on Iran Deal", *The Atlantic,* https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/07/biden-pitches-democrats-on-iran-deal/441003/, (28.05.2023).
[1648] Joseph R. Biden, "Why America Must Lead Again Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump", *Foreign Affairs,* https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again, (28.05.2023).

Biden'ın birlikte yoğun çabalar[1649] sonunda hayata geçirilen KOEP'ten, Başkan Trump, Mayıs 2018'de tek taraflı olarak ayrılmış, Trump'ın bu kararı, hem dünyada hem de ABD komuoyunda yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur.[1650] Şüphesiz ki Amerika'da Trump'ı ilgili kararından dolayı en çok eleştiren kesimlerin başında demokratlar gelmiş, Demokrat Parti'nin adayı Joe Biden da Trump'ın tek taraflı olarak KOEP'ten çekilmesine tepki göstermiş ve adaylığı kesinleştikten sonra özellikle nükleer politikalar üzerinden Başkan Trump'ın İran politikalarını eleştirmiştir.[1651] 20 Haziran 2019 tarihinde Twitter üzerinde yaptığı açıklamada Trump'ın, anlaşmayı terk ederek ve yaptırımlar uygulamaya dayandığı belirttiği İran stratejisini şöyle eleştirmiştir:[1652]

> *"Başkan Trump'ın İran stratejisi kendi eliyle yarattığı bir felakettir. Amerika'nın Orta Doğu'daki hayati çıkarlarından ikisi, İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemek ve Hürmüz Boğazı üzerinden istikrarlı bir enerji arzını güvence altına almaktır. Trump her iki konuda da başarısız oluyor."*

Biden ayrıca Trump'ın diplomasiden uzaklaşarak askeri çatışma ihtimalini arttırdığını ve bu durumun da İran'ın nükleer kapasitesini yeniden geliştirilmesine sebep olduğunu belirtmiştir.[1653] Biden, başkan olması halinde ilkeli diplomasi ile İran tehdidine karşı stratejik adımlar atacağını, Amerika'nın dünyadaki itibarını yeniden tesis edeceğini ve ABD ulusunun güvenliğini güçlendireceğini içeren mesajlar

---

[1649] "Obama Making Case for Iran Deal to Democrats", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/obama-making-case-for-iran-deal-to-democrats/2893988.html, (28.05.2023); Willem Marx, U.S.-Iran relations at a crucial crossroad as nuclear deal hangs on election outcome, *NBC News*, https://www.nbcnews.com/news/world/iran-nuclear-deal-future-n1240457, (28.05.2023).

[1650] "World reacts to US withdrawal from Iran nuclear deal", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/politics/world-reacts-to-us-withdrawal-from-iran-nuclear-deal/1140043, (28.05.2023); "World leaders react to US withdrawal from Iranian nuclear deal", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2018/5/9/world-leaders-react-to-us-withdrawal-from-iranian-nuclear-deal, (28.05.2023).

[1651] Bill Barrow, "Biden: Iran escalation shows Trump 'dangerously incompetent'", *AP News*, https://apnews.com/article/9be0bbd094621bfb5e04fb8a12551a4f, (28.05.2023); "The Presidential Candidates on the Iran Nuclear Deal", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/article/presidential-candidates-iran-nuclear-deal, (28.05.2023).

[1652] Başkan adayı Biden'ın Twitter'daki açıklamları için bkz: *Twitter*, 20 Haziran 2019, https://twitter.com/JoeBiden/status/1141722705038905348, (28.05.2023).

[1653] "Biden slams Trump's Iran strategy as a 'self-inflicted disaster'", *Politico*, https://www.politico.com/story/2019/06/20/joe-biden-trump-iran-1372607, (28.05.2023).

vermiştir.[1654] Adaylık sürecinde Biden, benzer minvaldeki eleştirilerini farklı zamanlarda yine Trump'ın İran politikalarını eleştirerek dile getirmiş ve başkan olması halinde İran ile nükleer müzakerelere geri başlayacağını açıklamıştır.[1655] Biden, 11 Temmuz 2019 tarihinde New York Şehir Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada da kendi dönemlerinde müzakere ettikleri tarihi İran Nükleer Anlaşmasının, İran'ın nükleer silah edinmesini sahadaki denetçiler sayesinde engellediğini ve uluslararası denetçilerin de İran'ın anlaşmaya uyduğunu teyit ettikleri halde Trump'ın bunu bir kenara atarak nükleer anlaşmadan çekildiğini ve bunun neticesinde İran'ın nükleer programını yeniden başlattığını ve bu durumun bölgede savaş riskini arttırdığını belirtmiştir. Biden, Tahran'ın anlaşmaya dönmesi halinde kendilerinin de anlaşmaya yeniden katılacağını ve anlaşmayı güçlendirmek ve genişletmek için müttefiklerle birlikte çalışacağını, böylelikle İran'ın istikrar bozucu faaliyetlerine daha etkili bir şekilde karşı koyacağını söylemiştir.[1656]

Başkan adayı Biden, başkanlığa giden süreçte İran ile ilişkilerde Obama döneminde olduğu gibi yeniden diplomasiyi öne çıkaracağını ve nükleer anlaşmayı tekrar hayata geçireceğini seçim öncesinde sürekli dile getirmiştir.[1657] 1 Ağustos 2019 tarihinde Amerikan dış politikası ve uluslararası ilişkiler alanında uzmanlaşmış bir düşünce kuruluşu olan Dış İlişkiler Konseyi'ne (CFR) yaptığı açıklamada İran'ın Ortadoğu'da istikrarı bozan bir aktör olduğunu ve nükleer silah geliştirmesine asla izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.[1658] Aynı konuşmada Trump'ın plansız bir şekilde KOEP'ten çekildiği ve pervasızca hareketleri olduğunu ifade ederek, Trump'ın bu davranışlarının transatlantik ilişkilerde derin bir kriz yarattığını ve Çin ile Rusya'yı İran'a yaklaştırdığını söylemiştir. Trump'ın bu kararı neticesinde

---

[1654] "The Presidential Candidates on the Iran Nuclear Deal", *Council on Foreign Relations-CFR,* https://www.cfr.org/article/presidential-candidates-iran-nuclear-deal, (28.05.2023).

[1655] "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", *CNN,* https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (28.05.2023).

[1656] "Former Vice President Joe Biden Speech on Foreign Policy", 11.07.2019, *C-SPAN,* https://www.c-span.org/video/?462515-1/vice-president-joe-biden-speech-foreign-policy#, (28.05.2023).

[1657] "Read the full transcript of Tuesday night's CNN/Des Moines Register debate", *Des Moines Register*,https://www.desmoinesregister.com/story/news/elections/presidential/caucus/2020/01/14/democratic-debate-transcript-what-the-candidates-said-quotes/4460789002/, (28.05.2023).

[1658] "Candidates Answer CFR's Questions-Joe Biden", *Council on Foreign Relations-CFR,* https://www.cfr.org/article/joe-biden, (28.05.2023).

İran'dan ziyade ABD'nin izole edilmiş olduğunu, İran'ın nükleer programını yeniden başlattığını ve daha saldırgan hale gelerek bölgeyi bir başka feci savaşa yaklaştırdığını da sözlerine ekleyen Biden, konuşmasının devamında Tahran'ın bölgedeki diğer "kötü niyetli" davranışlarına karşı daha etkili bir şekilde karşı koymak için Amerika'nın İran politikası etrafında yenilenen uluslararası fikir birliğinden ve diplomasiye olan bağlılığın iki katına çıkarılmasından yararlanılarak İran'ın geri döndürülebileceğini belirtmiştir.[1659]

Biden, 14 Ocak 2020 tarihinde CNN'deki tartışma programında da Trump'ın politikaları sebebiyle ABD'nin bölgedeki duruşunu kaybettiğini ve bununla birlikte müttefiklerin desteğini de kaybettiklerini belirterek, seçilecek başkanın yeniden ortakları bir araya getirip ittifak kurmasını ve İran'ın da anlaşmaya geri dönmesi için ısrarcı olması gerektiğini söylemiştir. [1660] Biden, seçim kampanyası konuşmalarında sürekli İran'ın anlaşmaya dönmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.[1661]

Joe Biden, seçime iki ay kala CNN'de yazdığı köşe yazısında başkan olması halinde İran ile ilişkilerde diplomasi ve müttefiklerle istişareyi öne çıkaracağını belirtmiştir.[1662] Dünya kamuoyunda oldukça ses getiren ilgili köşe yazısının, İran politikası açısından Biden döneminin Obama döneminin devamı olabileceği algısını oluşturmuş olduğu söylenebilir ki yazısında Biden, cümlelerine Trump'ın İran politikasını ("maksimum baskı") eleştirmekle başlamış ve başkan olması halinde bu hatalara düşmeyeceğini belirtmekle birlikte yapılan hatalara reçetelerde sunmuş, İran'a karşı sert olmanın "akıllaca" yollarının olduğunu ancak Trump'ın yolunun bu

---

[1659] "Candidates Answer CFR's Questions-Joe Biden", 01.08.2019, *Council on Foreign Relations-CFR*, https://www.cfr.org/article/joe-biden, (29.05.2023).

[1660] "CNN/Des Moines Register Democratic Presidential Debate",14.01. 2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/videos/politics/2020/01/14/cnn-des-moines-register-democratic-presidential-debate-iowa-part-1.cnn, (29.05.2023).

[1661] "CNN/Des Moines Register Democratic Presidential Debate",14.01. 2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/videos/politics/2020/01/14/cnn-des-moines-register-democratic-presidential-debate-iowa-part-1.cnn, (29.05.2023); (29.05.2023); "Former Vice President Joe Biden Speech on Foreign Policy", 11.07.2019, *C-SPAN*, https://www.c-span.org/video/?462515-1/vice-president-joe-biden-speech-foreign-policy#, (29.05.2023); "Biden slams Trump's Iran strategy as a 'self-inflicted disaster'", *Politico,* https://www.politico.com/story/2019/06/20/joe-biden-trump-iran-1372607, (29.05.2023); Bill Barrow, "Biden: Iran escalation shows Trump 'dangerously incompetent'", *AP News*, https://apnews.com/article/9be0bbd094621bfb5e04fb8a12551a4f, (29.05.2023).

[1662] Joe Biden, "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", 13.09.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (30.05.2023).

yol olmadığını ve Trump'ın müttefiklerin çağrılarını dikkate almadan plansızca nükleer anlaşmadan çekilmesinin hem bölgeyi savaşa sürüklediğini hem de ABD'nin bölgedeki askerlerinin güvenliğini tehlikeye attığını ileri sürmüştür.[1663] Biden, başkan olarak seçildiğinde Trump'ın politikalarının olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılması için benimseyeceği stratejiyi de üç başlık halinde şöyle açıklamıştır:[1664]

> • *"ilk olarak, İran'ın nükleer silah edinmesini engellemek için sağlam bir taahhütte bulunacağım.*
>
> • *İkinci olarak, Tahran'a diplomasiye geri dönüş için güvenilir bir yol sunacağım. İran'ın nükleer anlaşmaya sıkı bir şekilde uyması halinde ABD, sonraki müzakereler için bir başlangıç noktası olarak anlaşmaya yeniden katılacaktır. Müttefiklerimizle birlikte endişe verici diğer konuları ele alırken, nükleer anlaşmanın hükümlerini güçlendirmek ve genişletmek için çalışacağız...*
>
> • *Üçüncü olarak, İran'ın bölgedeki dostlarımızı ve ortaklarımızı tehdit eden istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerine karşı koymaya devam edeceğiz. Başkan Yardımcısı olduğum dönemde imzalanan ABD-İsrail güvenlik yardımı anlaşmasına dayanarak Amerika, İran ve vekillerine karşı kendini savunabilmesini sağlamak için İsrail ile de yakın iş birliği içinde çalışacaktır. İran'ın insan hakları ihlallerine, terörizme verdiği desteğe ve balistik füze programına karşı hedefe yönelik yaptırımlar uygulamaya devam edeceğiz."*

Biden bu yazısında ayrıca ABD yaptırımlarının İran'ın Covid-19 ile mücadelesini engellememesi için gerekli adımları atacağını, göreve başladığı ilk gün, Trump'ın aralarında İran'ında bulunduğu ve Müslüman ülkelerin çoğunlukta olduğu bazı ülkeleri hedef alan seyahat yasağını "utanç verici" olarak nitelendirerek, bu yasağı iptal edeceğini iptal edeceğini de yazmıştır. Tüm bunlara rağmen eğer İran çatışmayı seçerse, ABD'nin hayati çıkarlarını ve birliklerini savunmaya hazır olduğunu, ancak İran'ın da hazır olduğunu gösterecek adımlar atması halinde diplomasi yolunda yürümeye hazır olduğunu da aynı yazıda ifade eden Biden, yazısında son olarak da diplomasiyle dünyanın yeniden Amerika'nın yanında yer

---

[1663] Joe Biden, "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", 13.09.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (30.05.2023).
[1664] A.g.k.

alacağını ve yönetim olarak İran politikasını doğru bir şekilde belirlemeyi öncelik haline getireceğini belirtmiştir.[1665]

Biden, seçimi aldıktan sonra henüz görevi Trump'dan teslim almadan önce 1 Aralık 2020'de *The New York Times*'a ve 3 Aralık 2020'de *CNN*'e verdiği röportajlarda da İran'ın sorun oluşturan problemlerine ABD'nin tek başına çözüm üretmesinin zor olacağını, müttefikler ve ortaklarla yapılacak istişareler ve İran ile de diplomasi kanalları açık tutularak çözüm bulmanın daha kolay olacağını belirtmiştir.[1666]

Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda Biden döneminin dış politikasında İran ile ilişkilerde Trump dönemindeki sert söylemlerden ziyade Obama dönemindeki gibi diplomasi kanallarının açık olacağını izlenimi oluşturmuştur.

3.3.4.2. Joe Biden'ın Başkan Seçilmesi: İran ile Diplomasi Dönemi

Covid19 pandemisi şartlarında yapılan ve kıran kırana geçen bir seçim kampanyası neticesinde ABD 2020 yılı başkanlık seçimlerini Joe Biden kazanmıştır.[1667] Trump yönetimi kendinden önceki Obama yönetiminin İran politikalarıyla oldukça ters olan "maksimum baskı" politikalarını[1668] benimsemiştir. Trump göreve geldikten bir buçuk yıl sonra Obama döneminde imzalanan ve İran'ın nükleer silahlanmasına odaklanan KOEP'i, İran'ın anlaşma hükümlerine uymamasından ziyade DMO'nun Ortadoğu'daki faaliyetlerinden duyulan endişe

---

[1665] Joe Biden, "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", 13.09.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (30.05.2023).

[1666] Thomas L. Friedman, "Biden Made Sure 'Trump Is Not Going to Be President for Four More Years', 01.12.2020, *The New York Times,* https://www.nytimes.com/2020/12/02/opinion/biden-interview-mcconnell-china-iran.html?action=click&module=Opinion&pgtype=Homepage, (30.05.2023); "Interview with President-Elect Joe Biden and Vice President- Elect Kamala Harris", 03.01.2020, *CNN*, https://transcripts.cnn.com/show/se/date/2020-12-03/segment/01, (30.05.2023).

[1667] "Presidential Election Results: Biden Wins", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2020/11/03/us/elections/results-president.html, (30.05.2023).

[1668] "Possible U.S. Return to Iran Nuclear Agreement: Frequently Asked Questions", Congressional Research Service, *CRS Report*, January 29, 2021, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46663, (30.05.2023).

sebebiyle feshetti[1669]. Böylece Trump, İran nükleer sorununa, DMO'nun Ortadoğu stratejisini de eklemleyerek[1670] İran ile gelecekte yapılacak müzakerelere yeni bir başlığın girmesini sağlamıştır.

Trump, İran'a yönelik benimsediği maksimum baskı politikası doğrultusunda uyguladığı ağır ekonomik yaptırımlarla İran'ın içerden değişmesini beklemiştir. Zira ona göre ağır ekonomik yaptırımlar İran halkını isyan noktasına getirecek ve İranlı yöneticiler ekonomik bunalımdan kurtulmak için şartlarının Trump'ın belirleyeceği yeni bir anlaşmaya razı olacaklardı.[1671] Ancak Trump'ın beklentisinin aksine yaptırım kararları sonrasında İran nükleer silahlanma yolunda daha fazla adım atmış ve bu durum aynı zamanda bölgede silahlanma yarışını daha da hızlandırmıştır.[1672] Yine Trump'ın "maksimum baskı" politikasının bir diğer sonucu olarak da İran'da ABD'nin politikalarına güvenen pragmatist-reformist siyasi kanadın zayıflaması, ABD'nin politikalarına güven olmayacağını savunan askeri ve muhafazakâr kanadın ise güçlenmesi olmuş, bu durum 2021 İran Cumhurbaşlığı seçimlerinde kendisini göstermiş ve seçim muhafazakârların başarısıyla sonuçlanmıştır.[1673]

Sonuç olarak anlaşma uygulamadayken yaşanan bu büyük kriz hem ABD'ye hem de KOEP'e yönelik güvensizliği artırarak, bir sonraki başkan için müzakerelerin

---

[1669] "President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal", *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/, (01.06.2023).

[1670] "Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization", *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/, (01.06.2023).

[1671] "Trump Says Iran Will Seek Deal To Ease Economic 'Pain' From Sanctions", *RFE/RL*, https://www.rferl.org/a/trump-says-iran-seek-deal-ease-economic-pain-sanctions/29360474.html, (01.06.2023).

[1672] Colum Lynch, "Despite U.S. Sanctions, Iran Expands Its Nuclear Stockpile", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2020/05/08/iran-advances-nuclear-program-withdrawal-jcpoa/, (01.06.2023).

[1673] Muhammet Kurşun, "İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan muhafazakârlar kutlama yaptı", *Anadolu Ajansı*, 19.06.2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-cumhurbaskanligi-secimlerini-kazanan-muhafazakarlar-kutlama-yapti/2279599#:~:text=%C4%B0ran'da%20d%C3%BCn%20yap%C4%B1lan%20se%C3%A7imlerin,su%C3%A7layarak%20Reisi%20lehine%20sloganlar%20att%C4%B1, (02.06.2023).

tekrar başlaması ve anlaşmanın tekrar hayata geçirilmesi noktasında gereken güven ortamını temelinden sarsmış olduğu ifade edilebilir.[1674]

Biden yönetimi göreve geldiğinde İran ile ilişkilerde zannedilenden daha büyük bir enkaz devralmıştı. Joe Biden'dan önceki başkanların İran ile ilişkilerde uzlaşılması beklenen temel mesele İran'ın nükleer faaliyetleri iken, Biden görevi devraldığında "nükleer faaliyetler" dışında, "balistik füze programı", "teröre destek verdiği destek iddiaları", İran devlet kurumlarına ve üst düzey yöneticilerine yönelik "yaptırımlar", Trump tarafından terör örgütü listesine eklenen DMO'nun Şii milisler aracılığıyla Ortadoğu'da İran'ın nüfuzunu genişletmeye yönelik çabalarının olduğu söylentileri gibi birçok sorundan oluşan "problemler paketi" devralmıştır. Biden, birçok sorundan oluşan bu problemler paketini devraldıktan kısa süre sonra İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini muhafazakâr kanattan İbrahim Reisi kazanmıştır.[1675] Batı ile ılımlı politikalar benimseyen Hasan Ruhani'den sonra muhafazakâr kanattan İbrahim Reisi'nin başa gelmesi Biden'ın diplomasi politikasının başarıya ulaşması noktasındaki en büyük engellerden biri olarak görülmüştür.[1676] Tüm bu problemlerin farkında olan Biden, seçim kampanyası döneminde *CNN* için bizzat kendisinin kaleme aldığı makalesinde "*İran'a karşı sert durmanın daha akıllıca bir yolu var*" ifadelerini kullanarak, mevcut hakikatin gerekliliklerine uygun bir strateji ile diplomatik müzakerelere açık olduğunu belirtmiştir.[1677]

Biden görevi devraldıktan sonra diplomasi politikası gereği İran ile gerginliği azaltma adına bir dizi iyi niyet adımı atmıştır. Biden başkanlığının ilk günü, Trump döneminde getirilen ve aralarında İran'ın da bulunduğu nüfusunun çoğunluğunun

---

[1674] "Iran's leader lambasts Trump over US exit from nuclear deal", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2018/may/09/iranian-hardliners-rejoice-over-us-nuclear-deal-exit, (03.06.2023).

[1675] "İbrahim Reisi, İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda kazandı", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57537635, (03.06.2023).

[1676] Ola Karakurt, "İran'da Reisi dönemi: Dış politika nasıl şekillenecek?", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-reisi-donemi-dis-politika-nasil-sekillenecek-592089.html, (03.06.2023); "İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Reisi: Yaptırımlar kalksa bile Biden'la görüşmeyeceğim", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2021/06/21/iran-n-yeni-cumhurbaskan-reisi-yapt-r-mlar-kalksa-bile-biden-la-gorusmeyecegim, (03.06.2023).

[1677] Joe Biden, "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", 13.09.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (30.05.2023).

Müslümanlardan oluştuğu 7 ülkeye yönelik vize yasağını kararname ile kaldırmıştır.[1678] Biden tarafından diplomasi kanallarını açmaya yönelik atılan bu ilk adım, İranlılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.[1679] Biden yönetimi, İran ile gerginliği azaltma adına Trump döneminde alınan kararları geri almaya devam etmiştir. Bu doğrultuda 18 Şubat 2021 tarihinde de BM'de akredite İranlı diplomatların hareketlerine Donald Trump yönetiminin getirdiği kısıtlamalar hafifletilmiştir.[1680] Dışişleri Bakanlığı yetkililerine göre, "*Buradaki fikir, yurt içi seyahat kısıtlamalarını değiştirerek çok taraflı diplomasinin önündeki gereksiz engelleri kaldırmaya yönelik adımlar atmaktır.*"[1681] Biden yönetimi, Trump döneminde bozulan ilişkileri tamir etme yolunda somut adımlar atmaya devam etmiştir. 18 Şubat 2021 tarihinde ABD'nin BM Daimi Temsilciliği, Joe Biden adına BM Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği mektupta, Donald Trump döneminde alınan İran'a yönelik tüm BM yaptırımlarını tekrar uygulamaya imkan tanıyan mekanizmanın (snapback) hayata geçirilmesi kararını iptal ettiğini ve tek taraflı uygulamaya başladığı yaptırımlara yol açan üç mektubunu geri çektiğini belirtmiştir.[1682] Bu mektuptan sonra ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken da İran'ın nükleer anlaşma kapsamındaki taahhütlerini tam olarak yerine getirmesi halinde ABD'nin aynısını yapacağını ve İran ile görüşmelere başlamaya hazır olduğunu açıklamıştır.[1683] Başkan Joe Biden da 19 Şubat 2021'de Münih Güvenlik Konferansı'nda İran ile yeniden diplomasinin başlaması noktasında şu önemli açıklamaları yapmıştır:

[1678] "Proclamation on Ending Discriminatory Bans on Entry to The United States", 20.01.2021, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/20/proclamation-ending-discriminatory-bans-on-entry-to-the-united-states/, (03.06.2023).

[1679] "Will Biden's repeal of Trump's travel ban reverse its impact?", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2021/1/19/will-bidens-repeal-of-trumps-travel-ban-reverse-its-impact, (03.06.2023).

[1680] "US eases restrictions on Iranian diplomat's movements in New York imposed by Trump", 19.02.2021, *Alarabiya News*, https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2021/02/19/US-eases-restrictions-on-Iranian-diplomat-s-movements-in-New-York-imposed-by-Trump, (03.06.2023).

[1681] A.g.k.

[1682] https://www.passblue.com/wp-content/uploads/2021/02/Snap-back-US-letter-of-18-February.pdf, (04.06.2023); "ABD, Trump yönetiminin İran'a uyguladığı BM yaptırımlarını geri çekiyor", 19.02.2021, *Euronews,* https://tr.euronews.com/2021/02/19/abd-trump-yonetiminin-iran-a-uygulad-g-bm-yapt-r-mlar-n-geri-cekiyor, (04.06.2023).

[1683] "Secretary Blinken's Remarks to the Conference on Disarmament", 22.02.2021, U.S. *Department of State,* https://www.state.gov/video-remarks-to-the-conference-on-disarmament/, (04.06.2023).

> "..*Nükleer Silahların yayılması tehdidi aramızda dikkatli bir diplomasi ve iş birliği gerektirmeye devam ediyor. Stratejik yanlış anlama veya hata yapma riskini en aza indirmek için şeffaflığa ve iletişime ihtiyacımız var… Bu nedenle İran'ın nükleer programı konusunda P5+1 ile müzakerelere yeniden başlamaya hazır olduğumuzu söyledik. İran'ın Orta Doğu'daki istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerini de ele almalıyız ve yolumuza devam ederken Avrupalı ve diğer ortaklarımızla yakın iş birliği içinde çalışacağız…*"[1684]

Biden yönetimi İran ile ilişkilerde diplomasinin birinci öncelik olacağını resmi belgelere de yansıtmıştır. 3 Mart 2021'de yayınlanan ve sonraki dört yıl için ABD dış politikasının ana hatlarını ortaya koyan "Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Rehberi"nde İran ve Kuzey Kore gibi bölgesel aktörler, ABD'nin müttefiklerini ve ortaklarını tehdit eden ve bölgesel istikrara meydan okuyan ve oyunun kurallarını değiştiren kabiliyetler ve teknolojiler peşinde koşmaya devam eden ülkeler olarak belirtilmiş, ancak tüm bunlara rağmen, İran ve Kuzey Kore'den kaynaklanabilecek nükleer tehdide karşı, Trump yönetiminin uyguladığı maksimum baskı politikasının aksine diplomatik çözümlere odaklanılacağı da belgede ifade edilmiştir.[1685] Biden yönetimi tarafından daha sonraki dönemlerde yayınlanan asıl belgede de İran konusunda İran'ın asla nükleer silah elde edemeyeceğinden emin olmak üzere diplomasi izleneceği vurgulanmış, diplomasinin başarısız olması durumunda başka yolları kullanmaya hazır olacağının da altı çizilmiştir.[1686]

3.3.4.3. Joe Biden'ın İran ile Diplomasi Politikası: KOEP'i Tekrar Hayata Geçirme Girişimleri

İran'ın nükleer faaliyetlerini düzenleyen, kontrolünü amaçlayan ve Tahran'a yönelik uluslararası yaptırımların kaldırılmasını hedefleyen nükleer anlaşma, BM'nin 5 daimi üyesi, Almanya ve İran arasında 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanmış,[1687] Obama'dan sonra görevi devralan Trump yönetimi, Mayıs 2018'de anlaşmanın

---

[1684] "Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference", 19.02.2021, *The White House,* https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/, (04.06.2023).

[1685] "Interim National Security Strategic Guidance, 03.03.2021, *The White House,* https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf, (05.06.2023).

[1686] "National Security Strategy", 12.10.2022, *The White House,* https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf, (05.06.2023).

[1687] "Landmark deal reached on Iran nuclear program", *CNN,* https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal/index.html, (05.06.2023).

İran'ın balistik füze programını kapsamadığını belirtmiş, İran'ın KOEP'e rağmen nükleer silah üretimine devam ettiği ve DMO aracılığıyla Ortadoğu bölgesindeki paramiliter örgütlere finansal ve lojistik destek sağladığı iddialarıyla anlaşmadan tek taraflı çekildiğini bildirmiştir.[1688] Trump'tan sonra görevi devralan Biden yönetimi, seçim öncesinde vadettiği gibi ABD'nin Ortadoğu politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu doğrultudaki değişiklik vaatlerinden biri olan İran nükleer anlaşması konusunda da Biden, diplomasi kanallarını açık tutarak yeni bir nükleer anlaşma hayata geçirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır.[1689]

Biden, ABD'nin KOEP'e geri dönüşe yönelik işaretleri farklı ortam ve zamanlarda vermiş, sürece giden yolu tekrar açabilme adına, yavaş da olsa çeşitli adımlar atmıştır. En başta Trump'ın sert söylemlerinin aksine, diplomasiyi ön plana çıkaran bir söylem dilini benimsemiştir.[1690] Başkanlığıyla birlikte Trump döneminde İran ile yaşanılan güven bunalımını aşma hedefiyle aralarında İran'ında bulunduğu 7 ülkeye yönelik vize yasağı kararını kaldırmış,[1691] Trump yönetiminin BM'de akredite İranlı diplomatların hareketlerine getirdiği kısıtlamaları hafifletmiş,[1692] yine Trump döneminde alınan İran'a yönelik tüm BM yaptırımlarını tekrar uygulamaya imkân tanıyan mekanizmanın (snapback) hayata geçirilmesi kararını iptal etmiş,[1693] "Geçici Ulusal

[1688] "Son dakika: Trump, Obama'nın mirası nükleer anlaşmadan çekildi", *Hürriyet*, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-trump-obamanin-mirasi-nukleer-anlasmadan-cekildi-40830234, (06.06.2023).
[1689] "U.S. and Allies Close to Reviving Nuclear Deal With Iran, Officials Say", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2022/01/31/us/politics/iran-nuclear-deal-biden.html, (04.06.2023).
[1690] "Biden: Diplomacy Best to Stop Iran Nuclear Ambitions as Israel Pushes Military Option", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/us-israel-to-sign-security-pact-discuss-countering-iran/6658247.html, (06.06.2023).
[1691] "Proclamation on Ending Discriminatory Bans on Entry to The United States", *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/20/proclamation-ending-discriminatory-bans-on-entry-to-the-united-states/, (06.06.2023).
[1692] "US eases restrictions on Iranian diplomat's movements in New York imposed by Trump", 19.02.2021, *Alarabiya News*, https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2021/02/19/US-eases-restrictions-on-Iranian-diplomat-s-movements-in-New-York-imposed-by-Trump, (03.06.2023).
[1693] "ABD, Trump yönetiminin İran'a uyguladığı BM yaptırımlarını geri çekiyor", 19.02.2021, *Euronews*, https://tr.euronews.com/2021/02/19/abd-trump-yonetiminin-iran-a-uygulad-g-bm-yapt-rmlar-n-geri-cekiyor, (06.06.2023).

Güvenlik Strateji Rehberi"nde İran ile diplomasinin önemi üzerinde durmuş[1694] ve 2021 Nevruz Bayramı'nda da İran'ın Nevruz Bayramı'nı kutlamıştır.[1695]

Biden görevi devraldıktan sonra, Obama döneminde İran ile yürütülen diplomaside kilit rol oynamış olan Robert Malley, Jake Sullivan ve Wendy Sherman gibi isimlere ekibinde görev vermiş,[1696] öyleki KOEP baş müzakerecisi Robert Malley'in İran özel temsilcisi görevine getirilmesi[1697] Biden döneminin Obama yıllarının devamı niteliğinde olacağı yönündeki kanıyı güçlendirse de Obama dönemindeki KOEP'in şartları sadece nükleer konulara yönelikken, şimdi güncellenmesi gerekli görülen KOEP'te ise nükleer dışı birçok konunun da ele alınmasının üzerinde durulması, Biden yönetiminin politikalarının sadece belli kısımlarının benzer olabileceği izlenimini oluşturmuştur.

Biden'ın diplomasi söylemine rağmen yine de "ilk adımı ABD mi yoksa İran mı atacak" çıkmazı ortaya çıkmıştır.[1698] İki ülke arasında restleşmeye neden olan bu çıkmazda -her ne kadar anlaşmadan ayrılan taraf ABD olsa da- Biden yönetimi ilk adımı İran'dan beklemiştir. Dışişleri Bakanı Anthony Blinken, 10 Mart 2021 tarihinde Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi önünde Biden yönetiminin dış politikasına ilişkin soruları yanıtlarken, ABD'nin KOEP'e geri dönme olasılığı hakkındaki bir soruya daha önce Başkan Biden'ın[1699] defalarca dile getirdiği gibi İran'ın tavrına bağlayarak şöyle yanıt vermiştir: "*İran uyuma dönerse biz de döneriz; o zaman anlaşmanın uzatılması ve güçlendirilmesi de dahil olmak üzere bizi bölen*

[1694] "Interim National Security Strategic Guidance, 03.03.2021, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf, (06.06.2023).

[1695] "Statement from President Biden Marking Nowruz", 20.03.2021, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/20/statement-from-president-biden-marking-nowruz/, (06.06.2023).

[1696] "Media Guide: Who's Who in the Biden Administration on Iran", *Amercan İranian Council*, http://www.us-iran.org/resources/2021/6/25/media-guide-whos-who-in-the-biden-administration-on-iran, (06.06.2023).

[1697] "Biden Taps Obama Administration Diplomat as New Iran Envoy", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2021/01/29/biden-iran-envoy-rob-malley-nuclear-deal-negotiations-republican-criticisms-sanctions/, (06.06.2023).

[1698] "İran Nükleer Anlaşması'nı kurtarmak için ilk adımı kim atacak?", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2021/01/26/iran-nukleer-anlasmas-n-kurtarmak-icin-ilk-ad-m-kim-atacak, (06.06.2023).

[1699] Amanda Macias, "Biden says Iran must return to negotiating table before U.S. lifts sanctions", 07.02.2021, *CNBC*, https://www.cnbc.com/2021/02/07/biden-says-iran-must-return-to-nuke-deal-before-sanction-relief.html, (07.06.2023).

diğer konular üzerinde çalışmaya çalışacağız".[1700] Yine aynı konuşmada Blinken, "*Yeniden katılım konusunda ciddi olup olmadıklarını görmek için top onların sahasında.*"[1701] diyerek yeni diplomasiyi teşvik etmek için ilk adımı İran'dan beklemiştir.[1702] Biden yönetimindeki yetkililer tarafından müzekereler başlayana kadar bu istek sık sık dile getirilmiştir. Normalde anlaşmadan ayrılan taraf ABD olmasına rağmen ilk adımın İran'dan beklenmesi özellikle İran yönetiminde ciddi rahatsızlığa sebep olmuştur. Örneğin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, ilk adımı İran atmalı şeklindeki söylemleri nedeniyle ABD Dışişleri Bakanı Blinken'e Twitter'dan şöyle cevap vermiştir: "*Gerçeklik kontrolü: ABD-KOEP'i ihlal etti, İranlılara gıda/ilaç verilmesini engelledi, BMGK 2231'e uyulmasını cezalandırdı, bu iğrenç karmaşa boyunca İran-KOEP'e bağlı kaldı, sadece öngörülen iyileştirici tedbirleri aldı, şimdi ilk adımı kim atmalı?*"[1703]

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ABD seçimlerinden sonra yaptığı açıklamada Biden'ın yeni diplomasi fırsatını değerlendirmesi gerektiğini belirtmiş ve Trump'ın bir imza ile çıktığı anlaşmaya, ancak Biden da yaptırımları ve önceki kararnameleri iptal edecek yeni bir Başkanlık Kararnamesi ile geri dönerse İran'ın nükleer anlaşmaya geri döneceğini belirterek ilk adımı Biden yönetiminden beklemiştir.[1704] Cumhurbaşkanı gibi Dini lider Hamaney de Biden'ın "*Tahran'ın nükleer anlaşmadaki taahhütlerini yerine getirmesi halinde anlaşmaya geri döneceklerini*" açıklamasına tepki göstererek "*İran'ın taahhütlerine geri dönmesini istiyorlarsa, ABD, tüm yaptırımları kaldırmalı. Biz de inceleyelim ve onaylayalım. O*

[1700] "House Foreign Affairs Committee Hearing on Biden Administration Foreign Policy Priorities", 10.03.2021, *C-SPAN*, https://www.c-span.org/video/?509633-1/house-foreign-affairs-committee-hearing-biden-administration-foreign-policy-priorities#, (07.06.2023).
[1701] A.g.k.
[1702] A.g.k.
[1703] Parisa Hafezi, "Iran says U.S., not Tehran, should act first to resolve nuclear deal row", 28.01.2021, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/iran-nuclear-usa-int-idUSKBN29X1ZL, (08.06.2023); Cevad Zarif'in ilgili tweti için bkz: *Twitter*, https://twitter.com/jzarif/status/1354722212524265474?lang=ca, (08.06.2023).
[1704] "Iran's Rouhani suggests nuclear deal's fate is in Biden's hands", 9 Aralık 2020, *Al-Monitor*, https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iran-rouhani-nuclear-deal-fate-jcpoa-biden-trump.html, (08.06.2023).

zaman, taahhütleri yerine getireceğiz."[1705] açıklamasında bulunmuş ve ilk adımın ABD'den gelmesini beklemiştir.[1706]

Nükleer anlaşmanın canlandırılması konusunda iki ülkenin karşı karşıya kaldığı ilk çıkmaz, hangi tarafın daha önce harekete geçeceği ile ilgili olmuştur. ABD, herhangi bir yaptırımı kaldırmadan ve anlaşmaya yeniden girmeden önce ilk adımı İran'dan beklemiştir. Buna mukabil İran'ında, ABD'nin anlaşmaları ihlal etmesinin Washington'a ilk harekete geçme sorumluluğunu yüklediği konusundaki ısrarı, müzakelerin yeniden başlamasını geciktirmiştir. Daha sonraki dönemde ise bir uzlaşma sembolü olarak, "adım adım" yaklaşımı her iki tarafça da dile getirilmiştir.[1707] Bu yaklaşıma göre, karşılıklı olarak üzerinde mutabık kalınan bir yol haritası, her iki tarafın da tam anlaşmaya dönme yolunda kademeli adımlar atmasına rehberlik edecektir.[1708] Ancak Biden yönetiminin diplomasi söylemine rağmen İran'a yönelik dayatma tutumu sergilemesi, bu anlayışında geri tepmesine neden olmuş, daha sonra İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney, anlaşmaya kademeli bir dönüş olmayacağını, "adım adım" yaklaşımı onaylamadığını ve İran'ın ancak ABD'nin tüm nükleer yaptırımları tamamen kaldırması ardından yeniden anlaşmaya gireceğini açıklamıştır.[1709] Böylece daha önce önerilen "adım adım" mekanizmasına yönelik iyimserliklerini dile getiren İranlı diplomatların, söylemlerini sertleştirerek ve aynı şekilde İran'ın herhangi bir eyleminden önce Amerikan yaptırımlarının tamamen kaldırılmasında ısrar ederek karşılık verdikleri görülmüştür. Takip eden aylarda İran'ın sert tepkisi, Biden yönetimini başlangıçtaki planlarını sürdürmekten vazgeçirmek ve KOEP'e yeniden bağlı kalmaya ikna etmek açısından çok önem taşımış ve İran bu yaptırımlarla sonsuza kadar beklemeye tahammülünün olmadığının anlaşılması da sağlanmıştır. Bu açıdan, İran'daki reformist Cumhurbaşkanına

---

[1705] "Hamaney: Nükleer anlaşmasına dönmemiz için ABD yaptırımlarının kaldırılması gerekiyor", 07.02.2021, *Euronews,* https://tr.euronews.com/2021/02/07/hamaney-nukleer-anlasmas-na-donmemiz-icin-abd-yapt-r-mlar-n-n-kald-r-lmas-gerekiyor, (08.06.2023).

[1706] A.g.k.

[1707] Seyed Hossein Mousavian-Younes Mahmudieh, "Evolutıon Of The Bıden Admınıstratıon's Approach To Iran Nuclear Deal And Prospects For Regıonal Peace", *Pathways to Peace and Security*, S. 129-138-DOI 10.20542/2307-1494-2021-2-129-138.

[1708] "Iran's Zarif proposes coordinated return to nuclear deal with US", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2021/2/2/eu-official-could-mediate-return-to-iran-nuclear-pact-zarif, (08.06.2023).

[1709] "Iran says 'no step-by-step plan' for lifting US sanctions", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2021/4/3/iran-says-no-step-by-step-plan-for-lifting-us-sanctions, (08.06.2023).

rağmen, İran parlamentosundaki muhafazakâr vekiller, Biden'ın seçim zaferinin ardından Biden'ı hemen müzakerelere zorlamak için UAEA ile iş birliğini kısıtlayan ve İran'ın nükleer tesislerine yönelik kısa süreli denetimleri askıya alan bir yasa çıkarmışlardır.[1710] Yasa, uranyum zenginleştirme oranının derhal %20'ye yükseltilmesini öngörürken, KOEP'in diğer taraflarının İran'a karşı taahhütlerini tam olarak yerine getirmemesi halinde, Ek Protokol'ün gönüllü olarak uygulanması da dahil olmak üzere, Güvence Anlaşması'nın ötesinde denetimlere izin verilmemesi için iki aylık bir süre ve diğer önlemlerin yanı sıra 1000 adet gelişmiş ikinci nesil santrifüj kurulması için üç aylık bir süre belirlemiştir.[1711] Biden'ı anlaşmaya zorlamaya yönelik bu adımın ardından, İran yönetimi, Biden yönetimini müzakelere zorlama doğrultusunda davranmaya devam etmiş ve Nisan 2021'de Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, amacının nükleer meseleye hızlı bir diplomatik çözüm bulması için ABD üzerindeki baskıyı arttırmak olarak değerlendirelebilecek, bir açıklamada bulunmuş, İran'ın %60 zenginleştirilmiş uranyum üreteceğini açıklamıştır.[1712]

Aslında Biden yönetiminin diplomasi söylemine rağmen müzakerelere giden yolda, yaptırımları devam ettirerek İran üzerindeki baskısını artırmak ve müzakerelerdeki pazarlıkta elini güçlendirmek için müzakere masasına oturma noktasında acele etmediği görülmüş, bu yönüyle ise Biden yönetiminin İran nükleer programının uluslararası denetime açık ve kısıtlı bir çerçevede sürdürülmesinin yanı sıra İran'ın balistik füze programı, bölgedeki faaliyetleri ve insan hakları konularına ilişkin adımları da içerecek çok yönlü bir politika ve müzakere süreci arayışında olmasının müzakerelerin başlamasını geciktirdiği düşünülmüştür.[1713] Ancak İran'ın yüzde 60 zenginleştirme hamlesiyle, gerektiğinde yüzde 90'a kolayca çıkabileceğini kesin bir şekilde göstermesi ve İran'da Haziran 2021'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hızla yaklaşması ve seçimden sonra siyasi iklimdeki beklenen değişim,

---

[1710] "Iranian Parliament Bill on Nuclear Program: Full Text in English", 03.12. 2020, *The National Iranian American Council (NIAC),* https://www.niacouncil.org/publications/iranian-parliament-bill-on-nuclear-program-full-text-in-english/, (09.06.2023).

[1711] "İran'dan uranyum zenginleştirme atağı: Bin yeni santrifüj kurulacak", *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-uranyum-zenginlestirme-atagi-bin-yeni-santrifuj-kurulacak-551539.html, (09.06.2023).

[1712] Jon Gambrell, "Iran starts enriching uranium to 60%, its highest level ever", 17.04.2021, *AP News,* https://apnews.com/article/iran-uranium-enrichment-60-percent-ed89e322595004fddc65fd4e31c1131b, (09.06.2023).

[1713] Seyed Hossein Mousavian-Younes Mahmudieh, *a.g.m.,* s.131-132.

Biden yönetimini başlangıçtaki planlarından vazgeçmeye iten faktörler olmuş ve Biden yönetimi 2 Nisan 2021'de ertesi hafta P4+1 ülkeleri ve İran arasında düzenlenecek nükleer müzakerelere dolaylı olarak katılacağını bildirmiştir.[1714] ABD'nin AB aracılığıyla dolaylı bir şekilde katılımı neticesinde şu tarihlerde nükleer müzakereler yapılmıştır:[1715]

- ✓ *İlk tur 6-9 Nisan 2021 tarihleri arasında,*
- ✓ *İkinci tur 15-20 Nisan 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Üçüncü tur 27 Nisan - 1 Mayıs 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Dördüncü tur 6 Mayıs - 19 Mayıs 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Beşinci tur 25 Mayıs - 2 Haziran 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Altıncı tur 12 Haziran - 20 Haziran 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Yedinci tur 29 Kasım - 17 Aralık 2021 tarihleri arasında*
- ✓ *Sekizinci tur 27 Aralık 2021 - 11 Mart 2022 tarihleri arasında*
- ✓ *28-29 Haziran 2022 tarihleri arasında dolaylı ABD-İran görüşmeleri*
- ✓ *4-8 Ağustos 2022 tarihleri arasında dolaylı ABD-İran görüşmeleri*
- ✓ *Mayıs 2023'te dolaylı ABD-İran görüşmeleri*

İlk adımın kimden geleceğine yönelik çıkmaz sürerken, uluslararası kamuoyunun baskının etkisiyle Biden yönetimi en nihayetinde AB'nin müzakere teklifini kabul ederek dolaylı olarak müzakerelere katılma kararı almıştır.[1716]

Müzakereler başladığında iki ülkenin de bazı konulardaki uzlaşmaz tavırları, Viyana'daki diplomatik görüşmelerde, heyetlerin başkentlerine bu konuları danışmak için toplantılardan ayrılmak zorunda kalmasına neden olmuş, ancak tüm bu ara vermelere rağmen müzakerelerde ilerlemeler sağlanmıştır. Örneğin 21 Nisan 2021'de ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ned Price, "*Evet, bazı ilerlemeler kaydedildi ancak önümüzde uzun bir yol var. Ve önümüzde dikiz aynasında gördüğümüzden daha fazla*

[1714] John Irish-Robin Emmott-Parisa Hafezi, "U.S., Iran head to Vienna for indirect nuclear deal talks", 02.04.2021, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-vienna/iran-world-powers-to-hold-nuclear-talks-in-vienna-on-tuesday-idUSKBN2BP0QY, (10.06.2023).

[1715] "Timeline: Biden Diplomacy on Iran, *The Iran Primer*, http://iranprimer.usip.org/blog/2021/apr/02/new-talks-timeline-diplomacy-under-biden, (10.06.2023).

[1716] "US, Iran head to Vienna for indirect talks on nuclear deal", *France 24*, https://www.france24.com/en/middle-east/20210402-us-agrees-to-begin-indirect-talks-on-iran-s-nuclear-programme, (10.06.2023).

yol olduğunu söylemenin doğru olduğunu düşünüyorum."[1717] açıklamasında bulunarak müzakerelerde az da olsa bir ilerlemenin olduğunu belirtmiştir. İlerleyen dönemlerde Dışişleri Bakanı Antony Blinken de *CNN*'e yaptığı açıklamada Viyana'daki heyetlerin 2015 nükleer anlaşmasına "*tam uyum sağlamak için her iki tarafın da ne yapması gerektiğini netleştirme konusunda ilerleme kaydettiğini*",[1718] ancak "*henüz cevabını bulamadığımız soru, günün sonunda İran'ın gerekeni yapmaya istekli olup olmadığıdır*"[1719] diyerek anlaşmada geldikleri aşamayı ve çekincelerini dile getirmiştir. Nükleer müzakereler devam ederken, Haziran ayında İran'da yapılan seçimleri muhafazakâr kanattan İbrahim Reisi kazanmıştır.[1720] İbrahim Reisi'nin kazanması hem müzakerelerin devam etmesi hem de ABD'nin müzakerelerde istediğini alabilmesi noktasında daha zorlu bir yolculuğun da başlangıcı olmuştur. Çünkü muhafazakâr İbrahim Reisi, reformist Hasan Ruhani'nin aksine ne nükleer anlaşmayı ne de Batı ile yakınlaşmayı bir öncelik olarak görmemiş, öyle ki Reisi'nin KOEP'in önde gelen muhaliflerinden Ali Bagheri Kani'yi nükleer başmüzakerecisi seçmesi de bunun en güzel örneği olmuştur.[1721] Reisi seçildikten sonra İran tarafı belli bir süre müzakereleri durdurma kararı almış ve bu durum ABD'nin tepkisini çekmiş, ABD Dışişleri Bakanlığı İran'a hızlı bir şekilde müzakerelere dönme çağrısında bulunmuştur.[1722] Aynı çağrı 30 Ekim 2021'deki G20 toplantısında KOEP'in Avrupalı ortaklarının liderleriyle yaptığı özel görüşmede Başkan Biden tarafından da dile getirilmiş, Biden:

[1717] Ned Price, "Department Press Briefing – April 20, 2021", 20.04.2021, U.S. *Department of State,* https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-april-20-2021/#post-236525-IRAN, (10.06.2023).
[1718] Antony J. Blinken, "Secretary Antony J. Blinken on CNN's Fareed Zakaria GPS with Fareed Zakaria", 23.05.2021, U.S. *Department of State,* https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-on-cnns-fareed-zakaria-gps-with-fareed-zakaria/, (10.06.2023).
[1719] A.g.k.
[1720] "İbrahim Reisi, İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda kazandı", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57537635, (10.06.2023).
[1721] Trita Parsi, "Last Chance For America and Iran", 26.08.2022, *Foreign Affairs,* https://www.foreignaffairs.com/iran/last-chance-america-and-iran-new-nuclear-deal, (10.06.2023).
[1722] Ned Price, "Department Press Briefing – July 14, 2021", 14.07.2021, U.S. *Department of State,* https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-july-14-2021/#post-259253-Iran, (10.06.2023).

> "*…Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi'yi bu fırsatı değerlendirmeye ve acilen müzakerelerimizi sonuçlandırmak üzere iyi niyetli bir çaba göstermeye çağırıyoruz. Hiçbir ülkenin çıkarına olmayan tehlikeli bir tırmanıştan kaçınmanın tek kesin yolu budur…*"[1723]

diyerek Haziran ayından itibaren müzakereleri terketmiş olan İran'a müzakerelere dönme çağrısını yenilemiştir.

Biden'ın açıklamalarından sonra yeni İran yönetimi müzakerelere dönme kararı almış ve yedinci tur görüşmeleri Viyana'da 29 Kasım - 17 Aralık 2021 tarihleri arasında yapılmış ancak görüşmelerden herhangi bir netice elde edilmemiştir.[1724] 27 Aralık 2021 - 11 Mart 2022 tarihleri arasında gerçekleşen sekizinci tur görüşmelerinde de bir netice elde edilmeyince[1725], Biden yönetimi; Trump dönemindeki gibi farklı tarihlerde olmak üzere birçok İranlı ve İran ile bağlantılı uluslararası şirketlere yaptırım uygulamasına yeniden başlamıştır.[1726]

Hem İran'ın uzlaşmaz tavrı hem de ABD'nin İran'a baskı uygulama amacıyla benimsediği yaptırım uygulamalarının devam ettiği dönemde müzakereler tekrar başlamıştır. 28-29 Haziran 2022 tarihlerinde ABD ve İran; Katar'ın Doha kentinde dolaylı görüşmelere yeniden başlamışlar, AB'nin arabuluculuğundaki görüşmeler herhangi bir ilerleme kaydedilmeden sona ermiştir.[1727] 4-8 Ağustos 2022 tarihlerinde Viyana'daki yeni görüşmelerin de sona ermesi ve diplomatların istişareler için başkentlerine dönmesiyle birlikte, AB, taraflara KOEP'in yeniden tesis edilmesine

---

[1723] "Joint Statement by the President of France Emmanuel Macron, Chancellor of Germany Angela Merkel, Prime Minister of the United Kingdom and Northern Ireland Boris Johnson, and President of the United States Joseph R. Biden, Jr. on Iran", 30.10.2021, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/10/30/joint-statement-by-the-president-of-france-emmanuel-macron-chancellor-of-germany-angela-merkel-prime-minister-of-the-united-kingdom-and-northern-ireland-boris-johnson-and-president-of-the-united-st/, (10.06.2023).

[1724] "Iran and world powers resume Vienna talks to restore nuclear deal", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2021/11/29/iran-and-world-powers-begin-vienna-talks-to-restore-nuclear-deal, (10.06.2023); "Iran top negotiator says nuclear talks to pause for a few days", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-top-negotiator-says-nuclear-talks-pause-few-days-2021-12-17/, (10.06.2023).

[1725] "Iran nuclear talks on hold over last-minute Russian demands", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2022/mar/11/iran-nuclear-talks-on-hold-over-last-minute-russian-demands, (10.06.2023).

[1726] "US imposes new Iran sanctions amid efforts to revive nuclear deal", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2022/7/6/us-imposes-new-iran-sanctions-amid-efforts-to-revive-nuclear-deal, (10.06.2023).

[1727] "Iran, US restart crucial nuclear talks in Qatar with EU mediation", 27.06.2022, *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2022/6/27/iran-us-restart-crucial-nuclear-talks-in-qatar-with-eu-mediation, (11.06.2023).

yönelik bir anlaşmanın "nihai" taslağını sunmuş, AB Dış Politika Şefi Josep Borrell Twitter hesabından yaptığı açıklamada:

> *"Müzakere edilebilecek hususlar müzakere edilmiştir ve artık her şey nihai bir metinde yer almaktadır. Ancak her teknik konunun ve her paragrafının arkasında başkentlerde alınması gereken siyasi bir karar yatıyor. Eğer bu cevaplar olumlu olursa, o zaman bu anlaşmayı imzalayabiliriz."*[1728]

AB'nin anlaşma için sunduğu metne cevap, Biden yönetimi tarafından 24 Ağustosta verilmiş ve ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Sözcüsü John Kirby mesajda, İran'ın tarafları anlaşmaya yaklaştıran bazı tavizler verdiğini, ancak taslak metindeki boşlukların devam ettiğini ve henüz imzalama noktasında olmadıklarını belirtmiştir.[1729] ABD bu süreçte kendi isteklerini tam karşılamadığı gerekçesiyle anlaşmaya mesafeli dururken, İran'ın ise 1 Eylül 2022'de verdiği cevapta taslak metnin "yapıcı olmadığını"[1730] belirtmiş ve "gelecekteki bir ABD yönetiminin anlaşmadan çekilmeyeceğinden emin olmak", Yaptırımların sadece kâğıt üzerinde kalmaması ve uluslararası şirketlerin İran'da serbestçe faaliyet gösterebilmesi için anlaşma, objektif ve pratik olmalıdır", "ABD yaptırımlarının "sürdürülebilir" şekilde kaldırılmalıdır", "İran'ın geçmişteki nükleer faaliyetlerine ilişkin BM nükleer gözlemci soruşturması kapatılmalıdır" gibi konuların çözümü konusunda ABD'yi rahatsız eden ısrarlı bir tutum içinde olmuştur.[1731]

AB'nin sunduğu taslak metne uzak duran ve İran'ın anlaşma için belirlediği dört şartı kabul etmeyen Biden,[1732] İran anlaşmasına yönelik son teklifini 21 Eylül'deki BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında yapmış ve İran'ın yükümlülüklerini yerine getirmesi halinde karşılıklı olarak anlaşmaya dönmeye hazır olduğunu tekrar dile

---

[1728] Josep Borrell Twitter'daki açıklamaları için bkz: 08.08.2022, Twetter, https://twitter.com/JosepBorrellF/status/1556669265616539648, (11.06.2023.

[1729] Camilla Schick, "Gaps remain": U.S. responds to latest draft of Iran nuclear deal, 24.08.2022, *CBS News*, https://www.cbsnews.com/news/u-s-responds-iran-nuclear-deal-draft/, (11.06.2023).

[1730] Jennifer Hansler, "Iran's response to nuclear deal 'not constructive,' US State Department says", 01.09. 2022, *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/09/01/middleeast/iran-responds-nuclear-deal-intl/index.html, (11.06.2023).

[1731] "Iran Insists on 'Four Topics' in Nuclear Talks", 06.09.2022, *VOANEWS*, https://www.voanews.com/a/iran-insists-on-four-topics-in-nuclear-talks/6733766.html, (11.06.2023).

[1732] "U.S. calls Iranian demand to end nuclear probes 'unreasonable'", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/irans-raisi-questions-worth-nuclear-deal-without-an-end-iaea-probes-2022-09-22/, (11.06.2023).

getirmiştir.[1733] Ancak bu konuşmadan çok kısa bir zaman sonra Biden yönetimi adeta İran nükleer anlaşmasını rafa kaldırıp, yaptırımlarla İran'ı cezalandırma yoluna gitmiş, bu doğrultuda 29 Eylül 2022 tarihinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren İran firmaları ve İran ile bağlantılı uluslararası firmalara yaptırımlar uygulamıştır.[1734]

Tüm bu süreç yaşanırken İran'da yaşanan bir olay, ABD'nin nükleer anlaşmaya daha mesafeli bir şekilde yaklaşmasına neden olmuştur. 16 Eylül 2022 tarihinde İran ahlak polisi tarafından "uygunsuz kıyafet" giydiği gerekçesiyle gözaltına alınan ve karakolda gördüğü şiddet nedeniyle hayatını kaybettiği belirtilen[1735] İranlı Mahsa Amini'nin ölümü sonrası başlayan protestolar ülke geneline yayılmış ve protestolarda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir.[1736] Tüm dünyanın tepki gösterdiği olaylar sonrası Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price'dan da ABD'nin yaşanalara kayıtsız kalmadığına ilişkin bir açıklama gelmiş, Price kendisine Washington'un diplomasiyi sürdürmekle ilgilenip ilgilenmediği yönelik soruya:

> "*…şu anda odak noktamız nükleer görüşmeler değil, bence İranlılar bunun yapmaya hazır oldukları bir anlaşma olmadığını çok açık bir şekilde ortaya koydular. Anlaşma kesinlikle yakın görünmüyor. İran'ın talepleri gerçekçi değil; KOEP'in kapsamının çok ötesine geçiyorlar...*"[1737]

Sözleriyle cevap verirken, aynı açıklamada Mahsa Amini'nin ölümünün ardından Biden yönetiminin odak noktasını da şöyle açıklamıştır:

[1733] "Remarks by President Biden Before the 77th Session of the United Nations General Assembly", 21.09.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-77th-session-of-the-united-nations-general-assembly/, (11.06.2023).

[1734] "Treasury Targets Financial and Shipping Facilitators of Iranian Petrochemicals and Petroleum Sales", 29.09.2022, *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0980, (12.06.2023).

[1735] "What to Know About the Iranian Protests Over Mahsa Amini's Death", *Time*, https://time.com/6216513/mahsa-amini-iran-protests-police/, (12.06.2023).

[1736] "Iran protests: BBC identifies many more people killed in demonstrations after Mahsa Amini's death", *BBC*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63836921, (12.06.2023).

[1737] Ned Price, "Department Press Briefing – October 12, 2022", 12.10.2022, *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-october-12-2022/#post-387451-Iran, (12.06.2023).

"*…Şu anda odak noktamız, İran halkının barışçıl gösteriler yoluyla, evrensel bir hak olan toplanma ve ifade özgürlüğünü kullanarak sergilediği olağanüstü cesaret ve yürekliliktir. Odak noktamız, Yaptıklarına ışık tutmak ve onları elimizden geldiğince desteklemektir...*"[1738]

21 Ekim 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Antony Blinken'in açıklamaları da Biden yönetiminin İran nükleer anlaşmasına kapıyı kapattığını gösteren açıklamalar olmuştur. Blinken, İran'ın KOEP görüşmelerine gereksiz konular sokmaya devam ettiğini belirterek bunu yapmaya devam ettikleri sürece, anlaşma için hiçbir olasılık, hiçbir ihtimal yok[1739] diyerek kapıyı kapatmıştır. Bir diğer açıklamada nükleer müzakereci ve ABD'nin İran elçisi Rob Malley'den gelmiştir. Malley konuşmasında, "Tahran'ın protestoculara yönelik baskıları", "İran'ın Rusya'nın Ukrayna'daki savaşına verdiği destek" ve "İran'ın nükleer programına ilişkin tutumları" göz önünde bulundurulduğunda, yönetimin İran nükleer anlaşmasını canlandırmaya konusunda "altın fırsatı" kaçırdığını söylemiştir.[1740] İran anlaşmasının ABD için bir önemi kalmadığına yönelik bir açıklama ise Başkan Joe Biden'dan gelmiştir. Biden, 4 Kasım'da ABD ara seçimlerindeki miting için gittiği Kaliforniya'da İran kökenli ve Amerika'da yaşayan bir kadınla yaptığı konuşmada, İran'la 2015'te yapılan nükleer anlaşmanın "öldüğünü" söylemiş ancak ABD'nin bunu resmen ilan etmeyeceğini de vurgulamıştır.[1741] O tarihten sonra da Biden yönetimi tekrar nükleer anlaşmayı canlandırmaya yönelik herhangi bir etkinliğin içinde yer almamış, kendisinden önceki Trump yönetimi gibi O da İran'ı yaptırımlarla kontrol etme çabasına girmiştir.

[1738] Ned Price, "Department Press Briefing – October 12, 2022", 12.10.2022, *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-october-12-2022/#post-387451-Iran, (12.06.2023).

[1739] Antony Blinken, "Secretary Antony J. Blinken and French Foreign Minister Catherine Colonna at a Joint Press Availability", 21.10.2022, *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-french-foreign-minister-catherine-colonna-at-a-joint-press-availability/, (12.06.2023).

[1740] "U.S. Envoy Says Tehran Missed 'Golden' Opportunity For Deal, Slams Iran For Drones, Protest Response", *RFE/RL,* https://www.rferl.org/a/iran-us-malley-nuclear-deal-not-dead/32190783.html, (12.06.2023).

[1741] Barak Ravid- Hans Nichols, "Biden in newly surfaced video: Iran nuclear deal is 'dead'", 20.12.2022, *Axios,* https://www.axios.com/2022/12/20/biden-iran-nuclear-deal-dead-video, (12.06.2023).

3.3.4.4. Rusya-Ukrayna Savaşı'na İran'ın Müdahil olması ve ABD'nin İran'a Yönelik Politikası

1979 Devrimi'nden önce ABD'nin Ortadoğu'daki "jandarması"[1742] olarak lanse edilen İran, devrimden sonra ise ABD'nin en büyük hasımlarından biri olmuştur. Devrimden sonra ABD'nin düşman olarak görülmesi, İran'ı Rusya'ya yakınlaştırmış ve bu tarihten sonra İran-Rusya ilişkileri gelişmiştir. Daha sonraki dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle Arap Baharı sonrasında Ortadoğu özelinde –Suriye başta olmak üzere- bölgesel düzeyde yakın iş birliğine dönüşmüştür.[1743]

24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, yalnızca bölgesel değil küresel dengeleri de sarsan bir olay olarak tarihe geçmiştir. Bu yönüyle Rusya-Ukrayna Savaşı, iki ülke arasındaki bir sorun olmaktan çıkıp, küresel güçlerin rekabet alanı haline gelmiştir. Küresel ve de bölgesel güçlerin önemli bir aktör olarak yer aldığı, ABD ve Rusya'yı karşı karşıya getiren bu savaşta hem ABD hem de NATO ile pozisyonu dikkate alındığında doğal olarak İran'ın tercihi müttefiki Rusya'nın yanı olmuştur. Keza İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'ye göre, "*NATO genişlemesi, farklı bölgelerdeki bağımsız ülkelerin istikrarı ve güvenliği için ciddi bir tehdittir.*"[1744] Bu doğrultuda Tahran yönetimi, ABD ve NATO'nun bölgede askeri varlığını artırmak istediğini, "Rusya'yı kışkırtarak" savaşın patlak vermesine neden olduklarını ileri sürmüştür.[1745] Tahran yönetimi, resmi söylemlerinde diplomasiye daveti ve savaş karşıtlığını vurgulasa da Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısını sorunsallaştırmamıştır. Bu durum İran'ın tarafını göstermesi açısından önemli bir gösterge olmuştur. Savaş başladıktan sonra Batı dünyası Rusya'ya karşı yaptırımlar

---

[1742] Kemal İnat, "ABD-İran İlişkilerinin Ortadoğu ve Türkiye'ye Etkileri", *SETA*, Sayı 85, Aralık 2014, s.5.
[1743] Bayram Sinkaya, "Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-Rusya Ekseni", *Ortadoğu*, Cilt 8, Sayı 72, Ocak-Şubat 2016, s. 22-25.
[1744] "İran Cumhurbaşkanı Reisi, Rusya Devlet Başkanı Putin'le telefonda görüştü", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-cumhurbaskani-reisi-rusya-devlet-baskani-putinle-telefonda-gorustu-/2513758, (12.06.2023).
[1745] Mustafa Melih Ahıshalı, "İran: Ukrayna savaşının sorumlusu ABD ve NATO'dur", 26.05.2022, *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ukrayna-savasinin-sorumlusu-abd-ve-natodur/2598368, (12.06.2023).

uygulamış[1746] ve Rus bankalarını SWIFT sisteminden çıkarmıştır.[1747] Daha önce aynı sorunları yaşayan Tahran, bu noktada Moskova ile bir bakıma ortak kaderde buluşmuş, "saldırgan" davranışları nedeniyle Batı tarafından dışlanan ve uluslararası sistemden izole edilmek istenen Rusya ile; askeri, ekonomik, siyasi ve daha birçok alanda iş birliği yaparak kendisine yönelik olarak da uygulanan Batı yaptırımlarının etkisini azaltmaya çalışmıştır denilebilir.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasının üzerinden 6 ay geçtikten sonra Rusya mühimmat sorunu yaşamıştır. Kendisi dünyanın en büyük silah üreticilerinden biri olmasına rağmen, Ukrayna Savaşı'nın beklenilenden uzun ve çetin sürmesi Rusya'nın mühimmat sorunu yaşamasına sebep olmuştur.[1748] Rusya'nın bu sorunu aşma adına iş birliği yaptığı ülkelerden biri de İran olmuştur. Bu doğrultuda önce Rus yetkililer daha sonra da Temmuz ayında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Tahran'ı ziyaret etmiş ve bu toplantıda Dini Lider Hamaney tarafından da İran'ın, Rusya'ya desteği açık bir şekilde ilan edilmiştir.[1749] Bu ziyaretlerden sonra ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan, İran'ın gizli bir şekilde Rusya'ya Ukrayna'daki savaşta kullanılmak üzere yüzlerce İHA sağladığını iddia etmiştir.[1750] İran ilgili iddiayı yalanlasa da bu defa aynı iddia Ukrayna tarafından dile getirilmiş, Ukrayna cumhurbaşkanlığı danışmanı Oleksiy Arestovych, İran'ın Shahed-129'lar da dahil olmak üzere 46 İHA'yı Ukrayna'ya karşı kullanılmak üzere Rusya'ya transfer ettiğini iddia etmiştir.[1751] İlerleyen dönemlerde Ukrayna birçok defa İran İHA'larını düşürdüğünü belirtmiş ve Eylül ayında İran'ın büyükelçisinin akreditasyonunu

---

[1746] "Rus ekonomisi 2022'yi yaptırımlarla geçirdi", *Dünya*, https://www.dunya.com/dunya/rus-ekonomisi-2022yi-yaptirimlarla-gecirdi-haberi-679719, (13.06.2023).

[1747] "Ukrayna'nın işgali: Batılı ülkeler, bazı Rus bankalarını SWIFT sisteminden çıkarıyor", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518837, (13.06.2023).

[1748] Stephen Losey, "Russia burning through ammunition in Ukraine at 'extraordinary' rate", *Defense News,* https://www.defensenews.com/smr/reagan-defense-forum/2022/12/04/russia-burning-through-ammunition-in-ukraine-at-extraordinary-rate/, (13.06.2023).

[1749] "Key points of meeting with the President of Russia", https://english.khamenei.ir/news/9090/Key-points-of-meeting-with-the-President-of-Russia, (13.06.2023).

[1750] Matt Berg, "Iran preparing to send 'several hundred' drones to Russia, Sullivan says", 11.07.2022, *Politico,* https://www.politico.com/news/2022/07/11/iran-uav-drones-russia-00045195, (13.06.2023); https://www.c-span.org/video/?c5023137/iran-provide-unmanned-aircraft-training-russia-ukraine-war-jake-sullivan, (13.06.2023).

[1751] "Russian Offensive Campaign Assessment, August 5", 05.08.2022, ISW, https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-august-5, (13.06.2023).

kaldırarak İran ile ilişkileri asgari seviyeye indirmiştir.[1752] Rusya'nın, İran İHA'larını savaşta yoğun bir şekilde kullanmaya başladığı iddiaları, İran özellikle Batı ülkeleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmesine yol açmış, İran ile nükleer anlaşma için Viyana sürecinin devam ettiği bu dönemde Biden yönetimi de dron iddiaları doğrultusunda İran'a yaptırım uygulamıştır.[1753] Bunun üzerine İran Dışişleri Bakanlığı, Rusya'ya İHA tedarik ettiğine yönelik iddiaları tekrar yalanlamıştır.[1754] 12 Ekim 2022'de yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de İran'ın insansız hava araçlarını etrafına yaydığından bahsedilmiştir.[1755] Tüm bu iddia ve suçlamalar karşısında İran, Rusya'ya İHA gönderdiğini inkâr ederken,[1756] 19 Ekim 2022'de ABD, İngiltere ve Fransa İran'ın İHA ihracatına yönelik iddiaları BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme getirmişlerdir.[1757] Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price, bu konuda:

> "*..İran yalan söylemeye ve Ukrayna'da kullanılmak üzere Rusya'ya silah sağladığını inkâr etmeye devam ederken, tehlikeli silahların Rusya'ya transferini önlemek için müttefiklerimiz ve ortaklarımızla birlikte çalışmaya kararlıyız...*" [1758]

Demiş, Price, ayrıca bu transferlere karışan herkese karşı yaptırımlarını ve diğer uygun araçları kullanmaktan çekinmeyeceklerini de belirtmiştir. [1759] ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Sözcüsü John Kirby de 20 Ekim'deki basın brifinginde:

[1752] "Ukraine revokes accreditation of Iranian ambassador", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/world/ukraine-revokes-accreditation-of-iranian-ambassador/2693436#:~:text=Ukraine's%20Foreign%20Ministry%20on%20Friday,made%20weapons%20by%20Russian%20troops., (13.06.2023).

[1753] "Treasury Sanctions Iranian Persons Involved in Production of Unmanned Aerial Vehicles and Weapon Shipment to Russia", 08.09.2022, *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0940, (13.06.2023).

[1754] "İran, Rusya'ya İHA sattığını bir kez daha yalanladı", 17.10.2022, *CNN Türk*, https://www.cnnturk.com/dunya/iran-rusyaya-iha-sattigini-bir-kez-daha-yalanladi, (13.06.2023).

[1755] "National Security Strategy", 12.10.2022, *The White House*, s.11-12. https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf, (13.06.2023).

[1756] Amanda Macias, "Iran calls Western allegations that it supplied Russia with drones 'disappointing,' calls for peaceful resolution of war", *CNBC*, https://www.cnbc.com/2022/10/19/iran-denies-allegations-that-it-supplied-russia-with-drones.html, (13.06.2023).

[1757] Michelle Nichols-Arshad Mohammed, "U.S., allies to discuss Iranian drone transfers to Russia at U.N.", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-invites-un-experts-examine-iranian-origin-drones-2022-10-18/, (13.06.2023).

[1758] Ned Price, "On Russia's Acquisition of UAVs from Iran", 19.10.2022, *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/on-russias-acquisition-of-uavs-from-iran/, (14.06.2023).

[1759] A.g.k.

> "*..İranlı askeri personelin Kırım'da sahada olduğunu ve bu operasyonlarda Rusya'ya yardımcı olduğunu değerlendiriyoruz. Rusya şu ana kadar düzinelerce İHA aldı ve muhtemelen gelecekte de ilave sevkiyatlar almaya devam edecek. Ayrıca, Rusya'nın süregelen tedarik sıkıntısı ışığında, İran'dan, Ukrayna'ya karşı kullanacağı karadan karaya füzeler gibi gelişmiş konvansiyonel silahlar edinmeye çalışabileceğinden endişe duyuyoruz...*"[1760]

sözleriyle durumu özetlerken, ABD'nin güçlü yaptırımlarla İran'ın Rusya'ya silah satmasına engel olacaklarını belirtmiştir.[1761] Dışişleri Bakanı Antony Blinken de Moskova'nın Ukrayna'daki sivil altyapıya yönelik geniş çaplı saldırılarının çoğunun İran tarafından tedarik edilen insansız hava araçları kullanılarak gerçekleştirildiğini ileri sürerek, saldırıların asıl amacının masum Ukraynalı vatandaşlara acı çektirmek olduğunu belirtmiş, İran'ın saldırganlığıyla mücadele için de her adımı atmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.[1762]

Biden yönetimine göre İran, Rusya'ya İHA satarak BM Güvenlik Konseyi'nin 2231sayılı kararını ihlal ettiği iddialarında bulunurken,[1763] İran ise ilgili iddiaları inkâr etmeyi sürdürmüş, ancak Ukrayna Savaşı'nda Rusya'nın İran İHA'ları kullanıldığına dair güçlü deliller ortaya çıkınca, 5 Kasım 2022 tarihinde İran, İHA'ları Rusya'ya verdiğini kabul etmiştir.[1764] İHA'ların Rusya'ya verildiği İran tarafından kabul edilse de İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, İHA'ların Ukrayna'ya karşı kullanıldığını reddederek:

[1760] "On-the-Record Press Gaggle by NSC Coordinator for Strategic Communications John Kirby", 20.10.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/20/on-the-record-press-gaggle-by-nsc-coordinator-for-strategic-communications-john-kirby/, (14.06.2023).

[1761] A.g.k.

[1762] Antony J. Blinken, "Secretary Antony J. Blinken and French Foreign Minister Catherine Colonna at a Joint Press Availability", 21.10.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-french-foreign-minister-catherine-colonna-at-a-joint-press-availability/,* (14.06.2023).

[1763] "US Says Iranian Drone Supplies to Russia Violate UN Resolution", *VOA News,* https://www.voanews.com/a/us-says-iranian-drone-supplies-to-russia-violate-un-resolution/6794394.html, (14.06.2023).

[1764] "Iran says it shipped drones to Russia before Ukraine war", *Reuters,* https://www.reuters.com/world/iran-acknowledges-drone-shipments-russia-before-ukraine-war-2022-11-05/#:~:text=Nov%205%20(Reuters)%20%2D%20Iran,power%20stations%20and%20civilian%20infrastructure., (14.06.2023).

"*Bazı Batılı ülkelerin füze konusunda ortaya attıkları iddialar tamamen yanlış fakat insansız hava araçlarıyla ilgili konuların bir kısmı doğru. Ukrayna'daki savaştan aylar önce Rusya'ya sınırlı sayıda insansız hava aracı sağladık.*"[1765]

demiştir. Bu itiraftan 4 gün sonra İran, ABD'nin tepkisini çeken uygulama daha yapmıştır. İran Cumhurbaşkanı Reisi, İran ve Rusya'nın ABD'nin her iki ülkeye yönelik yaptırımlarına karşı ikili ilişkileri geliştirme kararı aldığını ve bu doğrultuda İran ve Rusya'nın, Rusya'da İHA üretmek üzere bir anlaşma imzaladığını açıklamıştır.[1766] İran ve Rusya'nın bu adımına karşı ABD ise yaptırım kartını kullanmıştır. Hazine Bakanı Janet Yellen yaptığı açıklamada; ABD'nin, nerede olurlarsa olsunlar Rusya'nın Ukrayna'yı haksız yere işgalini destekleyen kişi ve şirketlere yaptırım uygulamaya kararlı olduklarını belitmiştir.[1767] Başkan Biden da Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile 1 Aralık 2022'de yaptığı ortak açıklamada İran'ın füze ve İHA teknolojilerinin bölgede ve ötesinde yayılmasını kısıtlayan pratik çabaların arttırılması için ortak çaba sarf edeceklerini söylemiştir.[1768] Başkan Biden ve G7 liderleri, 20 Mayıs 2023 tarihinde Hiroşima'da yapmış oldukları ortak açıklamada;[1769] İran'ın 2231 ve 2216 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarını ihlal ederek devletlere, devlet dışı aktörlere ve vekil gruplara füze, İHA ve ilgili teknolojilerin transferi de dâhil olmak üzere istikrarı bozucu faaliyetlerde bulunduğunu belirterek İran'ın bu faaliyetleri sürdürmesinden endişe duyduklarını belirtmişler ve İran'dan, "Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü saldırganlık savaşını desteklemeyi bırakmasını" istemişler, açıklamada, İran'a özellikle de "Ukrayna'nın kritik altyapısına saldırmak ve Ukraynalı sivilleri

[1765] Ahmet Dursun, "İran: Rusya'ya Ukrayna savaşından aylar önce sınırlı sayıda İHA verdik", 05.11.2022, *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-rusyaya-ukrayna-savasindan-aylar-once-sinirli-sayida-iha-verdik/2730393, (14.06.2023).

[1766] "Iran will help Russia build drones for Ukraine war, Western officials say", 19.11.2022, *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/11/19/russia-iran-drones-secret-deal/, (14.06.2023).

[1767] "Treasury Targets Actors Involved in Production and Transfer of Iranian Unmanned Aerial Vehicles to Russia for Use in Ukraine", 15.11.2022, *U.S. Department of the Treasury,* https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1104, (15.06.2023).

[1768] "Joint Statement Following the Meeting Between President Biden and President Macron", 01.12.2012, *The White House,* https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/12/01/joint-statement-following-the-meeting-between-president-biden-and-president-macron/, (15.06.2023).

[1769] "G7 Hiroshima Leaders' Communiqué", 20.05.2023, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/05/20/g7-hiroshima-leaders-communique/#:~:text=We%2C%20the%20Leaders%20of%20the,course%20for%20a%20better%20future., (15.06.2023).

öldürmek için kullanılan silahlı İHA'ları Rusya'ya transfer etmeyi" durdurması çağrısında bulunmuşlardır.[1770]

Ukrayna Savaşı başladıktan sonra İran ile nükleer anlaşma için sürdürülen Viyana süreci arka planda kalmış, Biden yönetimindeki siyasi elitlerin genel olarak söylemleri; İran'ın bölgede ve bölge ötesinde istikrarı bozacak yönde davranışlarda bulunmamasını sağlamaya yönelik olmuştur. İran ise ABD ve Batı'nın tüm uyarılarına rağmen Rusya ile iş birliğini daha da derinleştirmeye devam etmiştir.[1771] Bu süreçte Biden Yönetimi hem İran'ın Rusya'ya desteğini hem de "İran içindeki protestolarda oluşan insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek" nükleer anlaşmaya giden süreci rafa kaldırmış ve İran'ı bu davranışlardan vazgeçirmek adına aralıklarla yaptırımlar uygulamaya devam etmiştir.[1772]

3.3.4.5. İran'daki İnsan Hakları İhlalleri ve Biden Yönetiminin İran'a Yönelik Politikası

16 Eylül 2022 tarihinde İran ahlak polisi tarafından başörtüsü kurallarına uymadığı gerekçesiyle gözaltına alınan ve gözaltındayken hayatını kaybeden[1773] İranlı Mahsa Amini'nin ölümü sonrası memleketi Saqqez'de "Diktatöre ölüm", "Hamaney'e ölüm" ve "Kadın, hayat, özgürlük" sloganları eşliğinde başlayan

---

[1770] "G7 Hiroshima Leaders' Communiqué", 20.05.2023, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/05/20/g7-hiroshima-leaders-communique/#:~:text=We%2C%20the%20Leaders%20of%20the,course%20for%20a%20better%20future., (15.06.2023).

[1771] "İran, Rusya ile daha fazla silah iş birliği yaparak istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerini arttırıyor", *VOA*, https://editorials.voa.gov/a/iran-rusya-ile-daha-fazla-silah-isbirligi-yaparak-istikrarsizlastirici-faaliyelerini-arttiriyor/7466651.html, (10.03.2024).

[1772] "Treasury Sanctions Suppliers of Iranian UAVs Used to Target Ukraine's Civilian Infrastructure", https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1182; "Treasury Sanctions Board of Directors of Iranian UAV Manufacturer", https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1246; "Treasury Targets Iran's International UAV Procurement Network", https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1331; "Treasury Continues to Sanction Procurement Networks for Iran's UAV and Weapons Programs", http://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/17/timeline-us-sanctions-irans-drones-russia; "Treasury Sanctions Procurement Network Supporting Iran's UAV and Military Programs", https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1423, *Department of the Treasury*, (15.06.2023).

[1773] "İran'ı sarsan gözaltında ölüm (Mahsa Amini'nin şüpheli ölümü)", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/irani-sarsan-gozaltinda-olum-mahsa-amininin-supheli-olumu,0TSK4HCDi0eo20OpEGxKNg, (11.03.2024).

protestolar[1774] bir anda ülke geneline yayılmış ve haftalarca süren protestolarda çıkan olaylarda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir.[1775] Prostestolar sadece İran da değil, dünyanın farklı kentlerinde de yayılmış ve buralardaki gösterilerde İran yönetimi en sert şekilde kınanmıştır.[1776] ABD de İran yönetimine yönelik protestoların en yoğun yaşandığı ülkelerden biri olmuştur.[1777] İran'da Yönetimi eleştirmeye yönelik gösterilerin artması üzerine İran Besic güçleri aracılığıyla protestoculara müdahalede bulunulmuş "şiddet" olarak nitelendirilen bu uygulamalar tüm dünyanın tepkisini çekmiştir.[1778]

Tüm dünyada tepki çeken protestoculara yönelik bu yapılanlara, Biden yönetimi de sert tepki göstermiştir. Biden 21 Eylül'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada: "*Bugün, temel haklarını güvence altına almak için gösteri yapan İran'ın cesur vatandaşlarının ve cesur kadınlarının yanındayız."*[1779] demiştir. Dışişleri Bakanı Antony Blinken da 22 Eylül'de:

> "*...Amerika Birleşik Devletleri, başörtüsünü çok gevşek taktığı iddiasıyla gözaltına alındıktan sonra İran Ahlak Polisi'nin gözetiminde hayatını kaybeden 22 yaşındaki İranlı kadın Mahsa Amini'nin trajik ve vahşi ölümünü kınamaktadır. Sevdiklerinin ve İran halkının yasını tutuyoruz..."*[1780]

[1774] "Ahlak polisi" cinayeti sonrası İran halkı sokaklarda: Diktatöre ölüm!", *Independent Türkçe,* https://www.indyturk.com/node/555166/d%C3%BCnya/ahlak-polisi-cinayeti-sonras%C4%B1-i%CC%87ran-halk%C4%B1-sokaklarda-diktat%C3%B6re-%C3%B6l%C3%BCm, (11.03.2024)

[1775] "Iran protests: BBC identifies many more people killed in demonstrations after Mahsa Amini's death", *BBC,* https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63836921, (12.03.2024).

[1776] "İstanbul'daki Mahsa Amini protestosunda İranlı kadın eylemci saçını kesti, *Euronews,* https://tr.euronews.com/2022/09/21/istanbuldaki-mahsa-amini-protestosunda-iranli-kadin-eylemci-sacini-kesti, (12.03.2024); "Iran protests: Europe's cities rally for Mahsa Amini and women's rights", *Euronews,* https://www.euronews.com/2022/10/29/iran-protests-europes-cities-rally-for-mahsa-amini-and-womens-rights, (12.03.2024).

[1777] "World Demonstrations Support Iran Protests", 05.10.2022, *İran Primer,* http://iranprimer.usip.org/blog/2022/oct/05/world-demonstrations-support-iran-protests, (17.06.2023).

[1778] "Iran's Basij force: specialists in cracking down on dissent", *Reuters,* https://www.reuters.com/world/middle-east/irans-basij-force-specialists-cracking-down-dissent-2022-09-22/, (12.03.2024).

[1779] "Remarks by President Biden Before the 77th Session of the United Nations General Assembly", 21.09.2022, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-77th-session-of-the-united-nations-general-assembly/, (17.06.2023).

[1780] Antony J Blinken, "Designating Iran's Morality Police and Seven Officials for Human Rights Abuses in Iran", 22.09.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/designating-irans-morality-police-and-seven-officials-for-human-rights-abuses-in-iran/,* (17.06.2023).

Şeklinde bir açıklama yaparak İran yönetimini kınamış ve olaylara tepkisini göstermiştir. Aynı tarihte ABD Hazine Bakanlığı da yaşananlardan sorumlu gösterdiği İran ahlak polisi ve üst düzey güvenlik görevlileri hakkında 13553 sayılı yürütme emri uyarınca yaptırım kararı uygulamıştır.[1781] Olayların sekizinci gününde İran'ın 31 eyaletinin tamamında protestolar hakim olmuş, İran yönetimi, göstericilerin örgütlenmesini engelleme amaçlı internet kısıtlamalarına gitmiş ve "isyanlar bitene kadar" da bu durumun devam edeceğini söylemiştir.[1782] İran'ın internet kısıtlaması ve sosyal medya platformlarına erişimi yasaklamasından sonra ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken yaptığı açıklamada; ABD'nin İran hükümetinin vatandaşlarını gözetleme ve sansürleme çabalarına karşı koymaya yardımcı olması amacıyla Hazine Bakanlığı tarafından Amerikan teknoloji şirketlerine İranlılara daha fazla türde internet hizmeti sunma yetkisi için lisans verdiğini söylemiştir.[1783] Bu lisans, teknoloji firmalarının sıradan İranlılara sosyal medya platformları, video konferans yazılımları ve çeşitli bulut tabanlı iletişim araçları sunmasına olanak tanımıştır.[1784] Lisanstan sonra SpaceX CEO'su Elon Musk, sıradan İranlıların bilgiye erişimine yardımcı olmak amacıyla Starlink uydu internet hizmetinin İran'a genişletildiğini duyurmuştur.[1785]

ABD yönetimi, prostestolar konusuna yoğun ilgi göstermiş, ABD'li senatör ve temsilcilerden oluşan ikili bir grup, "ABD'nin temel insan hakları için barışçıl protestolarda bulunmak üzere sokaklara dökülen İran vatandaşlarına desteğini teyit eden" ve "İran güvenlik güçlerini şiddetle karşılık vermelerinden dolayı kınayan"[1786]

[1781] "Treasury Sanctions Iran's Morality Police and Senior Security Officials for Violence Against Protesters and the Death of Mahsa Amini", 22.09.2022, *Department of the Treasury,* https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0969, (17.06.2023).

[1782] "Young Iranians are rising up against decades of repression – arguably bolder than ever", *CNN,* https://edition.cnn.com/2022/09/24/middleeast/mahsa-amini-death-iran-internet-un-investigation-intl-hnk/index.html, (17.06.2023).

[1783] Antony J. Blinken, "Advancing the Free Flow of Information for the Iranian People", 23.09.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/advancing-the-free-flow-of-information-for-the-iranian-people/,* (17.06.2023).

[1784] "U.S. Treasury Issues Iran General License D-2 to Increase Support for Internet Freedom", 23.09.2022, *Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0974,* (17.06.2023).

[1785] Jared Gans, "Musk activating Starlink satellite internet in Iran after Biden administration relaxes sanctions", 24.09.2022, *The Hill,* https://thehill.com/policy/technology/3659726-musk-activating-starlink-satellite-internet-in-iran-after-biden-administration-relaxes-sanctions/, (17.06.2023).

[1786] "Bicameral Group of Lawmakers Unveil Resolution on Anti-Regime Protests in Iran", 20.09.2022, *Foreign Senate,* https://www.foreign.senate.gov/press/dem/release/bicameral-group-of-

kararlar almışlardır. Bu kararlar sonrasında Biden da yaptığı açıklamada, "İranlıların internete erişimlerini kolaylaştıracağını", "şiddet uygulayan İran'lı yöneticilere yaptırım uyguladıklarını" ve "İran'lıların özgürce protesto etme haklarını desteklemeye devam edeceklerini" belirtmiştir.[1787] ABD'li siyasi elitlerin söylemleri sonrasında Dini Lider Hamaney, 4 Ekimde ilk kez protestolar hakkında konuşmuş ve konuşmasında herhangi bir kanıt sunmadan ayaklanmaların ABD, İsrail ve "hain İran'lılar" olarak adlandırdığı bazı İran'lılar tarafından düzenlendiğini iddia etmiştir.[1788]

Dini Liderin söz konusu iddasından sonra ABD, söylemlerini bir adım daha öteye taşımış ve krizi, resmi belge olan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'ne taşımakla birlikte, nükleer anlaşmanın da artık kendileri için odak noktası olmadığını belirtmiştir.[1789] 12 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price bu duruma açıklık getirerek Washington'un odak noktasının diplomasi ve nükleer anlaşmadan ziyade İran'daki protestocuları desteklemek olduğunu belirtmiştir.[1790] Aynı gün yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de İran'da temel hak ve özgürlükleri için mücadele eden İran halkına destek olunacağı açıklanmıştır.[1791] Daha sonraki dönemlerde de İranlı göstericilere desteğini açıklayan[1792] Biden, 3 Kasım'da ara seçim çalışmaları için gittiği Kaliforniya'da İran kökenli aktivistlerin "İran'ı

---

lawmakers-unveil-resolution-on-anti-regime-protests-in-iran, ve https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/bur22978.pdf, (17.06.2023).

[1787] "Statement by President Biden on the Violent Crackdown in Iran", 03.10.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/10/03/statement-by-president-biden-on-the-violent-crackdown-in-iran/, (18.06.2023).

[1788] "Iran's supreme leader breaks silence on protests, blames US", 04.10.2022, AP News, https://apnews.com/article/iran-israel-middle-east-dubai-united-arab-emirates-25c14800b5b145d850fe3181eb062664, (18.06.2023).

[1789] "US State Department says Iran nuclear deal 'not our focus right now'", *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/10/12/politics/ned-price-iran-comments/index.html, (14.03.2024).

[1790] Ned Price, "Department Press Briefing – October 12, 2022", 12.10.2022, *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-october-12-2022/#post-387451-Iran, (18.06.2023).

[1791] "National Security Strategy", 12.10.2022, *The White House*, s. 42, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf, (18.06.2023).

[1792] Remarks by President Biden on Lowering Costs for American Families", *The White House*, 14.10.2022, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/14/remarks-by-president-biden-on-lowering-costs-for-american-families-2/, (14.03.2024); "Remarks by President Biden in Press Gaggle", *The White House*, 15.10.2022, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/15/remarks-by-president-biden-in-press-gaggle-7/, *The White House*, (14.03.2024).

özgürleştir" sloganına merak etmeyin "İran'ı özgürleştireceğiz, yakında onlar kendilerini özgürleştirecekler"[1793] şeklinde cevap vermiştir. Biden'ın bu sözleri, Tahran'da tepkiyle karşılanmış ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, "Biden'a söylüyorum, İran 43 yıl önce özgürleşti" diyerek Biden'ı eleştirmiştir.[1794] Süreç içerisinde eleştirilerine devam eden Biden ise 2023 Nevruz kutlamalarının ana temasını İran'daki gösterilere ayırmış:

> "*…Bu yıl Nevruz, insan hakları ve temel özgürlükleri için mücadele eden İranlı kadınlar da dahil olmak üzere, umuda her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan birçok aile için zor bir döneme denk geliyor. Amerika Birleşik Devletleri onların ve inançları ve cesaretleriyle dünyaya ilham veren tüm İran vatandaşlarının yanında olmaya devam edecektir...*"

Sözleriyle "özgürlük arayışında olan İranlı kadınlara" ve "göstericilere" olan desteğini dile getirmiştir.[1795]

Yaşananlar sonrasında ABD yönetiminin insan hakları eleştirileriyle İran'a ağır bir şekilde yüklendiği görülmüştür. Seçim öncesi ve sonrasında yoğun diplomasi söylemine rağmen, İranı ikna edememiş ve nükleer müzakelerde başarılı olamamış olan Biden yönetiminin İran'a karşı kullanabildiği en iyi silah baskı aracını ise İran'a yönelik eleştiriler ve de alınan yaptırım kararları oluşturmuştur denilebilir.

[1793] "Remarks by President Biden at a Political Event for Congressional Candidate Mike Levin", 04.11.2022, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/11/04/remarks-by-president-biden-at-a-political-event-for-congressional-candidate-mike/, (18.06.2023).

[1794] "İran Cumhurbaşkanı Reisi'den ABD Başkanı Biden'ın "İran'ı özgürleştireceğiz" sözlerine yanıt", 04.11.2022, *Habertürk*, https://www.haberturk.com/reisi-den-iran-i-ozgurlestirecegiz-sozlerine-yanit-3535766, (18.06.2023).

[1795] -Remarks by President Biden and First Lady Jill Biden at Nowruz Reception-, 20.03.2023, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/03/20/remarks-by-president-biden-and-first-lady-jill-biden-at-nowruz-reception/, (18.06.2023).

SONUÇ

2000'li yıllarda ABD'nin İran'a yönelik dış politikasının realist yaklaşım ekseninde şekillendiği söylenebilir. Keza realizm açısından insan; iktidar ve güç elde etme hırsı olan ve bunları korumayı kendine amaç edinen bir varlık olarak tanımlanır.[1796] Devletleri de insanlarla özdeştirerek anlatan realizm'e göre devletler de doğaları gereği kendisini oluşturan insanlarla aynı özellikleri göstererek, sürekli güç peşinde koşarlar.[1797] Realizm, uluslararası politikanın odak noktasının çıkar kavramı olduğunu belirtir ve bunu da "güç" terimi ile ifade etmenin yanı sıra aynı zamanda uluslararası ilişkileri de devletlerarası bir güç mücadelesi olarak görmektedir.[1798] Çıkar kavramı devletlerin odak noktası olduğundan, devlet politikalarının belirlenmesinde moral değerlerden ziyade, rasyonalite dikkate alınır[1799] ki, ABD-İran arasındaki ilişkiler bağlamında bir değerlendirmeye gidildiğinde ilişkilerin ilk somut adımı olan 1856 yılında imzalanan Dostluk Ticaret ve Dolaşım Anlaşması'ndan günümüze kadar bu ilkenin, ABD tarafından gözetilmiş olduğu belirtilebilir.

Uluslararası politikanın doğası çeşitli etkenler nedeniyle sürekli değişim içinde olsa da devletler halen sistemin temel aktörleri olmaya devam etmektedir. Sistemin temel aktörü olan devletler, kendi varlıklarını koruyabilmek için güç ilişkilerine ağırlık vermekte, sistemde etkili olabilme adına güçlerini daha da arttırmak istemektedirler.

Modern uluslararası sistemin tarihsel gelişimine baktığımızda günümüze kadar birçok evreden geçtiğini görmekteyiz. Bu evrelerin oluşmasında "güç" her zaman önemini korumuş ve uluslararası sistem büyük güçlerin konumları dikkate alınarak açıklanmıştır. Güç dengesinin tepesinde tek bir güçlü devletin ya da farklı güç merkezlerinin bulunmasına göre uluslararası sistemin yapısı tek, iki veya çok kutuplu uluslararası sistem şeklinde tanımlanmıştır.

[1796] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma…*s.154-156; Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim*, s. 187-205.
[1797] Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika (Güç ve Barış Mücadelesi) Cilt I,* s. 2-18.
[1798] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s. 130-133.
[1799] Eyüp Ersoy, *a.g.m.*, s. 166-172.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin önemli güçlerinden biri olmaya başlayan ABD, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu sistemin başat güçlerinden biri olmuştur. ABD ve SSCB'nin etkin olduğu yeni uluslararası sistem, aynı zamanda ideolojilerin de etkin olduğu bir sistem olup, 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasıyla son bulmuştur. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra ABD'nin tek başına etkin olduğu tek kutuplu sistem başlamış ve kimi uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre bu sistem günümüzde de devam etmektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin uluslararası hukuku dikkate almadan Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, tek kutupluluğu düşündürür nitelikte olsa da 2000'li yıllarda yaşanan diğer bazı gelişmeler çok kutupluluk tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir. Örneğin AB, İngiltere, Rusya ve Japonya gibi eski büyük güçlerin uluslararası meselelere daha çok müdahil olması, Çin'in ekonomik ve askeri açıdan küresel güce doğru yükselmesi, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin küresel güç olmaya doğru gitmeleri, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin de uluslararası politikada daha etkin olmaya başlamaları, tek kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme doğru bir geçiş olduğuna dair tartışmaları yoğunlaştırmıştır.

Çok kutuplu sistem tartışmaları, 2000'li yıllarda ABD'nin uluslararası sistemdeki konumuna dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin uluslararası hukuku hiçe sayarak dünya jandarmalığına soyunması ve tek taraflı kararlar alması, sadece kendisini değil, tüm dünyayı etkilemiştir. Bu süreçten sonra yaşanan Afganistan ve Irak işgalleri, tek kutuplu sistemin sorgulanmasında önemli bir aşama olmuş, 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında ise çok kutupluluğa yönelik tartışmalar daha çok dillendirilmeye başlanmıştır.

Çok kutupluluğa yönelik tartışmalar sürerken, günümüzde hala ekonomik, askeri, teknolojik v.b. birçok açıdan ülkelerin güç dağılımları arasında asimetrik bir durum söz konusudur. Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden şekillenen uluslararası sistemin güç dağılımı hiyerarşisinde ABD, süper güç statüsünde yer alan tek devlet olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin üzerinden çeyrek asırdan fazla zaman geçmesine rağmen ABD hala bu statüsünü korumaktadır. Çin, Rusya, Japonya,

İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler ise büyük güçler statüsünde yer almaktadır. ABD'nin elinde bulundurduğu güç kapasitesi dikkate alındığında, şuan için ABD'yi tek başına kendi güç kapasitesiyle uluslararası sistemde dengeleyebilecek herhangi bir devletin mevcut olmadığını[1800] ve ABD'yi tek süper güç haline getiren göstergelere baktığımızda ise askeri ve ekonomik gücün en önemli kaynaklar[1801] olduğunu belirtmek gerekir.

Uluslararası sistemin bütünlüğünü anlama açısından devletlerin güç dağılımları ele alınırken, küresel güç dağılımıyla birlikte bölgesel güç dağılımına da bakmak önemlidir. Ortadoğu jeopolitiğinde bölgesel bir güç olarak öne çıkan İran'ın, 2000'li yıllardan günümüze kadarki süreçte sahip olduğu güç yapısı ve davranışları, sistemdeki küresel ve bölgesel aktörlerin davranışlarını etkilemiştir. İran nükleer çalışmalarının yanı sıra bölgede etkin olmaya çalışan bir ülkedir. Savunma harcalarına yönelik veriler kesin olmasa da uzmanlarca iki ordusu olması nedeniyle İran'ın ciddi savunma harcaması yaptığı, İran'ın bu davranışının Ortadoğu bölgesinde güvenlik ikilemine neden olmakla birlikte, bölgesel güçler olan İsrail ve Suudi Arabistan'ın da bu davranıştan etkilenerek ciddi savunma harcamaları yapmasına neden olduğu değerlendirilmektedir.[1802] Öyle ki Suudi Arabistan savunma harcamalarında dünyada ABD, Çin, Rusya ve Hindistan'dan sonra beşinci sırada gelmektedir.[1803] 'Stratejik enerji elipsinin' merkezinde yer alan İran[1804], dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri açısından dördüncü sırada, doğalgaz rezervleri açısından ise ikinci sırada yer almaktadır. [1805] Ancak, ABD ve BM yaptırımları nedeniyle İran,

---

[1800] Ertan Efegil-Neziha Musaoğlu, *a.g.m,* s.9.

[1801] "World Development Indicators Database 2000-2020", *World Bank,* https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=CN-XU-DE-JP-FR-IN-IT-CA-GB-BR-KR-RU-MX&start=2000, (16.03.2024); "SIPRI Military Expenditure Database", *SIPRI,* https://milex.sipri.org/sipri, (14.03.2024).

[1802] Gökhan Çapar- Engin Koç, "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Sayı 43, Cilt 1, 2023, s. 23-49.

[1803] "Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü: Askeri harcamalar 2022'de 2,2 trilyon doları aşarak rekor kırdı", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/articles/cw9pxlg2wy0o, (14.03.2024).

[1804] Yücel Topçu, "İran'ın Savunma Harcamaları", https://savunmaanaliz.com/iran-savunma-harcamalari/ (16.03.2024).

[1805] "OPEC Share of World Crude Oil Reserves 2020", OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm, (14.03.2023); "Türkiye Petrolleri A.O.

bu potansiyelini istediği şekilde kullanamamakta ve pazar bulma sıkıntısı yaşamaktadır.[1806]

Devletleri, uluslararası sistemde yönlendiren yaklaşımları, kimlikleri, stratejileri ve karar alma mekanizmaları vardır. ABD dış politikasının kurumsal yapısı ve aktörlerine baktığımızda, devlet sistemi gereği Başkan'ın daha fazla ön planda olduğunu görmekteyiz. Başkan dış politika kararları alırken kendisine bağlı, Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Konseyi ve istihbarat birimlerinden yardım almaktadır.[1807] ABD Dış politikasında Başkan ile birlikte yasama kanadında Kongre'nin de etkisi bulunmaktadır.[1808] Onay makamında bulunan Kongre; savaş ilanı, uluslararası anlaşmalar ve atamalarda çoğu zaman aldığı kararlar ile Başkan'ın önüne set olabilmektedir.[1809] Öte yandan dış politikalarının oluşmasında azda olsa lobiler ve medya gibi devlet dışı aktörlerin de etkisi bulunmaktadır.[1810] Tüm bunların yanında ABD dış politikasının gelenekleri ve ikilemleri de vardır. Örneğin bağımsızlık, özgüven, Amerikan istisnacılığı, liberalizm, din gibi ilkelerin yanında yalnızcılık-yayılmacılık, moralizm-pragmatizm ve tek taraflılık-çok taraflılık gibi ikilemlerde vardır.[1811]

Kendine özgü devlet ve bürokrasi özellikleriyle öne çıkan İran, dini cumhuriyet rejimiyle yönetilmektedir. İslam dininin Şii yorumuna ve cumhuriyet rejimine dayalı melez bir sistem ile yönetilen[1812] İran'da dış politika konularını yönetmede görünürde yürütmenin başı ve halkın oylarıyla seçilen cumhurbaşkanında olsa da dış politika ile ilgili konuların birçoğunun sevk ve idaresi "Devrim Rehberi"

2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", *TP,* https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf, s.20, (14.03.2024).

[1806] "İran'dan ABD'ye çağrı: Yaptırımlar kalkarsa çok kısa sürede pazar buluruz", *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-abdye-cagri-yaptirimlar-kalkarsa-cok-kisa-surede-pazar-buluruz-549735.html, (14.03.2024).

[1807] Ramazan Gözen, "ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi", *Amerikan Dış Politikası*, s. 96-98.

[1808] Emre Hatipoğlu, "Amerikan Politikasında Kongre'nin Rolü", *Yakın Dönem Amerikan Dış politikası, Teori ve Pratik,* Derleyen: Cenap Çakmak- Cengiz Dinç- Ahmet Öztürk, Nobel Yay., Ankara, 2011, s. 37-55.

[1809] "Constitution of the United States", United States Senate, https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm, (14.03.2024)

[1810] Ramazan Gözen, *a.g.m.*, 42-47.

[1811] Ramazan Gözen, *a.g.m.*, 119-123.

[1812] "İran nasıl yönetiliyor?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/iran-nasil-yonetiliyor/2277483, (15.03.2024).

olarak adlandırılan dini liderin yetkisinde yer almaktadır.[1813] İran devlet sistemi gereği dış politikada karar alma mekanizması yürütmede Dini Lider, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu etkili iken, yasama da ise İslami Şura Meclisi etkilidir.[1814] İran dış politikasını etkileyen ilkelere baktığımızda ise Fars milliyetçiliği ve Şiilik en önemli ilkeler arasında yerini alırken[1815], devrim ihraç politikası ve Batı karşıtlığı ilkelerinin önemi de inkâr edilemez.[1816]

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Ortadoğu siyasetine müdahil olarak İngiltere'den kalan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda ilişki kurduğu ülkelerden biri de İran olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlere karşı İran'ın "koruyucusu" rolünü üstlenen ABD, çıkarları doğrultusunda pragmatist davranmayı da ihmal etmemiştir. Musaddık hükümetinin bir darbe sonucu devrilmesi[1817] sonrası İran'da yönetime geçen Şah Muhammed Rıza Pehlevi, ABD ile iyi ilişkiler kurmuş ve İran, dünya kamuoyunda ABD'nin Ortadoğu'daki jandarması olarak nitelendirilmiştir.[1818] Şah ABD ile iyi ilişkiler kursa da Şah'ın İran'ı modernleştirmek için benimsediği reform hareketleri toplumun yapısını bozmuş, işçi sınıfı ile burjuva kesimi arasında gelir adaletsizliğinin oluşması halkta ciddi rahatsızlığa neden olmuş ve 1979 devrimine giden süreci hazırlamıştır.[1819] Halkta Şah'a ve politikalarına karşı oluşan "nefret" ve "rahatsızlığın" kitlesel gösterilere dönüşmesi neticesinde Şah İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[1820] Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra uzun yıllardır sürgünde bulunan Humeyni'nin ülkeye dönüşü sonrasında ilan edilen "İslam Cumhuriyeti"[1821] iki ülke ilişkilerinin de kaderini belirlemiş ve ABD ile olan

---

[1813] "İran nasıl yönetiliyor?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/iran-nasil-yonetiliyor/2277483, (15.03.2024).
[1814] "İran'ın Siyasi Görünümü", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (15.03.2024).
[1815] Orhan Karaoğlu, *a.g.t.*, s.52.
[1816] Ertan Efegil, "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-ulkelerinin-dis-politikalarini-belirleyen-unsurlar/, (15.0.2024).
[1817] "Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2020/01/03/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer, (15.03.2024).
[1818] Yavuz Cankara, *a.g.t.*, s.107.
[1819] Türel Yılmaz Şahin, a.*g.e.*, s.246-251.
[1820] "Iranians Jubilant as Shah Departs", *The Washinton Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/01/17/iranians-jubilant-as-shah-departs/ec7695d8-3327-43ee-b364-2170e9cacf4b/, (15.03.2024).
[1821] "Humeyni: Halk İslam Cumhuriyetini Seçti", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1979, s.4, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1979-04-02/0, (25.02.2024)

müttefikliğin son bulmasına neden olmuştur. İran'da yönetim değişikliği sadece ABD-İran müttefikliği bozmamış aynı zamanda iki ülkeyi ezeli düşman haline getirmiş ve ilişkiler tamamen durmuştur. Süreç içinde Humeyni tarafından ABD'nin Ortadoğu'daki bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülmesi ve "büyük şeytan" olarak nitelendirilmesi,[1822] elçilik baskını[1823] ve sonrasında yaşanan rehine krizi[1824] gibi olaylar ilişkilerin daha da kötüye gitmesi noktasında adeta köprü görevi görmüştür. Süreç 2000'li yıllara doğru ilerlerken, İran iç siyasetinde Humeyni'nin ölümü sonrasında Batı ile ılımlı ilişkileri benimseyen Haşimi Rafsancani ve ardından Muhammed Hatemi Cumhurbaşkanı olmuştur.[1825] Bu iki isim İran'ı uluslararası siyasete ve ekonomik sisteme yeniden eklemleme, ılımlı bir dış politika dünya ile ilişkileri yeniden kurma gayesindeydiler. Ancak bu duruma rağmen ABD başkanlıklarına gelen gerek Cumhuriyetçi George H.W. Bush ve gerekse Demokrat Bill Clinton dönemlerinde ABD dış politikasında İran'a yönelik çatışmacı yaklaşım devam etmiş ve 2000'li yıllara iki ülke arasında 1979 devrimi döneminden kalma gerginliklerle girilmiştir.

Devrim ile birlikte İran'da dini yönetime dayalı yeni bir yönetim şeklinin benimsenmesi İran'ın uluslararası sistemden izole olmasına neden olmuştur. Bu durum Dini Lider Ayetullah Humeyni'nin ölümüne kadar devam etmiştir. İran'ın uluslararası sistemden izole olmasının yarattığı bilançonun faturasının ağır olması, Humeyni'den sonra başa gelen reformist cumhurbaşkanlarının Batı dünyası ile ilişkiler kurmasını zorunlu kılmışsa da ABD'nin devrimden sonra İran'a yönelik benimsediği bakış açısı nedeniyle başarılı olunamamıştır. 2000'li yıllar başladığında zamanın ruhuna dayalı olarak iki devlet ilişkilerinde gerginliğin sonsuza kadar devam etmeyeceği ve taze başlangıçların olabileceğine dair umutlar yeşermiştir

---

[1822] "Doing Satan's Work in Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/11/06/archives/doing-satans-work-in-iran.html, (15.03.2024)

[1823] "Teheran Students Seize U.S. Embassy And Hold Hostages", *The New York Times*, 5 November 1979, https://www.nytimes.com/1979/11/05/archives/teheran-students-seize-us-embassy-and-hold-hostages-ask-shahs.html, (15.03.2024).

[1824] "The Iranian Hostage Crisis", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iraniancrises, (04.09.1979).

[1825] "Rafsanjani Takes Oath To Lead Iran", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/18/rafsanjani-takes-oath-to-lead-iran/efa63da6-6110-43f9-ab74-feec62d3063e/, (15.03.2024); "Moderate Khatami confirmed as Iran's new president", *CNN*, http://edition.cnn.com/WORLD/9708/03/iran.prez/index.html, (15.03.2024).

denilebilir. Başkan Clinton'ın ardından Kasım 2000'de Amerika'da yapılan seçimleri Cumhuriyetçi George W. Bush kazanmış,[1826] Başkanlık koltuğuna oturmasından kısa bir süre sonra meydana gelen 11 Eylül olayları, Bush yönetiminin dış politikada güvenlikçi politikalar benimsemesine neden olmuştur.[1827] Bush'un bu politikaları benimsemesinde "yeni muhafazakârlar" denilen kanadın bürokraside etkin olmasının önemli payı olmuştur.[1828] 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikası, güvenlik ve tehdit algılamaları üzerinden oluşturmuştur. "Yeni muhafazakâr" kanadın etkisiyle güvenlik ve tehdit algılamaları üzerinden oluşan yeni dış politikadan en çok etkilenen ülkelerin başında İran gelmiştir. 11 Eylül saldırıları, hem İran yönetimi hem de halk tarafından kınanmış ve lanetlenmişse[1829] de Bush dönemiyle birlikte bürokrasi de çok etkin olan ve Bush politikalarının oluşumunda önemli bir role sahip olan yeni muhafazakârlar saldırının ardındaki şüphelilerden biri de İran'ı göstermişlerdir.[1830] Bu açıdan onlara göre İran'a karşı Clinton dönemindeki gibi ekonomik yaptırımlardan ziyade daha sert politikalar benimsenmelidir.[1831] 11 Eylül saldırıları, Bush yönetiminin dış politika anlayışını da değiştirmiştir. Saldırılardan sonra tamamen "güvenlikçi" politikalar benimseyen Bush yönetimi bu doğrultuda Kuzey Kore ve Irak'la birlikte İran'ı da "şer ekseni" ülkeleri olarak tanımlamıştır. [1832] 11 Eylül saldırılarından sonra yayınlanan "Bush doktrini" [1833] ise Afganistan ve Irak müdahalelerinin ana dayanağı olmuştur denilebilir. ABD'nin

[1826] United States Presidential Election Results: https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html, (16.03. 2024).
[1827] "11 Eylül saldırıları: 2001'de neler yaşandı, 19 yılda neler değişti?", *BBC News*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49653233, (16.03.2024)
[1828] Erhan Aydemir, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s.316.
[1829] "İran Raporu: 17 Eylül 2001", RFE/RL, https://www.rferl.org/a/1342846.html, (16.03.2024).
[1830] M.J. Rosenberg, "The supposed Iran plot: Immunised by Neocons", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/opinions/2011/10/14/the-supposed-iran-plot-immunised-by-neocons, (16.03.2024).
[1831] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze…* s. 224-232.
[1832] "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, s. 106, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (16.03.2024).
[1833] *The National Security Strategy of the United States of America*, U.S. Department of State, September 2002, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (16.03.2024).

uluslararası hukuka aykırı[1834] bu davranışı ABD'nin küresel liderliğini ve tek kutuplu sistemin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde ABD yönetimi, "Bush doktrini" ile uluslararası politikalara yön vermeye çalışmıştır. ABD'nin "Bush doktrini" kapsamında yeterli kanıt ve uluslararası kamuoyunun desteği olmaksızın gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak müdahaleleri, İran için ABD'yi kapıdaki düşman haline getirmiştir.[1835] Bu müdahalelerden sonra Bush yönetiminin dış politikasının şekillenmesinde etkili olan ve ABD'nin küresel liderliği için sert güç kullanımını meşru gören yeni muhafazakâr akım tarafından Irak'tan sonra sıranın İran ve Suriye'ye geleceğine dair gündem ve kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.[1836] ABD kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan bu algıya rağmen ABD'nin Afganistan müdahalesi sırasında İran, ABD askeri personeline topraklarına sığınma hakkı tanıyacağını ve Afganistan'a gidecek gıda ve insani yardımın topraklarından geçişine izin vereceğini bildirerek[1837] iş birliğine hazır olduğunun mesajını vermiştir. İran'ın bu iş birliği mesajına rağmen Bush yönetimi tarafından İran ötekileştirilerek "şer ekseni"nde ilan edilmiştir.[1838] ABD'nin 11 Eylül saldırılarından sonra artan müdahaleciliği ve diyalog kanallarını kapatması neticesinde oluşan Afganistan ve Irak müdahaleleri, İran'ın ABD tarafından çevrelenmesine ve Ortadoğu'da ABD hegemonyasının artmasına neden olmuş, bu durum, ABD-İran ilişkilerinde gergin bir ortamın oluşturmuştur..

2002 yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkmasıyla[1839] patlak veren nükleer kriz, muhafazakâr kanattan Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla

---

[1834] Sercan Reçber, "Irak'a Yönelik Askeri Müdahalenin UluslararasıHukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, 2008, s. 55-75.

[1835] "Iran Report: November 23, 2004", *RFE/RL,* https://www.rferl.org/a/1342709.html, (16.03.2024); Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze…* s. 224-225.

[1836] "US 'plans to attack seven Muslim states'", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2003/9/22/us-plans-to-attack-seven-muslim-states, (16.03.2024).

[1837] "Iran Report: September 24, 2001", *RFE/RL,* https://www.rferl.org/a/1342847.html, (17.03.2024).

[1838] "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", *The White House,* Washington D.C., 29 January 2002, s. 106, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf, (17.03.2024).

[1839] "Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program", *İran Watch,* 14 Ağustos 2002, https://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02, (17.03.2024).

birlikte yeni bir boyuta taşınmıştır. Nükleer krizin patlak vermesinden sonra Bush yönetimi tarafından İran'a yönelik hem tek taraflı hem de uluslararası aktörlerin desteği ile ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır.[1840] Bunun dışında Başkan Bush ve ekibi İran'a yönelik askeri müdahale ihtimali de her zaman gündemde tutmaya çalışmışlardır.[1841] Ancak Afganistan ve Irak müdahalelerinde hedeflenen başarının gerçekleşmemesi, ABD ekonomisinin yaşadığı kriz ve uluslararası kamuoyunun Afganistan ve Irak askeri müdahalelerine yönelik olumsuz[1842] bakışı ABD'nin İran'a yönelik askeri harekât gerçekleştirmesini engellemiş olduğu söylenebilir. Bush yönetimi tarafından sert söylemler, ekonomik yaptırımlar ve diplomatik baskılar sonucunda İran'ın barışçıl olmayan nükleer faaliyetlerinden vazgeçeceği ve İran'ın ABD politikalarıyla uyumlu bir hale geleceği öngörülürken[1843], bölgede yaşanan jeopolitik gelişmeler Tahran lehine olmuş ve İran; Afganistan, Irak, Lübnan ve Suriye'de nüfuzunu arttırarak bu ülkelerle askeri, siyasi, ekonomik ve ideolojik ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreçten sonra ABD-İran ilişkilerinde bir restleşme dönemi başlamış ve Bush yönetiminin öngörüleri tutmayan politikaları yüzünden İran artık bölgede edilgen değil belirleyici bir aktör olma yolunda hızlı adımlarla ilerlemiştir. Şii hilali tartışmaları bu dönemden sonra sıkça dillendirilmeye başlanmıştır.[1844]

Başkan Bush'un 11 Eylül saldırılarından sonra benimsediği güvenlikçi ve tek taraflı politikaları tüm dünyada ABD'nin küresel liderliğine ve değerlerine olan güveni azaltmış, böylece Bush'tan sonra görevi devralan Barack Obama, onarması gereken bir dış politika mirası devralmıştır. Başkan Obama'nın seçim kampanyası döneminde kullandığı "değişim" söylemi,[1845] hem ABD'de hem de dünyanın birçok ülkesinde heyecan yaratmıştır. Bush'un tek taraflı politikalarından ve sert

---

[1840] "BM: İran Nükleer Yükümlülüklerini Yerine Getirmedi-2003-06-07", *VOA Türkçe*, https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-06-07-17-1-87901582/809649.html, (17.03.2024).

[1841] Seymour M. Hersh, "The Coming Wars", *The New Yorker*, https://www.newyorker.com/magazine/2005/01/24/the-coming-wars, (17.03.2024).

[1842] Gary C. Jacobson, "A Tale of Two Wars: Public Opinion on the U.S. Military Interventions in Afghanistan and Iraq", *Presidential Studies Quarterly*, Vol: 40, No: 4, December 2010, s. 585-610.

[1843] "Press Briefing by Scott McClellan" https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/01/20060109-4.html (09.11.2022).

[1844] Orhan Karaoğlu, *a.g.t.*, s. 105-109.

[1845] A changed slogan: "The Change We Need", *Politico*, https://www.politico.com/blogs/ben-smith/2008/08/a-changed-slogan-the-change-we-need-011288, (18.11.2022).

söylemlerinden etkilenen İran'da da değişim sloganı heyecan yaratmış ve 1979 yılından beri ilk kez bir ABD Başkanı, seçim zaferinden dolayı İran yöneticileri tarafından kutlanmıştır.[1846] Adaylığı sırasında seçilmesi durumunda İran ile diyalog kanallarını açık tutarak ve diplomasiyi ön plana çıkararak önkoşulsuz bir şekilde başlayacağını söylemesi[1847] Tahran tarafından olumlu karşılanmış[1848] ve iki ülke ilişkilerinde "değişim" beklentisi güçlenmiştir. 1980 yılından beri iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesinin getirdiği zorluğun yanında Başkan Bush'un sert söylemleri ve politik tercihlerinin ilişkilerde yarattığı tahribat, "değişim"in çok zorlu olacağını göstermiştir. Öte yandan iki tarafın istekleri de müzakerelerin başlaması noktasında önemli bir engel oluşturmuş, İran, ABD'nin kendisine uyguladığı tüm yaptırımları kaldırmasını, dondurulmuş mali varlıklarını serbest bırakmasını, ABD'nin kendi iç işlerine karışmamasını ve ABD'nin kendisini bölgesel bir güç olarak kabul ettikten sonra diplomatik ilişkilerin başlatacağını bildirirken,[1849] buna mukabil Obama yönetimi ise her ne kadar önkoşulsuz olarak müzakerelere başlayacağını bildirmişse de İran'ın nükleer politikasından vazgeçmesini istemiş ve İran'ın terörizme destek verdiği iddiasında bulunarak bunu sona erdirmesini şart koşmuştur.[1850] Obama, göreve geldikten sonra Ekim 2009'da P5+1 ülkeleri ile İran arasında başlayan müzakerelerde herhangi bir sonuç alınamamıştır.[1851] Süreç içerisinde İran, Türkiye ve Brezilya'nın çözüm önerileri de hem ABD hem de diğer ülkeler tarafından kabul edilmeyince[1852] ABD'nin tek taraflı yaptırımlarının yanında BM'nin ve AB'nin İran'a yönelik geniş çaplı yaptırımları da devreye girmiştir. [1853]

[1846] Nazila Fathi, "In Rare Turn, Iran's Leader Sends Letter to Obama", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/07/world/middleeast/07iran.html, 06.11.2008, (17. 03. 2024)

[1847] Julian Borger," The New Obama Administration is willing to talk to Iran without preconditions", *Global Research*, 22.01.2009, https://www.globalresearch.ca/the-new-obama-administration-is-willing-to-talk-to-iran-withoutpreconditions/11967, (17.03.2024).

[1848] "Iranian President Welcomes 'Honest' Talks With US", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/a-13-2009-04-08-voa27-68784567/410950.html, (17.03.2024).

[1849] Bayram Sinkaya, "Obama Döneminde Abd-İran İlişkileri ve "Değişim" Şansı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s.48.

[1850] a.g.m., s.48.

[1851] Timeline of Iran's Nuclear Activities, *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities, (17.03.2024).

[1852] "Bad Nuclear Deal With Brazil and Turkey Hands Iran a Diplomatic Coup", *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/17/AR2010051703455.html, 18.05. 2010, (17.03.2024).

[1853] "Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue 2003-2013", https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (17.03.2024).

İran'ın nükleer programda ısrar etmesi neticesinde, Obama'nın diplomasi söyleminde değişiklik olmuş ve Obama arkasına uluslararası desteği de alarak BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla başkanlığının birinci döneminde İran'a Bush döneminden bile daha ağır yaptırımlar denilebilecek uygulamıştır.[1854] Bu durum ABD dış politikasında İran'a yönelik polititikalarda olumlu yönde bir değişiklik beklentisini de oldukça aza indirmiştir.

Obama'nın başkanlığının ikinci döneminde İran'da yapılan seçimleri ılımlı kimliğe sahip Hasan Ruhani'nin kazanması[1855] Obama'nın İran'a yönelik söylemlerinde tekrar diplomasiyi öne çıkarmada önemli bir ivme olmuştur. Obama'nın "diplomasi" söylemine[1856] rağmen iki ülke ilişkileri açısından dönüm noktası sayılabilecek aşamaya ancak 2013 yılında gelinmiştir. 2013 yılında ABD ve İran arasında 1979'dan sonra ilk doğrudan temas gerçekleşmiş ve P5+1 ile İran arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır.[1857] Görüşmeler sonucunda geçici anlaşma imzalanmıştır.[1858] Nisan 2015'te taraflar arasında İran'ın nükleer programının azaltılması ve İran'a yönelik ağır ekonomik yaptırımların hafifletilmesi için[1859] başlayan görüşmelerde nihai anlaşmaya 14 Temmuz 2015'te varılmıştır.[1860] Bu anlaşma ile İran'ın zenginleştirilmiş uranyum üretme kapasitesi sınırlandırılmış ve UAEA santrifüjlerin üretimi, depolanması ve montajıyla ilgili tesislere erişim yetkisine sahip olmuş, buna mukabil İran'a yönelik yaptırımlar kalkmış, İran ülke

---

[1854] Oliver Borszik, "International Sanctions Against Iran Under President Ahmadinejad: Explaining Regime Persistence", *GIGA Research Programme: Violence and Security*, No: 260, 2014, s.1- 25.

[1855] "Iran: Hassan Rouhani wins presidential election", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2013/jun/15/iran-presidential-election-hassan-rouhani-wins, (17.03.2024).

[1856] "President Obama Announces New Diplomatic Efforts with the Islamic Republic of Iran", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2013/09/27/president-obama-announces-new-diplomatic-efforts-islamic-republic-iran, (17.03.2024).

[1857] "Iran agrees to curb nuclear activity at Geneva talks", *CNN,* https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25074729, (17.03.2024).

[1858] Security Council Report, "December 2013 Monthly Forecast," *Mıddle East Iran,* 27.11.2013, https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2013-12/iran_4.php (17.03.2024).

[1859] "Iran, P5+1 Talks Continuing In Vienna", RFE/RL, https://www.rferl.org/a/25424531.html, (17.03.2024).

[1860] "Director General's Statement on the Announcement by the E3/EU + 3 and Iran on the Agreement of the Joint Comprehensive Plan of Action", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/director-general%E2%80%99s-statement-announcement-e3/eu-3-and-iran-agreement-joint-comprehensive-plan-action, (17.03.2024).

dışındaki 100 milyar dolarlık dondurulmuş varlıklarına erişim hakkı elde etmiş ve petrolünü dünya pazarına sunma imkânı elde etmiştir. [1861]

Ortak Eylem Planı (KOEP), 1979 devriminden sonra iki ülke arasında yapılan ilk resmi anlaşma olduğundan tarihi bir öneme de sahiptir denilebilir. Obama, Kongre'deki Cumhuriyetçilerin anlaşmaya itirazlarına[1862] rağmen KOEP'i hayata geçirme noktasında dirayetli davranmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen Obama, KOEP konusunda bazı hatalar da yapmıştır. Birincisi, KOEP'i imzalama hedefinde Obama, anlaşmanın arka planındaki sorunları göz ardı etmiştir. İkincisi, Ortadoğu'da İran'ın politikalarından rahatsız olan müttefikleri Suudi Arabistan ve İsrail gibi ülkelerin tepkilerini de hafife almıştır. Üçüncüsü ve en önemlisi KOEP'in onay mekanizmasıyla ilgilidir ki, Obama, Kongre'nin desteğini alamadığından başkanlık yetkilerini kullanarak onaylamıştır. Bu durum, Başkan Trump'ın daha sonra anlaşmayı feshetmesine olanak tanımıştır.[1863]

Obama'nın başkanlık döneminden sonra Amerika'da tekrar Cumhuriyetçiler yönetime geçmiş, yeni Başkan Trump, seçim kampanyası sırasındaki söylemlerinde İran'a karşı sert siyaset izleyeceğinin işaretlerini başkanlığı öncesinde vermiştir.[1864] Nitekim de öyle olmuş, Trump, görevi devraldığı ilk günden son güne kadar Tahran'a karşı sert bir duruş sergilemiştir. Trump, Obama'nın P5+1 ülkeleriyle uzun uğraşın neticesinde hayata geçirdiği ve "tarihi anlaşma"[1865] olarak nitelendirdiği KOEP'i, "tarihte müzakere edilen en kötü anlaşmalardan biri" ve "felaket" olarak

---

[1861] "Landmark deal reached on Iran nuclear program", *CNN*, https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal/index.html, (17.03.2024).

[1862] "Republican-led attempt to block Iran deal fails in Senate", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/10/iran-nuclear-deal-senate-day-of-decision, (17.03.2024).

[1863] Emre Mürütsoy, *Barack Obama Ve Donald Trump Başkanlığında Abd'nin İran'a Yönelik Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi*, Erciyes Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2022, s.98-103.

[1864] Donald Trump, "Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", 08.09.2015, *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trumpamateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090, (17.03.2024).

[1865] "Barack Obama says historic agreement with Iran meets core objectives", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/us-news/2015/apr/02/barack-obama-historic-agreement-iran-core-objectives, (17.03.2024).

nitelendirmiş ve başkanlığı aldıktan kısa bir süre sonra anlaşmadan çekilmiştir.[1866] İran'ı ABD'nin düşmanı[1867] olarak gören Trump, KOEP'in İran'ın balistik füze programını kapsamadığını, anlaşmanın sona ermesinden sonra İran'ın yeniden nükleer silah elde etme imkânına sahip olabileceğini ve anlaşmanın, İran'ın bölgedeki ekonomik gücünü artırdığını iddia edip karşı çıkmıştır.[1868] ABD'nin çıkarlarına göre İran ile yeni bir anlaşmaya varabileceğini belirten[1869] Trump, kendi başkanlığı döneminde böyle bir anlaşmayı hayata geçirememiştir.

Trump, İran ile ilgili politika belirleme çalışmalarına hızlı başlamıştır. Başkanlığa geldiğinde İran'a yönelik "maksimum-azami baskı"[1870] uygulacağını belirten Trump, bunun ilk uygulaması olarak, başkanlığının ilk günlerinde aralarında İran'ın da bulunduğu ve nüfusunun çoğunluğunun müslamanlardan oluşan 7 ülkeye vize kısıtlamasına gitmiştir.[1871] Daha sonraki dönemlerde Trump yönetimi, İran ekonomisini hedef almıştır. Bu doğrultuda ekonomik yaptırımların ilk aşaması ile İran yönetiminin ABD doları satın alması, altın ve değerli madenlerle ticaret yapması yasaklanmıştır.[1872] Kasım 2018'de de İran'ın petrol ihracatını sıfırlamayı hedefleyen yaptırımları devreye sokan[1873] Trump, bu adımında başarılı olmuş, İran'da döviz

[1866] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (17.03.2024).
[1867] "Remarks by President Trump on Iran", *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/, (18.03.2024).
[1868] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (18.03.2024).
[1869] A.g.k.
[1870] "Trump's 'maximum pressure' peaks just before election", *Politico*, https://www.politico.com/news/2020/09/19/trump-iran-maximum-pressure-418225, (18.03.2024).
[1871] Michael D. Shear-Helene Cooper, "Trump Bars Refugees and Citizens of 7 Muslim Countries", 27.01.2017, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2017/01/27/us/politics/trump-syrian-refugees.html, (18.03.2024).
[1872] "Reimposing Certain Sanctions With Respect to Iran-Executive Order 13846", 06.08.2018, *U.S. Department of Treasury*, Federal Register, Vol: 83, No: 152, https://ofac.treasury.gov/media/30181/download?inline (18.03.2024).
[1873] "U.S. Government Fully Re-Imposes Sanctions on the Iranian Regime As Part of Unprecedented U.S. Economic Pressure Campaign", 05.11.2018, *U.S. Department of Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm541, (18.03.2024).

kurlarının yükselmesine sebebiyet vermiş,[1874] yıllık enflasyon üç haneli rakamlara yaklaşmış ve İran'da ekonomik kaynaklı geniş çaplı protestolar başlamıştır.[1875]

İran ile diyalog yollarını kapatan ve "azami baskı" uygulama noktasında kararlı olan Trump, Obama'nın diplomasi kanalıyla ve büyük emekler sonucunda hayata geçirdiği ve İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandıran anlaşmadan (KOEP) Mayıs 2018'de çekildiğini bildirmiştir.[1876] Bu durum hem İran'da hem de KOEP ortaklarında şok etkisi yaratmıştır. Trump, baskı yoluyla İran ile ABD çıkarlarını önceleyen bir anlaşmaya varacağını umduysa da bu konuda başarılı olamamıştır. Anlaşmadan çekinmekle yetinmeyen Trump, Nisan 2019'da İran DMO'yu ABD'nin "yabancı terör örgütleri" listesine eklemiştir.[1877] Böylece ABD tarafından ilk kez bir ülkenin resmi ordusu, "terör örgütü" olarak nitelenmiştir.

Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesinden sonra ABD-İran arasında gerilim daha da artmış, Haziran 2019'da Umman Körfezi kıyısında ABD Hava Kuvvetlerine ait bir İHA, DMO tarafından düşürülünce[1878] Trump yönetimi acil toplanarak İran'a cevap arayışlarına girmiş ve İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'e yaptırım kararı almıştır.[1879] Bu durum ABD-İran arasındaki gerginliğin çatışmaya dönüşebileceği endişelerini artırmıştır.

[1874] "ABD yaptırımları yeniden başlarken İran döviz kuru rejiminde esnekliğe gitti", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2018/08/06/abd-iran-a-yeniden-yapt-r-m-karar-n-uygulamaya-basl-yor, (18.03.2024).

[1875] "İran'da neler oluyor, son protestolar öncekilerden neden farklı?", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50515576, (18.03.2024).

[1876] "Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (18.03.2024).

[1877] "Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization", 08.04.2019, The White House, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/, (18.03.2024).

[1878] "İran, ABD'ye ait İHA'yı düşürdü", 20.06. 2019, *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdye-ait-ihayi-dusurdu-420007.html, (15.05.2023).

[1879] "Trump imposes new sanctions on Iran, targets supreme leader", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/economy/2019/6/25/trump-imposes-new-sanctions-on-iran-targets-supreme-leader, (18.03.2024); "U.S. sanctions Iran's foreign minister amid escalating tensions", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-sanctions-irans-foreign-minister-amid-escalating-tensions/2019/07/31/1d4f3780-7eaf-47cc-8c55-569f6ede7615_story.html, (18.03.2024).

ABD-İran arasında 2000'li yıllar boyunca gerginliğin zirveye ulaştığı en önemli olay ise 3 Ocak 2020 tarihinde İran DMO'ya bağlı Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından düzenlenen hava saldırısında ölmesi olmuştur.[1880] Buna karşılık İran da 8 Ocak tarihinde ABD'nin Irak'taki hava üssüne balistik füzelerle saldırı düzenlemiştir.[1881] Trump'ın İran'a yönelik benimsediği politikalar neticesinde yaşanan bu olaylar, iki ülke arasındaki gerginliğin gerektiğinde çatışmaya da dönüşebileğini göstermiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Trump'ın tek taraflı siyaset anlayışının ABD'nin liderliği ve güvenilirliğine dair Bush döneminden sonra tüm dünyada tekrar soru işaretlerine sebep olmuş olduğu belirtilebilir.

Amerikan siyasetinde tanıdık bir isim olan, 2009-2017 yılları arasında Obama'nın başkan yardımcılığı görevlerini üstlenen Demokrat Partinin adayı Joe Biden, 3 Kasım 2020 tarihinde yapılan seçimleri kazanmıştır.[1882] Biden, seçim kampanyası sırasında göreve geldiğinde İran ile Trump dönemiyle birlikte kapanan diyalog kanallarını yeniden açacağını ve sorunları diplomasi yoluyla çözeceğini söylemiştir.[1883] Biden, kampanya dönemi boyunca kendisinin de hayata geçmesinde başkan yardımcısı olarak önemli katkıların olduğu 2015 yılında İran ile imzalanan KOEP'in Trump tarafından tek taraflı olarak iptal edilmesini eleştirmiş[1884] ve başkan olduğunda anlaşmaya geri döneceğini vaat etmiştir.[1885] Başkan olduktan sonra da İran ile ilişkilerde diplomasi vurgusu yapan Biden, Trump'ın tek taraflı politikalarını tersine çevirmek için mesaiye başlamış ve ilk olarak aralarında İran'ın bulunduğu 7

[1880] "Statement by the Department of Defense", *U.S. Department of Defense*, https://www.defense.gov/News/Releases/release/article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/, (19.03.2024).

[1881] "Iran launches missile attacks on US facilities in Iraq", 08.01.2020, *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2020/1/8/iran-launches-missile-attacks-on-us-facilities-in-iraq, (19.03.2024).

[1882] "Presidential Election Results: Biden Wins", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2020/11/03/us/elections/results-president.html, (30.05.2023).

[1883] "The Presidential Candidates on the Iran Nuclear Deal", *Council on Foreign Relations-CFR*, https://www.cfr.org/article/presidential-candidates-iran-nuclear-deal, (19.03.2024).

[1884] Bill Barrow, "Biden: Iran escalation shows Trump 'dangerously incompetent'", *AP News*, https://apnews.com/article/9be0bbd094621bfb5e04fb8a12551a4f, (28.05.2023); "The Presidential Candidates on the Iran Nuclear Deal", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/article/presidential-candidates-iran-nuclear-deal, (19.03.2024).

[1885] "Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran", *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html, (19.03.2024).

ülkeye yönelik vize kısıtlamasını kaldırmak[1886] gibi bazı sembolik girişimlerde bulunmuşsa da KOEP ve yaptırımlar gibi önemli meselelerde önemli bir mesafe kat edememiştir.

Biden'a göre Trump'ın plansız bir şekilde KOEP'ten çekilmesi ve hatalı politikaları ABD'nin uluslararası itibarını zedeleği gibi müttefiklerini de ABD'den uzaklaştırmıştır.[1887] Ayrıca Biden, İran'ın bu süreçte Çin ve Rusya'ya yaklaştığını ancak ABD'nin İran politikası etrafında yenilenen uluslararası fikir birliğinden ve diplomasinin iki katına çıkarılmasından yararlanılarak İran'ın geri döndürülebileceğini belirtmesine[1888] rağmen sorunun çözümü noktasında isteksiz davranması veya cılız adımlar atması, Biden'ın söylemlerindeki tezatlığı ortaya koymuştur. Biden'ın başkanlığı döneminde İran nükleer probleminin çözümü noktasında Temmuz 2023 itibarıyla farklı tarihlerde 8 tur halinde görüşmeler yapılmış ancak herhangi bir çözüme ulaşılmamıştır.[1889] Müzakerelerin devam ettiği dönemde yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı'na İran'ın Rusya'ya İHA'lar vererek savaşa müdahil olması[1890] ve tarafını Rusya'dan yana belirtmesi,[1891] yanı sıra İran'da Mahsa Amini protestolarında yaşananlar, İran'ın yaşananlardaki tutumu ve uluslararası kamuoyunun tepkisi gibi gelişmeler müzakarelerin seyrini etkilemişse de Biden'ın Çin etkisi nedeniyle odak noktasını Ortadoğu'dan Asya-Pasifik'e kaydırmış olması[1892] ve P4+1 ülkeleri ile İran arasında devam eden müzakerelere doğrudan

---

[1886] "Proclamation on Ending Discriminatory Bans on Entry to The United States", 20.01.2021, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/20/proclamation-ending-discriminatory-bans-on-entry-to-the-united-states/, (19.03.2024).

[1887] "Candidates Answer CFR's Questions-Joe Biden", 01.08.2019, *Council on Foreign Relations-CFR*, https://www.cfr.org/article/joe-biden, (19.03.2024).

[1888] A.g.k.

[1889] "Timeline: Biden Diplomacy on Iran, *The Iran Primer*, http://iranprimer.usip.org/blog/2021/apr/02/new-talks-timeline-diplomacy-under-biden, (19.03.2024).

[1890] "Iran says it shipped drones to Russia before Ukraine war", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/iran-acknowledges-drone-shipments-russia-before-ukraine-war-2022-11-05/#:~:text=Nov%205%20(Reuters)%20%2D%20Iran,power%20stations%20and%20civilian%20infrastructure., (19.03.2024).

[1891] "Key points of meeting with the President of Russia", https://english.khamenei.ir/news/9090/Key-points-of-meeting-with-the-President-of-Russia, (19.03.2024).

[1892] "President Biden Welcomes Asia-Pacific Leaders To San Francisco, Drives Inclusive and Sustainable Economic Growth at Home and Throughout APEC", *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/11/17/fact-sheet-president-

değil de dolaylı yoldan katılması,[1893] sorunun çözümü noktasında yeterli çabayı ortaya koymadığını göstermektedir. Biden'ın meseleye zayıf adımlarla yaklaşmasının bir diğer nedeni ise yaklaşan 2024 seçimleri öncesi, nükleer anlaşma gibi çok mesai gerektiren çetrefilli bir konunun, seçmen davranışı üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada "*ABD-İran ilişkilerinin seyrinde, ABD'nin İran'a yönelik politikalarında başta başkanlar olmak üzere, dış politika karar alma mekanizmasında rol oynayan bütün aktörlerinin her birinin belirli ölçüde etkisi bulunmaktadır.*", "*ABD başkanlarının siyasi ve ideolojik yaklaşımları, 2000'li yıllarda ABD-İran arasındaki krizleri etkilemiştir*." ve "*2000'li yıllarda uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler ABD'nin İran politikalarının şekil almasında önemli roller oynamıştır.*" şeklindeki hipotezlerde ABD'nin İran politikaları bağımsız değişken, ABD-İran ilişkileri bağımlı değişken olarak değerlendirilmiş, bu doğrultuda 2000'li yıllar boyunca "Cumhuriyetçiler-Demokratlar-Cumhuriyetçiler-Demokratlar" şeklinde değişen ABD yönetimlerinin belirlediği İran politikalarının başkanın siyasi kimliğine ve politikalarına göre değişiklik gösterdiğinin görülmesi hipotezleri doğrulamıştır. ABD'nin İran politikasının her daim süreklilik göstermiş olduğu, 2000'li yıllarda uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin ABD'nin İran politikalarının şekil almasında önemli roller oynadığı ve ABD çıkarlarının tüm başkanlar için en önemli hedef olduğu analizlerle ortaya konulmuştur. ABD'de çıkarlara ulaşma adına Cumhuriyetçi George Bush ve Donald Trump, İran'a yönelik siyasette sert söylem ve politikaları benimserken, Demokrat Barack Obama ve Joe Biden ise diyalog ve diplomasiyi öncelemiştir. Tüm bunların yanında dört başkan döneminde de İran'a yönelik siyasette ideolojik bakış açısının yanısıra iç politikadaki süreç ve dinamiklerin de önemli etkisi olmuştur. Bu süreç ve dinamikler, ikili ilişkilerde gerilim ve yumuşama süreçlerinin kontrolünde ve ilişkileri yeniden inşa etme süreçlerinde kendisini göstermiştir. Dört başkanın da İran politikasında buluştukları bir diğer ortak nokta ise yaptırımlar olmuştur. Yaptırımlar, herhangi bir

---

biden-welcomes-asia-pacific-leaders-to-san-francisco-drives-inclusive-and-sustainable-economic-growth-at-home-and-throughout-apec/, (19.03.2024).

[1893] "U.S. and Iran in indirect talks over nuclear program and prisoners", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/06/20/iran-us-nuclear-talks-prisoners/, (19.03.2024)

anlaşmazlık durumunda İran'a yönelik baskı kartı olarak kullanılan birincil ve en etkili araç olmuştur.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervard, *Modern İran Tarihi,* Çeviren: Dilek Şendil, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Abrahamiyan, Ervand, *The Coup 1953 the CIA: And the Roots Of Modern U.S-Iranian Relations,* The New Press, 2013.

Acar, Necmettin, "Arap NATO'su: Ortadoğu'da Ölü Doğmuş Bir Ortak Güvenlik Girişimi mi?", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi-ORSAM,* 20.04.2019, https://www.orsam.org.tr/tr/arap-natosu-ortadoguda-olu-dogmus-bir-ortak-guvenlik-girisimi-mi/, (16.05.2023).

Adesnik, David-Tzvi Kahn, "Preventing Iran from Exploiting the Nuclear Deal", 30.09.2015, *Foreign Policy,* https://www.jstor.org/stable/resrep07323, (15.02.2023).

Adıbelli, Barış "İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm*"*, *Doğu Batı Yol Ayrımında İran; İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* Ed: Barış Adıbelli, Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul, 2012.

Adler, David Gray, "The President as King: The Usurpation of War and Foreign Affairs Powers in the Modern Age", *The Presidency and the Challenge of Democracy,* Derleyen: Michael A. Genovese ve Lori Cox Han, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

Ahmedi, Hamid, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", *İran: Ulusal Kimlik İnşası,* Derleyen: Hamid Ahmedi, Çeviren: Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları 2009.

Ahmedi, Hamid, *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, Çeviren: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Akbarzadeh, Shahram, "Obama and the US Policy Change on Iran", *Global Change, Peace & Security*, vol: 21, no: 3 October 2009, s. 397-401.

Akbaş, Zafer, İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, *History Studies,* Vol. 5, Issue 2, 2013, s.21-44.

Akbaş, Zafer, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", *History Studies*, Ekim 2011 Özel Sayısı, s. 1-18.

Akbaş, Zafer, *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Akbaş, Ziya, "Irak'ta Mezhepsel Çekişmelerin Boyutları ve Sonuçları", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2017, s. 79-86.

Akbulak, Sevinç, "BRICS Ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) İle Güney Kore Ekonomilerine Ve Sermaye Piyasalarına İlişkin Temel Göstergeler Ve Kısa Değerlendirmeler", *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu (Kamuya Açık),* https://spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/956, (10.10.2021).

Akdemir, Erhan, "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt 8, Sayı 1, 2009, s.1-26.

Akdevelioğlu, Atay, "İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve CIA Darbesi Kutusu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler,* Yorumlar, Ed: Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2002.

Akgemci, Esra, "Yumuşak Dengeleme Kavramının Sınırlılıkları Üzerine Yeniden Düşünmek: Venezuela Dış Politikası Örneği", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches,* Cilt 16, Sayı 29, 2020. S. 2230-2262.

Akgün, Çiğdem – Ergün, Gülseren, İran İslam Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 2019, Cilt 6, Sayı 38, s. 1627-1640.

Akgün, Mensur v.d., "Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010", TESEV Yayınları, TESEV Dış Politika Programı 2 Şubat 2011, İstanbul, s.1-23.

https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, (05.04.2022).

Akgün, Tuğçenur, "İran nasıl yönetiliyor?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/iran-nasil-yonetiliyor/2277483, (05.03.2022).

Akkaya, Saffet -Haleddin İbrahimli, "İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* Yıl 14, Sayı 28, s.157-186.

Aktaş, Murat, "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,* Cilt13, Sayı 1, 2014, s.31-54.

Aktükün, İlker, "Soğuk Savaştan Küresel Tiranlığa", Derleyen: Toktamış Ateş, *Kartal'ın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikası'nda Yeni Yönelimler ve Dünya,* Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

Alastair Newton, "The New Neocons and the Middle East", *Global Policy Journal*, https://www.globalpolicyjournal.com/blog/30/08/2017/new-neocons-and-middle-east, (30.10.2022)

Aldosari, Noof Rashid, "Between the Supreme Leader and the President: Understanding Wilayat al Faqih (Iranian) System of Governance", *World Journal of Social Science Research*, Vol. 6, No. 3, 2019, s. 389-423.

Alıcı, Mehmet, *İngiliz Puritanizm'inin Doğuşu ve Gelişimi (Xvı.- Xvıı. Yüzyıl),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), 2005.

Alım, Eray, "Rusya'nin Büyük Güç Aktivizminde Çok Kutuplu Dünyanin Önemi", *Asya Studies Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, No:8, Yaz 2019, s. 53-65.

Altunışık, Meliha Benli, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 74-75.

Altunışık, Meliha Benli, Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 5, Sayı 53, Mayıs 2013, s. 71-78.

Ametbek, Dinmuhammed, *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*¸ Balgat Çalışmaları, No: 3, ANKASAM, Ankara, 2017.

Amuzegar, Jahangir, "Iran's Theocracy under siege", *Middle East Policy,* Cilt 10, Sayı 2003, 1, s. 135-153.

Anderson, Peery, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri,* Çeviren: Barış Baysal, Natobene Yayınları, Ankara, 2015.

Andrew Linklater, "Teoride ve Pratikte Realizm", *Uluslararası İlişkiler Kuramları,* Ed: Ken Booth ve Steve Smith", Çeviren: Muhammet Aydın, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Ansari, Ali M., *Confronting İran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust,* Hurst & Company, London, 2006.

Ansari, Ali M., *Crisis of Authority: Iran's 2009 Presidential Election*, Chatham House, London, 2010.

Ansari, Ali M., *Iran, İslam and Democracy: The Politics of Managing Change,* Royal Institute of International Affairs, London, 2006.

Aparı, Saadet Firdevs, "ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523, (20.10.2021).

Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 21, 2000, s. 432-445.

Arı, Tayyar, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2015, s.154-159.

Arı, Tayyar, *Basra Körfezi'nde Güç Dengesi: 1978-1991,* İstanbul Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), İstanbul, 1991.

Arı, Tayyar, "Morton Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 11, Sayı 1-2, Mart-Kasım, 1990.

Arı, Tayyar, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Dora Yay., Bursa, 2.

Arı, Tayyar, *Basra Körfezinde Güç Dengesi,* 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık, 8. Baskı, 2013.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* MKM Yayıncılık, Bursa, 2012.

Arıboğan, Deniz Ülke, "Güvenliksiz Barıştan Barışsız Güvenliğe", Derleyen: Toktamış Ateş, *Kartalın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2004.

Arıboğan, Deniz Ülke, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay. İstanbul, 2007.

Arıboğan, Ülke, -Gülden Ayman-Beril Dedeoğlu, "Kamuoyu", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 5. Baskı, DER Yayınları, İstanbul, 2017.

Arıkan, Adem, "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *Journal of Islamic Research,* 2018, Vol: 29 No: 2, s. 348-379.

Arıkan, Pınar, "İran, Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 8, Sayı 76, 2016, s. 18-21.

Armağan, Emine Hançer, *İran Devrim Muhafızları ve Siyasal Sistemdeki Yeri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2022.

Armaoğlu, Fahir *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, Alkım Yayınları, 2010, İstanbul.

Arpacık, Cihat, "Süleymani'nin cenazesi 2 ülke, 8 şehir ve 4 bin kilometre dolaştırıldı... Cenaze rotası dünyaya ne anlatıyor?", 08.01.2020, *Indipendent Türkçe*, https://www.indyturk.com/node/114591/d%C3%BCnya/s%C3%BCleymaninin-cenazesi-2-%C3%BClke-8-%C5%9Fehir-ve-4-bin-kilometre-dola%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1-cenaze-rotas%C4%B1, (18.05.2023).

Art, Robert J., "America's Foreign Policy: A Historical Perspective", *Foreigin Policy International World Politics*, Ed: Roy C. Macridis, 5th Edition, New Jersey, Prentice-Hall, 1976, s.343.

Ashraf, Ahmad, "Iranian Identity: Perspectives", http://www.iranicaonline.org/articles/iranianidentity-i-perspectives, (29.03.2022).

Askeroğlu, Sabir, "İran'ın Hava Savunma Gücü", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM,* https://iramcenter.org/iranin-hava-savunma-gucu-1466, (15.12.2021).

Asl, Nasır Kashef, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü", *Orta Doğu Siyasetinde İran*, Ed: Mehmet Şahin-Türel Yılmaz, Barış Kitap, Ankara, 2011.

Aslan, Murat, "ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin Ekonomik Sonuçları", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM Analiz,* Mayıs 2018.

Aslan, Murat, "Trump'ın Seçilmesi ve İran Ekonomisi", İRAM-İran Araştırmaları Merkezi, 21.11.2016, https://www.iramcenter.org/trumpin-secilmesi-ve-iran-ekonomisi-1494, (13.03.2023).

Aslan, Seyfettin, "Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 23, 2009.

Aslanlı, Kenan, "Petrol ve Risk Çemberinde Orta Doğu ve İran", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM*, https://iramcenter.org/petrol-ve-risk-cemberinde-orta-dogu-ve-iran-1620, (29.12.2021).

Ataman, Muhittin, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yıllığı 2006,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 401–431.

Ataman, Muhittin, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", *Ortadoğu Yıılığı*, 2006, s. 401-431.

Ataöv, Türkkaya, "Milli Gücü Meydana Getiren Unsurlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 16, Sayı 1, Yıl 1961, DOI: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000825, s.181-203.

Ataöv, Türkkaya, *Amerikan Başkanları: Amerikan Başkanlık Seçimlerinde Yaşanan Rezaletler,* İstanbul, İleri Yayınları, 2009.

Ataöv, Türkkaya, *Amerika'da Hristiyan Köktenciliği,* İstanbul, İleri Yayınları, 2010.

Atatüre, Süha, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Siyasi Yapısı: On Üç Koloniden Küresel Güce Amerika,* Beta Yayınları, İstanbul, 2017.

Atay, Mehmet, "Amerikan Yönetimindeki Şahinler İktidarının Otobiyografisi", *Jeopolitik*, Yıl 2, sy 6, 2003, s. 28-34.

Atay, Mehmet, "Ortadoğu'da Terör Savaşı ve Barış Arayışları", *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 2, Yaz 1996.

Ateş, Davut, "Uluslararası Sistem", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed: Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 419-429.

Atkin, Muriel, *Russia and Iran, 1780-1828*, The University of Minnesota Press, Minnesote, 1980.

Attar, Aygün, "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü", *Erdem Dergisi*, Sayı 52, 2008, s. 1-40.

Ay, Hakan, "Ekonomi Politikalarını Oluşturmada Baskı ve Çıkar Gruplarının Rolü", *İktisat Politikası*, Derleyen: Vildan Serin, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Aydemir, Erhan, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.

Aydın, Aydın- Bakıncak, Emir, "Uluslararası Güç Dengesi Ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt 17, Sayı 1, *2016,* s. 95-112.

Aydın, Dilek, "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2007, s. 105-129.

Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 33-60.

Aydın, Mustafa, -Nihat Ali Özcan-Neslihan Kaptanoğlu, *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye,* TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II, 1. Baskı, 2007.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt4, Sayı19, Güz 2011, s.127-138.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticarî Hayat*", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED],* Sayı 48, Erzurum 2012, s.365-386. http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/423137168_Cihat%20AYDO%C4%9EMU%C5%9EO%C4%9ELU.pdf, (25.08.2022).

Ayhan, Veysel, *Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu*, 2. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2009.

Azad, Abul Kalam, "The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran," *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh 58,* no. 1, 2013, s.192-205.

Azad, Abul Kalam. "Early US Economic Involvement in Iran." Probandha Sankolon /A Compilation of Essays Department of Islamic History and Culture, University of Dhaka, no. 4, Ocak 2019, s. 186.

Baev, Pavel K., "A Matrix for Post-Soviet 'Color Revolutions': Exorcising the Devil from the Details", International Area Studies Review, vol: 14, No:2, 2011.

Bahgat, Gawdat, "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran", *International Society for Iranian Studies,* Vol. 39, No. 3, September 2006, s. 307-327.

Bahgat, Gawdat, "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge", *Parameters,* Kış 2009, s. 95-108. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2444&context=parameters, (15.11.2022).

Bahtiyar, Kadri, "Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD'nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 5, 2021, s. 138-194.

Bakır, Murat, "Kırgızistan Devrimi", *TASAM,* https://tasam.org/tr-TR/Icerik/223/kirgizistan_devrimi, (06.11. 2021).

Balcı, Ali-Tuncay Kardaş, "Realizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed: Şaban Kardaş-Ali Balcı, 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

Balcı, Çağatay, "İran'ın İstihbarat Vizyonu, Kudüs Gücü ve Bölgesel Öncelikler", *Kriter Dergisi*, Yıl 6, Sayı 64, Ocak 2022, https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/iranin-istihbarat-vizyonu-kudus-gucu-ve-bolgesel-oncelikler (05.06.2022)

Bardes, Barbara A., Mack C. Shelley II, Steffen W. Schmidt, *American Government and Politics Today*, Wadsworth- Cengage Learning, Boston, 2012.

Barnaby, Frank, *How Nuclear Weapons Spread: Nuclear Weapon Proliferation in the 1990's*, Routledge, London, 1993.

Barnet, Richard J., *Intervention and Revolaation, United States in the Third World*, Paladin Press, London, 1972.

Barrow, Bill, "Biden: Iran escalation shows Trump 'dangerously incompetent'", *AP News*, https://apnews.com/article/9be0bbd094621bfb5e04fb8a12551a4f, (28.05.2023).

Barzegar, Kayhan, "Iran, The Middle East and International Security", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 1, Sayı 1, 2009, s. 27-39.

Başaran, Doğacan, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* İran Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı 2, Ekim 2017, s. 220-244.

Başaran, Doğacan, *İmparatorluk Düşüncesinin İran Dış Politikasına Yansımaları ve Milliyetçilik,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Edirne, 2021.

Bayar, Murat, "Kültürün Siyaset Bilimi ve Dış Politikaya Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 66, Mart Nisan 2018, s.442-452.

Baylak, Ayşen, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Baylis, John -Steve Smith-Patricia Owens, *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations,* Oxford: Oxford University Press, 2007.

Beeman, William O., *The "Great Satan" vs. The "Mad Mullahs": How the United States and İran Demonize Each Other,* The University of Chicago Press, 2008.

Behnam, Jamsid, "Iranian Society, Modernity, and Globalization", *Iran: Between Tradition and Modernity,* Derleyen: Ramin Jhanbegloo, Lexington Books, Lanham, 2004.

Bergesen, Albert J.,- Lizardo, Omar, "International Terrorism and the World System", *Sociological Theory*, 22,1, 2004, s. 38-52.

Bilgiç, Ali, "Güvenlik İkilemini Yeniden Düşünmek-Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8/29, 2011.

Bilgin, Murat -Hüdai Şencan, "Kongrenin Denetim Araçları", *ABD Kongresinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri,* Ed: Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 11, Ankara, 2019.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış Dergisi,* Cilt 9, Sayı 18, 2016, s. 33-44.

Bill Schneider, "Schneider: Obama begins repairing America's image abroad", *CNN,* https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/02/19/obama.image/index.html, (02.12.2022).

Binkley, Wilfred E.-Malcolm C. Moos, *A Grammar of American Politics The National Government,* A.A. Knopf, New York, 1950.

Blight, James G. (vd.), *Becoming Enemies U.S-Iran Relations And The Iran-Irak War 1979-1988,* Published by Rowman & Littlefield Publishers, Printed in USA, 2012.

Borger, Julian, "The New Obama Administration is willing to talk to Iran without preconditions", *Global Research,* 22.01.2009, https://www.globalresearch.ca/the-new-obama-administration-is-willing-to-talk-to-iran-withoutpreconditions/11967, (06.12.2022).

Borszik, Oliver "International Sanctions Against Iran Under President Ahmadinejad: Explaining Regime Persistence", *GIGA Research Programme: Violence and Security*, No: 260, 2014, s.1- 25.

Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2008.

Bozkurt, Enver, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.

Bozkurt, Saynur Giray, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler- Kırgızistan Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi,* Sayı 1, Cilt 1, 2006, s. 118-138.

Boztaş, Gökhan–Çobanoğlu, Sedat, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'da İdari Reform Politikaları", *Yasama Dergisi,* Sayı 30, 2015, s. 44-69.

Boztaş, Gökhan, "25 Ocak Mısır Devrimi: Elitlere İlk Başkaldırı", https://www.orsam.org.tr/tr/25-ocak-misir-devrimi-elitlere-ilk-baskaldiri/, (12.11.2021).

Bölme, Selin M., "İmajlar ve Algılar Üzerinden ABD-İran İlişkileri: İlk İzlenimler (1830-1914)", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt 8, Sayı 11, 2021, s. 13-47.

Braude, Joseph, "The Greening of the Middle East: Oil-for-Feud", *The New Republic*, 4 Temmuz 2005, s. 14-17. https://newrepublic.com/article/68289/oil-feud (26.07.2022).

Brown, Chris- Ainley, Kinster, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Çeviren: Arzu Oyacıoğlu, Yayın Odası, İstanbul, 2007.

Brzezinski, Zbigniew-Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya,* Çeviren: Manolya Aşık, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çeviren: Yelda Türedi, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

Brzezinski, Zbigniew, "Hegemonic Quicksand", *The National Interest*, No: 74, Winter 2003, s. 1-16.

Bullard, Sır Reader, *Britain and the Middle East, From Earliest Times to 1950,* 1. Baskı, Hutchinson University Library, London, 1951.

Bulut, Murat, *ABD'nin Ortadoğu Politikasının Dini Radikalizme Etkisi: El Kaide Örneği*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Buzan, Barry–Little, Richard-Charles Jones, *The Logic of Anarchy, Neorealism to Structural Realism,* Colombia Üniversity Press, New York, 1993, s. 22-24.

Büyükakıncı, Erhan, "Küreselleşme üzerine kuramsal çalışmalar: Merkezi Devlet ve Yeni Aktörler", Derleyen: C. Karadeli, *Küreselleşme – Alternatif Küreselleşme*, Phoenix Yay., Ankara, 2005, s. 25-58.

Büyükkara, Mehmet Ali, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Orta Doğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, www. Mezhep.org, Cilt VI, Sayı 2, 2013, s. 321-354.

Cairo, Michael H., *The Gulf: The Bush Presidencies and the Middle East,* University Press of Kentucky, 2012.

Caner, Deniz, "Nükleer Anlaşma Beşinci Yılında", https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-besinci-yilinda/, (10.04.2022).

Caner, Mustafa, "ABD-İran Gerginliğinde Yeni Safha: Orduların Terör Örgütü İlan Edilmesi", *Kriter*, yıl 4, Sayı 35, Mayıs 2019.

Cankara, Yavuz, *ABD Başkanlarının 1979 Sonrasında İran'a Yönelik Politikaları,* İstanbul Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), İstanbul, 2011.

Cankara, Yavuz, *Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Carney, Stephen A., "Allied Participation in Operation Iraqi Freedom", *Center of Military History*, United States Army, Washington, 2011.

Carr, Edvard Hallet, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Newyork: St. Martin's Press, 1954. Çalışmanın Türkçe çevirisi için bkz. *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939,* Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.

Carter, Ralp G., "Leadership at Risk: The Perils of Unilateralism", *PS : Political Science and Politics*, Vol: 36, No:1, Ocak 2003. s. 17-22.

Ceylan, Mehmet Ali, *Çığlık Çığlığa İran*, 1. Basım, Yeniyüzyıl Yayınları, İstanbul, 2009.

Cherkaoui, Mohammed, "Trump's Withdrawal from the Iran Nuclear Deal: Security or Economics?", *Al Jazeera Centre for Studies,* 10.05.2018, s.1-11.

Choksy, Carol E.B., -Jamsheed K. Choksy, "Waiting for Tehran", *Foreignpolicy*, 24.11.2009, https://foreignpolicy.com/2009/11/24/waiting-for-tehran/, (23.12.2022).

Choksy, Carol E.B. -Jamsheed K. Choksy, "Waiting for Tehran", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2009/11/24/waiting-for-tehran/, (23.12.2022).

Christopher, Warren-William J. Perry, "Foreign Policy, Hamstrung", *The New York Times*, 13 Şubat 1995, Bölüm A, s.19, https://www.nytimes.com/1995/02/13/opinion/foreign-policy-hamstrung.html, (27.10. 2022).

Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

Cody M. Brown, *The National Security Council: A Legal History of the President's Most Powerful Advisers,* Project On National Security Reform, Washington, 2008.

Cohen, Saut B., *Geography and Politics in a World Divided,* OxfordUniversity Press, 1973.

Cohen, Zachary -Hamdi Alkhshali, "US drone strike ordered by Trump kills top Iranian commander in Baghdad", 04.01.2020, *CNN*, https://edition.cnn.com/2020/01/02/middleeast/baghdad-airport-rockets/index.html, (18.05.2023).

Cole, N. Keddie-J.R., *Shi'ism an Social Protest*, New Haven Üniversitesi Yayınları, 1986.

Cook, Jonathan, *Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East*, Pluto Pres, London, 2008.

Cook, Tim-Jeff Sessions, “Trump Eyes Tax-Code Overhaul, With Emphasis on Middle-Class Break”, 25.07.2017, *WSJ,* https://www.wsj.com/articles/trump-eyes-tax-code-overhaul-with-emphasis-on-middle-class-break-1501027057, (13.04.2023).

Cordesma, Anthony H., “Iran’s Conventional Military Forces” https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/PDF%20Military_Cordesman_Conventional%20Military.pdf, (25.12.2021); İran Silahlı Kuvvetleri, https://www.trmilitarynews.com/iran-silahli-kuvvetleri/, (25.12.2021).

Cordesma, Anthony H., “Iran’s Conventional Military Forces” https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/PDF%20Military_Cordesman_Conventional%20Military.pdf, (25.12.2021).

Coşkun, Bezen Balamir, “‘Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme: Değişen Güvenlik Ortamı, Zorluklar, Fırsatlar ve Meydan Okumalar”, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar,* Derleyen: Tayyar Arı, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s.179-202.

Cox, Michael-Doug Stokes, *US Foreign Policy,* Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 1-24.

Cox, Micheal, “The Empire's Back in Town: Or America's Imperial Temptation — Again”, *Millennium: Journal of International Studies,* Vol: 32, Issue 1, 2003, s. 1-27.

Çakır, Muhammet Faruk, Amerikan Dış Politikasında Bir Süreklilik Unsuru: Liberal Değerlerin Yayılması ve Savunulması, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 11, Sayı, 2021, s. 125-148.

Çam, Esat, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Çam, Tuğrul, “Dünden Bugüne İran’ın Nükleer Anlaşması”, 09.05.2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503, (11.04. 2022).

Çapar, Gökhan-Koç, Engin, "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Sayı 43, Cilt 1, 2023, s. 23-49.

Çeçen, Halil, *İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası,* Ülke Anayasaları Çevirileri Seri II, Çeviren: Halil Çeçen, Legal Yayınları, 2019

Çelenk, Mehmet, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 2014, s. 7-35.

Çelik, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt1, Sayı1, Yaz 2016, s. 251-274.

Çelik, Onur Mert -Mehmet Akif Okur, "Trump Yönetimi Döneminde ABD'nin İsrail ve İran Politikası: Köktenci Evanjeliklerin Etkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 16, Sayı, 2, Ekim 2021, s. 1-25.

Çıtak, Emre, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri (Temel Kavramlar),* Ed: M. Şahin ve O. Şen, 1. Baskı, Kripto Yayınevi, Ankara, 2014.

Çopur, Hakan -Muhammed Bilal Kenasari, "Kim bu Evanjelikler?", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kim-bu-evanjelikler/1221601, (14.01.2022).

Davaran, Fereshteh, *Continuity in Iranian Identity Resilience of a cultural heritage*, Routledge, New York, 2010.

Davidson, Lawrence, *Foreign Policy Inc.: Privatizing America's National Interests*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2009.

Davutoğlu, Ahmet, "The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)order", *Intellectual Discourse,* 1994, Vol. 2, No. 2, s. 107-130.

Demir, Sertif -Ali Bilgin Varlık, "Realist ve Liberal Teorilerde 'Güç' Anlayışı", *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Ed: Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, 1. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 67-89.

Deniz, Taşkın, "Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 18, Sayı, Nisan 2014, s. 175-204.

Deniz, Yıldırım, "Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri", *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Ocak 2016, s. 129-149.

Djalili, Modammad-Reza -Thierry Kellner, *100 Soruda İran*, Çeviren: Reşat Uzmen, İstanbul, 2017.

Dobson, Alan P.,-Marsh, Steve, *US Foreign Policy Since 1945*, 2. Baskı, Routledge, 2001.

Doğan, Gürkan – Bülent Durgun, "Arap Bahari ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/1, Sayı 15, s. 61-90.

Doğan, Mehmet, *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Donduran, Can, "Dış Politikanın Sosyal İnşası: Kültürel Faktörlerin Karar Alma Yapılarına Artan Etkisi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, Aralık 2020, s.1054- 1083.

Donnelly, Jack, "The Ethics of Realism", in Christian Reus-Smit, *The Oxford Handbook of International Relations,* Ed: Duncan Snidal, Oxford University Press, 2008.

Duran, Burhanettin, *Uluslararası Sistem Nereye?* https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2021/03/30/uluslararasi-sistem-nereye, (01.06.2021).

Durgun, Sadegül -Ahmet Hamdi Aydın, "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Türkiye ve İran Örneği" *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS),* No:2, 19-22 May 2017.

Dursun, Davut, "Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar", *Ortadoğu Yıllığı 2005,* s. 314, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_ortadogu_siyaseti_uzerine_notlar.pdf, (25.07.2022)

Ebrahimi, Reza Zia, "Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of Aryan Discourse in Iran", *Iranian Studies,* Cilt 44, Sayı 4, 2011.

Edwars, Alex, *"Dual Containment" Policy in the Persian Gulf: The USA, Iran, and Iraq, 1991–2000,* Palgrave Macmillan, 2014.

Efegil, Ertan-Musaoğlu, Neziha, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri", *Akademik Bakış,* Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s. 1-24.

Efegil, Ertan, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Sayı 8, 2008, s.103-122.

Efegil, Ertan, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 8, 2008, s. 103-122.

Efegil, Ertan, "Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar", ORSAM, https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-ulkelerinin-dis-politikalarini-belirleyen-unsurlar/, (28.02.2022).

Eğilmez, Mahfi, "2008 Krizi Üzerine", *İktisat ve Toplum Dergisi*, https://iktisatvetoplum.com/2008-krizi-uzerine-mahfi-egilmez-itd-120/, (27.11.2021).

Ehteshami, Anoushiravan, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, Taylor & Francis, New York, 2002.

Eisenstadt, Michael, *The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change*, Middle East Studies at the Marine Corps University Yayınları, Washington, 2015.

Ekinci, Arzu Celalifer, *İran Nükleer Krizi,* USAK Yayınları, Ankara, 2009.

Ekinci, Arzu Celalifer, *İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliği'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2008.

Eletek, Özge, "Ortadoğu'da Arap NATO'su Projesi: Hedef İran mı?", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-ANKASAM*, 15.04.2019, https://www.ankasam.org/ortadoguda-arap-natosu-projesi-hedef-iran-mi/, (16.05.2023).

Elhan, Nail, "Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2019, s. 13-37.

Emekliler, Bilgehan, 21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, Cilt 1, 2017, s. 56-63.

Entekhabi, Shahroud Amir, "Role of Religious Texts in Shaping The Foregin Policy Of The Islamic Republic Of Iran, *Discourse: An Iranian Quarterly,* Cilt 6, Sayı 2, 2004, s. 61-76.

Eralp, Atilla, "Değişen Uluslararası Sistem, Globalleşme ve Parçalanma Eğilimleri", *İktisat Dergisi,* Ocak-Şubat,1992, s. 21-23.

Eralp, Atilla, "Sistem", Derleyen: Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 125-153.

Erhan, Çağrı, "1945-1960: ABD ve NATO ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Ed: Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2002.

Erhan, Çağrı, "Yeni Muhafazakârların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu" *Görüş Dergisi*, Sayı 55, Temmuz 2003, s. 26-32.

Eric Hobsbawm, “America's neo-conservative world supremacists will fail”, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2005/jun/25/usa.historybooks, (28.10. 2022).

Erkan, Ayça Ülker, “Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt8, Sayı 1, 2010, s.183-194.

Erkan, Süleyman, “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 13, 2015, s. 71-92.

Erol, Mehmet Seyfettin- Keyik, Mehmet, “Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* Cilt 3, Sayı1, Mayıs 2019.

Erol, Mehmet Seyfettin, *Yeni Büyük Oyun,* Barış Platin Yay., 2000.

Ersoy, Eyüp, “1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap, İsyan ve İhtilal”, *Ortadoğu Analiz Dergisi,* Cilt 8, Sayı 76, 2016.

Ersoy, Eyüp, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* Derleyen: Ramazan Gözen, 4. Baskı, İletişim Yay: İstanbul, 2014.

Erşen, Emre, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

Ertan, Birkan Kemal, “İran’da GSYİH %15 Daraldı”, *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM,* https://iramcenter.org/iranda-gsyih-15-daraldi-170, (26.12.2021).

Ertaş, Türker, *Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

Ertem, Helin Sarı, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 85.

Everts, Philip, "When the Going Gets Rough: Does the Public Support the Use of Military Force?", *World Affairs*, Cilt 162, Sayı 3, Kış 2000.

Fanid, Nematollah Aghabalaei-Emin Hüseyinoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti Hukukunda İdari Yargı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2017, Cilt 8, Sayı 17, s.58-69.

Fanid, Nematollah Aghabalaei, "İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 12, 2015, s.283-296.

Fanid, Nematollah Aghabalaei, "İran'ın İdari Teşkilat Sitemi-The Admınıstratıve Organızatıon System Of Iran", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2020, s.134-157.

Farhi, Farideh, "Ahmadinejad's Nuclear Folly", *Middle East Report*, No:252, Sonbahar 2009, s. 2-5.

Farzam, Rahimullah, "İran Dış Politikasında Devrim Muhafızlarının Artan Gücü", İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Yay., Ağustos 2020, Ankara, s. 1-20.

Fathi, Nazila, "In Rare Turn, Iran's Leader Sends Letter to Obama", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/07/world/middleeast/07iran.html, 06.11.2008, (04. 12. 2022).

Fayazmanesh, Sasan, "The Politics of the U.S. Economic Sanctions Against Iran", *Review of Radical Political Economics*, Vol: 35, No: 3, Yaz 2003.

Fayazmanesh, Sasan, *United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment*, Routledge, 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "İsnaaşeriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, 2001, s. 149-153. https://islamansiklopedisi.org.tr/isnaaseriyye#1 (27.03.2022).

Fığlalı, Ethem Ruhi, Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi, *Avrasya Dosyası, Şii Jeopolitiği Özel Sayısı*, 2007, s 191-230.

Filkins, Dexter, "The Shadow Commander", 23.09.2013, *The New Yorker,* https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander, (17.05.2023).

Findley, Paul, *They Dare to Speak Out: People And Institutions Confront Israel's Lobby,* Lawrence Hill Books, 1985.

Finer, Samuel E., *Comparative Government,* Penguin Books, Harmondsworth, 1977.

Firuzabadi, Seyyid Celal Deghani -Vahid Nouri, *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İran Der Dorane Usulgareayi,* İmam Sadık Üniversitesi Yayınları, Tahran, 2012.

Fitzgibbon, Benjamin Grob, "What is Terrorism? Redefining A Phenomenon in Time Of War", *Peace&Change,* Vol.30, No.2, 2005.

Fox, Kara, "European leaders 'disappointed' in Trump's withdrawal from Iran deal", 09.05. 2018, *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/05/08/europe/iran-deal-world-leaders-react/index.html, (10.05.2018).

Friedman, Thomas L., "Obama Makes His Case on Iran Nuclear Deal", 14.07. 2015, *The New York* Times, https://www.nytimes.com/2015/07/15/opinion/thomas-friedman-obama-makes-his-case-on-iran-nuclear-deal.html, (06.02.2023).

Fukuyama, Francis, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?,* Çeviren: Yusuf Kaplan, Derleyen: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., Ankara, 2003.

Fukuyama, Francis, "The End of History?", *National Interest,* Cilt 16, Yaz 1989, s. 3-18.

Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan,* Çeviren: Zülfü Dicleli, Gün Yay., İstanbul, 1999.

G. John Ikenberry, "America's Imperial Ambition", Derleyen: G. John Ikenberry, *American Foreign Policy: Theorotical Essays,* 5. Baskı, Pearson Longman, New York, 2005.

Gaietta, Michele, *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.

Ganji, Babak, *Politics Of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, London, GBR: I. B. Tauris & Company, 2006.

Gans, Jared, "Musk activating Starlink satellite internet in Iran after Biden administration relaxes sanctions", 24.09.2022, *The Hill*, https://thehill.com/policy/technology/3659726-musk-activating-starlink-satellite-internet-in-iran-after-biden-administration-relaxes-sanctions/, (17.06.2023).

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, Çeviren: Fethi Aytuna, İnkılap Basımevi, İstanbul, 2011.

Garthwaite, Gene R., *The Persians*, Blackwell Publishing, 2005.

Gehremanpur, Rehman, *Hoviyet ve Siyasete Kharici Der İran ve Khavermiyane*, Enteşarate Rozene, Tahran, 2015.

Gerger, Haluk, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, 5.Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Gerges, Fawaz, *Amerika ve İslam-e Siyasi*, Mutalahat'e Rabordi, Tahran, 2005.

Ghazvinian, John H., *America and Iran: A History 1720 to Present*, Oneworld Publications, Londra, 2020.

Ghumman, Kashif Mumtaz, "Iran-Us Relations In The Post-9/11 Days: Problems And Prospects", *Strategic Studies*, Vol. 22, No. 3, Autumn 2002, s. 170-186.

Giritli, İsmet, *Kara Altın Kavgası Petrol ve Politika,* Toker Yayınları, İstanbul, 1978.

Gökten, Kerem, "Çin'in Barışçıl Yükselişine Muhafazakâr-Realist "Çözümler", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 21, 2011.

Gölpınarlı, Abdulbaki, *İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Kapı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararasrası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s.67-69.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

Gözen, Ramazan, "ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi", *Amerikan Dış Politikası*, Ed: Ramazan Gözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018.

Gramer, Robbie -Colum Lynch, "Pompeo Creates New Team to Pressure Iran", 16.08.2018, ForeignPolicy, https://foreignpolicy.com/2018/08/16/pompeo-creates-new-group-to-coordinate-punitive-measures-against-iran-brian-hook-policy-planning-special-representative-tehran-middle-east-nuclear-deal-sanctions-trump/, (13.05.2023).

Grieco, Joseph M., "Realist Uluslararası Teorisi ve Dünya Siyaset Çalışması", Ed: Michael Doyle ve G. John Ikenberry. *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünc***e**, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Beta Yayınları, s.178-181.

Griffiths, Martin, Roach Steven ve Scott Solomon, "Gerçekçilik (Realizm)-Edward Hallett Carr", Çeviren: CESRAN, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, 2. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, s.9-15.

Grimmet, Richard F., ''Foreign Policy Roles of the President and Congress'', *CRS Report to Congress,* 1999.

Guzzini, Stefano, *Realism in İnternational Relations and İnternational Political Economy,* Routledge, London and New York, 1998.

Gül, Murat-Karapınar, Emrah, İran Dış Politikasında Nükleer Program, Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 76, Güz 2019, s. 75-92.

Gülener, Serdar, "ABD Siyasetinde Evanjelizm'in Etkisi Artıyor", *SETA*, https://www.setav.org/abd-siyasetinde-evanjelizmin-etkisi-artiyor/, (14.03.2023).

Gündoğan, Ünal, *İran ve Ortadoğu: 1979 İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi*, Adres Yayınları, Ankara, 2010.

Gündoğdu, Serkan, "Uluslararası Politikada Bir Etki Aracı Olarak Siber Güvenlik ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikası Uygulaması: Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (Usom)", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 33, Sayı 3, 2023, s. 1325-1337.

Gündüz, Tufan, "Şah İsmail", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, 2010, s. 253-255. https://islamansiklopedisi.org.tr/sah-ismail, (27.03.2022).

Güneş, Ergün, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* Cilt 12, Sayı 23, 2012, s. 78-101.

Gürel, Onur, "Neo-Con Yaklaşımın George W. Bush Dönemindeki Etkisi ve Donald J. Trump Dönemi Olası Beklentiler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* Cilt 9, Sayı 2, 2018, s. 145-167.

Gürel, Şükrü Sina, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri,* 1. Basım, İmge Kitabevi, 2018.

Gwertzman, Bernard, "U.S. Attempt To Rescue Iran Hostages Fails; 8 Die As Planes Collide During Withdrawal; Accident On Ground", *The New York Times,* https://www.nytimes.com/1980/04/25/archives/us-attempt-to-rescue-iran-hostages-fails-8-die-as-planes-collide.html, (29.04.2024).

Gwertzman, Bernard, "U.S. Reports Sovıet Flying Many Troops To Afghan Conflict", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/12/27/archives/us-reports-soviet-flying-many-troops-to-afghan-conflict-world.html, (28.04.2024).

Hafezinya, Muhammed R., *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Çeviren: Kaan Dilek, İraniyat Yayınları, Ankara, 2017.

Hahn, Peter L., "How Jimmy Carter lost Iran", The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2017/10/22/how-jimmy-carter-lost-iran/, (28.04.2024).

Hakkı Uygur, "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları", *Ortadoğu Analiz Dergisi,* Cilt 8, Sayı 76, 2016.

Halliday, Fred, "Iran's evolution and Islamic Berlusconi" *Open Democrasy,* 09.06.2009, https://www.opendemocracy.net/en/iran-votes-evolution-in-revolution/, (13.12.2022).

Halliday, Fred, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", Derleyen: Serpil Üşür, *İran Devrimi: Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*, Belge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1992.

Hamzaoğlu, Halit, "Uluslararası Sistemde Çok Kutupluluk Tartışmaları ve Bölgesel Yansımaları", *6. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi,* 13-16 Mayıs 2022, Bodrum- Muğla, s.579-588.

Han, Ahmet K., "Tarafsızı Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplo ve Bush Doktrini," Derleyen: Toktamış Ateş, *Kartalın Kanat Sesleri: ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

Hansler, Jennifer, "Iran's response to nuclear deal 'not constructive,' US State Department says", 01.09. 2022, *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/09/01/middleeast/iran-responds-nuclear-deal-intl/index.html, (11.06.2023).

Harunoğulları, Muazzez, "Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 121-137.

Hastedt, Glenn P., "The Presidency", Ed: Steven W. Hook, *Routledge Handbook of American Foreign Policy,* Routledge, London 2012, s. 151-164.

Hatipoğlu, Emre, "Amerikan Politikasında Kongre'nin Rolü", *Yakın Dönem Amerikan Dış politikası, Teori ve Pratik,* Derleyen: Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk, Nobel Yay., Ankara, 2011.

Hattem, Julian, "Obama: Iran not following 'spirit' of deal", 01.04. 2016, *The Hill*, https://thehill.com/policy/national-security/274954-obama-iran-has-followed-letter-but-not-spirit-of-nuke-deal/, (21.02.2023).

Hayes, David, "İran's Elections: People and Power", Open Democracy, 22.06.2009, https://www.opendemocracy.net/en/iran-s-election-democracy-or-coup/ (12.12.2022).

Heinrich, Marc, "IAEA votes to censure Iran over nuclear cover-up", 27.11.2009, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-nuclear-iaea-vote-idUSTRE5AQ1BZ20091127, (25.12.2022).

Heradstveit, Daniel-Bonham, G. Matthew, "Waht the Axis of Evil Metaphor Did to İran", *Middle East Journal*, Cilt 61, No 3, Yaz 2007, s. 421-440.

Hersh, Seymour M., The Coming Wars, *The New Yorker*, https://www.newyorker.com/magazine/2005/01/24/the-coming-wars, (01.11.2022).

Herszenhorn, David M., "House Benghazi Report Finds No New Evidence of Wrongdoing by Hillary Clinton", *The New York Times,* 28 Haziran 2016, https://www.nytimes.com/2016/06/29/us/politics/hillary-clinton-benghazi.html, (15.02.2022).

Hıdır, Özcan, "Trump'ın zaferinde Evanjeliklerin rolü ve İslam karşıtlığı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-in-zaferinde-evanjeliklerin-rolu-ve-islam-karsitligi/690757, (16.01.2022).

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2005.

Hoffman, Bruce, "Rethinking Terrorism and Counterterrorism Since 9/11," *Studies in Conflict and Terrorism,* Cilt 25, Sayı 5, 2002, s. 303-316.

Holsti, Kalevi J., *International Politics: A Framework For Analysis*, Prentice/Hall International, London, 1974.

Hook, Steven W.-John Spanier, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze,* Çeviren: Özge Zihnioğlu, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Huntington, Samuel P., "Medeniyetler Çatısması mı?", Derleyen: Murat Yılmaz, *Medeniyetler Çatısması,* Vadi Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2006.

Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs,* Vol.72, No.3, 1993.

Ikenberry, John G., "Strategic Reactions to American Preeminence: Great Power Politics in the Age of Unipolarity", *National Intelligence Council*, 28 Temmuz 2003, https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/strategic_reactions.pdf, (10.07.2021).

International Systems in World History, Remaking the Study of International Relations, Oxford University Press, New York, 2000, s. 353-361.

Irish, John -Robin Emmott-Parisa Hafezi, "U.S., Iran head to Vienna for indirect nuclear deal talks", 02.04.2021, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-vienna/iran-world-powers-to-hold-nuclear-talks-in-vienna-on-tuesday-idUSKBN2BP0QY, (10.06.2023).

Işılak, Halil, "Merci-i Taklid- Velayet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velayet-i Fakih Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, Cilt3, Sayı 3, 2015, s. 393-400.

İleri, Kasım, "Pentagon: Kasım Süleymani, Trump'ın talimatıyla öldürüldü", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-kasim-suleymani-trumpin-talimatiyla-olduruldu/1690737, (17.05.2023).

İmam Humeyni, *Mustaz'af Mustekbir*, Çeviren: Serdar İslam, Objektif Yayınları, 1. Baskı, İstanbul,1992.

İnat, Kemal – Duran, Burhanettin, "ABD İç Hukuku Açısından İran Yaptırımları", *İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye'ye Etkileri*, SETA, İstanbul, 2019, s. 63-84.

İnat, Kemal, "ABD-İran İlişkilerinin Ortadoğu ve Türkiye'ye Etkileri", *SETA*, Sayı 85, Aralık 2014, s.1-7

İnat, Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası", Columbia University, https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/oymey/oymey983/f_0024765_20209.pdf, (27.12.2022).

Jacobson, Gary C. "A Tale of Two Wars: Public Opinion on the U.S. Military Interventions in Afghanistan and Iraq", *Presidential Studies Quarterly*, Vol: 40, No: 4, December 2010, s. 585-610.

Jafarzadeh, Alireza, "Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program", 14 Ağustos 2002, https://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02, (11.11.2022).

Jafarzadeh, Alireza, *The Iran Threat: President Ahmadinejad and the Coming Nuclear Crisis*, Palgrave Macmillian, New York, 2007.

Jane, Hazar Vural, "İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2019, s. 21-47.

Jane, Hazar Vural, *Velayeti Fakih ve İran Dış Politikası: Ali Hamaney'in Konumu*, Yıldız Teknik Ünversitesi SBE, (Doktora Tezi) İstanbul, 2019.

Jane, Murat, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s.264-314.

Jeffrey A. Meyer, "Congressional Control of Foreign Assistance", Yale Journal of International Law, Vol.13, No 69, 1988, s. 69-110.

Jillson, Cal, *American Government: Political Change and Institutional Development,* 4. Bakı, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2008.

Johnson, Loch K., *America's Secret Power: The CIA in a Democratic Society,* Oxford University Press, New York, 1989.

Johnson, Loch K., *National Security Intelligence,* 2. Baskı, Polity Press, 2017.

Kadercan, Burak, "Uluslararası İlişkiler ve Din", Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2012-RR 01, s. 1-27.

Kalaycı, Rıdvan, *Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Kalkan, Yeldar Barış, *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

Kalyon, Levent, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*", Cilt 6, Sayı 11, 2010, s. 7-26.

Kantarcı, Şenol, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı 'Koalisyonlar Dönemi mi?" *Güvenlik Stratejileri,* Yıl. 8, Sayı. 16, 2012, s. 47-85.

Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics,* Wiley and Sons, New york, 1957.

Karagül, Soner -Belma Engin Güder, "Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci", *Troya Akademi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2020, s.109-133.

Karakoç, Julide, "Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 2013, s.131-160.

Karakurt, Ola, "İran'da Reisi dönemi: Dış politika nasıl şekillenecek?", *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-reisi-donemi-dis-politika-nasil-sekillenecek-592089.html, (03.06.2023).

Karaoğlu, Orhan, *Şiiliğin İran Dış Politikasına Etkileri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora tezi), Ankara, 2021.

Karaoğlu, Orhan, *Teopower Olarak Şiilik ve İran Dış Politikası,* Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021.

Kartal, Filiz, "İran İslam Devrimi: Aykırı bir Devrimin Arka Planı", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 79, s. 161-182.

Kaşıkçı, Tamer, "Küresel Terörizm ve Birleşmiş Milletler Sistemi", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Volume 47, DOI: 10.1501/Intrel_0000000305, 2016, s. 1-21.

Katzman, Kenneth, "Iran's Foreign and Defense Policies", *Congressional Research Service,* 21 Ekim 2016.

Katzman, Kenneth, -Paul Kerr-Mary B.D. Nikitin, "Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord", *Congressional Research Service Report,* 26.11.2014, https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc491254/m1/1/high_res_d/R43333_2014Nov26.pdf, (02.02.2023).

Katzman, Kenneth, "Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options", 30.04.2019, CRS Report, *Congressional Research Service,* https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL32048/336, (21.04.2023).

Kavuncu, Sibel - Dilan, Hasan, "21. Yüzyıl Eşiğinde Yeni Çelişkiler/Yeni Krizler Ortamında Uluslararası Siyasal Sistemin Çok Kutupluluğa Doğru Evrilmesi", 38.ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 10–15 Eylül 2007, 38.ICANAS Bildiriler, Uluslararası İlişkiler, Cilt II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2011, s.945-953. (08/08/2021: http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/kavuncu-sibel-dilan-

hasan-21.-yüzyıl-eşiğinde-yeniçelişkiler-yeni-krizler-ortamında-uluslararası-siyasal-sistemin-çok-kutupluluğadoğru-evrilmesi.pdf, (08.08.2021)

Kavuncu, Sibel, *ABD-Rusya İlişkilerinde Nükleer Silahsızlanma Adımları*, Astana Yayınları, Ankara, 2022.

Kaya, Emirhan, *Karar Alma Yaklaşımı Çerçevesinde ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Askeri Müdahaleleri,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Doktora Tezi), 2020.

Kazaz, Muaz, Nato'nun Balkanlar Üzerindeki Rolü, *Akademikbakış Dergisi,* Sayı 74, Temmuz-Ağustos 2019, s.69-89.

Kegley, Chales W.- Wittkopf, Eugene R., *American Foreign Policy: Pattern and Process,* 4.Baskı, St.Martin's Press, New York, 1991.

Kegley, Chales W.- Wittkopf, Eugene R., *World Politics, Trend and Transformation,* St.Martin's Press, New York, 1995, s. 107-110.

Kennan, George F. (By X), (jul., 1947) "The Sources Of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* vol 25/4, pp.566-582. https://www.jstor.org/stable/20030065?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1933c4be676089ba7fe00aa58d08b5d7&seq=1#page_scan_tab_contents, (01.05.2021).

Kennan, George F. (By X), "The Sources Of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* Vol: 25 No:4, 1947, s.566-582. https://www.jstor.org/stable/20030065?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1933c4be676089ba7fe00aa58d08b5d7&seq=1#page_scan_tab_contents, (01.05.2021).

Keohane, Robert O., "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", Ed: Robert O. Keohane, *Neorealism and Its Critics,* Columbia University Press, New York, 1986, s.160-163.

Keohone, Robert O., *Neorealismand Its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986, s.164-165.

Kerr, Paul K.-Kenneth Kaztman- “Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit”, *Congressional Research Service Report-CRS Report,* 20.07.2018, https://sgp.fas.org/crs/nuke/R43333.pdf, (01.05.2023).

Khoshbakht, Lotfali, *İran’da Milli Kimlik İnşası; Farslılık ve Şiiliğin İçselleşmesi,* Hacettepe Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

Kıllıoğlu, Mehmet Erkan, “1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu’ya Etkisi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2021, s. 726-757.

Kibaroğlu, Mustafa, "İran Nükleer Bir Güç Mü Olmak İstiyor?" *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, Sayı 3, 1999, s.271-282.

Kibaroğlu, Mustafa, ‘Iran’s Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West’, *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, 2007, s. 225–233.

Kibaroğlu, Mustafa, “ABD’nin Nükleer Silahları Trump’ın Elinde Daha Büyük Tehlike Arz Ediyor”, *Bilge Strateji*, Cilt 10, Sayı 18, Bahar 2018, s.1-5.

Kibaroğlu, Mustafa, “İran’ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı’nın Tutumu: Şah’a Destek, Mollalara Yasak”, *Akademik Ortadoğu,* Cilt 1, Sayı 1, Ağustos 2006, s. 77-111.

Kissinger, Henry, *Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, Çeviren: Tayfun Evyapan, METU Pres, Ankara, 2002.

Kissinger, Henry, *Diplomasi,* Çeviren: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Klare, Michael T., “Oil, Geopolitcs and the Coming War With Iran”, 11 Nisan 2005, https://archive.globalpolicy.org/empire/intervention/iran/economy/2005/0411bloodoiliran.htm, (10.11. 2022).

Klare, Michael T., “The New Challenges to Global Security”, *Current History,* Cilt 92, s. 573, 1993, s. 155-161.

Klare, Michael, *Blood and Oil*, Hamish Hamilton, London, 2004.

Kleveman, Lutz, *The New Great Game: Blood And Oil In Central Asia,* Grove Press,2004. (Eserin türkçe çevirisi için Bkz: Lutz Kleveman, *Yeni Büyük Oyun Orta Asyada Kan ve Petrol,* Çeviren: Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul,2004).

Koca, Nazlı "Yemen'de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 2, 2021, s. 223-235.

Koca, Nazlı, Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, sayı 4., 2020, s. 1735-1755.

Kocamaz, Sinem Ünaldılar, "The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization" *International Relations/Uluslararasi Iliskiler,* Cilt 16, Sayı 61, 2019, s.127-141.

Kocaoğlu, Mehmet, *Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu,* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Koç, Mehmet, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 1- Devrim Rehberliği", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz,* Ekim 2017, s. 1-24.

Koç, Mehmet, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: 2- Yürütme Erki", *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz,* Ekim 2018, s. 1-23.

Koçak, Konur Alp, "Abd Başkanlık Sistemi: "Ayrı" Ama "Birlikte" Çalışan Organlar", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri),* Tbmm Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

Kohen, Sami, "Yeni Dünya Düzeninde NATO'nun Değişen Stratejisi ve Türkiye", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Derleyen: Sabahattin Şen, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, 1994, s. 111-121.

Konak, Ali, "Kırım'ın İlhakı İle Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi,* Cilt 4, Sayı 8, Haziran 2019, s. 80-93.

Konukçu, Yasemin, *Küresel Hegemonya ve Güç Dengeleri Bağlamında Abd-İran İlişkileri,* Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

Kousser, Thad-Austin Ranney, "Politics in the United States", *Comparative Politics Today A World View*, Derleyen: G. Bingham Powell, Jr., Russell Dalton ve Kaare Strom, 11. Baskı, Pearson, Essex, 2015.

Kök, Havva, "Russia's Return To Central Asia Following September 11", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 22, Sayı 2, 2004, s.309-319.

Köni, Hasan, *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri,* ASAM Yay., Ankara, 2001.

Köprülü, Orhan F., "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *TTK Belleten,* Cilt 51, Sayı 200, s. 927-948.

Köse, Talha, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları", *SETA Yayınları*, 1. Baskı, 2008, s.1-83.

Kösebalan, Hasan, "Yeni Amerikan Güvenlik Doktrini ve Uluslararası İlişkiler", *2023 Dergisi,* Kasım 2002, s.32-39.

Krauthammer, Charles, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs,* 70/1, s. 23-33.

Kuduoğlu, Alptuğ, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, s. 37-62.

Kurt, Veysel, "11 Eylül'den Sonra ABD'nin Ortadoğu Politikası", *SETA,* https://www.setav.org/11-eylulden-sonra-abdnin-ortadogu-politikasi/, (16.01.2022).

Kurt, Veysel, "Ortadoğu'yu Varşova'dan Dizayn Etmek", 18.02.2019, *SETA,* https://www.setav.org/ortadoguyu-varsovadan-dizayn-etmek/, (16.05.2023).

Kurtbaş, İhsan, "Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 33, Sayı 1, 2023, s. 313-330.

Kurun, İsmail, "Iranian Political System: "Mullocracy?"", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* Cilt 15, Sayı 1, Ocak 2017, s. 113-129.

Kut, Gün, "Uluslararası Sistem ve Kurallara Dayalı Dünya Düzeni: Çok Taraflı Denge Arayışları", *Boğaziçi Üniversitesi-Tüsiad Diş Politika Forumu Araştırma Raporu,* DPF 2019- AR 01, https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10264-uluslararasi-sistem-ve-kurallara-dayali-dunya-duzeni-cok-tarafli-denge-arayislari (04.12.2021).

Ladjevardi, Habib, "The Origins of US Support for an Autocratic Iran", *International Journal of Middle East Studies,* Cilt 15, Sayı 2, 1983, s 225-239.

Lafeber, Walter, *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present,* W.W. Norton, New York, 1994.

Lamrani, Omar, Iran's Conventional Military Capabilities, 9 Temmuz 2020, https://newlinesinstitute.org/iran/irans-conventional-military-capabilities/ (25.12.2021).

Layne, Christopher, "The Unipolar Illusion Revisited, The Coming End of the United States' Unipolar Moment", *International Security*, Cilt 31, Sayı 2, 2006, s. 7 – 41.

Lenz, Timothy O. -Mirya Holman, *American Government,* University Press of Florida, 2013.

Lesch, David W., *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment,* Westview Press, 2003.

Lewis, Paul, "Obama vows to veto any Republican attempt to derail Iran nuclear deal", 14.07.2015, *The Guardian,*

https://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/obama-veto-republican-iran-nuclear-deal, (11.02.2023).

Lindsay, James M.-Randall B. Ripley, "How Congress Influences Foreign and Defense Policy", *Congress Resurgent: Foreign and Defense Policy on Capitol Hill,* Derleyen: Randall B. Ripley ve James M. Lindsay, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1993, ss. 28-32.

Lo, Bobo, *Russia and the New World Disorder*, Brookings Institution Press, Washington, 2015.

Losey, Stephen, "Russia burning through ammunition in Ukraine at 'extraordinary' rate", *Defense News*, https://www.defensenews.com/smr/reagan-defense-forum/2022/12/04/russia-burning-through-ammunition-in-ukraine-at-extraordinary-rate/, (13.06.2023).

Lovell, John P., *The Challenge of American Policy-Purpose and Adaptation,* Macmillan Publishing, New York, 1985.

Lowi, Theodore J. v.d., *American Government: Power And Purpose*, 11. Baskı, New York, W. W. Norton & Company, 2010.

Lynch, Colum, "Despite U.S. Sanctions, Iran Expands Its Nuclear Stockpile", *Foreign Policy,* https://foreignpolicy.com/2020/05/08/iran-advances-nuclear-program-withdrawal-jcpoa/, (01.06.2023).

Lynch, Marc, "Obama's 'Arab Spring'?", *Foreign Policy,* https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/, (10.11.2021).

Machiavelli, Niccolo, *The Prince*, Çeviren: N. H. Thompson, Dover Publications, London, 1992; (Aynı eserin Türkçe çevirisi: Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çeviren: Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 1993.)

Macias, Amanda, "Iran calls Western allegations that it supplied Russia with drones 'disappointing,' calls for peaceful resolution of war", *CNBC,* https://www.cnbc.com/2022/10/19/iran-denies-allegations-that-it-supplied-russia-with-drones.html, (13.06.2023).

Mahbubani, Kishore, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, Public Affairs, New York, 2008.

Maloney, Suzanne-Keian Razipour; "The Iranian revolution—A timeline of events", Brookings, https://www.brookings.edu/articles/the-iranian-revolution-a-timeline-of-events/, (25.02.2022).

Maloney, Suzanne, Progress of the Obama Administration's Policy Toward Iran, *Brookings*, https://www.brookings.edu/articles/progress-of-the-obama-administrations-policy-toward-iran/, (27.11.2022).

Marcus, Jonathan, "Suudi Arabistan-İran rekabetinin perde arkası", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42051412, (04.04.2022).

Martin S. Indyk, "United States Policy Toward the Middle East", *U.S. Department of State*, https://1997-2001.state.gov/policy_remarks/1999/990608_indyk_mepolicy.html, (25.10.2022).

Marx, Willem, U.S.-Iran relations at a crucial crossroad as nuclear deal hangs on election outcome, *NBC News*, https://www.nbcnews.com/news/world/iran-nuclear-deal-future-n1240457, (28.05.2023).

McDougall, Walter A., *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With the World Since 1776,* Boston, Mariner Books, 1997.

Memmedli, Marziye, "Tacikistan'da İç Savaş", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 63, 2018, s. 669-683.

Mibagheri, Farid, "Political Culture and its Impact on Politics: The Case of Iran," Political Culture Case Studies, *Conflict Studies Research Center*, 2003.

Michael Smith, "Normative Power Europe and the Case for Goliath: The EU, the US and the Pursuit of the Good World", www.allacademic.com/meta/p252315_index.html-34k, (05.11. 2021).

Milani, Mohsen, "İran's Polcy Towards Afghanistan", *Middle East Journal*, Cilt 60, Sayı 2, Bahar 2006, s. 235-256.

Millspaugh, Arthur Chester, *Americans in Persia*, The Brookings Institution, Washington, 1946.

Miş, Nebi v.d., *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (Abd, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili)*, SETA, İstanbul, 2016, s.44-46.

Moazami, Behrooz, *İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Bugüne,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Mohammad, Amir-Yousefi, Haji, "Political Culture and Iran's Foreign Policy: A Comparative Studyof Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad and Rouhani", *Journal of World Sociopolitical Studies*, 2018, Cilt 2, Sayı 2, s. 225-245.

Moin, Baqer, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, Elips Kitap, Ankara, 2005.

Mokhtari, Fariborz, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", *Middle East Journal 62*, Sayı 3, 2008, 457-488.

Mokhtarpour, Alireza, *İran Devlet Modeli*, Ankara Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.

Mommayev, Nurmurad, *ABD Başkanlarının Dış Politika Söylemlerinde Din Vurgusu (2000-2016),* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), 2019.

Morgenthau, Hans j., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 2. Baskı, Alfred A. Knopf, New York, 1954.

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika*, Cilt 1, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Çeviren: Baskın Oran- Ünsal Oskay, Ankara, 1970

Morin, Rebecca, "Trump: I don't want to go to war with Iran", 21.06.2019, *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/news/politics/2019/06/21/trump-dont-want-go-war-iran/1530548001/, (15.05.2023).

Mousavi, Mohammad A. -Fatemeh Vafaeezadeh, "Change but no Change: U.S. -Iran Relations through the Lens of President Obama's Nowruz Messages

(2009-2012)", *Iranian Review of Foreign Affairs,* Vol. 3, No. 1, İlkbahar 2012, s. 89-126

Mousavian, Seyed Hossein-Mohammad Mehdi Mousavian, "Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security", *Journal for Peace and Nuclear Disarmament,* Vol. 1, No. 1, 2018, s. 169-192.

Mousavian, Seyyed Hossein, "How to kick-start Iran-US regional cooperation", *Al-Monitor*, 03.08. 2016, https://www.al-monitor.com/originals/2016/08/iran-us-nuclear-deal-jcpoa-regional-cooperation.html, (17.02.2023).

Muhakkık, Mehdi, "Ayetullah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1991.

Murdan, Simon W., *Islam the Middle East and the New Global Hegemony,* Lynne Publishers, Boulder, London, 2002.

Murphy, François, "U.S. pressure or not, U.N. nuclear watchdog sees no need to check Iran military sites", 31.08.2017, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/cnews-us-iran-nuclear-inspections-idCAKCN1BB1JC-OCATP, (13.04.2023).

Murray, Donette, *US Foreign Policy and Iran: American-Iranian Relations since the Islamic Revolution, Routledge*, London, 2010.

Mushtaq, Abdul Qadir,-Afzal, Muhammad, "Arab Spring: Its Causes and Consequences", *JPUHS*, Vol.30, No.1, January-June, 2017.

Nabizada, Ahmad Zubair, "İran Petrol Üretiminin Tarihî Düşüşü", *İran Araştırmaları Merkezi-İRAM*, https://iramcenter.org/iran-petrol-uretiminin-tarih%C3%AE-dususu-169, (29.12.2021).

Naki, Emrah, "Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt 35, Sayı 59, s. 115-129.

Nasseri, Ladane, Executives Are Confused by Iran Sanctions, *Bloomberg*, https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-05-17/iran-s-allure-tempered-by-confusion-on-sanctions-survey-shows, (17.02.2023).

Nevins, Allan- Commager, Henry Steele, *ABD Tarihi*, 9. Baskı, Çeviren: Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s . 144-152.

Nichols, Michelle -Arshad Mohammed, "U.S., allies to discuss Iranian drone transfers to Russia at U.N.", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-invites-un-experts-examine-iranian-origin-drones-2022-10-18/, (13.06.2023).

Nomer, Mert, *ABD Başkanlık Sisteminde Başkanın Yetkileri,* Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Nye, Joseph S., "Soft Power", *Foreign policy, vol.* 80, 1990, s.153-171.

O'Neill, Jim, "Building Better Global Economic BRICs", Goldman Sachs, Global Economics Paper, No: 66, https://www.goldmansachs.com/intelligence/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf, (10.10.2021)

Oğuz, Sami -Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Okuduci, İdris-Ahıshalı, Mustafa Melih, "ABD-İran İlişkilerinin 67 Yıllık Tarihçesi", 06.01.2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-iliskilerinin-67-yillik-tarihcesi/1693820#, (03.09.2022)

Okur, Mehmet Akif, "Uluslararası Hukuk ve Irak Savaşı'nın Meşruiyeti", *KÖK Araştırmalar*, Cilt X, Sayı 2, (Güz 2008), s. 9-27.

Omar, Muwafaq Adil, "Trump Döneminde ABD – İran İlişkileri", *Ankasam*, https://www.ankasam.org/trump-doneminde-abd-iran-iliskileri/, (10.04.2023).

Onat, Hasan, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, s.223-256.

Onat, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, 1997, s. 80-117.

Onat, Hasan, *Shi'ism in the Twentieth Century and the Islamic Revolution of Iran*, Research Foundation For Public Sevices, Ankara, 1996.

Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia,1989.

Onuf, Nicholas, "Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations", *Visions of InternationalRelations*, Ed: J. Donald Puchala, University of South Carolina Press, Columbia, 2002, s. 119-141.

O'Reilly, K.P., "Perceiving Rogue States: The Use of the "Rogue State" Concept by U.S. Foreign Policy Elites", Foreign Policy Analysis-Oxford University Press, Vol: 3, No: 4, 2007, s. 295-315.

Ottaway, David B., "Iran Bombs Baghdad", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/09/24/iran-bombs-baghdad/d38b8798-b73a-4642-9cf4-58d1cbd618a1/, (30.04.2024).

Ozan, Örmeci, "Avrupa'da Aşırı Sağın Önlenemez Yükselişi", Politika Akademisi, http://politikaakademisi.org/avrupada-asiri-sagin-onlenemez-yukselisi/ (16.10.2021).

Önder, Murat, "Amerika Birleşik Devletleri", Yönetsel Yapı İncelemeleri, Derleyen: Burhan Aykaç, Hatice Altunok ve Fatma Gül Gedikkaya, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 66-72.

Örmeci, Ozan, "Avrupa'da Aşırı Sağın Önlenemez Yükselişi", Politika Akademisi, http://politikaakademisi.org/avrupada-asiri-sagin-onlenemez-yukselisi/, (16.10.2021).

Öz, Mustafa, "Şîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, 2010, s.120-121. https://islamansiklopedisi.org.tr/sia#1, (25.03.2022).

Öz, Mustafa, “İmamiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt22, 2000, s. 207-209. https://islamansiklopedisi.org.tr/imamiyye (27.03.2022

Özdemir, Özge, Protestoların son 10 yılı: Ekonomik kriz sonrası kitlesel eylemler dünyayı nasıl etkiledi?, https://www.bbCiltcom/turkce/haberler-dunya-46686118, (28.11.2021).

Özdemir, Seçil, “İran’ın Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Propaganda”, *İRAM-İran Araştırmaları Merkezi Analiz,* Ankara, Nisan 2018, s. 2-20.

Özdemir, Seçil, *İran Devrimi Sürecinde İran-ABD İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi S.B.E., (Doktora Tezi), İstanbul, 2017.

Özdoğan, Mücahit, “Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* Cilt 8, Sayı1, Mayıs 2019.

Özekicioğlu, Halil-Kılıç, Cüneyt, “Küresel Ekonomi Çağında Çin Ve Hindistan” İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi Cilt 4, Sayı 2, Yıl/ 2017, s.19-34.

Özgöker, Uğur, *Uluslararası Siyasi, Askeri ve Ekonomik Örgütler,* Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.

Özkan, Güner, “ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu”, *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar,* Cilt 44, Sayı 509. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820003913_2.pdf, (13.11.2022).

Özkan, Muhammed Fatih -Gürol Baba, "Unpredictable Power Broker: Russia's Role in Iran's Nuclear Capability Development", *Ortadoğu Etütleri*, Ocak 2015, Cilt 6, Sayı 2, s. 112-134.

Özpek, Burak Bilgehan, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, s. 183-215.

Öztürk, Namık Kemal -Hüseyin Kurt, “Amerikan Başkanlık Sistemi”, *Başkanlık Sistemi,* Derleyen: Murat Aktaş-Bayram Coşkun, Liberte Yayınları, Ankara, 2015.

Öztürk, Tolga -Eren İrfanoğlu, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s.17-27.

Pape, Robert A., "Soft Balancing against the United States", *International Security*, Vol. 30, No. 1, 2005, s. 7-45.

Papp, Daniel S., Loch K. Johnson, John E. Endicott, *American Foreign Policy: History, Politics, and Policy*, Pearson Longman, New York 2005.

Parsi, Trita, "Last Chance For America and Iran", 26.08.2022, *Foreign Affairs*, https://www.foreignaffairs.com/iran/last-chance-america-and-iran-new-nuclear-deal, (10.06.2023).

Parsi, Trita, *A Single Roll Of the Dice: Obama's Diplomacy with İran*, Yale University Press, New Haven, 2012.

Paul, T. V.-J.J. Wirtz- M. Fortmann, *Balance of Power: Theory and Practise in the 21th Century*, Stanford University Press, California, 2004.

Paul, T. V., "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", *International Security,* Vol. 30, No. 1, Summer, 2005, s. 46-71.

Paul, T. V., *Restraining great powers: Soft balancing from empires to the global era*, Yale University Press, 2018.

Pehlivanoğlu, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye,* Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

Perwita, Anak Agung Banyu-Razak, Muhammad Ilham, "U.S. Foreign Policy Towards Iranian Nuclear Threat from Bill Clinton to Donald Trump Administration", *Insignia Journal of International Relations,* Vol. 7, No.1, April 2020, s. 17-44.

Pirinççi, Ferhat, "Süleymani Sonrası Ortadoğu", *SETA Analiz*, Sayı 305, Ocak 2020, s.1-18.

Pleitgen, Frederik, "In Iran, hardliners are burning the deal and the American flag", 09.05.2018, *CNN*, https://edition.cnn.com/2018/05/09/middleeast/iran-reacts-nuclear-deal-intl/index.html, (05.05.2023).

Plischke, Elmer, *U.S. Department Of State: A Reference History*, Greenwood Press, Westport, 1999.

Pollack, Kenneth M., *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America,* Random House, New York, 2004.

Primakov, Yengeny M., *A World Challenged: Fighting Terrorism in the Twenty First Century*, The Nixon Center ve Brooking Institution Press, Washington, 2004.

Primakov, Yevgeni, *Rusların Gözüyle Ortadoğu,* Çeviren: Olga Tezcan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Prosser, Michael H., "Obama's Culturally Transformational Identities and Accommodations toward the Middle East and Islam", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies in Asia,* vol:3, Issue:3, 2009, s. 1-13, http://mideast.shisu.edu.cn/_upload/article/07/5b/bea7d6e14297b9f84f84ec464196/f60678ce-9643-44e8-ac22-03fd24581e1d.pdf (28.11.2022).

Rabinoviç, Itamar, "How Iran's regional ambitions have developed since 1979", *Brookings*, https://www.brookings.edu/articles/how-irans-regional-ambitions-have-developed-since-1979/, (26.02.2022).

Radu, Lucian, ''The System of Checks and Balances: In The Relationship Between the US Presidency and American Congress'', *Bulletin of the Transilvania Universty of Braşov*, 2010.

Rajaee, Farhan, *The Iran-Iraq war: The Politics of Aggression,* University Press of Florida, Gainesville, 1993.

Ramazani, Rouhallah K., "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *Middle East Journal*, Vol 58, No: 4, s.549-559.

Ramazani, Rouhollah K., "Challenges For US Policy*", Iran's Revolution: The Search For Consensus,* Ed: Rouhollah K. Ramazani, Bloomington, Indiana University Press, 1990.

Ramazani, Rouhollah K., *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*, University of Virginia Press, Charlottesville, 2013.

Ramazani, Rouhollah K., "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", *Islam in Foreign Policy*, edt: Adeed Dawisha, Cambridge University Press, 1983.

Ramazani, Rouhollah K., *The United States and Iran The Patterns of Influence*, Praeger Publishers, USA, 1982.

Ramazani, Rouhullah.K., *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, John Hopkins Universitesi Yayınları, 1988, s.19.

Ray, James Lee- Kaarbo, Juliet, *Global Politics,* 10.Baskı, Wadsworth Cengage Learning, 2011.

Reçber, Sercan, "Irak'a Yönelik Askeri Müdahalenin UluslararasıHukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, 2008, s. 55-75.

Ridgwell, Henry, "Körfez Ülkelerinde İran Gerginliği", *VOA Türkçe*, https://www.voaturkce.com/a/korfez-ulkelerinde-iran-gerginligi/2880224.html, (04.04.2022).

Rigi, Jakob, "Iran at the Crossroads of Democracy and Dictatorship", *Journal of Global and Historical Anthropology,* vol: 63, 2012, s. 129-141.

Rigiderakhshan, Mohammad, "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, yıl 5, sy 1, Bahar 2020, s. 390-410.

Risen, James, "Iran's Quds Force and the Muslim Brotherhood Considered an Alliance Against Saudi Arabia", *The Intercept*, https://theintercept.com/2019/11/18/iran-muslim-brotherhood-quds-force/, (05.06.2022).

Ritter, Scott, *Hedef İran,* Çeviren: Taner Gezer, Yakamoz Yayınları, İstanbul, 2007.

Roberts, Adam, "International Relations after the Cold War", *International Affairs*, Vol.84, No.2, 2008.

Robinson, Piers, "The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy?" *Review of International Studies,* Cambridge University Press, Vol: 25, No: 2, 1999, s. 301-309.

Rogers, Paul, *A War on Terror: Afghanistan and After*, London, Pluto Press, 2004, s. 115-127.

Rosati, Jerel A. - James M. Scott, *The Politics of United States Foreign Policy*, 5. Baskı, Wadsworth Cengage Learning, Boston, 2011.

Rosecrance, Richard N., "A New Concert of Powers", *Dialogue*, Cilt101, Sayı 3, 1993, s. 2-8.

Rosecrance, Richard N., *Action and Reaction in World Politics*, Little-Brown, Boston, 1963.

Rosenau, James, "Imposing Global Orders: A Synthesised Ontology for a Turbulent Era" Stephen R. Gill ve James H. Mittelman, eds., *Innovation and Transformation in International Studies,* Camridge University Press, 1997, s. 220-235.

Rosenau, James N., *International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory,* The Free Press, New York, 1969, s. 71-78.

Rosenau, James, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, 1990, s. 445-454.

Rosenberg, M.J., "The supposed Iran plot: Immunised by Neocons", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/opinions/2011/10/14/the-supposed-iran-plot-immunised-by-neocons, (16.03.2024).

Rozen, Laura, "Inside the secret US-Iran diplomacy that sealed nuke deal", *Al-Monitor*, 11.08. 2015, https://www.al-monitor.com/originals/2015/08/iran-us-nuclear-khamenei-salehi-jcpoa-diplomacy.html, (03.02.2023).

Sabato, Larry J., "The Iran-Contra Affair– 1986-1987", 1998, https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/frenzy/iran.htm (24.10.2022).

Sahimi, Mohammad, 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', Payvand, 2 Ekim 2003. http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html, (06.04.2022).

Saikal, Amin, *The Rise and Fall of the Shah: Iran from Autocracy to Religious Rule*, Princeton University Press, Princeton, 1980.

Salcı, Turan, "ABD son iki ayda Rusya, Çin ve İran'ın komşularına milyar dolarlık silah satışları gerçekleştirdi", *Sputnik Türkiye*, https://sputniknews.com.tr/20221111/abd-son-iki-ayda-rusya-cin-ve-iranin-komsularina-milyar-dolarlik-silah-satislari-gerceklestirdi-1063328228.html, (05.04.2022).

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Sanger, David E.-Michael Slackman, "U.S. Is Skeptical on Iranian Deal for Nuclear Fuel", 17.05.2010, *New York Times*, https://www.nytimes.com/2010/05/18/world/middleeast/18iran.html (03.01.2023).

Sanger, David E.-William J. Broad, "U.S. and Allies Warn Iran Over Nuclear 'Deception'", *The New York Times*, 25. 09. 2009, https://www.nytimes.com/2009/09/26/world/middleeast/26nuke.html (20.12.2022).

Sanyürek, Mehmet Bora, "İran Devlet Teşkilatı Ve Anayasal Kurumları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl 6, Sayı 85, Aralık 2018, s. 359-378.

Sanyürek, Mehmet Bora, *Şii Jeopolitiği ve İran Dış Politikası*, Gazi Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), Ankara, 2018.

Sapin, Burton M., *The Making of United States Foreign Policy,* Frederick A. Prager, New York, 1968, s.101-134.

Sarı, İsmail, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, 2015, s.95-135.

Sarı, İsmail, "Geçmişten Günümüze İngiltere-İran İlişkileri", *İRAM-İran Araştırmaları Merkezi*, https://iramcenter.org/gecmisten-gunumuze-ingiltere-iran-iliskileri-1094, (25.08.2022).

Sarı, İsmail, "İran'la Nükleer Anlaşmanın Geleceği: Riskler ve Tehditler", 02.10. 2017, *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-la-nukleer-anlasmanin-gelecegi-riskler-ve-tehditler/924880, (13.04.2023).

Sarıkaya, Yalçın, "Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum Ve Kültür", *TASAM,* https://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf, (27.03.2022).

Sarıkaya, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

Savory, Roger, "The Safavid Adminitrative System", *The Cambidge History Of Iran,* Ed: Peter Jackson, Vol. 6, Newyork, 1986.

Saylan, Ayşegül, "Soykırıma Giden Bir İç Savaş: Ruanda", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 5, Sayı 1, Haziran 2021, s.29-48.

Schick, Camilla, "Gaps remain": U.S. responds to latest draft of Iran nuclear deal, 24.08.2022, *CBS News,* https://www.cbsnews.com/news/u-s-responds-iran-nuclear-deal-draft/, (11.06.2023).

Sertafy, Simon, "Moving into a Post-Western World", *The Washington Quarterly,* 34/2, 2011, s. 7-23.

Sever, Ayşegül, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", *En Uzun On Yıl*, 2. Baskı, Derleyen: Gencer Özcan ve Şule Kut, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 345-370.

Sever, Metin, "Şiddet ile Demokrasi Arasındaki Dünya", *Düşmanını Arayan Savaş*, Derleyen: Metin Sever ve Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul, 2001.

Sezer, Duygu, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.

Shear, Michael D. -Helene Cooper, "Trump Bars Refugees and Citizens of 7 Muslim Countries", 27.01.2017, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2017/01/27/us/politics/trump-syrian-refugees.html, (01.04. 2023).

Shimko, Keith, "Realism, Neorealism and American Liberalism", *The Review of Politics*, Vol. 54, No.2 Spring 1992, s. 281-301.

Shuster, William Morgan, *The Strangling of Persia*, The Century Co., New York, 1912.

Sick, Gary, "The Carter Administration", *İran Primer*, United States Institute of Peace, https://iranprimer.usip.org/sites/default/files/The%20Carter%20Administration.pdf, (05.09.2022).

Siddiqui, Sabrina, "Fox News: How an Anti-Obama Fringe Set the Stage for Trump", *The Guardian*, 19 Mart 2019, https://www.theguardian.com/media/2019/mar/18/fox-news-donald-trump-barack-obama-election (27.11.2022).

Simon, Steven, "Iran and President Trump: What Is the Endgame?", *Survival*, Cilt 60, Sayı 4, 2018, s. 7-20.

Simpich, Frederick, "The American Reconstruction Of Persia", *Current History*, Volume 20, Issue 1, DOI: https://doi.org/10.1525/curh.1924.20.1.42, 1924, s. 42-48.

Sinkaya, Bayram, "Implications of the Arab Spring for Iran's Policy Towards the Middle East, Ortadoğu Etütleri, vol.6, no.2, 2015.

Sinkaya, Bayram, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", *Ortadoğu Siyasetinde İran,* Ed: Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s.3-49.

Sinkaya, Bayram, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, s.66-78.

Sinkaya, Bayram, "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2010, s. 115-142.

Sinkaya, Bayram, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s. 71-79.

Sinkaya, Bayram, "Obama Döneminde Abd-İran İlişkileri Ve "Değişim" Şansı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s.41-49.

Sinkaya, Bayram, "Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-Rusya Ekseni", *Ortadoğu*, Cilt 8, Sayı 72, Ocak-Şubat 2016, s. 22-25.

Sinkaya, Bayram, "Yeni Ruhani Hükümeti'nin Dış Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 9, Sayı 82, Eylül-Ekim 2017.

Sinkaya, Pınar Arıkan, "İran Musaddık ve Darbe", *ORSAM,* https://www.orsam.org.tr/tr/iran-musaddik-ve-darbe/, (30.08.2022).

Slacman, Michael, "Minister Says Iran Won't Ship Uranium Abroad", 18.11.2009, *New York Times,* https://www.nytimes.com/2009/11/19/world/middleeast/19nuke.html (25.12.2022).

Slavin, Barbara, "Dear President Trump: Don't Scrap the Iran Deal", *Atlantic Council*, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/dear-president-trump-don-t-scrap-the-iran-deal/, (08.04.2023).

Smith, Giles Scott-Martijn Mos, "Democracy Promotion and the New Public Diplomacy", Ed: Inderjeet Parmar-Linda B. Miller-Mark Ledwidge, *New Directions in US Foreign Policy,* Routledge, Londra, 2009, s. 225-240.

Smith, Michael, "Normative Power Europe and the Case for Goliath: The EU, the US and the Pursuit of the Good World", www.allacademic.com/meta/p252315_index.html-34k 05.11. 2021).

Snow, Donald M.-Eugene Brown, *Puzzle Places and Foggy Bottom: US Foreign and Defense Policy Making in the 1990s,* St.Martin's Press, New York, 1994.

Snow, Donald M.-Eugene Brown, U*nited States Foreign Policy: Politics Beyond the Water's Edge,* 2. Baskı, Bedford/St.Martin's Press, Boston, 2000.

Soederberg, Susanne, "The War on Terrorism and American Empire: Emerging Developing Agendas", Derleyen: Alejendica Colab, Richard Saull, *The War on Terror and the American Empire After the Cold War,* Routledge Taylor Francis Group, London, 2006.

Soifer, Paul -Abraham Hoffman- D. Stephen Voss, *American Government,* Hungry Minds, New York, 2001.

Sontag, Susan, "Real Battles and Empty Metaphors", *The New York Times*, 10 Eylül 2002 https://www.nytimes.com/2002/09/10/opinion/real-battles-and-empty-metaphors.html, (20.10.2021).

Sönmez, A. Sait, *Yeni Dünya Düzeni Bağlamında ABD ve AB Dış Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi (1991-2001),* Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), 2008.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi,* Der Yayınları, İstanbul, 1994.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

Stephens, Otis H. Jr.-John M. Scheb, *American Constitutional Law: Sources of Power and Restraint*, 4. Baskı, Thomson, 2008.

Stokols Eli-Nick Gass, "Trump storms Washington", 09.09.2015, *Politico,* https://www.politico.com/story/2015/09/donald-trump-iran-deal-washington-rally-213451, (14.03.2023).

Strobel, Warren P., "The Media: Influencing Foreign Policy In The Information Age", *U.S Foreign Policy Agenda,* Cilt 5, Sayı1, Mart 2000, s. 37-39. https://web-archive-2017.ait.org.tw/infousa/zhtw/DOCS/ijpe0300.pdf (20.02.2022).

Sulami, Muhammed Al, "The misinformation surrounding Iran's defense budget", 9 Ekim 2020, https://www.arabnews.com/node/1751216 (24.12.2021).

Sullivan, John O., "Annexation (1845)", *United States Magazine and Democratic Review 17,* no 1, JulyAugust 1845, s.5-10, https://pdcrodas.webs.ull.es/anglo/OSullivanAnnexation.pdf, (17.01.2022)

Sümer, Gültekin, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008.

Şafak, Turgay, "Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millîleştirilmesi", *İRAM- İran Araştırmaları Merkezi,* https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-mill%C3%AElestirilmesi-39, (30.08.2022).

Şahin, Mehmet, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, Cilt1, Sayı1, 2006, s. 38-54.

Şahin, Mehmet, "Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler,* Derleyen: İdris Bal, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 143-152.

Şahin, Mehmet, "Uluslararası Politikanın Ruhu: Din", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10–15 Ekim 2007. s. 611-616;

Şahin, Türel Yılmaz, *Uluslararası politikada Orta Doğu*, Barış Kitap, 4. Baskı, Ankara, 2016.

Şahin, Yakup, Uluslararası İlişkilerde Güce Farklı Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Gücü", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ocotber 2020, s.1-22.

Şehitoğlu, Mustafa, *İkinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında İran (1938-1953)*, Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamaış Doktora Tezi), Elâzığ, 2017.

Şen, Gülriz, "İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s.95-118.

Şen, Gülriz, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", *İRAM Analiz,* Nisan 2017, https://iramcenter.org//d_hbanaliz/analiz-ruhanidoneminde-iran-abd-iliskileri_1.pdf, (03.02.2023).

Şen, Gülriz, "Süleymani suikastının ardından İran ve Ortadoğu'yu ne bekliyor?", 06.01.2020, *Fikir Turu*, https://fikirturu.com/jeo-strateji/suleymani-suikastinin-ardindan-iran-ve-ortadoguyu-ne-bekliyor/, (17.05.2023).

Şen, Gülriz, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz,* ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2018.

Şener, Bülent, Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu Ve Abd Hegemonyasının Siyasal Ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya da"Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *The Journal of Academic Social Science Studies,* No 06, Yaz 2014, s.405-420, Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2401.

Taflıoğlu, Serkan, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı "Velâyet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 95-112.

Taheri, Amir, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", *American Foreign Policy Interests,*2005, s. 295-300.

Tarr, David R., "Congressional Investigations", *Guide to Congress,* 6. Baskı, CQ Press, Washington, 2008.

Taşkın, Yüksel, "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 39, 2008, s. 21-53.

Taştekin, Fehim, "Arap Baharı'nın 10 yılında 10 ülkenin hikâyesi: Ekmek, özgürlük ve onur kavgasından geriye ne kaldı?" https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55331196 (25.11.2021).

Taştekin, Fehim, "Kasım Süleymani suikastı Orta Doğu'da savaşı tetikler mi?", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50986919, (17.05.2023).

Telatar, Gökhan, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s.53-78.

Telci, İsmail Numan, "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?", *SETA Perspektif*, Sayı 208, Ağustos 2018, s. 1-6.

Temizer, Selen, "İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği", Anadolu Ajansı, 21.05.2016, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-sisteminde-mutlak-liderin-belirleyiciligi/510095 (26.02.2022).

Tett, Gillian, "Banks cannot invest in Iran without US guarantees", Financial Times, https://www.ft.com/content/f7dfa16e-69f3-11e6-ae5b-a7cc5dd5a28c, (17.02.2023).

Tett, Gillian, "The story of the Brics" *Financial Times,* JANUARY 15 2010, https://www.ft.com/content/112ca932-00ab-11df-ae8d-00144feabdc0, (11.10.2021).

Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku,* Beta Yayınları, İstanbul, 1998.

Thorburn, Mark, *The President and The Executive Branch: How Our Nation is Governed*, Enslow Publisher, New York, 2013.

Tirman, John, “A New Approach to Iran: The Need for Transformative Diplomacy”, *Mit Center For International Studies-New Ideas Fund,* 2009, s. 1-49.

Toman, Murat, “Amerikan Siyasi Düşüncesinin İdeolojik Kökeni Püritenizm’in Amerikan Devrimi’ne Etkisi”, *History Studies*, Cilt 11, Sayı 6, Aralık 2019, s. 2153-2188.

Topak, Suat Tayfun, “Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında "Renkli Devrimler" ve "Arap Baharı" Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi,* Cilt 9, Sayı 3, Aralık 2014, s. 233-254.

Topçu, Yücel, “İran’ın Savunma Harcamaları”, https://savunmaanaliz.com/iran-savunma-harcamalari/ (23.12.2021).

Tuğtan, Mehmet Ali, “Realizm, Güç ve Anarşi”, Küresel Siyasete Giriş, Ed: Evren Balta, İletişim Yayınları, 2014.

Tumulty, Karen, “How Donald Trump came up with ‘Make America Great Again’”, 18.01. 2017, *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/politics/how-donald-trump-came-up-with-make-america-great-again/2017/01/17/fb6acf5e-dbf7-11e6-ad42-f3375f271c9c_story.html (11.03.2023).

Tur, Bahriye, “Carter Doktrini ve ABD Dış Politika Algısına Etkileri”, *International Social Sciences Studies Journal,* Cilt 7, Sayı 84, s.2652-2662.

Tur, Katy, “Donald Trump Weighs in on Iran Deal”, 14.07.2015, *nbcnews*, https://www.nbcnews.com/politics/2016-election/donald-trump-weighs-iran-deal-n391926, (13.03.2023).

Turan, İlter, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 132.

Turan, Sibel, “Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi’nin Değerlendirilmesi”, Ed: Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu, *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Dora Yayınları: Bursa, 1. Baskı, Nisan 2015, s.16.

Türk, Fatih, *İstihbaratın Teşkilatlanma ve Yönetim Sorunsalı: A.B.D. Örneği,* İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih: 1789-2012*, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

Ulusoy, Ülkü Halatçı, "11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi", *11 Eylül Sonrası Ortadoğu,* USAK Yayınları, Ankara, 2011.

Usher, Barbara Plett, "US Election 2016: Trump and Clinton on foreign policy", 02.11.2016, *BBC News,* https://www.bbc.com/news/election-us-2016-37830496 (12.03.2023).

Uzer, Umut, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, Nisan 2017, s.70-75.

Ülman, Haluk, "Dünya Nereye Gidiyor?", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Haz. Sabahattin Şen, 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31-55.

Üstün, İsmail Sefa, *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Vakil, Sanam -Neil Quilliam, "Total's Iran Deal Gives Rouhani Space to Push Reform", *Chatham House,* 05.07.2017, https://www.chathamhouse.org/2017/07/totals-iran-deal-gives-rouhani-space-push-reform (05.04.2023).

Vile, M. J. C., *Politics in the USA,* 6. Baskı, Routledge, New York, 2007.

Vine, David, "Lists of U.S. Military Bases Abroad 1776-2020", https://dra.american.edu/islandora/object/auislandora%3A85156 (19.12.2021).

Vine, David, "The United States Probably Has More Foreign Military Base than Any Other People, Nation or Empire in History", The Nation, 14 September 2015, https://www.thenation.com/article/archive/the-united-states-probably-has-

more-foreign-military-bases-than-any-other-people-nation-or-empire-in-history/ (19.12.2021).

Vine, David, *Base Nations: How U.S. Military Bases Abroad Harm America and World,* Metropolitan Books, New York, 2015.

Viotti, Paul R.-Mark V. Kauppi, "Realizm: Devlet ve Güç Dengesi", Çeviren: Zeynep Gözde Güven, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.39-41.

Volle, Adam, "American exceptionalism", *Britannica,* https://www.britannica.com/topic/American-exceptionalism, (11.01.2022).

Vural, İsmail, *Evanjelizm; Beyaz Sarayın Gizli Dini,* Karakutu Yayınları, İstanbul, 2003.

Wagner, Heather Lehr, *The U.S. Government How It Works: The Central Intelligence Agency*, Chelsea House Publishers, New York, 2007.

Wallerstein, Immanuel, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Walt, Stephen M., "Beyond Bin Laden: Reshaping US Foreign Policy," *International Security*, Cilt 26, Sayı 3, Kış 2001, s. 56-78.

Walt, Stephen M., "The End of American Era", *The National Interest,* No.136, November/December 2011, s.6-16.

Waltz, Kenneth N., "Savaşı Açıklamak: Analiz Düzeyleri", Ed: Paul Viotti ve Mark Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi,* 5. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016.

Waltz, Kenneth N., "Structural Realism after the Cold War", *International Security,* Vol. 25, No.1, Summer 2000, s.5-41.

Waltz, Kenneth N., "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 3-44.

Waltz, Kenneth N., *Foreign Policy and Democratic Politics, The American and British Experience,* Brown and Company, Boston,1967.

Waltz, Kenneth N., *Man the State and War-A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, 2001, s.17. (Çalışmanın Türkçeye çevrilmiş halini okumak için: Kenneth Waltz, *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*. Çeviren: E. Bozkurt, S. Kanat ve S. Yalçıner, 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2009).

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Massachusetts: Addison-Wesley, 1979.

Warburg, Gerald Felix, *Conflict and Consensus, The Struggle Betwween Congress and the President over Foreign Policymaking*, Harper and Row, New York, 1989.

Wellman, Ariel Farrar, "Turkey-Iran Foreign Relations", *Critical Threats*, https://www.criticalthreats.org/analysis/turkey-iran-foreign-relations, (27.12.2022).

Whittaker, Alan G., Shannon A. Brown, Frederick C. Smith, "The National Security Policy Process: The National Security Council and Interagency System", August 15, 2011, https://issat.dcaf.ch/download/17619/205945/icaf-nsc-policy-process-report-08-2011.pdfThe%20National%20Security%20Policy%20Process:%20The%20National%20Security%20Council%20and%20Interagency%20System, (20.02.2022).

Wilkinson, David, "Unipolarity without hegemony", *International Studies Review*, Cilt1, Sayı 2, 1999.efeg

Wilson, Dominik-Roopa Purushothaman, "Dreaming with BRICs: The Path to 2050", Goldman Sachs Global Economics Paper, no 99. Rapor için bkz: https://www.goldmansachs.com/insights/archive/brics-dream.html (10.10.2021).

Wilson, James -John J. DiIulio, *American Government Instutions and Policies,* 11. Baskı, Houghton Mifflin Company, New York, 2008.

Wittkopf, Eugene R.-Christopher M. Jones-Charles W. Kegley, Jr., *American Foreign Policy: Pattern and Process,* 7. Baskı, Thomson, Belmont, 2008.

Wright, Martin, *Iran: The Khomeini Revolution,* UK, Longman, 1989.

Yalçın, Hasan Basri, "The Concept of "Middle Power" and the Recent Turkish Foreign Policy Activism", *Afro Eurasian Studies,* Vol. 1, Issue 1, Spring 2012, s. 195-213.

Yalçınkaya, Haldun, "Savaşlarda Asker-Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, Güz 2008.

Yalvaç, Faruk, "Devlet", Derleyen: Atilla Eralp, *Devlet ve Ötesi* (Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar), 6. Baskı., İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Yarshater, Ehsan, "Persian Identity in Historical Perspective", *Iranian Studies,* 1993.

Yaşar, Meysune, "Başkan Bush ve Obama Dönemleri "İran Nükleer Krizi": Yaptırım Ve Müzakere Arasında Uluslararası Hukukun Rolü", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2019, s. 49-71.

Yegin, Abdullah, "Abd-İran Yakınlaşması Gerçek Mi, Hayal Mi?", *SETA Analiz*, Sayı 87, Mart 2014, s. 1-19.

Yegin, Abdullah, "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA Yayınları,* XXV, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2013, s. 62-68.

Yegin, Abdullah, "İran'ın Sert Gücü", SETA Analiz, Şubat 2016, Sayı 150, s. 1-28.

Yegin, Abdullah, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Meşruiyet Kaynakları ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Değerlendirilmesi (1979 – 2014),* Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

Yegin, Abdullah, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, *SETA Yayınları*, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2013.

Yegin, Abdullah, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, SETA, İstanbul, 2017.

Yergin, Daniel, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü,* 3. Basım, Çeviren: Kamuran Tuncay, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.

Yesevi, Çağla Gül, "İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü", Ed: Hasret Çomak- Caner Sancaktar- Zafer Yıldırım, *Enerji Diplomasisi,* Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 441-467.

Yıldırım, Yusuf, "İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* Cilt 18, Sayı 41, 2021, s. 3840-3884.

Yıldızoğlu, Ergin, *Hegemonyadan İmparatorluğa,* Everest Yay., İstanbul, 2003.

Yılmaz, Bülent -Murat Atik-Görkem Melekoğlu, "Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi ve Harcama Kalemlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi", *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, Aralık 2022, s. 273-304.

Yılmaz, Hakan, "Püritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi,* Sayı 14, 2017, S. 100-111.

Yılmaz, Hakan, *Amerika'da Evanjelik Hareket: Dini ve Siyasi Yansımaları,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Yılmaz, Halil İbrahim, Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri", Tesam Akademi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, s. 99-128.

Yılmaz, Kübra, "İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden Günümüze İran Siyasetinde Şiiliğin Etkisi", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 103-125.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Arap Devrimleri ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 48, No: 3, 2011.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrasında 'Yeni Dünya Düzeni'", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* Sayı 17, 2009, s.1-14.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, *Savaş ve Uluslararası Sistem,* Nobel Yay., Ankara, 2010.

Yousefi, Amir M. Haji, "Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 8, Sayı 1, Bahar 2009, s. 114-135.

Yurtsever, Serdar "Ülkelerin ve Uluslararası/Bölgesel Örgütlerin Terörizmle Mücadele Siyasaları", *Türkiyenin Terörizmle Mücadelesi: Kavram, Süreç ve Yöntem*, Ed: Murat Aslan, SETA, 2023.

Yüksel, Başak Akar- Bingöl, Yılmaz, "The Arab Spring in Tunuisia: A Liberal Democratic Transition?", *Electronic Journal of Social Sciences,* Vol.12, Issue:47, 2013.

Zakaria, Fareed, "The Rise of he Rest, Newsweek, 12 Mayıs, 2008, fareedzakaria.com/columns/2008/05/12/the-rise-of-the-rest, (28.11.2021).

Zarif, M. Javad, 'Tackling the Iran-US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 2, Spring-Summer 2007.

Zeleny, Jeff, "Violence May Hinder Talks With Iran, Obama Says", *The New York Times*, 27.06.2009, https://www.nytimes.com/2009/06/27/world/middleeast/27prexy.html, (13.12.2022).

Zetter, Lionel, *Lobbying: The Art of Political Persuasion*, Harriman House Ltd, 2008.

Zurcher, Antony, ABD Başkanı Trump'ın Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin 3 Nedeni", 09.05. 2018, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408, (10.05.2023).

Resmî Belgeler ve Gazete Haberleri

"11 Eylül Saldırısı": https://www.cnnturk.com/dunya/11-eylul-ikiz-kule-saldirisi-nedir-ne-zaman-oldu-iste-11-eylul-goruntuleri, (17.10.2021)

"17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (29.12.2022)

"17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (26.12.2022).

"1973 Petrol Krizi nedir, neden çıktı? 1973 Petrol Krizi nedenleri, sonuçları ve Türkiye'ye etkileri", *Habertürk*, https://www.haberturk.com/1973-petrol-krizi-nedir-neden-cikti-1973-petrol-krizi-nedenleri-sonuclari-ve-turkiye-ye-etkileri-hteg-3601333, (03.09.2023).

"1979: Militants storm US embassy in Tehran", *BBC*, 4 November 1979, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/4/newsid_3910000/3910627.stm, (04.09.2022).

"1993 World Trade Center Bombing", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/1993-world-trade-center-bombing/, (17.10.2021)

"2000 Russian National Security Concept", https://www.bits.de/EURA/natsecconc.pdf, (20.11.2011).

"2003 Memo Says Iranian Leaders Backed Talks", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2007/02/14/2003-memo-says-iranian-leaders-backed-talks/4e915e0e-02be-4f5a-9829-a58845283cfe/, (10.11.2022)

"2009 Human Rights Report: Iran", *Bureau Of Democracy, Human Rights, And Labor*, https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/nea/136068.htm#:~:text=The%20government%20severely%20restricted%20the,lack%20of%20government%20transparency%20persisted., (13.12.2022).

"2020 OPEC Annual Statistical Bulletin", https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB_2020.pdf (22.12.2021).

"2021 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", TPAO, https://www.tpao.gov.tr/file/2206/2021-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-861629db02eb5624.pdf, (30.10.2022).

"20b. Jeffersonian Ideology", *U.S. History*, https://www.ushistory.org/us/20b.asp, (11.01.2022); Walter Lafeber, *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present*, New York, Norton, 1994.

"444 Days: Selected Records Concerning the Iran Hostage Crisis 1979-1981", *National Archives*, https://www.archives.gov/research/foreign-policy/iran-hostage-crisis, (05.09.2022).

"A Conversation With Foreign Minister Mohammad Javad Zarif of Iran", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/event/conversation-foreign-minister-mohammad-javad-zarif-iran, (18.02.2023).

"A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Iran", Department of State, Office of the Historian, https://history.state.gov/countries/iran (27.08.2022).

"A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement", February 1995, NSS Archive, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1995.pdf, (07.11.2022).

"A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement", July 1994, NSS Archive, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf, (07.11.2022).

"A National Security Strategy of Engagement and Enlargement", *The White House-U.S. Department of Defense,* s.25, July 1994, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1994.pdf, (12.08.2021)

"A New Strategy for a New World", https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/obama_071508.pdf, (28.10.2023).

"AB'nin genişleme süreci": https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html, (08.08.2021)

"ABD'nin Carter Doktrini, İran'a karşı halen kullanışlı", *Şarkul Avsat,* https://turkish.aawsat.com/home/article/1826141/abdnin-carter-doktrini-iran%E2%80%99-kar%C5%9F%C4%B1-halen-kullan%C4%B1%C5%9Fl%C4%B1, (30.04.2024).

"ABD Savunma Bakanlığı", "Our Story", https://www.defense.gov/About/ (17.02.2022).

"ABD yaptırımları yeniden başlarken İran döviz kuru rejiminde esnekliğe gitti", *Euronews,* https://tr.euronews.com/2018/08/06/abd-iran-a-yeniden-yapt-r-m-karar-n-uygulamaya-basl-yor, (18.03.2024).

"ABD'nin 'Savaş İlanı' Süreci Nasıl İşler?", https://www.amerikaninsesi.com/a/amerikanin-savas-ilan-etme-sureci-nasil-isler/5241476.html, (15.02.2022).

"ABD'nin Varşova Konferansı'nda Hedef İran", 12.02. 2019, *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-varsova-konferansinda-hedef-iran/1390357, (16.05.2023).

"ABD'nin küresel silah satışı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-kuresel-silah-satisi-/1210062, (27.07.2022).

"ABD'nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?", 02.05.2019, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321, (14.05.2023).

"About the Court", International Criminal Court, https://www.icc-cpi.int/about/the-court, (12.10.2021).

"Additional Protocol", *IAEA*, https://www.iaea.org/topics/additional-protocol, (13.11.2022).

"Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit", George H. W. Bush Presidential Library and Museum, https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/2217, (10.07.2021)

"Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union Burcu", *Puplıc Papers Of The Presıdents Of The Unıted States George Bush 1992-1993*, 28.01.1992, S.157, https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1992-book1/pdf/PPP-1992-book1.pdf, (11.07.2021)

"Address by President Nixon to the United Nations General Assembly", New York, 23 October 1970, *Department Of State- Office the of Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d78, (25.07.2022).

"Address to the Nation on the Iran Arms and Contra Aid Controversy-November 13, 1986", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-iran-arms-and-contra-aid-controversy-november-13-1986, (15.10.2022).

"Address To the United Nations General Assembly ", (United Nations Headquarters), New York, 12 September 2002, s. 139-146. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (08.11.2022).

"Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010", Resolution 1929 (2010), *United Nations Security Council*, 09.06.2010, https://documents-dds-

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/396/79/PDF/N1039679.pdf?OpenElement (05.01.2023).

"Advancing the Free Flow of Information for the Iranian People", 23.09.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/advancing-the-free-flow-of-information-for-the-iranian-people/,* (17.06.2023).

"After the Deal: A New Iran Strategy", 21.05.2018, *U.S. Department of State,* https://2017-2021.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/index.html, (11.05.2023).

"Ahmadinejad blasts US at Russia summit", *France 24,* https://www.france24.com/en/20090616-ahmadinejad-blasts-us-russia-summit-, (07.12.2022).

"Ahmadinejad calls Obama meddler, likens him to Bush", *CNN,* http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/06/25/obama.iran.ahmadinejad/index.html, (13.12.2022).

"Ahmadinejad: Iran will soon decide option to enrich uranium to 20%", 29.11.2009, *MehrNews,* https://en.mehrnews.com/news/37212/Ahmadinejad-Iran-will-soon-decide-option-to-enrich-uranium-to (26.12.2022).

"Ahmedinejad: ABD çıkarları için mezhepler arasında tefrika çıkarıyor", T24, https://t24.com.tr/haber/ahmedinejad-abd-ve-bati-cikarlari-icin-bolgede-mezhepler-arasinda-tefrika-cikariyor,196996, (30.03.2022)

"Amerika Birleşik Devletleri Anayasası", *U.S. Embassy and Consulates in Turkey,* https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf, (05.01.2022).

"Anger at Rumsfeld attack on 'old Europe'", *The Guardian,* 24.01.2003, https://www.theguardian.com/world/2003/jan/24/germany.france, (05.11.2021).

"Askeri Harcamalar": https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD (03.12.2021).

"Aşırı sıcaklar 2003'te 70 bin can aldı", CNN Türk, 23.03.2007, https://www.cnnturk.com/dunya/asiri-sicaklar-2003te-70-bin-can-aldi, (11.10.2021).

"Authorization for Use of Military Force (Public Law 107-40)", Library of Congress, 18 Eylül 2001, https://www.congress.gov/107/plaws/publ40/PLAW-107publ40.pdf, (01.02.2022).

"Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002", *Congress*, https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-joint-resolution/114/text, (03.11.2022).

"Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru": https://traceca.uab.gov.tr/traceca-avrupa-kafkasya-asya-ulasim-koridoru, (27.03.2022).

"Ayatollah Khomeini Dies at 86", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/world/la-fg-iran-archive-1989jun04-story.html, (25.10.2022)

"Background on United States Funding of the Contras", *U.S. Department of Justice*, https://oig.justice.gov/sites/default/files/legacy/special/9712/appa.htm, (16.09.2022).

"Bad Nuclear Deal With Brazil and Turkey Hands Iran a Diplomatic Coup", *Washington Post*, 18.05.2010., https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/17/AR2010051703455.html, (03.01. 2023).

"Bağımsızlık Bildirisi": https://americainclass.org/sources/makingrevolution/rebellion/text8/decindep.pdf (04.01.2022).

"Barack Obama offers Iran 'new beginning' with video message", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/mar/20/barack-obama-video-iran, (06.12.2022).

"Barack Obama says historic agreement with Iran meets core objectives", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/us-news/2015/apr/02/barack-obama-historic-agreement-iran-core-objectives, (17.03.2024).

"Barış Süreci", *İsrail Büyükelçiliği Ankara*, https://embassies.gov.il/ankara/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/barissureci.aspx, (10.08.2021).

"Base Structure Report FY 2018 Baseline", U.S. Department of Defence, https://www.acq.osd.mil/eie/Downloads/BSI/Base%20Structure%20Report%20FY18.pdf (19.12.2021).

"Başkan Barack Obama'nın Suntory Hall'da yaptığı açıklamalar", *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-suntory-hall, (05.12.2021).

"Başkan Eisenhower'ın Kongre'ye verdiği mesajlar": https://loveman.sdsu.edu/docs/1957EisenhowerDoctrine.pdf (24.08.2022).

"Batı'dan Doğu'ya Geçen 'Güç': Bir Kuşak Bir Yol – Modern İpek Yolu", M5 Savunma Stratejileri Dergisi, 7 Şubat 2021, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/ (26.03.2022).

"Beyaz Saray Yürütme Bürosu": https://www.whitehouse.gov/administration/executive-office-of-the-president/ (20.02.2022).

"Bicameral Group of Lawmakers Unveil Resolution on Anti-Regime Protests in Iran", 20.09.2022, *Foreign Senate,* https://www.foreign.senate.gov/press/dem/release/bicameral-group-of-lawmakers-unveil-resolution-on-anti-regime-protests-in-iran, ve https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/bur22978.pdf, (17.06.2023).

"Biden Pitches Democrats on Iran Deal", *The Atlantic,* https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/07/biden-pitches-democrats-on-iran-deal/441003/, (28.05.2023).

"Biden slams Trump's Iran strategy as a 'self-inflicted disaster'", *Politico,* https://www.politico.com/story/2019/06/20/joe-biden-trump-iran-1372607, (28.05.2023).

"Biden Taps Obama Administration Diplomat as New Iran Envoy", Foreign Policy, https://foreignpolicy.com/2021/01/29/biden-iran-envoy-rob-malley-nuclear-deal-negotiations-republican-criticisms-sanctions/, (06.06.2023).

"Biden: Diplomacy Best to Stop Iran Nuclear Ambitions as Israel Pushes Military Option", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/us-israel-to-sign-security-pact-discuss-countering-iran/6658247.html, (04.06.2023).

"Bill Clinton Administration: Speech to the AIPAC Policy Conference", *Jewish Virtual Library,* https://www.jewishvirtuallibrary.org/president-clinton-speech-to-the-aipac-policy-conference-may-1995#google_vignette, (27.10. 2022).

"Birleşmiş Milletler Antlaşması", https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (02.11.2022).

"Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (United Nations Security Council)" https://www.un.org/securitycouncil/ (10.04.2022).

"BM İran'a yeni yaptırımları onayladı", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100609_un_iran, (05.01.2023).

"BM, İran'daki insan hakları ihlali iddialarını araştırmak için heyet görevlendirecek", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-irandaki-insan-haklari-ihlali-iddialarini-arastirmak-icin-heyet-gorevlendirecek/2747457, (03.12.2022).

"BMGK'ya taşınan İran Füze Denemesi", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmgkya-tasinaniranin-fuze-denemesi-296610.html, 31 Ocak 2017, (01.04.2023).

"Bolton was fired after disagreeing with Trump on Iran: Report", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2019/9/12/bolton-was-fired-after-disagreeing-with-trump-on-iran-report, (15.04.2023).

"Bosnia and Herzegovina", *United Nations Security Council,* S/RES/819-16.04.1993, http://unscr.com/en/resolutions/doc/819, (10.08.2021).

"BP-Statistical Review of World Energy 2020", https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf ve BP Energy Outlook 2020 https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2020.pdf (22.12.2021).

"Brazil's Lula heads to Iran on nuclear mediation bid", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/idUSN12126038/, (28.12.2022)

"BRICS and G7 countries' share of the world's total gross domestic product (GDP) in purchasing power parity (PPP) from 2000 to 2023", *Statista,* https://www.statista.com/statistics/1412425/gdp-ppp-share-world-gdp-g7-brics/, (28.11.2021).

"Britain Fights Oil Nationalism", *The New York Times,* https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/041600iran-cia-chapter1.html, (30.08.2022)

"Bush declares war", *CNN,* 20.03.2003, https://edition.cnn.com/2003/US/03/19/sprj.irq.int.bush.transcript/, (24.10.2023).

"Bush İran`ı vurmayı planlıyor", *Hürriyet,* https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/bush-iran-i-vurmayi-planliyor_ID612459/, (27.11.2022).

"Bush: Sadam Hüseyin'i Silahsızlandırmaya Kararlıyız-2003-03-07", *VOA Türkçe*, 07.03.2003, https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-03-07-7-1-87927087/817157.html, (23.10.2021).

"Bush's 'evil axis' comment stirs critics", BBC News, 2 Şubat 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1796034.stm, (06.11.2022)

"Bush'tan 'Üçüncü Dünya Savaşı' uyarısı", 18.10.2007., https://www.dunyabulteni.net/arsiv/bushtan-ucuncu-dunya-savasi-uyarisi-h25781.html, (18.11. 2022).

"Büyük Güçlerin Güç Dengesi Verileri", Global Firepower, https://www.globalfirepower.com/countries.php (16.12.2021; Arms Control Association, https://www.armscontrol.org/factsheets/countryprofiles, (16.12.2021; Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/yearbook/2020/10 (16.12.2021).

"Büyük Şeytan Amerika ve Siyonizmdir", *İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmi Sitesi*, https://www.leader.ir/tr/content/10063/B%C3%BCy%C3%BCk-%C5%9Eeytan-Amerika-ve-Siyonizmdir, (11.11.2022).

"CENTO Pact: Demise Nears", *The New York Times*, 1 April 1979, https://www.nytimes.com/1979/04/01/archives/cento-pact-demise-nears-fate-follows-pattern-of-big-cold-war.html, (03.04.2022).

"Chatham House and the Institute of Iranian Studies, University of St. Andrews, "Poliminary Analysis of the Voting Figures in Iran's 2009 Presidential Election", 21.06.2009, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/iranelection0609.pdf, (12.12.2022).

"Cheney says Israel might 'Act First' on Iran", *New York Times*, 21 Ocak 2005, https://www.nytimes.com/2005/01/21/politics/cheney-says-israel-might-act-first-on-iran.html (14.11.2022).

"Cheney Talks Tough On Iran", *CBS News*, https://www.cbsnews.com/news/cheney-talks-tough-on-iran/, (01.11.2022).

"Cheney: Irak ve İran teröristleri destekliyor", *Hürriyet,* 20.02.2002, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/cheney-irak-ve-iran-teroristleri-destekliyor_ID403664/ (06.11.2020).

"Christopher Proposes Tighter Curbs on Trade With Iran, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1995/04/01/world/christopher-proposes-tighter-curbs-on-trade-with-iran.html, (27.10. 2022).

"Christopher Signals a Tougher U.S. Line Toward Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1993/03/31/world/christopher-signals-a-tougher-us-line-toward-iran.html, (27.10. 2022).

"Chronology Of The War Between Iran And Iraq", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1982/05/25/world/chronology-of-the-war-between-iran-and-iraq.html, (05.09.2022).

"CIA'nın 'istihbarat döngüsü': https://www.cia.gov/about/organization/ (22.02.2022).

"CIA'nın tarihsel olarak geçirdiği aşamalar": https://www.cia.gov/legacy/cia-history/ (22.02.2022).

"Clinton: İran baskıyı azaltmak istiyor", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/clinton-iran-baskiyi-azaltmak-istiyor,v0gXMXlb9UyZdDQX0a-JaA, (03.01. 2023).

"Combating Proliferation of Weapons of Mass Destruction- Report of the Commission to Assess the Organization of the Federal Government to Combat the Proliferation of Weapons of Mass Destruction, 14 Temmuz 1999, https://www.oodaloop.com/documents/Legacy/deutchcommission.pdf, (13.11.2022)

"Commanders' Area of Responsibility", *U.S. Department of Defence*, 2021 https://www.defense.gov/About/Combatant-Commands/ (18.12.2021).

"Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infcirc637.pdf, (13.11.2022).

"Communication dated 28 November 2013 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the Joint Plan of Action", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2013/infcirc856.pdf, (02.02.2023).

"Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA)", 01.07.2010, https://2009-2017.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm (06.01.2023).

"Congressional Bill 3107, 104th Congress, 2nd Session, "Iran and Libya Sanctions Act of 1996", https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/3107 (27.10. 2022).

"Constıtutıon of The Islamıc Republıc of Iran", https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf (26.02.2022).

"Continuation of the National Emergency With Respect to Iran", 3 November 2016, https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2016-11-07/pdf/2016-27033.pdf, (21.02.2023).

"Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012- amending Decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran", 24.01. 2012, *Official Journal of European Union*, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF (08.01.2023).

"Country Reports on Terrorism 2021: Iran", *U.S. Department of State*, https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2021/iran/, (12.08.2021).

"Creation of the Department of Homeland Security", *Department of Homeland Security*, https://www.dhs.gov/creation-department-homeland-security, (19.10.2021).

"Crowds swarm Tehran to mourn slain Iran military leader Soleimani", CNN, https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/us-iran-soleimani-tensions-live-intl-01-05-20/index.html, (18.05.2023).

"Cyber defence", NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm, (27.04.2024)

"Çin Japonya'yı solladı, ikinci büyük oldu", *NTV*, 14.02.2011, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/cin-japonyayi-solladi-ikinci-buyuk-oldu,5ZtZ6YinA0OnUrhs-8AEpw, (10.10.2021)

"Çin ve ABD hasım değildir", *BBC* Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091115_obama_china, (05.12.2021).

"Çin ve Rusya'dan 'Suriye Kararı'na Veto", TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/dunya/cin-ve-rusyadan-suriye-kararina-veto-11598.html, (17.11.2021).

"DB'de gelişenlerin oy hakkı arttı, Çin öne çıktı", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dbde-gelisenlerin-oy-hakki-artti-cin-one-cikti,DXv8sjGQYk--eVXCg1cIUg, (28.11.2021).

"Declaration by the High Representative on Behalf of the EU Following US President Trump's Announcement on the Iran Nuclear Deal (JCPOA)", 09.05.2018, *Council of the EU*, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/05/09/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-following-us-president-trump-s-announcement-on-the-iran-nuclear-deal-jcpoa/, (08.05.2023).

"Department Press Briefing – October 12, 2022", 12.10.2022, *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-october-12-2022/#post-387451-Iran, (18.06.2023).

"Designating Iran's Morality Police and Seven Officials for Human Rights Abuses in Iran", 22.09.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/designating-irans-morality-police-and-seven-officials-for-human-rights-abuses-in-iran/,* (17.06.2023).

"Designation of the Atomic Energy Organization of Iran, Its Head Ali Akbar Salehi and Renewing Nuclear Restrictions", 31.01.2020, *U.S. Department of the Treasury, https://2017-2021.state.gov/designation-of-the-atomic-energy-organization-of-iran-its-head-ali-akbar-salehi-and-renewing-nuclear-restrictions/index.html,* (21.05.2023).

"Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps", *U.S. Department of State,* https://2017-2021.state.gov/designation-of-the-islamic-revolutionary-guard-corps/, (07.06.2022).

"Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile varılan nükleer uzlaşı ile güncel dış politika gelişmeleri hakkında basın toplantısı metni, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa, (27.12.2022).

"Director General's Statement on the Announcement by the E3/EU + 3 and Iran on the Agreement of the Joint Comprehensive Plan of Action", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/director-general%E2%80%99s-statement-announcement-e3/eu-3-and-iran-agreement-joint-comprehensive-plan-action, (04.02.20023).

"Document 3", *The National Security Archive,* https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/, (05.09.2022).

"DOD Statement on Iranian Ballistic Missile Attacks in Iraq", 07.01.2020, *U.S. Department of Defense,*

https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2052103/dod-statement-on-iranian-ballistic-missile-attacks-in-iraq/, (20.05.2023).

"Doing Satan's Work in Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/1979/11/06/archives/doing-satans-work-in-iran.html, (05.09.2022).

"Donald Trump jumps in: The Donald's latest White House run is officially on", *CNN*, https://edition.cnn.com/2015/06/16/politics/donald-trump-2016-announcement-elections/index.html, (11.03.2023)

"Donald Trump says US will no longer abide by Iran deal – as it happened", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/live/2018/may/08/iran-nuclear-deal-donald-trump-latest-live-updates, (05.05.2023).

"Donald Trump Transcript: 'Our Country Needs a Truly Great Leader'", *The Wall Street Journal*, https://www.wsj.com/articles/BL-WB-55953, (10.04.2023).

"Donald Trump: Amateur hour with the Iran nuclear deal", *USA Today*, https://www.usatoday.com/story/opinion/2015/09/08/donald-trump-amateur-hour-iran-nuclear-deal-column/71884090/, (13.03.2023).

"Donald Trump's administration imposes new sanctions on Iran", *Financial Times*, https://www.ft.com/content/dc897e76-33a3-11ea-9703-eea0cae3f0de, (15.05.2023).

"Dünden bugüne İran nükleer anlaşması", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503 (06.11.2021).

"Dünya Ekonomisinin Yıllara Göre Değişimi": https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&start=2000, (09.10. 2021).

"Dünya siyasi tarihinde suikasta uğrayan liderler", *Euronews,* https://tr.euronews.com/2022/07/08/dunya-siyasi-tarihinde-suikaste-kurban-giden-liderler, (12.08.2022)

"Dünya 6 trilyon dolarlık siber saldırı riskine karşı hazırlanıyor", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/dunya-6-trilyon-dolarlik-siber-saldiri-riskine-karsi-hazirlaniyor-408564.html, (27.04.2024)

"Dünyada en çok silah ithal eden ülkeler arasında 9 Arap ülkesi bulunuyor", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyada-en-cok-silah-ithal-eden-ulkeler-arasinda-9-arap-ulkesi-bulunuyor/2864078, (27.07.2022).

"Eisenhower Rejected Plan to Disrupt Soviet", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/12/07/eisenhower-rejected-plan-to-disrupt-soviet/d12a7d46-1595-4122-9bd7-0e59e823c773/, (29.07.2022)

"Ekaterinburg declaration of Chapters of state members of the Shanghai Cooperation Organization", https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=28594, (29.11. 2021).

"Election Results 2008", *The New York Times,* https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/results/president/votes.html, (18.11.2022).

"En Fazla Nüfusa sahip Beş Ülke", ülke profilleri için bkz: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2020&locations=US-CN-IN-ID-BR-PK&start=2001, (21.12.2021).

"En Geniş Sınırlara sahip Beş Ülke", ülke profilleri: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/, (20.12.2021).

"EU ministers strike Iran deal", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2003/oct/22/iran.politics1, (13.11.2022).

"Europe and U.S. Tighten Vise of Sanctions on Iran", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2012/01/24/world/middleeast/iran-urged-to-negotiate-as-west-readies-new-sanctions.html, (07.01.2023).

"Evil Empire Speech, 03/08/1983, *The White House- Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smof/speechwriting-speechdrafts/box-077/40-534-5709750-077-013-2017.pdf, s.8., (16.01.2022).

"Excerpts From the Iran-Contra Report: A Secret Foreign Policy", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/97/06/29/reviews/iran-transcript.html?_r=2, (17.10.2022)

"Executive Order -- Revocation of Executive Orders 13574, 13590, 13622, and 13645 with Respect to Iran, Amendment of Executive Order 13628 with Respect to Iran, and Provision of Implementation Authorities for Aspects of Certain Statutory Sanctions" *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/01/16/executive-order-revocation-of-executive-orders-with-respect-to-iran, (17.02.2023)

"Executive Order 12613-Prohibiting Imports From Iran", 29 Ekim 1987, https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12613.html (22.10.2022).

"Executive Order 13590-Iran Sanctions", *The White House Office of Press Secretary*, 21.11.2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/21/executive-order-13590-iran-sanctions, (07.01.2023).

"Executive Order 13599-Blocking Property of the Government of Iran and Iranian Financial Institutions", 05.02.2012, https://home.treasury.gov/system/files/126/iran_eo_02062012.pdf (08.01.2023).

"Executive Order Protecting the Nation from Foreign Terrorist Entry into the United States", Executive Order No:13769, 27.01.2017, *The White House*,

https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/executive-order-protecting-nation-foreign-terrorist-entry-united-states/ Erişim 01.04. 2023).

"Experts: Iraq has tons of chemical weapons", *CNN*, https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/09/02/iraq.weapons/index.html, (07.11.2022).

"Fact-checking President Trump's reasons for leaving the Iran nuclear deal", The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2018/05/09/fact-checking-president-trumps-reasons-for-leaving-the-iran-nuclear-deal/, (10.05.2018).

"Farewell Address to the Nation", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/farewell-address-nation, (11.01.2022).

"Federal İstihbarat Bürosu (FBI) Tarihçesi" https://www.fbi.gov/history/brief-history, (21.02.2022).

"Filistin'de Hamas zaferi", *BBC*, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060126_hamas_lead.shtml, (09.11.2021).

"First Presidential Prime Time Press Conference", 9 Şubat 2009, https://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamafirstprimetimepressconference.htm (05.12. 2022).

"Floor Statement on Bush's Decision to Increase Troops in Iraq", http://obamaspeeches.com/096-Floor-Statement-on-Presidents-Decision-to-Increase-Troops-in-Iraq-Obama-Speech.htm, (28.11.2022).

"Fordow Fuel Enrichment Plant", *NTI*, https://www.nti.org/education-center/facilities/fordow-fuel-enrichment-plant/, (20.12.2022).

"Foreign Office protests after Khamenei singles out 'evil Britain'", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2009/jun/19/khamemei-iran-protests-diplomat, (13.12.2022).

"Foreign Relations Committee", United Staates Senate, https://www.foreign.senate.gov/about/history, (24.02.2022)

"Foreign Relations Of The United States, 1955–1957, Near East Region; Iran; Iraq, Volume XII", *Department of State- Office of the Historian*,https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v12/d193, (04.08.2022).

"Foreign Relations Of The United States", 1952–1954, Iran, 1951–1954, C. 10, Belge 9, 888.2553 AIOC/3–1751: Telegram, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v10/d9 (30.08.2022).

"Foreign Terrorist Organizations", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/, (09.11.2021).

"Former Iran ambassador to UN tipped to become foreign minister", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/iran-ambassador-foreign-minister-zarif,(01.02.2023).

"Former Secretary of State Colin L. Powell", *U.S. Department of State Archive,* https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/index.htm, (04.11.2022).

"France, Britain, Germany 'regret' Trump's decision to leave Iran nuclear agreement", *PBS,* https://www.pbs.org/newshour/nation/france-britain-germany-regret-trumps-decision-to-leave-iran-nuclear-agreement, (08.05.2023).

"Friendship and Commerce-13 December 1856", Treaties And Other International Agreements Of The United States Of America 1776-1949, *Library Of Congress*, s.1254-1257, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lltreaties//lltreaties-ustbv008/lltreaties-ustbv008.pdf, (25.08.2022).

"Full text: Obama's foreign policy speech", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2008/jul/16/uselections2008.barackobama, (28.11.2022).

"Future Global Nuclear Threats", *Defense Threat Reduction Agency*, https://www.nuclearinfo.org/wp-content/uploads/2023/02/Future-global-nuclear-threats-A-report-prepared-for-the-Advanced-Systems-and-Concepts-Office-Defence-Threat-reduction-Agency-Greg-Giles-et-al-4-June-2001.pdf, (13.11.2022).

"G-20 Member Countries", https://www.g20.org/en/, (25.12.2021).

"G7 Hiroshima Leaders' Communiqué", 20.05.2023, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/05/20/g7-hiroshima-leaders-communique/#:~:text=We%2C%20the%20Leaders%20of%20the,course%20for%20a%20better%20future, (15.06.2023).

"General Assembly Adopts Resolution Calling upon States Not to Recognize Changes in Status of Crimea Region," GA/11493, *United Nations,* 27.05.2014, https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm, (08.11.2021).

"Global Public Opinion in the Bush Years (2001-2008)", 18 Aralık 2008, https://www.pewresearch.org/global/2008/12/18/global-public-opinion-in-the-bush-years-2001-2008/ (28.11.2022).

"Global Trends 2025: A Transformed World", (November 2008) https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf (29.11. 2021).

"Global War on Terror", *George W. Bush Presidential Library,* https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/global-war-terror, (18.10.2021).

"Government Assessment of the Syrian Government's Use of Chemical Weapons on August 21, 2013", *The White House,*

https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/08/30/government-asseSsment-syrian-government-s-use-chemical-weapons-august-21, (15.11.2021).

"Güney Osetya Çatışmasında Sorular ve Yanıtlar", *Anadolu Ajansı*, 11.08.2008, https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/guney-osetya-catismasinda-sorular-ve-yanitlar/428225, (07.11.2021).

"Gürcistan'ın 'Gül Devrimi'", *BBC Turkish,* https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040127_gurcistan_surec.shtml, (06.11.2021).

"Halk ayaklanması "bir" sloganla başladı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/halk-ayaklanmasi-bir-sloganla-basladi/377401, (15.11.2021).

"Hamaney: Nükleer anlaşmasına dönmemiz için ABD yaptırımlarının kaldırılması gerekiyor", 07.02.2021, *Euronews,* https://tr.euronews.com/2021/02/07/hamaney-nukleer-anlasmas-na-donmemiz-icin-abd-yapt-r-mlar-n-n-kald-r-lmas-gerekiyor, (08.06.2023).

"Hardline mayor wins Iran runoff", CNN, https://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/06/24/iran.election.winner/index.html, (14.11.2022).

"Haşdi Şabi: ABD'nin hedef aldığı İran destekli Şii örgüt", 03.01.2020, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37778936, (17.05.2023).

"History of BRICS", *BRICS,* https://www.brics23.com/history-of-brics/, (28.11.2021).

"Humeyni: Halk İslam Cumhuriyetini Seçti", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1979, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1979-04-02/0, (25.02.2022).

"IAEA Board Begins November Deliberations", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/news/iaea-board-begins-november-deliberations, (24.12.2022)

"IAEA Receives Initial Iranian Response on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Research Reactor", *IAEA*, https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-receives-initial-iranian-response-proposal-supply-nuclear-fuel-research-reactor, (20.12.2022).

"IAEA Reports Iran to UN Security Council", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/act/2006-03/iran-nuclear-briefs/iaea-reports-iran-un-security-council, (14.11.2022).

"IAEA Statement on Proposal to Supply Nuclear Fuel to Iranian Research Reactor", IAEA, https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-statement-proposal-supply-nuclear-fuel-iranian-research-reactor, (23.12.2022).

"IAEA: Iran Complying with Nuclear Deal", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/iaea-iran-complying-nuclear-deal/3922446.html, (10.04.2023).

"Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran", *IAEA*, 24 September 2008, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2008-38.pdf, (09.04.2022).

"Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran", 08.11.2011, *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf (07.01.2023).

"Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran" IAEA, 8 November 2011, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2011-65.pdf, (10.04.2022)

"Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran-Report by the Director General, *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2009-74.pdf, (21.12.2022).

"Implementing the Iran Nuclear Deal: A Status Report", International Crisis Group, *Middle East Report No: 173,* 16.01. 2017, s. 3, https://icg-prod.s3.amazonaws.com/173-implementing-the-iran-nuclear-deal-a-status-report.pdf (17.02.2023).

"Independence", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/courses/answeringdifficultquestions/assets/m/resources/DifficultQuestions-AmericanValues.pdf, (10.01.2022).

"Infographic: US military presence around the World", https://www.aljazeera.com/news/2021/9/10/infographic-us-military-presence-around-the-world-interactive, (19.12.2021).

"Information Note on the lifting of EU sanctions under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)", 16.01.2016, Brüksel, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/jcpoa_note_en.pdf (05.02.2023).

"International Court Of Justice Advisory Opinion Finds Israel's Constructıon Of Wall 'Contrary To International Law'", *UN Press,* https://press.un.org/en/2004/icj616.doc.htm, (09.11.2021).

"International Court of Justice finds Israeli barrier in Palestinian territory is illegal", UN News, https://news.un.org/en/story/2004/07/108912, (09.11.2021).

"Introductory Statement to the Board of Governors", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/statements/introductory-statement-board-governors-29, (27.12.2022).

"Irak Savaşı 20 yıl önce nasıl başladı, ABD ve bazı müttefikleri ülkeyi neden işgal etti?", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/articles/cgreyr87gr4o, (24.10.2023).

"Irak'taki protestolarda İran ve Haşdi Şabi'nin rolü", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/analiz/irak-taki-protestolarda-iran-ve-hasdi-sabi-nin-rolu/1635108, (07.06.2022).

"Irak'ta protestolar - Göstericiler ABD'nin Bağdat Büyükelçiliğine saldırdı, Trump İran'ı suçladı", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50956295, (17.05.2023).

"Iran 'produces' 20 per cent uranium", Aljazeera, https://www.aljazeera.com/news/2010/2/11/iran-produces-20-per-cent-uranium, (10.04.2022).

"Iran agrees to curb nuclear activity at Geneva talks", *CNN*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25074729, (01.02.2023).

"Iran Agrees To Meet With The P5+1", *VOA*, https://editorials.voa.gov/a/a-41-2009-09-17-voa1-84653682/1481038.html, (13.12.2022).

"Iran Agrees to Nuclear Demands", *Carnegie Endowment For Internatıonal Peace*, https://carnegieendowment.org/2003/10/21/iran-agrees-to-nuclear-demands-pub-14521, (13.11.2022).

"Iran agrees to suspend uranium enrichment", *CNN*, 15 November 2004, http://edition.cnn.com/2004/WORLD/meast/11/14/iran.nuclear/index.html, (09.04.2022)

"Iran And The Axis Of Evil - Terror And Tehran", *PBS,* https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/axis.html, (06.11.2022).

"Iran and the 'Great Satan'", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2008/jul/16/iran.usa1, (05.09.2022).

"Iran and the NPT", *The Iran Primer*, https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jan/22/iran-and-npt, (11.11.2022).

"Iran and world powers resume Vienna talks to restore nuclear deal", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2021/11/29/iran-and-world-powers-begin-vienna-talks-to-restore-nuclear-deal, (10.06.2023).

"Iran Complies With Nuclear Deal; Sanctions Are Lifted", *The New york Times,* https://www.nytimes.com/2016/01/17/world/middleeast/iran-sanctions-lifted-nuclear-deal.html, (05.02.2023).

"Iran Complying With JCPOA: EU Foreign Policy Chief Says", Press TV, 23.09.2016, https://www.presstv.ir/Detail/2016/09/23/485944/EU-foreign-policy-chief-Federica-Mogherini-Iran-compliance-JCPOA-P51, (17.02.2023).

"Iran Insists on 'Four Topics' in Nuclear Talks", 06.09.2022, *VOANEWS,* https://www.voanews.com/a/iran-insists-on-four-topics-in-nuclear-talks/6733766.html, (11.06.2023).

"Iran ignores Obama message, dialogue still far off", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/idUSLDE62L0D3/, (26.12.2022).

"Iran issues threat over U.S. bill renewing sanctions", *CBS News,* https://www.cbsnews.com/news/iran-issues-threat-over-us-bill-renewing-sanctions/, (21.02.2023).

"Iran launches missile attacks on US facilities in Iraq", 08.01.2020, *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2020/1/8/iran-launches-missile-attacks-on-us-facilities-in-iraq, (20.05.2023).

"Iran not to send out enriched uranium for swap: FM", 18.11.2009, *ISNA,* https://en.isna.ir/news/8808-01522.140465/Iran-not-to-send-out-enriched-uranium-for-swap-FM, (25.12.2022).

"Iran now has $100 billion of overseas assets unfrozen under nuke deal", *Aljazeera,* http://america.aljazeera.com/articles/2016/2/1/iran-100-billion-in-overseas-assets-unfrozen-under-nuclear-deal.html, (18.02.2023).

"Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015", Public Law 114–17 114th Congress, 22.05.2015, https://www.congress.gov/114/plaws/publ17/PLAW-114publ17.pdf (15.02.2022).

"Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015Public-Law 114–17, 114th Congress, *Congress*, s. 206-207, https://www.congress.gov/114/plaws/publ17/PLAW-114publ17.pdf, (01.05.2023).

"Iran Nuclear Contract With Russia Is Due", *The New York Times*, 8 January 1995, https://www.nytimes.com/1995/01/08/world/iran-nuclear-contract-with-russia-is-due.html, (07.04.2022).

"Iran nuclear talks on hold over last-minute Russian demands", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2022/mar/11/iran-nuclear-talks-on-hold-over-last-minute-russian-demands, (10.06.2023).

"Iran President Accuses Reagan of Lying About Arms Shipment", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-03-21-mn-4564-story.html, (16.10.2022)

"Iran protests: BBC identifies many more people killed in demonstrations after Mahsa Amini's death", *BBC*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63836921, (12.06.2023).

"Iran protests: Europe's cities rally for Mahsa Amini and women's rights", *Euronews*, https://www.euronews.com/2022/10/29/iran-protests-europes-cities-rally-for-mahsa-amini-and-womens-rights, (12.03.2024).

"Iran protests: 'They have covered up the deaths", 09.07.2009, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jul/09/iran-protests-doctor-disputes-toll, (12.12.2022).

"Iran ready to co-operate on nuclear programme, says Ahmadinejad", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/29/mahmoud-ahmadinejad-iran-nuclear-programme, (23.12.2022).

"Iran ready to talk if US shows 'goodwill', says new president", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2013/aug/06/iran-ready-to-talk-us-goodwill-hassan-rouhani, (13.01.2023).

"Iran Rebuked Over Nuclear 'Cover Up' by UN Watchdog", 27.11. 2009, *BBC*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/8382486.stm, (23.12.2022)

"Iran refuses to send uranium abroad", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2009/11/18/iran-refuses-to-send-uranium-abroad, (27.12.2022).

"Iran rejects demand of nuclear compromise", *Financial Times*, https://www.ft.com/content/ed2e583e-d498-11de-a935-00144feabdc0, (23.12.2022).

"Iran resumes uranium enrichment", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/environment/2005/aug/08/energy.iran, (14.11.2022)

"Iran says 'no step-by-step plan' for lifting US sanctions", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2021/4/3/iran-says-no-step-by-step-plan-for-lifting-us-sanctions, (08.06.2023).

"Iran says has enriched 17 kg uranium to 20 percent purity", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-enrichment/iran-says-has-enriched-17-kg-uranium-to-20-percent-purity-idUSTRE65M1CS20100623/, (03.01. 2023).

"Iran says it shipped drones to Russia before Ukraine war", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/iran-acknowledges-drone-shipments-russia-before-ukraine-war-2022-11-05/#:~:text=Nov%205%20(Reuters)%20%2D%20Iran,power%20stations%20and%20civilian%20infrastructure., (14.06.2023).

"Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards", *IAEA,* https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards, (13.11.2022).

"Iran Threatens to Restart Nuclear Work", The New York Times, https://www.nytimes.com/2004/06/17/world/iran-threatens-to-restart-nuclear-work.html, (13.11.2022).

"Iran top negotiator says nuclear talks to pause for a few days", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-top-negotiator-says-nuclear-talks-pause-few-days-2021-12-17/, (10.06.2023).

"Iran will help Russia build drones for Ukraine war, Western officials say", 19.11.2022, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/11/19/russia-iran-drones-secret-deal/, (14.06.2023).

"Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", Office of the Director of Natıonal Intelligence, Kasım 2007, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf (18.11.2022).

"Iran: Tehran Criticizes Air Strikes But Hints At Cooperation", *RFE*, https://www.rferl.org/a/1097748.html, (04.11.2022).

"Iran's American Friend: William Morgan Shuster", Iranwire, https://iranwire.com/en/society/61929/, (28.04.2024).

"Iran's Central Bank: The Us Is Not Abiding By The Terms Of The JCPOA", *Asia House*, https://asiahouse.org/news-and-views/irans-central-bank-us-abiding-terms-jcpoa/, (18.02.2023).

"Iran's president calls for 'constructive' dialogue, end to 'unhealthy' rivalries", *CNN*, https://edition.cnn.com/2013/09/19/world/meast/iran-president-nuclear/index.html, (09.01.2023).

"Iran's Rouhani suggests nuclear deal's fate is in Biden's hands", 9 Aralık 2020, *Al-Monitor*, https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/iran-rouhani-nuclear-deal-fate-jcpoa-biden-trump.html, (08.06.2023).

"Iran's supreme leader breaks silence on protests, blames US", 04.10.2022, AP News, https://apnews.com/article/iran-israel-middle-east-dubai-united-arab-emirates-25c14800b5b145d850fe3181eb062664, (18.06.2023).

"Iran's Zarif proposes coordinated return to nuclear deal with US", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/news/2021/2/2/eu-official-could-mediate-return-to-iran-nuclear-pact-zarif, (08.06.2023).

"Iran", The World Fackbook-CIA, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/, (27.03.2022).

"Iran-Contra Affair", *Britannica*, https://www.britannica.com/event/Iran-Contra-Affair, (17.10.2022).

"Iran-Contra dealings revealed, Nov. 25, 1986", *Politico,* https://www.politico.com/story/2016/11/iran-contra-dealings-revealed-november-25-1986-231769, (15.10.2022).

"Iran-Contra Report Castıgates Reagan", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/01/19/iran-contra-report-castigates-reagan/963af142-5b5a-460c-b4f7-28b7c25fbb25/, (17.10.2022).

"Iranian President Denies Reagan Report of Secret Diplomatic Dialogue", *Los Angeles Times,* https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-11-15-mn-3690-story.html, (16.10.2022)

"Iranian Supreme National Security Council, Speech, Hassan Rouhani, "Beyond the Challenges Facing Iran and IAEA Concerning the Nuclear Dossier", National Security Archive, https://nsarchive.gwu.edu/media/24692/ocr, (08.04.2022).

"Iranians Jubilant as Shah Departs", *The Washinton Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/01/17/iranians-jubilant-as-shah-departs/ec7695d8-3327-43ee-b364-2170e9cacf4b/, (15.03.2024).

"Iran's leader lambasts Trump over US exit from nuclear deal", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2018/may/09/iranian-hardliners-rejoice-over-us-nuclear-deal-exit, (03.06.2023).

"Iran's nuclear ambitions targeted with broader EU sanctions", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2011/dec/01/iran-nuclear-eu-sanctions, (10.04.2022).

"Iran's Supreme Leader Affirms Election Results", *NPR*, https://www.npr.org/2009/06/19/105648813/irans-supreme-leader-affirms-election-results, (10.12.2022)

"Iraqi Kurdistan profile", *BBC*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28147263, (08.11.2021)

"Iraq's Baath Party Is Abolished", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/05/12/iraqs-baath-party-is-abolished/0dce1de7-c9ac-47d7-920a-ed69ef93d24b/, (03.11.2022).

"Islam is the religion of kindness", 6 April 2007, Ayatollah Khamenei's Opinion on Unity, https://english.khamenei.ir/Opinions/tunity, (29.03.2022).

"Israel building fence along West Bank", *CNN*, https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/06/17/mideast/index.html, (09.11.2021).

"Israeli troops enter Lebanon", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2006/7/12/israeli-troops-enter-lebanon, (09.11.2011).

"Issuance of Executive Order of May 8, 2019, 'Imposing Sanctions with Respect to the Iron, Steel, Aluminum, and Copper Sectors of Iran'", U.S. Department of the Treasury, https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20190508, (01.05.2024).

"IŞİD tehdidine karşı ülkelerin duruşu ne?", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140914_isid_hangi_ulke_nerede_duruyor, (07.06.2022).

"İbrahim Reisi, İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilk turda kazandı", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57537635, (03.06.2023).

"İnterview with Joseph Biden", https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/axis.html, (06.11.2022)

"Iran accuses Bush of war-mongering", *BBC News,* 30 Ocak 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1792767.stm, (06.11.2022).

"İran Cumhurbaşkanı Reisi'den ABD Başkanı Biden'ın "İran'ı özgürleştireceğiz" sözlerine yanıt", 04.11.2022, *Habertürk,* https://www.haberturk.com/reisi-den-iran-i-ozgurlestirecegiz-sozlerine-yanit-3535766, (18.06.2023).

"İran destekli terörist grupların Suriye'deki varlığı", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-gruplarin-suriye-deki-varligi-/1732926, (16.03.2023).

"İran ekonomisi zor durumda!", *Milliyet,* https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/iran-ekonomisi-zor-durumda/100000/100854/, (26.12.2021).

"İran ile ABD'yi savaşın eşiğine getiren elçilik işgalinin üzerinden 40 yıl geçti", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-abdyi-savasin-esigine-getiren-elcilik-isgalinin-uzerinden-40-yil-gecti/1634978, (04.09.2022).

"İran İngiliz Büyükelçiyi Gözaltına Aldı", https://www.dw.com/tr/g%C3%B6zalt%C4%B1na-al%C4%B1nan-i%CC%87ngiliz-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7i-g%C3%B6steriye-de%C4%9Fil-anmaya-kat%C4%B1ld%C4%B1m/a-51972543 (03.06.2022).

"İran İngiliz Denizcileri Gözaltına Aldı", https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2007-03-23-voa20-88053592/854256.html, (03.06.2022).

"İran İslam Cumhuriyet'inin Anayasası Farsça": https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution, (26.02.2022).

"İran müzakere masasına oturuyor", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/09/090915_iran, (14.12.2022)

"İran nasıl yönetiliyor?", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/iran-nasil-yonetiliyor/2277483, (15.03.2024)

"İran Nükleer Anlaşması'nı kurtarmak için ilk adımı kim atacak?", Euronews, https://tr.euronews.com/2021/01/26/iran-nukleer-anlasmas-n-kurtarmak-icin-ilk-ad-m-kim-atacak, (06.06.2023).

"İran Silahlı Kuvvetleri": https://www.trmilitarynews.com/iran-silahli-kuvvetleri/ (25.12.2021).

"İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi: Kasım Süleymani'nin intikamı doğru zamanda, doğru yerde alınacak", 03.01.2020, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-50980773, (20.05.2023).

"İran uranyumuna Türk formülü", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-uranyumuna-turk-formulu-12955193, (27.12.2022).

"İran, ABD ordusunu 'terör örgütü' ilan etti", *Sputnik Türkiye*, https://sputniknews.com.tr/20190408/iran-abd-ordusunu-teror-orgutu-ilan-etti-1038676084.html, (15.05.2023).

"İran, ABD'ye ait İHA'yı düşürdü", 20.06. 2019, *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdye-ait-ihayi-dusurdu-420007.html, (15.05.2023).

"İran, Rusya'ya İHA sattığını bir kez daha yalanladı", 17.10.2022, *CNN Türk*, https://www.cnnturk.com/dunya/iran-rusyaya-iha-sattigini-bir-kez-daha-yalanladi, (13.06.2023).

"İran, Türkiye ve Brezilya ile nükleer anlaşmayı imzaladı", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran, (29.12.2022)

"İran'da protestolar: 2009'dan bu yana ne değişti, ne değişmedi?", BBC, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42541951 (10.11.2021).

"İran'dan AB, İngiltere ve ABD'nin "insan hakları" yaptırımlarına tepki", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-ab-ingiltere-ve-abdnin-insan-haklari-yaptirimlarina-tepki-795902.html, (10.10.2023).

"İran'dan ABD'ye çağrı: Yaptırımlar kalkarsa çok kısa sürede pazar buluruz", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-abdye-cagri-yaptirimlar-kalkarsa-cok-kisa-surede-pazar-buluruz-549735.html, (14.03.2023).

"İran'dan Avrupa'ya götürülmek istenen 6 ton eroin ele geçirildi", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-avrupaya-goturulmek-istenen-6-ton-eroin-ele-gecirildi-393757.html, (28.02.2022).

"İran'dan uranyum zenginleştirme atağı: Bin yeni santrifüj kurulacak", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/irandan-uranyum-zenginlestirme-atagi-bin-yeni-santrifuj-kurulacak-551539.html, (09.06.2023).

"İran'ı sarsan gözaltında ölüm (Mahsa Amini'nin şüpheli ölümü)", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/irani-sarsan-gozaltinda-olum-mahsa-amininin-supheli-olumu,0TSK4HCDi0eo20OpEGxKNg, (11.03.2024)

"İran'ın Doğal Gaz Projelerine ABD Yaptırımının Etkileri", *T.C. Ticaret Bakanlığı*, https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-dogal-gaz-projelerine-abd-yaptiriminin-etkileri, (30.12.2021).

"İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Reisi: Yaptırımlar kalksa bile Biden'la görüşmeyeceğim", *Euronews,* https://tr.euronews.com/2021/06/21/iran-n-yeni-cumhurbaskan-reisi-yapt-r-mlar-kalksa-bile-biden-la-gorusmeyecegim, (03.06.2023).

"İran-Irak savaşının üzerinden 38 yıl geçti", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti/1261774, (05.09.2022).

"İsrail-Filistin savaşının 20 yılı", https://www.dw.com/tr/israil-filistin-sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-20-y%C4%B1l%C4%B1/a-48071976 (07.11.2021).

"Jalali: The United States is Expected to Engage in Talks Without Preconditions", *İran Watch*, https://www.iranwatch.org/library/government/iran/islamic-republic-news-agency-irna/jalali-united-states-expected-engage-talks-without-preconditions, (14.11.2022).

"January 5, 1957: Eisenhower Doctrine", Miller Center, https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine, (30.07.2022).

"Jimmy Carter State of the Union Address 1980", Jimmy Carter Presidential Library & Museum, 23.01.1980, https://www.jimmycarterlibrary.gov/the-carters/selected-speeches/jimmy-carter-state-of-the-union-address-1980, (29.04.2024).

"Joe Biden Announces 2020 Run for President, After Months of Hesitation", *The New York Times,* https://www.nytimes.com/2019/04/25/us/politics/joe-biden-2020-announcement.html, (27.05.2023).

"Joe Biden's New Mission: Selling the Iran Deal", *The Atlantic*, https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/07/joe-bidens-new-mission-selling-the-iran-deal/449295/, (28.05.2023).

"Joint Chiefs Of Staff", *U.S. Department of Defence*, http://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title10/subtitleA/part1/chapter5&edition=prelim, (17.02.2022).

"Joint Comprehensive Plan of Action", 14.07.2015, Vienna, s. 2, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/245317.pdf (04.02.2023).

"Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil", 17.05.2010, https://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa (03.01.2023).

"Joint Statement Following the Meeting Between President Biden and President Macron", 01.12.2012, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/12/01/joint-statement-following-the-meeting-between-president-biden-and-president-macron/, (15.06.2023).

"Joint Statement of the BRIC Countries' Leaders", *BRICS Information Centre*, http://www.brics.utoronto.ca/docs/090616-leaders.html, (29.11. 2021).

"Kasım Süleymani suikastı sonrası 3. Dünya Savaşı çıkabilir mi?", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008381, (17.05.2023).

"Kennan and Containment, 1947" *Department of State- Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan, (28.07.2022).

"Kennan and Containment, 1947", United States of America Department of State, Office Of The Historian, https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan, (01.05.2021).

"Kerkük'teki askeri üsse saldırı: 1 ölü", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kerkukteki-askeri-usse-saldiri-1-olu/1685964, (17.05.2023).

"Key US Senator Calls For Closer US-Iran Relations-2002-03-14", https://www.voanews.com/a/a-13-a-2002-03-14-35-key/392136.html, (06.11.2022).

"Khamenei Succeeds Khomeini", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/06/05/khamenei-succeeds-khomeini/f5d7efd2-0d47-46c1-8afe-be1353609e92/, (25.10.2022)

"Khomeini's Iran, *CIA*, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp81b00401r000500110008-0, (05.09.2022).

"Kırım'da referandum yapıldı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-referandum-yapildi/174260, (07.11.2021); "Kırım'da referanduma giden süreç", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-referanduma-giden-surec/174575, (07.11.2021).

"Kırmızı savaş bayrağı asıldı! Bir ilk...", *Milliyet*, https://www.milliyet.com.tr/galeri/kirmizi-savas-bayragi-asildi-bir-ilk-6115342/2, (18.05.2023).

"Kitab-ı Mukaddes", https://islamansiklopedisi.org.tr/kitab-i-mukaddes (12.10.2021).

"Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change" *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/documents/2409, (11.10.2021).

"L.A. Jewish Leaders Defend Christopher: Diplomacy: Comments rebut accusations that lawyer was less than fair in addressing the Arab-Israeli conflict", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-11-10-mn-251-story.html, (27.10. 2022).

"Landmark deal reached on Iran nuclear program", *CNN*, https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal/index.html, (05.06.2023).

"Lawmakers Against the Iran Nuclear Deal", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2015/09/09/us/politics/lawmakers-against-iran-nuclear-deal.html, (10.02.2023)

"Leader's speech on 26th demise anniversary of Imam Khomeini (r.a.)", 4 June 2015, https://english.khamenei.ir/news/2081/Leader-s-speech-on-26th-demise-anniversary-of-Imam-Khomeini-r-a, (29.03.2022).

"Leadership in the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *The Office of the Supreme Leader*, https://www.leader.ir/en/content/14132/Leadership-in-the-Constitution-of-the-Islamic-Republic-of-Iran, (01.11.2023).

"Letter dated 3 January 2020 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council", *UN Digital Library*, https://digitallibrary.un.org/record/3841925?ln=en&v=pdf, (18.05.2023).

"Letter to President Bush on the War on Terrorism", Project for the New American Century, 20 September 2001, http://web.archive.org/web/20070814183551/http:/www.newamericancentury.org/Bushletter.htm (02.11.2022).

"List of Member States", *IAEA*, https://www.iaea.org/about/governance/list-of-member-states, (11.11.2022)

"London Summit – Leaders' Statement, 2 April 2009", *IMF*, https://www.imf.org/external/np/sec/pr/2009/pdf/g20_040209.pdf, (28.11.2021).

"Lübnan'daki Suriye askeri varlığı sona erdi", Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/lubnandaki-suriye-askeri-varligi-sona-erdi-314708, (07.11.2011).

"Maximum Pressure Campaign on the Regime in Iran", *U.S. Department of State*, https://2017-2021.state.gov/maximum-pressure-campaign-on-the-regime-in-iran/, (02.11.2023).

"Medeniyetler İttifakı Girişimi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa, (16.10.2021).

"Media Guide: Who's Who in the Biden Administration on Iran", *Amercan İranian Council*, http://www.us-iran.org/resources/2021/6/25/media-guide-whos-who-in-the-biden-administration-on-iran, (06.06.2023).

"Mısır seçimini yaptı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-secimini-yapti/359807, (11.11.2021).

"Mısır'da ordu Mursi'yi devirdi", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130703_misir_iktidardegisikligi, (12.11.2021)

"Middle East Military Strength (2021)", Global Firepower, https://www.globalfirepower.com/countries-listing-middle-east.php (24.12.2021).

"Military Assistance And Sales- Foreign Assistance", 2301- Congressional statement of policy, https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title22/chapter32/subchapter2&edition=prelim, (24.02.2022).

"Military Equipment for Iran and Iraq", *The National Security Archive*, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/iraq03.pdf, (05.09.2022).

"Military expenditure (current USD)-United States", *The World Bank,* https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=US, (08.11.2022).

"Moammar Gaddafi killed in rebel custody as last loyalist holdout in Libya falls", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/gaddafis-home-town-overrun-conflicting-reports-on-his-fate/2011/10/20/gIQAMwTB0L_story.html, (12.11.2021).

"Moderate Khatami confirmed as Iran's new president", CNN, http://edition.cnn.com/WORLD/9708/03/iran.prez/index.html, (25.10.2022)

"Monitoring and Verification in the İslamic Republic of Iran in relation to the Joint Plan of Action", *IAEA*, https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-2.pdf, (03.02.2023).

"Mossadegh Out as Premier; Ghavam to Take Iran Helm", *The New York* Times, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/071852iran-ghavam.html, (30.08.2022).

"National Security Council", The White House, https://www.whitehouse.gov/nsc/, (20.02.2022).

"National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, December 2017, https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf (20.03.2023).

"National Security Strategy", 12.10.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf, (18.06.2023).

"National Security Strategy", March 2006, White House, Washington, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=2014-06-25-121325-543, (14.11.2022).

"National Security Strategy", *The White House Archive*, May 2010, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (27.11.2022).

"NATO takes command in Libya air operations", *NATO*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_71867.htm?selectedLocale=en, (12.11.2021).

"New Accord To Let Kuwaiti Tankers Fly U.S. Flag", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/05/20/new-accord-to-let-kuwaiti-tankers-fly-us-flag/ce926262-1232-4db1-9e23-c3e081c0927c/, (08.10.2022).

"Notice Continuation of the National Emergency with Respect to Iran", The White House, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/03/20040311-4.html, (10.11.2022).

"Nuclear Posture Review", *United States Department of Defense*, February 2018, *Office of the Secretary of Defense*, https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF, (21.03.2023).

"Nuclear talks lead to rare meeting between US and Iran", The Guardian, 1 October 2009, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/01/iran-nuclear-geneva-talks, (10.04.2022)

"Nükleer Faaliyete Devam", *VOA Türkçe*", https://www.voaturkce.com/a/a-17-2006-05-14-voa9-88024452/849989.html, (08.11.2021).

"Obama and McCain Duel Over Iraq", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/07/16/us/politics/15cnd-obama.html, (28.11.2022).

"Obama condemns 'unjust' violence", *BBC*, 23.06.2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8115232.stm, (13.12.2022

"Obama Envisions New Iran Approach", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2007/11/02/us/politics/02obama.html, (28.11.2022).

"Obama extends flame-grilled olive branch to Iran", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jun/02/obama-iran-independence-day, (02.12.2022).

"Obama in Egypt reaches out to Muslim World", *CNN*, https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/06/04/egypt.obama.speech/, (10.12.2022).

"Obama: İran'a karşı güç kullanmaktan çekinmem", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120305_obama_iran_israel, (26.04.2024).

"Obama Making Case for Iran Deal to Democrats", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/obama-making-case-for-iran-deal-to-democrats/2893988.html, (28.05.2023).

"Obama refuses to interfere as unrest continues", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090617-obama-refuses-interfere-unrest-continues-, (13.12.2022).

"Obama Ruhani ile telefonda görüştü", 27 Eylül 2013, Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obama-ruhani-ile-telefonda-gorustu/215324#, (27.01.2023).

"Obama to drop uranium precondition for Iran nuclear talks", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/apr/14/obama-iran-nuclear-talks-uranium-precondition, (20.12.2022).

"Obama urges end to 'violent' action in Iran", *France 24*, https://www.france24.com/en/20090621-obama-urges-end-violent-action-iran-, (13.12.2022).

"Obama Wins Election", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html, (02.12.2022).

"Obama would veto any bill that would undermine Iran nuclear talks -White House", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/2015/04/29/iran-nuclear-congress-obama-idUSL1N0XQ2C820150429/, (15.02.2022).

"Obama: US Willingness to Talk With Iran Important", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/a-13-2009-01-27-voa27-68795312/411680.html, (02.12.2022)

"Obama'dan İran'a Taze Başlangıç Teklifi", *Cnn Türk*, 20.03.2009, https://www.cnnturk.com/dunya/obamadan-irana-taze-baslangic-teklifi (06.12.2022).

"Obama'dan İran'a Taze Başlangıç Teklifi", *Cnn Türk*, 20.03.2009, https://www.cnnturk.com/dunya/obamadan-irana-taze-baslangic-teklifi, (28.10.2023).

"Obama'dan Asya'ya iş birliği mesajı", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091114_obama_asia, (05.12.2021).

"Obama'dan Rusya'ya: Soğuk savaş bitti", *NTV*, https://www.ntv.com.tr/dunya/obamadan-rusyaya-soguk-savas-bitti,jsydaMC3FEC5tiil2NslNg#, (05.12.2021).

"Obama'ya Erdoğan ve Lula freni", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/dunya/obamaya-erdogan-ve-lula-freni-14414219, (27.12.2022).

"Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003-2013", *Arms Control Association,* https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals, (05.01.2023).

"On Russia's Acquisition of UAVs from Iran", 19.10.2022, *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/on-russias-acquisition-of-uavs-from-iran/, (14.06.2023).

"On the Issues: Iran", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/iran.html, (29.11.2022)

"On the Issues: Iraq and Afghanistan", *The New York Times*, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/elections/2008/president/issues/iraq.html, (28.11.2022).

"On-the-Record Press Gaggle by NSC Coordinator for Strategic Communications John Kirby", 20.10.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/20/on-the-

record-press-gaggle-by-nsc-coordinator-for-strategic-communications-john-kirby/, (14.06.2023).

"Orange Revolution: Ukraine Votes for Change", *Vilson Center*, https://www.wilsoncenter.org/article/orange-revolution-ukraine-votes-for-change, (06.11. 2021).

"Overview of Appropriations Clause", *Constitution Congress*, https://constitution.congress.gov/browse/essay/artI-S9-C7-1/ALDE_00001095/, (16.09.2022).

"Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", The White House, 2 April 2015, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir, (11.04. 2022).

"Papers Relating To The Foreign Relations of the United States, With The Annual Message of the President Transmitted To Congress December 7, 1911", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/pg_679, (28.04.2024).

"Peace in the Middle East", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/mideast/, (30.10.2022).

"Photos: The troubled history of Iran-US relations", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/gallery/2022/11/29/iran-us-relations-timeline, (12.11.2022)

"Political Prospects In Iran" *Department of State- Office of the Historian*, 29 july 1953, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951-54Iran/d254, (30.08.2022).

"Pompeo's Iran Plan Is a Pipe Dream", *Foreign Policy*, https://foreignpolicy.com/2018/05/21/pompeos-iran-nuclear-plan-is-a-pip-dream-trump/ (11.05.2023).

"Portre: Slobodan Miloşeviç", *BBC Turkish,* https://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2006/03/060313_milosevic_profile.shtml, (06.11. 2021).

"Possible U.S. Return to Iran Nuclear Agreement: Frequently Asked Questions", Congressional Research Service, *CRS Report*, January 29, 2021, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46663, (30.05.2023).

"Powell Puts Onus On Iran to Build Ties", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/07/06/powell-puts-onus-on-iran-to-build-ties/5697b4e4-84b9-488a-9449-0b5ab1cfa2ad/, (03.11.2022)

"Power (International Relations)", *Scholarly Community Encylopedia*, https://encyclopedia.pub/entry/28758, (07.12.2021).

"President Biden Welcomes Asia-Pacific Leaders To San Francisco, Drives Inclusive and Sustainable Economic Growth at Home and Throughout APEC", The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/11/17/fact-sheet-president-biden-welcomes-asia-pacific-leaders-to-san-francisco-drives-inclusive-and-sustainable-economic-growth-at-home-and-throughout-apec/, (19.03.2024).

"President Bush's Cabinet", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/government/cabinet.html, (28.10. 2022).

"President Donald J. Trump is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal", *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/, (01.06.2023).

"President George W. Bush's Inaugural Address", *The White House*, 20.01.2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/inaugural-address.html, (28.10. 2022).

"President Obama Announces New Diplomatic Efforts with the Islamic Republic of Iran", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2013/09/27/president-obama-announces-new-diplomatic-efforts-islamic-republic-iran, (09.01.2023).

"President Obama Has Ended the War in Iraq, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/10/21/president-obama-has-ended-war-iraq, (24.10.2023).

"President Rouhani addressing United Nations General Assembly", 22.09. 2016, New York, http://president.ir/en/95419 (18.02.2023).

"President Signs Iraq Resolution", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/10/20021016-1.html, (03.11.2022).

"President Trump's Speech to the Arab Islamic American Summit", 21.05.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/ (06.04.2023).

"Presidential Election Results: Biden Wins", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2020/11/03/us/elections/results-president.html, (30.05.2023).

"Press Briefing by Scott McClellan" https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/01/20060109-4.html (09.11.2022).

"Press Release Issued by the Department of State, November 30, 1942", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1942v04/d298, (29.04.2024).

"Proclamation on Ending Discriminatory Bans on Entry to The United States", *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/20/proclamation-ending-discriminatory-bans-on-entry-to-the-united-states/, (04.06.2023).

"Protests Break Out in Libya", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/hundreds-of-libyans-stage-anti-government-protest-116299439/160198.html, (12.11.2021)

"Putin Says U.S. Is Undermining Global Stability", *The Newyork Times*, https://www.nytimes.com/2007/02/11/world/europe/11munich.html, (20.11.2021).

"Putin: Russia helped Yanukovych to flee Ukraine", *BBC,* https://www.bbc.com/news/world-europe-29761799, (07.11.2021).

"Putin: Ukrayna'da yaşananlar darbe", *BBC Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140304_putin_rusya_yeni, (07.11.2021).

"Radio Address of the Presidnet to the Nation", 15 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010915.html (02.11. 2001).

"Rafsanjani Takes Oath To Lead Iran", *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/18/rafsanjani-takes-oath-to-lead-iran/efa63da6-6110-43f9-ab74-feec62d3063e/, (25.10.2022)

"Regional Policy Statement: Greece, Turkey and Iran", *Department of State-Office of the Historian,* https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d100, (28.07.2022).

"Reimposing Certain Sanctions With Respect to Iran-Executive Order 13846", 06.08.2018, *U.S. Department of Treasury*, Federal Register, Vol. 83, No. 152, https://ofac.treasury.gov/media/30181/download?inline ve https://ofac.treasury.gov/media/16676/download?inline, (12.05.2023).

"Religious Affiliation", Presidents of the United States, https://potus.com/presidential-facts/religious-affiliation/, (15.01.2022).

"Remarks at a Conference on Religious Liberty", *Ronald Reagan Presidential Library and Museum*,

https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-conference-religious-liberty, (15.01.2022).

"Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program", *İran Watch*, 14.08.2002, https://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02, (08.04.2022).

"Remarks by National Security Advisor Condoleezza Rice on Terrorism and Foreign Policy", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/04/20020429-9.html, (01.11.2022).

"Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly", 24.09.2013, United Nations, New York, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly (27.01.2023).

"Remarks by President Trump on Iran Strategy", 13.10.2017, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/, (19.04.2023).

"Remarks by President Trump on Iran", 08.01.2020, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/, (21.05.2023).

"Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action", 08.05.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/ (28.10.2023).

"Remarks by President Trump on the Killing of Qasem Soleimani", 03.01.2020, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-killing-qasem-soleimani/, (19.05.2023).

"Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly", 19.09.2017, *The White House*,

https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/, (18.04.2023).

"Remarks by President Trump to the 73rd Session of the United Nations General Assembly", 25.09.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-73rd-session-united-nations-general-assembly-new-york-ny/, (28.10.2023).

"Remarks by President Biden and First Lady Jill Biden at Nowruz Reception"-, 20.03.2023, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/03/20/remarks-by-president-biden-and-first-lady-jill-biden-at-nowruz-reception/, (18.06.2023).

"Remarks by President Biden at a Political Event for Congressional Candidate Mike Levin", 04.11.2022, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/11/04/remarks-by-president-biden-at-a-political-event-for-congressional-candidate-mike/, (18.06.2023).

"Remarks by President Biden Before the 77th Session of the United Nations General Assembly", 21.09.2022, The White House, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-77th-session-of-the-united-nations-general-assembly/, (17.06.2023).

"Remarks by President Biden Before the 77th Session of the United Nations General Assembly", 21.09.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-77th-session-of-the-united-nations-general-assembly/, (11.06.2023).

"Remarks by the President at Cairo University", 06-04-2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09 (10.12.2022).

"Remarks by the President In Photo Opportunity With the National Security Team", 12 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010912-4.html (01.11.2022).

"Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal, (06.02.2023).

"Remarks by the President Upon Arrival", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html, (16.01.2022).

"Remarks of President Obama Marking Nowruz", 20.03.2010, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/remarks-president-obama-marking-nowruz (26.12.2022; video için bkz: "President Obamas 2010 Nowruz Message (Persian) New Year", https://www.youtube.com/watch?v=tnfWaqSGAOE (26.12.2022).

"Remarks Of The President To The 41st Annual Convention Of The National Association Of Evangelicals" *The White House- Ronald Reagan Presidential Library and Museum*, https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smof/speechwriting-speechdrafts/box-077/40-534-5709750-077-013-2017.pdf, s.8, (16.01.2022).

"Report: Iran developing nuclear bombs", *CNN*, https://edition.cnn.com/2011/11/08/world/meast/iran-nuclear/index.html, (07.01.2023).

"Republican-led attempt to block Iran deal fails in Senate", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/us-news/2015/sep/10/iran-nuclear-deal-senate-day-of-decision, (10.02.2023).

"Republicans fume over Iran nuclear deal but hope of undermining accord is slim", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/republicans-iran-nuclear-deal-reaction, (10.02.2023).

"Resolution 1368 (2001)-Adopted by the Security Council at its 4370th meeting", on 12 September 2001, *UN Security Council,* https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/533/82/pdf/n0153382.pdf?token=ant2hbfKNK9IHI3SxN&fe=true, (02.11.2022).

"Resolution 1373 (2001)- Adopted by the Security Council at its 4385th meeting", on 28 September 2001, *UN Security Council,* https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/res_1373_english.pdf, (02.11.2022).

"Resolution 1441 (2002)-S/RES/1441 (2002)-", 8 November 2002, *United Nations Security Council,* https://www.un.org/depts/unmovic/documents/1441.pdf, (23.10.2021).

"Resolution 1696 (2006) / adopted by the Security Council at its 5500th meeting", *UN Security Council,* 31 July 2006, https://digitallibrary.un.org/record/580191, (09.04.2022).

"Resolution 1747 (2007)/Adopted by the Security Council at its 5647th meeting", *UN Security Council,* 24 March 2007, https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1747-2007.pdf, (09.04.2022).

"Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue", 20.07.2015, *United Nations Security Council,* https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/225/27/PDF/N1522527.pdf?OpenElement (05.02.2013).

"Resolution 598 (1987) / adopted by the Security Council at its 2750th meeting, on 20 July 1987.", *UN Security Council,* https://digitallibrary.un.org/record/137345, (10.09.2022)

"Revealed: the letter Obama team hope will heal Iran rift", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2009/jan/28/barack-obama-letter-to-iran, (03. 12. 2022).

"Reversal in Iran", *The New York* Times, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/082353iran-reversal.html, (30.08.2022).

"Rice: Kimse İran'a Hak Vermiyor", https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060130_iran_rice.shtml (14.11.2022).

"Rice's Remarks on Iran" New York Times, 31 Mayıs 2006, https://www.nytimes.com/2006/05/31/world/middleeast/31cnd-rice-text.html (14.11.2022).

"Rouhani hits back at Trump after nuclear deal speech", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2017/10/13/rouhani-hits-back-at-trump-after-nuclear-deal-speech, (19.04.2023).

"Rumsfeld Says Iran Is Developing Nuclear Arms Under Guise of Civilian Program", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2003/06/12/world/after-war-atomic-weapons-rumsfeld-says-iran-developing-nuclear-arms-under-guise.html, (13.11.2022).

"Rus ekonomisi 2022'yi yaptırımlarla geçirdi", *Dünya*, https://www.dunya.com/dunya/rus-ekonomisi-2022yi-yaptirimlarla-gecirdi-haberi-679719, (13.06.2023).

"Russia and China veto draft Security Council resolution on Syria", *UN News*, https://news.un.org/en/story/2011/10/390412, (17.11.2021).

"Russia's National Security Concept", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/act/2000-01/features/russias-national-security-concept, (20.11.2011).

"Rusya, Kırım'ı resmen ilhak etti", *TRT Haber*, 21.03.2014, https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti-121754.html, (07.11.2021).

"Saddam Hussein's Support for International Terrorism", The White House, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/iraq/decade/sect5.html, (07.11.2022).

"Safeguards Statement for 2007", *IAEA,* https://www.iaea.org/sites/default/files/es2007.pdf, (18.11. 2022).

"Sanctions Related to Iran", *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/07/31/fact-sheet-sanctions-related-iran#:~:text=In%20July%202012%2C%20the%20Obama,that%20are%20under%20U.S.%20sanctions, (10.04.2022).

"Saudis eye Iran and ignore Trump's temperament as red carpet rolled out", The Guardian, https://www.theguardian.com/world/2017/may/19/saudi-arabia-trump-visit-us-relations, (06.04.2023).

"Secretary Antony J. Blinken and French Foreign Minister Catherine Colonna at a Joint Press Availability", 21.10.2022, *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-french-foreign-minister-catherine-colonna-at-a-joint-press-availability/, (12.06.2023).

"Secretary Antony J. Blinken and French Foreign Minister Catherine Colonna at a Joint Press Availability", 21.10.2022, *U.S. Department of State, https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-french-foreign-minister-catherine-colonna-at-a-joint-press-availability/,* (14.06.2023).

"Security Council Approves 'No-Fly Zone' over Libya, Authorizing 'All Necessary Measures' to Protect Civilians, by Vote of 10 in Favour with 5 Abstentions", *UN Press,* https://press.un.org/en/2011/sc10200.doc.htm, (12.11.2021).

"Security Council, Adopting Resolution 2231 (2015), Endorses Joint Comprehensive Agreement on Iran's Nuclear Programme", Press UN, https://press.un.org/en/2015/sc11974.doc.htm, (11.04. 2022).

"Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s 76. "Address to the Nation on the Bombing in Afghanistan", The White House, 7 October 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (20.10.2021).

"Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s. 59-61, "National Day of Prayer and Remembrance Service", Washington D.C.,14 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (18.10.2021).

"Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.105-106, "State Of The Unıon Address To The 107th Congress", Washington D.C., 29 January 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (06.11.2022).

"Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008 s.65-73", "Address To The Joınt Sessıon Of The 107th Congress", Washington D.C., 20 September 2001, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (27.10.2023).

"Selected Speeches of President George W. Bush 2001-2008" s.125-132, "West Point Commencement", New York, 1 June 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf (03.11.2022).

"SIPRI=Stockholm International Peace Research Institute-Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü", https://www.sipri.org/databases/milex (03.12.2021).

"Six powers say Iran sanctions talks 'constructive'", *France 24,* https://www.france24.com/en/20100415-iran-un-nuclear-sanctions-six-powers-talks-constructive, (26.12.2022).

"Siyonist Rejim unutulmamalı/Ne Sünni hilali var, ne de Şii hilali", *Mehr News,* https://tr.mehrnews.com/news/1858139/Siyonist-Rejim-unutulmamal%C4%B1-Ne-S%C3%BCnni-hilali-var-ne-de-%C5%9Eii-hilali, (30.03.2022).

"Soğuk Savaş Sonrası Ekonomik Büyüklük", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart (03.12.2021).

"Son 20 yılda dünyayı sarsan 6 büyük salgın", TRT Haber, https://www.trthaber.com/haber/gundem/son-20-yilda-dunyayi-sarsan-6-buyuk-salgin-468437.html (11.10.2021).

"Son dakika: Trump, Obama'nın mirası nükleer anlaşmadan çekildi", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-trump-obamanin-mirasi-nukleer-anlasmadan-cekildi-40830234, (04.06.2023).

"Soviet Notes of 11 th February, 1957", *NATO Archives,* https://archives.nato.int/uploads/r/null/3/8/38052/RDC_57_67_ENG.pdf, (10.08.2022).

"Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", President of Russia, 10 Şubat 2007, http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034 05.11.2021. Konuşmayı dinlemek için bkz: https://www.youtube.com/watch?v=WAavE0GQWG4 (05.11. 2021).

"State Sponsors of Terrorism", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/, (12.08.2021)

"Statement by President Obama on Nowruz", 18.03.2013, *The White House,* https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/03/18/statement-

president-obama-nowruz, (20.01.2023; Video için bkz: "President Obama's Nowruz Message to the Iranian People", https://www.youtube.com/watch?v=ibLrgyY-qXg (20.01.2023).

"Statement by President Biden on the Violent Crackdown in Iran", 03.10.2022, *The White House*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/10/03/statement-by-president-biden-on-the-violent-crackdown-in-iran/, (18.06.2023).

"Statement by Secretary of State Condoleezza Rice on Proposal for U.S. to join in Negotiations with Iran", *İran Watch*, https://www.iranwatch.org/library/government/united-states/executive-branch/department-state/us-dos-statement-rice-proposal-iran-5-31-06, (14.11.2022).

"Statement by the Department of Defense", *U.S. Department of Defense*, 03.01.2020, https://www.defense.gov/News/Releases/release/article/2049534/statement-by-the-department-of-defense/, (19.05.2023).

"Statement by the President on Iran", 14.07.2015, *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/14/statement-president-iran (04.02.2023).

"Statement by the President on the Iran Nuclear Deal", 12.01.2018, *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/, (23.04.2023).

"Statement by the President", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/27/statement-president, (27.01.2023).

"Statement from Assistant to the Secretary of Defense Jonathan Hoffman", *U.S. Department of Defense*, 29.12.2019, https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2047960/statement-from-assistant-to-the-secretary-of-defense-jonathan-hoffman/, (17.05.2023).

"Statement from President Biden Marking Nowruz", 20.03.2021, *The White House,* https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/20/statement-from-president-biden-marking-nowruz/, (05.06.2023).

"Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization", *The White House*, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/, (01.06.2023).

"Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization", 08.04.2019, The White House, https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/, (15.05.2023)

"Statements By President Obama French President Sarkozy And British Prime Minister Brown On Iranian Nuclear Facility", The White House, 25 September 2009, Pennsylvania, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2009/09/25/statements-president-obama-french-president-sarkozy-and-british-prime-mi, (22.12.2022).

"Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü: Askeri harcamalar 2022'de 2,2 trilyon doları aşarak rekor kırdı", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/cw9pxlg2wy0o, (16.03.2024).

"Substantive talks over Iran's nuclear program", *CNN*, https://edition.cnn.com/2013/10/16/world/meast/iran-nuclear-talks/index.html, (10.04.2022).

"Supreme leader confirms Ahmadinejad's second term", *France 24,* https://www.france24.com/en/20090803-supreme-leader-confirms-ahmadinejads-second-term-, (10.12.2022)

"Supreme Leader Khamenei's Friday Address on the Presidential Elections", https://www.juancole.com/2009/06/supreme-leader-khameneis-friday-address.html, (05.12. 2022).

"Survey: Negative Views of US, Bush Still Prevail in Europe", 30 Ekim 2009, https://www.voanews.com/a/a-13-2005-07-28-voa65-67535977/387187.html (28.11.2022).

"Syria attacks involved chemical weapons, rebels and regime claim", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2013/mar/19/syria-rocket-attacks-chemical-weapons, (15.11.2021).

"Şah, İran'ı Terk Etti, *Milliyet*, 17.01.1979, https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1979.01.17, (04.09.2022).

"Şanghay İşbirliği Örgütü" (The Shanghai Cooperation Organisation) hakkında: http://eng.sectsco.org/about_sco/ (04.11.2021).

"Şii Hilali ve Sünni Üçgeni Sapık ve Fitneci İddialar", *Pars Todey*, http://parstoday.com/tr/news/iran-i52690-%C5%9Eii_hlali_ve_s%C3%BCnni_%C3%BC%C3%A7geni_sap%C4%B1k_ve_fitneci_iddialar, (30.03.2022).

"Tahran'da slogan değişmedi", *Hürriyet,* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tahran-da-slogan-degismedi-25045885, (05.09.2022).

"Talks on Iran nuclear program set to open in Vienna", *New York Daily News*, https://www.nydailynews.com/2009/10/19/talks-on-iran-nuclear-program-set-to-open-in-vienna/, (20.12.2022).

"Teheran Students Seize U.S. Embassy And Hold Hostages", *The New York Times*, 5 November 1979, https://www.nytimes.com/1979/11/05/archives/teheran-students-seize-us-embassy-and-hold-hostages-ask-shahs.html, (04.09.2022).

"Tehran ends freezeon nuclear program", *The New York Times,* https://www.nytimes.com/2005/08/09/world/africa/tehran-ends-freezeon-nuclear-program.html, (14.11.2022).

"The Administration Of President George W Bush 2001 – 2009", *The White House*, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/legacybooklet.pdf, (17.01.2022).

"The American's Creed", *Library of Congress,* https://tile.loc.gov/storage-services/public/gdcmassbookdig/americanscreed00morr/americanscreed00morr.pdf, (17.01.2022).

"The August 7, 1998, East Africa Embassy Bombings", *National Museum of American Diplomacy-Diplomacy State*, https://diplomacy.state.gov/the-august-7-1998-east-africa-embassy-bombings/, (20.12.2023)

"The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)", *U.S. Department of State*, https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/98683.htm, (03.04.2022).

"The Carter-Reagan Presidential Debate", 28 Ekim 1982, https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/october-28-1980-debate-transcript/ (21.10.2022).

"The Constitution Of The United States Of America", U.S. Government Publishing Office (GPO), Washington, Centennial Edition, 2016, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPOCONAN-REV-2016/pdf/GPO-CONAN-REV-2016.pdf, (04.01.2022).

"The Declaration of Independence": https://history.state.gov/milestones/1776-1783/declaration, (25.10.2023).

"The Downing Of Flight 655: U.S. Downs Iran Airliner Mistaken For F-14; 290 Reported Dead; A Tragedy, Reagan Says; Action Is Defended", *The New York*

Times, https://www.nytimes.com/1988/07/04/world/downing-flight-655-us-downs-iran-airliner-mistaken-for-f-14-290-reported-dead.html, (10.09.2022)

"The Eisenhower Doctrine, 1957" *Department of State- Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine, (30.07.2022).

"The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation", 12 July 2008, s.9, https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf, (27.11.2021).

"The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation", 12 July 2008 https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf (29.11.2021).

"The Global War on Terrorism: The First 100 Days", *U.S. Department of State*, https://2001-2009.state.gov/s/ct/rls/wh/6947.htm, (04.11.2022).

"The Hostages Are Free", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1981/01/20/the-hostages-are-free/6558b490-ec3a-4c74-8c5c-75f063bab687/, (05.09.2022).

"The Impact of Sanctions on Iran's Nuclear Program", *Arms Control Assoacition*, https://www.armscontrol.org/events/2011-03/impact-sanctions-irans-nuclear-program, (06.01.2023).

"The Iranian Hostage Crisis", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iraniancrises, (04.09.1979).

"The Iraq War, *George W. Bush Presidential Library*, https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/the-iraq-war, (24.10.2023).

"The İran Deal", 14.07.2015, The White House, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/14/iran-deal, (05.02.2023).

"The Kabinet", The White House, https://www.whitehouse.gov/administration/cabinet/, (03.02.2022).

"The Madrid Conference, 1991", *U.S. Department of State Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference, (10.08.2021).

"The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf (03.11.2022).

"The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, Chapter 5, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html, (07.11.2022).

"The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/; https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf, (20.04.2021).

"The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, s.13-16, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (20.10.2021).

"The National Security Strategy of the United States of America", September 2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/, (20.02.2022).

*"*The National Security Strategy of the United States of America*",* National Security Archive, March 2006, s.5, https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2006.pdf, (11.11.2022).

"The Obama Legacy: A Promise of Hope", *ABC News*, https://abcnews.go.com/Politics/deepdive/obama-legacy-promise-hope-44597110, (30.11.2022).

"The Oslo Accords and the Arab-Israeli Peace Process", *U.S. Department of State Office of the Historian*, https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo, (10.08.2021).

"The Persian Chargé d'Affaires to the Secretary of State", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/d984, (28.04.2024).

"The President's News Conference", 29 Ocak 1981, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-992#axzz1HsgQVWrj (21.10.2022).

"The Presidential Candidates on the Iran Nuclear Deal", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/article/presidential-candidates-iran-nuclear-deal, (28.05.2023).

"The President's Message to the Iranian People", 19 Mart 2009, https://www.youtube.com/watch?v=HY_utC-hrjI&t=33s, (06.12.2022).

"The President's Opening Remarks on Iran, with Persian Translation", *The White House*, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/06/23/presidents-opening-remarks-iran-with-persian-translation, (13.12.2022).

"The second Intifada", Aljazeera, https://www.aljazeera.com/news/2003/12/4/the-second-intifada, (09.11.2021).

"The Secretary of State to the Persian Chargé d'Affaires", *Office of the Historian*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1911/d983, (28.04.2024).

"The Senate's Role in Treaties", *United States Senate*, https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/briefing/Treaties.htm, (02.02.2022).

"The Situation on the eve of the Second Intifada (2000)", *Israeli Missions Around The World*, https://embassies.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Situation-on-the-eve-of-the-Second-Intifada.aspx, (09.11.2021).

"The Soviet invasion of Afghanistan", *BBC*, https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/ztb8y4j/revision/2, (28.04.2024).

"The Truman Doctrine, 1947", *Department of State- Office of the Historian,* https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine, (28.07.2022).

"The U.S. War in Afghanistan", *Council on Foreign Relations*, https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan, (04.11.2022).

"The United States Imposes Further Sanctions on Iran's Petrochemical Industry", 23.01. 2020, *U.S. Department of the Treasury,* https://2017-2021.state.gov/the-united-states-imposes-further-sanctions-on-irans-petrochemical-industry/index.html, (21.05.2023).

"The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty", Department of Justice, https://www.justice.gov/archive/ll/what_is_the_patriot_act.pdf, (19.10.2021).

"The World's Muslims: Unity and Diversity", Pew Research Center, 2012, http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2012/08/the-worlds-muslims-fullreport.pdf, (27.03.2022).

"Threat To Persian Gulf: The Choıces For Iran", *The New York Times, https://www.nytimes.com/1983/10/19/world/threat-to-persian-gulf-the-choices-for-iran.html,* (05.09.2022).

"Timeline of Iran's Nuclear Activities", *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities, (21.12.2022).

"Timeline of Iran's nuclear program", *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/en/politics/timeline-of-irans-nuclear-program/26498, (11.11.2022).

"Timeline of Iran's nuclear programme", *The Guadian,* https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/iran-nuclear-timeline, (11.11.2022).

"Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran, (14.11.2022).

"Timeline: Biden Diplomacy on Iran, *The Iran Primer*, http://iranprimer.usip.org/blog/2021/apr/02/new-talks-timeline-diplomacy-under-biden, (10.06.2023).

"Transcript of Director General´s Remarks to Media Following Talks on Supplying Nuclear Fuel to Iran", *IAEA*, https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-director-generals-remarks-to-media-following-talks-on-supplying-nuclear-fuel-to-iran, (23.12.2022).

"Transcript of IAEA Director General Remarks at Joint Press Conference with Atomic Energy Organization of Iran" - 4 October 2009, https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-iaea-director-general-remarks-at-joint-press-conference-with-atomic-energy-organization-of-iran-4-october-2009, (20.12.2022).

"Treasury Sanctions Eighteen Major Iranian Banks", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1147#:~:text=Amin%20Investment%20Bank%2C%20Bank%20Keshavarzi,%2C%20Saman%20Bank%2C%20Sarmayeh%20Bank%2C, (02.05.2024).

"Treasury Sanctions Iran's Interior Minister and Senior Law Enforcement Officials in Connection with Serious Human Rights Abuses", 20.05.2020, *U.S. Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1015*, (21.05.2023).

"Treasury Sanctions Iran's Largest Petrochemical Holding Group and Vast Network of Subsidiaries and Sales Agents", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm703, (02.05.2024).

"Treasury Sanctions Iran's Morality Police and Senior Security Officials for Violence Against Protesters and the Death of Mahsa Amini", 22.09.2022, *Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0969, (17.06.2023).

"Treasury Sanctions Iranian Persons Involved in Production of Unmanned Aerial Vehicles and Weapon Shipment to Russia", 08.09.2022, *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0940, (13.06.2023).

"Treasury Sanctions Key Actors in Iran's Oil Sector for Supporting Islamic Revolutionary Guard Corps-Qods Force", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm1165, (02.05.2024).

"Treasury Targets Actors Involved in Production and Transfer of Iranian Unmanned Aerial Vehicles to Russia for Use in Ukraine", 15.11.2022, *U.S. Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1104*, (15.06.2023).

"Treasury Targets Iran's Billion Dollar Metals Industry and Senior Regime Officials", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm870, (02.05.2024).

"Treasury Targets Iran's Central Bank Governor and an Iraqi Bank Moving Millions of Dollars for IRGC-Qods Force", U.S. Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0385, (01.05.2024).

"Treasury Targets Oil Tanker Adrian Darya 1 and its Captain", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm765, (02.05.2024).

"Treasury Targets Procurement Networks and 31 Aircraft Associated with Mahan Air and Other Designated Iranian Airlines", *U.S. Department of the Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0395, (01.05.2024).

"Treasury Targets Senior IRGC Commanders Behind Iran's Destructive and Destabilizing Activities", 24.06.2019, *U.S. Department of Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm716, (15.05.2023).

"Treaty On Conventıonal Armed Forces In Europe", *Organization for Security and Co-operation in Europe,* 19.11.1990, https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/14087.pdf, (09.07.2021).

"Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), United Nations-Office for Disarmament Affairs, https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/text, (13.11.2022)

"Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned", The New York Times, 8 May 2020, https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html, (11.04. 2022)

"Trump Administration Accused of Aiding Iranian Militias in Syria", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/trump-administration-accused-of-aiding-iranian-militias-in-syria/4071059.html, (19.04.2023).

"Trump aims blow at Iran and threatens landmark nuclear deal", BBC, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41613314, (12.04.2023).

"Trump Announces Sanctions on Iran Central Bank for Saudi Attack", Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-09-20/trump-says-u-s-sanctioned-iran-s-national-bank-for-attack, (02.05.2024).

"Trump asks Congress to fix Iran deal's flaws", *Politico,* https://www.politico.eu/article/trump-asks-congress-to-fix-iran-deals-flaws/, (19.04.2023).

"Trump fires Tillerson, taps Pompeo as next secretary of state", *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/03/13/politics/rex-tillerson-secretary-of-state/index.html, (15.04.2023).

"Trump foreign policy adviser: Trump will demand changes to the Iran nuclear deal", *CNN*, https://edition.cnn.com/2016/11/10/politics/walid-phares-iran-deal/index.html, (10.04.2023).

"Trump imposes new sanctions on Iran, targets supreme leader", *Aljazeera,* https://www.aljazeera.com/economy/2019/6/25/trump-imposes-new-sanctions-on-iran-targets-supreme-leader, (15.05.2023).

"Trump issues warning, but continues to honor Iran deal", *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/01/12/politics/president-donald-trump-iran-deal-waiver/index.html, (23.04.2023).

"Trump pledges to dismantle Iran deal, 'protect' Israel", *France 24,* https://www.france24.com/en/20160322-trump-iran-deal-israel-nato-policy, (08.04.2023).

"Trump Recertifies Iran Nuclear Deal, but Only Reluctantly", The New York Times, https://www.nytimes.com/2017/07/17/us/politics/trump-iran-nuclear-deal-recertify.html, (14.04.2023).

"Trump says he aborted retaliatory strike to spare Iranian lives", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/idUSKCN1TL07P/, (15.05.2023).

"Trump says Iran violating nuclear agreement, threatens to pull out of deal", *CNN*, https://edition.cnn.com/2017/10/13/politics/iran-deal-decertify/index.html, (01.05.2023).

"Trump Says Iran Will Seek Deal To Ease Economic 'Pain' From Sanctions", *RFE/RL,* https://www.rferl.org/a/trump-says-iran-seek-deal-ease-economic-pain-sanctions/29360474.html, (01.06.2023).

"Trump Snaps Back Iran Sanctions Aiming To Change, Not Topple Tehran", *CBS News*, https://www.cbsnews.com/miami/news/trump-snaps-back-iran-sanctions/, (10.05.2018).

"Trump Threatens to Cancel Iran Nuclear Deal If It's Not Strengthened", *NBC News,* https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/trump-puts-iran-nuclear-deal-hands-congress-n810366, (21.04.2023).

"Trump threatens to rip up Iran nuclear deal unless US and allies fix 'serious flaws'", *The Guardin,* https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress, (21.04.2023).

"Trump Unveils New, Tougher Iran Strategy", *VOA News,* https://www.voanews.com/a/trump-unveils-new-tougher-iran-strategy/4068731.html, (21.04.2023).

"Trump withdraws from Iran nuclear deal, isolating him further from World", *CNN,* https://edition.cnn.com/2018/05/08/politics/donald-trump-iran-deal-announcement-decision/index.html, (04.05.2023).

"Trump, Netanyahu Vow to Pursue Mideast Peace, Confront Iran", *NBC News,* https://www.nbcnews.com/storyline/trump-s-first-foreign-trip/donald-trump-arrives-israel-will-push-peace-process-n762816, (06.04.2023).

"Trump: Nükleer anlaşmanın kusurları giderilmezse anlaşmayı sonlandıracağım", *Euronews,* https://tr.euronews.com/2017/10/13/abd-baskani-donald-trump-iran-ile-yapilan-nukleer-anlasma-hakkinda-euronews-te, (10.04.2023).

"Trump'ın uyguladığı yaptırımlar" *U.S. Department of the Treasury,* https://2017-2021.state.gov/iran-sanctions/index.html, (21.05.2023).

"Trump's 'maximum pressure' peaks just before election", *Politico,* https://www.politico.com/news/2020/09/19/trump-iran-maximum-pressure-418225, (18.03.2024).

"Türkiye Petrolleri A.O. 2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", TP, https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf, s.19, (30.12.2021).

"Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)", *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa, (09.07.2021).

"U.S. calls Iranian demand to end nuclear probes 'unreasonable'", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/irans-raisi-questions-worth-nuclear-deal-without-an-end-iaea-probes-2022-09-22/, (11.06.2023).

"U.S. Democratic senator says still backs more Iran sanctions", *Reuters*, https://www.reuters.com/article/uk-iran-nuclear-congress-idAFKBN0KP2DU20150116/, (10.02.2023).

"U.S. Destroys 2 Iranian Oil Platforms in Gulf", *Los Angeles Times*, https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-10-19-mn-10412-story.html, (09.09.2022).

"U.S. Government Fully Re-Imposes Sanctions on the Iranian Regime As Part of Unprecedented U.S. Economic Pressure Campaign", 05.11.2018, *U.S. Department of Treasury*, https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm541, (13.05.2023)

"U.S. Helicopters Sink 3 Iranian Gunboats In Persian Gulf", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/10/09/us-helicopters-sink-3-iranian-gunboats-in-persian-gulf/cfe5e927-97bf-4080-8e57-d8add44c38d2/, (09.09.2022).

"U.S. History Primary Source Timeline", *Library of Congress*, https://www.loc.gov/classroom-materials/united-states-history-primary-source-timeline/,(25.10.2023).

"U.S. imposes sweeping sanctions on Iran", *NBC News*, https://www.nbcnews.com/id/wbna21468595, (15.11.2022).

"U.S. Navy Seizes Iranian Mine Ship", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1987/09/23/us-navy-seizes-iranian-mine-ship/d68e7508-f335-4e56-ab8a-7a06b39f6607/, (09.09.2022).

"U.S. Opens War With Strikes On Baghdad Aimed at Hussein", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/03/20/us-

opens-war-with-strikes-on-baghdad-aimed-at-hussein/be34ca31-af95-44d8-8f04-bb753df898e4/, (03.11.2022).

"U.S. Reaffirms Vow to Protect Gulf Ships", *Los Angeles Times,* https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-04-16-mn-735-story.html, (8.10.2022).

"U.S. Relations With Iran", *U.S. Department of State,* https://www.state.gov/u-s-relations-with-iran/, (30.11.2022).

"U.S. sanctions Iran's foreign minister amid escalating tensions", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-sanctions-irans-foreign-minister-amid-escalating-tensions/2019/07/31/1d4f3780-7eaf-47cc-8c55-569f6ede7615_story.html, (15.05.2023).

"U.S. sanctions imposed on Iranian shipping network over proliferation take effect", *Reuters,* https://www.reuters.com/article/idUSKBN23G0A2/, (02.05.2024).

"U.S. Sanctions", *The İran Primer*, https://iranprimer.usip.org/resource/us-sanctions, (13.08.2021)

"U.S. Treasury Issues Iran General License D-2 to Increase Support for Internet Freedom", 23.09.2022, *Department of the Treasury, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0974,* (17.06.2023).

"U.S., other powers kick Russia out of G8", *CNN,* https://edition.cnn.com/2014/03/24/politics/obama-europe-trip/index.html, (08.11.2021)

U.S. Ends Sanctions Waivers on Iranian Oil", *Iran Primer,* https://iranprimer.usip.org/blog/2019/apr/22/us-ends-sanctions-waivers-iranian-oil, (01.05.2024).

"Ukrayna'nın işgali: Batılı ülkeler, bazı Rus bankalarını SWIFT sisteminden çıkarıyor", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60518837, (13.06.2023).

"Uluslararası Kuzey-Güney Taşımacılık Koridoru", https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/uluslararasi-kuzey-guney-tasimacilik-koridoru (27.03.2022).

"UN atomic watchdog announces draft deal on Iran's nuclear fuel", 21.10.2009, https://news.un.org/en/story/2009/10/318302 (23.12.2022).

"UN inspectors visit uranium enrichment facility in Iran", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/oct/25/un-secret-uranium-enrichment-facility-iran, (22.12.2022).

"UN Sanctions Against Iran", *Global Policy Archive*, https://archive.globalpolicy.org/security-council/index-of-countries-on-the-security-council-agenda/iran.html, (15.11.2022).

"UN Security Council Resolutions on Iran", *Arms Control Association*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Security-Council-Resolutions-on-Iran, (20.12.2022).

"UN voices 'deep concern' over Iran's nuclear plans", *France 24*, https://www.france24.com/en/20111118-iran-nuclear-defiant-united-nations-censure-israel-iaea-resolution-atomic-bomb, (24.12.2022)

"United Nations Security Council", Resolution 1696, 31 Temmuz 2006,https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/450/22/PDF/N0645022.pdf?OpenElement (16.11.2022).

"United Nations Security Council", Resolution 1737, 23 Aralık 2006, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/681/42/PDF/N0668142.pdf?OpenElement (16.11.2022).

"United Nations Security Council", Resolution 1747, 24 Mart 2007, https://documents-dds-

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/281/40/PDF/N0728140.pdf?OpenElement (17.11.2022).

"United Nations Security Council", Resolution 1803, 3 Mart 2008, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/257/81/PDF/N0825781.pdf?OpenElement (17.11.2022).

"United Nations Security Council", Resolution 1835, 27 Eylül 2008, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/525/12/PDF/N0852512.pdf?OpenElement (17.11.2022).

"United Staates Senate", https://www.foreign.senate.gov/about/subcommittees, (24.02.2022)

"United States Presidential Election Results": https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html, (28.10. 2022).

"Uniting And Strengthening Amerıca By Providing Appropriate Tools Required To Intercept And Obstruct Terrorism (Usa Patriot Act) Act Of 2001"- PUBLIC LAW 107–56—OCT. 26, 2001-, Congress, https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf, (19.10.2021)

"US accuses Iran of secret nuclear weapons plan", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2002/dec/14/iraq.iran, (13.11.2022).

"US creates 'action group' to up pressure on Iran*", France 24,* https://www.france24.com/en/20180817-usa-creates-action-group-pressure-iran-trump-pompeo, (13.05.2023).

"US Imposes New Sanctions on Iran", 03.02.2017, *The Iran Primer,* https://iranprimer.usip.org/blog/2017/feb/03/us-imposes-new-sanctions-iran, (03.04.2023).

"US imposes new sanctions on Iranian firms over ballistic missile test", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2016/mar/24/us-treasury-new-sanctions-iran-ballistic-missile-test, (17.02.2023).

"US president tweets 'time for change' in Iran", *Anadolu Agency*, https://www.aa.com.tr/en/americas/us-president-tweets-time-for-change-in-iran/1020057, (10.04.2023).

"US Sanctions 18 Iranian Entities Day after Certifying Nuclear Deal Compliance", 18.07. 2017, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/jul/18/iran-is-complying-with-nuclear-deal-but-is-in-default-of-its-spirit-says-us, (08.04.2023).

"US Says Iranian Drone Supplies to Russia Violate UN Resolution", *VOA News*, https://www.voanews.com/a/us-says-iranian-drone-supplies-to-russia-violate-un-resolution/6794394.html, (14.06.2023).

"US State Department says Iran nuclear deal 'not our focus right now'", *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/10/12/politics/ned-price-iran-comments/index.html, (14.03.2024).

"US, Iran head to Vienna for indirect talks on nuclear deal", *France 24*, https://www.france24.com/en/middle-east/20210402-us-agrees-to-begin-indirect-talks-on-iran-s-nuclear-programme, (10.06.2023).

"US-Iran relations: A brief history", *BBC News*, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-24316661, (11.11.2022).

"US-led Middle East conference in Warsaw: All you need to know" *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/features/2019/2/13/us-led-middle-east-conference-in-warsaw-all-you-need-to-know, (15.05.2023).

"Ve ABD Suudi Arabistan`ı solladı!", *Milliyet*, https://uzmanparam.milliyet.com.tr/amp/haber-detay/gundem2/ve-abd-suudi-arabistani-solladi/21000/21030/, (29.12.2021).

"Videotaped Remarks by The President in Celebration of Nowruz", The White House, 20.03.2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/videotaped-remarks-president-celebration-nowruz (06.12.2022).

"Violence Grips Tehran Amid Crackdown", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2009/06/21/world/middleeast/21iran.html, (10.12.2022)

"Violence on the streets of Tehran as police beat back protesters", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2009/jun/20/iran-protest-elections-supreme-leader, (10.12.2022)

"What happened to the Green Movement in Iran?", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/opinions/2013/6/12/what-happened-to-the-green-movement-in-iran, (10.12.2022).

"What is the Kyoto Protocol?", *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/kyoto_protocol#:~:text=In%20short%2C%20the%20Kyoto%20Protocol,accordance%20with%20agreed%20individual%20targets., (11.10.2021).

"What is the Paris Agreement?", *United Nations Climate Change*, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement, (11.10.2021).

"What to Know About the Iranian Protests Over Mahsa Amini's Death", *Time*, https://time.com/6216513/mahsa-amini-iran-protests-police/, (12.06.2023).

"White House national security adviser: Iran is 'on notice'", CNN, https://edition.cnn.com/2017/02/01/politics/michael-flynn-condemns-iran-actions/index.html, (05.04.2023).

"Who are you?' Iran hits back at US demands", *Aljazaera*, https://www.aljazeera.com/news/2018/5/21/who-are-you-iran-hits-back-at-us-demands, (11.05.2023).

"Withdrawal from International Agreements: Legal Framework, the Paris Agreement, and the Iran Nuclear Agreement", CRS Report Congress, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44761, (01.05.2023).

"World Demonstrations Support Iran Protests", 05.10.2022, *İran Primer*, http://iranprimer.usip.org/blog/2022/oct/05/world-demonstrations-support-iran-protests, (17.06.2023).

"World Leaders Praise Historic Nuclear Deal with Iran", *PBS*, https://www.pbs.org/newshour/classroom/posts/2013/11/world-leaders-praise-historic-nuclear-deal-with-iran, (30.01.2023).

"World leaders react to Donald Trump's speech on Iran", *Aljazeera*, https://www.aljazeera.com/news/2017/10/13/world-leaders-react-to-donald-trumps-speech-on-iran, (19.04.2023).

"World reacts to US killing of Iran's Qassem Soleimani in Iraq", *Aljazeer*a, https://www.aljazeera.com/news/2020/1/3/world-reacts-to-us-killing-of-irans-qassem-soleimani-in-iraq, (18.05.2023).

"World shares U.S. grief", CNN, https://edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/13/world.response/index.html, (04.11.2022).

"Worldwide Reaction to the Soviet Invasion of Afghanistan", *CIA*, 1 February 1980, https://www.cia.gov/readingroom/document/03387284, (04.04.2022).

"Yemen'den İran'a ülke topraklarını "silah ve uyuşturucuyla doldurduğu" suçlaması", *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/guncel/yemenden-irana-ulke-topraklarini-silah-ve-uyusturucuyla-doldurdugu-suclamasi-723202.html, (28.02.2022).

"Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı Yeni Bir Demokrasi, Barış Ve Birlik Çağı", http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1990-AG%C4%B0K-Paris-%C5%9Eart%C4%B1.pdf, (09.07.2021)

"Young Iranians are rising up against decades of repression – arguably bolder than ever", *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/09/24/middleeast/mahsa-amini-death-iran-internet-un-investigation-intl-hnk/index.html, (17.06.2023).

George H. W. Bush'un 9/11/1991'de "Yeni Dünya Düzeni"ne giden süreci teşvik ettiği kongredeki konuşması için bkz: https://www.youtube.com/watch?v=fBIZcnmuolI, (11/07/2021).

MERİP, Khomeini: "We Shall Confront the World with Our Ideology", https://merip.org/1980/06/khomeini-we-shallconfront- the-world-with-our-ideology/ (04.04.2022).

Security Council Report, "December 2013 Monthly Forecast," *Mıddle East Iran*, 27.11.2013, https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2013-12/iran_4.php (02.02.2023).

U.S. Department of the Treasury, https://2017-2021.state.gov/iran-sanctions/index.html, (26.12.2021).

Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools to Restrict, Intercept and Obstruct Terrorism (USA PATRIOT ACT) Act of 2001, Enacted by the 107th United States Congress, 26 October 2001, https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf (08.11.2022).